A szlengkutatás 111 éve

Szlengkutatás 4.

Sorozatszerkesztő
Kis Tamás

1. A szlengkutatás útjai és lehetőségei
2. *Vlagyimir Jelisztratov:* Szleng és kultúra
3. Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)

A szlengkutatás 111 éve

Szerkesztette
Várnai Judit Szilvia és Kis Tamás

Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 2002

Egyetemi segédkönyv

A kötet elkészülését a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány
(Tudomány az oktatásban) támogatta

Lektorálta: *Szabó Dávid*

A fordításokat az eredetivel egybevetette: *Bohács Ákos, Hoffmann Ottó, Mezei-Horvati Judit, Salamon Ágnes, Várnai Judit Szilvia*

Borítóterv: *Varga József*

© *Várnai Judit Szilvia, Kis Tamás,* 2002
© *Szerzők,* 2002
Magyar fordítás © *Fordítók,* 2002

ISBN 963 472 631 3
ISSN 1417-7730

Előszó

A válogatások szükségességébe már beletörődtünk: *mindent* nem lehet sem kiadni, sem elolvasni — írta Ferge Zsuzsa egy francia szociológiáról készült válogatás elé. Különösen indokoltak a szemelvénygyűjtemények egy olyan területen, mint a szlengkutatás, ahol évszázados lemaradást kellene behoznunk. A válogatások azonban mindig vitathatók, hiszen sohasem mentesek a szubjektív szempontoktól és különböző körülmények adta véletlenektől.

Sorozatunk negyedik kötetével célunk az volt, hogy áttekintést adjunk a szlengkutatás történetének utóbbi több mint száz évéről. Ennek érdekében tizenhét tanulmány magyar fordítását adjuk itt közre időrendben. Az áttekintett időszak 1885-től 1996-ig terjed, de nemcsak időben, hanem tematikailag is széles skálán mozognak a beválogatott munkák: az akár egymásnak is ellentmondó vélemények kaleidoszkóp jelleget adnak a válogatásnak.

A szlengkutatás 111 éve[1] című kötetbe két fő szempont alapján kerültek be tanulmányok, könyvrészletek. Egyrészt igyekeztünk felvenni azokat a munkákat, amelyek a magyar és a nemzetközi szlengkutatásban valamilyen szempontból immáron klasszikusnak számítanak. Mindenképpen ilyen Chesterton, Whitman, Partridge, Roberts vagy Flexner írása, illetve az újabb tanulmányok közül Dumas és Lighter műve. Ezek némelyike (például Whitmané vagy Partridge-é) — nagyon gyakran kontextusból kiragadott fordításban, szinte szállóigeként — magyar írásokban is szerepelni szokott. A másokra (elsősorban Dumas-ra és Lighterre) való hivatkozások inkább a szlengkutatással foglalkozó újabb tanulmányokban fordulnak elő megkerülhetetlenül. De ilyen klasszikusnak minősíthető írás a francia szakirodalomban François tanulmánya is. Ez a tény mindenképpen indokolja az említett művek magyar nyelvű kiadását.

Másrészt olyan írások alkotják a *Szlengkutatás* sorozat 4. kötetét, amelyek nem koruk szokásos módján szemlélték a szlenget, hanem valami újat hoztak a szleng kutatásában, illetve a szlenghez való viszonyban. (Ilyenek természetesen az imént említettek között is akadnak.) Gyakran nem is nyelvészek, hanem írók, irodalmárok, szociológusok, pszichológusok írták őket. Nincsen ebben semmi meglepő, a szlengkutatók között közismert, hogy nyelvészek alig foglalkoztak *érdemben* a szlenggel. Ennek elsődleges oka az, hogy a szleng kutatása során a hagyományos (rendszer)nyelvészet — messziről nézve dudvával benőtt, áthatolhatatlan — peremterületén járunk. Ez a peremterület viszont olyan kérdések

[1] Sorozatunk és egyes kötetei számára az alábbi rövidítéseket javasoljuk: Szlengkutatás (sorozat): *SzlKut.*, A szlengkutatás útjai és lehetőségei: *SzlÚt.*, V. JELISZTRATOV, Szleng és kultúra: *JELISZTRATOV: SzlKult.*, Mi a szleng?: *MiASzl.*, A szlengkutatás 111 éve: *Szl111Év.*

megválaszolásában segíthet bennünket, amelyek napjainkra a nyelvészet legfontosabb kérdései lettek: elsősorban a nyelv és az őt használó közösségek viszonya kapcsán. E kérdéskör fontosságát jól mutatja, hogy a privát nyelvszemléletű irányzatokat felváltó társasnyelvészet ezt tekinti a legfontosabb kérdések egyikének, s nem véletlen az sem, hogy kötetünk több írásában is találkozunk a nyelv társas szemléletével.

Amilyen természetes a közösségek nyelvhasználatát vizsgáló művekben a társas szemlélet feltűnése, ugyanolyan természetes, hogy az inkább ösztönös, mintsem tudatos vállalása miatt ellentmondásos szemléletű, gyakran akár egy szerző gondolkodásmódján belül is ellentmondásokat mutató írások születtek. Nagyon jól megfigyelhető ez például Lihacsov két terjedelmes tanulmányában, amelyeknek megírásakor nemcsak a korabeli (marrista) nyelvészet, hanem az 1930-as évek Szovjetuniójában létezett ideológia tételeit is figyelembe kellett vennie a szerzőnek. (Épp ezért e tanulmányok megítélésekor az olvasónak sem szabad figyelmen kívül hagyni a kort, amelyben íródtak. A kötetbe való belekerülését nem ennek köszönheti egyik írás sem.)

Természetesen nem értünk egyet és nem is kell egyet értenünk mindenben a kötetbe felvett szerzők véleményével (hogy csak a leghírhedtebbet, a partridge-i jó szleng — rossz szleng dichotómiát említsük), de ezeknek a sokat idézett, másokra jelentős hatást gyakorolt gondolatoknak a megismerése nélkül nem lehet teljes képünk a szlengkutatás alakulásáról.

Összeállításunkat elsősorban egyetemi segédkönyvnek szántuk, abban bízva, hogy a magyar és az idegen nyelvek szlengjével ismerkedő diákokon kívül hasznos munkaeszköze lehet a tanároknak és a szlenget kutató tudósoknak is. Ennek a célkitűzésnek és sorozatunk eddigi gyakorlatának megfelelően az idegen nyelven íródott tanulmányokat igyekeztünk minden részükben magyarra fordítani: a szlengre hozott példákat, az idézeteket, a bibliográfiai tételek címeit stb. is.

A kötet és a sorozat egysége miatt, ahol lehetett és szükséges volt, kissé átszerkesztettünk egyes írásokat: irodalomjegyzéket állítottunk össze a hivatkozott művekből, a lábjegyzetbeli hivatkozásokat a szövegbe helyeztük és egységesítettük, pótoltuk a bibliográfiai adatok hiányosságait stb. Ezektől a technikai változtatásoktól eltekintve a tanulmányok pontos és hű megfelelői az eredetiknek, s így válogatásunk remélhetőleg hasznos segítségül szolgál majd a szlengkutatással magyar nyelven ismerkedő olvasóknak.

A szerkesztők

Gilbert K. Chesterton

A szleng védelme*

A tizenkilencedik század arisztokratái teljesen hasznavehetetlenné tették magukat. Feladatuk ugyanis az lenne, hogy kérkedőek és fennhéjázóak legyenek, de meglehetősen szerényen kérkednek, fennhéjázásra tett kísérleteik pedig lehangolóak. Fő kötelességük ezidáig abból állt, hogy kiaknázzák az élet változatosságát, mozgalmasságát és teljességét. Az oligarchia volt a világ első kísérlete a szabadságra. Ám mostanra a „jólneveltség" épp ellenkező ideálját vették át, mely gyakorlatilag nem más, mint a vallástalanított puritanizmus. A jólneveltség úgy elkomorította őket, mint egy lélekharang szava. Gilbert úr segédlelkészeihez** hasonlóan a szelídség háborúját vívják a minél visszavonultabb életmódért folyó versengésben. Hajdanán a nagyurak elsősorban arra törekedtek, hogy megkülönböztessék magukat a másiktól, s e célból meghökkentő jelképeket tettek címersisakjaikra, s feltűnő színekkel festették pajzsaikat. Egyértelműen tisztázni akarták, hogy egy Norfolk épp annyira különbözik mondjuk egy Argylltól, mint egy fehér oroszlán egy fekete disznótól. Mai ideáljuk viszont épp az ellenkezője, s ha egy Norfolk és egy Argyll olyan egyformán öltözködne, hogy össze lehet őket keverni, akkor örömtáncot lejtve térnének haza.

Végzetesek a következmények. Az arisztokrácia szükségképpen elveszíti azt a funkcióját, hogy a változatosság, kísérletezés és a színek eszményéért legyen a világban, tehát más társadalmi osztályban kell ezeket a dolgokat keresnünk. Ha a középosztályban tennénk ezt, felérne azzal, mintha szent dolgokból űznénk tréfát. Az egyetlen levonható következtetés tehát az, hogy ha a szabadság és a fény felé vezető utat keressük, az alsóbb osztályok bizonyos részein kell szétnéznünk, főleg például az omnibuszkalauzoknál gazdag, rokokó gondolkodásmódjuk miatt.

A szleng az egyetlen állandóan áramló költészetfolyam. Valamely névtelen költő nap mint nap varázslatos mintázatot sző a köznapi nyelvből. Tagadhatatlan, hogy a divatos világ épp annyira beszél szlengben, mint a népi. Ezt nem le-

* CHESTERTON, GILBERT K.: A Defense of Slang. In: *The Defendant*. (Wayfarer's library). London, J. M. Dent & Sons, 1901. 139–46.

A cikk néhány sokat idézett mondata Kolozsvári Grandpierre Emil (Utazás az argó körül. *Kritika*, 3 [1965]/5: 40), illetve Fabricius Ferenc (MARIO PEI, Szabálytalan nyelvtörténet. Bp., 1966. 169) fordításában már olvasható volt magyarul. (*A szerk.*)

** W. S. Gilbert (1836–1911) angol drámaíró, a XIX. század népszerű vígoperaszerző-párosának, a Gilbert és Sullivannek egyik tagja. *The Rival Curates* (A vetélkedő segédlelkészek) című balladájának szereplőire utal Chesterton. (*A ford.*)

het tagadni, és ez erősen támogatja is a vizsgálat alá vetett nézetet. Semmi sem elképesztőbb, mint az ellentét a városi ember nehézkes, formális, élettelen szlengje s az utcai árus könnyed, élő és változékony szlengje között. A művelt osztályok felső rétegeinek beszéde talán a legalaktalanabb, legcéltalanabb és a legreménytelenebb irodalmi termék, amit valaha is látott a világ. Persze ebben is csak a felsőbb osztályok degenerálódását érhetjük tetten. Bőven van arra bizonyítékunk, hogy a feudális háborúk hajdani vezérei alkalmanként természetes, nem épp könyvekből vett szimbolizmussal és ékesszólással tudtak beszélni. Amikor Cyrano de Bergerac Rostand drámájában kételkedik arról, hogy Christian unalmas és műveletlen lenne, az utóbbi így szól:

„Bah! on trouve de mots quand on monte à l'assaut;
Oui, j'ai un certain esprit facile et militaire;" *

és ez a két sor a régi oligarchákról rejt magában egy igazságot. Bár három olvasható betűt sem tudtak volna leírni, néha irodalomban beszéltek. Douglas, amikor Bruce** szívét eldobta utolsó csatájában, így kiáltott: „Menj előre, nagyszerű szív, ahogy mindig is tetted!" Egy spanyol nemesember, amikor a király felszólította, hogy fogadjon egy magasrangú, hírhedt árulót, ezt felelte: „Fogadom őt, hogy engedelmességem megtartsam, de felgyújtom aztán házamat." Ez a kultúra nélküli irodalom, azoknak az embereknek a beszéde, akiknek meggyőződésük, hogy büszkén kell hangsúlyozniuk az élet költészetét.

Aki egyébként arra adná a fejét, hogy ilyesféle gyöngyszemek után kutat egy mostani Belgravia-béli*** fiatalember társalgásában, ne számítson örömteli életre. Nemcsak hogy képtelenek az arisztokraták az élet költészetét hangsúlyozni, még ráadásul lehetetlenebb is a feladat az ő számukra, mint bárki másnak. Határozottan közönségesnek tekintik azt, ha egy nemesember ősi nevével kérkedik, holott ha jól meggondoljuk, ez létezésének egyetlen racionális célja. Ha egy ember az utcán kinyilatkoztatná csiszolatlan feudális retorikával, hogy ő Doncaster grófja, letartóztatnák mint őrültet, ám ha kiderülne, hogy ő valóban Doncaster grófja, úgy engednék el, mint egy pimasz csirkefogót szokás. A grófi osztálytól nem várnak költői prózát. A divatszleng még csak nem is igazán nyelv, olyan, mint az állatok alaktalan hangja, halványan utalva valamiféle általános, jól ismert lelkiállapotra. A *bored* 'unatkozik', *cut up* 'le van sújtva', *jolly* 'vidám', *rotten* 'pocsékul érzi magát' stb. olyanok, mint egy

* „Hát igen, | Ha támadok, tán sikerül nekem!… | Van bennem egy kis katonás szóbőség." (Edmond Rostand: *Cyrano de Bergerac.* Fordította Ábrányi Emil. Bp., Európa Könyvkiadó, 1986. 96; 2. felvonás, 10. jelenet).

** Robert Bruce: Skócia királya (1306–29); Sir James Douglas: skót klánvezér, Bruce híve, aki a király kívánságára halála után annak szívét kivágatta, s fémtartóban magával vitte a keresztes hadjáratokra a hitetlenek elleni védelmezőként. A legenda szerint Douglas a csaták hevében az ellenség közé dobta a szívet, s azok sorsa ezzel megpecsételődött. (*A ford.*)

*** A londoni belváros része, a XIX. századi brit arisztokrácia divatos lakónegyede. (*A ford.*)

rabszolgatörzs szavai, akiknek a szótárában csak húsz ilyen található. Ha egy divatos ember tiltakozni kíván egy másik divatos ember által elkövetett hiba ellen, közlése pusztán bevett kifejezések füzére lesz, ugyanolyan élettelen, akár egy döglött halakból álló füzér. Ám egy omnibuszkalauz (eltelve a Múzsával) tömény irodalomban törne ki: *You're a gen'leman, aren't yer… yer boots is a lot brighter than yer 'ed… there's precious little of yer, and that's clothes… that's right, put yer cigar in yer mouth 'cos I can't see yer be'ind it… take it out again, do yer' you're young for smokin', but I've sent for yer mother. … Goin'? oh, don't run away: I won't 'arm yer. I've got a good 'art, I 'ave. … 'Down with croolty to animals,' I say** stb. Nyilvánvaló, hogy ez a beszédmód nem csupán irodalmi, hanem irodalmi a szónak igen ékes, művészi értelmében. Keats sosem használt annyi közvetett metaforát egy szonettjében sem, amennyit egy utcai árus egy káromkodás során; ennek beszéde egyetlen hosszú allegória, mint Spenser „Tündérkirálynő"-je.

Nem hiszem, hogy szükséges lenne azt demonstrálnom, hogy ez a költői allúziókkal telített stílus az igazi szleng jellemzője. Az olyan kifejezés, mint a *Keep your hair on* 'Nyugalom, csigavér!', teljesen Meredith-re** vall kitekert, rejtelmes kifejezésmódjával. Az amerikaiaknak van egy jól ismert kifejezésük, a *swelled-head* (tkp. dagadt fejű) az önteltség leírására, s egy nap hallottam egy figyelemre méltó fantáziát erről a fajta pózolásról. Egy amerikai közölte, hogy a kínai háború után a japánok cipőkanállal tudtak csak kalapot húzni *(to put on their hats with a shoe-horn).* Ez értékes példája a szleng valódi természetének, mely az eredeti koncepciótól minél messzebb és messzebb akar eljutni, azt egyre inkább egyfajta előfeltevésként kezelve. Meglehetősen emlékeztet mindez a szimbolizmus irodalmi tanaira.

Az ékesszólás alacsonyabb rendbeli nagyszerű fejlődésének okát keresve ismét visszajutunk a hajdani arisztokrácia esetéhez. Az alsóbb osztályok háborús állapotban élnek, a szavak háborújában. Készségük ugyanannak a heves individualizmusnak a terméke, mint a régi harcos oligarcháké. Minden bérkocsisnak készenlétben kell állnia a nyelvével ugyanúgy, ahogy a múlt század bármely nemesurának készenlétben kellett állnia kardjával. Szerencsétlen dolog, hogy az ebből a folyamatból létrejött költészetet mindössze groteszk költészetként tarthatjuk számon. Ám mivel a társadalom felsőbb rendjei teljesen lemondtak a hősies ékesszólás jogáról, nem csodálkozhatunk, hogy a nyelv magától fejlődik az alpáribb ékesszólás irányába. Az itt a lényeg, hogy állandóan szükség van valakire, aki új szimbólumokkal és új körülírásokkal gazdagítja a nyelvet.

* Maga úriember, nemde? A cipője sokkal fényesebb, mint a tökfeje... van egy értékes kis része, a ruhái... jól van, tegye csak a szivarját a szájába, mert legalább nem fogom látni mögötte... vegye ki megint, hallja, maga még túl fiatal a dohányzáshoz, de elküldtem az anyjáért... már megy is? ó, ne fusson el, nem bántom magát. Jó szívem van, az ám... Ne bántsuk az állatokat, aszondom.

** George Meredith (1828–1909) angol költő (*A ford.*)

Minden szleng metafora, és minden metafora költészet. Ha megállunk egy pillanatra, hogy megvizsgáljuk a legközönségesebb tolvajnyelvi kifejezéseket, melyek minden nap elhagyják ajkainkat, azt találjuk, hogy olyan gazdagok és kifejezők, mint megannyi szonett. Hogy egy egyszerű példát vegyünk: angol társasági viszonylatban szoktuk mondani, hogy egy ember megtöri a jeget *(breaking the ice).* Ha ezt egy szonetté bővítenénk, egy örök jégóceán sötét és fennkölt képét látnánk magunk előtt, az északi természet komor, zavaros tükrét, melyen az ember könnyedén sétál, táncol és korcsolyázik, de mely alatt élő vizek zúgnak és kínlódnak ölnyi mélyen. A szleng világa a költészet egyfajta fejreállt világa, tele kék holdakkal és fehér elefántokkal, fejüket vesztett emberekkel, s olyan emberekkel, akikkel elszalad a nyelvük. A szleng világa a tündérmesék teljes zűrzavara.

(Fordította Várnai Judit Szilvia)

Walt Whitman

A szleng Amerikában*

Elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy az angol nyelv minden dialektus, faj és korszak hordaléka és fejleménye, és mindennek kiválogatása és összekomponálása. Ebből a szempontból a legtágabb értelemben vett nyelvet jelenti, és valóban a legnagyszerűbb tanulmány. Oly sok mindent foglal magában, egyfajta univerzális elnyelő, egyesítő és hódító. Etimológiái kiterjednek nemcsak az ember és a civilizáció világára, hanem a természet egészének és a napjainkig kialakult szerves világegyetemnek a történetére is, hiszen mindent szavak és mögöttes tartalmuk közvetítésével tudunk felfogni. Ez történik, amikor a szavak életre kelnek az elmében, mely tanulmányozni kezdi őket illő módon, megértéssel és megbecsüléssel, és jelentést nyernek, csalhatatlanul és szinte rögtön.

Ha alaposan átgondoljuk, minden szó, minden mondat, minden költészet mögött a szleng a rendhagyó csíráztató erő, s élő bizonyítéka a beszédben a szabadságnak, az örök tiltakozásnak és az örök termékenységnek. Mivel az Egyesült Államok legféltettebb kincsét — a beszélt és írott nyelvet — az Óvilágból, annak feudális intézményeiből és azok elnyomása alól örökölte, hadd kölcsönözzek egy hasonlatot éppen azon világból, mely a legmesszebb került az amerikai demokráciától. Ha a nyelvet tehát hatalmas uralkodónak tekintjük, a fejedelem felséges fogadótermébe újra meg újra belép egy Shakespeare bolondjaihoz hasonlatos személy, elfoglalja helyét, és a leghivatalosabb ceremóniákon is eljátszsza szerepét. Ez a „személy” a szleng: a kerülőút, a köznép próbálkozása arra, hogy a sivár szószerintiség helyett szabadon fejezze ki magát, ez a próbálkozás a legmagasabb szinten költőket és költeményeket terem, és kétségkívül ez indította útnak és tökéletesítette a történelem előtti korok régi mitológiáinak egész hatalmas szövevényét. Mert legyen bármily furcsa, a két dolog forrása ugyanaz. A szleng is a nyelvben örökösen zajló folyamatok egészséges erjedése, kipárolgása, mely által tajték és apró hordalék vetődik a magasba, javarészt hogy semmivé váljon, bár alkalmanként leülepszik, és maradandóvá kristályosodik.

Egyszerűbben kifejezve bizonyos, hogy az általunk használt legrégibb és legmaradandóbb szavak közül eredetileg sok a szleng merész féktelenségéből származik. A szóalkotás folyamataiban számtalan kihal, de olykor-olykor némelyik

* WALT WHITMAN: Slang in America. *The North American Review*, 1885/141: 431–435.

A cikk néhány sokat idézett mondata Kolozsvári Grandpierre Emil (Utazás az argó körül. *Kritika*, 3 [1965]/5: 40), illetve Fabricius Ferenc (MARIO PEI, Szabálytalan nyelvtörténet. Bp., 1966. 163) fordításában már olvasható volt magyarul. (*A szerk.*)

felettes jelentést nyer, értékessé, nélkülözhetetlenné és örökéletűvé válik. Így a *right* 'helyes, igazságos' betű szerint csak egyenest jelent. A *wrong* 'rossz, helytelen' eredetileg eltorzult, elferdült. Az *integrity* 'teljesség' egységet jelentett. A *spirit* 'lélek, szellem' lélegzetet vagy lángot. Egy *supercilious* 'kevély' személy olyasvalaki volt, aki felemelte a szemöldökét. *Insult* 'megsérteni' annyi, mint nekiugrani. Ha valaki *influenced* 'befolyásolt' valakit, akkor igazából belefolyt. A prófétálásnak fordított héber szó annyit tesz, hogy felbuzogni és kiáradni, mint egy szökőkút. Az elragadtatottból felbuzog a Szentlélek, és kiárad belőle, mint egy szökőkút. A prófécia szót félreértették. Sokak szerint pusztán jóslást jelent, ám ez csak a prófécia kisebbik része. A nagyobbik az isteni kinyilatkoztatás. Minden igazi vallási elragadtatott próféta.

Ne feledjük, hogy a nyelv nem a tanult emberek és a szótárírók elvont alkotása, hanem valami olyasmi, ami az emberi nemzedékek során az emberek munkájából, szükségleteiből, kapcsolataiból, örömeiből, érzelmeiből, hajlamaiból nő ki, s gyökerei mélyen lent, a talajban vannak. Végső döntéseit a tömegek hozzák, a valósághoz legközelebb álló emberek, akik főként a valódi földdel és tengerrel foglalkoznak. Mindent átitat, a múltat ugyanúgy, mint a jelent, és az emberi szellem legnagyobb vívmánya. Ahogy Addington Symonds mondja: „Azok a hatalmas műalkotások, melyeket nyelveknek nevezünk, melyek megalkotásában egész népek működtek együtt öntudatlanul, melyek formáját nem az egyéni tehetség, hanem az egymást követő nemzedékek ösztönei határozták meg a faj természetében rejlő egységes célért — a puszta gondolkodás és képzelőerő azon költeményei, melyek ritmusa nem szavakban, hanem élő képekben rejlik, az ihlet forrásaiban, a születő nemzetek tudatának tükreiben, melyeket mitológiáknak nevezünk —, ezek mindenképpen csodálatosabbak gyermeki spontaneitásukban, mint az ezeket létrehozó fajok bármely más érett alkotása. Mégsem törődünk embriológiájukkal. Az eredet igaz tudománya még csak bölcsőjében nyugszik."

Merészség bár így szólni, de a nyelv fejlődését tekintve biztos, hogy a szleng kezdeteire visszapillantva egyúttal mindazt felidézzük ködös homályában, ami költői az emberi beszéd raktáraiban. Mi több, az utóbbi években az összehasonlító nyelvészet német és brit művelőinek derék kutakodása mélyére látott az évszázadok leghamisabb téveszméinek, s eloszlatta azokat, és még továbbiakat is el fog. Sokáig úgy tartották, hogy a skandináv mitológiában az északi paradicsom hősei legyilkolt ellenfeleik koponyájából ittak. Későbbi vizsgálat kiderítette, hogy a koponyaként értelmezett szó valójában a vadászat során elejtett vadak *szarvait* jelenti. És ugyan ki ne ütközött volna meg azon feudális szokás emlékein, melyek szerint a földesurak lábukat a jobbágyok belei közt, az e célra felnyitott hasüregben melegítették? Ma már tudjuk, hogy a jobbágynak sértetlen hasát kellett lábpárnaként ura rendelkezésére bocsátania, míg az vacsorázott, s a földesúr lábát kezével kellett dörzsölgetnie.

Magzati és gyermekkorát éli ez a nagyszerű tudomány, s az írástudatlanok között mindig fellelhetjük alapjait és kezdetét, illetve legnemesebb alkotásait. Milyen felszabadultságot jelent a legtöbb embernek, ha valakiről nem igazi és hivatalos nevén, „úr" megszólítással beszél, hanem valami különös vagy családias elnevezéssel. Az hajlam, hogy egy jelentést ne közvetlenül és egyenesen, hanem körülményes stílusban fejezzenek ki, mindenütt az egyszerű emberek veleszületett tulajdonsága. Ezt bizonyítják a gúnynevek, illetve a tömegek makacs alcím-adományozó törekvése, mely címek olykor nevetségesek, olykor kifejezetten találóak. A polgárháború során a katonák mindig *Little Mac*-et (McClellan tábornok; tkp. kis Mac) vagy *Uncle Billy*-t (Sherman tábornok; tkp. Billy bácsi) emlegették. Persze az *old man* 'öreg' is nagyon elterjedt volt. Mindkét hadsereg legénységi állományában rendszerint szlengelnevezésekkel illették az egyes államokat, melyekből érkeztek. A Maine-ből jöttek elnevezése *Foxes* (tkp. rókák) volt, a New Hampshire-ieké *Granite Boys* (tkp. gránitfiúk), a massachusettsieké *Bay Staters* (tkp. öbölállamiak), a vermontiaké *Green Mountain Boys* (tkp. zöldhegyi fiúk), a Rhode Island-ieké *Gun Flints* (tkp. puskakovák), a connecticutiaké *Wooden Nutmegs* (tkp. szerecsendiók), a New York-iaké *Knickerbockers**, a New Jersey-ieké *Clam Catchers* (tkp. kagylógyűjtők), a pennsylvaniaiaké *Logher Heads*** (tkp. tökfilkók), a delaware-ieké *Muskrats* (tkp. pézsmapatkányok), a marylandieké *Claw Thumpers* (tkp. odakarmolók), a virginiaiaké *Beagles* (tkp. kopók), az észak-carolinaiaké *Tar Boilers* (tkp. szurokfőzők), a dél-carolinaiaké *Weasels* (tkp. menyétek), a georgiaiaké *Buzzards* (tkp. keselyűk), a Louisianából jötteké *Creoles* (tkp. kreolok***), az alabamaiaké *Lizzards*† (tkp. gyíkok), a kentuckyiaké *Corn Crackers* (tkp. kukoricatörők), az ohióiaké *Buckeyes* (tkp. vadgesztenyék), a michiganieké *Wolverines* (tkp. torkosborzok), az indianaiaké *Hoosiers* (tkp. hegylakók), az illinois-iaké *Suckers* (tkp. balekok), a missouriaké *Pukes* (tkp. okádékok), a mississippieké *Tad Poles* (tkp. ebihalak), a floridaiaké *Fly up the Creeks* (tkp. gémek), a wisconsiniaké *Badgers* (tkp. borzok), az Iowából jötteké *Hawkeyes* (tkp. sólyomszemek), az oregoniaké *Hard Cases* (tkp. nehéz esetek). Bár nem vagyok benne egészen biztos, de szleng elnevezésű személyből többször is lett elnök. Az egyik szóban forgó eset az *Old Hickory* (tkp. vén hikori), Jackson tábornok.†† A másik a *Tippecanoe, and Tyler, too,* Tippecanoe-t Tylerrel.†††

* Utalás New York korai holland telepeseire. A *Knickerbocker* eredetileg az egyik fiktív szereplő neve Washington Irving *History of New York* [New York története] c. művében. (*A ford.*)

** Helyesen: Loggerheads. (*A ford.*)

*** Louisiana állam francia telepeseinek leszármazottai. (*A ford.*)

† Helyesen: Lizards. (*A ford.*)

†† Andrew Jackson az USA hetedik elnöke volt (1829–1837). (*A ford.*)

††† William Henry Harrison, az USA kilencedik elnöke 1840-es választási kampányának mottója. A *Tippecanoe* Harrison beceneve volt, ugyanis ennél a folyónál aratott győzelmet egy indián

Ugyanerre bukkanok mindenütt az emberek társalgásában. Ezt hallom a városi lóvasutakon, ahol a kalauzt gyakran hívják *snatcher*-nek (tkp. odakapó, átv. zsebtolvaj) (ugyanis jellegzetes feladata, hogy rendszeresen meghúzza a csengőszíjat avagy odakapjon hozzá, hogy megállítsa vagy elindítsa a kocsit). Két fiatalember barátságosan beszélget, melynek során azt kérdezi az első kalauz: *What did you do before you was a snatcher?* 'Mivel foglalkoztál, mielőtt snatcher lettél?' A második kalauz válasza: *Nailed.* 'Ácsként dolgoztam.' (Tkp. szegeltem, átv. tolvajt fogtam.) *What is a "boom"?* 'Mi a boom (tkp. növekedés, átv. felkapottság)'? — kérdezi az egyik szerkesztő a másikat. Mire az így válaszol: *Esteemed contemporary, a boom is a bulge.* 'Tisztelt kollégám, a boom, az egy dudor.' A tömény szeszes ital tennessee-i elnevezése *barefoot whiskey* (tkp. mezítlábas whisky). Az egyszerűbb New York-i éttermek pincérjeinek szlengjében egy tányér sonkás bab *stars and stripes* (tkp. csillagok és sávok*) névre hallgat, a tőkehalgombóc *sleeve-buttons* (tkp. inggombok), a vagdalt pedig *mystery* (tkp. rejtély).

Nem meglepő, hogy az Unió nyugati államai a szleng speciális területei, nemcsak a társalgást illetően, hanem a települések, városok, folyók stb. nevével kapcsolatban is. Egy nemrég Oregonban járt utazó elbeszéli:

„Ha vonaton utazik az ember Olympiába, átmegy egy *Shookum-Chuck* nevű folyón. A vonat megáll *Newaukum, Tumwater* és *Toutle* nevű helyeken, és ha tovább keresgélünk, hallani fogunk egész megyékről, melyeket *Wahkiakum*-nak, *Snohomish*-nak, *Kitsar*-nak vagy *Klikatat*-nak neveznek, illetve *Cowlitz, Hookium* és *Nenolelops* üdvözli az embert és rohamozza meg. Olympiában arra panaszkodnak, hogy kevés a bevándorló Washington tartományban, de mi olyan meglepő ebben? Ugyan ki szeretné a leveleit *Snohomish* megyéből címezni vagy *Nenolelops* városában felnevelni a gyermekeit, ha egyszer az egész amerikai kontinensen válogathat? Tanúsítom, hogy *Tumwater* falu igazán szép hely, de egy bevándorló kétszer is meggondolja, hogy letelepedjen-e ott vagy *Toutle*-ban. *Seattle* elég barbár, *Stelicoom* se jobb, és gyanakszom, hogy a Northern Pacific Railroad végállomását csak azért tették *Tacomá*-ba, mert azon kevés Puget Sound-i helyek egyike, melyek neve nem kelt borzadályt."**

Aztán egy nevadai újság elbeszéli egy bányászcsapat indulását Renóból: *The toughest set of roosters that ever shook the dust of any town left Reno yesterday*

---

csapat felett 1811-ben. Alelnökjelöltje John Tyler volt. Harrisont 1841-ben be is iktatták elnökké, ám egy hónap után elhunyt, s utódja Tyler lett (1841–1845). (*A ford.*)

* Utalás az Egyesült Államok csillagsávos zászlajára. (*A ford.*)

** A Northern Pacific Railroad egy, a múlt század második felében épült vasútvonal az Egyesült Államok északi részén. Puget Sound a Csendes-óceán szigetekkel teli öble Washington állam északnyugati partvidékén. (*A ford.*)

for the new mining district of Cornucopia. They came here from Virginia. Among the crowd were four New-York cock-fighters, two Chicago murderers, three Baltimore bruisers, one Philadelphia prize-fighter, four San Francisco hoodlums, three Virginia beats, two Union Pacific roughs, and two check guerrillas.*** A nyugati újságok között ott van a *The Fairplay* (Colorado) *Flume*, *The Solid Muldoon* Ourayból, a nevadai *The Tombstone Epitaph* (tkp. sírfelirat), a texasi *The Jimplecute* és a missouri *The Bazoo* (tkp. száj). Néhány helynév a kaliforniai Butte megyéből: *Shirttail Bend* (tkp. Ingujj-kanyar), *Whiskey Flat* (tkp. Whisky-lapály), *Puppytown* (tkp. Kutyusváros), *Wild Yankee Ranch* (tkp. Vad jenki tanya), *Squaw Flat* (tkp. Indián asszony lapály), *Rawhide Ranch* (tkp. Korbács-tanya), *Loafer's Ravine* (tkp. Csavargó-szakadék), *Squitch Gulch*, *Toenail Lake* (tkp. Lábujjköröm-tó).

Talán tényleg nem is illusztrálhatná gazdagabban más hely vagy időszak az említett erjedési folyamatokat, illetve ezek tajtékát és apró hordalékát, mint a Mississippi vidéke és a Csendes-óceán partvidéke napjainkban. Néhány név elhamarkodott és abszurd, mások felülmúlhatatlanul találóak és eredetiek. Ugyanez áll az indián szavakra is, melyek gyakran tökéletesek. Egyik új tartományunk nevéül a kongresszusban *Oklahomá*-t javasolták. Néhány texasi város neve *Hog-eye* (tkp. disznószem), *Lick-skillet* (tkp. lábosnyalogató), *Rake-pocket* (tkp. zsebmetsző) és *Steal-easy* (tkp. lazán lopó). Miss Bremer a bennszülöttek közt az alábbi nevekre bukkant. Férfinevek: Szarvcsúcs, Forgószél, Készenálló, Elvonuló Felhő, Lópatkóhegy, Napkereső, Vas Villanása, Vörös Palack, Fehér Orsó, Fekete Kutya, A Tisztelet Két Tolla, Szürke Fű, Bozontos Farok, Mennydörgő Arc, Égő Gyepen Járó, Holtak Szellemei. Női nevek: Tűzőrző, Szellemek Asszonya, A Ház Második Leánya, Kék Madár.

A nyelvészek természetesen nem szentelnek elég figyelmet ennek a mozgatóerőnek és következményeinek, melyek, ismétlem, valószínűleg manapság is mindenhol működnek modern körülmények között, ugyanannyi élettel és hatékonysággal, mint a hajdani Görögországban vagy Indiában a történelem előtti körülmények közt. És a szellemesség — a humor, a tehetség és a költészet gazdag felvillanásai — hogy tör fel munkások, vasutasok, bányászok, kocsisok vagy hajósok csoportjaiban! Milyen sokszor lézengtem körülöttük, hogy riposztjaikat és és rögtönzéseiket hallgassam! Félórát velük töltve az ember valóságosabb szórakozáshoz jut, mint bármely „amerikai humorista" könyveit olvasva.

* Helyesen: Czech. (*A ford.*)

** A legkeményebb banda [tkp. kakascsapat], amely valaha is felkavarta egy város porát, tegnap indult el Renóból az új cornucopiai bányaövezetbe. Virginiából jöttek. A bandában volt négy New York-i kakasviadal-rendező, két chicagói gyilkos, három baltimore-i bokszoló, egy philadelphiai hivatásos ökölvívó, négy San Francisco-i huligán, három virginiai csavargó, két Union Pacific-es kemény fickó és két cseh gerilla. [*Union Pacific:* a múlt század második felében épült transzkontinentális vasútvonal az Egyesült Államokban.]

A nyelvtudománynak számos szoros analógiáját találjuk meg a földtudományban szüntelen alakulása, kövületei, megszámlálhatatlan elsüllyedt rétege, rejtett sztrátuma, végtelen fejlődése révén. Vagy talán a nyelv inkább egy hatalmas élő testhez vagy testek örök testéhez hasonlítható. És a szleng ennek a testnek nemcsak első táplálója, hanem aztán a fantázia, a képzelet és a humor kezdete is, orrlyukaiba az élet lélegzetét lehelvén.

(Fordította Várnai Judit Szilvia)

Eric Partridge

A szleng ma és tegnap*

Szleng: definíció, etimológia, szinonimák, elterjedés

A szlenget elég könnyű használni, de rendkívül nehéz azzal a meggyőző könnyedséggel írni róla, amit egy ilyen, első látásra egyértelműnek tűnő tárgy megkíván. Gyakran azonban a legegyszerűbb dolgokat a legnehezebb meghatározni, és mindenképpen ezekről a legnehezebb írni, mivel csupán első látásra tűnnek egyszerűnek. A szleng ugyanis „egy különleges, a legitim nyelvhasználat kültelkein kóborló csavargó nyelv, amely azonban folyamatosan igyekszik utat törni a legtiszteletreméltóbb társaságba”.[1] Az eset bonyolultságát tovább növeli a kontextus kérdése — ahogyan azt az Encyclopaedia Britannicában olvashatjuk —, mivel az egyik pillanatban egy szó vagy szókapcsolat szlengként hat, míg egy másik szituációban az adott szó vagy szókapcsolat egyáltalán nem kelt ilyen hatást.

Az „Oxford English Dictionary”-ben, ebben a *monumentum ære perennius*-ban**, mely szinte szemérmetlenül olcsó azért a nagy „dohányért”, amibe kerül, SIR WILLIAM CRAIGIE négy különálló címszóként veszi fel a *slang* szót — és ez csupán a főnévi jelentés. Úgy véli, hogy ezek a címszavak négy különálló csoportot és etimológiát képviselnek; de hozzáteszi, hogy az egyetlen szigorúan véve fontos csoportban „bizonyos jelentések külön szavakat jelenthetnek”, másfelől viszont nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a *slang* számos értelméből némelyik vagy etimológiailag vagy szemantikailag összefügg. Az öt jelentés, mely megközelíti a körülbelül 1850 óta általános használatban levőt, vagyis azt a szabad és könnyed, „feltűrt ingujjú”, alapvetően beszélt nyelvet, amellyel foglalkozunk: a *cant* (a tolvajnyelv), egyéb nagyon alacsonyrendű és vulgáris beszéd, egy szakma vagy mesterség zsargonja, szidalom vagy szemtelenség, s —

* PARTRIDGE, ERIC: *Slang To-day and Yesterday. (With a Short Historical Sketch and Vocabularies of English, American, and Australian Slang).* London, Routledge & Sons, Ltd. 1933.

Az itt közölt részlet a kötet I. részének 1–2. fejezetét és a 3. fejezet egy részletét tartalmazza: Part I. General Considerations. I. Slang: Definition, Etymology, Synonyms, Range (1–3), II. Origin, Uses, Reasons for Use; Attitudes towards Slang (4–9), III. Characteristics of Slang: in Relation to Language in General (21–2).

A cikk néhány sokat idézett mondata Kolozsvári Grandpierre Emil fordításában (Utazás az argó körül. *Kritika*, 3 [1965]/5: 40) már olvasható volt magyarul. (*A szerk.*)

[1] J. B. GREENOUGH és G. L. KITTREDGE: *Words and their Ways in English Speech* [Szavak és útjaik az angol beszédben]. London, 1902. (Kiváló, igen olvasmányos könyv.)

** Ércnél maradandóbb emlék (lat. — *A ford.*)

mint FOOTE* „The Orators” [A szónokok] című, 1762-es színdarabjában is szerepel — zagyvaság avagy értelmetlenség. Az Oxford szótár szlengdefiníciója — MCKNIGHT professzor kételyei ellenére, misszerint „ha egyáltalán létezik pontos szlengmeghatározás” — csodálatraméltóan egyértelmű: „a sztenderd, művelt nyelvhasználat alatt elhelyezkedőként számon tartott, rendkívül kollokviális nyelvváltozat, amely új vagy speciális értelemben használt már meglévő szavakat foglal magában”. FOWLER teljesen más definíciót közöl, amely azonban bizonyos tekintetben ki is egészíti az előzőt: „olyan beszédmód, amely a fiatalok és életvidám emberek szavakkal való kedvelt játékából születik, amely játék során újraneveznek dolgokat és cselekvéseket; egyesek az újdonság kedvéért új szavakat hoznak létre, vagy torzítanak és hibásan alkalmaznak régieket, mások a divatosság kedvéért használják ezeket a kifejezéseket”. Ebben a sajátságos — illetve szakzsargon — értelemben a *slang* szót nem használták a 19. századnál korábban; tolvajnyelv jelentésben — főnévként és melléknévként egyaránt — már 1750 körül említik. A rendkívül problémás *slang* szó etimológiája bizonytalan; míg az Oxford Dictionary[2] valószínűtlennek tart bármiféle kapcsolatot bizonyos *-sleng* formát tartalmazó norvég szavakkal, addig DR. BRADLEY, illetve WEEKLEY és WYLD professzorok[3] szerint a rokonság bizonyítékai a *slenja-ord* ’új szlengszó’, a *slenja-namm* ’gúnynév’, illetve a *slenja-kjeften* ’szidalmaz’ (tkp. jártatja az állkapcsát). A szájjártatás értelmének valószínűsége két oldalról is megerősödik: az egyik az OED.-ben 1400-ból idézett részlet:

> But Eneas be war he abyes
> The bolde wordes that [he] dede sclyng;**

továbbá az alacsony, kollokviális[4] használat. Az utóbbira ott van példaként a *sling language* vagy *sling words* ’beszélget’ (tkp. ontja a nyelvet vagy a szavakat), továbbá a *sling the bat* ’a népnyelvet beszéli’ (különösen egy bizonyos külföldi ország nyelvét, ahol épp tartózkodik — 1914 és 1918 között a brit közlegények gyakran használták ezt a ’franciául, arabul beszél’ helyett). Azonban míg ezek bármelyikével feltétlenül összevethető a még sokkal kollokviálisabb *sling off at* ’gúnyolódik’, ami a *slang*[5] kevésbé ismert értelméhez közelít, vagyis szi-

* Samuel Foote (1719–77) brit vígjátékíró (*A ford.*)

[2] A továbbiakban OED. A második és a harmadik bekezdés alapján túl nyilvánvaló, mivel tartozom az OED.-nek, hogy ezt részletezzem.

[3] További hivatkozásokban WEEKLEY és WYLD. Lásd a további szaktekintélyeknél is.

** Ám Aeneas, bizton hiheted, meglakol | A vakmerő szaváért, amiket kiejtett.

[4] HOTTEN, akinek CRABB 1831-es *Gipsies’ Advocate* [A cigányok védője] című művéből vett bizonyítékát másutt nem támasztják alá, azt állítja, hogy a *slang* szó teljesen cigánynyelvi, habár a cigányok egyszerűen csak átvették azt. Egy másik elmélet szerint a *slang* a francia *langue* ’nyelv’ argotikus romlott alakja — ez egyszerűen túl zseniális!

[5] Ebben az értelemben 1840-től adatolható; a *sling off* körülbelül 1880-tól. A *slang* ’szlengben beszél’ írásban először Lytton [Edward George, 1803–1873, brit író — *A szerk.*] *Pelham*-jében fordul elő 1828-ban.

dalmazni, rendkívül sértően szólni valakihez, addig nem szabad hiú reményekbe ringatni magunkat a *spin the bat* kifejezéssel kapcsolatban, mely habár a tizenkilencedik században a brit közlegények körében igen népszerű volt, s a *sling the bat* szabad variánsa, egészen más jelentéssel bír: 'nagy élvezettel, érezhető élénkséggel, s különleges lendülettel beszél' — itt nyilvánvaló az analógia a *spin the yard* 'elmond egy történetet' kifejezéssel. Megbocsátható azonban, ha a nyolcvanas évek színházi nyelvében található *slanging* szóra felhívjuk a figyelmet, melynek jelentése 'éneklés', számunkra azért fontos ez, mert így nevezték a zenés mulatókban zajló éneklést a sok — sokszor egy dal versszakai közé szúrt geg formájában — közbevetett beszélt szleng miatt.

Körülbelül 1850 óta a *szleng* az elfogadott kifejezés a „törvénytelen" kollokviális nyelvváltozat megnevezésére. Ám ettől kezdve, elsősorban az alsóbb társadalmi osztályokban, a *lingó*-t, míg a művelt társadalmi csoportokban főleg az *argot*-t használják a *szleng* szinonimájaként. Ma az *argó* — lévén kizárólag a *szleng* francia megfelelője, nem használható az előbbi értelemben — jogosan csak a francia szleng és tolvajnyelv megnevezésére szolgál. A *lingo,* csakúgy mint a *biszlama** és a *pidzsin,* egész pontosan (mondjuk) az angol eltorzított, színes bőrűek által használt változatát jelöli, akik angolul beszélnek ugyan, de hozzáillesztik azt saját fonetikájukhoz és nyelvtanukhoz. A *zsargon,* ami eredetileg — csakúgy mint Chaucernél — a madarak trillázását[6] jelentette, sokáig élt a *szleng* laza szinonimájaként, de ezt a kifejezést inkább a tudomány, a szakmák és mesterségek szakszókincsére kellene alkalmazni, bár ez utóbbi szavak megnevezésére a *shop* (tkp. üzleti nyelv) kiváló szinonima. A *flash* (tkp. furfangos, ravasz, csaló) olyan korábbi szinonima, amely körülbelül 1718 és 1850 között volt használatos, de még a 18. században is sokkal inkább — és helyesen — a bűnözők szlengjére használták (lásd: tolvajnyelv), és nem a tágabban értelmezett szlengre. 1850 előtt a *szleng* mindenféle vulgáris nyelvváltozat megnevezésére szolgált — a tolvajnyelvet kivéve —, vagy legalábbis ez volt az elfogadott használata 1800 után, mielőtt (ahogyan azt GROSE felbecsülhetetlenül értékes szótára mutatja) tolvajnyelv értelemben a *flash* szinonimájává vált. 1850 után sem fogadta a *szleng* szót általános üdvrivalgás. 1873-ban például HOTTEN tiltakozik a kifejezés olyan leszűkítése ellen, miszerint a szleng csupán „a legalsóbb, veszélyes társadalmi rétegek által használt legalacsonyabb szavakat jelölné". Mivel a szleng valamennyi társadalmi csoport nyelvhasználatának része, és ez ma általánosan elismert tény, a stigma, amelyet valaha a szóhoz ragasztottak, régen eltűnt. 1911-ben például egy Cambridge-ben tanuló külföldi diák egyenesen

* *Biszlama,* korábbi nevén *beach-la-mar, bêche-de-mer:* angol alapú pidzsin nyelv a csendes-óceáni Vanuatu-szigeteken. (*A szerk.*)

[6] WEEKLEY, E.: *An Etymological Dictionary of Modern English* [A mai angol nyelv etimológiai szótára]. London, 1921. Az etimologizálni vágyó elmének remek vadászterület.

így fogalmazott: „Lehetetlen az angol [vagy ilyen szempontból bármely más nyelv] alapos elsajátítása a szleng és a közönségesebb szókincs ismerete nélkül. Bárki, aki beavatatlan, nem fogja megérteni az angol irodalom számos remekművét. Ugyanígy … még egy angol újságot sem lesz képes megfelelően megérteni.”[7]

Eredet, használat, a használat okai, a szleng megítélése

A szlenget, lévén a társalgási nyelvhasználat magja, sokkal inkább a kényelmességgel kell összefüggésbe hozni, mintsem a tudományos törvényszerűségekkel, a nyelvtani szabályokkal és a filozófiai ideákkal. Mivel a szleng a társalgási nyelvhasználatból született, ott is virágzik. „A szleng létrejöttének — ahogyan DR. BRADLEY néhány évvel ezelőtt megjegyezte — a két legfontosabb oka: a vágy, hogy a nyelvhasználat biztosítsa a felfokozott élénkséget, illetve hogy biztosítsa a nyelvhasználat fokozott intimitását. A legmegfelelőbb feltételek mindehhez: „a tömeg, az izgatottság érzése és a nem természetes közegben zajló élet… Bármiféle hirtelen izgalom, vagy különös körülmény elegendő ahhoz, hogy létrehozzanak szlengszavakat” — ahogyan ezt a bűneihez képest túl sok váddal illetett JOHN CAMDEN HOTTEN könyvkiadó és szótáríró közép-viktoriánus és egyéb szlengszavakat tartalmazó értékes gyűjteményének „Short History” [Rövid történet] című fejezetében megjegyezte. A szleng eredete és használata érdekes megvilágításba kerülhet, ha a következő alapvető törvényeket szem előtt tartjuk: a szlenget nem csupán önkifejezésre használjuk; a személyiséget is kifejezi; „a szóalkotás és az így létrehozott szavak használata az egyén különcséggel és groteszk humorral való elkülönülési vágyából adódik”.[8] EARLE WELBY[9] más szempontból közelít a szlenghez, amikor a következőket mondja: „Néhány szlengkifejezés az ütött-kopott és túl elterjedt kifejezésekkel való elégedetlenségből származik”; ezt a friss szlenget ezt követően úgy írja le, hogy ez „az egyszerű emberek költészete és vágyódása a sima penny helyett a színes kétpennysre”.

A legérdekesebb kijelentések a szleng eredetéről és használatáról azonban MENCKEN és NICEFORO nevéhez fűződnek. Az előbbi olyan ragyogóan ír, hogy arcátlanság lenne parafrazálni: „Amit a szleng magában foglal — mondja[10] — nem a belső tulajdonságoktól…, hanem a körülményektől függ. A beszélő, és különösen a beszélő gondolkodása az, ami meghatározza azt. Hogyha a beszélő nagy gondossággal választja a szavakat, tisztában lévén a szavak jelentésével és

[7] OLOF E. BOSSON, *Slang and Cant in Jerome K. Jerome's Works* [Szleng és tolvajnyelv Jerome K. Jerome műveiben]. 1911.

[8] GREENOUGH és KITTREDGE, i. m.

[9] *The Week-end Review.* 1931. április 25.

[10] H. L. MENCKEN: *The American Language* [Az amerikai nyelv]. 3. kiadás. 1923. 374.

jelentésárnyalataival, akkor az általa használt szavak egyike sem tartozik a szleng kategóriájába, azonban ha beszédét elsősorban véletlenszerűen építi föl, és fogalma sincs a szavak árnyalatairól és korlátairól, akkor a szleng kiemelkedő szerephez jut szókincsében. Eredetét tekintve a szleng majdnem mindig tiszteletreméltó (többé-kevésbé); a szlenget nem a buta tömeg [mi a helyzet a cockneyval?], hanem a szellemes és eredeti emberek alkotják; ahogyan WHITNEY mondja: a szleng »a szellemi aktivitás és a nyelvalkotás természetes örömének terméke«. Amikor azonban az újításokat a tömeg felfedezi és magáévá teszi, azok elkopnak, s hamarosan elvesztik pikánsságukat és jelentősségüket, s WHITNEY szavaival élve »elvesztik bármilyen valóság kifejezésére való alkalmasságukat«. Ez az olyan szlengkifejezések története, mint *How's your poor feet?* 'Hogy van az a szegény lába?', *Have a heart!* 'Legyen szíved!', *This is the life* 'Ilyen az élet'.

ALFREDO NICEFORO, a sokat utazott olasz megjegyzi, hogy ahogy a beszéd során, így a szleng esetében is az ember úgy szólal meg, ahogyan megítéli a világot — és ebben érzelmeink irányítanak. A témával kapcsolatos megfigyelései a csoportokkal való összefüggés kapcsán elsődleges jelentőségűek.[11] „Minden társadalmi jelenség — és egy csoport nyelve társadalmi jelenség — írja NICEFORO — két okcsoportra vezethető vissza: személyes (vagy biológiai) okok, melyeket az egyén fiziológiai és pszichológiai tulajdonságai képviselnek, illetve a külső (vagy környezeti) okok, amelyeket a társadalmi nyomás megnövekedése, a gazdasági, földrajzi és egyéb tényezők képviselnek, amelyek oly jelentősen befolyásolják az emberiséget." Rávilágít arra, hogy miként változik a nyelv egyik társadalmi csoportból egy másikba kerülve, illetve hogy miként módosul az egyén nyelvhasználata a különböző szituációkban. Arra is utal, hogy bizonyos esetekben az érzelmek, máskor pedig a foglalkozás vagy mesterség határozza meg az egyén nyelvhasználatát, legyen az sztenderd vagy nem konvencionális. A gyerekek és az őrültek például legtöbbször érzelmeiktől indíttatva beszélnek. A katonák szavak és kifejezések tömegét használják, melyek a barakkokban, menetelés közben, a táborban és a harcmezőn eltöltött mindennapjaikra utalnak. A szakosodásnak, mely minden foglalkozásnak sajátja, természetes következménye a szókincs specializálódása, új szavak születése és a régiek új tartalommal való megtöltése. Az ilyen speciális szavak csak akkor válnak szlenggé, ha kikerülnek a foglalkozási csoport kizárólagos használatából, illetve ha jelentésük és használatuk módosul. A gépkocsi, a repülés, a rádió a szlengkifejezések tömegét szolgáltatta. Azonban — bármi legyen is a kifejezések forrása — a személyiség és a környezet a két legalapvetőbb együttható, ami a szleng, és általában a nyelvek természetét meghatározza.

[11] *Le génie de l'argot* [Az argó szelleme]. 1912.

Miért használjuk a szlenget egyáltalán? Természetes, hogy az emberben felmerül ez a gyerekesnek tűnő kérdés, viszont megválaszolni rendkívül nehéz. Bizonyos okok nyilvánvalónak tűnnek a szerző számára, aki azonban nem egészen olyan ostoba, hogy azt vélje, ezek megmagyaráznak minden, a múltban már használt szlengkifejezést, még kevésbé minden olyan szlengkifejezést, melyet a jövő ragyogó fiatalemberei, életvidám leányzói és kellemetlen vénemberei használni fognak. Mindenesetre abban, hogy a szlenghasználatnak a következőkben felsorolt okai vagy ténylegesen vagy potenciálisan működnek, olyan biztos, amennyire ember csak biztos lehet, s hozzá kívánja még tenni, hogy sorrendjük nem annyira ötletszerű, mint amilyennek tűnhet. Meggyőződése szerint a szlenget tizenöt ok egyike (vagy közülük több) miatt használják:

1. Puszta jókedvből, mert a beszélő fiatal a lelkében vagy mert fiatal az évei számát tekintve, csupán a hecc kedvéért, játékosságból vagy tréfálkozásból.

2. Azért, hogy bemutassa szellemességét, eredetiségét, és csillogtassa humorát. (A motiváció e mögött általában a hencegés vagy a sznobság, a versengés vagy az érzékenység és a virtuozitás öröme.)

3. Azért, hogy különbözzék, hogy minél újszerűbb legyen.

4. Hogy minél látványosabb legyen a beszéde (vagy pozitív, illetve az unalom elkerülésének óhaja révén: negatív értelemben).

5. Hogy mindenképp lekösse, esetleg megdöbbentse hallgatóit.

6. Azért, hogy kikerülje a közhelyeket, hogy tömör legyen és érthető. (A meglévő kifejezésekkel való elégedetlenség működteti.)

7. Hogy gazdagítsa a nyelvet.

8. Kézzel foghatóbbá tegye azt, ami elvont, földközelibbé azt, ami idealisztikus, hogy közelebb hozza a távolit. (A művelt emberek körében ez tudatos tevékenység, míg a kevésbé iskolázottak körében majdnem mindig tudattalan, vagy tudat alatti.)

9a. Hogy csökkentse az elutasítás fájdalmát, vagy újabb értelmet adjon neki.

9b. Hogy csökkentse vagy eloszlassa a beszélgetés (vagy az írás) ünnepélyességét, pompázatosságát.

9c. Hogy enyhítsen a tragédián, a halál, az őrület elkerülhetetlenségén, hogy elfeledje az elvetemült gonoszság ocsmányságát vagy szégyenét (pl. hűtlenség, hálátlanság); és/vagy ezáltal erőt ad a beszélőnek vagy hallgatójának vagy akár mindkettőnek a folytatáshoz.

10. Hogy a hallgatóság akár alacsonyabb, akár magasabb színvonalának megfeleljen, vagy csupán hogy bizalmas viszonyban legyen a hallgatósággal vagy a témával.

11. Hogy megkönnyítse a társadalmi érintkezést. (Nem összekeverendő vagy összevonandó az előzővel.)

12. Hogy barátságosságot vagy mély, tartós, bizalmas viszonyt váltson ki (ld. az előző megjegyzés).

13. Hogy kifejezze, hogy valaki egy bizonyos iskolához, iparághoz, szakmához, művészeti, intellektuális csoporthoz, társadalmi osztályhoz tartozik; röviden: „benne lenni a sűrűjében”, és hogy kapcsolatokat létesítsen.

14. Hogy kifejezze, hogy mindezek közül valamelyikhez nem tartozik.

15. Hogy titkos legyen, ne értse meg a környezete. (Gyerekek, diákok, szerelmesek, titkos politikai társaságok tagjai, börtönben, vagy börtönön kívül lévő bűnözők, börtönre ítélt ártatlanok a fő képviselők.)*

HOTTEN, MENCKEN és NICEFORO majdhogynem barátságosan viszonyul a szlenghez, míg mások megvetőek. Már 1825-ben így panaszkodik THOMAS „My Thought Book” [Gondolataim könyve] című könyvében: „A szleng a bolondok társalkodása. A megfontolt ember soha nem alacsonyítaná le a nyelvet holmi társalgási képmutatás kedvéért… Az irodalmat kedvelők soha nem használnák, hiszen teljesen ellentmond a hibátlan és tiszta beszéd szabályainak.” Századunkban a „Words and Their Ways” szerzői elítélik a szlenget, mivel múló, bizonytalan és rosszul meghatározott jelenség, káros hatással van használóira, hiszen kiirtja a jelentés azon finom árnyalatait, amelyek a jó stílus gyökerét képezik. Rámutatnak, hogy a szleng a lusta emberek beszéde, és kijelentik, hogy abban a pillanatban, amikor egy szó jelentése határozottá válik, szinte megszűnik szlengnek lenni. Az oxfordi nyelvész, MERTON professzor talán egy barátságosabb álláspontot képvisel: „Míg a szleng a bizalmas és kollokviális beszéd szerves része, nem szükségszerűen helytelen vagy vulgáris a saját helyén”, ami — ahogyan FOWLERék mondják — a valós élet része. A párbeszédben ugyanis — folytatják FOWLERék — „a jó stílus a nagy fertőtlenítőszer, ebből adódóan a szleng a nagy megrontó tényező, amely múlandó, és mindent megfertőz maga körül.” Más aspektusból, de ugyanezeket a gondolatokat MCKNIGHT professzor[12] a következőképpen közli: „mivel a legtöbb szlengkifejezés a legitim szavak hagyományos jelentésének semmibevételén alapszik, a szlenghasználat megszerzi az irányítást a közlés hagyományos módjai felett…, és így a nyelvhasználat képességének romlását eredményezi”. Ez elsősorban az írókra és szónokokra vonatkozik. Nem valószínű azonban, hogy egy igazi stiliszta vagy jól beszélni és írni tudó ember megfertőződne a szleng alkalmankénti használatától; ha valaki tisztában van „cselekedetével”, akár rendszeresen és szabadon is használhatja a szlenget, anélkül, hogy az megbolondítaná őt, elszegényítené szókincsét, vagy megmételyezné azt az ízlést és készséget, amellyel az adott szókincset használja. A hivatalos és szabatos írásosság és hivatalos beszéd műfaját kivéve

* PARTRIDGE tizenöt pontjának magyar szövegét — kiegészítve az onnan hiányzó részekkel — Lieli Mariann fordításából vettük át (vö. L.-G. ANDERSSON–P. TRUDGILL: A szleng. In: *MiASzl.* 259–60). E szövegrész korábbi magyar fordítását ld. még ERDŐS GÁBOR „Újabb jelentésváltozások az ifjúsági nyelvben” (*Magyar Nyelvőr,* 112 [1988]: 143–8) c. cikkében (144–5). (*A szerk.*)

[12] GEORGE H. MCKNIGHT: *English Words and their Background* [Angol szavak és ami mögöttük van]. 1923. (A további idézetek ugyaninnen.)

az élénk és tág szleng kívánatosabb, mint az unalmas és fantáziátlan sztenderd angol; másrészt tagadhatatlan, hogy mind írásban és mind beszédben egy tiszta, bár szűk sztenderd angol szókincs használata ajánlatosabb egy hasonlóan szűk szlengszókincsnél, legyen bármilyen ragyogó is az a szleng.

A szleng alapvető tulajdonságainak meghatározása ugyanebbe az ellentmondásba ütközik. GREENOUGH és KITTREDGE, gondos, bár kissé maradi tanulmányuk „Slang and Legitimate Speech" [A szleng és az elfogadott beszéd] című fejezetének kezdetén a következőket mondják: „a szleng nyers, veszélyes és nevetséges metaforákon, homályos analógiákon, értelmetlen szavakon és kifejezéseken alapszik, amelyek kevésbé ismert és megbecsült foglalkozásokból és szokásokból származnak." Húsz oldallal később hozzáteszi: „a szleng néha humoros, szellemes és nem ritkán képszerű". NICEFORO[13] világosabban és tömörebben fogalmaz a szlenget illetően: „kézzel fogható kifejezések, élénk metaforák, brilliáns szófordulatok, ellentétek, kihagyások és rövidítések". A két amerikai professzor iránti méltányosságból azonban hozzá kell tennünk, hogy megállapítják azt, hogy a szleng, bár korántsem újdonság, a nyelv legélettelibb változata, az egyetlen nyelvhasználat, amelyben a nyelvi folyamatok korlátlan működésükben vizsgálhatók, s ahogy megjegyzik, nincs alapvető különbség a szleng és a sztenderd beszéd fejlődésében. A szleng betölthet és gyakran be is tölt bizonyos űrt a bevett nyelvhasználatban. Ahogyan JAMES BRANDER MATTHEWS 1893-ban megfigyelte:[14] „legtöbbször az ember a szleng használata nélkül is tökéletesen ki tudja fejezni, amit kifejezni kíván, néha azonban egy szlengkifejezés, amely ténylegesen mond is számunkra valamit, jobb, mint egy szeplőtlen mondat, amely nem tartalmaz egyebet, csupán saját makulátlanságának tudatát".

Van azonban valamiféle „befejezetlenségérzet" a legtöbb szlengről szóló tanulmányban. HOTTEN híres, a szlenget igazoló írását elolvasva — „a finnyásság, amely a szleng létezését próbálja tagadni, teljesen eltűnőben van, mivel a szleng már nem csupán az utcákon és a börtönökben, de a bárokban, iskolapadokban, szószékeken és a parlamentben is hallatja hangját, és mint egy cél elérésének legbiztosabb lehetőségét, meg is értik" — szórakoztatónak hat egyesek véleménye, miszerint eme pária nyelv asszociációi „alantasak, vagy legalábbis nevetségesek, és talán undorítóak is". Ha a sztenderd beszéd használóinak körében elfogadottá válnak ezek a kifejezések — nem csupán jelentéktelen és frivol célok érdekében —, akkor valószínű, hogy alacsony származásuk feledésbe merül, és olyan ártatlanná válnak, mint a szűz hó. Ez a felfogás jellemző módon 1902-ben

[13] Ezeket a véleményeket a szleng „összetevőinek" elkövetkező vizsgálatához kiindulópontul rögzítettük itt; a szleng lényegi vonásainak igazi tárgyalása a fejezet végén található.

[14] *Harper's Magazine* (újranyomva az összegyűjtött esszékben: *Parts of Speech* [A beszéd elemei]. 1901). Fontos munka.

látott napvilágot; FOWLERék[15] majdnem ilyen szigorúak: „Az idegen szavak és a szleng, csakúgy mint a hamis díszek, ugyanazon a szinten állnak… A szlenggel kapcsolatban az idézőjelek használata nem más, mint a mentális gyengeség morális gyengeséggé alakítása.” De nagyon határozottak a szleng származását illetően. Az átlagos intelligenciával rendelkező középosztálybeli embert véve normául rávilágítanak, hogy az átlagember általában könnyedén észleli az ilyen alulról jövő szavakat, s hozzáteszik, hogy ezek alkotják a legjobb szlenget, mivel számos ilyen terminus „hosszú életű szóként” foglalja el helyét a nyelvben, s nem hal ki rövid felkapottság után, mint számos fentről jövő szó. Mindenesetre ugyanebből az irányból erednek olyan színtelen szólamok, mint a *nice* ’szép, jó’, *awful* ’szörnyű’, *blooming* ’iszonyú’ (tkp. virágzás; ez utóbbi népszerűsége egyébként hanyatlóban van) A fentről származó szavakat nehezebb észlelni: a *phenomenal* ’fenomenális’, *epoch-making* ’korszakalkotó’, *true inwardness* ’valódi szellemiség’, *psychological moment* ’lélektani pillanat’ vagy a *philistine* ’nyárspolgár’ sorsa az olyan jellegű használat, egyszerre eltúlzott és pontatlan, ami egyfajta szlenget eredményez. Az átlagember azonban, látva milyen magas körökből származnak ezek a szavak, csupán elvakultan csodálja őket, de nemigen érti. A perifériáról vagy középpontból származó szleng azokat a szavakat tartalmazza, amelyek először egy szakmához vagy mesterséghez, egy tevékenységhez, játékhoz, vagy sporthoz tartoztak, s amelyek később bekerültek az általános kollokviális nyelvbe — gyakran a nyomtatott oldalakra is. „Ezek közül az ember természetszerűen kevésbé kritikus azzal kapcsolatban, ami napi környezetéből származik, vagyis az ő szempontjából a központból.” Ez a két szótáríró és nyelvész erősen figyelmeztet bennünket arra, hogy szlengszavak és -kifejezések bármely gyűjteményében a felismerhetőség mértéke attól függ, hogy például az a bizonyos mesterség ismerős-e előttünk vagy nem, „habár időnként ennek ismerős volta eltakarhatja, máskor pedig kiemelheti a szleng mivoltot”.

Jó szleng — rossz szleng

Valamennyi szlenget, bármilyen eredetű is legyen, a jó és rossz dichotómia felől közelíthetjük meg. Egy New York-i kritikus[16] velős véleménye a következő: a jó szleng „tisztán, tömören, hatásosan fejezi ki azt, amit a sztenderd nyelvhasználat homályosan, terjengősen, vagy erőtlenül”, míg egy másik névtelen amerikai[17] — majdnem biztosan J. BRANDER MATTHEWS — így fogalmaz: „a szleng egyrészt az angol ellensége, másrészt barátja… A jó szleng ismertetőjegye…, hogy valódi jelentése van. A rossz szlengnek nincsen jelentése; csupán

[15] H. W. FOWLER–F. G. FOWLER: *The King’s English* [A királyi angol]. 3. kiadás. Oxford, 1930. Kincsesbánya, ugyanakkor itt-ott kissé konzervatív a jó írásról és a helyes beszédről szóló kijelentéseiben.

[16] *(New York) Nation,* 1890. október.

[17] *The Atlantic Monthly,* 1893. március.

egy hangsor, amely mivel könnyedén kiszalad a szánkon, az olvasó öntudatlanul működő képzeletére hagyatkozik. … A jó szleng kifejező, és néha közel áll ahhoz, hogy költői legyen." HENRI BAUCHE[18] az ennyire kifejező szlengről az alábbiakat írja — megjegyzései valamennyi nyelvre vonatkoztathatók: „plusieurs termes populaires conviennent si bien à l'expression de certaines idées que les Français cultivés les emploient à tout instant. Et lorsqu'ils veulent parler en style noble ou simplement écrire en français correct, il leur arrive d'être obligés de réfléchir quelque temps avant de trouver le mot français juste. Ils ne le trouvent pas toujours, il leur faut parfois tourner la difficulté par quelque périphrase ou rénoncer à la précision qu' ils désiraient."* Fiatal íróink közül a legjobb stiliszták is osztoznak az előbbi véleményben: „Jó szleng az — mondja JOHN BROPHY —, amely új életet lehel régi vagy absztrakt fogalmakba… A rossz szleng nélkülözi a jó szleng precíz állításait; az éles elme helyett a szellemi tunyaság terméke. Szellemességre vágyik, de nincs megfelelő képessége ehhez, így a képzeletet elaltatja, ahelyett hogy felébresztené. Általában fárasztó, míg a jó szleng tömör. Élénk helyett színtelennek, szellemes helyett butának, egyértelmű helyett bizonytalannak tűnhet, és ahelyett, hogy alkotna vagy újjáalkotna, csupán újra feltálalja a régit.

(Fordította Illés Éva és Várnai Judit Szilvia)

[18] *Le langage populaire* [A városi népnyelv]. Paris, 1928. (2. kiadás; az 1920-as első kiadásban nem szerepel.)

* „több köznyelvi kifejezés olyannyira alkalmas bizonyos gondolatok kifejezésére, hogy a művelt franciák állandóan használják. S amikor választékos stílusban akarnak beszélni, vagy egyszerűen helyesen akarnak franciául írni, előfordul, hogy egy ideig gondolkozniuk kell, amíg megtalálják a megfelelő francia szót. Nem mindig találják meg ezt, s néha körülírással kell megkerülniük ezt a nehézséget, vagy le kell mondaniuk a kívánt pontosságról." (Fordította Kun Eszter).

Dmitrij Lihacsov

A tolvajbeszéd ősi primitivizmusának vonásai*

E tanulmány anyagát a Fehér-tengeri csatorna építésén gyűjtöttük össze. Ez a hatalmas építkezés nemcsak a lágerban, hanem messze azon túl is erőteljes befolyást gyakorolt a tolvaj** alvilágra. A kasztszerűen zárt tolvajvilág belső életének bonyolultsága és sajátszerűsége csak azután tárult fel igazán, amikor a nagyszabású építkezés az ún. tolvajetika gyors felbomlásához vezetett.

A tolvajvilág rétegekre bomlása és szétesése a fehér-tengeri építkezés utolsó éveiben rendkívüli mértékben felgyorsult. A bűnözőknek az a csoportja, amely a proletariátushoz legközelebb álló társadalmi rétegből származott, határozottan szakított a múltjával, maga után vonva a többieket is. Az érdekek összeütközése az emberi viszonyok váratlan és bonyolult összefonódásához vezetett, s ennek következtében a tolvajvilágról óriási, korábban teljesen hozzáférhetetlen anyag került a felszínre. A felfedezett nyelvi anyag sokban megváltoztatja például az oroszul *блатная музыка* (tkp. vagánymuzsika) vagy *акцент* (tkp. akcentus) néven is ismert tolvajbeszédről*** kialakult elképzeléseinket. Ez az anyag nem csupán azért értékes, mivel új, és a tolvajbeszéd olyan aspektusait világítja meg, amelyek korábban kívül rekedtek a főként az egyes zsargonszavak „etimologizálásával” foglalkozó nyelvészet érdeklődésén, hanem amiatt is, mivel a bűnözést előidéző okok megszűnésével maradéktalanul el fog tűnni. Nemcsak évről évre, hanem hónapról hónapra is közelebb kerülünk az egykor félelmetes tolvajvilág maradványainak eltűnéséhez.

* Лихачев, Д. С., Черты первобытного примитивизма воровской речи. In: Д. С. Балдаев–В. К. Белко–И. М. Исупов: *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона. Речевой и графический портрет советской тюрьмы.* Москва, “Края Москвы”, 1992. 354–98. [Lihacsov tanulmánya először 1935-ben jelent meg (In: *Язык и мышление,* т. III–IV).]

** Az orosz *вор, воровской* szavak jelentése részben tágabb, részben szűkebb a fordításban terminusként használt magyar *tolvaj*-énál. A *tolvajok (воры, люди, человеки, блатные)* az archaikus orosz alvilág hierarchájának csúcsán elhelyezkedő, a „rendes” világgal mindenféle együttműködést megtagadó, hivatásos bűnözők, akik között nemcsak lopásért elítélt tolvajokat, hanem rablókat, banditákat, gyilkosokat is találni. Az orosz tolvajvilág megértéséhez szükséges részletek leírását ld. Szilágyi Ákos: Orosz alvilág a Szovjetunióban. (A „blatnoj” természetrajzához). In: Kovács Ákos–Sztrés Erzsébet: *Tetovált Sztálin. (Szovjet elítéltek tetoválásai és karikatúrái).* Szeged, 1989. 209–35 és Kovács–Sztrés: *Az orosz tolvajvilág és művészete.* Bp., 1994. 11–48.

Az orosz eredetiben szereplő *воровская среда* ’tolvajközeg’ kifejezést többnyire *tolvajvilág*ként fordítottuk. (*A szerk.*)

*** A *tolvajbeszéd (воровская речь)* és a *tolvajnyelv (воровской язык)* megkülönböztetéséről ld. a 68. lapon írottakat. (*A szerk.*)

I.

Jelen tanulmányunk némiképp vázlatos jellegű. Túlságosan sok problémát vetünk fel benne ahhoz, hogy az egyes tételek bizonyításának kellő meggyőző ereje lehessen. A tömörség rányomta bélyegét a világosságra, a megalapozottságra, a teljességre és a kifejtés részletességére, és természetesen nem segíti elő az egyes kifejtett nézetek tudományosan megalapozott folytonosságának pontosságát sem.

Munkánk súlypontját azonban nem az egyes tételek bizonyító ereje jelenti: tanulmányunk elsősorban problémafelvető jellegű, s a feladata annak felvázolása, hogy milyen általános képet mutat a tolvajbeszéd, és hol a helye a modern nyelvtudományban. Feladata egy olyan tipológiai jellemzés összeállítása, amelynek mint egésznek a meggyőző ereje bizonyíthatná az egyes tételek helyességét.

Kiinduló tételünkül MARRnak a nyelvfejlődés stadiális jellegéről szóló tanítása szolgál. Az a tétel pedig, amelyhez eljutunk, ennek a folyamatnak a részleges visszafordíthatósága. Mindezt a tolvajbeszéd konkrét példáján igyekszünk bemutatni.

A tolvajbeszéd tipológiájának kérdése az argóról szóló irodalomban most először merül fel. Ebből a szempontból teljesen új úton kell haladnunk, s a tolvajvilág beszédének olyan aspektusait vizsgálnunk, amelyek mindeddig elkerülték az argó nagyszámú gyűjtőjének figyelmét, akik ugyanúgy közelítettek a tolvajnyelvhez, mint a modern kulturális gondolkodás szintjén álló bármely nemzeti nyelvhez. Az indoeurópai nyelvek kutatási módszertanát követő nyelvtudomány keretei azonban a tolvajbeszéd számára Prokrusztész ágyának bizonyulnak.

Az a nagyszámú pszichológiai vagy formálisan szociológiai érv, amelyet a kutatók az argó egyes jelenségeinek magyarázatára korábban felhoztak, semmi lényegeset nem tud hozzátenni az argó általunk adott jellemzéséhez, és lényegesen ártani sem tud neki. Ezért a tolvajbeszéd-kutatók nézeteit egy következő írásunkban fogjuk elemezni.

Ismétlem: jelen tanulmány feladata a tolvajbeszéd tipológiai elemzése, ezért a mi megoldási kísérletünkkel kizárólag egy másik, ugyancsak tipológiai elemzést lehet csak szembeállítani.

A tolvajnyelv tanulmányozása, akárcsak bármilyen más nyelvé, a nyelvet használó környezet vizsgálatára kell, hogy épüljön.[1]

[1] A tolvajnyelv használóinak problémája nem kapott még a szakirodalomban kellő megvilágítást. Egészen felületesen említik csupán a tolvajokat általában, a bűnözőket, a *malfaiteur*-öket [gonosztevőket]. Holott teljesen nyilvánvaló: nem minden bűnözőnek van argója, amint nem is minden tolvajnak. Egyes kutatók a tolvajnyelv használóit csak a hivatásos tolvajokra próbálják korlátozni, ennél tovább és ennél pontosabb eredményre még senki nem jutott. Pedig ez sem állja meg a helyét: nem mindegyik hivatásos tolvaj folyamodik a tolvajnyelvhez, hanem elsősorban az ún. nagymenők, a legmagasabb képesítésű tolvajok, akik a nagyszabású lopásokat és rablásokat köve-

Az elemzésünk során vizsgálandó tolvajvilág, vagyis a hivatásos tolvajok közege, mindenekelőtt deklasszált, lumpenproletár közeg.

Mindjárt az elején megjegyezzük, hogy noha „a lumpenproletariátus olyan jelenség, amely a társadalmi fejlődés csaknem minden eddigi fázisában előfordult" (MARX–ENGELS: Соч. [Művei], т. VIII, 123), a zárt tolvajvilág létezésének kezdetét jórészt arra a korra tehetjük, amikor a parasztság földjének tömeges kisajátítása és gyors elszegényedése megteremtette az eredeti tőkefelhalmozás feltételeit. „A tőkés termelési mód alapzatát megteremtő forradalmi átalakulás előjátéka a XV. század utolsó harmadában és a XVI. század első évtizedeiben játszódik le" (MARX: Капитал [A tőke] т. I, гл. 24).* A tolvajnyelv létezéséről szóló első híradások is ebben az időben születtek (ld. SAINÉAN 1907 és KLUGE 1901). Az elnyomorodó parasztság gyors ütemben gyarapította a lumpenproletariátus sorait, és az ezidőtájt fejlődésnek induló, bonyolultan differenciált népességű városok különösen kedvező feltételeket teremtettek egy olyan réteg kialakulásához, amelyben az érdekközösség által összefűzött személyek szembeállították magukat az egész „legális" társadalommal.

A tolvajvilág tehát már keletkezésétől fogva a kapitalista társadalomhoz, annak jellemző ellentmondásaihoz, a „szent" magántulajdon intézményéhez, a dolgozó tömegek kizsákmányolásához és kifosztásához kapcsolódik. A tolvajvilág a tőkés társadalom belső sajátossága lesz: olyan betegség, amelyet ez utóbbi önmagában idéz elő.

A bűnözés jellemzése szempontjából nagy jelentőségűek MARX és ENGELS megjegyzései a deklasszáltaknak az osztályharcban játszott szerepéről. ENGELS „A munkásosztály helyzete Angliában 1848-ban" c. művében ragyogóan elemezte a bűnözés, jelesen a lopás eredetét, s bemutatta, hogy a tőkés társadalom korai fejlődési szakaszában a — ha mindjárt a „legdurvább, egészen tudattalan", de mégis a kizsákmányolás és a magántulajdon egész rendszere elleni — tiltakozás egyfajta formája volt (Положение рабочего класса в Англии в 1848 г. 1928. 235–6).**

Ám hamarosan kiderül, hogy a lumpenproletariátus reakciós szerepet játszik. A lumpenproletariátus, a deklasszáltak közege, tehát a hivatásos tolvajok is, a reakció támaszának bizonyulnak. MARX a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művében*** rámutat, hogy a reakció egyebek mellett azért is győz-

tik el. Ez a szakma nagyfokú óvatosságot igényel, képviselői nincsenek kapcsolatban a tolvajvilággal.

* Magyar fordítása: MARX: A tőke. (A politikai gazdaságtan bírálata). Első kötet, I. könyv. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 23. kötet. Bp. 1967. 672. (*A szerk.*)

** Magyar fordítása: FRIEDRICH ENGELS: *A munkásosztály helyzete Angliában 1848-ban.* Bp., Magyar Helikon, 1980. 232. (*A szerk.*)

*** Magyarul: MARX: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 8. kötet. Bp. 1962. 101–96. Kül.: 150–1. (*A szerk.*)

hetett, mert a csavargók proletariátusára támaszkodott. A lumpenproletariátus és az alvilág reakciós szerepe nyíltan megnyilvánul napjainkban, az októberi forradalom után. Korunkban nálunk, a Szovjetunióban a bűnözés annak az ellenállásnak az egyik formája, amelyet a felszámolt osztályok maradványai tanúsítanak a fejlődő szocializmussal szemben. „A gazdagok és a szélhámosok egyazon érem két oldalát, a paraziták két fő csoportját alkotják, mindkettőt a kapitalizmus hizlalta föl, s mindkettő a szocializmus fő ellensége" (LENIN: Соч. [Művei], т. XXII, 164). Az egyéni tiltakozás aktusaként keletkezett bűncselekmény, a lopás tehát hamarosan reakciós erővé válik, napjainkban pedig már a dolgozók elleni harc eszköze lesz a felszámolt osztályok részéről, amelyek most jórészt a lumpenproletariátus, nevezetesen a tolvajvilág sorait gyarapítják. A tolvajvilág csak akkor tűnik majd el nálunk, amikor végleg eltűnik a tőkés örökség valamennyi maradványa.

Ez a tőkés társadalom egész rendszerétől való determináltsága ellenére kasztszerűen zárt tolvajvilág, és ellenséges viszonya a „legális" társadalom iránt különleges melegházi viszonyokat teremt számos felépítmény jellegű elem, elsősorban az ideológia és a nyelv számára. A tolvajvilág — amelyet az épülő szocializmus a táptalajától fosztott meg, s ezért nem képes fejleszteni e felépítmény jellegű elemeit, így jelentős mértékben elkorcsosult, rétegekre bomlott, s elvesztette kasztszerűen zárt jellegét — továbbra is régi hagyományai szerint él.

Tanulmányunkban tehát főként arra a anyagra fogunk támaszkodni, amely a tolvajvilágban a „klasszikus" virágkor, a kapitalizmus utolsó, forradalom előtti korszaka óta fennmaradt.

A tolvajbeszéd azon sajátosságait viszont, amelyek az utóbbi időben keletkeztek, különösen a fehér-tengeri építkezés javító-nevelő hatása alatt a *блат* (tolvajvilág, tolvajideológia) fokozatos elhalása kapcsán, jóllehet hallatlanul érdekesek és külön vizsgálatot érdemelnek, jelen tanulmányunkban nem érintjük.

II.

Amióta a 15–16. században első ízben ütközött össze a „legális" társadalom és a tolvajbeszéd, általános az a vélemény, hogy ez utóbbi titkos és egyezményes jellegű. Ez a gyöngén megalapozott nézet — mely néha teljes nyíltsággal rokonítja a tolvajbeszédet a halandzsával, a rejtjellel, a volapükkel — a kutatók amolyan „kollektív képzetének" tekinthető, amelyet illik elhinni, ezért komolyan senki nem vitatja.

Az élő tolvajbeszédet ismerő legújabb kutatók vagy gyűjtők inkább hallgatnak a tolvajnyelv titkos jellegének kérdéséről, vagy legjobb esetben is valamiféle kompromisszumos megoldás hívei.[2] Holott vagy el kellene

[2] Az argó talán legismertebb kutatója, SAINÉAN, aki hajlamos arra, hogy fölöttébb óvatosan ítélje meg más kutatók véleményét, csupán a 19. századra vonatkozóan nem ismeri el a tolvajnyelv titkos jellegét. „Il n'existe plus aujourd'hui de langue secrète parmi les malfaiteurs" [Nem létezik

ismernünk a titkosságot mesterséges és mesterkélt voltával együtt, elvetve minden eddig jócskán felgyülemlett nyelvészeti, pszichológiai és szociológiai érvet az argó eredetéről, vagy pedig le kell számolni ezzel az ósdi szemlélettel, és el kell fogadni a tolvajnyelv keletkezésének és fejlődésének a természetesebb útját, és ezzel együtt széleskörűen lehetővé tenni a társadalmi és nyelvészeti tény vizsgálatát. Bármely kompromisszumos megoldás csak agyonbonyolíthatja a kérdést.

Mert hiszen ha csak azért nevezzük egyezményesnek és titkosnak a tolvajbeszédet, mert nem értjük, az ugyanolyan naiv dolog, mint „немец”-eknek, „némáknak”* nevezni a külföldieket csupán amiatt, mert nem beszélik a bennszülöttek nyelvét. Ugyanennyire naiv az a feltételezés is, hogy a tolvaj akkor tud konspirálni, ha a maga tolvajnyelvén beszél. A tolvajbeszéd éppen hogy elárulja a tolvajt, nem pedig eltitkolja az általa tervezett bűncselekményt: tolvajnyelven általában a bennfentesek beszélgetnek egymással, jobbára kívülállók nélkül.

A tolvajbeszéd nem alkalmas titkos tárgyalásokra, s ez már abból is nyilvánvaló, hogy szókincsét nem töltik meg olyan mértékben a speciális argóelemek, hogy egy kívülálló ne foghatná fel. Tele van olyan szavakkal és kifejezésekkel, melyek csak kevéssé módosítják a köznyelvi jelentést, és melyeknek értelmét nem nehéz kitalálni, s aligha lehet egyszerű „titkosítással” magyarázni. Bizonyíthatják ezt a következő köznyelvi szavak is, amelyeknek a tolvajbeszédben csupán módosult a jelentése: 1. *глубоко* ’teljesen, egészen’ (tkp. mélyen); 2. *грубо* ’jól, erősen’ (tkp. durván), 3. *жулик* ’jó, tapasztalt tolvaj’ (tkp. szélhámos)[3], 4. *нахально* ’erőszakkal’ (tkp. pimaszul), 5. *обратно* ’újra’ (tkp. visszafelé), 6. *по-новой* ’újra, ismét’ (tkp. újból), 7. *правило* ’tolvajtörvény, tolvaj magatartási norma’ (tkp. szabály), 8. *бедный* ’szerencsétlen, szánalmas, buta’ (tkp. szegény), 9. *даром* ’erőfeszítés nélkül, felkészülés nélkül’ (tkp. ingyen), 10. *рискованный*, *рисковóй* ’bátor’ (tkp. kockázatos).[4]

És végül nyilvánvaló az is, hogy az a tolvajbeszéd, amely bekerül a szótárakba, s amellyel részben megismerkedik a nagyközönség is, aligha minősíthető „titkosnak”, ha figyelembe vesszük, hogy a tolvajvilágban valóban léteznek titkos és egyezményes nyelvek, ám ezeknek semmi közük sincs a tolvajnyelvhez. Ezek valóban egyezményes jellegűek, mert mielőtt bármelyik szót elfogadnák, a

---

többé titkos nyelv a gonosztevők között] (1920: 483). Bizalmatlan ezen elmélet iránt KRAPP és BRADLEY angol kutató is (1930). Kivételt csupán DAUZAT képez: ő habozás nélkül egyértelműen negatív álláspontot foglalt el az argó titkos és egyezményes jellegét illetően (ld. az argófejezeteket a DAUZAT 1923-ban).

* *Немец* ’német’, eredetileg ’néma ember’. (*A ford.*)

[3] A széles körben elterjedt *жулик* ’szélhámos’ szónak más jelentésárnyalata van, mint a tolvajnyelvben.

[4] Valamennyi hivatkozás a tolvajnyelvi szavakra (itt és a továbbiakban) a szerző saját megfigyelései nyomán összeállított cédulagyűjtemény alapján történik. A szavak jelentései mindenütt viszonylagosak.

tolvajok egyeztetik egymás között a jelentéseit. Valóban titkos jellegűek, mivel titkos tárgyalásokon használatosak. Hogy a kívülállók figyelmét fel ne keltsék, köznyelvi orosz szavakat használnak, s ezek jelentését úgy válogatják össze, hogy a beszéd értelmes benyomást keltsen a kívülállókban, s ne vonja magára figyelmüket szokatlanságával. Csak a legszükségesebb szavakat cserélik fel. A titkos nyelv ritkán jut ki a bandán kívülre, és ritkán él tovább néhány hónapnál. Az ilyen nyelv a *свет* (tkp. fény) vagy a *маяк* (tkp. világítótorony) elnevezést szokta kapni. Ez nyelvészetileg szinte érdektelen, s nyugodtan nevezhetjük rejtjelnek vagy jelzésnek.

A tolvaj mindennapi beszéde ugyanolyan természetes és minden egyezményességtől mentes, mint bármely más társadalmi csoport képviselőié. Fejlődési törvényei ugyanolyanok, mint bármely más nyelvéi.

A tolvajbeszédet titkos nyelvnek tartó kutatóknak csak abban van igazuk, hogy egy tolvajtól fölöttébb nehéz a legkisebb magyarázatot is kapni az általa használt szavakról és kifejezésekről. Ez azért van, mivel a tolvaj minden nem tolvajt személyes ellenségének tekint (a tudományos érdeklődést természetesen fel nem foghatja, s a tolvajmagatartás normái szerint bármilyen kérdezősködés eleve elítélendő cselekedet). A vallatások iskoláját megjárt tolvaj a külső környezettel való összeütközés során kialakítja magában a zárkózottság taktikáját. Semmiféle magyarázatot nem hajlandó adni a tolvajvilágról, annak mindennapi életéről és nyelvéről. E „zárkózottság” ténye egyáltalán nem kötelez bennünket arra, hogy a tolvajok, bűnözők nyelvét titkosnak tartsuk.

A tolvajbeszéd titkosságának elmélete tehát nem csupán téves, hanem káros is, mert azzal, hogy az eredetével kapcsolatos számos kérdést eleve megoldottnak vél, megnehezíti a tanulmányozását is, és végletesen leegyszerűsíti a problémát.

A tolvajbeszéd titkosságának és egyezményes eredetének elméletét így kategorikusan el kell vetnünk.

Tanulmányunk kiindulópontja tehát az lesz, hogy megszabadulunk egy mindmáig axiómának vélt előítélettől.

III.

Valamennyi ország tolvajnyelve ragyogó példa arra, hogyan alakul ki azonos termelési viszonyok, társadalmi feltételek mellett ugyanaz a gondolkodási mód. Érdekes összehasonlítani az orosz tolvajbeszéddel két nemrég megjelent szótárat: IRWIN „American Tramp and Underworld Slang” [Az amerikai csavargó- és az alvilági szleng] és CHAUTARD „La vie étrange de l’argot” [Az argó különös élete] című munkáit. A korábbi hasonlókkal összevetve e szótárak lényeges többlete, hogy az eleven tapasztalásra, az élő, közvetlen megfigyelésre épülnek. IRWIN maga is több mint húsz éven át csavargott. Következésképpen semmilyen szlengkutatási tudományos hagyomány sem érvényteleníthette a bármely tolvaj-

beszédben meglévő nyelvi sajátosságokat. A francia szótár félig-meddig szépirodalmi formában van feldolgozva, ezért a zsargonszavak részletes magyarázataiban megőrzi a tolvajszemantika gyakran eredeti vonásait.[5]

Az orosz tolvajbeszédet jól ismerő olvasó mindkét szótárat régi ismerősként forgathatja. Ugyanaz az apró részletekig menő gondolkodási mód mutatkozik meg minden egyes argókifejezésben. A környező világgal szemben kialakított azonosan sztereotip viszony, mint minden a tolvajoknál, a fordítás illúzióját kelti. Ugyanazok a fogalmak helyettesítik egymást. Ugyanazok a képzetek alkotják számos tolvajfogalom alapját. Ugyanaz az ideológia fejeződik ki a tolvajszavak érzelmi színezetében.

Csak néhány példát idézek, melyekre a szótárak felületes lapozása közben lelhetünk.

A tolvaj számára olyan alapvető fogalmat, mint a börtön, mindegyik nyelv hasonlóan jelöli: IRWINnél *academy* (tkp. akadémia), *college* (tkp. egyetem), *big school* (tkp. nagy iskola), CHAUTARD-nál: *collège* (tkp. középiskola), *lycée* (tkp. ua.), *pension* (tkp. internátus), *seminaire* (tkp. papnevelde); az orosz tolvajbeszédben *академия* (tkp. akadémia), [y]*ниверситет* (tkp. egyetem). A bűncselekmény IRWINnél *job* (tkp. munka), CHAUTARD-nál *l'affaire* (tkp. dolog), oroszul *дело* (tkp. dolog). Üldözöttnek lenni IRWINnél *to be in hot water* (tkp. forró vízben van), *heat* 'letartóztatás' (tkp. meleg), *hot* 'akit a rendőrség üldöz vagy megtalált; veszélyes' (tkp. forró); *hot stuff* 'lopott holmi' (tkp. anyag, dolog), *to burn up* 'becsap' (tkp. eléget); oroszul *погореть* 'rendőrkézre kerül' (tkp. megég), *пожар* 'letartóztatás' (tkp. tűzvész), *печка* 'veszélyes hely' (tkp. kemence), *баня* 'vallatás' (tkp. fürdőház), *сжечь* 'elárul' (tkp. felgyújt, eléget)[6].

Ha részletesebben kitérhetnénk a fő tolvajfogalmakra, szemléltethetnénk a gondolkodásmód érdekes egybeesését és a szóképzési módok azonos típusát.

Nyilvánvaló, hogy ez a közös jelleg nem állhatna fenn, ha a tolvajideológia (ha ez a szó egyáltalán használható itt) nem hatolt volna be a tolvajgondolkodás

[5] Sem a meglévő orosz tolvajnyelvi szótárak (AVGYEJENKO 1903, TRAHTENBERG 1908, LEBEGYEV 1909, POPOV 1912, POTAPOV 1927, TONKOV 1930, VINOGRADOV 1927b stb.), sem a Leningrádban hozzáférhető külföldiek (HOTTEN 1859, orosz fordítása: BUTUZOV 1867; BARRÈRE–LELAND 1897; BAUMANN 1887; DELVAU 1876; TIMMERMANS 1922) többségükben nem adnak pontos képet a tolvajnyelvről (még a legpontosabban IRWIN és CHAUTARD szótárai adják vissza a tolvajnyelvi szavak jelentését). A tolvajszavakat legtöbbször nagyon nehéz lefordítani. Tökéletesen illik rájuk az a jellemzés, amit MALINOWSKY ad a primitív népek szavairól: „Returning to the meaning of abstraction, of generalization and vaguenes associated with extreme concreteness of expression all these features baffle any attempt at a simple and direct translation" [Mivel a kifejezésmód végletes tárgyszerűségével összekapcsolódva az elvont, általános és homályos jelentéshez térnek vissza, mindezek a jellemvonások visszaverik az egyszerű és közvetlen fordításra tett kísérleteket] (1930: 300).

[6] A forróság, a meleg képzetének kapcsolata a veszély, valamilyen válság képzetével jellemző a vándorkereskedő (ofeny) nyelvekre is. Ld. pl. a széles körben elterjedt ofeny *прогореть* (tkp. leég) 'tönkremegy' szót.

valamennyi zugába, ha a tolvajgondolkodásában nem uralkodnának ugyanazok a „közös képzetek”, amelyeket LÉVY-BRUHL a prelogikus gondolkodás jellegzetes ismérvének tartott.

Azok a sajátos feltételek, amelyek között a tolvajok élnek — a „legális” társadalom iránt táplált állandó ellenséges viszonyulás, tevékenységük primitív vadász módszerei, a csavargó életmód, valamint a személyes tulajdonságok és a „természeti” viszonyok óriási szerepe a lopás elkövetése közben stb. — olyan feltételeket hoznak létre, amelyek között a beszédben és a gondolkodásban az ősállapothoz hasonló jelenségek keletkeznek.

A kriminológusok kutatásai kétségtelenné tették azt a tényt, hogy a tolvajok befolyásolhatósága egyes pszichotechnikai vizsgálatok szerint olyan nagy, mint az ötéves gyerekeké. Ez a befolyásolhatóság rendkívül kedvező feltételeket teremt a hagyományos szokások és hiedelmek számára. A primitív emberek már SPENCER által is megemlített konzervativizmusa régen elfogadott tény, s a tolvajra is jellemző. A társadalmi illegalitás konzervatív jellegű, a tolvajszokások megcsontosodottak, dogmatikusak és despotikusak. A tolvajvilág a hagyományoknak megfelelően, a szokások dogmája szerint él, amely nem egyénieskedést, hanem asszimilációt igényel. A másik ember beállítódásának az elfogadása, az önállótlanság, az egyén spontán pszichikai aktusra való képtelensége, a magatartás infantilis formái — ezek azok a pszichikai tények, amelyek talaján kialakulhat a tolvaj életét a legapróbb részletekig behálózó kollektív képzetek bonyolult világa.

Az bizonyításra sem szorul, hogy nemcsak e képzetek tartalmát, hanem létezésük tényét is kizárólag a társadalmi-gazdasági valóság határozza meg.

A tolvaj magatartását a környezetében számtalan szabály, norma, az „illemről” és a „jó modorról” való sajátos elképzelés, a bandatagok alá- és fölérendeltségi viszonyának bonyolult hierarchája határozza meg és korlátozza. E magatartási normák minden egyes áthágását a tolvajítélőszék igen sajátos bíráskodása bünteti, és a mindig kegyetlen ítéletet nyomban végre is hajtják. A tolvajvilág hatalma az egyén fölött rendkívül nagy. Viselkedésük külső lazasága szigorú, szoros, mindent aprólékosan előíró magatartási szabályokat takar, ezek pedig végső fokon olyan általános „közös képzeteket”, amelyek megdöbbentően hasonlóvá formálják a különböző nemzetiségű tolvajkat.

A tolvajoknak valóban sajátos pszichikuma, jellegzetes gondolkodása van, s ez közös az egész tolvajvilágban.

A tolvajgondolkodás sajátosságai rendkívül kiterjedt kutatási témát jelentenek. Itt csak azokra térünk ki, melyek közvetlen a kapcsolatban állnak a nyelvvel.

A tolvaj-gondolkodásmód fő tulajdonsága az — és ez nagyon fontos a továbbiakban —, hogy benne a világ iránti mágikus viszony elemei születnek újra. A tolvaj szakmája ugyanis a helyzeti véletlenek függvénye, bővelkedik kockázatokban és váratlan fordulatokban. Akárcsak az ősember, a tolvaj sem

tulajdonítja „munkája eredményét” kizárólag a körülmények szerencsés egybeesésének vagy csupán saját személyes tulajdonságainak. Amit babonának nevezünk, s ami az ősi mágikus tudat maradványa, újult erővel születik újjá a tolvajvilágban, s nem csupán a múlt csökevényeiben él, hanem erőt lel magában a további fejlődéshez is.[7] Igen erős itt az álmokba, a jóslatokba és előjelekbe vetett hit, jelentős szerepet játszik a jóslás. A kedvező előjelek akár a legvakmerőbb betörésre is biztathatják a tolvajt, ha viszont kedvezőtlenek, a „tuti esetről” is visszafordul.

A tolvajok rendszerint egy vagy két csomag kártyát hordanak magukkal, szerencsejátékkal jósolnak. A tolvajvilágban igen elterjedt kártyázásnak (mégpedig a szokottól jelentősen eltérő formákban) sajátos primitív kultuszjellege van. A jó kártyást itt nem kevésbé becsülik, mint a jó tolvajt. A játékos erényei vetélkednek a tolvajéival. A kártya a tolvaj tudatában elválaszthatatlan a foglalkozásától. A kártyajárás alapján ítéli meg saját jövőjét s a soron következő betörést is: ha nyert, biztos a vállalkozás sikerében, ha viszont vesztett, elillan a magabiztossága is. Elegendő, ha csak egy partit sikeresen játszik (még ha nyilvánvalóan csal is, ami ebben a közegben nem számít elítélendőnek, s bizonyos szabályok lehetővé is teszik), s bármely másik tolvaj szívesen társául (*кореш* ’tettestárs’; *клиент* ’a zsebtolvaj társa’, tkp. ügyfél) fogadja abban a reményben, hogy a szerencse hozzá pártol.

LÉVY-BRUHL az ősi mágikus tudat sok-sok klasszikus példájára lelne a tolvajoknál, igaz, mértékben és a fokozatokban lehetnek különbségek.

IV.

Ennek az ősi mágikus tudatnak az egyik legérdekesebb mozzanata a szó mágikus aspektusa.

Az érintkezés, a „kommunikáció”, amely a francia szociológiai iskola szerint a nyelv létezésének és keletkezésének az alapja, a tolvajvilágban minimális szerepet játszik. Pedig éppen a kommunikációra, a kétoldali kapcsolatra épül a szónak a mágikussal ellentétes intellektuális aspektusa.

A tolvajszó által létesített kapcsolat mindig egyoldalú: vagy jelzés (szignál), vagy pedig különböző formában kifejezett kényszerítés.

Vegyük szemügyre először a jelzés funkcióját: ez áll a legközelebb a nyelvi tudatunkhoz.

„Az akkori idők embereinek világnézete szerint már a hangzó nyelv első szavainak a kiválasztása is termelőeszközi funkcióval bírt, s a természet anyagaiból készült eszközöktől eltérően a szóbeli, lineáris vagy hangeszközt (amely, nem

[7] A fő mozzanat, amely a babonát az őskommunizmus korában létrehozza, a „természet (…) által megfélemlített ember (…) tehetetlensége” (LENIN: Два письма Горькому [Két levél Gorkijhoz]. In: Соч., т. XVII, 85; magyar fordítása: MARX–ENGELS–LENIN: *A vallásról.* Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1975. 465). Ugyanaz az oka a harcnak, igaz, nem a természettel, hanem a „legális” társadalommal, mely a tolvajok analóg jellegű pszichikumát formálja.

vitás, számunkra fölöttébb kétes) kénytelenek vagyunk mágiának nevezni" (MARR 1931).

Aligha lehet pontosabban jellemezni a tolvajszót, mint ha eszköznek nevezzük. A tolvajt nem a gondolatai és nézetei átadása érdekli (az érintkezésen nyilvánvalóan ezt értjük), hanem kizárólag az az effektus, amelyet a szó a környezetre gyakorol.[8]

A szó eszközként a legtisztább módon a jelzésben figyelhető meg. Ilyenek a tolvajnyelvben a *зекс*, *шесть* (tkp. hat), *за шесть* (tkp. hatért), *шестнадцать* (tkp. tizenhat), *цинк* (tkp. cink), *пуль*, *тыр*, *вались*, *ропа*, *ша*, *на*, *шакай*, *стрёмь*, *казаки* (tkp. kozákok) stb., valamennyi veszélyjelzés érelemben.

Az ilyen tolvaj szignálszavakat bizonyos értelemben a sportolók (labdarúgók, teniszezők stb.) szavaihoz hasonlíthatnánk, csak éppen ez utóbbiak jóval fejlettebbek, és mélyebben hatoltak be a mindennapi életbe.[9] Amint a játékban az ismétlődő szituáció olyan helyzetet szül, hogy egy-egy rövid kiáltás rögtön segít tudatosítani egy gyakran nagyon bonyolult, bár sztereotip helyzetet, s egyidejűleg utasít is egy ismert cselekvésre, a tolvajoknál a helyzetek egyszerűsége és sztereotip jellege, valamint bizonyos cselekvésmódok kidolgozottsága előkészíti a talajt egy főként jelzésszerű beszéd számára. Ebben természetesen alapvető szerepet játszik a tolvajtevékenység és a „termelési viszonyok" primitivitása. A munka primitív formái olyan helyzetet teremtenek, amikor elegendő rámutatni a szituációra, hogy a cselekvés jellege nyilvánvaló legyen. Érthető, hogy a jelzés a tolvajvilágban csak akkor terjedhet el széles körben, amikor legalább ennyire kifejlődnek a kollektív képzetek és magatartási normák is, amikor sztereotip reakciók alakulnak ki, s az egyéniség teljesen feloldódik a t o l v a j n y á j b a n . A tolvajmagatartás normáinak legkisebb áthágása is megingatja a kollektíva iránti feltétlen engedelmességre épülő tolvajvilág nyelvi rendszerét.

A tolvajszó nem fed föl valamilyen új tartalmat a használója számára, csupán a tényre mutat rá. Itt elsősorban apperceptív folyamattal van dolgunk.

A fenti tiszta jelzésformákon kívül a tolvajszavak jelentős része is többé-kevésbé jelzés jellegű. Megjegyzendő: a „tolvajetikett" nem teszi lehetővé, hogy a tolvaj kérdéseket tegyen föl. Ez nem csupán elővigyázatosság, amely a titok megőrzését szolgálja, ez a szabály mélyen a tudatukban gyökerezik, s a szó mágikus erejébe vetett tudatalatti hitükkel függ össze. Hiszen a szó a tolvaj számára nem egyszerűen „termelési eszköz", amilyenhez mi magunk is gyakran folyamodunk, hanem parancs és varázsszó is egyben.

[8] Emlékeztetünk arra, mit ír MALINOWSKY (1930) a primitív nyelvekről: „…we can say that language in its primitive function and original form has an essentially pragmatic character, that it is a mode of behaviour, an indispensable element of concerted human action" […azt mondhatjuk, hogy a nyelvnek primitív funkciójában és eredeti formájában alapvetően pragmatikus jellege van, tehát viselkedésmód, az összehangolt emberi cselekvés nélkülözhetetlen eleme].

[9] Hasonló összevetést végzett LEBEGYEV a „Словарь воровского языка" [Tolvajnyelvi szótár] (1909) előszavában.

Nem sikerült még a tolvajvilágban rálelnünk a varázsszóra annak tiszta és nyílt formájában. Ehhez ez a tolvajvilág még túlságosan kötődik a mához, viszont rejtett, leplezett formájában a szónak az élettelen tárgyak fölötti hatalmába vetett hit erős és tartós itt. Mindenekelőtt a szitkozódásnak az a megdöbbentően túltengő mennyisége, amikor szó szerint minden második szó ilyen, és konkrétan senkihez sem szól, tanúskodik arról a törekvésükről, hogy a beszédüknek hatékonyságot, aktív hatást kölcsönözzenek. Nem kétséges: a főként szexuális irányultságú és élettelen tárgyakat megcélzó szitkozódás pszichológiája (különösen munka közben) a mágikus szemlélet maradványa. Ezeknél az embereknél a szitkozódás nem csupán erőt kölcsönöz az egyes szavaknak, hanem néha helyettesíti is azokat, így keletkeznek a *сказочка*-k, a sztorik, amelyekben valami egyszerű kis történetet mesélnek el úgy, hogy abban minden szó szitokszó. Sajnos, ezek nyíltan erotikus és kifejezetten cinikus jellege nem teszi lehetővé állításunk meggyőző illusztrációját.

A szitokszónak tulajdonított erőről szólva rámutathatunk, hogy a káromkodás, ha nem „a levegőbe” szól, hanem a másik tolvajnak, már sértésnek számít, amit az itteni elképzelések szerint csak „vér” moshat le. E célból sajátos kártyapárbajokat rendeznek, amelyek véres leszámolással végződnek; ahol különösen szigorúan betartják a tolvajtörvényeket, a sértést halállal szokták megbosszulni.

A káromkodásnál nem kevésbé jellemző jelenség a „tolvajfogadalom”, az eskü is. Mi értelme lenne az eskünek egy tolvaj számára, ha a tudatában nem gyökeresedett volna meg a szó mágikus erejébe vetett rejtett hit? Márpedig az eskühöz igen gyakran folyamodnak (ennek a megszokott formulája: *лягавым буду* [tkp. kopó legyek]; *сука буду, не забуду* [tkp. szuka legyek, nem felejtem], *век мне на свободе не бывать* [tkp. soha az életben ne juthassak szabadlábra]) stb.

De különböző erőt tulajdonítanak a megszokott, nem szitokjellegű tolvajszavaknak is. Az egyik nagyon érdekes mindennapi jelenség a „hencegés”, melyet nem hagyhatunk említés nélkül, ha meg akarunk érteni több nyelvi tényt.

A tolvajok tevékenységének ugyanazok a sajátosságai, amelyek fokozott befolyásolhatóságukat váltják ki, determinálják azt is, hogy a tolvaj minden egyes tettének az elismerését igényli a környezete részéről.

Bármit is csinál, mindig a nézőre, a közönségre számít, s ez adja meg neki a kockázathoz szükséges erőt (ahogy az orosz közmondás tartja, на людях и смерть красна — ha emberek látják, a halál is szép). Ezt a tulajdonságukat jól ábrázolja néhány írónk (Babel, Kaverin).

A tolvajvilágban mindennap előfordul, hogy a tolvaj a hőstetteiről mesél. A legérdekesebb azonban az, hogy ebben a mesélésben az események valódisága nem is játszik különösebb szerepet A valóban megtörtént eset csupán kiinduló mozzanat: szabad „lódítani”, akárcsak a kártyában csalni. Ha valaki közbeszól és meghazudtolja a mesélőt, az súlyos sértés számára, mert „tolvajereje” és méltósága elleni merényletként fogja fel. Csak abban az esetben szabad ellentmon-

dani, ha a mesélő a tolvajetikát, a tolvajok „törvényét” sértette meg. Viszonylag enyhe büntetésnek, körülbelül az adott közegből való kiűzetéssel egyenrangúnak számít, ha valakinek megtiltják, hogy „hencegjen”. Ilyenkor nincs joga a hőstetteiről mesélni. Viszont bárki félbeszakíthatja a „hencegőt”, még ha minden szava igaz is. A (csaknem mindig sztereotip jellegű) mese rendszerint nevetséges formában ábrázolja az áldozatot, és dicséri az elbeszélés hősének az ügyességét, csalafintaságát és találékonyságát. Aki jól, meggyőzően tud mesélni, azt ebben a körben nagyon megbecsülik.

A „hencegés” egész jellege feltételez valamit, ami némileg a sámánok „révületére” emlékeztet. Azért „henceg”, hogy fokozza saját erejét, önuralmát, önbizalmát, s ugyanakkor a neki alárendelt „haverok” fölötti hatalma megerősödjön. A tolvajdalok többsége kétségkívül az ilyen „hencegés” nyomait hordozza. A tolvaj itt is rendszerint a saját hőstetteiről mesél, legtöbbször egyes vagy többes szám első személyben. Nem más ez, mint a „vadász” versbe öntött elbeszélése.

Ilyen például:

Я вор-чародей, сын преступного мира…	Vajákos tolvaj vagyok, én, az alvilág fia…
vagy:	
Старушку божию зарезал, Сломал я тысячу замков Вот громила я каков…	Kinyírtam én egy vénasszonyt, Ezer lakatot letörtem, Ugye, klassz vagány vagyok…
vagy:	
Мы со Пскова два громилы…	Mi, két vagány pszkovi tájról…
vagy:	
Прибежала я на бан, Бан же синеватый…	Kijöttem az állomásra, Az meg csupa hupikék…
vagy:	
Гоп со смыком это буду я…	Én vagyok a híres rabló…
vagy:	
Смотрите, граждане! Я девочка гулящая…	Lássátok, emberek! Rosszlány vagyok én…

Itt egy ilyen dal teljes szövege:[10]

[10] A legrégibb ismert orosz városi szélhámosének, amelyet Vanyka Kain életleírásának egyik változatában (Обстоятельная и верная история российского мошенника, славного вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина [Vanyka Kain orosz szélhámos, híres tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó részletes és hív története]. Москва, 1793, изд. 4) találunk, kiemelkedik az ott idézett haramiadalok közül. Idézzük a legjellemzőbb strófáit:

Стенька Разин, Сенной и Гаврюшка, Ванька Каин и лжехрист Андрюшка, Хоть дела их и славны и коль не срамны, Прах против наших карточных дел.	Sztyenyka Razin, Szennoj és Gavrjuska, Vanyka Kain meg az ál-Krisztus Andrjuska, Tetteik híresek, bűnük sem csekélyke, A mi tételeményeinkhez képest mit sem érnek.

Мы летчики-налетчики,	Rabló-zabra legények,
Ночные переплетчики,	Éjszakai vendégek,
Наш девиз — крылатый туз.	Szárnyas ász a mi jelünk.
Мы летчики-налетчики,	Rabló-zabra legények,
Ночные переплетчики,	Éjszakai vendégek,
Мы страшный профсоюз.	Bárkit megrövidítünk.
Мы всюду проникаем,	Mert előttünk nincs lakat,
Мы всюду зажигаем.	Mit lángítunk, kigyullad,
Мы всюду тут как тут.	Mindenütt jelen leszünk!

Hasonló jellegű az egyik dal IRWIN szótárában is:

We are three bums…	Mi vagyunk a három hobó…

vagy:

Oh, my name is Samuel Hall.	Az én nevem Samuel Hall,
Samuel Hall, Samuel Hall…	Samuel Hall, Samuel Hall…

Leginkább talán azokhoz a harci varázsdalokhoz állnak ezek közel, amelyeket az ősi vadászok a tábortüzet körültáncolva adnak elő.

Lássunk még egy olyan jelenséget, amely szintén a szó mágikus erejének készíti elő a talajt. A gondolkodás mágikus jellegét a tárgy és a szó azonosítása jellemzi (a participáció törvényének egyik részesete: LÉVY-BRUHL, KASSIERER). Ez a primitív tudatra oly jellemző azonosítás ragyogó párhuzamra lel a tolvajoknak a ragadványnevükhöz való viszonyában. Amikor egy tolvaj ragadványnevet vesz föl, utána már ritkán mond annak búcsút. A ragadványnév fölvétele a tolvajvilágba való befogadás szükséges aktusa (egyfajta beavatás ez). Mindegyiküknek van ragadványneve. A nevet vagy annak jelképét a testére tetováltatja, s még akkor sem távolítja el, amikor azt már ismeri a bűnügyi rendőrség, tehát amikor már kifejezetten káros a számára, árulkodik büntetett előéletéről („priusz”).

Jóllehet gyakran véletlenszerűen kapja a ragadványnevét, a tolvaj különösen büszke rá, mondhatni, hogy ez az ő „tolvajbecsülete”. Mindig nagyon vigyáz rá.

A tolvajragadványnevek tanulmányozása leginkább a primitív népek totemeivel való összehasonlításhoz szolgálhatna érdekes anyaggal. Nemcsak az egyes tolvajnak lehet ragadványneve, hanem egy egész bandának is: a nevet, akárcsak

---

Ни стыда ни совести в нас нету	Nem érzünk mi szégyent, bűnbánást s effélét,
Олухам то здешним не в примету	Az itteni bunkók nyomunkba sem érnek,
Карты подрезные, крапом намазные	Jó nyesett kártyáink, tűvel megjelöltek,
Делайте разом нечет и чет.	Akármelyik partit megnyerjük veletek.
Мы в камзолах, хотя без кафтанов,	Zekét viselünk mi, nincsen kaftán rajtunk,
Веселее посадских брюханов,	Jobb a kedvünk, mint holmi haspókoké ott,
Игру б где проведать, сыщем мы обедать	Prím játszmát kifogunk, emberül zabálunk,
Лишь бы попался нам в руки дурак.	Csak épp egy jó balek keresztezze utunk.

a primitív népek, gyakran az állatvilágból kölcsönzik. Többségük a tolvaj valamilyen érdeméről tanúskodik, és csak büntetésként adható neki olyan, amely vesztét okozhatja, s nem teszi lehetővé számára, hogy akár néhány fokot is lépjen a tolvajvilági hierarchia bonyolult szamárlétráján, bárhogy igyekszik is.

A tolvajoknak környezetükhöz való viszonyát az az alapvető közös képzet határozza meg, hogy két világ harcol egymással. A tolvaj, akárcsak az ősember, két részre osztja a világot: az „övére", amely jó, és az „idegenre", a „balekokéra", amely gonosz. Bármi történjen is a külvilágban, a primitív vadász abban a jó és a gonosz erők harcát látja; a tolvaj pedig az összes társadalmi kölcsönviszonyt az „övé" és az „idegen" harcára vezeti vissza. Ebbe a harcba részben besorolja az élettelen tárgyakat is (tolvajbabonák), bár nem olyan következetesen, mint a primitív vadász.

Урки и *мурки* играют в жмурки 'a vagányok és a hekusok [a tolvajok és a rendőrök] bújócskát játszanak' — mondja a tolvaj. *Зима ваша, лето наше* 'a tél a tiétek, a nyár a miénk', vagyis nyáron ők kerülnek fölénybe, míg télen amazok. *Ваша не пляшет* 'aki nem tolvaj, annak nincs szerencséje' (tkp. a tietek nem táncol). Ezek a szólások elég jól tükrözik azt a két princípium közötti harcot, amelyet a tolvajok világnézetük sarkkövének tartanak, és ebbe a küzdelembe még a nyelvet is bevonják.

Beszédének szavait a tolvaj „saját" (mienk) és „nem saját" (másoké) szavakra osztja. Bizonyos dolgokról csak meghatározott, elfogadott kifejezésekkel lehet szólni. Ezek a szavak nem mindig azok, amelyeket tolvajnyelvieknek szokás nevezni. Például két, azonos fogalmat jelölő mindennapi szó közül (*вор* 'tolvaj' és *жулик* 'szélhámos') az egyiket lehet használni, a másikat pedig nem. Vannak tolvajszavak, amelyek kikerültek a köznyelvbe, ezért megszűntek „saját-tok" lenni. Ebből a szempontból „nem sajátként", „huligánszavakként" értékelik az olyanokat, mint a *шамать* (eszik, kajál), *хрять* (megy, dzsal), *лямзить*, *пулять*, *свистнуть* (lop, megfúj).

IRWIN (az amerikai csavargószótár összeállítója), akinek, mint már említettük, magának is húszéves csavargói tapasztalata van, és megfigyelései ezért különösen értékesek, szótára bevezetőjében a következő tényt említi: „Its [slang's] proper use is still a matter of real pride to every real tramp, and the newcomer to the road is easily recognized by his ignorance of the tongue. No matter how much natural agility or strength he may call to his aid in boarding a moving train, no matter what native ability he may have at soliciting food or alms, so long as he misuses tramp slang the recruit is looked down upon by the «perfesh», the «blowed in the glass stroller»."* És egy kicsit később: „The last thing

* „A szleng helyes használata még mindig valódi büszkeség forrása minden igazi csavargó számára, és az újoncokat könnyű felismerni arról, hogy nem ismerik a nyelvet. Mindegy, hogy mennyi természetes frisseséget vagy erőt tud felmutatni a mozgó vonatra való felkapaszkodáskor,

a real tramp will admit is his ignorance of what a new word or group of words may mean".* A tolvajvilágban nálunk is hasonló viszony figyelhető meg a tolvajnyelvvel.

A tolvajbeszéd meg kell, hogy mutassa a tolvajban a „sajátot", bizonyítania kell a tolvajvilághoz való tartozását mindazon egyéb ismérvekkel egyetemben, amelyek segítségével a tolvaj mindenáron igyekszik kitűnni a környezetéből, hangsúlyozni tolvaji méltóságát: a sapkáját a szemére húzva viseli, a tolvajvilágban divatosnak számító ruhát visel, ideszámít a járásmódja, a gesztusai, s végül a tetoválás, amelyről a tolvaj nem mond le, pedig az kifejezetten kárt okozhat neki, mert elárulja kilétét a bűnügyi rendőrség előtt. Szégyen, ha nem ért meg valamilyen tolvajkifejezést, vagy helytelenül használja.[11] A tolvaj gyakran ügyel a kifejezetten külsőséges, részben csupán „demonstratív" titokzatosságra[12], amely segítségére van abban, hogy elkülönítse magát mint „beavatottat" a többi „be nem avatottól" — a „balekoktól" (bolondoktól).

A továbbiakban bemutatjuk, miért történik ez így, s hogy a tolvaj számára a nyelv telítve van ideológiai tartalommal, társadalmi jellege van. Ha valaki nem tud tolvajnyelven megnevezni egy tárgyat, és nem ismeri a tolvajok ahhoz való viszonyát, leleplezi ideológiai bizonytalanságát. Az ilyen ember veszélyes lehet a tolvajvilág számára.

Néhány példa az ilyen ideológiailag telített szóra: a *кугут* alapjelentése 'paraszt', a szó megvető viszonyt fejez ki a paraszt iránt, mintegy arra utal, hogy az ilyen embertől könnyű lopni, vagyis gúnyos árnyalata van. A *жиган* 'szilaj tolvaj', a tolvajvilág hőse, minden tolvajerény hordozója, a szó elragadtatást, helyeslést fejez ki. Csaknem minden tolvajszóban van ilyen érzelmi értékelés.

Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a szó belső erejébe vetett hit a tolvajvilágban bizonyos tekintetben ugyanannyira elterjedt, mint az ősi viszonyok között.

Hiszen ez az ősi mágikus viszony nemcsak a „hencegésben", sem pedig a tolvajbeszéd állandó emelkedettségében, patetikájában — mely a tolvaj demonstratív ismérve —, hanem az orosz köznyelvvel való kapcsolatban is megmutatkozik. Egy-egy félresikerült, rosszkor elejtett szó szerencsétlenséget hozhat arra, aki kimondta, lebuktathatja az általa kezdett vállalkozást. Ezért til-

---

mindegy, hogy milyen veleszületett leleményességgel tud ennivalót vagy alamizsnát szerezni magának, amíg rosszul használja a csavargók szlengjét, az újoncot a vén rókák lenézik."

* „Egy igazi csavargó szinte soha sem vallaná be, hogy nem tudja, mit jelent egy új szó vagy új szócsoport".

[11] NICEFORO (1912) úgy véli: az ún. speciális nyelvek kialakulásának fő tényezője egyes társadalmi csoportoknak a többitől való, nyelvben is kifejeződő szembenállási hajlama. Ám az, hogy e jelenségnek a szerző biológiai jelleget kölcsönöz, szinte teljesen elveszi megfigyeléseinek élét. Ugyanerre a hajlamra építi VAN GENNEP (1909) a speciális nyelvek, valamint a szakrális és liturgiai nyelvek összevetését.

[12] Ezzel magyarázható, hogy a tolvajok is gyakran elfogadják az argó titkos eredetének elméletét.

tott, „tabu” a tolvajbeszédben számos szó és fogalom. A „veszélyes” fogalmak eufemizmusaiul rendszerint durván familiáris elnevezések szolgálnak, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy jókedéllyel és gúnyosan, megvetően viszonyulnak hozzájuk. A halál helyett pl. azt mondják *Загиб Иванович*, *Загиб Петрович*, *Загиб Иваныч*, *Загиб Петров**, *Иван Петров* vagy *Петр Иваныч***, *курносая* ’halál, a kaszás’ (tkp. a pisze) stb., a ’gyilkosság’ helyett *мокрое дело* (tkp. nedves ügy) stb. A ’megöl’ helyett *ткнуть* (tkp. beledöf), *завалить* (tkp. leterít) stb., a ’meghal’ helyett *сыграть в ящик* ’borítékban szabadul’ (tkp. ládára játszik), *забуреть* ’felfordul’, *загнуться* ’bekrepál’ stb., a ’rendőr’ helyett *лягаш* (a *лягавый* ’kopó’ becéző alakja), *лягушка* (tkp. béka) stb.

Másrészt az olyan jelenségekre vonatkozó fogalmak, melyekkel szemben a tolvajnak a tolvajetika törvényei alapján különösen óvatosnak kell lennie, elijesztő, megfélemlítő jellegűek. Az alsónemű, a nadrág, a párna és a takaró például, amelyeket a tolvajszabályok szerint soha nem szabad kártyán elveszíteni, a *кровь* ’vér’ nevet kapták.

Sajnos, sok efféle kifejezés durva cinizmusa megfoszt bennünket attól a lehetőségtől, hogy illusztrálásukra meggyőző példákat sorakoztassunk fel.

V.

Mindaz, amiről eddig szóltunk, közvetlen összefüggésben áll a beszédmágiával: megjegyeztük, hogy a jelzés a szót eszközzé változtatja, valamint hogy a tolvajok szitokszavainak és esküjének mágikus töltete van; a „hencegésről” szólva felhívtuk a figyelmet arra, mennyire hisznek a szó erejében; a ragadványnevek kapcsán hangsúlyoztuk: csaknem ugyanúgy, mint az ősembernél, összemosódhat a név és hordozója; rámutattunk a tolvajbeszéd óriási szerepére a „tolvajerények” demonstrációjában; végül az eufemizmusokban bemutattuk a mágikus tudatra jellemző vonást, a szavaktól való félelmet. Ám mindezzel még nem oldottuk meg teljesen a problémát, mert nem mutattunk rá, mi teszi mágikussá vagy legalábbis azt megközelítővé a tolvajszót. Mi a tolvajbeszéd mágikus sajátossága? Véleményünk szerint, és ez tanulmányunk egyik fő gondolata, a tolvajbeszéd rejtett mágikus aspektusa annak érzelmi-expresszív telítettségében rejlik.

A tolvajgondolkodásról szólva rámutattunk a tolvajvilágban uralkodó kollektív képzetekre. Tegyük hozzá: ezeket a kollektív képzeteket mélyen átitatják az ugyancsak kollektív érzések. LÉVY-BRUHL a primitív népek kollektív képzeteiről azt mondja, hogy „a pszichikum elégtelen differenciáltsága miatt az eszme keletkezését nem lehet elválasztani az érzelmek keletkezésétől”. A tolvaj, akárcsak a primitív ember, nehezen küzdi le az impulzusait, mivel gátlásközpontjai rendkívül gyöngén működnek. Ezért olyan impulzív jellegű a beszéde. Az érze-

* A *Загиб* itt a *загибать* ’meghal, felfordul’ rövidebb, névre emlékeztető alakja. (*A ford.*)

** Ezek az előző két névvel keltenek asszociációt. (*A ford.*)

lem keletkezése és a szó kiejtése között minimális idő telik el, reflexológiai kifejezéssel élve: a „latens periódus” szinte teljesen hiányzik.

A tárgy iránti érzelmi viszony átvitele a szóra kimutatja a beszéd emocionális-expresszív funkciójában a mágikusnak egy válfaját, pontosabban annak egy enyhült fokozatát.

A beszéd emocionális-expresszív funkciója, amelyről annyit írtak mind a francia szociológiai iskola képviselői (vö. BALLY 1913), mind orosz követői, ilyen értelmezésben nézetünk szerint világosságot kell, hogy teremtsen ebben a jócskán összekuszált kérdésben. Alig érintette egy nyelvész a szó érzelmi oldalát, rögtön számos olyan fogalommal kezdett operálni, amelyeknek mindegyike csak összekuszálja és elhomályosítja a probléma lényegét: a „hangzásról”, a „hangutánzásról”, a beszéd alacsonyabb szférába való ereszkedéséről kezdtek beszélni, meg a „kommunikáció megkönnyítéséről”, megjelent a költői nyelv párhuzama stb. Pedig ha a beszédmágián azt értjük, hogy a tárgy és az azt jelölő szó azonosul a beszélő tudatában, akkor a szó emocionális-expresszív aspektusa azt jelenti, hogy a tárgyhoz való viszonyunkat azonosítjuk a szó tulajdonságaival. Például egy tárgy értékelését (negatívan vagy pozitívan) átvisszük a szóra; egy bizonyos tárgy által kiváltott érzésünk szintén átmegy a megfelelő szóra stb. Az emocionális-expresszív funkció merőben ellentétes a szó és a tárgy megkülönböztetésén alapuló intellektuális funkcióval; ez tulajdonképpen nem más, mint egy mélyen gyökerező csökevény a mai nyelvekben.[13]

Ismét LÉVY-BRUHLre hivatkozunk, aki szerint az érzelmi jelleg a primitív gondolkodás sajátossága. „Befogadásának bármely objektuma (ti. a gondolkodásé — D. L.) többé-kevésbé jelentős érzelmet vált ki, s ennek az érzésnek a jellege hagyományosan determinált” (LÉVY-BRUHL 1930).

Érdekes az a tény, hogy az emocionális-expresszív funkció azoknak a szakmai csoportoknak a beszédében dominál, amelyeknek egész termelési folyamata a legelmaradottabb jellegű, ahol a zsákmány a szerencsétől, a véletlentől függ, és nincs érzékelhető összefüggés a termelési folyamat és a munka terméke között, ahol a munka egyéni jellegű, s olyan egyéni tulajdonságoknak van becse, mint az ügyesség, csalafintaság, ahol igen fejlett a konkurencia, és elenyésző a kapcsolat a társadalom egészének a gazdaságával.

Az érzelmi jellegű szavakkal a leggyakrabban a kiskereskedők (ofenyek ’vándorkereskedők’), hivatásos koldusok, tőzsdeügynökök, ügynökök, vándorszínészek, bérkocsisok, a kereskedelemhez kapcsolódó egyes kisiparosok és más hasonlók nyelvében találkozunk. Ezek a foglalkozások mind a korai kapitalizmusban keletkeztek, akárcsak a tolvajvilág, s valamennyiükre jórészt ugyanazok a vonások jellemzőek, mint a tolvajbeszédre. Innen a beszéd „vulgarizálódása”, amely minden kívülállót annyira megdöbbent. Ezeket a foglalkozásokat a vá-

[13] A szépirodalmi nyelv expresszív funkciója arról tanúskodik, hogy a művészi és a primitív gondolkodás közel áll egymáshoz, erről LÉVY-BRUHL ír.

sárló, kliens, néző, megrendelő iránti ugyanolyan megvetés jellemzi, ami megfigyelhető a tolvajnál is a nem tolvajhoz (a balekhoz) való viszonyában.

Alig fordulnak elő emocionális kifejezések azokban a foglalkozásokban, ahol a kereset a szakma ismeretétől, a szívós megmunkáló, s nem kizárólag megszerző tevékenységtől függ, ott, ahol erőteljes a kapcsolat az osztállyal, az egész társadalommal. Bár ezek a szakmák bőségesen használnak terminusokat és szakszavakat, mégis mindegyiknek nominatív szerepe van a foglalkozás sajátos jelenségeinek és tárgyainak vonatkozásában.

A vasutas mondata: „A gyorsot a tizennégyesen fogadom" és a tolvajé: „Mit stírolsz engem, te sarkangyal?" két teljesen különböző nyelvi rendszerből való. Ebből érthető, hogy a tolvajbeszédet nem csak azért nem tekinthetjük szakmai nyelvnek, mert kételkedünk abban, hogy a tolvajlást szakmának lehet tartani.

Állapodjunk meg egyelőre itt, s lássuk a tolvajok beszédének néhány emocionális szavát. Ilyenek a következők:

волосатики 'idegenek, nem kebelbeliek, gyanúsak' (tkp. szőrösök);

комендант 'öreg prostituált' (tkp. parancsnok);

леопард 'teljesen lezüllött tolvaj, aki lemondott a ruha használatáról is' (tkp. leopárd);

охмурял 'buta ember, főként nagydarab, kövér, esetlen';

штымп 'meghatározhatatlan külsejű, gyanús ember' (tkp. rendőr, besúgó);

слинять 'elmenekül, valamitől szerencsésen megmenekül' (tkp. kifakul);

укроп 'faragatlan paraszt, aki sohasem járt városban' (tkp. kapor);

хавать 'eszik' stb.

A tolvajbeszéd számos szava emocionális töltetet kap attól a „metaforikus" jelentéstől, amelyet magában foglal. A metaforikus tolvajkifejezéseket szinte minden kutató érintette már[14], ezért erről nem szólunk részletesen, csupán arra emlékeztetünk, hogy KASSIERER szerint az emocionális és a metaforikus jelenségek egymást idézik elő, s mindkettőt a primitív gondolkodás körébe utalja.

A tolvajbeszéd, a *блатная музыка* valóban zene abban az értelemben, hogy inkább az érzelmekre, mint az intellektusra hat.[15]

Megjegyzésre méltó, hogy a tárgy iránti egyéni, személyes viszony soha nem nyer kifejezést ebben az expresszív formában. A tolvajbeszéd emocionális-expresszív formája kizárólag a csoportos kollektív tudatot tükrözi. A jelenséget vagy „sajátnak" ismerik el, amivel azt fejezik ki, hogy helyeslést érdemel, sőt

[14] BORROW angol néprajzkutató, aki jól ismerte az európai kontinens alvilágát, a tolvajnyelvek metaforikus jellegét hangsúlyozta, s ezért azt a feltételezést is lehetségesnek tartotta, hogy valamennyi azonos forrásból származott (1843. II, 132–3).

[15] Ld. még *петь* (tkp. énekel) tolvajnyelven 'beszél'. Az angol *cant*-ról HOTTEN a szótárának az előszavában azt tartja: az a közép-angol tolvajnyelvi *chaunt* 'a beggar's whine; koldussirám' szóból származik, mások úgy vélik, hogy közvetlenül a latin *cantare* 'énekel'-ből.

hősies, vagy pedig idegennek tartják, veszélyesnek, s akkor az expresszió negatív jelleget ölt.

LÉVY-BRUHL a következőképpen jellemzi a primitív ember érzelmi világát: „A szervezet közvetlen reakciójától függő s kifejezetten egyéni érzelmeket leszámítva, a primitív embernek semmije sem »szocializáltabb«, mint éppen az érzelmei”.

A tolvajnyelv, pontosabban annak szókincse, magában foglalja az egész tolvajideológiát, annak valamennyi kollektív képzetével és kollektív érzelmével együtt. Ez az oka annak, hogy a tolvajbeszéd s az ilyen kifejezésekkel való bánni tudás annyira jelentős helyet foglal el a tolvajvilágban. Aki nem ismeri pontosan a tolvajszavak értelmét és használatát, nem csupán arra képtelen, hogy egy bizonyos helyet elfoglaljon a hatalom valamely fokán (a tolvajok az egyéni „érdemeknek” megfelelően szigorúan rangsorolják egymást), hanem arra is, hogy bármilyen elismerésre is rászolgáljon.

A tolvajnyelv által kifejezhető érzelmek tulajdonképpen nem túlságosan változatosak. Mint már rámutattunk, két alapvető érzelem dominál itt, a pozitív és a negatív.

A tolvajnyelv, annak erőteljesen expresszív jellege, képszerűsége stb. iránti titkos elragadtatás, amelyet nem egy tudományos vizsgálatban is felfedezünk, lényegét tekintve egyáltalán nem indokolt. A tolvajszavak emocionális-expresszív aspektusa, jóllehet igen szerteágazó, minőségileg szegényes, sekélyes és rendkívül egysíkú.

Amikor a tolvajszó emocionalitásáról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk egy mozzanatról. A tolvajnyelv és a mai orosz nyelv kutatói szemszögéből nézve a tolvajszó csupán egy, a beszédet alacsonyabb szintre szállító és vulgarizáló elem. Ez nem így van. A tolvaj beszéde mindig fennkölt, mert mindig egy kicsit hősnek tekinti magát, s az ő szemszögéből a tolvajnyelv patetikus. Ilyen képzetet tükröznek egyes tolvajdalok:

Перещелкав в машинах маслины, Хоть здесь перетыримся мы…	Megszámoljuk a stukkerben a babszemeket, S legalább egy kicsit megzuhanunk itt…

vagy:

Он поканал, а меня зачурали И в уголовку меня повели. Долго допрашивал агент с наганом: С кем ты на мокром, девчонка, была. Я же так гордо ему отвечала: Это душевная тайна моя.	Ő akkor eldzsalt, engem meg bevarrtak, S az óberhén találtam magam. Soká misézett a stukis kopó: Na, pipi, kivel is vágtátok haza? De én csak büszkén feleltem neki: Ez az én legnagyobb szívbéli titkom.

A tolvajszavakat csupán a hivatásos bűnözéssel nem foglalkozó környezetben érzékelik a beszédet alacsonyabb szintre leszállítónak, kihívóan arcátlannak, az ún. vagánykodók és a közönséges bűnözők körében, ezek iránt viszont a tolvajok különös megvetést tanúsítanak.

Ha valaki a tolvajszót a beszéd alacsonyabb szintre szállítása, vulgarizálása céljából használja, ez azt bizonyítja, hogy a beszélő nem tartozik ehhez a közeghez. A SZELISCSEV által idézett nagyszámú tolvajkifejezés mind ilyen (1928).

A tolvajbeszédről alkotott, s széles körben elterjedt nézet, mely a dolgok valódi állását eltorzítja, éppen ezeknek a vagánykodóknak a beszédére épül. A tolvajbeszéd alacsonyabb szintje és vulgarizmusa tulajdonképpen a mi felfogásunk sajátossága. A mi nyelvi rendszerünk szempontjából van alacsonyabbra szállítva, míg magának a tolvajnak a befogadásában éppenséggel hősi, „emelkedett" jellegű, enélkül nem lehetne a tolvajvilág alapja, nem szolgálhatna a tolvaj ismérvéül stb., amiről fentebb már volt szó.

Érthető a tolvajok gyűlölete a vagánykodók iránt, hiszen azok nem tolvajok, és éppen a legfontosabbat, a pátoszt rombolják le, ami a tolvajok számára vonzó a nyelvükben. A tolvaj egy kívülállóval folytatott beszélgetésében soha nem használ „vagány" szavakat, amelyek a szándékolttal ellentétes benyomást kelthetnének.[16] A tolvaj ezeket komolyan használja, a kívülálló tréfából, egyfajta csínytevésként. A tolvajközegen kívül került tolvajszavak használata külön tanulmányt érdemelne, mert sorsuk rendkívül érdekes. Amikor a vagányszó kívülálló közegbe kerül, alacsonyabb szintre száll le, és úgy kerül vissza a tolvajközegbe, hogy eközben elveszíti „vagány" jelentését, ezért szükségképpen másra kell cserélni, vagy pedig jelentését megváltoztatva, vissza kell állítani elveszített erejét. Így keletkeznek az új tolvajszavak.[17] Ismeretes, hogy az imperialista háború* idején, amikor sok tolvajt behívtak katonai szolgálatra, s így széles körben elterjedtek a tolvajszavak, a tolvajnyelv szókincse jelentős változásokat szenvedett. Számos szó teljesen kikerült a használatból, helyettük mások jelentek meg.

Kétségkívül igaza van BALLYnak, amikor a „Le langage et la vie" [A nyelv és az élet] c. művében arról ír, milyen óriási nyelvteremtő ereje van az expresszív tendenciának. A csattanóan találó, expresszív kifejezés szándéka új szavak megjelenését vonja maga után.

Minden banda, minden börtön új és új szavakat hoz a tolvajbeszédbe; ezek száma még megközelítőleg sem határozható meg. Gondolhatjuk-e, hogy mondhatni iszonyatos termelékenysége eredményeként a tolvajbeszéd rendkívüli szógazdagságra tesz szert? A szavak gyakran alig néhány napig s csekély számú csoportban élnek, gyorsan eltűnnek, vagy nyomtalanul, vagy úgy, hogy átkerülnek a passzív szókincsbe.

[16] Nem innen ered-e részben az ismert előítélet a tolvajnyelv titkosságáról?

[17] Nem egyszer találkoztunk azzal a közkeletű nézettel, hogy a tolvajnyelvi szó csak addig él e közegben, amíg azt a rendőrség meg nem ismeri. Mihelyt bekerül a szótárakba, a helyére újabbat találnak ki. Ez a naivitástól nem mentes elképzelés bizonyos mértékben a dolgok reális állapotát tükrözi.

* Az I. világháború. (*A ford.*)

Megfigyeléseink szerint a tolvajszavakból egy-egy tolvaj mindössze alig 200-at használ aktívan, míg érteni természetesen jóval többet ért. A tolvajbeszéd termékenysége a halakéra emlékeztet: minél több ikrát raknak le, annál több pusztul el (ez az alacsonyabbrendű organizmusok sajátossága). E szavak közül csak a legerőteljesebbek élik túl a létért való kegyetlen küzdelmet, a többi pedig jelentésében fokozatosan elhalványul és elpusztul, miután a tekintélyes „головка" (tkp. fejecske; a tolvajvilág felső rétegeit hívják így) nem támogatta.

A revolver fogalmát a következő elnevezésekkel fejezik ki: *волна* (tkp. hullám), *иголка* (tkp. tű), *шпалер*, *машина* (tkp. gép), *пушка* (tkp. ágyú), *шпайка*, *кнут* (tkp. korbács), *кукла* (tkp. baba), *плевок* (tkp. köpés), *газета* (tkp. újság), *кнацер*, *майдан*, *дульф*, *дура* (tkp. bolond nő) stb., a pénzét: *бабки* (tkp. vénasszonyok), *гвозди* (tkp. szögek), *воробышки* (tkp. verébfiókák), *бабочки* (tkp. lepkék), *бог* (tkp. isten), *плитки* (tkp. lemezek), *форсы*, *цаца* (tkp. játékszer) stb.

Lehetséges, hogy ez az intenzív szóalkotás ugyanannyira jellemző a tolvajbeszédre, mint a primitív népekére.

Nem tehető-e fel, hogy a már jórészt becsontosodott, megmerevedett szókincsünk mai gazdagságát valamely ősi korszakban lezajlott analóg szóalkotási intenzitásnak köszönhetjük?

VI.

A tolvajbeszéd szemantikája jelentősen különbözik a mindennapi nyelvétől. Fogalmai is jórészt konkrétak, akárcsak az ősember beszéde: a szó érzelmi telítettsége szoros kapcsolatot létesít a szó és a jelenség között. A tolvajszónak rendszerint gazdag a tartalma és szegényes a terjedelme. A tolvajszókincs szinte ki is merül a tolvajok mindennapi életének, a bűnözésnek a körébe tartozó szavakkal. A szó itt mindig csak egy bizonyos sajátos jelenséget érint, nincs olyan univerzális jellege, mint a beszédünkben megjelenő szavaknak. Egyes tolvajszavakhoz a szótárban részletes magyarázatot kell fűzni, ha vissza akarjuk adni jelentésük valamennyi sajátos árnyalatát.

Azt jelenti-e ez, hogy a tolvajbeszéd szemantikája mindig determinált, stabilizált, hogy minden szó terjedelme és tartalma mindig pontosan körül van határolva?

A tolvajnyelvben éppenséggel ennek az ellenkezője figyelhető meg: ritka példája ez az egyáltalán nem stabilizálódott, diffúz szemantikának. A primitív munkaformák és a primitív mindennapi élet a tolvajok nyelvében olyan helyzetet szül, amelyben a szavak pontatlansága és kevés száma a norma. A tolvajok olyan beszédhez szoktak, hogy célzásokból és félszavakból is megértik egymást, s nem azért, mintha „a természettől fogva" lennének rendkívül jó felfogóképességűek, hanem mert maga a szituáció teremt kedvező feltételeket az

appercepció számára. A jelentés eltompulását eredményezik a tolvajbeszédben oly gyakori eufemizmusok is.

Például a *навернуть* (tkp. csavar, gombolyít) szót nem lehet mással viszaadni, mint „valamit általában csinál, végrehajt". Lehet pl. *навернуть скачок* 'betöréses lopást hajt végre', *навернуть малину* 'titkos lakást, helyiséget szerez', *навернуть фраера* 'becsap egy balekot', *навернуть бабочек* 'pénzt szerez' stb. Hasonló jellegűek az olyan szavak is mint a *хурдачить*, *зашататься*, *жухнуть* ('megöl, megüt, valamit gyorsan csinál, mond, azonnal felfog' stb), *зажуриться*, *стрёбать* 'intenzíven csinál valamit' stb.[18] Az ilyen szó jelentését egy szótár számára nagyon nehéz meghatározni. Jelentése csupán a mondatban és a konkrét helyzetben, egy bizonyos külső szituációban ismerhető fel.

Ez a sajátszerűsége a tolvajbeszédet kétségkívül jelentősen közelíti az ősi szemantika diffuzitásához.

A fenti példákban van egy közös sajátosság: a logikai jelentést mindenütt kiszorítja az érzelmi. Ez utóbbi benne a legstabilabb, s magát a poliszémiát is érzelmi poliszémiaként jellemezhetjük.

Az expresszív és érzelmileg telített tolvajszó úgy hat, mint egy impulzus, mint egy ostorcsapás, olyan erősen, csattanóan és ugyanolyan értelmetlenül. E csapásnak az értelmét a környező helyzet alapján kell megítélni. Még egyszer emlékeztetünk kiinduló mozzanatunkra, amikor is a tolvajbeszédet a mágikussal rokonítottuk: a tolvajszó eszköz, egyfajta nógatás. Elegendő belepillantanunk IRWIN és CHAUTARD szótáraiba, ahol minden szó terjengős magyarázatot kap, hogy meggyőződhessünk: a poliszémia nem csak az orosz tolvajnyelv ténye; IRWIN is arról ír, milyen sokszor nem érti a szót vagy annak több jelentését, s ezt az erőteljes szóalkotással hozza összefügésbe.

Ám ha mégis némileg más módon képzeljük el a szemantikai és szókincsalkotás folyamatát a tolvajbeszédben, mint IRWIN, akkor is el kell ismernünk,

[18] A tolvajnyelvi szó poliszémiáját már SERCL is észrevette remek anyagot tartalmazó munkájában (1884): „Az ún. tolvajnyelvekben, ahol nemcsak sok érdekes, de fontos nyelvészeti adat is van, szintén gyakran találkozunk ellentétes jelentésű szavakkal; pl. a francia argóban *paumer* (tkp. tenyérrel ráüt) 'vesz, fog', de 'elveszít' is; *battant* (tkp. ütő, verő) 'nyelv' és 'szív' (üt és ver); *cocotte* (tkp. pipi, kiscsirke) 'nő' és 'ló'; *bachot* 'vizsga' és 'jelölt'; *extra* (tkp. külön, további) jelentése lehet 'vendég' vagy 'szolga'; *chose* (tkp. dolog, ügy) 'méltóság' és 'aljasság' (LARCHEY 1872: 9–10); *bon* (tkp. jó) 'megbízható ember' és 'barát', valamint 'képmutató', 'kém' (uo. 55); *cassante* (tkp. törékeny) 'fog' (la dent casse 'a fog eltörik') vagy 'dió' (la noix se casse 'a diót feltörik'; uo. 80); a tkp. 'elegancia, sikk' jelentésű *chic* (amelyet már a 16. században is használtak) jelentése lehet 1. 'eredetiség, választékosság, elegancia' 2. 'rossz modor, banális könnyűség' (uo. 91); az *anguer* jelentheti: 1. 'házasodik', 2. 'felakaszt' (MICHEL 1856: 10). Ugyanez jellemző a cigány nyelvre is, amely a csavargók és lótolvajok — a tolvajok nyelvével közelről rokon — szakmai nyelvének számos vonását magába olvasztotta. PATKANOV 1887) így ír: „gyakran a legkülönfélébb fogalmakat jelölik ugyanazzal a szóval: a *gadžó* jelentései: 'nem cigány, külföldi, kereskedő, paraszt, egy személy, ember, férj' stb., a *godi* 'ész, vélemény, szív, lélek, bátorság, akarat', sőt még 'gyomor' is, a *tin* pedig 'vág, összenyom, ért, megöl, feláldoz, ír' stb.

mennyi igazság van e két tényező, a stabilizálatlan szemantika és az erőteljes szóalkotás összevetésében.

Nehéz lenne megmondani, hogy vajon a megkönnyített szóalkotás váltja-e ki a szemantikai zűrzavart, vagy éppen ellenkezőleg, a szemantikai stabilizálatlanság okozza az új szavak alkotókényszerét.

Van még egy körülmény, amely nem hagyja stabilizálódni a tolvajbeszéd szemantikáját: ez a szemantikai tő hiánya a szóban. Az orosz nyelvben például a közös tő egy bizonyos közös szemantikai jelentés segítségével stabilizálja egy egész szócsoport szemantikáját.[19] A tolvajbeszédben hiányzik a szemantikai tő, míg a néha a metaforán, vagy amennyiben a szó orosz köznyelvi kölcsönözés, a metonímián áthatoló mindennapi jelentés pedig mintegy elmozdítja a tolvajszó jelentését. Ez esetben a tolvajnyelvi jelentés mintegy „ráúszik" az orosz jelentésre. Példa erre a tolvajszerszámainak elnevezése: *балерина* 'páncélszekrényfurdancs' (tkp. balerina), *гитара*[20] 'feszítővas' (tkp. gitár), *мальчики* 'álkulcsok' (tkp. fiúk).

Érdeklődésre tarthatnak számot azok az orosz szavak, amelyek nem kaptak a tolvajnyelvben új jelentést, csupán némileg változtatták azt meg. Nagyon sok ilyen van, ezeket azonban egyetlen tolvajnyelvi szótár sem tartalmazza.

Például az *играющий* 'jó kártyás, hamiskártyás' (tkp. játszó, játékos); *ломать* 'félbeszakít, abbahagy valamit' (tkp. eltör); *срываться* 'elmegy, elmenekül' (tkp. elszakad valahonnan); *острый* 'szellemes, gyors felfogású' (tkp. éles); *посылать* 'tartozást megad, visszajuttat a tulajdonosnak' (tkp. elküld); *серый* 'gyanús, nem világos, jelentéktelen' (tkp. szürke).

A szemantikai bomlás, a diffúz tudathoz, a stabilizálatlan szemantikához való visszatérés azt eredményezi, hogy a szó gyakran váltogatja a jelentését. A *майдан* tolvajszónak például a csaknem száz éves „történelme" alatt (először Dosztojevszkij „Feljegyzések a holtak házából" c. művében szerepel) a következő jelentései voltak: 1. 'az a hely, ahol börtönben kereskednek', 2. 'posztódarab, amelyen kártyáznak', 3. 'a kártyázás helye', 4. 'pályaudvar', 5. 'vasúti kocsi', 6. 'bőrönd', 7. 'állomás előtti tér', 8. 'piac'[21], 9. 'pisztoly', 10. 'egy csomag kártya'.

Nem érdektelen, hogy a jelentések közötti összefüggés teljesen konkrét, vagyis éppen olyan, amit LÉVY-BRUHL a primitív nyelvekre nézve jellemzőnek tart: a hely, ahol kezdetben a börtönben a kereskedelem folyt (e hely félreeső kellett, hogy legyen), az szolgált a kártyajátékok lebonyolítására is, a kártyázás általában egy posztódarabon folyt; kinn, a börtönön kívül ez rendszerint a pályaudvaron, a vágányok között folyik, ahol a tolvajok rendszerint találkoznak; a pályaudvar érintkezési alapon a vasúti kocsira és a bőröndre emlékeztet, ez

[19] A morfológiai tő szemantikai szerepét még alig kutatták.

[20] Vö. egy tolvajdalból: *с гитарой звонкою под полою* [zengő gitárral a kabátom alatt], ahol jól kivehető a szójáték a *gitár* két (köznyelvi 'hangszer' és tolvajnyelvi 'feszítővas') jelentésével.

[21] A *майдан* szó török eredetét a tolvajok bizonyára alaposan elfeledték.

utóbbira előszeretettel „vadásznak” a vasúti tolvajok; a „bőröndvadászat” egy másik „vadászatra” emlékeztet, amely ugyanitt folyik, a pályaudvar szomszédságában, a gyakran piac szerepét is betöltő állomás melletti téren. Egyfelől a bőrönd, másfelől a kártyázás a csomag kártya képzetét kelti (a bőrönd és a csomag kártya érintkezésen, nem pedig hasonlóságon alapuló asszociáció, mivel az ellopott bőröndöt rögtön kártyára bocsátják a lopás résztvevői). A csomag kártya és a pisztoly két olyan tárgy, amit gondosan el kell rejteni a rendőrség elől.

A tolvajbeszédben a kapcsolat a szó jelentése és hangalakja között fokozatosan meglazul. Egy konkrét példa alapján könnyebb lesz megvilágítani a hangzó nyelv első stádiumát és hangzó beszéd elsődleges elemeit, amelyek elszakadtak a konkrét jelentéstől. A tolvajbeszéd egyes szavait aszemantikusoknak is nevezhetjük. Ilyen például a *же*[22] szócska, amely véletlenül került a POPOV-féle szótárba[23], s ott ’tolvajjelszó’-ként definiálták. Nyilvánvaló, hogy POPOV, aki egyébként sem teketóriázott sokat a tolvajszókinccsel, valóban zsákutcába került e szó jelentésének meghatározásával, amikor ilyen különösen értelmezte. A *же* szó egyidőben nagy „divatban” volt a tolvajvilágban, bármilyen jelentésben használatos volt: igeként is, főnévként is, még indulatszóként is. Önmagában, elszigetelten nem volt jelentése, hanem a kontextustól és a konkrét szituációtól függően jelenthetett akármit.

Ha azt mondjuk: *же*, ezzel jelzést adhatunk valakinek (a helyzettől függően); *девчонка на жé* ’jó nő’, *это дело жé* ’(a dolog) nem sikerült’; *ты кто — жé?* ’(te) közülünk való, tolvaj vagy?’ *топай жé!* ’(indulj) menj lopni!’ stb. Hasonló jellegű volt a *собачка* (tkp. kutyus) szó is, amelyet egy időben erőteljesen kultivált a tolvajvilág bizonyos része.

Ezzel elérkeztünk a „divatos szavak”: a favoritszavak problémájához, amelyeknek minél gyakoribb használata különleges vagánysságnak számít.[24] Hogy a szót minél gyakrabban használhassák, állandóan újabb és újabb jelentéssel „pumpálják fel”, s ezek váratlansága és szellemessége mulatságos és örömteli érzést kelt az argóhasználóban. Magától értetődik, hogy ennek az alkotásnak a során elsősorban a szó emocionális-expresszív aspektusa érvényesül. A favoritszavak jelensége leginkább nyelvi csínytevésként minősíthető: az alapjelentést lerombolják, a szót eredeti találékonysággal a „feje tetejére” állítják.

A tolvajnyelvi szavak óriási többsége csupán egy-egy bandán belül, egy bizonyos tolvajközösség zárt körén belül él, a nyelvi rögtönzés állandóan mozgó

[22] Vagy *жэ*.

[23] POPOV szótára (1912), melyet szerzője szolgálati céllal készített és „mundértársainak” szentelt, durván eltorzítja a tolvajnyelvről alkotott képet.

[24] Dosztojevszkij az „Egy író naplója”-ban idéz egy érdekes esetet az egyik „szótárba nem illő” főnév sokjelentésűségéről, amikor hat részeg ember e szó segítségével folytatott meglehetősen összetett beszélgetést. Az adott, „fölöttébb lakonikus” szó [*хуй* ’fasz’] poliszémiájának a jellege jócskán emlékeztet a tolvajnyelv emocionálisan sokjelentésű szavaira.

áramlatának partot sohase érő produktumaként. Valamennyit a véletlen, például egy viccből származó mondat, egy meglepő esemény szüli.

A rögtönzés útjait egy példával illusztrálhatjuk. A lopás, tolvajlás fogalma a tolvajnál a járással, helyváltoztatással asszociálódik. A tolvaj így fejezi ki magát: *бегать по тихой* 'zsebből lop' (tkp. csöndben szalad), *бегать по громкой* 'kirabol valakit' (tkp. hangosan szalad), *бегать по домухе* 'besurranva lop', *по скачкам* 'vhova betör', *по городовой* 'boltban lop' stb. A rögtönzés jelen esetben abban fejeződhet ki, hogy a *бегать* 'fut' igét valamilyen más szóval cseréli fel, amely szintén helyváltoztatást jelent. Ilyeneket ismerünk: *ходить по тихой* (tkp. csöndben jár), *ездить по майданной* (tkp. vonaton utazik), *топать по скачкам* (tkp. gyalogol), *шнырять по берданкам* (tkp. a csomagban fürkészik), *ливеровать по карманной* (tkp. zsebben sétál), *рыскать по домовой* (tkp. házban, lakásban fürkészik) stb. Hogy eközben helyváltoztatást jelentő kölcsönszót használ-e (példáinkban ez mindenütt az első), az orosz köznyelvből vesz-e át vagy a tolvajnyelvből, annak nincs nagy jelentősége.

A fogalom alapjául szolgáló „kollektív képzet", egyfajta „stabilizált" metafora tehát korlátlan számú új szó létrehozását teszi lehetővé, a lényeg az, hogy egyik se lépje túl az eredeti minta határát.

A tolvajbeszédnek a nyelvalkotást megkönnyítő és a szórögtönzés számára kedvező feltételeket teremtő fő sajátossága tehát az egyes szavak szemantikai gyengesége és változékonysága, ami a környező világ metaforikus interpretációjának viszonylagos állandóságával párosul.

Az a körülmény, hogy a tolvajnyelvben a rögtönzés mindig a „kollektív képzetek" meghatározott medrében megy végbe, olyan helyzetet hoz létre, hogy a tolvajnyelv viszonylag nem nagy alapszókincse szinte változatlan marad, a rögtönzés útján keletkezett szavak viszont a különböző szituációkban végbemenő gyakori ismétlés folytán lassanként bevésődnek.

A „kollektív képzetek" szűk határai közötti rögtönzés magyarázza azt a tényt is, hogy ebben a nyelvben egyes szavak időről időre hol megjelennek, hol eltűnnek.

A tolvajvilágban a bandavezérek viszonylag kisszámú, de aktív és stabil csoportja működik. Ők (a „головка") a saját környezetükben rendíthetetlen tekintéllyel és korlátlan hatalommal rendelkeznek. Ez a hatalom annál erősebb, minél kevésbé nyugszik valamiféle látható alapon, a bandavezérek valamilyen reális fölényén. Kizárólag a „vadászgazdaság" szükséglete hívja életre, és az egész közeg közös érdeke tartja életben. A bandavezéreknek nem csupán engedelmeskednek, hanem utánozzák is őket, és csak ők vezethetnek be újításokat, illetve kezdeményezhetnek vállalkozásokat.

A bandavezérek foglalkoznak a tolvajvilágban az aktív nyelvalkotással is. A tolvajvilágban megszerzett tekintélyük folytán az általuk alkotott szavak rendkívüli sebességgel terjednek. Egy-egy sikeres vagy éppenséggel kevéssé sikeres kifejezés akkor lesz életképes, ha a tekintélyes „головка" támogatja azt, és for-

dítva: bármely, még oly találó szó sem talál terjesztőkre, nem lesz hatásos, ha azt egy jelentéktelen személy ejti ki. Nagyon sok olyan szót ismerünk, amely keletkezésekor egyes, őket elsőként kiejtő személyekkel kapcsolódott össze.

Az, hogy a tolvajszavak bizonyos külső tekintélyek útján terjednek, ugyancsak oka annak, hogy sok rövid életű, életképtelen kifejezést találunk.

A tolvajbeszéd mintegy állandó lázas izgalomban van: egyes életfolyamatok a szélsőségekig felgyorsulnak, mások üresjáraton vannak. Felmerül a kérdés, nem az volt-e részben az oka az ősközösségben és a nemzetségi társadalomban is az erőteljes nyelvi fejlődésnek, hogy a vezérnek és nemzetségfőnek nagy tekintélye volt?[25]

Amit a tolvajbeszéd szemantikájáról megállapítottunk, a következőkben foglalhatjuk össze: a tolvajbeszédre jellemző az ősember mágikus beszédéhez való közeledés, amely a szó emocionális-expresszív aspektusának kifejlődésében mutatkozik meg (a tárgyhoz vagy jelenséghez való viszony azonosítása a szó tulajdonságaival), és a szemantika széthullása jellemzi; visszatér az instabil szemantikához, a poliszémiához, sőt (egyes esetekben) az aszémiához.

VII.

A tolvajvilági gondolkodás egyik sajátossága, hogy hajlamos a külső, környező világról alkotott képzetek konkretizálására.

A tolvajnyelvi konkrétság mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy szinte teljesen hiányzik, vagy legalábbis korlátozott mértékben vannak jelen a magasabb általánosító egységek, valamint nagy számban keletkeznek csaknem szinonimikus szavak, amelyek az egyes jelenségek különböző faji alcsoportjait, részeseteit fejezik ki.

Például *гладить* ’pisztollyal veri valaki fejét’ (tkp. simogat); *темнить* ’veri valaki fejelágyát’ (szójáték a *темный* ’sötét’ és a *темя* ’fejtető’ alapján) vagy *в темную* ’rejtett, titkos módon’ (tkp. sötétben); *дрыновать* ’bottal ver’ (*дрын* ’bot’; *нести* ’ver (önbíráskodás esetén)’ (tkp. visz).

A fal fogalma a tolvajnyelvben ismeretlen, viszont a fal két bizonyos fajtájának a jelölésére is van szó: *батис* ’az üzlet fala (falbontásos lopás esetén)’ és *баркас* ’börtönfal’.

A pénz fogalma szintén számos részesetre bomlik, attól függően, hogy milyen a beszélőhöz való viszonyuk. Például *голяк* ’pénztárca vagy erszény nélkül ellopott pénz’; *форсы* ’nagy mennyiségű pénz, amivel már lehet mulatni *(форсануть)*’; *воробышки* ’könnyen szerzett pénz’ (tkp. verébfiókák), vagy ellenke-

[25] Nem ezen az úton alakultak-e ki és erősödtek meg az ősi nyelv „jelentéskötegei”? Az analógia itt is magától kívánkozik.

zőleg: ’rövid úton elmulatott pénz’; *бабки* ’pénz, főként játék közben’ (tkp. vénasszonyok).*

Különösen gazdag az elnevezések skálája az olyan fogalmakra, mint a ’lop’, ’lopás’ a különböző tolvaj szakmákban. Maguknak a tolvajoknak a szakmai felosztásában ilyen osztályokat ismerünk: *могильщик* ’temetői tolvaj’ (tkp. sírásó), *охотник* ’részegeket kifosztó rabló’ (tkp. vadász), *барабанщик* ’előzetesen bekopogó lakástolvaj’ (tkp. dobos), *тихушник* ’álkulcsos lakástolvaj’, *воздушник* ’szekérről lopó tolvaj’, *ширмач* ’zsebtolvaj’, *мойщик* ’vonaton alvó utasokat kifosztó tolvaj’, *городушник* ’bolti tolvaj’, *скокарь (скакальщик* vagy *скачушник)* ’álkulcsos lakástolvaj’, *голубятник* ’a padláson/udvaron száradó fehérneműt lopó tolvaj’ (tkp. galambtenyésztő), *змееныш* ’a szellőzőablakon bemászó kistermetű tolvaj’ (tkp. kis kígyó), *громщик* ’betörő’, *мокрушник* ’a zsákmány megszerzéséért emberölésre is kész tolvaj’, *капорщик* ’sapkatolvaj éttermekben stb.’, *кассир* ’páncélszekrénykifosztó’ (tkp. pénztáros), *оборотник* ’lótolvaj’, *булыжник* ’ékszertolvaj’ (tkp. utcakő), *чернушник* ’csaló’, *стопарь* ’fegyveres rabló’, *клюкушник* ’templomtolvaj’, *шнифер* ’kasszafúró’, *банщик* ’pályaudvari tolvaj’, *пакетчик* ’pénzváltás közben csaló’, *марвихер* ’szállodai tolvaj’, *гравер* ’pénzhamisító’ (tkp. vésnök), *бондарь* ’bűnbarlang gazdája’ (tkp. kádár), *берданщик* ’pályaudvari bőröndtolvaj’, *майданщик* ’pályaudvari tolvaj’, *вешер* ’vasúti kocsiban működő tolvaj’, *сметанник* ’gyógyszertolvaj, morfiumtolvaj’ stb.

Mindegyik felsorolt főnévnek egy-egy ige felel meg, amely a különböző tolvajlási módokat fejezi ki. Ezeken, az egyes tolvajlási szakmáknak megfelelő igéken kívül vannak olyanok is, amelyek mintegy a lopás különféle „pszichológiai” válfajait jelölik. Például a hivatásos lopást így mondják: *купить*, *сторговать* (tkp. vesz, vásárol); a durva lopás, a rablás *дернуть*, *дюзнуть* (tkp. megránt); a védtelentől való lopás, amelyhez nem kell sem ügyesség, sem ravaszság: *помыть* (tkp. megmos); ha a társától lop, például a zsákmány elosztásakor, az *оторвать*, *отколоть* (tkp. elszakít); kölcsönvétel ürügyén, pl. ha elolvasásra kért könyvet nem ad vissza, ezt mondják: *замотать* (tkp. elfáraszt), ha ellenségtől, az *покалечить* (tkp. megnyomorít) stb.

Érdemes kiemelnünk a számolás konkrét jellegét. A tolvajnyelv nem ismer elvont számneveket (egy, kettő, három stb.), csak a pénz- és kártyaegységeket, vagy valamilyen tárgyakkal való összefüggésükben. Példák: *зюга*, *зюжка* ’két kopek; *здюм* ’kettes’ (nem *два*); *драйка* ’három rubel’; *стрюжка* ’három kopek’ vagy ’három évi börtön’; *зюмар* ’húsz kopek’; *на сдюку*, *на сдюм* ’ketten’; *красненькая* ’tíz év börtön’.[26]

* Ez utóbbi etimológiája arra vezethető vissza, hogy 1917 előtt az akkor igen nagyértékű tízrubeles bankjegyen II. Katalin arcképe volt. (*A ford.*)

[26] *Разменять красненькую* ’felvált egy pirosat [tízrubelest — *A ford.*]’ azt jelenti: a tíz évre elítélt ennek a felét tölti börtönben.

Szokás a tolvajbeszéd metaforikus jellegéről beszélni, jóllehet a metafora fogalmát itt csak feltételesen alkalmazhatjuk. A metafora célja főként az esztétikai hatás, míg a tolvajbeszédben nem beszélhetünk semmiféle esztétikai célról. Kétségtelen, hogy esetenként lehet szó a tolvajnyelvi kifejezések kisebb vagy nagyobb mérvű esztétikai kifejező erejéről, ezek keletkezését azonban semmiképp sem lehet valamiféle esztétikai céllal összefüggésbe hozni. A tolvajbeszédet nem a metaforikusság, hanem az egyes kifejezések leíró jellege jellemzi.

Már említettük, hogy a tolvajszavak nemcsak bizonyos jelenségeket, hanem a hozzájuk való viszonyt is kifejezik. A tolvajok arra törekszenek, hogy beszédüket konkrét tartalommal telítsék: szavaik mintha nem különülnének el a tárgyaktól, és szoros kapcsolatban vannak a közvetlen érzékeléssel: ez a tolvajbeszéd erős érzelmi töltésének is, konkrétságának is az alapja. A beszéd leíró, „metaforikus" természete ebben a vonatkozásban az érzéki, konkrét jellegének közvetlen bizonyítéka. Amikor a tolvaj valamely tárgyat megnevez, egyfelől arra törekszik, hogy érzelmi viszonyát fejezze ki iránta, azután pedig a róla nyert benyomását más, ismert jelenségekre vetítse, s ezáltal egyszerűbbé, könnyebben felfoghatóvá tegye.

LÉVY-BRUHLnek, LIVINGSTONE-nak és másoknak a primitív beszéd leíró jellegét bizonyító példái meggyőznek bennünket a tolvajbeszéddel való hasonlóságról.

A beszéd leíró és érzelmi jellege szoros kapcsolatban van egymással: a köznyelvi szó helyett gyakran annak jellemzését használják a mindennapi beszédben is a harag, félelem vagy megvetés érzését kiváltó tárgyak jelölésére.[27] Az erős érzelmekkel telt tolvajbeszédben ezt a szóképzési eljárást széleskörűen alkalmazzák.

A *вертун* pl. páncélszekrény kinyitására szolgáló eszköz (a furdancs egy fajtája); a *кочерга* 'kulcs' (tkp. piszkavas); a *калач* 'fülbevaló' (tkp. kerek kalács); a *висячка* 'lakat' (tkp. függő); a *рогатка* (< *рога* 'szarvak') 'tehén'; a *теплуха* (< *теплый* 'meleg') 'bunda'.

Az ilyen szavak legfelületesebb elemzése is bizonyítja: minden ilyen jellemző, leíró típusú tolvajszónak bizonyos „irányultsága", tendenciája van arra, hogy egy általánosabb fogalmat a kevésbé általánossal, az elvontabbat annak részfogalmával adja vissza.

Például *щелкать* 'lő' (tkp. csettegtet); *сделать бедным* 'becsap' (tkp. szegénnyé tesz); *дешевый* 'becstelen' (tkp. olcsó); *продать* 'beárul' (tkp. elad); *вытряхнуть* 'kártyán nyer' (tkp. kiráz); *запрячь* 'kényszerít' (tkp. lovat befog); *повязать* 'letartóztat' (tkp. megkötöz); *поесть*, *съесть* 'tönkretesz' (tkp. eszik, megeszik); *клёво* 'jól, szépen'; *зарубку класть* 'esküszik, fogadkozik' (tkp. rovást csinál); *запойный* '(hazárd)játékos' (tkp. iszákos); *хлестаться* 'kártyázik'

[27] Például „Hívja ide azt a hosszút ('langalétát')!"

(tkp. csapkod); *срисовать* 'szemmel megbecsül' (tkp. lerajzol); *укусить* 'megsért'(tkp. megharap); *пустой* 'pénztelen, szegény' (tkp. üres) stb.

A szavaknak ugyanebbe, a valóságot konkretizáló csoportjába tartoznak azok is, amelyekben a valóság valamely bonyolult, a művelődés bizonyos színvonalán álló jelenségét egy egyszerűbb, a kulturális feldolgozáson még át nem esett jelenségére vonatkoztatják.[28]

Például *мука* 'púder' (tkp. liszt); *сено* 'dohány' (tkp. széna); *пыль* 'liszt' (tkp. por); *антрацит* 'mahorka (kapadohány)' (tkp. antracit); *колесо* 'gyűrű' (tkp. kerék); *дудка* 'pisztoly' (tkp. duda); *бутылка* 'bunda' (tkp. palack); *маслина* 'pisztolygolyó' (tkp. olajbogyó); *картошка* 'bomba' (tkp. krumpli); *обруч* 'gyűrű' (tkp. abroncs).

Ugyanezen a síkon helyezkedik el a jelenségeket materializáló tolvajnyelvi tendencia is: a többé vagy kevésbé elvont jelenségeket vagy cselekvéseket olyanokra vezeti vissza, amelyek térben vagy időben meghatározhatók, materializálódnak.

Kifejezetten jellegzetes és nagyszámú példa tartozik ide: *ломать* 'abbahagy, befejez' (tkp. eltör); *перекинуть* 'hűtlen lesz' (tkp. átdob); *сломать каблуки* 'nőt megcsal' (tkp. eltöri a cipősarkat); *упасть* на кого 'beleszeret valakibe' (tkp. ráesik); *вешать*, *развешивать*, *взвешивать* 'gondolkodik' (tkp. akaszt, széttereget, mérlegel); *крепкий* 'megbízható' (vagyis aki nem hagy cserben; tkp. erős); *ушлый* 'okos' (eredetileg *ушастый* 'nagyfülű'); *длинно* 'jól, kellemesen' (tkp. hosszan), például *длинно живем* 'jól élünk' (tkp. hosszan élünk); *масло* 'ész, értelem, jó felfogóképesség' (tkp. vaj); *воткнуть срок*, *сунуть* 'bizonyos időre elítél' (tkp. beleszúr egy határidőt, odanyújt; pl. *воткнуть красненькую**); *сунуть нахальное дело* 'alaptalanul vádol' (tkp. pimasz dolgot nyújt oda); *вставить перо* 'elzavar' (tkp. tollat szúr bele); *вспухнуть*, *распухнуть* 'elbizakodik' (tkp. felfúvódik).

A tolvajgondolkodásnak ez a jelenségek konkretizálására és materializálására törekvő sajátossága ugyancsak összevethető a primitív gondolkodással, például a tasmániai bennszülötteknél, akik FEATHERMAN (1887) tanúsága szerint a „kemény" helyett azt mondják „mint a kő", a „magas" helyett „hosszúlábú", annak a jelzésére pedig, hogy a tárgy kerek, a labdához vagy a holdhoz hasonlítják.

Az argóképzetek konkrétságára már GRASSERIE (1907a, 1907b, 1909) felfigyelt, s ebben az alacsonyabb néprétegek nyelvének fő ismérvét látta, szemben a felsőbb osztályok elvont és átszellemült nyelvével. Az általa gyűjtött anyag gazdag és érdekes.

A tolvaj az eleven világot a körülmények egyszerű láncolatára vezeti vissza, gépiesíti, megfosztja kezdeményezőkészségétől, a tettek iránti felelősségétől.

[28] Gyakran egyszerűen egy olcsóbbéra.

* Tkp. beleszúr egy pirosat, ld. a 26. lábjegyzetet. (*A ford.*)

Az argóhasználóknak érdekes emberfelfogása keletkezett: *арбуз* (tkp. görögdinnye), *вертлюга*[29] (< *вертеть* 'forgat') 'fej'; *чердак* 'homlok, koponya' (tkp. padlás); *полтинники* (tkp. félrubelesek), *колеса* (tkp. kerekek), *шары* 'szem' (tkp. golyók); *нюхало* 'orr' (tkp. szagló); *дыхало* (tkp. szuszogó), *едало* (tkp. evő), *курятник* (tkp. tyúkól), *сарай* 'száj' (tkp. ól); *идолы* 'fogak' (tkp. bálványok); *звонок* 'nyelv' (tkp. csengő; < *звонить* 'csönget', egyik tolvajnyelvi jelentése: 'beszél'); *свисток* (tkp. fütyülő), *машинка* (tkp. kis gép), *хряпка* (tkp. nyelő), *дудка* 'torok' (tkp. duda) (*свисток подать* 'elkiáltja magát, amikor torkon ragadják' [tkp. fütyül]); *конверт* 'tarkó' (tkp. boríték) (< *наложить в конверт* 'tarkón üt' [tkp. borítékba tesz]); *жабры* (tkp. kopoltyú), *душник* 'mellkas (alsó része)' (< *душа* 'lélek'); *грабки*, *грабли* (tkp. gereblye), *крючки* 'kéz' (tkp. kampó); *телефонный столб* 'gerincoszlop' (tkp. telefonoszlop); *постановки* (tkp. állványok), *катушки* (tkp. orsó), *колеса* (tkp. kerekek), *лафет* 'lábak' (tkp. ágyútalp).

Az már csak természetes, hogy az ilyen „elgépiesített" ember nem jár, hanem „gurul" *(катится)*, nem beszél, hanem „csenget" *(звонит)* vagy „legombolyodik" *(разматывается)*, nem szerelmes lesz, hanem „beleesik" valakibe *(падает)*, nem gondolkodik, hanem „akaszt" *(вешает)*, a büszkeségtől „felpuffad, felfúvódik" *(распухать)*, meg lehet rágalmazni, azaz tele lehet „olajjal önteni" *(налить маслом)*, ki lehet rabolni, vagyis „kirázni" *(вытряхнуть)*.

Ezzel a tendenciával, amely az embert „élettelen természetté" változtatja, gépiessé teszi, a tetteit materializálja, kétségtelen kapcsolatban áll az ellentétes törekvés is, hogy ti. átszellemítsen, pontosabban „animalizáljon" egyes tárgyakat, amelyekkel dolga van. E tárgyak állatok mezét öltik fel: *медведь*, *медвежонок* 'páncélszekrény' (tkp. medve, mackó; *медведя запороть* 'feltöri a páncélszekrényt' [tkp. leöli a medvét]), *бекасы* 'cigarettavégek' (a hajléktalan csavargó gyerekek nyelvén, tkp. szalonka), *охотиться на бекасов* 'cigarettavégeket gyűjt' (tkp. szalonkára vadászik), *пчёлка* 'pisztolygolyó' (tkp. méhecske), *обезьянка* 'hátizsák' (tkp. majmocska), *голуби* 'a padláson száradó ágynemű' (tkp. galambok; *спугнуть голубей* 'ellopja az ott száradó ágyneműt' [tkp. elriasztja a galambokat]), *воробей* 'zár' (tkp. veréb; *спугнуть воробья* 'feltöri a zárat' [tkp. elriasztja a verebet]). Állatneve van a tolvajszerszámok többségének: *выдра* 'álkulcs' (tkp. vidra), *рак* 'páncélszekrény-furdancs' (tkp. rák), *гусиная лапка* 'ua' (tkp. libaláb), *конёк* 'kis feszítővas' (tkp. lovacska), *птичка* 'ua' (tkp. madárka).

E jelenség mögött az a tendencia húzódik meg, hogy a vállalkozás sikeréért vagy kudarcáért a környező tárgyakra lehessen áthárítani a felelősséget (e tekintetben jellemző már az animalizált tárgyaknak a kiválasztása is), ez csökevényes

[29] A francia argóban: *bobe*, *bobine* (tkp. orsó), *calebasse* (tkp. lopótök), *pomme* (tkp. alma), *poire* (tkp. körte), *urne* (tkp. urna), *chou* (tkp. káposzta) 'fej' (ld. CHAUTARD-nál és másoknál).

formában fennmaradt a köznyelvben is, és különösen erőteljesen nyilvánul meg a beszélő jelentős érzelmi felindulásakor.

Majd az animalizáció eléri az embereket is. Ez a jelenség kétségtelen összefüggésben van a tolvajnak azzal a törekvésével, hogy előre megsejtsen valamely cselekedeteket. Talán ez az a jelenség, amelyben a legmélyebbre hatoló párhuzam húzódik meg az ősi vadászkörnyezet és a tolvajvilág között. Hiszen menynyire szembeötlő, hogy a tolvajok által az állatvilágból idézett hasonlatok szinte kivétel nélkül azokra az állatokra vonatkoznak, amelyekkel az állatmesékben is találkozunk, vagyis amelyeknek a viselkedése bizonyos hagyományos sztereotípiákat követ, például a róka, a medve, a nyúl, a holló stb.

Aligha kétséges, hogy az állatmesék hőseinek hagyományos, változatlan bemutatása ugyanazokra az ősi vadászidőkre vezethető vissza, amikor a vadászat egész kimenetele függött a vad viselkedésétől, az állat ismert jellemzése pedig annak az eredménye volt, hogy igyekeztek megjósolni vagy igazolni a vadnak a vadászaton várható magatartását.

Teljesen analóg módon jár el a tolvaj is, amikor csoportokra osztja fel a „vadakat" attól függően, hogyan mit tesznek a „vadászat" közben. Van itt *змей* 'besúgó' (tkp. kígyó), *грач* 'gazdag ember' (tkp. vetési varjú), *конёк* 'csaló' (tkp. lovacska), *бобёр* 'gazdag ember' (tkp. hód), *жук* 'kisszerű tolvaj' (tkp. bogár) stb.

A rendőrök, akikre, igaz, a tolvajok nem vadásztak, hanem éppen azok vadásztak rájuk, ilyen neveket kaptak: *лягавые* (tkp. kopók), *лягушки* (tkp. kecskebékák), *жабы* (tkp. varangyosbékák), *псы* (tkp. kutyák), *попки* (tkp. papagájok), (*чечетки*, tkp. kenderikék), *снегири* (tkp. pirókok), *наседки* (tkp. kotlósok), *клухи* 'ua'. Az állatmesékben is szereplő állatok, amelyeknek a magatartását hagyományos jellemzésük szoros keretei szabályozzák, itt is lényeges szerepet játszanak.

Jellemző, hogy az embereknek a viselkedésük szerint meghatározott csoportokra történő „nem állati" felosztása is érzelmileg azokat a magatartási jellemzőket hangsúlyozza, amelyek szinte nem is emelik őket az állatok színvonala fölé. Vannak az emberek között *гаврики*, *шибздики*, *охмурялы*, *штымпы*, *волосатики*, *укроп* (tkp. kapor), *дубак* stb.

A tolvajgondolkodás fő jellegzetességének tehát, amennyiben az a beszédben kifejeződik, az észlelt anyag leegyszerűsítésére, konkretizálására és materializálására való törekvést tekinthetjük, azt az igyekezetet, hogy felszámolja a világban létező reális összefüggéseket, s azokat primitívebbekkel helyettesítse.

Mindeközben nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt a jelenséget nem tarthatjuk passzív szempontnak (kétségtelen, hogy az argóhasználó meg tudja különböztetni az élő és az élettelen, konkrét és elvont tárgyakat), hanem inkább meghatározott tudatos törekvésnek. Nehéz lenne feltételezni, hogy az argóhasználó összetévesztené a púdert a liszttel vagy a kerek kalácsot a lakattal. A tolvajbeszédben

nem a tolvajoknak a világról alkotott elképzelései öltenek testet, hanem a legtöbbször inkább az, milyennek szeretnék látni a világot. A tolvajbeszéd egy bizonyos akarati feszültségre[30] épül, s e tekintetben csak a szitkozódásokkal vethető össze.

VIII.

Igen nehéz a nyelv morfológiájáról szólni ott, ahol a *nyelv* terminus is lényegében csak nagy fenntartásokkal használható. Nem beszélhetünk tolvaj n y e l v r ő l a szó szoros értelmében, csupán megkülönböztethetjük a köznyelvbe bekerülő tolvaj e l e m e k e t . Szemantikai síkon már esett szó az ilyen elemekről, azonban alaktani elemek szintén találhatók itt, s ezek is a primitívhez való visszatérés jegyeit hordozzák. Fentebb összevetettük már a sportolók és a tolvajok néhány szavát. Ennek folytatásaként megkíséreljük feltárni az olyan szavak morfológiai lényegét, mint az *аут* jelzés: ’megadom magam ellenállás nélkül’, *райт* ’ua.’ stb., valamint a tolvajnyelvi *шесть* ’veszély jelzése’, *цинк* ’ua’. stb. szavakét. Mondattanilag ezek leginkább indulatszavakként használatosak, de nem ritka az sem, amikor főnévként vagy felszólító módú igeként fordulnak elő. Ezek olyan képződmények tehát, amelyeket egyidejűleg lehet besorolni az indulatszó, a főnév és az ige felszólító módja körébe. Tulajdonképpen ezek az alakok a legállandóbbak a tolvajnyelvben: a felszólító mód és az indulatszó a tolvajbeszéd jelzési funkciójában, a főnév pedig mint szemantikailag a legállandóbb szófaj (a tolvajnyelvi igék fölöttébb változékony szemantikával rendelkeznek).

A jelzési funkció különleges fejlődésének megfelelően a tolvajnyelvi szavak egy része nehezen tűri a deklinációt, a konjugációt és egyéb alakváltoztatásokat. Vannak nem ragozható főnevek: *швай* ’társaság’; *шитвис* ’banda’; *хай* ’zaj, motozás, botrány’. Egyes főnevek (ezek egyébként használatukban az indulatszókhoz állnak közel) csak egyes vagy többes szám alanyesetben használatosak. Például a *труба! дуга!* ’valaminek a kedvezőtlen állapota’; *пироги! сухари!* ’valaminek a kedvező állapota’. Az igék egy részének csak felszólító mód egyes szám 2. személye van, pl. *вались* (tkp. bomolj) ’hallgass el!’ (*валиться* ’elhallgat’ jelentésű argóige nincs), vagy jelen idő egyes szám 3. személye: *светит* ’(valami dolog) sikerül’ (tkp. világít; például az *это тебе не светит* [tkp. ez neked nem világít] ’nem fog sikerülni’ a *светит или не светит, а пойду* ’sikerül vagy sem, akkor is megyek’ kifejezésekben.

Markáns jelenségként bukkannak fel a tolvajbeszédben egyes sajátos „segédigék”. A köznyelvi *бежать* ’menekül’ helyett azt mondja: *сделать побег* (tkp.

[30] Az argóban megfigyelhető céltudatosságról a következő munkánkban (Эмоциональные слова профессиональной речи [A szakmai nyelv emocionális szavai]) kívánunk szólni. [Tudomásunk szerint ennek megírására nem került sor, hacsak nem a később „Арготические слова профессиональной речи” (A szakmai beszéd argószavai) címen megjelent munkájáról van szó. Ld. kötetünk következő tanulmányát. — *A ford.*]

menekülést csinál), a *связать* 'letartóztat' (tkp. összeköt) helyett: *сделать связку* (tkp. letartóztatást csinál), a köznyelvi *красть* 'lop' helyett *делать кражу* (tkp. lopást csinál), a köznyelvi *толкнуть* (tkp. megnyom) helyett *дать толкача* 'meglök' (tkp. nyomást csinál) stb.[31]

Különösen szívesen folyamodik a tolvaj a következő „segédigékhez": *д а т ь* 'ad', pl *дать клей* 'tippet ad' (tkp. ragasztót ad), *дать толкача* 'ua.' (tkp. meglök), *дать свинца* 'agyonlő' (tkp. ólmot ad); *д е л а т ь* 'csinál': *делать одежду* 'megver' (tkp. ruhát csinál), *делать отвод* 'figyelmet elvon'; *д е р ж а т ь* 'tart': (*держать садку* 'villamosra stb. felszállás közben lop', *держать майдан* 'pályaudvaron lop'; *б р а т ь* és *в з я т ь* 'vesz, fog': *взять на пушку* 'megijeszt', *взять на фиру* 'becsap', *взять на понт* 'ua'.

A tolvajbeszéd felsorolt alaktani sajátosságai kétségtelenül mind összefüggnek a kötött szintaxissal, amiről majd később szólunk, s elsősorban az orosz tolvajbeszédre érvényesek. Az orosz tolvajbeszédben azonban találunk olyan jelenségeket is, amelyeknek — bár voltaképpen nem jellemzők rá — vannak megfelelői az angol és a francia argóban is. Például mind a francia argóban, mind pedig az angol cantban erőteljes törekvés figyelhető meg a monoszillabizmusra (egyszótagúságra), s ez a primitív nyelvekre is jellemző. Az angol és a francia tolvajnyelvben egyaránt sok olyan szó van, amely rövidítésekből származik.

A francia köznyelvben a monoszillabizmusra való törekvés gyengébb, mint az angolban, ezért a francia argóban könnyebben kitapintható ez a tendencia. Az *omnès* az *omnibus* ('omnibusz')-ból, a *perme* a *permission* ('engedély, eltávozás')-ból, a *posse* a *possible* ('lehetséges')-ből (pl. *c'est pas posse* 'ez nem lehetséges'), a *régul* a *regulier* ('szabályos, pontos')-ból, a *zeph* a *zéphyr* ('büntetőszázadba helyezett katona')-ból.[32]

Az orosz tolvajbeszédben: *экс* 'rablás' (a köznyelvi *экспроприяция* 'kisajátítás'-ból); *порт* a köznyelvi *портмоне* 'pénztárca' szóból (érdekes „keresztződés" orosz köznyelvi és tolvajnyelvi szavakból a *порткоженочка* 'bőrpénztárca'); *культ* (< *культурно-массовое мероприятие* 'kulturális rendezvény a börtönben') 'börtönmozi'; *гужа* 'teherfuvaros' (< *гужевой транспорт* 'lófogatú teherfuvarozás').

A francia és az angol tolvajbeszédben is igen elterjedtek az egy bizonyos elem ismétléséből álló képződmények, amelyeket MARR „az emberiség hangzó nyelvében a legősibb képződményeknek" tart.

A francia „utcai" argóban ezen a módon képzik például az összes becenevet: *Totor* a *Victor*, *Nana* az *Anna*, *Nenette* az *Annette* helyett stb.

[31] Ld. a franciában az ún. expressions verbales-t [igei kifejezéseket].

[32] A példákat CHAUTARD-tól és SAINÉAN-tól vettük.

Az angol cantban ilyenek a *dee-dee* ’süketnéma’, a *ding-dong* ’csöngetés’, a *lu-lu* ’valami nagyon kívánatos’, a *rowdy-rowdy* ’az áldozat olyan testhelyzete, ami előnyös a zsebtolvajlás szempontjából’, *rum-dum* ’holtrészeg’ stb.

Az orosz tolvajbeszédben, igaz, kevés ilyen példát találunk: *чик-бяк* ’mezítláb’, ’csak úgy’; *фи-фу* ’gyújtogatók bandája’; *гоп-стоп* ’utcai rablás’; *цаца* ’pénz’ stb.

IX.

Már szóltunk arról, hogy a tolvajbeszéd szintetikus jellegű, s az egyes szavak jelentését a mondatban elfoglalt helyük határozza meg. Rámutattunk az olyan elemekre, mint az egy esetű és ragozhatatlan főnevek, a csupán egyetlen alakjukban használatos igék stb. Ezek a jelenségek párhuzamosan léteznek egy másikkal, amely részben meghatározza őket: a tolvajbeszéd el szokott térni a szabad mondattani szerkezetektől. A köznyelvben a mondat elemi, tovább nem osztható szintaktikai része többnyire a szó, a tolvajbeszédben viszont az esetek túlnyomó többségében ilyen egységként egy-egy idiomatikus kifejezés (association fixe, megszilárdult szókapcsolat) szolgál, egy néhány szóból álló kész sablon, s ezek közül nem mindegyiknek van önálló jelentése, arra csak a szókapcsolat egésze tesz szert.

Bármely (orosz vagy külföldi) tolvajnyelvi szótárban számos szókapcsolat, egész kifejezés van. Néhány példa ezekre: *бал поднимать* ’zajt csap, kiabál, nagy feneket kerít’ (tkp. bált rendez); *в девятку попасть* ’rendőrkézre jut’ (tkp. céllövésnél a kilences körbe talál); *в рифму взять* ’különös ismertetőjelek alapján felismer’ (tkp. rímbe szed); *воздух разыгрывать* ’pénz nélkül játszik’ (tkp. levegőt tesz a tétbe); *горбатого лепить* ’becsap’ (tkp. púpost ábrázol); *каблуки ломать* ’nőt megcsal’ (tkp. eltöri a cipősarkat); *когти рвать* ’elmenekül’ (tkp. tépi a körmét); *на плешь следовать* ’valamit jól megcsinál’ (tkp. kijut a térre); *на низок чесать* ’különleges hamiskártyásfogást alkalmaz’ (tkp. alul vakar); *не в цвет* ’sikertelenül’ (tkp. nem színre); *объявить туз за фигуру* ’színlel’ (tkp. ászt jelent); *от вольного загибаться* ’rosszul érzi magát’, vagy ellenkezőleg: ’feldobódik egy szippantás kokaintól, amellyel megkínálták’ (tkp. a szabadtól begörbül), ’jelentéktelen ügyön lebukik’; *очка вставить* ’becsap’, ’megtanít kesztyűbe dudálni’ (tkp. pontot ad); *подъем набрать* ’jó kártyái vannak’ (tkp. felemelkedik); *плясать чечетку* ’beárul’, ’elárul’, ’el van árulva’ (tkp. sztepptáncot jár); *посадить на сквозняк* ’különböző oldalról, többféle módon támad a áldozatra’ (tkp. huzatba ültet); *подкатить шарики* ’beárul valakit a rendőröknek’ (tkp. odagurítja a golyókat); *правила качать* ’a bandaszabályok szerint leszámol valakivel’ (tkp. meglengeti a szabályokat); *ходить в коренную* ’állandóan együtt lop valakivel’, ’társa valakinek’ (tkp. egy hámban jár); *шею ставить* ’kockáztat’ (tkp. a nyakát odanyújtja).

E kifejezések egyike sem tagolható tovább. Az őket alkotó egyes szavaknak külön-külön nincs saját jelentése a tolvajbeszédben, vagy az gyökeresen különbözik az idiomatikus kifejezés egészének jelentésétől. A *поднимать бал* kifejezésben pl. sem a *бал,* sem a *поднимать* szónak nincs a tolvajbeszédben saját jelentése.[33]

A tolvajszavak nagy többsége, jóllehet van saját jelentése a megszokott idiomatikus kifejezésen kívül is, nem használható akármilyen mondatban. Nem minden orosz szót lehet felcserélni tolvajnyelvivel egy azonos jelentésű mondatban. Például a *длинно* 'jól' (tkp. hosszan) tolvajszó a legkönnyebben a *длинно живем* (tkp. hosszan élünk) kifejezésben használható, ám nem lehet azt mondani: *длинно сделай что-нибудь* 'csinálj valamit hosszan'. A *масло* 'ész, jó felfogóképesség' (tkp. vaj, olaj) tolvajszó csak a *на это дело масло надо иметь* (tkp. ehhez olaj kell), *здесь без масла не поедешь* (tkp. itt olaj nélkül nem megy) 'ehhez ész kell' típusú kifejezésekben használható, azonban nem helyettesítheti gépiesen bármely orosz mondatban az 'ész' szót. A lényeg itt nem is az, hogy a *масло* tolvajszónak van olyan árnyalata, ami a köznyelvben hiányzik, hanem az, hogy a tolvajszóban olyan tendencia rejlik, hogy csak bizonyos sablonos szókapcsolatokban lehessen használni. A tolvajnyelv erősen vonzódik a sablon, a kaptafa felé. Számos kifejezése épül egy típusra, egy sémára. Különösen gyakoriak a *на* '-ra/-re' elöljáróval képzett szókapcsolatok: *на баса* 'zsarolással', *на горло* 'fenyegetéssel', *на динаму* 'csalásból', *на житуху* 'becsapva (a szerető segítségével)', *на здюм* 'ketten', *на зекс* 'hatan', *на низок* 'csalással', *на нитку* 'a határon át', *на сухую* 'elrabolva (de meg nem ölve)' *на блат* 'protekcióval', *на светлую* 'biztonságban', *на темную* 'becsapással', *на фик* 'teljesen', *на фиру* 'bizonytalanul', *на чистуху* 'teljesen', *на хапок* 'elkapva, elrabolva', *на рывок* 'ua.', *на чикву* 'négyesben', *на псул* 'megerőszakolva' stb.[34] Valamennyinek nagyjából egynemű jelentése is van: azt a módot jellemzi, ahogyan a cselekmény végbemegy. Ez az összetett idiomatikus szókapcsolatok iránti hajlam az egyik átmeneti mozzanat a szilárd, egyszerűsített szintaxis és az egyszerűsített morfológia felé: a tolvajbeszéd rövidül, a mondatok szaggatottakká válnak. Megszokott jelenség, hogy a mondatban el-

[33] Ezek a szólások azonban a beszédben lerövidülhetnek. Sajátos rövidítések jellemzők pl. az angol rímelő szleng mai állapotára: ez rendszerint legalább két összetevőből áll. Közülük az a rész rövidül, amely a felcserélendő szóra rímel. A beszéd ezáltal szándékoltan nehézkes lesz. Néhány példa a rövidítésre:

Alapjelentés	**A teljes rímelő kifejezés**	**A rímelő szleng rövidített szava**
brandy 'konyak'	*Jack the dandy* (tkp. Jack, a szépfiú)	*Jack* (tkp. Jack)
gin 'gin'	*needle and pin* (tkp. tű és gombostű)	*needle* (tkp. tű)
money 'pénz'	*bees and honey* (tkp. méhek és méz)	*bees* (tkp. méhek)

(The Bookman, 1934, October, p. 33)

[34] IRWIN szótára is tartalmaz 21 hasonlóan felépített *on* prepozíciós tolvajkifejezést.

marad a beleértendő állítmány[35] vagy az alany. Lerövidül a sablon is, ha hosszú, s a folytatást nem nehéz kitalálni. A már említett rögtönzés sem zavarja ezt a tolvajnyelvi sablonosságot, sztereotip jelleget. A rögtönzés éppen azért lehetséges, mert minden új kifejezés bizonyos sablonok szerint épül fel, kitaposott úton halad.

És ez az a pont, ahol a tolvajbeszéd véglegesen zsákutcába kerül. Az expresszív telítettség, az emocionális feszültség és a logikailag jelentéses szó iránti szükséglet a szókincs állandó megújítását, az állandó nyelvalkotást igényli, valójában azonban erre az alkotásra nem kerül sor: a szó, mihelyt megszületik, máris a hagyomány satui, a kész sablonok harapófogói közé kerül, vagyis halvaszületettnek bizonyul.

Ez az egyik oka annak, miért hal el, és nem fejlődik ki az újonnan keletkező szavak döntő többsége, s miért marad változatlan századokon keresztül is a tolvajbeszéd alapszókincse.[36] Ha a primitív nyelvekben fel is tehetjük, hogy a rögtönzés alkotó mozzanat volt, amely előre vitte a nyelvet, létrehozta annak szókincsét, a tolvajnyelvben a rögtönzésnek már nincs meg ez a jelentősége. Akkor az ősi vadásznyelv előre haladt, ma viszont a tolvajnyelv visszafelé megy, s ez a közöttük lévő alapvető dialektikus különbség.

X.

Áttérünk a tolvajbeszédet a primitívvel rokonító következő jelenségre, a gesztusnyelvre. Föntebb már esett szó a „titkos” tolvajnyelvekről, s azok „egyezményes”, mesterséges eredetéről, létezésük rövid tartamáról. A börtönökben volt még egy válfaja a „titkos” nyelvnek, melyet főként az ablakon át történő beszélgetésre használtak, ez a kifejezetten egyezményes, mesterséges gesztusnyelv. Ez nagyjából olyan jellegű, mint a tengerészek vagy a siketnémák jelbeszéde. A nyelv rendszerétől függően vagy betűket vagy egész szavakat tudnak kifejezni. Ezt az átkiabálásra szolgáló nyelvet oroszul *маяк*-nak (tkp. világítótorony) vagy *свет-nek* (tkp. fény) hívják.[37]

Lényegesen érdekesebb az a 10-15 kézmozdulat, amely a hétköznapi tolvajbeszédben keletkezett, és kiszorította a megszokott tolvajszavakat. Ezeket a kézmozdulatokat kétségtelenül nyelvi jelenségeknek tekinthetjük, és megtaláljuk párhuzamaikat a primitív népek kinetikus nyelvében.

Amikor a tolvajbeszéd mágikus jellegéről beszéltünk, szóltunk néhány olyan fogalomról, amelyeknek a fennhangon való kiejtése nehézségekbe ütközik, mert tilos. Ez a jelenség kétségtelenül összefügg a tolvajnyelvi szintaxis szaggatott jellegével, az állítmány vagy az alany kihagyásával. A tolvajbeszéd gátolt jellegű: a tolvaj fél, nehogy valami fölöslegeset mondjon, nehogy elárulja magát a

[35] JESPERSEN hangsúlyozza: a beszéd az ige elhagyása révén expresszivitásra tesz szert (311).
[36] Ld. pl. a KOMAROV 1779-ben előforduló tolvajnyelvi szavakat.
[37] Ugyanazok az elnevezések, mint a „titkos” nyelvekre, ld. fentebb.

fecsegésével, fél kiejteni a tiltott, „tabu” szavakat. A tolvajbeszéd belső feszültsége gyakran nem tud feloldódni, elfojtott marad. A kézmozdulat éppen kapóra jön, mert feloldja a szó tilalma miatt létrejövő beszédbeli feszültséget.

Mivel nem ejtheti ki a *lopás* szót, a tolvaj egy gesztussal fejezi ki, a kézfej mozdulatával. Egyformán mutatja a pisztoly, a banditizmus, a lövés, a fegyveres rablás stb. fogalmát, a mutatóujj segítségével, mintha meghúzná a ravaszt. Amikor azt akarja értésre adni, hogy óvatosnak kell lenni, vagy a beárulás, a rendőr stb. fogalmát akarja kifejezni, akkor ezt is kézmozdulattal, az asztalon kopogva mutatja be. Ugyanez a kézmozdulat fejezi ki a prostitúció fogalmát is.

E kézmozdulatok mindegyike célzás, mégpedig elsősorban az adott szituációban végrehajtandó cselekvésre.

A tolvajok gesztusnyelve nem jöhetett volna létre, ha a tolvajbeszéd érzelmileg kevésbé lenne telített, ha mélyebb volna a szó és a tárgy különbsége, ha minden egyes, hanggal kifejezett tolvajszó nem váltana ki a beszélgetőtársakban bizonyos motorikus izomeffektust. A tolvajok motorikus gondolkodási módja (igen valószínű, hogy ugyanezt figyelhetjük meg a primitív népeknél) olyan helyzetet teremt, amelyben a szó nem csak az agykéregre fejt ki hatást, hanem az izomrendszerre is. A tudat szerepe a tolvajoknál nem jelentősebb, mint egy átlagos, társadalomban élő embernél. Ezért olyan fejlett a tolvajoknál a szavak emocionális aspektusa.

A tolvajok gesztusnyelve tehát egyfelől a szavak izommotorikus észlelésének az eredménye (e jelenség kísérletileg könnyen ellenőrizhető), másfelől pedig bizonyos szóbeli szinkópáé, kihagyásé, egyes szavak tiltásáé; mintegy annak a feszültségnek a mellékes feloldása, amely a kihagyás (elhallgatás) eredményeként keletkezik, harmadrészt pedig, miközben arról tanúskodik, hogy a tolvaj tudatában közel áll, sőt elválaszthatatlan a szó és a tárgy, a szó és a cselekvés, kétségkívül összefügg a tolvajbeszéd emocionális-expresszív tulajdonságaival.

Szemantikailag a kézmozdulat a tolvajnyelv általános poliszémiai, jelesen emocionális poliszémiai tendenciáját folytatja. Mindig a fogalmak egész komplexumával van kapcsolatban, amelyben a cselekvés és a tárgy nem különböztethető meg egymástól.

A gesztusnyelvbe való átmenet a tolvajnyelv egész rendszeréből szervesen következik.

XI.

Minél közelebb jutunk a primitív gondolkodáshoz, a primitívvadász-tudathoz, annál erőteljesebben tanúskodik a szó arról, milyen közeghez tartozik a beszélő; a szó a termelési és gazdasági folyamatban gyökerezik.

Figyelemre méltó jelenséggel találkozhatunk a primitív környezetben: a törzsfőnök és alárendeltjei eltérő szavakat használnak, eltérő szavakat találunk a férfiak és a nők nyelvében is. Ugyanaz a személy papi minőségében egyik fajta

nyelven beszél, bizonyos szavakat használva, míg a törzsközösség egyszerű tagjaként egészen másikon.

LÉVY-BRUHL mutatta ki a férfiak és a nők közötti nyelvi különbséget az ún. primitív népek halászainál, aranyásóinál és kámforkeresőinél és egyéb „vadász" szakmáiban. Szvanétia vadászai* egészen más nyelvet használnak a vadászat során, mint otthon, megszokott környezetükben.

Hasonló jelenség figyelhető meg a tolvajoknál is. Csak a „saját" közegben használják a tolvajkifejezéseket, míg a kívülállókkal folytatott beszélgetéseikben kerülik azokat.

Fölöttébb valószínű, hogy a tolvaj jól tudja, hogy a szóban rejlő emocionális-expresszív, mágikus elemet csak a másik tolvaj fogja megérteni, a kívülállóra nem úgy hat, és a benne foglalt „töltet" kárba vész.

A tolvajoknak igen fejlett, sajátos érzéke van arra, hogy — mint már rámutattunk — szigorúan meg tudják különböztetni a „saját" tolvajnyelvi és a nem oda tartozó szavakat. Az egyik nyelvről a másikra való áttérés semmiféle nehézséget nem jelent számukra.

A tolvaj kétnyelvű, számára a tolvajnyelvi és a köznyelvi szavak párhuzamosan léteznek. A tolvajszavakról játszi könnyedséggel át tud térni a köznyelvire és fordítva, ahogy éppen a körülmények diktálják.

Ebből a szempontból érthetjük meg a tolvajok írásbeliségének nyelvét is. Csaknem mindegyik tolvajnak van egy albuma, amelyben a sajátos albumköltészet műveit, a „románcokat" és dalokat őrzi. Erre az albumra nagyon vigyáznak, és például kártyázás közben meghatározott, a könyvárakhoz képest nagyon magas pénzbeli ára van. Jellemző, hogy ezekben a dalokban és versekben szinte egyáltalán nem fordulnak elő tolvajszavak. Csupán néhány olyan tolvajnyelvi fordulatot marad meg, amelyeket maguk a tolvajok nem is tartanak a tolvajnyelvinek. Például:

Ах, зачем же своей красотою	Ó, hát miért is csábított arra
Он нахально[38] любить заставлял…	Kénnyel, hogy megszeressem őt…

Megjegyzendő, hogy sok albumköltészeti mű csak az ilyen albumokban fordul elő, és nyilvánvalóan tolvajközegben született.

Az albumok nyelve átmenet az orosz köznyelv és a tolvajnyelv között. Csak azok a tolvajnyelvi elemek maradtak meg benne, amelyeket maga a tolvaj sem ismer el „sajátnak". Ezért nélkülözhetetlen anyag, ha azt akarjuk tanulmányozni, hogyan viszonyulnak a tolvajok a saját nyelvükhöz. Szerintük a tolvajszavakat nem szabad írásban használni. Az írás mindenekelőtt a szó emocionális-expresszív funkciójával nem fér össze, amely, úgy tűnik (ez a tétel alapos ellenőrzésre

* A Kaukázusban. (*A ford.*)

[38] Itt 'erőszakkal' jelentésben.

szorul), szorosabb kapcsolatban áll az artikulációs-motorikus, mint a látási és hallási jellemzőkkel.

A tolvajnyelvben ugyanaz a tendencia figyelhető meg az írásbeli és szóbeli nyelv megkülönböztetésére, mint ami az írásbeliség fejlődésének első korszakait jellemezte.

XII.

Milyen következtetések vonhatók le az elmondottakból a nyelvről és keletkezéséről általában? Mind a tolvajvilágot, mind a tolvajbeszédet egy analógiával jellemeztük. Ez az analógia mindenekelőtt arra szolgált, hogy segítségével ellenőrizhessük a nyelv, a gondolkodás és a társadalmi-gazdasági bázis általunk megállapított összefüggéseit. Amikor megállapítottuk az egyik jelenség függését a másiktól, feltevésünk helyességét a primitív nyelvek analóg példáin ellenőriztük. Természetesen nemcsak a hasonlóságot, hanem a különbségeket is figyelembe vettük: ha nem lennének különbségek, nem analógiáról, hanem azonosságról beszélhetnénk.

A tolvajbeszéd és a primitív beszéd viszonya azonban nem korlátozódik az analógiára. Bizonyos esetekben olyan jelenségekkel van dolgunk, mint amikor a mai nyelv egyes atavisztikus mozzanatai a tolvajbeszédben ismét fejlődésnek indulnak és erősödni kezdenek.

Idetartoznak például a mágikus nyelv egyes esetei a mai köznyelvben (például a szitkozódás), amelyek a tolvajbeszédben erőteljes fejlődésnek indultak. A tolvajbeszéden belül ennek a primitív nyelvvel való kapcsolata távoli, ám teljesen reális.

MEGRELIDZE „A közkeletű babonákról és a gondolkodás »prelogikus« módozatáról (Válasz Lévy-Bruhlnek)” c. műve világosan megmutatta, hogy amit ősi „prelogikus” gondolkodásnak nevezünk, kitűnően megfér a mai társadalomban is, amennyiben bizonyos külső körülmények támogatják.

Ugyanez megy végbe a nyelvben is: a tolvajvilági lét primitív viszonyai által életre hívott tolvajnyelvben újjászülethetnek a nyelv ősi formái, az olyan szavak, amelyek összeférnek a mai nyelv szavaival.

Amint babonák is léteznek a mai társadalomban, s időnként, a külső viszonyoktól függően, visszatérítik azt a lényegében számunkra is teljesen érthető primitív mágikus tudathoz, a tolvajbeszédben is a nyelvnek azok az aspektusai erősödnek föl és válnak intenzívvé, amelyek a tolvajvilág befolyásolta sajátos külső körülmények hatására, tudatunk reliktumként máig fennmaradt sajátosságai folytán visszaterelik a tolvajbeszédet az ősi, primitív nyelvi típusokhoz.

Pontosan úgy, ahogy az antropológiában beszélhetünk atavizmusról, a rég letűnt ősember tulajdonságainak visszatéréséről, a nyelvben is lehet szó atavisztikus jelenségekről, egy olyan ősi vadásznyelv formáinak visszatéréséről, amely tiszta állapotában már rég nem létezik, és melyről csupán sejtéseink lehetnek.

Sőt, az atavizmus esetei az antropológiában kiválóan igazolhatják az ősemberről alkotott elképzeléseinket: nyilvánvaló, hogy a nyelvi atavizmus a tiszta, eredeti állapotukban rég eltűnt ősi nyelvekről szóló képzeteink ellenőrzésére is jó. Már ma megfogalmazhatunk néhány feltevést.

1. Megállapíthatjuk, hogy létezhet olyan nyelv, amely az egyoldalú kapcsolat célját szolgálja: ilyen a tolvajnyelv, melynek szervező és korrelatív tényezőjéül a beszéd emocionális-expresszív funkciója szolgál. Ez határozza meg a primitív nyelvi tudatot. Beismerése azt jelentheti, hogy elvetjük a nyelv keletkezésének hírhedt „szociológiai" álláspontját (a nyelv a kommunikációs szükségletből keletkezett), amely feltételezi az egyéni tudatot, a párbeszéd lehetőségét és a másik ember véleménye iránti érdeklődést, azt, hogy az egyik ősember a másiknak a magáéhoz hasonló lelki életet tulajdonított.

Az olyan primitív kollektivizmusban, pontosabban csordajelleg mellett, amilyen a tolvajok között van és valószínűleg megvolt az ősembernél is, ilyen tudat nincs.

Beszédünk irányulhat tárgyra is (ami egyáltalán nem jelenti, hogy az embernek animista tudata lenne), emberre is; a beszéd a vadászat megszervezését szolgálja, lehet vele késztetni, kényszeríteni stb.

Egyszóval a primitív nyelv a gazdálkodás „eszköze", s mint ilyen, jóval közelebb áll a kezdetleges hajítódárdához, baltához, husánghoz, mint a modern szóhoz, amelynek olyan összetett funkciója van, mint a kommunikáció[39], és feltételezi az egyéni fejlődés stádiumán túljutott sajátos, bonyolult világfelfogás meglétét.

Ha az embert az állattól az eszközhasználat különbözteti meg, az ember egyik első eszköze kétségkívül a szó volt.

2. BALLY (1913) nyomán, hangsúlyozva az emocionális-expresszív funkció szóalkotó bázisát és korrelációt tételezve fel ez utóbbi és a mágikus funkció között, állíthatjuk: az emberi nyelv első időszakában éppen ez az expresszív funkció volt a szavak fő szállítója, neki köszönhetjük szókincsünk gazdagságát.

3. A tolvajnyelvi főnév, ige és indulatszó degradálódásának és egybemosódási tendenciájának láttán feltételezhetjük, hogy a legprimitívebb szó az volt, amelyben diffúz módon egybefolytak az indulatszó, a főnév és a felszólító mód

[39] A kommunikáció funkciója, az érintkezés alapfeltétele az, hogy megvan a valóság fogalma, valamint a szó és a tény közötti bizonyos megfelelés. A tolvajvilág ezt a fogalmat sem ismeri. Számára a szó már önmagában is tény. Miféle egyezésről lehet szó? A hamis jelzés a tolvaj számára mindenekfelett fölösleges jelzés. A csalás tulajdonképpen kényszerítés olyan cselekvésre, amely vagy fölösleges, vagy pedig hátrányos. A tolvajnyelv felfogása, és ebből következően lehet, hogy a primitív nyelvé is, ugyanolyan természetes és közvetlen, mint a kiáltásé, a kutyaugatásé, egy omlás robajáé vagy egy kopogtatásé az ajtón. A beszéd ebben az esetben nem egy tény jele, hanem maga a tény, nem egy tárgy jelképe, hanem maga a tárgy. A primitív ember felfogása nem közvetett, hanem közvetlen jellegű.

elemei, amely megállapította egy tény meglétét, s ugyanakkor utasítást is adott egy bizonyos cselekvésre. A szó egyben mágikus és érzelmi töltettel is rendelkezett.

4. A tolvajvilágban a hangzó beszédtől a kézmozdulat felé való átmenetet vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a kézmozdulatokat a hangzó beszédre jellemező bizonyos szavakra vonatkozó elhallgatás, tilalom eredményezte. Ha visszafordítjuk ezt a folyamatot, feltételezhetjük, hogy a gesztusnyelvről a hangzó nyelvre való áttérés során jelentős szerepet játszott a „gesztuselhallgatás", a mozdulatra vonatkozó tabu, és az első hanggal kiejtett szavak bizonyos értelemben a mozdulatok eufemizmusai voltak.

E tétel gondos ellenőrzést igényel. Ha egybevetjük a következő három tényt: 1. az ember érzelmei és izomrendszere közvetlenül összefügg egymással, 2. a primitív tudat hajlamos a gondolkodás motorikus, muszkuláris típusára, 3. a gesztusnyelv e tekintetben az ősember gondolkodási módjának felelt meg, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az érzelmileg telített hangos szó ebben, vagyis az érzelmek tekintetében folytatta azt a helyzetet, amely már a kinetikus beszédben előállt. A lineáris beszéd annyira érzelmi jellegű volt, hogy ezt ma már nehéz konkrétan elképzelnünk is. A végleges következtetések levonása egyelőre még korai.

Csak remélhetjük, hogy megindulnak ebben az irányban a szükséges kutatások, s a szociolektika, s vele a tolvajbeszéd is bekerül a jafetikus nyelvtudomány vizsgálta problémák körébe.

Gyökeresen felül kell vizsgálni a tolvajbeszédről alkotott „kollektív képzeteinket", szakítani kell az argóval kapcsolatban kialakult irodalmi hagyománnyal. A tolvajnyelv számos érdekes ténnyel tudja majd szolgálni a nyelvészetet.

XIII.

Arra vállalkoztunk, hogy bebizonyítsuk a stadiális folyamat visszafordíthatóságát, ám csupán félsikert könyvelhetünk el a magunkénak.

Hiszen amenyiben a tolvajbeszédet nem nevezhetjük nyelvnek, hanem csak nyelvi tendenciának, a nyelvi jelenségek bizonyos summájának, akkor azt sem állíthatjuk, hogy a tolvajbeszéd egy bizonyos stádiumig visszafelé fejlődik, s nem vihetjük végig az analógiát a tolvajbeszéd és az ősi vadászkorszak nyelve között sem. Felvázolhatjuk esetleg a regresszió, a regresszivitás egyes elemeinek a tendenciáját.

Szó esett a mágikus és az emocionális-expresszív funkcióról, a szintetizmusról és a poliszemantizmusról, az amorf jellegről, a nyelvi rögtönzésről: a mágikus funkció szorosan összefügg az emocionális-expresszívvel, ez utóbbi viszont erőteljes nyelvalkotást eredményez, az erőteljes nyelvalkotás és a nyelvi rögtönzés jelensége poliszemantizmushoz vezet, a poliszemantizmus aszemantizmushoz és amorf jelleghez, az amorf jelleg a szintaxis szétrombolását, a szilárd idiomatikus szókapcsolatok képződésére való hajlamot eredményezi. Mindez

együtt pedig a nyelvi regresszió tendenciájának teljes képét rajzolja meg. A tolvajbeszédben megvan a regresszivitás tendenciája, ám egészében mégsem fejlődik vissza valamely konkrét stádium felé, hanem olyan elemeket foglal magában, amelyek többé-kevésbé megfelelnek az általunk ősinek nevezett gondolkodásnak.

A tolvajbeszéd nem mondhat le teljesen a köznyelv szerkezetéről, amely az összes belső és külső akadály ellenére körülveszi csekély nyelvi környezetét, és amely a kultúra jelentős vívmányának tekintendő; viszont a beszéd számos (elsősorban a kommunikációs) funkciójának elhalásával, a társadalmi élet „csordajellege" felé fordulással, a gazdasági tevékenység primitív formáira való áttéréssel a beszéd fokozatosan hanyatlik, feladja a pozícióit, s végeredményben a primitív és a modern formák fölöttébb érdekfeszítő keverékévé válik.

A tolvajbeszéd mai állapotában nem más, mint egyfelől a társalgási nyelvben megszokott formák megőrzésére törekvő (ezúttal nagyon értékes) konzervatív erőnek, másfelől pedig az azt visszafelé, a sötét, diffúz jellegű és mágikus jellegű tudat felé taszító erőnek az eredője.

Nincs tolvajnyelv, mivel a tolvajvilágnak nincs egységes nyelvi rendszere: csak tolvajbeszéd van, amely a köznyelvtől a nyelvi primitivizmusra való törekvésében különbözik.

Túlságosan bátor dolog lenne e tendenciát regressziónak nevezni, amin rendszerint szervezett és nyugodt, egész arcvonalas, valamennyi erő figyelembevételével és mozgósításával történő visszavonulást szokás érteni. Inkább degeneráció ez: pánikszerű, szervezetlen futás, mégpedig nem visszafelé, a régi harcállásokba, hanem ahová éppen sikerül, csak visszafelé legyen, olyan menekülés, amely eltorzítja a nyelvi formákat, patologikus elváltozásra kényszeríti őket.

A tolvajbeszéd a nyelv patológiája.

Kétes biologizmusa és avítt pszichopatológiája ellenére is kétségkívül igaza volt LOMBROSÓnak, amikor megállapította a bűnöző ősi, degeneratív vonásait. Csupán be kell helyettesítenünk a bűnöző fogalmát a bűnözőközegével, s elméletének szilárd szociológiai bázisát maga az anyag teremti meg.

Arra van tehát szükség, hogy a szociológia bázisán újrafogalmazzuk LOMBROSO néhány tételét.

A tolvajnyelvben a nyelvi primitivizmus jelenik meg. Ezért egyáltalán nem helyénvaló az a leplezett elragadtatás, amely számos szakkutatásban körülveszi.

Amint a tolvajvilág az egyes osztályokhoz való tartozása szempontjából deklasszált, az államéból államellenes, a gazdaság szempontjából dezorganizálja a gazdasági életet, a társadalmi élet nézőpontjából pedig mélységesen antiszociális, ugyanígy a tolvajbeszéd is: a szemantika szempontjából rombolja a szemantikát, a szintaxis szempontjából rombolja a szintaxist, a morfológia szempontjából rombolja a morfológiát, a nyelv egésze felől nézve pedig teljesen

negatív jelenség. Ezt az értékítéletet teljesen tudatosan szerepeltetjük írásunkban. Amilyen határozottsággal a kriminológus társadalomellenes jelenségnek tartja a bűncselekményt, ugyanúgy a nyelvésznek is nyelvromboló jelenségként kell minősítenie a tolvajbeszédet.

A tolvajbeszéd a nyelv betegsége. Diagnózisa: a nyelvi formák „infantilizmusa".

A tolvajbeszéd szavait hallatlan expanzió jellemzi: messze a tolvajvilág határán túlra képes elterjedni. A tolvajszavakkal a tolvajideológia, a tolvaj világszemlélet mérge terjed. Az ellene vívott harc érdekében tisztában kell lenni e jelenségnek mind társadalmi, mind nyelvészeti jelentőségével, helyesen kell tudnunk értékelni.

Egyáltalán nem kétséges, hogy az argójelenségek fokozatosan el fognak tűnni a nyelvből. Már ma sem létezik egy sor olyan szakma, melynek egykor fejlett argójáról számos tanúbizonyság maradt fenn: nincsenek vándorénekesek, vándorkisiparosok, vándorkereskedők (ofenyek), hivatásos koldusok, tőzsdeügynökök stb. Eltűnőben van a tolvajvilág is. A mi feladatunk, hogy felgyorsítsuk az argotizmusok eltűnésének a folyamatát.

Irodalom*

*KOMAROV 1779 = *Обстоятельное и верное описание добрых и злых дел российского мошенника, вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, всей его жизни и странных похождений, сочиненное М.[атвеем] К.[омаровым] в Москве 1775 года* [Az orosz szélhámos, tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó, Vanyka Kain egész életének, jó és gonosz tetteinek s furcsa kalandjainak részletes és hű leírása, Matvej Komarov tollából, Moszkvában, 1775-ben]. Санкт Петербург. (Ld. a későbbi kiadásokat.)

PALLASZ 1790–1791 = ПАЛЛАС: *Сравнительный словарь всех языков и наречий по азбучному порядку расположенный* [Minden nyelvek és tájszólások szótára, melyek betűrendben elhelyeztettek]. Санкт Петербург. Ч. 1–4. (Kb. 200 „по-суздальски" jelzésű szó.)

*IsztSzlav. 1792 = *История славного вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, со всеми его обстоятельствами, разными любимыми песнями и портретом, писанная им самим при Балтийском порте в 1764 году.* [Vanyka Kain, a derék tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó története, va-

* A bibliográfiában (csillaggal megjelölve) a szépirodalomnak csak azok a művei szerepelnek, amelyek forrásul szolgálhatnak az argó kutatásához. Sok, argószót tartalmazó művet sorol fel „Опыт исследования воровского языка" [A tolvajnyelv kutatása] (Казань, 1930) c. munkájában V. TONKOV. Az itt szereplő irodalom nem tekinthető teljességgel kimerítőnek. Számos, az argóra vonatkozó cikk található szétszórtan a vidéki sajtóban.

[Az itt következő irodalomjegyzékben megőriztük a tanulmány eredeti, kronológiai sorrendjét. Néhány ponton a bibliográfiai tételek adatait JELISZTRATOV „Szleng és kultúra" c. könyvének irodalomjegyzéke alapján kiegészítettük. — *A szerk.*]

lamennyi körülményeivel, különféle kedvenc dalokkal és az ő portréjával, írta ő maga a balti kikötőben 1764-ben]. Harmadik kiadás. Москва. [Vanyka Kain önéletrajzának kiadásairól és MATVEJ KOMAROV róla írott elbeszéléséről ld. В. ШКЛОВСКИЙ: *Матвей Комаров, житель города Москвы* [Matvej Komarov, Moszkva város polgára] Ленинград, 1929.]

GLINKA 1816–1817 = ГЛИНКА, Ф. Н.: *Письма к другу, содержащие в себе: замечания, мысли и рассуждения о разных предметах с присовокуплением исторического повествования: Зинобей Богдан Хмельницкий, или освобожденная Малороссия* [Levelek barátomhoz, melyek tartalmaznak: megjegyzéseket, gondolatokat és elmélkedéseket különféle tárgyakról: Zinobej Bogdan Hmelnyickij, avagy a felszabadított Kisoroszország]. Санкт Петербург. Ч. 1–3.

TrudObscs. 1820 =

1. Слова, употребляемые в Угличе. [Az Uglicsban használatos szavak]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 115–6.

2. A Nyerehta város és járás lakosai által használatos szavak, összegyűjtötte az ottani iskola tanfelügyelője, Jakov Sulgin:

(a) Слова неизвестного языка [Egy ismeretlen nyelv szavai]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 137–8.

(b) Слова, употребляемые жителями города Галича и его уезда, собранные учителями тамошнего уездного училища Дмитрием Ржевским и Яковом Аквилевым [A Galics város és járás lakosai által használatos szavak, összegyűjtötték az ottani iskola tanárai, Dmitrij Rzsevszkij és Jakov Akvilev]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 139–41

3. Gyűjtemény azon különleges és sajátságos kiejtésű szavakból, amelyeket a tveri kormányzóság lakosai használnak. Kasin városban és járásban:

(c) Скрытые от прочих и между одними торговцами того же города и уезда употребляемые названия денег, счетов и других вещей [Ugyanazon város és járásnak csak a kereskedői által használt és mások előtt eltitkolt elnevezései a pénzeknek, számlálásoknak és egyebeknek]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 167–8.

(d) Отличные выражения, употребляемые Бежецкими гражданами в торговле [Különleges kifejezések, amelyeket a bezseci polgárok a kereskedelemben használnak]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 168–73.

4. A vidéki egyszerű nép szólásainak gyűjteménye, amelyeket a vlagyimiri kormányzóságban használnak:

(e) По Вязниковской округе [A vjaznyiki körzetben]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 214–5.

(f) Реестр слов офенского наречия (составленный стряпчим Владимирской удельной конторы А. А. Успенским) [A vándorkereskedők nyelvének szógyűjteménye (összeállította A. A. Uszpenszkij, a vlagyimiri koronabirtok-igazgatóság felügyelője)]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 239–42.

(g) Список слов офенского наречия, объясняющий полный смысл оного, на российском языке (образцы разговора по-российски и по-офенски, приложенные к реестру А. А. Успенского) [A vándorkereskedő nyelv szavainak

listája, mely orosz nyelven megmagyarázza annak teljes jelentését (beszélgetésminták oroszul és vándorkereskedő nyelven, mellékelve A. A. Uszpenszkij szógyűjteményéhez)]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности.* Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 242–3.

USZPENSZKIJ 1822 = Продолжение офенского наречия. (Часть словаря, составленного Алексеем Успенским и присланного из г. Владимира). Сочинения в прозе и стихах. [A vándorkereskedő nyelv folytatása. (Az Alekszej Uszpenszkij által összeállított és Vlagyimirból megküldött szótár egy része). Prózai és verses művek] *Труды О-ва любит. росс. слов.* Ч. 1, Москва. 322–4.

Putyesesztvije 1828 = Путешествие графа Ивана Потоцкого в Астрахань и окрестные страны в 1797 г. С франц.-нъ [Jan Potocki gróf utazása Asztrahanyba és a környező országokba 1797-ben. Franciából]. In: *Север. Архив.* Ч. 31., Санкт Петербург. (II, 84–5. l.)

Plan 1828 = План для расположения слов офенского наречия. Сочинения в прозе и стихах [Tervezet a vándorkereskedő nyelv szavainak elhelyezésére. Prózai és verses művek]. In: *Труды О-ва любит. росс. слов.* Кн. 21, ч. 7, Москва. (282. l.)

Raszpolozsenyije 1828 = Расположение для слов офенского наречия [A vándorkereskedő nyelv szavainak elhelyezésére]. In: *Труды О-ва любит. росс. слов.* Кн. 21, ч. 7, Москва. 283–4.

Szravnyenyije 1828 = Сравнение офенских слов с напечатанными в “Трудах Общества” словами неизвестного языка, употребительными у жителей разных российских провинций [A vándorkereskedő szavak összehasonlítása a folyóiratunkban közölt ismeretlen nyelv szavaival, melyeket különböző orosz tartományok lakosai használnak]. In: *Труды О-ва любит. росс. слов.* Кн. 21, ч. 7, Москва. 285–8.

Scsetnoj 1828 = Щетной список, составленный по офенскому наречию [Számlista vándorkereskedő nyelven]. In: *Труды О-ва любит. росс. слов.* Кн. 21, ч. 7, Москва. 298–9 és 300–1.

Ob uszlovnom 1828 = Об условном языке прежних волжских разбойников [Az egykori volgai haramiák titkos nyelvéről]. In: *Моск. телеграф,* № 23, 382–383.

Objasznyenyije 1829 = Объяснение нескольких слов условного языка волжских разбойников [Néhány szó magyarázata a volgai rablók titkos nyelvéből]. In: *Моск. телеграф.*, № 7, с. 352–353. (Reagálás az előző évi 23. szám egyik közleményére, ld. Ob uszlovnom 1828).

SZNYEGIRJOV 1837 = Денежный щет, сверх обыкновенного, употребляемый в г. Нерехте. Сообщ. И. М. СНЕГИРЕВ [A pénzszámolás módja, melyet a megszokottól eltérően használnak Nyerehta városában. Közli I. M. SZNYEGIRJOV]. In: *Русск. истор. сборн.* Т. 1, кн. 1, 106–112.

SZREZNYEVSZKIJ 1839 = СРЕЗНЕВ, И. [СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И.]: Афинский язык в России [A vándorkereskedők nyelve Oroszországban]. In: *Отеч. записки,* т. 5, Отд-ние 8, 1–12.

GYIJEV 1839 = ДИЕВ М. Я.: Изъяснение некоторых выражений Правды Русской [A Russzkaja Pravda néhány kifejezésének értelmezése]. In: *Журнал Мин-ва народн. просв.* Ч. 22, № 5, 47–80.

SZVINYIN 1839 = СВИНЬИН, П. П.: *Картины России и быт разноплеменных ее народов* [Oroszországi képek és sok nemzetiségű népeinek életmódja]. Ч. 1. Санкт Петербург.

TYIHONRAVOV 1847 = ТИХОНРАВОВ К. Н.: Офени [Vándorkereskedők]. In: *Владимир. губ. ведомости*. 8 февр. № 6.

PISZKARJOV 1847 = ПИСКАРЕВ, А. И.: Офенские слова, употребляемые в разговорах рязанского простонародья [A rjazanyi egyszerű nép körében használatos vándorkereskedő-szavak]. In: *Ряз. губ. ведомости*, № 51.

MAKAROV 1846–1848 = МАКАРОВ М. Н.: Опыт русского простонародного словотолковника. Буквы А–Н [Kísérlet az egyszerű orosz nép beszédének szómagyarázatára. A–N.]. In: *Чтения Имп. Моск. общ-ва истории и древностей рос.* 1846–1847: кн. 3, 4, 7, 9; 1847–1848: кн. 1–5, 9.

BORICSEVSZKIJ 1850 = БОРИЧЕВСКИЙ И. И.: Искусственный офенский язык [A mesterséges vándorkereskedő-nyelv]. In: *Журн. Мин-ва нар. просвещения*. Ч. 65, отделение 6, 160–4.

JAGIĆ, W. (1850): Die Geheimsprachen bei den Slaven. I. [A titkos nyelvek a szlávoknál. I.] *Bibliographie des Gegenstandes und die slavischen Bestandteile der Geheimsprachen.* Wien.

DAL 1852 = ДАЛЬ, В. И.: *О наречиях русского языка* [Az orosz nyelvjárásokról]. Санкт Петербург.

MIKUCKIJ 1854 = Областные слова белорусских старцев. Доставлены С. П. МИКУЦКИМ [A belorusz sztarecek tájszavai. Összegyűjtötte Sz. P. MIKUCKIJ]. In: *Материалы для сравнительного и объяснительного словаря и грамматики.* Санкт Петербург. Т. 1. стб. 400.

Ofenyi 1854 = Офени Владимирской губернии [A vlagyimiri kormányzóság vándorkereskedői]. In: *Журнал Мин-ва внутр. дел.* Ч. 9, ноябрь, 105–120.

*GRIGOROVICS 1855–1856 = ГРИГОРОВИЧ, Д.: Переселенцы [Telepesek]. In: *Отеч. Зап.*, 1855, № 11–12, 1856, № 4–8 [Későbbi kiadásait ld. összes műveiben és külön 1889.]

Izvlecsenyije 1856 = Извлечение из протокола Второго отделения Акад. Наук за январь месяц 1856 г. 8-й отчет. С. Микуцкого [Kivonat a Tudományos Akadémia 2. osztálya jegyzőkönyvéből, 1856. január. Sz. Mikuckij 8-ik beszámolója]. *A.H.*, т. 5.

MICHEL, FRANCISQUE (1856): *Études de philologie comparée sur l'argot et sur les idiomes analogues parlés en Europe et en Asie* [Összehasonlító nyelvészeti tanulmányok az argóról és az Európában és Ázsiában beszélt hasonló idiómákról]. Paris. (Az orosz argó: 478–9. l.)

TYIHONRAVOV 1857 = Офени Владимирской губернии [A vlagyimiri kormányzóság vándorkereskedői]. In: *Владимирской сборник. Материалы для статистики, этнографии, истории и археологии Владимирской губернии.* Составил и издал К. ТИХОНРАВОВ. Москва. 22–7.

GARELIN 1857 = ГАРЕЛИН, Я. П.: Суздала, офени, или ходебщики [Szuzdalok, vándorkereskedők vagy kucséberek]. In: *Вестник Имп. Русск. геогр. общ-ва*. Ч. 19, кн. 2, 87–108.

SULGIN 1859 = ШУЛЬГИН И. Я.: *Опыт системы энциклопедии словесности для учащихся* [A nyelv és irodalom enciklopédikus rendszere tanulók részére]. Вильна. (19–20. l.)

SzobrMos. 1859 = Собрание выражений и фраз, употребляемых в разговоре С.-Петербургскими мошенниками [A szentpétervári szélhámosok beszédében használatos szavak és kifejezések gyűjteménye]. In: *Северная пчела*, 22 дек., № 282.

*DOSZTOJEVSZKIJ 1861–1862 = ДОСТОЕВСКИЙ Ф. М.: Записки из мертвого дома [Feljegyzések a holtak házából]. *"Время"*, 1861 № 4, 9, 10, 11 és 1862 № 1–3, 6, 12. | FJODOR DOSZTOJEVSZKIJ: *Feljegyzések a holtak házából*. Ford. Wessely László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981. 315 lap.

DIEFENBACH, L. (1864): Die Ofenische Sprache [A vándorkereskedők nyelve]. In: *Beiträge zur vergl. Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slavischen Sprachen*.Herausgegeben von A. KUHN und A. SCHLEICHER. Berlin. IV.

Praszoli 1864 = *Прасолы. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Калужская губ.* [Marhakupecek. Adalékok Oroszország földrajzához és statisztikájához. Összegyűjtötték a vezérkar tisztjei. Kalugai kormányzóság]. Сост. Ген. штаба подполк. М. ПОПРОЦКИЙ. Санкт Петербург. Т. 9, ч. 2, с. 187–92.

GYIJEV 1865 = ДИЕВ М. Я.: Какой народ в древние времена населял Костромскую сторону, и что известно об этом народе? [Milyen nép élt a régmúlt időkben a kosztromai tájon, és mit tudunk erről a népről?]. In: *Чтения в Обществе истории и древностей российских.* Кн. 4, с. 167–78. (Ld p. 174. l.)

TROHIMOVSZKIJ 1866 = ТРОХИМОВСКИЙ Н. А.: Офени [Vándorkereskedők]. In: *Русский вестник*, т. 63, июнь. с. 559–593.

*KRESZTOVSZKIJ 1867 = КРЕСТОВСКИЙ, В. В.: *Петербургские трущобы. (Книга о сытых и голодных).* [Pétervári nyomortanyák. (Könyv a jóllakottakról és az éhesekről)]. I–IV. Санкт Петербург. Újabb kiadása: Ленинград, Худож. лит. Ленигр. отд-ние, 1990. Кн. 1–2.

Szloboda 1867 = Слобода Мстера и офени. (Из путешествия по России кн. В. Мещерского) [Msztyora és a vándorkereskedők. (V. Mescserszkij herceg utazásaiból)]. In: *Рус. инвалид.* 1867, 26 июля (7 августа), № 204.

JazSvec. 1868 = Язык швецов. In: *Материалы для географии и статистики России, собр. офицерами Ген. штаба. Симбирская губ.* [A szabók nyelve. Adalékok Oroszország földrajzához és statisztikájához, melyeket a vezérkar tisztjei gyűjtöttek. Szimbirszki kormányzóság]. Сост. Ген. штаба полк ЛИПИНСКИЙ, ред. Ген. штаба кап. СКРЯБИН. Санкт Петербург. [Т. 20]. Ч. 2, 436–8.

DOBROHOTOV 1868 = ДОБР-ОВ, А. (ДОБРОХОТОВ, А.): Офени Вязниковского уезда [A vjaznyiki járás vándorkereskedői]. In: *Сын Отечества.* № 32 és 52. (febr. 6 és márc. 6).

SZTAVROVICS 1869 = СТАВРОВИЧ, Ф.: Лабори: Исторический очерк [Laborok. Történelmi vázlat]. In: *Виленский сборник*, т. 1, 119–144.

MARTINOV 1870 = МАРТЫНОВ, П.: Одоевские прасолы и их особенный разговорный язык [Az odojevi marhakupecek és különleges társalgási nyelvük]. In: *Тульские губ. ведомости*, 30 сент. № 44.

*MAKSZIMOV 1871 = МАКСИМОВ, С. В.: *Сибирь и каторга* [Szibéria és a kényszermunka]. Санкт Петербург. Ч. 1–3.

JADRINCEV 1872 = ЯДРИНЦЕВ, Н. М.: *Русская община в тюрьме и ссылке* [Az orosz obscsina börtönben és száműzetésben]. Санкт Петербург.

GOLISEV 1874a = ГОЛЫШЕВ, И. А.: Офени, торгаши Владимирской губернии и их искусственный язык [Ofenyek, a vlagyimiri kormányzóság vándorkereskedői és titkos nyelvük]. In: *Тр. Владим. губ. стат. ком.* Вып. 10, с. 79–108.

GOLISEV 1874b = ГОЛЫШЕВ, И. А.: Словарь офенского искусственного языка [A vándorkereskedők titkos nyelvének szótára]. In: *Владимир. губ. ведом.*, № 33–34. [Ld. *Влад. губ. ведом.*, 1873, № 45–48].

Ofenyi 1874 = Офени, торгаши Владимирской губернии и их искусственный язык [Ofenyek, a vlagyimiri kormányzóság vándorkereskedői és titkos nyelvük]. In: *Живопис. обозрение,* № 6, 93–6, № 13, 203–7, № 15, 232–4.

GRIGOROVICS 1874 = ГРИГОРОВИЧ, В. И.: *Записка антиквара о поездке его в Камку и Калмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра* [Egy régiséggyűjtő feljegyzései útjáról, melyet Kamkába és Kalmiuszba, a korszuni földre és a Dnyeper és a Dnyeszter déli partvidékére tett]. Одесса. (Az *офеня* szó eredetéről].

BAUDOUIN DE COURTENAY 1876 = БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ, И. А.: Резья и резьяны [A rezja nyelv és a rezjanok]. In: *Славянский сборник.* Санкт Петербург. Т. 3, с. 223–271. (A rezjanok szlengje: 360. l.)

KAJDALOV 1876 = КАЙДАЛОВ, А. Т.: *О предках прасолов и офеней* [A marhakupecek és vándorkereskedők elődeiről]. Санкт Петербург.

*MAKSZIMOV 1877 = МАКСИМОВ, С. В.: *Бродячая Русь Христа ради* [A kolduló és vándorló Oroszország]. Санкт Петербург.

Nasi ofenyi 1878 = *Наши офени* [Vándorkereskedőink]. In: *Санктпетерб. ведомости,* 10 (22) апр. № 99.

KAJDALOV 1880= КАЙДАЛОВ, А. Т.: *О родстве славян, шалавов и сколотов по языку* [A szlávok, salavok és szkolotok nyelvrokonságáról]. Санкт Петербург.

GOLISEV 1880 = ГОЛЫШЕВ, И. А.: Проводы офеней в дорогу из дому для торговли и разговор их на своем искусственном языке [A vándorkereskedők búcsúztatása otthonról, valamint beszélgetésük az ő mesterséges nyelvükön]. In: *Ежегодник Владимир. губ. стат. ком.* Т. 3, с. 227–32.

SZCEPURA 1881 = СЦЕПУРА, Ф.: Русско–нищенский словарь, составленный из разговора нищих Слуцкого уезда, Минской губернии, местечка Семежова. Отзыв о нем акад. А. БЫЧКОВА [Orosz–koldus szótár, összeállítva a minszki kormányzóság szlucki járása Szemezsov községének koldusaival való beszélgetések alapján. A. Bicskov akadémikus véleményezésével]. In: *Сборник отд-ния русск. яз. и словесности АН.* Т. 21, с. 23–34.

IVANOV V. 1883 = ИВАНОВ, В. В.: Нéвли [Nyevli]. In: *Статистический листок.* Харьков, № 10, 153–6.

ARTYEMJEV 1884 = АРТЕМЬЕВ, А. И.: Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Имп. Казанского ун-та [A kazanyi császári egyetem könyvtárában őrzött kéziratok leírása]. In: *Летопись занятий Археогр. комиссии,* 1876–77 гг. Санкт Петербург. Вып. 7. 1–372.

SERCL 1884 = ШЕРЦЛЬ, В. И.: *О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии)* [Az ellentétes jelentésű szavakról (avagy az ún. enantioszémiáról)]. Воронеж. 75–7.

*MELNYIKOV-PECSERSZKIJ 1885 = МЕЛЬНИКОВ-ПЕЧЕРСКИЙ, П. И.: *На горах* [A hegyeken]. Изд. 2-е. Санкт Петербург. (Ч. 2, гл. 17.) Újabb kiadása: Москва, Худож. лит., 1958.

VIKTORIN 1886 = ВИКТОРИН, К., Дедовска (жебрацка) мова (ураз из словарцем) [Koldusnyelv, kis szójegyzékkel]. In: *Зоря*, № 13–14, 237–239. Львов.

Putyevogyityel 1889 = *Путеводитель по Одессе и ее окрестностям* [Odessza és környéke. Útikalauz]. Одесса, В. Скидан. (284–6. l.)

BORZSKOVSZKIJ 1889 = БОРЖКОВСКИЙ, В.: Лирники [A lirnyikek (Vak énekes vándorkoldusok)]. In: *Киевская старина*, т. 26, 653–708.

NYIKOLAJCSIK 1890 = НИКОЛАЙЧИК, Ф. Д.: Отголосок лирницкого языка [A vak énekes vándorkoldusok nyelvének maradványai]. In: *Киевская старина*. Т. 29, апрель, 121–130.

ROMANOV J. 1890a = РОМАНОВ, Е. Р., Катрушницкий лемезень. Условный язык шерстобитов м. Дрибина [A katrusnyicai lemezeny nyelv. A dribinyi posztóverők egyezményes nyelve]. In: *Живая старина*. Санкт Петербург.

ROMANOV J. 1890b = РОМАНОВ, Е. Р.: Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык. („Любéцкий лéмент”) [A mogiljovi kormányzóság koldusainak élete és egyezményes nyelve]. In: *Этногр. обозрение*, № 4, 118–145.

TYIHANOV 1891 = ТИХАНОВ, П. Н.: *Криптоглоссарий. Отрывок. (Представление глагола „выпить”)* [Kriptoglosszárium. (Titkosnyelvi szójegyzék). Részlet. (Az *iszik* ige)]. Санкт Петербург.

SILKOV 1891 = ШИЛКОВ, П. А.: Из быта срочных арестантов [Az elítéltek életéből]. In: *Этногр. обозрение*, № 4, 157–169.

SZEMJONOV 1891 = СЕМЕНОВ, В.: Ладвинский или масовский язык [A ladvin vagy masz nyelv]. In: *Живая старина*, вып. 4, 202–3.

SZTUGYINSZKIJ 1894 = СТУДИНСЬКИЙ, К.: *Лірники* [Vak vándorénekesek]. Львів, В. Лукич.

TYIHANOV 1895 = ТИХАНОВ, П. Н.: *Брянские старцы. Тайный язык нищих. Этнографический очерк* [A brjanszki sztarecek. A koldusok titkos nyelve. Néprajzi tanulmány]. Брянск. (Klny. a *Брянский вестник*-ből.)

SZIMONYI 1896 = СИМОНИ, П. К., Искусственные языки [Mesterséges nyelvek]. In: *Изв. отд-ния русск. яз. и словесности АН (ОРЯС)*. Т. 1. (Az 1. kötetben: SZIMONYI „A orosz nyelv tájszólásai és nyelvjárásai. Bibliográfia”, a 427–34. lapokon: „Mesterséges nyelvek” és bibliográfia.)

Varsava 1896 = Варшава. (Конокрады) [Varsó. (Lótolvajok)]. In: *Курские губ. ведомости*. 1896, 1 окт., № 77.

KRASZNOPEVCEV 1896 = КРАСНОПЕВЦЕВ, И.: *Очерки города Одоева* [Feljegyzések Odojev városából]. Тула.

JAKUBOVICS 1896–1899 = МЕЛЬШИН, Л. [ЯКУБОВИЧ, П. Ф.]: *В мире отверженных. Записки бывшего каторжника* [A kitaszítottak világában. Egy volt kényszermunkás feljegyzései]. Санкт Петербург. Т. 1–2.

N. Ja. 1897 = Н. Я.: Материалы для словаря условного языка [Adalékok az egyezményes nyelv szótárához]. *Этногр. обозр.*, № 2. (KRASZNOPEVCEV 1896 kapcsán).

DOBROVOLSZKIJ 1897 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ В. Н.: О дорогобужких мещанах и их шубрайском или кубрацком языке [A dorogobuzsi kézművesek subraj vagy kubrac nyelvéről]. In: *Изв ОРЯС*, т. 2, кн. 1–2, 320–52.

BUDGYE 1898 = БУДДЕ, И. Ф.: О некоторых калужских говорах в Тульской и Калужской губерниях [A tulai és kalugai kormányzóság néhány kalugai nyelvjárásáról]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 3, кн. 3, 823–904, т. 3, кн. 4, 1273–1330.

CSERNISOV 1898 = ЧЕРНЫШЕВ, В. И.: Список слов портновского языка [A szabónyelv szavainak jegyzéke]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 3. кн. 1, 251–262.

DOBROVOLSZKIJ 1899 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ, В. Н.: Некоторые данные условного языка калужских рабочих [Adatok a kalugai munkások egyezményes nyelvéről]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 4, кн. 4, 1386–1410.

SZMIRNOV N. 1899 = СМИРНОВ, Н.: Слова и выражения воровского языка, выбранные из романа Вс. Крестовского "Петербургские трущобы" [Tolvajnyelvi szavak és kifejezések V. Kresztovszkij „Pétervári nyomortanyák" c. regényéből]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 4, кн. 3, 1065–1087.

SEJN 1899 = ШЕЙН, В. П.: К вопросу об условных языках [Az egyezményes nyelvek kérdéséhez]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 4, кн. 1, с. 277–300.

TYIHANOV 1899 = ТИХАНОВ, П. Н.: Черниговские старцы. (Псалки и криптоглоссон) [A csernyigovi sztarecek. (A pszalki nyelv és kriptoglosszon)]. In: *Тр. Черниг. арх. ком. за 1899-1900 г.* Чернигов.

MAKSZIMOV 1901 = МАКСИМОВ, С. В.: *Происхождение нищенства и меры борьбы с ним* [A koldulás eredete és az ellene való harc rendszabályai].

*KARMEN 1901 = КАРМЕН, Л. О. (Л. О. КОРНМАН): *„Дикари". (Из жизни обитателей одесского порта)* [A „vademberek" ⟨'csavargók'⟩. (Az odesszai kikötő lakosainak életéből)]. Одесса.

BREJTMAN 1901 = БРЕЙТМАН, Г. Н.: *Преступный мир. Очерки из быта профессиональных преступников* [A bűnözők világa. A hivatásos bűnözők életéből]. Киев.

ROMANOV J. 1901 = РОМАНОВ, Е. Р.: *Катрушницкий лемезень. Условный язык дрибинских шаповалов* [A katrusnyicai lemezeny nyelv. A dribinyi sapkások egyezményes nyelve]. Сборник ОРЯС АН, LXXI. Санкт Петербург, [1902].

SZMIRNOV I. 1902 = СМИРНОВ, И. Т.: Мелкие торговцы города Кашина Тверской губ. и их условный язык [A tveri kormányzóságbeli Kasin város kiskereskedői és egyezményes nyelvük]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 7, кн. 4, с. 89–114.

SZIPOVSZKIJ 1902 = СИПОВСКИЙ: Из истории русского романа XVIII века (Ванька Каин). [Az 18. századi orosz regény történetéből (Vanyka Kain)]. *Изв. ОРЯС*, 7. кн. 4.

DOROSEVICS 1903 = ДОРОШЕВИЧ: *Сахалин* [Szahalin]. (Vö. későbbi kiadásokkal.)

AVGYEJENKO 1903 = АВДЕЕНКО, И. А. (ВАНЬКА БЕЦ): *Босяцкий словарь. Опыт словотолкователя выражений, употребляемых босяками* [Csavargószótár. A csavargók által használt kifejezések szómagyarázata]. Сост. по разным источникам. Одесса.

VorSzlov. 1904 = *Воровской словарь* [Tolvajszótár]. Издание Германа Досталя. Слобода Покровская.

*KARMEN 1904 = КАРМЕН (Л. О. КОРНМАН): *На дне Одессы* [Odessza mélyén]. Одесса.

ALEKSZANDROV 1904 = АЛЕКСАНДРОВ, В.: Арестантская республика [Foglyok köztársasága]. In: *Русская мысль*. Кн. 9, с. 68–84.

GRASSERIE, R. DE LA (1907a): *Étude scientifique sur l'argot et le parler populaire* [Tudományos értekezés az argóról és a népi beszédről]. Paris, H. Daragon.

TRAHTENBERG 1908 = ТРАХТЕНБЕРГ, В. Ф.: *Блатная музыка. „Жаргон" тюрьмы* [Vagányduma. A börtönzsargon]. Санкт Петербург.

GYIJEV 1909 = ДИЕВ, М. Я.: *Старинные волости и станы в Костромской стороне* [Régi járások és rendőri kerületek a kosztromai tájon]. Москва.

LEBEGYEV (1909) = ЛЕБЕДЕВ, В.: Словарь воровского языка [Tolvajnyelvi szótár]. *Вестник полиции*, № 22–24.

BALUJEV 1909 = БАЛУЕВ, Я.: Условный язык воров и конокрадов [A tolvajok és lótolvajok egyezményes nyelve]. In: *Вестник полиции*, № 39.

POPOV 1912 = ПОПОВ, В. М.: *Словарь воровского и арестантского языка* [A tolvaj- és fogolynyelv szótára]. Киев.

DAL 1912 = ДАЛЬ, В. И.: *Толковый словарь живого великорусского языка* [Az élő nagyorosz nyelv értelmező szótára]. I–IV. 4-е изд. Санкт Петербург. (Első kiadás: I: 1863, II, III: 1865, IV: 1866.)

*KUPRIN 1912 = КУПРИН, А. И.: Вор. (Киевские типы) [A tolvaj. (Kijevi típusok)]. In: *Полн. собр. соч.* Санкт Петербург, А. Ф. Маркс. Т. 8, с. 41–48.

ZARIN 1913 = ЗАРИН, А.: В каменном мешке. День в „Крестах" [Kőzsákban. Egy nap a Kreszti börtönben]. In: *Аргус*, Санкт Петербург, № 10, с. 15–34.

VINOGRADOV N. 1915 = ВИНОГРАДОВ, Н. Н.: Галивонские алеманы. Условный язык галичан (Костромской губ.) [A galivóniai alemannok. A galicsanok (kosztromai kormányzóság) egyezményes nyelve]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 20, кн. 1, с. 209–260.

CSUKANOVA 1916 = ЧУКАНОВА, Т. В.: Жаргон преступников [A bűnözők zsargonja]. In: *Вестник права*, № 33, 781–4.

VINOGRADOV N. 1918 = ВИНОГРАДОВ, Н. Н.: Жгонский язык. Условный язык Приветлужья Костромской губ. [A zsgon nyelv. A Vetluga-mellék (kosztromai kormányzóság) egyezményes nyelve]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 23, кн. 1, с. 89–105.

KratkSzlov. 1921 = *Краткий словарь сибирского воровского жаргона. Пособник агентам уголовного розыска* [A szibériai tolvajnyelv rövid szótára. Segédanyag a bűnügyi rendőrség számára].

FABRICSNIJ 1923 = ФАБРИЧНЫЙ, П.: Язык каторги [A kényszermunka nyelve]. In: *Каторга и ссылка*, № 6, с. 177–88.

Blatnaja muzika 1923 = *Блатная музыка. Словарь жаргона преступников* [Vagányduma. A bűnözők zsargonjának szótára]. Изд. Упр. угол. роз. республики, Москва.

SZVIRSZKIJ 1924 = СВИРСКИЙ, И. А.: *Убийцы* [Gyilkosok]. Повести и рассказы. 3-е изд. Москва–Ленинград, Земля и фабрика.

GABO 1924 = ГАБО, В. С.: Новые слова в русском языке [Új szavak az orosz nyelvben]. In: *Русск. яз. в сов. школе*, № 5.

MARO 1925 = МАРО (М. И. ЛЕВИТИНА): *Беспризорные. Социология. Быт. Практика работы* [Hajléktalan gyerekek. Szociológia. Életforma. A gyakorlati munka]. Москва, Новая Москва.

KAVERIN 1925 = КАВЕРИН, В. А.: *Конец хазы* [A bűntanya alkonya]. Сб. Ковш. Ленинград. Újabb kiadása: КАВЕРИН, В. А.: *Косой дождь*. Москва, Известия. 439–533].

KOLOSZOV 1925 = КОЛОСОВ, М. Б.: *Комсомольские рассказы* [Komszomolisták mesélnek]. Москва, Мол. гвардия.

SZEGALOV 1926 = Доклад доктора и народного судьи Сегалова [Szegalov doktor és népbíró beszámolója]. In: *Изд. Мок. губсуда*. Москва.

HANDZINSZKIJ 1926 = ХАНДЗИНСКИЙ: Блатная поэзия [Tolvajköltészet]. In: *Сиб. Жив*. 1 (V). (Vö. *Сов. Сибирь*, 1926, 4 сент., № 203.)

PETROV 1926 = ПЕТРОВ, В.: З фольклору правонарушників [A bűnözők folklórjából]. In: *Етнографичний Вісник*. Київ. Кн. 2, с. 44–60.

SOR 1926 = ШОР, Р. О.: *Язык и общество* [Nyelv és társadalom]. Москва, Работник просвещения.

*GLOBOKOVSZKIJ 1926 = ГЛУБОКОВСКИЙ, Б.: *"49". Материалы и впечатления* [„49". Adalékok és benyomások]. Изд. Бюропечати УСЛОН. Соловки.

KRENYEV 1926 = КРЕНЕВ, С. Н.: По блату [Protkóval 'protekcióval']. In: *Административный вести*. № 4, с. 34–8.

POTAPOV 1927 = ПОТАПОВ, С. М.: *Словарь жаргона преступников. (Блатная музыка)* [A bűnözők nyelvének szótára. (Vagányduma)]. Москва. Újabb kiadása: 1990.

KAPORSZKIJ 1927 = КАПОРСКИЙ, С. А.: Воровской жаргон в среде школьников. (По материалам обследования ярославских школ) [A tolvajnyelv az iskolások körében. (Jaroszlavi iskolákban végzett megfigyelések alapján)]. In: *Вестник просвещения*, № 1, с. 7–12.

LUPOVA 1927 = ЛУПОВА, Е. П.: Из наблюдений над речью учащихся в школах II ступени Вятского края [Megfigyelések a vjatszki terület középiskolásainak beszéde körében]. In: *Труды Вятского научно-исслед. института краеведения*. Т. 3, 105–25.

VINOGRADOV N. 1927a = ВИНОГРАДОВ, Н. Н.: Условный язык заключенных Соловецких лагерей особого назначения [A Szolovki-sziget különleges rendeltetésű tábora elítéltjeinek egyezményes nyelve]. In: *Соловецкое общ-во краеведения*. Материалы, вып. 17, 15–46.

VINOGRADOV N. 1927b = ВИНОГРАДОВ, Н. Н.: Словарь соловецкого условного языка [A szolovki egyezményes nyelv szótára]. In: *Соловецкое общ-во краеведения*. Материалы, вып. 17.

RIBNYIKOV 1927 = РЫБНИКОВ, М.: Об искажении и огрубении речи учащихся [A tanulók nyelvének eltorzulása és eldurvulása]. In: *Родной язык в школе*, кн. 1, с. 243–55.

*OGNYEV 1927 = ОГНЕВ, Н.: *Дневник Кости Рябцева* [Kosztya Rjabcev naplója]. Москва–Ленинград, Гос. изд-во. | NYIKOLAJ OGNYEV: *Kosztya Rjabcev naplója*. Ford. Szoboszlai Margit. Bp., Európa Könyvkiadó, 1968.

BELIH–PANTYELEJEV 1927 = БЕЛЫХ, Г. Г.–ПАНТЕЛЕЕВ, Л.: *Республика Шкид* [Skid köztársaság]. Москва–Ленинград, Гос. изд. | GRIGORIJ BELIH–ALEKSZEJ PANTYELEJEV: *Skid köztársaság*. Ford. Gellért György. Budapest, Móra Könyvkiadó–Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1968. 419 lap.

SZELISCSEV 1928 = СЕЛИЩЕВ, А. М.: *Язык революционной эпохи. Из наблюдений над рус. яз. последних лет, 1917–1926* [A forradalmi korszak nyelve. Megfigyelések az utóbbi évek orosz nyelvéről, 1917–1926]. Москва, Работник просвещени.

LARIN 1928 = ЛАРИН, Б. А.: О лингвистическом изучении города [A városi nyelv vizsgálata]. In: *Русская речь*. Сборник. Ленинград, Academia. Вып. 3, с. 61–74.

FAJVUS 1928 = ФАЙВУШ, Б.: О творчестве заключенных [Bebörtönzöttek alkotásairól]. In: *Красная панорама*, № 46, 14.

*LEONOV L. 1928 = ЛЕОНОВ, Л. М.: *Вор* [A tolvaj]. Роман в 4 ч. Москва–Ленинград, Гос. изд-во. | LEONYID LEONOV: *A tolvaj*. Ford. Szőllősy Klára. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1962. 648 lap.

POGOGYIN 1928 = ПОГОДИН, Н. Ф.: Бравада грубостью [Virtuskodás — durvasággal]. In: *Женский журнал*, № 10, с. 5.

*SZVIRSZKIJ 1929 = СВИРСКИЙ, И. А.: *Тюрьма* [Börtön]. Москва, Госизд.

TONKOV 1930 = ТОНКОВ, В. А.: *Опыт исследования воровского языка* [A tolvajnyelv kutatása]. Казань, Татполиграф.

LARIN 1931 = ЛАРИН, Б. А.: Западно-европейские элементы русского воровского арго [Az orosz tolvajnyelv nyugat-európai elemei]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, 113–130.

FRIDMAN 1931 = ФРИДМАН, М. М.: Еврейские элементы “блатной музыки” [A tolvajnyelv héber elemei]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, 131–8.

BARANNYIKOV 1931 = БАРАННИКОВ А. П.: Цыганские элементы в русском воровском арго [Cigány elemek az orosz tolvajnyelvben]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, 139–158.

DMITRIJEV 1931 = ДМИТРИЕВ, Н. К.: Турецкие элементы в русских арго [Török elemek az orosz szlengekben]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, 159–179.

SZTRATYEN 1931 = СТРАТЕН, В. В.: Арго и арготизмы [Argó és argotizmusok]. In: *Труды комиссии по русскому языку АН СССР*. Ленинград. Т. 1, с. 111–147.

*BELIH 1933 = БЕЛЫХ, Г. Г.: *Дом веселых нищих* [A vidám koldusok háza]. Ленинград–Москва, Мол. гвардия.

Kiegészítés Lihacsov irodalomjegyzékéhez*

BALLY, CH. (1913): *Le langage et la vie* [A nyelv és az élet]. Genève.

BARRÈRE, A.–LELAND, CH. G. (1897): *A dictionary of slang, jargon and cant, embracing English, American, and Anglo-Indian slang, pidgin-English, gypsies' jargon and other irregular phraseology* [A szleng, a zsargon és a tolvajnyelv szótára, mely tartalmazza az angliai, az amerikai és az angol-indiai szlenget is, továbbá a pidzsin angolt, a cigányok zsargonját és más rendhagyó kifejezésmódokat]. 2nd ed. London, G. Bell.

BAUMANN, H. (1887): *Londonismen, Slang und Cant. Alphabetisch geordnete Sammlung der eigenartigen Ausdrucksweisen der Londoner Volkssprache sowie der üblichsten Gauner-, Matrosen-, Sport- und Zunft-Ausdrücke; mit einer geschichtlichen Einleitung und Musterstücken; ein Supplement zu allen englisch-deutschen Wörterbüchern* [Londonizmusok, slang és cant. (A londoni népnyelv valamint a leggyakoribb tolvaj-, matróz-, sport- és céhkifejezések egyéni kifejezéseinek abécérendbe sorolt gyűjteménye; történelmi bevezetéssel és példákkal; függelék minden angol–német szótárhoz)]. Berlin, Langenscheidt.

BORROW, G. (1843): *The Zincali, or an Account of the Gypsies of Spain* [A zincali avagy beszámoló a spanyol cigányokról]. London.

* A tanulmány szövegében hivatkozott, de az irodalomjegyzékből hiányzó, bibliográfiailag azonosítható művek listája. (*A szerk.*)

BUTUZOV 1867 = БУТУЗОВ, В.: *Словарь особенных слов, фраз и оборотов английского народного языка* [Az angol népnyelv különleges szavainak, mondatainak és fordulatainak szótára]. Санкт Петербург.

CHAUTARD, E. (1931): *La vie étrange de l'argot* [Az argó különös élete]. Paris.

DAUZAT, A. (1923): *La langue française d'aujourd'hui. Évolution, problèmes actuels* [A mai francia nyelv. Fejlődése, aktuális problémái]. Paris, Colin.

DELVAU, A. (1876): *Dictionnaire de la langue verte. Argots parisiens comparés* [A tolvajnyelv szótára. (A párizsi argók összevetése)]. Paris, Dentu.

DOSZTOJEVSZKIJ 1873 = ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Дневник писателя [Egy író naplója]. In: *Маленькие картинки* [Apró képek].

FEATHERMAN, A. (1887): *Social history of the Races of Mankind* [Az emberi fajok társadalomtörténete]. II div.: Papuo and Malayo Melanesians.

GRASSERIE, R. DE LA (1907b): *Du langage subjectif, biologique ou émotionnel et sociologique ou révérentiel opposée au langage psychologique de la pensée* [Az egyéni, biológiai vagy érzelmi és szociológiai vagy tiszteletre méltó nyelvről a gondolkodás lélektani nyelvével összevetve]. Paris.

GRASSERIE, R. DE LA (1909): *Des parlers des différents classes sociales* [A különböző társadalmi osztályok beszédéről]. Paris.

HOTTEN, J. C. (1859): *A Dictionary of Modern Slang, Cant, and Vulgar Words* [A modern szleng, a tolvajnyelv és a vulgáris szavak szótára]. London.

IRWIN (1931): *American Tramp and Underworld Slang* [Az amerikai csavargó- és az alvilági szleng]. London.

JESPERSEN, O. (1924): *Philosophy of Grammar* [A nyelvtan filozófiája]. London.

KLUGE, F. (1901): *Rotwelsch, Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen* [Rotwelsch. (A tolvajnyelv és a vele rokon titkosnyelvek forrásai és szókincse)]. Strassburg.

KRAPP, G.–BRADLEY, H. (1930): Slang [A szleng]. In: *Encyclopaedia Britannica* XX. 14. kiadás.

LARCHEY, L. (1872): *Dictionnaire historique, étymologique et anecdotique de l'argot parisien* [A párizsi argó történeti, etimológiai és anekdotikus szótára]. Paris, F. Polo. | Reprint: LORÉDAN LARCHEY: *Dictionnaire de l'argot parisien* [A párizsi argó szótára]. Préface: CLAUDE DUNETON. Paris, Les Éditions de Paris, 1996.

LÉVY-BRUHL, L. (1930): *Первобытное мышление* [A primitív gondolkodás]. Ленинград. | *La mentalité primitive* c. művének (Paris, Alcan, 1922) összefoglaló fejezete magyar fordításban: LUCIEN LÉVY-BRUHL: A természeti népek világképe. In: *Francia szociológia. (Válogatás).* Összeáll. FERGE ZSUZSA. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 161–78.

MALINOWSKY, B. (1930): The problem of Meaning in Primitive Languages [A jelentés problémája a primitív nyelvekben]. In: C. K. OGDEN: *The Meaning of Meaning.* New York.

MARR 1931 = MAPP, H. Я.: *К семантической палеонтологии в языках неяфетических систем* [A szemantikai paleontológiához a nem jafetikus nyelvekben]. Ленинград.

MEGRELIDZE 1935 = МЕГРЕЛИДЗЕ, К. Р.: О ходячих суевериях и "пралогическом" способе мышления (ответ Леви-Брюлю) [A közkeletű babonákról és a gondolko-

dás „prelogikus” módozatáról (Válasz Lévy-Bruhlnek)]. In: *Академия наук СССР Н. Я. Марру*. Москва– Ленинград.

NICEFORO, A. (1912): *Le génie de l'argot* [Az argó szelleme]. Paris.

PATKANOV 1887 = K. P.: *Цыгане* [Cigányok]. Санкт Петербург.

SAINÉAN, L. (1907): *L'argot ancien (1455–1850), ses éléments constitutifs, ses rapports avec les langues secrètes de l'Europe méridionale et l'argot moderne.* [Az régi argó (1455–1850), alkotóelemei, kapcsolatai Dél-Európa titkosnyelveivel és a modern argó]. Paris.

SAINÉAN, L. (1920): *Le langage parisien au XIXe siècle. (Facteurs sociaux, contingents linguistiques, faits sémantiques, influences littéraires)* [A párizsi nyelv a 19. században. (Társadalmi tényezők, nyelvi adatok, szemantikai jelenségek, irodalmi hatások)]. Paris.

SPENCER, H. (1876–1896): *The Principles of Sociology* [A szociológia elvei]. I–III. London, Williams and Norgate.

TIMMERMANS (1922): *L'argot parisien* [A párizsi argó]. Paris.

VAN GENNEP, A. (1909): *Religions, moeurs et légendes* [Vallások, erkölcsök, legendák]. Paris.

(Fordította Fenyvesi István)

Dmitrij Lihacsov

A szakmai nyelv szlengelemei*

I.

A szlengjelenségekre a kutatók, néprajztudósok, költők, szépírók és a krónikások[1] már évszázadokkal ezelőtt felfigyeltek. Németországban a 13–14. században (ld. KLUGE 1901), Franciaországban a 14–15. században (ld. SAINÉAN 1907), Angliában pedig a 16. században (ld. KRAPP–BRADLEY 1930) tesznek első ízben említést a szlengről, s ennek ellenére aligha van a nyelvészetnek kidolgozatlanabb területe, mint a szlengek. A terjedelmes szlengirodalom nem adott még egyetlen többé-kevésbé pontos és következetes definíciót sem arra, hogy mi is a szleng. Sem az egyes szlengekről készült nagyszámú leírás, sem ezek interpretációja nem áll még a helyzet magaslatán. Ez érthető is: a szleng mint nyelvészeti tény olyan megközelítést igényel, amilyenre mindmáig nem volt képes a 19. századnak és a 20. század elejének a polgári nyelvészete, amely egyrészt az irodalmi és az írott nyelvek, másfelől a falusi nyelvjárások felé orientálódott.

* ЛИХАЧЕВ, Д. С., Арготические слова профессиональной речи [A szakmai beszéd argószavai]. In: *Развитие грамматики и лексики современного русского языка*. Под редакцией И. П. МУЧНИКА и М. В. ПАНОВА. Москва, Издательцтво «Наука», 1964. 311–59.

A tanulmányt az orosz szerkesztők az alábbi bevezetéssel közölték:

„D. Sz. Lihacsov *A szakmai nyelv szlengelemei* című tanulmányát 1938-ban írta, azonban a szovjet nyelvtudomány fejlődésének akkori nehéz viszonyai miatt sokáig nem jelenhetett meg.

A nyelv osztályjellegéről szóló hamis tétel, amelyet a marrizmus a szovjet nyelvtudományra erőltetett, eltorlaszolta az utat a nyelvszociológia kérdéseire adott metodológiailag helyes válaszok előtt.

Ám nem kevesebb akadállyal találkoztak a szovjet nyelvészek a személyi kultusz évei alatt sem, amikor a szociolektusok bonyolult problémáját J. V. Sztálin brosúrájában az ún. „osztályjellegű nyelvek” kérdésére, a „szűk társadalmi felső réteg” beszédének sajátosságára egyszerűsítették le. Ez magyarázza azt a tényt, hogy a társadalom szociálisan differenciált szerkezetének a nyelv fejlődésében való tükröződését érintő fontos kérdéskör a szovjet nyelvtudomány legkevésbé kidolgozott területei közé tartozik. E hiány legalább részleges pótlása érdekében közli a szerkesztőség Lihacsov tanulmányát, amely nemcsak tényanyagot tartalmaz az orosz szociolektusokról, hanem számos figyelemre méltó elméleti tételt is.

A szerző által több mint két évtizede megfogalmazott elvek némelyike ma már vitatható, s részben talán el is avult. A szerkesztőség reméli, hogy a tanulmány közlése ösztönzésül szolgál a marxista nyelvtudomány e fontos kérdéseinek további kidolgozásához. Írásának átdolgozását vagy kiegészítését a szerző nem találta lehetségesnek, mivel sok tekintetben messze került annak problémakörétől.”

[1] Holinshedre gondolok, az ő krónikájában található a szleng egyik legelső említése (ld. Harrisonnak a krónika előtt közölt „Description of England”-jét [Anglia leírása]).

A kiterjedt vizsgálatok nyomán már ismerjük a szleng számos önálló értelmezését, amelyek kölcsönösen kizárják egymást, belső egység és összefüggés híján valók. Jelenleg nemhogy időtálló szlengelmélettel nem rendelkezünk, de nincs a tárgyra nézve egyetlen, valamennyire is következetes és belső ellentmondást nélkülöző koncepció sem, hacsak nem fogadjuk el ilyennek a néprajzkutatók és a kriminológusok felfogásmódjait, amelyek nyelvészeti szempontból egyáltalán nem elégíthetnek ki bennünket. Szűkszavú leírások, hiányos és féligmeddig kifejtett magyarázatok, a szlengszavak szépirodalmi meghonosítására tett bátortalan kísérletek — mindössze ennyi áll a rendelkezésére azoknak, akik a szlengjelenségek iránt érdeklődnek.

A legkorábbi koncepciók valamelyik idegen nyelvre vezetik vissza a szlenget. Angliában például egészen a 18. századig elfogadott volt az a nézet, amely a tolvajnyelvet (cant) a cigánynyelvvel azonosította. Nálunk a vlagyimiri kormányzóság szlenget használó vándorkereskedői (ofenyjei) az egykor az állítólag a Volga mentén vándorló mjaszikok (haramiák?) nyelvéből eredeztetik a maguk beszédét (TYIHONRAVOV 1857).

Némileg hasonló nézeteket képviselt a néprajzi szakirodalom is: a régi kosztromai élet ismert kutatója, GYIJEV (1865) a galicsi kézművesek szlengjét a kosztromai tájon a szlávok betelepedése előtt élt finnek nyelvére vezette vissza, KAJDALOV (1876) viszont Európa indoeurópai lakossága körében kereste a vándorkereskedők és a marhakupecek (praszolok) őseit, s nyelvüket az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozónak vélte.

Volt egy ennél következetesebb, ám még mindig a tudományon inneni, s később a néprajzi szakirodalomba átkerült, s ott tartósan meghonosodott nézet is. Ez a szlenget egy olyan *contrat social* [társadalmi szerződés] eredményeként tárgyalta, amelyet a szlenghasználó csoport kötött azért, hogy a szándékait és tetteit eltitkolhassa a lakosság beavatatlan, őket kihallgatni képes rétegei elől.

Ez az elképzelés korántsem mindig megfigyelésből született, hanem bizonyos mértékig egyfajta elvont értelmezési kísérlet volt, mégis kétségtelen értékekkel rendelkezett, és egyes burkolt és mérsékelt formáiban napjainkig fennmaradt. A maga idejében olyan, nem is a legrosszabb kísérlet volt ez a szlengjelenségek magyarázatára, amely logikusan egybeesett a 19. századot megelőző racionalista nyelvszemlélettel. A nyelvi valóság számos tényének titkát meg is fejtette: a szlenghasználók szigorú társadalmi korlátozottságát és zárt körét, korporatív törekvéseiket — a tolvajok valóban arra kényszerülnek, hogy bizonyos tevékenységeiket „titkosítsák” —, a szleng szókincs állandó megújulását stb.

Mára azonban ez a magyarázat még kompromisszumos formájában sem fogadható el, mivel ha logikusan és következetesen alkalmazzuk, több olyan következményhez vezet, amely a premisszát abszurddá teszi.

Ha a szlenget használó valamennyi társadalmi csoport azért kénytelen ilyen nyelven beszélni, hogy elrejtse törvénytelen és bűnös szándékait, akkor rendsze-

resen gyakorolt hivatásos bűnelkövetéssel kell vádolnunk az orosz vándorkereskedőket, gyapjúverőket, sapkakészítőket, halászokat, hajóvontatókat, vándorszabókat, vándorénekeseket; az angol antikváriusokat és házalókat; a francia kőműveseket, aratókat, kendertilolókat, tetőfedőket; a német diákokat, kézműveseket stb., vagyis mindazokat, akiknek fejlett szlengjéről a szakirodalom számos esetben tanúskodik. Lényegében éppen ezt tették egyes kutatók, amikor a lakosság felsorolt csoportjait tolvajlással, szélhámossággal, rablással és egyéb elítélendő cselekedetekkel vádolták. Az ilyen vádakat azonban inkább a kutatók társadalmi ellenszenve magyarázza, és nem az a szándékuk, hogy a szlengről kialakult nézeteiket következetesen kifejtsék.

ANDREJ MEJERnek a kazanyi egyetem könyvtárában őrzött, „A kricsevi grófság leírása" c. kézirata 1786-ból (ARTYEMJEV 1884: 19–22) tartalmazza a szakirodalom bizonyos részére jellemző következő passzust:

„Úgy vélem, helyénvaló lesz, ha említést teszek arról a nyelvről, amelyen egymás között érintkezik minden kricsevi kézműves, a szabók, a csizmadiák és egyéb mesteremberek, különösképpen pedig a lengyel határ mentén élő korelok (parasztok, akik rabló életmódjuk okán nyerték el ezen elnevezést). Ezt a tájszólást, számos oroszországihoz, különösen a szuzdalihoz hasonlóan, azok a csavargó és kicsapongó életmódot folytató mesteremberek terjesztették el, akik, miután hozzászoktak a lustasághoz és részegeskedéshez, ha meg akartak élni, kénytelenek voltak egy nyelvet kitalálni és használni is, hogy a kívülállók ne értsék meg, ők maguk viszont annál alkalmatosabban tudjanak lopni és csalni."

A szleng titkosságával szemben felhozható második érv a következő: ha elfogadjuk ezt a nézetet, kénytelenek leszünk elismerni azt is, hogy a szlenghasználók valamely, számunkra kevéssé érthető okból nem csupán a lopással, a bűnelkövetéssel összefüggő cselekvéseiket és tárgyaikat kell, hogy titkosítsák, de még a testrészeiket jelentő, a táplálkozásra, az italokra, a napszakokra és évszakokra, a kártya- és egyéb játékokra vonatkozó elnevezéseket is.

A hétköznapi nyelv nagyszámú szlengképződményét ugyancsak minden további nélkül titkossá nyilváníthatnánk, hiszen aligha lenne következetes eljárás egyik fajta módon vizsgálni a köznyelvben szétszórt szlengképződményeket, és valami ezzel egészen ellentétes módon szemlélni azokat, amelyek többé-kevésbé összefüggő csoportot alkotnak. Az orosz szakirodalomban találunk kísérletet arra, hogy az alkoholisták nyelvét — amely minden országban számos szlengképződménnyel rendelkezik[2] — ilyen titkosnyelvvé nyilvánítsák (ld. TYIHANOV 1891)

A szleng titkos és egyezményes jellegével szemben felhozható legfontosabb ellenvetés azonban az, hogy ez a magyarázat a szlengjelenségeket közvetlenül

[2] Ld. KLUGE 1895 „Trunkenlitanei" [Bordalok] (21) és HOTTEN 1859 előszavát.

szembeállítja a nyelvfejlődés általános jellegéről vallott modern tudományos felfogásunkkal.

Minden esetben nagyfokú óvatosságra van szükség, ha a szleng titkos jellegéről olvasunk. A múltban a titkosnyelvek legendája azért gyökeresedhetett meg, mivel általa bármely, a szlengről szóló közlemény könnyen a szenzációs leleplezés alakját ölthette. Szinte valamennyi olyan esetben, amikor egy-egy nyelvet titkosnak nyilvánítanak, nem tapasztalati úton nyert ténnyel van dolgunk, hanem a jelenségek egyfajta elfogult magyarázatával, amely leginkább azért sikertelen, mert a szlenghasználók beszédének leírása közben a kutatók nyilvánvalóan ellentmondtak önmaguknak is.

Az alábbiakban orosz kutatóktól fogunk idézni (főként néprajzosoktól), akik igen részletesen írtak a szlenghasználók mindennapi életéről és társadalmi viszonyairól, s ezek az idézetek a szerzők szándékával szemben a szleng titkos jellege ellen vallanak.

BORZSKOVSZKIJ (1889) azt írja a lirnyikek (vak énekes vándorkoldusok) nyelvéről, az ún. „lobur nyelv”-ről, hogy azt a lirnyikek „akkor beszélik, amikor senki más nincs a közelben, vagy pedig olyan halkan, hogy senki sem hallja őket; tehát olyan körülmények között, amikor közönséges nyelven is beszélhetnek”. A magunk részéről ehhez azt tesszük hozzá, hogy egyáltalán nem értjük, mit is kellett a lirnyikeknek eltitkolniuk, és milyen esetekben nem beszélhettek „közönséges nyelven”.

Ugyanerről a lirnyik nyelvről egy másik szerző, TYIHANOV azt írja: „valahányszor a sztarecekhez fordultunk, azok a legteljesebb készséggel megosztották velünk titkosnyelvüket, anélkül, hogy a legkisebb előítélet is lett volna bennük.”[3]

MARTINOV, a marhakupecekről (praszolokról) szóló tanulmány szerzője (1870) azt írja erről a nyelvről, hogy „nemcsak a város egész férfilakossága, hanem egyes asszonyok és gyermekek is” értik.

TYIHANOV írja a brjanszki koldusokról (1895), hogy az egyik koldus, akit a sztarecek és koldusok nyelvének magyarázata végett megszólított, „kérésemre (vagyis a TYIHANOV kérésére — D. L.) rögtön lediktált mindent, amire vissza tudott emlékezni, vagy amit a titkosnyelvből ismert…”

VINOGRADOV a zsgon nyelvről szóló tanulmányában (1918) írja: „A varnavini járásban a zsgon nyelv az egész lakosság körében jelentősen elterjedt”. NYIKOLAJCSIK (1890) a csernyigovi sapkakészítők nyelvéről írja, hogy „a podolszki lirnyikekkel ellentétben a csernyigovi sapkakészítők nem csinálnak különösebb titkot a nyelvükből”.

DOBROVOLSZKIJ említi a dorogobuzsi kézművesek subraj vagy kubrac nyelvéről (1897), hogy a dorogobuzsi járásban „jól ismerik a kubrac nyelvet”. „Még a kisgyermekek is, hogy eltitkolhassák csínytevéseiket a felnőttek elől, megta-

[3] Труды Черниговской губ. комиссии 1897–1898, отд. II.

nulnak kubracul beszélni: *мачта хлить, шентяк тахтить — ухливай* (vagyis: jön az anyád, hozza az ostort, szaladj el)". Nyilvánvaló, hogy amikor a gyermek a szlenggel él, nem a csínytevést akarja eltitkolni (maga a csíny az idézett példában már lelepleződött), hanem expresszív módon akarja kifejezni magát, tehát ugyanaz a törekvés munkál benne, ami az iskolásokban is, amikor néha szlengszavakat használnak (ld. például RIBNYIKOV 1927; SEPOTYJEV 1927; KOPORSZKIJ 1927; LUPOVA 1927).

Hozhatnánk még számos idézetet, amelyekben a kutatók ellentmondanak a szleng titkos jellegének. Nem kevés bizonyíték áll a rendelkezésünkre a tekintetben is, hogy az orosz mesterembereknek és koldusoknak ezek a „titkos" nyelvei széles körben elterjedtek a nagyjából homogén közegben, és sok „titkos" szót még a lakosság olyan elszigetelten élő képviselői is ismertek, mint a földbirtokosok.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a 19. század első feléből származó valamennyi ún. népi, tájjellegű és vidéki szógyűjteményben (akár például a TrudObscs. 1820) megtalálhatók ezeknek a „titkos" nyelveknek a szavai, s ez a tény sem a titkosságukat bizonyítja.

Azt el kell ismerni, hogy a szótárakba felvett egyes szlengszavak élő használatukból kiszakítva valóban nem csupán titkos, hanem egyenesen idegen nyelv benyomását kelthetik egy másik társadalmi közeg képviselőjében, márpedig a gyűjtő mindig ilyen.

A valóban komoly ellenérv a 19. századi orosz szlengek titkos jellegével szemben a következő: az egyes szlengek összehasonlító vizsgálata azt mutatja, hogy igen kevés szlengszó van, s ezért nem lehetséges viszonylag hosszabb ideig beszélgetést folytatni ezeken a szlengeken úgy, hogy a megszokott orosz szavakhoz ne folyamodnánk; továbbá mindezek a szlengszavak a jelenségek eléggé zárt körére vonatkoznak; s végül hogy ezek a szavak fölöttébb könnyen áthatolnak egyik közegből a másikba, amennyiben létezésük külső körülményei ezt az átjutást elősegítik. A 19. század elején az azonos jelenségeket valamennyi orosz szlengben egyformán nevezik, mivel viszont a szlenghasználó szakmák létezésük körülményeiben sok közös vonással rendelkeztek (pl. a vándor lirnyikek, a vándorszabók, a vándorló kovácsok, vándorló sapkakészítők, gyapjúverők, vándorkereskedők, hajóvontatók stb.), ezért szakmai nyelvük szókincse is csaknem teljesen egyforma, de legalábbis a kétharmaduknak azonos a szókincse, ezért nem nélkülöz bizonyos alapot az, ha elismerjük: a 19. század elején a létezett egy jórészt egyöntetű szókincsű szleng.

Annak a ténynek, hogy a szlengszavak nem helyettesítették a beszédben az összes megszokott szót, csupán „fűszerezték" azt, látszólag ellentmondanak a vándorkereskedők és marhakupecek nyelvéről készített feljegyzések, ahol ezek a vándorkereskedő- és marhakupecszavak teljesen kiszorítják a szokásos orosz szavakat. Itt azonban a következő mozzanatokat kell figyelembe venni: először is a vándorkereskedő-szavak használatának illusztrálására bármelyik kutató és

gyűjtő nyilvánvalóan olyan mondatokat hoz, amelyekben ezek a szavak minél sűrűbben fordulnak elő, másodszor pedig a szenzációhajhászás gyakran akaratlan hamisításhoz vezet. Kétségtelenül ilyen hamisítással van dolgunk GOLISEV „A vándorkereskedők búcsúztatása otthon” című tanulmányában is (1880). Erről könnyen meggyőződhetünk, ha elejétől végig elolvassuk az általa idézett, nyilvánvalóan mesterkélten és szándékosan összeállított szövegrészletet.

Mindazoknak, akik valós képet akarnak kapni a vándorkereskedők élő nyelvéről, azt tanácsoljuk, vegyék elő MAKAROV szótárát (1846–1848), ahol minden vándorkereskedő-szó mellett érdekes példamondatok is vannak[4], valamint PALLASZ művét (1790–1791), a „szuzdali” jelzésű vándorkereskedő-szavak mindkettőben megszokott orosz szavakkal váltakoznak.

Igaz, KRASZNOPEVCEVnek az „Очерки города Одоева” [Odojev városi vázlatok] című könyvében (Tula, 1896) szerepel egy csupa szlengszavakkal írt vers:

Мас накерился тарнюшки,	Jól berúgtam a vodkától,
И похлил на юр лепшать.	S felmentem aludni a padlásra.
Мас захлип[5] к алдной шахтенке[6]	Bementem az egyik lányhoz
Лесенечко почалдать.	Egy kicsit beszélgetni.
Шихта масу тюрюхала:[7]	Az a lány azt mondta nékem:
Хли на юр лепшать.	Menj csak a padlásra aludni.

Ám ugyanott olvasunk arról is, hogy ezt a verset egy marhakupecnyelv iránt érdeklődő írta, az ilyen amatőr kutatók pedig tudvalevően akkor jelennek meg, amikor a nyelv már kezd kimenni az eleven használatból; egy bizonyos: a versike nyelvezete egyáltalán nem egyezik a marhakupecek élő beszédével.

Ezzel a verssel azt a csasztuskát lehetne szembeállítani, amelyet VINOGRADOV idéz (1918), és bizonyára hívebben adja vissza a vándorkereskedők élő nyelvét:

Возгудалка возгудает,	Harmonika szól alkonyatba’,
Борисан в беседу хляет.	Katona megy a lugasba.
Возгудалка не гудай,	Ne szólj, ne szólj, harmonika,
Меня любит Николай.	Engem szeret Nyikolajka.

[4] Pl. a *латво* ’könnyen, jól’ szóhoz: „Пропал Ерема без угла без дома, а теперь ему латво пошло: кто курочку, а кто и гуська несет, в дьяки попал” [Jerjománák eddigelé fedél se volt a feje fölött, most meg egyszerre jó sora lett: ez egy tyúkocskát visz neki, amaz egy libácskát: íródeák lett belőle]. Az ofenyszó mintegy beékelődik a megszokott orosz beszédbe.

[5] захлил? (D. L.)

[6] шихтенке? (D. L.)

[7] A *тюрюхала* ’mondta’ nem a moksák régi elnevezéséből, a *терюхане* (vagy *тюрюхане*) szavakból ered?

Egy nyelvnek titkosként való használata önmagában még nem lehet annak bizonyítéka, hogy az valóban titkos és egyezményes is. A francia nyelvet például senki sem nyilvánítja titkosnak és egyezményesnek csak azért, mert voltak olyan orosz földesurak, akik azért használták, hogy beszélgetésüket a cselédség ne értse. Ebből a szempontból a szleng nyilvánvalóan titkos használatának egyes kétségtelen példái (mint egy osztrák fogságba esett orosz katona levelében, amit VINOGRADOV idéz (1918), döntően nem bizonyítják a szleng titkos jellegét.

Mi éppenséggel nem akarjuk tagadni a kasztok, titkos társaságok stb. titkosnyelveit, aminthogy azt sem, hogy léteznek a legkülönbözőbb rejtjelek és „titkos" írások. A „titkosnyelvek", a legkülönfélébb rejtjelek és a kriptográfia a feudalizmus korában széles körben el voltak terjedve, a kapitalizmusba való átmenet idején azonban nagyon korán kezdenek eltűnni, jóval korábban, mint azt például SAINÉAN gondolja: ő azt tételezte fel, hogy a titkosnyelvekről a szlengre való „áttérés" körülbelül a 19. század közepére már végbement (SAINÉAN 1920: 49). A titkosnyelvek és a szleng lényegüket tekintve messzemenően különböznek. Lehetséges, hogy a szleng számos elemet átvett e „nyelvekből", ám elfogadhatatlannak tartjuk a szlenggel való összekeverésüket. A szlengbe történő ilyen átvételek ugyanolyan úton-módon mennek végbe, mint bármely más idegen nyelvből: a cigányból, a héberből vagy a görögből. A szlengben a rejtjel valódi, eleven szóvá változik, megszabadul mesterkélt jellegétől, mégpedig ugyanolyan pontosan, mint ahogy a mai orosz nyelvben a nagyszámú rövidítés is rég elveszítette mesterséges és egyezményes jellegét, és teljes jogú szóvá vált.

Általánosságban szólva, meg kell jegyezni, hogy a szakirodalomban meglehetősen gyakran összekeverik egyfelől a szleng titkos jellegét, a tolvajnyelvi szavaknak a tevékenység titkosítása céljából való használatát, másfelől pedig a szleng titkos eredetét, az egyes szavaknak a titkosítás szükségleteiből fakadó keletkezését. Nem kétséges, hogy ezek teljesen különböző dolgok, amelyeknek a keverése a probléma durva összekuszálásához vezet.

Az orosz szakirodalomban a szleng iránti érdeklődést elsősorban a néprajzkutatók tartották életben, s köztük a szlengjelenségek titkos és egyezményes jellegéről szóló álláspont kizárólagos volt. Kivételt egyedül LEBEGYEV (1909) tolvajnyelvről kifejtett feltevései alkottak: „A tolvajzsargon, az alvilág nyelve nem valamiféle mesterséges vagy véletlen jelenség, hanem valamennyi bűnözői kategória természetének és kultúrájának törvényszerűen szükséges kulturális produktuma".

Az ügy azonban a rendőrségi „szakember" e bátortalan feltételezésével ki is merült, mivel az elméleti ötletekben szegény orosz szakirodalom a tényekkel, a józan ésszel szemben, s nem törődve a nyugati nyelvészet vívmányaival, egybehangzóan osztotta a szleng titkos és egyezményes jellegéről szóló álláspontot, és csupán jelentéktelen mozzanatokban hátrált meg a nyilvánvaló tények előtt.

A tolvajnyelv legterjedelmesebb orosz elemzése, az „Опыт исследования воровского словаря” [A tolvajnyelv kutatása] (TONKOV 1930) még teljesen e legenda bűvkörében fogant: „Az egyezményes nyelven a bűnözőnek könnyebb megállapodnia a társaival a börtönből való szökésről. A zsargonon természetesebb tanácskozni a börtönrezsim elleni tiltakozás jegyében az »éhségsztrájk« közös megrendezéséről; néha a titkosnyelv segíthet abban, hogy kapcsolatba léphessenek kinti társaikkal. Ugyanakkor a tolvajnak a börtön falain kívül is szüksége van erre a titkosnyelvre: felhívhatja a figyelmet a fenyegető veszélyre, közölheti idegen közegben, hogy előnyös »üzlet« van kilátásban, figyelmeztethet a kihallgatásokon stb.”

A „titkos tárgyalások” jelentésére vonatkozó konkrét tartalomnak a szakirodalomban ritkán megfigyelhető ilyetén kifejtése jól bizonyítja, milyen gyenge lábon áll ez az elmélet, s milyen szegényes a tapasztalati tények tekintetében. TONKOV nyilvánvalóan elfeledkezik arról, hogy a tolvajnyelv szavainak többsége már jó száz éve létezik, és ezek egyáltalán nem titkosak sokak számára, jelesen a börtönvezetés, a börtönőrök számára sem, akik szinte a tolvajoknál is jobban ismerték. A titkos tárgyalásokra vonatkozó példái pedig képtelenek és valószínűtlenek.

Áttérünk a szleng nyugat-európai kutatóira.

NODIER (1834), a szleng egyik első komoly — nem néprajzos vagy amatőr, hanem nyelvész — kutatója még teljesen azon az állásponton van, hogy a szleng titkosnyelv. E szemlélet utolsó következetes képviselői, SCHWOB és GUIEYSSE (1892) voltak azok, akik ezt teljes mértékben elismerték a szlengben, valamint az ebből a feltevésből adódó leginkább vitatható következtetést, a szleng mesterséges jellegét: „L’argot est justement le contraire d’une formation spontanée. C’est une langue artificielle, destinée à n’être pas comprise par une certaine classe de gens. On peut donc supposer *a priori* que les procédés de cette langue sont artificiels.”[8]

A szleng titkosságát hirdető elmélet a 20. századot annyira kompromisszumos formákban érte meg, hogy tulajdonképpen a fő elméleti része teljesen elértéktelenedett.

Ám bármily messze el is távolodott a modern nyelvtudomány a szleng titkosságáról szóló elmélettől, soha sem szabad elfelejtenünk, milyen óriási szerepet játszott a szépirodalom ebben a megközelítésben.

Az első komoly csapást a szleng titkos jellegét hirdető elméletre a 19. század húszas és harmincas éveinek fordulóján jelentkező ún. indulatos irodalom képviselői mérték, akik a szlenget széles körben alkalmazták romantikusan „borzalmas” műfajuk megteremtése során. A szleng alkalmazása műveikben azt a ki-

[8] „A szleng kétségkívül ellentéte a spontán képződményeknek. Mesterséges nyelv, amelynek célja az, hogy az emberek bizonyos csoportja ne érthesse. Ezért *a priori* feltehető, hogy e nyelv eljárásai mesterségesek.”

fejezetten irodalmi célt követte, hogy „megrémítsen” és meghökkentsen, s az első szlengszavak használatának ebben a szépirodalmi műfajban tisztán stilisztikai szerepe volt.

VICTOR HUGO a „Le dernier jour d’un Condamné” [Egy halálraítélt utolsó napja] c. ismert műve XVI. fejezetében, ahol egy tizenöt éves lány hét versszakot énekel egy szlengdalból, megjegyzi: „C’était une chose repoussante que toutes ces monstrueuses paroles sortant de cette bouche vermeille et fraîche. On eût dit la bave d’une limace sur une rose. Je ne saurais rendre ce que j’éprouvais; j’étais à la fois blessé et caressé. Le patois de la caverne et du bagne, cette langue ensanglantée et grotesque, ce | hideux argot, marié à une voix de jeune fille, gracieuse transition de la voix d’enfant à la voix de femme! tous ces mots difformes et mal faits, chantés, cadencés, perlés!” (Œuvres complètes de Victor Hugo [Victor Hugo összes művei]. Roman II. Paris, 1881. 370–1).[9]

Hasonlóan jellemzi a szlenget az író a „Les Misérables” [A nyomorultak]-ban is: „la langue laide, inquiète, sournoise, traître, venimeuse, cruelle, louche, vile, profonde, fatale, de la misère” (Œuvres complètes de Victor Hugo. Roman VIII. Paris, 1881. 282).[10]

HUGO érdemei közé kell sorolnunk mindenekelőtt azt, hogy ő mutatott rá elsőnek arra az összefüggésre, mely a szleng jellege és használóinak lélektani sajátosságai között van, ő hozta kapcsolatba az egyes szavakat a szlenget beszélők képzeteivel, s ezzel messze megelőzte a tudományos szakirodalmat.

„Si le philosophe parvient à fixer un moment, pour l’observer, cette langue qui s’évapore sans cesse, il tombe dans de douloureuses et utiles méditations. Aucune étude n’est plus efficace et plus féconde en enseignements. Pas une métaphore, pas une étymologie de l’argot qui ne contienne une leçon. — Parmi ces hommes, *battre* veut dire *feindre;* on *bat* une maladie; la ruse est leur force. |

[9] „Természetellenes volt az égőpiros, üde ajkakról ilyen ocsmány szavakat hallani. Mintha egy csiga hagyta volna ott undok nyomát egy rózsaszirmon. Nem is tudom visszaadni az érzéseimet: egyszerre volt fájdalmas és kellemes is hallani a bűnbarlang és a kényszermunka nyelvét, ezt a kegyetlen és groteszk beszédet, ezt a mocskos zsargont a szűzies hangon, amelyben a gyermek hangja oly csodálatosan váltott át az asszonyéba! Ezeket a förtelmes szavakat egy dal könnyed, hajlékony hangjaiban hallani!” (Orosz fordítása: HUGO 1953. I, 252).

Nyomtatásban megjelent magyar fordítása: „Óh, mily visszataszító volt ezeket az otromba, buta szavakat üde, piros ajkakról hallani! Mondhatnám: csiganyál a rózsaszirmon. Nem tudnám kifejezni, hogy mit éreztem; megsértődtem, de egyuttal mintha megcirógattak volna. A rablótanya s a bagno zagyva nyelve, az a véres furcsa beszéd, az az utálatos tolvajnyelv megszólalása egy fiatal leányka hangján, amely a gyermekhangnak bájos átmenete az asszonyi hangba! s ezek az eltorzitott, korcs szavak ütemszerüen, dalban gyöngyöztek!” (HUGO VICTOR: *Egy halálraitélt utolsó napja.* Ford. Csillay Kálmán. Bp., 1928. 183).

[10] „a nyomor csúf, izgága, alamuszi, csalárd, epés, kegyetlen, gyanús, hitvány, mélységesen végzetes nyelve” (VICTOR HUGO, A nyomorultak. II. kötet. Bp., Európa Könyvkiadó, 1966. Negyedik rész. Hetedik könyv. 383. Ford. Lányi Viktor.

Pour eux l'idée de l'homme ne se sépare pas de l'idée de l'ombre. La nuit se dit *la sorgue;* l'homme *l'orgue*. L'homme est un dérivé de la nuit. | Ils on pris l'habitude de considérer la société comme une atmosphère qui les tue, comme une force fatale, et ils parlent de leur liberté comme on parlerait de sa santé. Un homme arrêté est un *malade;* un homme condamné est un *mort*" (uo. 295).[11]

HUGÓhoz hasonlóan BALZAC is beszélőinek világszemléletével kapcsolja össze a szlenget (1847), igaz, ő jóval kevésbé határozottan fejti ezt ki.

HUGO és BALZAC álláspontja nagy hatással volt az egész későbbi francia szakirodalomra, egészen napjainkig.[12]

A szleng behatolása a szépirodalomba mindenekelőtt azt a felfogást oszlatta széjjel, amely szerint a szleng az „en marge de société", vagyis a társadalom peremén élő emberek által használt nyelv. A szleng használatát messze a tolvajtársadalom határain túl is észlelték.

Már VIDOCQ is megjegyezte a „Les voleurs" [A tolvajok] előszavában: „La langue argotique n'est plus seulement celle des tavernes et des mauvais lieux, elle est aussi celle des théâtres; encore quelque pas et l'entrée des salons lui sera permise".[13]

VIDOCQ nyomán szótárának előszavában HOTTEN (1859) is megjegyzi: minden társadalmi csoportnak megvan a maga szlengje, még az arisztokráciának és az egyházi méltóságoknak is. A szleng megismerése egyre mélyült, s hogy már fellelték a lakosság olyan rétegeiben is, amelyeknek semmi szüksége sem volt a szándékai eltitkolására, így a szleng titkos és egyezményes jellegének elmélete jelentős változásokon ment át. Egyfelől titkos jellegét eleinte csupán a szlengszavak keletkezésére korlátozták, másfelől feltétlenül titkosnak kizárólag a tolvajok nyelvét ismerték el. Angliában például, ahol a szlenget jól ismerték az Erzsébet-kori drámaírók, Shakespeare, Ben Jonson[14], Beaumont és Fletcher[15], a 19.

[11] „Ha a filozófus egy pillanatra megfigyelés céljából rögzíti ezt a folyton párolgásban levő nyelvet, fájdalmas, de hasznos elmélkedésekre jut. Semmilyen búvárkodás nem gazdagabb hatékony és termékeny tanulságokban. Nincs az argónak egyetlen metaforája, egyetlen etimológiai vonatkozása, amely ne tartalmazna valamilyen tudnivalót. Az argóban beszélők közt *battre* (verni) annyi, mint *feindre* (színlelni); on *bat* une maladie, vagyis ők *verik* a betegséget [azaz: betegséget színlelnek — *A ford.*]; erejük a ravaszság. | Számukra az ember fogalma elválaszthatatlan az éjszaka fogalmától. Az éjt *la nuit* helyett *la sorgue*-nak [tkp. homály — *A ford.*], az embert *l'homme* helyett *l'orgue*-nak [tkp. homálylakó — *A ford.*] mondják. Az ember tehát szerintük az éjszaka származéka. | Megszokták, hogy a társadalmat számukra életveszélyes légkörnek tekintsék, valamilyen végzetes erőnek, ezért beszélnek a szabadságukról úgy, mintha az egészségükről volna szó. A fogoly szerintük *beteg;* az elítélt *halott*." (Ford. Lányi Viktor. Uo. 390).

[12] Ld. pl. TIMMERMANS 1922. A könyv impresszionisztikus bevezetőjében ugyanaz a jellemzés szerepel, amelyet Hugo és Balzac adott a szlengről.

[13] „Az argó nem csupán a kocsmák és egyéb rossz helyek nyelve, hanem a színházaké is; csupán még egy lépés, s bebocsátást nyer a szalonokba is".

[14] Ld. Ben Jonsonnál a szlengkifejezéseket: Masque of the Gypseys Metamorphosed [Maskarás játék az átváltozott cigányokról].

század kezdetétől fogva hagyományosan megkülönböztették a cantot, a tolvajnyelvet és a slanget, a lakosság egyéb rétegeinek szlengjét.[16] Titkos jelleget csupán az elsőnek (a cantnak) tulajdonítottak. A slang és a cant megkülönböztetése azonban egyáltalán nem volt könnyű, s a témában megjelenő szótárak nem is végezték azt el, hanem ömlesztve közölték mindkettőt.

A 20. században két, egyébként véglegesen még ki nem alakult irányzat jelenik meg, mely felváltja a szleng titkos és mesterséges jellegéről szóló elméleteket: az elsőt feltételesen etnografikusnak nevezzük, a másodikat pedig szociológiainak. A harmadiknak, a csak halványan körvonalazódott pszichológiainak egyelőre alig van valami múltja.

A néprajzkutatók szlengkutatásaikkal sokban megelőzték a nyelvészeket, éppen e közegben volt annak idején a legtöbb híve a szleng titkos és egyezményes jellegének, itt keletkezett az az elmélet, mely rokonította a szakrális nyelveket és az ún. speciális nyelveket, közöttük a szlenget is.

Ezt a hipotézist a legteljesebb formában VAN GENNEP fejtette ki, előbb a „Revue des études ethnographiques et sociologiques" hasábjain (Essai d'une théorie des langues spéciales [Tanulmány a speciális nyelvek elméletéről]), majd pedig sok tekintetben jelentős munkájának (1909) második kötetében, ahol a mű teljes terjedelmében újra megjelent. VAN GENNEP egyenlőségjelet tesz a speciális nyelvek (idesorolja a szlenget is) és az olyan szakrális és liturgikus nyelvek közé, mint az óegyházi szláv Oroszországban, a latin a katolikus országokban, a szanszkrit Indiában, sőt talán a sumér is Asszír-Babilóniában, és keletkezésük fő tényezőjének azt a csoportokra állítólag jellemző törekvést tartja, hogy szembeállítsák magukat a környezetükkel, illetve hogy bennük bizonyos „önvédelem" (nécéssité de défense) és a társadalmi közösség önmegvalósítási ösztöne realizálódik:

„…les langues spéciales ont une raison d'être biologique: elles ne sont que l'un des innombrables moyens par lesquels les collectivités de tout ordre maintiennent leur existence et résistent aux pressions de l'extérieur" (1909: 315).[17]

„Ainsi la langue spéciale joue à l'intérieur de la société générale le rôle que chaque langue générale joue vis-à-vis des autres langues générales. C'est l'une

[15] A koldusszleng kifejezéseit megtaláljuk Beaumont vígjátékában: Comedy of the Beggar's Bush [Bush, a koldus komédiája]

[16] A *slang, cant* és egyéb *(argot, dialect, gibberish, idiom, jargon, lingo, parlance, patois, shop, vernacular)* szavak pontos jelentésének érdekes magyarázatát leljük FOWLER könyvében (1927).

[17] „…a speciális nyelveknek biológiai megalapozottsága van: azon számtalan eszköz közül valók, amelyeknek révén a közösség formát ad létezésének és ellenáll a külső nyomásnak".

des formes de différenciation, formes voulues, et nécessaires à la vie même en société" (uo. 316).[18]

VAN GENNEP elméletének mesterkéltsége, amikor a holt liturgikus és szakrális nyelveket az eleven, gördülékeny és állandóan változó szlengbeszéddel veti össze, még a nem nyelvész számára is nyilvánvaló; ám komoly figyelmet érdemel benne az, hogy észreveszi: egyes társadalmi csoportok hajlamosak arra, hogy a nyelv segítségével magukat másokkal[19] szembeállítsák. Ezt elismerve is helyesebbnek véljük, ha e szembeállítás tényét nem elvont biológiai princípiumnak, hanem a kollektív pszichológia megnyilvánulásának tekintjük.

VAN GENNEP fő gondolatát az ismert olasz kriminológus, NICEFORO tette magáévá és fejlesztette tovább (1912). Ő a szlenget és a speciális nyelveket szintén a társadalmi szervezet ellenállásának szemszögéből vizsgálta. NICEFORO azonban sok mindent átemelt az elméletébe LOMBROSO antropomorfizmusából és elvont pszichopatológiájából, ami nem csoda, hiszen a kriminológiában bizonyos mértékben LOMBROSO követője volt.[20]

VAN GENNEP fő gondolata NICEFORO terjengős kifejtésében veszít feszültségéből és világosságából. A „társadalmi organizmus", az önvédelmi ösztön és az ellenállás fogalma NICEFORÓnál nyersen biológiai jelleget ölt. Ahogyan a szlenget szembeállítja az egyéb speciális nyelvekkel (úgy, ahogy az angolban a slang és cant fogalmát szokás szembeszögezni egymással), kifejezetten mesterkélt: az utóbbit azzal magyarázza, hogy a társadalmi organizmus nyíltan áll ellen a külső társadalmi környezetnek, míg az előzőek rejtetten (arme cachée 'rejtett fegyver': 98. lap). Hogy kitölthesse a két kategória között keletkezett hiányt, NICEFORO kénytelen egy harmadikat kitalálni, a pszeudoszlenget (94–7). Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni: az a titkosság, amelyet NICEFORO a szleng fő megkülönböztető jegyének tekint, egyáltalán nem az az általunk már vizsgált, megszokott egyezményes és mesterséges titkos tulajdonság, hanem természetes jellegű, amennyiben spontán módon keletkezik. A „titkos szleng", akárcsak a speciális nyelv, egy bizonyos csoporthoz való tartozás demonstratív jegyéül szolgál, s éppen ezáltal veszíti el titkosságát. NICEFORO feltételezi, hogy létezhet egy titkos és teljesen természetes módon keletkező nyelv két barát között is, és ebbe a kategóriába sorolja két kedvesnek a szerelmi nyelvét is. Mivel ilyen tágan értelmezi a szleng titkosságát, lényegében már tagadja ezt az elméletet, melyből vé-

[18] „A speciális nyelv tehát ugyanolyan szerepet játszik a társadalom egészén belül, mint bármely általános nyelv a többi általános nyelvhez képest. Ez az egyik formája a differenciálódásnak, amely kívánatos és szükséges magának a társadalomnak a létezése szempontjából."

[19] Ld. a következő művekben szereplő tényeket: LIHACSOV 1935; IRWIN 1930.

[20] NICEFORO osztja LOMBROSO társadalmi antipátiáit is (ld. például az „alantas osztályok" antropológiai sajátosságairól szóló fejtegetéseit: 1912: 62). LOMBROSO külön fejezetet szentelt a szlengnek a „L'uomo delinquente" [A bűnöző ember] első kötetében.

gül semmi sem marad azon a kétes tényen kívül, hogy a szlenget a környezet sem érti.

Alapos figyelmet érdemel NICEFORÓnak a speciális nyelvek mágikus jellegéről alkotott véleménye. Ő azonban a beszédmágiát is annyira tágasan és elvontan értelmezi, hogy idesorolja a legkülönbözőbb természetű jelenségeket, még a nemzeti nyelveket is.[21] Ám tételét nem fejtette ki, s az egyáltalán nem kapcsolódott össze a speciális nyelvek általános koncepciójával.

A fentebb vizsgált szerzők a szlengben felépítmény jellegű jelenséget látnak a szlenghasználó számára megszokott nyelvhez képest. A szlenget, akárcsak a többi speciális nyelvet, a másodlagos beszédsor olyan jelenségének tekintik, amely, mint a normális nyelvtől való eltérés, jórészt patologikus színezetű.

A következő irányzat, amelyet formálisan leginkább szociológiainak lehetne nevezni, a szlengben a nyelvi jelenségek normális, spontán, természetes fejlődését látja egy-egy társadalmi csoporton belül. A szlenget egy társadalmi közösség olyan nyelvi jelenségének tekinti, amely nem lépi át a megszokott nyelvészeti normák határát, s az adott társadalmi közösség számára elsődleges, alapvető és természetes beszédjelenség.

Ebből következik az iskola fő következtetése: annyiban mindegyik társadalmi csoportosulásnak megvan a maga eredeti nyelvi jelenségsora, amennyiben ezt létezésük sajátos jegyei elősegítik. Ennek a főként Franciaországban elterjedt irányzatnak a csírái megtalálhatók az „A Dictionary of Modern Slang, Cant and Vulgar Words [A modern szleng, a tolvajnyelv és a vulgáris szavak szótára] c. szótár előszavában, melyet nem minden alap nélkül tulajdonítanak HOTTENnek mint kiadónak. A szerző szerint az akkori társadalom valamennyi rétegének megvolt a maga szlengje, s ezeket úgy értelmezi, mint az egyes társadalmi csoportok beszédsajátosságait. Például az egyházi emberek szlengjéről szólva lehetségesnek tartja, hogy idesorolható a *lord* 'isten' és *god* 'ua.' szavak sajátos, elnyújtott kiejtése.

HOTTEN szótára jelentős szerepet játszott a szleng szakirodalmában. Az évek során több kiadást ért meg külföldön is, s 1867-ben Oroszországban is megjelent BUTUZOV teljes fordításában.[22]

HOTTEN szótára nagy hatással volt DELVAU-ra is (1876), aki HOTTEN hatására azt állította, hogy szlengje minden szakmának van.

[21] „N' y-a-t-il pas encore aujourd'hui, surtout chez les peuples parlant des langues différentes, mais groupés sous le joug du même État, une véritable adoration, ayant quelque chose de religieux, pour les mots de la langue nationale qu'on surveille avec l'énergie la plus opiniâtre et la plus jalouse, comme s'il s'agissait d'un véritable talisman verbal?" (215–6) [„Hát nem figyelhető-e még ma is, különösen a különböző nyelveken beszélő, de egy államban élő népeknél egy valódi, szinte vallási tartalmú tiszteletkinyilvánítás a nemzeti nyelv szavai iránt, amelyhez rendkívül féltő gonddal és körültekintően közelednek, akárcsak valami igazi verbális talizmánhoz?"]

[22] HOTTEN előszavát a fordításban nem közölték.

„En France on parle peut-être français, mais à Paris on parle argot, et un argot qui varie d'un quartier à l'autre, d'une rue à l'autre, d'un étage à l'autre. Autant de professions, autant de jargons différentes, incompréhensibles pour les profanes…"[23]

Meg kell azonban jegyezni, hogy DELVAU valamennyi szleng közül külön kiemeli a tolvajokét, *la langue verte*-et [a zöld nyelvet], amelyet a francia „indulatos irodalom" nyomán úgy jellemez, mint „une langue triviale et cynique, brutale et impusine"[24] (VIII. lap).

Ehhez a szociológiai megközelítéshez egy másik termékeny és eredeti szlengkutató, GRASSERIE áll a legközelebb (1907a, 1907b, 1909). Ő a szociolektusok két kategóriáját különbözteti meg: a legfelsőket és a legalsókat. A tulajdonképpeni szlenget az utóbbiak alkotják. GRASSERIE nem rejti véka alá társadalmi szimpátiáit, s a szlenget az alsóbb osztályok természetes nyelvének tartja, amely ellentéte az arisztokrácia nyelvének:

„Les *parlers supérieurs* sont parlés par les *classes supérieures* de la société; les *parlers inférieurs* par les *classes inférieures*" (1907a: 2–3).[25]

A következő művében GRASSERIE teljesen nyíltan kimondja, kiket ért „alacsonyabb osztályokon": „À l'opposite de l'élite, s'est-à-dire de la classe supérieure, se trouve la classe inférieure: le prolétariat" (1909: 3).[26]

GRASSERIE számára három fő mozzanat határozza meg az arisztokráciát: **1.** a vér tisztasága („genealógia"), **2.** a gazdagság és **3.** a nevelés, s ezek közül „c'est le second, qui domine, la richesse et le plus fort moteur social" (1909: 3).[27]

Míg GRASSERIE mesterkélt és kifejezetten sematikus gondolati képződményei a szociológia terén nem érdemelnek különleges figyelmet még azok részéről sem, akik vele azonos metodológiai álláspontón vannak, és míg az arisztokrácia nyelvét elvont és „szellemi"-ként meghatározó jellemzése tele van durva túlzásokkal, rendkívül figyelemreméltó viszont az, amilyen ragyogóan vizsgálja a szlengnek azt a képességét, hogy konkrét anyagi formába öntse az elvont fogalmakat: „Toutes les actions et tous les êtres intellectuels ou abstraits sont

[23] „Franciaországban talán franciául beszélnek, Párizsban azonban olyan argóban, amely városnegyedről városnegyedre, utcáról utcára, emeletről emeletre haladva más és más. Ahány szakma van, annyi a zsargon is, mely mind-mind érthetetlen a be nem avatottak számára…"

[24] Közönséges és cinikus, durva és tisztátalan nyelv.

[25] „A felső beszédmódokon a társadalom felsőbb osztályai beszélnek, míg az alsóbbrendűeken a társadalom alacsonyabb osztályai".

[26] „Az elittel, vagyis a társadalom felsőbb osztályaival az alacsonyabb rendű osztály, a proletariátus áll szemben".

[27] „a második dominál, a gazdagság, a társadalom legerősebb mozgatóereje".

transformés en actions et en êtres matériels, c'est la métamorphose argotique" (1907a: 19).[28]

E szociológiai irányzat képviselői egyértelműen megkérdőjelezték a szleng titkos jellegét.

A jelenkori szlengkutatók közül SAINÉAN a legjelentősebb és legóvatosabb (1907, 1912, 1915, 1920), aki általában rendkívül figyelmesen viszonyul más kutatók véleményéhez, már nem ismeri el a szleng titkos jellegét még a tolvajok közegében sem: „Il n'existe plus aujourd'hui de langue secrète parmi les malfaiteurs. Ceux-ci parlent le même idiome vulgaire que les autres classes du menu peuple, honnêtes ou malhonnêtes: soldats, marins, ouvriers, voleurs, etc." (1920: 483)[29]

Nem tulajdonítanak különösebb értéket ennek a feltevésnek KRAPP és BRADLEY angol kutatók sem (1930), akik nem csupán abban kételkednek, hogy a mai tolvajoknak van-e titkosnyelve, de a múltban sem látnak alapot annak feltételezésére, hogy külön szlenget alakítottak volna ki tevékenységük eltitkolására: „To a certain extent this professional cant of thieves was probably a secret language, but this could hardly have been the main motive in the invention of the cant. Thieves and vagabonds were a group with a strong sense of corporate unity and one also with certain sporting attitudes that would be highly favourable to the development of a class language."[30]

Teljesen tagadó álláspontra helyezkedik a szleng titkos és mesterséges jellegére nézve DAUZAT, mivel nem látja semmiféle bizonyítékát. Véleménye annál is inkább értékes, mivel nagyon következetes híve a szleng formális szociológiai megközelítésének.

Legérdekesebb gondolatait idézem (DAUZAT 1923): „Il est facile de comprendre pourquoi les malfaiteurs, pas plus que les ouvriers, ne parlent point un langage de convention. C'est en effet un travail considérable que de créer une langue artificielle et il n'est pas à la portée de toutes les intelligences: les inventeurs des «langues universelles» — volapük, neutral ou espéranto — auraient pu ou pourraient en témoigner. Ignore-t-on, en outre, l'effort intellectuel de chaque instant, qui est nécessaire pendant de longs mois, pour arriver à posséder et à parler couramment une autre langue que la langue maternalle? Comment veut-on que les «Apaches» — qui ne sont pas en général, on en conviendra, des «in-

[28] „Valamennyi cselekvés és mindenfajta intellektuális vagy elvont lényeg anyagi cselekvésbe és lényegekbe transzformálódik, ez a szlengmetamorfózis".

[29] „Ma már nem létezik titkosnyelv a bűnözők között. Ugyanazt a vulgáris nyelvjárást beszélik, amit az kisemberek egyéb osztályai, a becsületesek is és a becstelenek is: a katonák, a tengerészek, a munkások, a tolvajok stb."

[30] „A tolvajok e titkos szlengje bizonyára némileg titkosnyelv volt, azonban aligha ez lehetett a szlenget életre hívó fő motiváló erő. A tolvajok és csavargók olyan csoportot alkottak, amelyben nagyon fejlett volt a csoport egységének érzése, valamint jelentős a vállalkozó szellem, és ez nagymértékben elősegíthette az osztálynyelv kifejlődését."

tellectuels»! — s'astreignent avec leur mentalité rudimentaire, à un tel travail de pensée, quand c'est presque toujours la paresse qui conduit sur le chemin de vol et du crime?"[31] (i. m. 24).

Miközben DAUZAT SAINÉANnal polemizál, élesen tiltakozik nem csak a jelenbeli szlengek titkos jellege ellen (ezt, mint láttuk, maga SAINÉAN sem erőlteti), de tagadja azok ilyen sajátságát a múltban is: „Comment pourrait-il être un langage de convention, cet argot qui conserve encore des mots du XVe siècle? qui a évolué lentement, somme toute, et parallèlement à la langue classique, avec laquelle il s'est souvent mélangé par un échange continuel d'actions et de réactions réciproques?

Ne nous laissons donc pas impressionner par les fanfaronnades de *archisuppôts* et des *docteurs d'argot* de jadis, qui ont voulu s'arroger une puissance linguistique qu'ils étaient incapables d'exercer. Ils ont reçu termes et locutions de la bouche de leurs prédécesseurs; comme les grammairiens, ils ont constaté l'usage et ses changements: ils n'ont rien créé. Les langages familiers, populaires, techniques, ceux des bandits comme ceux des honnêtes gens, ont une tradition historique tout comme les langues littéraires: ils procèdent par évolutions progressives, et jamais par brusques révolutions: et cette seule constatation suffit à ruiner la théorie de la «langue artificielle»"[32] (DAUZAT 1923: 22). DAUZAT (1922, 1923, 1929) megkülönbözteti egymástól a területi és a társadalmi dialektusokat *(les patois* és *les argots).*

A szlengnek a „normális" nyelvi törvények szerinti természetes és spontán fejlődéséből kiindulva DAUZAT arra a következtetésre jut, hogy a szleng a nyelv legelőrehaladottabb és legprogresszívebb része: „Tout argot se crée et se renou-

[31] „Nem nehéz megérteni, hogy a bűnözők semmivel sem beszélnek inkább egy egyezményes nyelvet, mint a munkások. Hiszen egy mesterséges nyelv létrehozása óriási munka még az olyan fejlett intellektusú emberek számára is, mint az »univerzális nyelvek« létrehozói — a volapük, a neutral és az eszperantó tanúskodik erről. Ezenkívül figyelmen kívül hagyhatók-e azok a folytonos intellektuális erőfeszítések, amelyekre sok-sok hónapon át lenne szükség ahhoz, hogy megtanuljanak folyékonyan beszélni a második, de immár nem anyanyelven? Hogyan lehet feltételezni, hogy az »apacsok« — akik, mint közismert, nem az intellektusukról híresek — a primitív fejlettségi színvonaluk mellett ilyen szellemi munkára kárhoztassák magukat, hacsak nem mindig éppen a lustaságuk löki őket a tolvajlás és a bűn útjára?"

[32] „Hogyan létezhet ez az egyezményes nyelv, ez a szleng, amelyben még 15. századi szavak is akadnak, s mely lassan fejlődött ki, nagy vonalakban párhuzamosan a hagyományos nyelvvel, mellyel a folytonos kölcsönös kapcsolat és ellenhatás közepette oly gyakran keveredett?

Tehát ne hagyjuk, hogy megtévesszen bennünket a múltbeli szlengek zászlóvivőinek és doktorainak a kérkedése, akik nyelvi hatalmat szerettek volna kisajátítani, miközben nem volt lehetőségük annak érvényesítésére. A szavakat és kifejezéseket elődeik ajkáról vették; mint nyelvtanírók konstatálták azok használatát és változásait; ám ők maguk semmit létre nem hoztak. A bizalmas nyelvek, a népi, a szakmai nyelvek, a banditák nyelvei, csakúgy mint a becsületes emberek nyelve, sajátos történelmi hagyománnyal bír, ahhoz hasonlóval, mint az irodalmi nyelvek: a fejlődésük progresszív evolúció során megy végbe, nem pedig hirtelen revolúciók útján, s ez az egyetlen állítás is elegendő a »mesterséges nyelv« elméletének megcáfolására."

velle par les mêmes procédés que la langue ordinaire".[33] És valamivel lejjebb: „L'argot populaire est ainsi un véritable français d'avant-garde, et forme le prolongement naturel de la langue familière" (1922: 194).[34]

Elméletének e konklúziójában DAUZAT következetes és logikus. Valóban, ha elismerjük, hogy a szleng a nyelv valamennyi nyelvjárására egyformán jellemző, normális nyelvi törvényszerűségek alapján fejlődik, akkor a szleng és a hétköznapi beszéd számos és mélyreható különbsége alapján teljesen logikus, hogy a szlengben a jövő nyelvét, sőt az is megeshet, hogy legfőbb és legkövetkezetesebb használóiban — a bűnözőkben — pedig a civilizáció élcsapatát lássuk!

Ez a végsőkig logikus következtetés az abszurdumig viszi DAUZAT szlenggel kapcsolatos álláspontját és felfedi annak teljes megalapozatlanságát.

DAUZAT, miközben elveti a szleng titkos jellegét, végső fokon észrevétlenül megismétli ennek az elméletnek számos fogyatékosságát, mivel tagadja a nyelvészeti jelenségeknek a szlengben megnyilvánuló sajátszerűségét, s azokat a nyelv megszokott változásaival azonosítja, s ezáltal ugyanúgy eljellegteleníti azt, amint ezt a hírhedt „etnográfusok" tették, akikkel maga is polemizál. Ezt mi formális szociológiai megközelítésnek nevezzük, mivel ennek az irányzatnak a képviselői arra tesznek kísérletet, hogy a szlengjelenségek valóságos magyarázatát csupán „címkézéssel" helyettesítsék, hogy tudniillik a szleng ehhez vagy ahhoz a társadalmi csoporthoz tartozik. Annak a megállapításával, hogy a szleng az „alantas osztályokhoz", a proletáriátushoz, a lumpenekhez, a deklasszáltakhoz vagy egyszerűen „a társadalom peremén" (en marge de société) álló személyekhez tartozik, ezek a kutatók befejezettnek tekintik a szleng keletkezésének magyarázatát vállaló feladatukat.

Ennek az irányzatnak a képviselői (főként a franciák) fölöttébb gyakran állítják szembe egymással a szlenget mint városi dialektust a falusi dialektusokkal, a patois-kkal.

Számunkra alapjában véve módszertanilag helytelennek tűnik a városi nyelv és a falusi nyelv szembeállítása. A nyelvjárások felosztása a valóságos társadalmi viszonyok reális figyelembevételével kell, hogy történjen. A falusi dialektusok külön csoportba sorolása lényegében még nem távolodott el a 19. századi nyelvészet narodnyik hagyományaitól.

KLUGE (1901, 1895, 1911) és GÜNTHER (1919) német nyelvészek, miután lelkiismeretesen összegyűjtötték a maguk terjedelmes szlenganyagát, ennek ellenére nem helyezkedtek valamennyire is eredeti elméleti álláspontra, hanem teljes mértékben a legnyíltabb „földhözragadt empirizmus" hatalmában maradtak. Érdeklődésük főleg az egyes szlengszavak eredetére irányul. Az ilyen, túlságosan gyakran még öncélú nyelvészeti vizsgálattá is váló etimologizálással

[33] „Minden szleng ugyanolyan módon keletkezik és újul meg, ahogyan a mindennapi nyelv".

[34] „A népi szleng tehát igazi progresszív francia nyelv, a bizalmas nyelv természetes folytatása".

kapcsolatban kétségkívül helyesen jegyezte meg DELVAU: „C'est un jeu comme un autre, amusant pour soi, fatigant pour autrui…"[35]

Mind a nyelvészeti, mind az egyéb tudományos irodalomban elterjedt a szleng pszichológiai tényként való magyarázata. Egyes pszichológiai meggondolások, a szleng kialakulásában szerepet játszó pszichológiai tényező figyelembevétele megtalálhatók NICEFORO, GRASSERIE, TIMMERMANS, DAUZAT és sok más olyan kutató műveiben is, akit feltételesen besoroltunk valamely szlengkutatási irányzathoz. A pszichológiai magyarázatok rendszerint nem annyira a szleng létezésének vagy valamely közegben való szlenghasználatnak a tényét érintik, mint inkább az egyes szlengjelenségeket. Véleményünk szerint a szlengmegnyilvánulásokat pszichológiai szempontból tárgyaló irodalomban SPERBERé (1923) a legérdekesebb munka; ez a beszéd egyes szlengképződményeit az ember érzelmi színezetű komplexusaival magyarázza.

Ennek a módszernek az a fő hiányossága, hogy a nyelvet egyéni alkotás termékeként szemléli. Ha szó is esik a művekben társadalmi közösségről, az egyéni és a kollektív pszichológia közé önkényesen egyenlőségjelet tesznek. Márpedig nemcsak hogy nincs jogunk felcserélni a kollektív pszichológiát az egyénével, hanem a tulajdonképpeni kollektív pszichológiát is (ha ez a terminus egyáltalán alkalmazható a nyelvre) annak egy részére kell leszűkítenünk, arra tudniillik, amely kapcsolatban áll a gondolkodással.

A lélektani magyarázatok félúton elakadnak. A pszichológiai jelenség önmagában nem olyan abszolút valami, amivel a magyarázatot befejezettnek lehetne tekinteni. Bármely pszichológia vagy pszichológiai jelenség a társadalmi-gazdasági valóság ténye alapján igényel további magyarázatot.

A szleng szakirodalmának áttekintését azzal zárhatjuk, amivel NICEFORO kezdte a könyvét: „L'argot a ses légendes!"[36]

A szlengre vonatkozó kérdésfeltevés elméleti fejletlenségéből nem következett a feltételezések szegénysége. Amilyen sok e területen az elmélet, ugyanolyan következetlen is. A szlengirodalom óriási nyersanyagtartalékokat rejt magában a kutató számára, ám egyelőre semmit sem találunk benne készen.

Úgy gondoljuk, hogy bármiféle szlengkutatásnak három mozzanatra kell épülnie: a szleng a nyelv ténye, a szleng a gondolkodás ténye, s végül a szleng a társadalmi-gazdasági determináltság ténye.

Kizárólag e módszertani feltételekkel lehetséges a modern szovjet nyelvészet színvonalán álló szlengelmélet kidolgozása. Az alábbiakban néhány vonatkozásban kísérletet teszünk arra, hogy megoldást adjunk ennek az elméletnek a kidolgozásához.

[35] „Ez a játék, mint bármely másik, mulatságos a játékos számára, fárasztó a többieknek …"
[36] „Az argónak megvannak a maga legendái!"

Módszertani szempontból célszerűnek tartjuk, hogy a szakmai nyelvben megjelenő szlengképződmények közül egyelőre csak azokat figyeljük meg, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a termeléssel és a gazdasággal.

II.

Bármennyire is feltételesen használják az *argó, zsargon, szleng* stb. terminusokat, a különböző országok, korok és irányzatok kutatói mindig homogén, meghatározott nyelvi jelenségcsoportot jelölnek velük. Pontosan ki tudjuk választani a szlengszavakat és -kifejezéseket a legkülönbözőbb társadalmi csoportok, kézművesek, tengerészek, koldusok, katonák, diákok nyelvében. Tévedés nélkül megkülönböztetjük ezeket a technikai kifejezésektől, a terminus technicusoktól, és sohasem nevezzük szlengnek a mérnökök, tudósok, technikusok, szakmunkások sajátos nyelvét.

A szlengjelenségek éppen az által figyelemreméltóak, hogy még az olyan ember is, aki sohasem töpreng a nyelvi folyamatokon, könnyen és hibátlanul kiemeli és megkülönbözteti őket a saját és mások beszédében is.

Ám nemcsak a külső szemlélő tudja észrevenni a nyelvben a szlengjelenségeket, hanem maga a szlenghasználó is kiemeli és hangsúlyozza őket a beszédében, képes arra, hogy ellenőrizze alkalmazásukat, visszatartsa magát tőlük, vagy ellenkezőleg, kedve szerint aktivizálja őket.

Egy diák például az iskolai szlengszavakat kizárólag az egyívású társaival használja. Nem alkalmazza a szüleivel vagy tanáraival folytatott beszélgetésben, hacsak ez utóbbiakkal nincs szorosabb kapcsolatban. A részeges az egész zsargonját, mint a *дербануть* 'behajít', *дербалызнуть* 'bedörgöl', *вонзать в себя* 'belök' (tkp. magába szúr), *двинуть от всех скорбей* 'benyom' (tkp. minden bánatától elmozdítja), *амбушюр потерять* 'csapol' (tkp. eltéveszti a torkolatot), *ковырнуть стаканчик* 'behajítja a gallér mögé' (tkp. megkarmolja a pohárkát), *медведя хватить* 'beteper' (tkp. megcsípi a medvét), *полешко подложить* 'benyomja az inge alá' (tkp. alátesz egy fahasábot), *муху раздавить* 'bevedel' (tkp. agyoncsap egy legyet), *собачку пропустить* 'legurít' (tkp. beengedi a kutyust), *царапнуть* 'leküld' (tkp. megkarmol) stb. típusú szavakat csak az italozásban részt vevő társával használja, vagy legalábbis olyannal, akit p o t e n c i á l i s a n ilyennek vél. Ugyanígy a nyomdai szedőmunkás családja sem sejtheti, hogy léteznek olyan szavak mint az *огурец* 'a szedő árja' (tkp. uborka), *бык* 'néhány szó v. sor kihagyása' (tkp. bika)[37], *козел* 'ua.' (tkp. bakkecske), *муха* 'olvashatatlan rész az eredetiben' (tkp. légy)[38], *покойник* 'kétszer kiszedett rész' (tkp. holttest)[39], *извозчик* 'olyan korrektori javítás, amikor a

[37] A magyar nyomdászszlengben *suszter* v. *temetés.* (*A ford.*)

[38] A magyarban *mákostészta.* (*A ford.*)

[39] A magyar nyomdászszlengben *lakodalom.* (*A ford.*)

szükséges betű kinyúlik a margóra' (tkp. konflis) stb., amelyeket régebben a szedő a munkahelyén naponta használt a szaktársaival.

A szlenggel ellentétben a szaknyelvre (a szak- és szakmai terminológiára) nem jellemző ez a sajátos társadalmi bezártság. A szaknyelv használatához nincs szükség arra a sajátos, szoros társadalmi kontaktusra, amely a szlengen való beszélgetéshez kell. Ez a legfőbb, meglepő és rendkívül jelentős különbség a szleng és a szaknyelvek, tehát a bármelyik szakmában meglévő szakterminológia között. Szakterminológia valamennyi szakmában van, szlengszavak viszont egyáltalán nem mindegyikben.

A szlenget nem tekinthetjük kizárólag tudatalatti jelenségnek, a természetes, megszokott és normális beszéd jelenségének, amelyhez a szlenghasználó állandóan ragaszkodik, s amelyhez nem lesz hűtlen semmilyen körülmények között sem.

A fenti példák, melyeknek számát korlátlanul szaporíthatnánk, azt bizonyítják, hogy a szlenghasználó szabadon áttérhet a megszokott beszédről a szlengre és fordítva; a szleng valószínűleg valamely általános nyelvi feladatnak van alárendelve; a szlengszavak ilyenként való használata bizonyos mértékben tudatos, és a beszéd stilisztikai rendezésének tekinthető.

A szleng a másodlagos beszédsor jelensége a szokásos beszéd fölött, tehát felépítmény jellegű jelenség. Minden szlenghasználó kétnyelvű, s a beszéde a körülményektől függően variálódik: egyes esetekben a szlengszavakat használja, máskor a megszokottakat. A műszaki rajzolók nyelvében például van egy igen aktív, gyakran használatos szlengszó, a *балеринка* 'körző' (tkp. balerina). Sajátossága az, hogy nem szorítja ki ekvivalensét, a *циркуль*-t ('körző'), hanem vele párhuzamosan létezik. A rajzoló egyszer (maguk között) a *балеринка*-t használja, máskor (kevésbé intim közegben) a *циркуль*-t.[40]

A szlengszó és a szakszó lényegbevágóan különbözik egymástól, jóllehet egymás mellett élhet ugyanannak a társadalmi csoportnak a nyelvében. Az egyik csoport nyelvében a szlengszavak, a másikában a szakszavak dominálnak.

Tanulmányunk célja a következő három mozzanat tisztázása: **1.** miben különbözik a szlengszó a megszokottól (a szleng mint nyelvi tény), **2.** miért használatos egyik esetben a szlengszó, másokban pedig a megszokott, következésképpen mi a szlengszó társadalmi funkciója, és **3.** milyen objektív okok hívják életre a szlengszót (a szleng mint társadalmi-gazdasági feltételekhez kötött tény); s mindezt lehetőség szerint a szakmai nyelv alapján.

A mindennapi nyárspolgári szemlélet a szlenget durva, vulgáris, kihívó, cinikus nyelvnek tartja. Maguk a szlenghasználók hajlamosak a szlenget merész, vakmerő, hetyke, szellemes nyelvnek tartani.

[40] Kb. hasonló módon használták még nem is olyan régen, a számítógép előtti világban a *logarlőcs* és a *logarléc* szavakat. (*A ford.*)

Mindkét elképzelés azon a benyomáson alapul, amelyet a szleng különleges „hangzása”, különleges emocionális színezete okoz. *La langue bleu* (tkp. kék nyelv), *la langue verte* (tkp. zöld nyelv), *italien rouge* (tkp. piros olasz), *Rotwelsch* (tkp. érthetetlen vörös nyelv) — ezek az elnevezések azt hangsúlyozzák, hogy a szlenget a mindennapi nyelvtől a „színe”, a sajátos, egyedül rá jellemző lokális tónusa különbözteti meg.

Aligha tévedünk, ha a szlengdefiníció középpontjába az egyes szlengszavak sajátos, homogén emocionális színezetét állítjuk. A szleng érzelmi telítettsége az az alapvető általános ismertetőjegy, amely megkülönbözteti a szlenghasználó nyelvét a mérnök vagy a szakmunkás nyelvétől.

Az érzelmi telítettséget erősítheti a külső expresszivitás, a szó kifejező ereje, a benne kifejeződő kép is. BORROW (1843: 132) volt az első olyan kutató, aki felfigyelt a szleng metaforikus jellegére, mint annak jellemző és legfőbb vonására. Nyomában szinte valamennyi kutató megemlíti a szleng képszerűségét. A szakirodalomban kialakult az a hagyomány, hogy a szlengszavakat az esztétikai alkotás termékeként osztályozzák.

A szlengszavak jellemzése során a kutatók (köztük SAINÉAN is) főként a poétikából kölcsönzött műszavakat alkalmazzák: metafora, metonímia, hiperbola stb.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az expresszivitás (kifejező erő) még nem jellemzi elegendő mértékben a szlengszót. A legkülönbözőbb szaknyelvek is tele vannak olyan szavakkal, amelyek valamely képet, metaforát fejeznek ki. A *горбыль* ’héj- v. széldeszka’ az ácsoknál, a *штопор* ’dugóhúzó’ a pilótáknál, a *pig* ’kihűlt buga’ (tkp. disznó) az angol olvasztároknál mind-mind metaforikus szavak, amelyeknek valaha lehet, hogy volt érzelmi töltete, de mára rég elenyészett, és ezek a szavak kizárólag technikai, nomenklatúrabeli terminusokká váltak.[41]

A külső expresszió, a kifejezőerő tehát csupán közvetett kritériuma lehet a szlengszónak. Az expresszió elősegíti a szó érzelmi oldalának megnyilvánulását, de még nem kötelező eleme annak.

Másrészt viszont ugyanilyen könnyen ki tudnánk mutatni, hogy a szó érzelmi hatásfoka önmagában szintén nem lehet elegendő kritérium ahhoz, hogy a szleng jelenségei közé soroljuk. Egy felindult ember beszéde is lehet emocionális, akárcsak a költői beszéd, lehet szó arról, hogy a női beszédnek nagyobb fokú az ér-

[41] Mindez összevethető a következő orosz példákkal: *зубец* ’fogazat’ (tkp. fog), *колено* ’könyökcső’ (tkp. térd), *шейка* ’tengelycsap’ (tkp. nyak), *глазок* ’hurok’ (tkp. szem), *язык* ’harangütő’ (tkp. nyelv), *сердечник* ’tengely’ (tkp. valaminek a közepe), *хобот* ’lövegtalp-emelőkar’ (tkp. ormány), *хвост* ’mosadék’ (tkp. farok), *лоб* ’(homlok)felület (épületen)’ (tkp. homlok), *щечка* ’foghúzó fogó csőre’ (tkp. orca), *хребет* ’tetőgerinc’ (tkp. gerinc), *плечики* ’vállfa’ (tkp. vállak), *палец* ’csapszeg’ (tkp. ujj), *когти* ’mászóvas’ (tkp. körmök), *ушко* ’fülecs’ (tkp. fül), *ножка* ’állvány’ (tkp. láb), *ручка* ’fogantyú’ (tkp. kéz), *шапка* ’főcím’ (tkp. sapka), *рукав* ’tömlő’ (tkp. kabátujj), *муфта* ’karmantyú’ (tkp. muff), *кошка* ’kutatóhorgony’ (tkp. macska), *бык* ’hídláb’ (tkp. bika) stb.

zelmi jellege[42], mint a férfiakénak, lehet szó a logikai hangsúly vagy az egyenes beszéd emocionalitásáról stb. Ha a szó érzelmi telítettségén azt értjük, hogy a szóban az általa kifejezett jelenséghez való emocionális viszonyunk ölt testet, igen sok ilyen esetet találhatunk mindennapi, egyáltalán nem szleng jellegű beszédünkben is.

Nem nehéz azonban azt is észrevenni, hogy a szlengbeszéd érzelmi töltete fölöttébb sajátszerű, jellegzetes, és mindenféle más, nem szleng jellegű töltettől különbözik. Bármelyik szót vegyük is a következő tolvajnyelviekből: *псира* ’1. kutya, 2. dühös, hangos nő’, *лярва* ’prostituált’, *задрыга* ’megbízhatatlan ember’, *волосатики* ’kívülállók’ (tkp. szőrösök), *аршин* ’kereskedő’ (tkp. rőf), *когти рвать* ’elfut’ (tkp. tépi a körmét), *на скрипке играть* ’fűrészeli a rácsot’ (tkp. hegedül), *плясать чечетку* ’besúg’ (tkp. sztepptáncot jár), *вертеть головой* ’fejbe ver’ (tkp. forgatja a fejét), *банки ставить* ’ver’ (tkp. köpölyöz), *бусать* ’iszik’ (vö. ezzel az angol szl. *booze* ’iszik’; *bowse*, *booze* vagy *shuck-casa* [vö. orosz tolv.ny. *хаза* ’bűntanya’] ’csapszék’, *boozing-ken* ’italmérés’), vagy a hamiskártyásokéból: *боковой ветер* ’egy hamiskártyás fogás’ (tkp. oldalszél), *сквозняк* ’átjáróház’ (tkp. huzat), *клиент* ’a hamiskártyás társa’ (tkp. ügyfél), *пассажир* ’a hamiskártyás áldozata’ (tkp. utas), *динама* ’1. csalás, 2. adósság-visszatartás’, *замазка* ’nagy kártyaadósság’ (tkp. gitt), *шанс* ’hamiskártyás fogás’ (tkp. esély), *ерш* ’egy hamiskártyás fogás’ (tkp. sörbe öntött vodka), *баламут* ’egy hamiskártyás fogás’, *букет* ’hamiskártyás fogással játékba bocsátott lap’ (tkp. a büntetőtörvénykönyv több cikke együttesen), *угадать* ’hamiskártyás fogásokkal nyer’ (tkp. kitalál, eltalál), *бояровать* ’a kiszemelt áldozatot kártyázásra bírja’, *фаловать* ’ua.’, *заложить* ’előkészíti a kártyacsomagot’, mindegyik egy minőségileg körülbelül egyforma érzelmi alapra, a jelenséghez való ugyanolyan minőségű viszonyra épül, amelyet könnyűszerrel felfog bárki, aki kapcsolatba lép a szlenggel.[43] A szlengszóban kifejezett érzelem mindig a szlenghasználónak a külső világhoz való meghatározott viszonyát fejezi ki.

A szlengszónak minden egyébtől való különbségét tehát a legcélszerűbb az érzelmi jellege alapján meghatározni, amely sajátos, csak a szlengre jellemző és bármi mástól megkülönböztethető.

Nem feladatunk a szlengszó érzelmi oldalának teljes tartalmi tisztázása. Ez a kérdés túlságosan bonyolult ahhoz, hogy tanulmányunk szűkre szabott határai

[42] A női beszéd, különösen falun, tele van emocionális indulatszókkal és felkiáltásokkal: *ах!* (óh!), *ужасти!* (borzasztó!) stb.

[43] Vö. a forradalom előtti tiszti szleng szavaival: *фендрик* ’civil’, *штафирка* ’ua.’, *шпак* ’ua.’, *надир* ’részeg’, *пробор* ’becsapás’, *цукать* ’szép’, *скакать* ’lóversenyen játszik’, *обалдеть можно!* ’Nagyszerű!’, *Алфераки с пуговкой!* ’ua.’, *Н-да, кандеряпистая!* ’ua.’, *Адски!* ’ua.’, *Смотрит как бзым!* ’ua.’, *И вас по тому же месту!* ’Viszont kívánom!’ (Ld. Beljajev: Барышни Шнейдер [A Snejder-kisasszonyok]. Szentpétervár, é. n.).

között részletesen megvilágíthassuk. Itt csupán azt az összefüggést szeretnénk kimutatni, amely a szlengszó és a nevetséges emóciója között fennáll.

Már a szleng olyan régi angol elnevezése is, mint a *jesting speech* (tkp. 'tréfás beszéd') (vagy *jesting language* [tkp. 'tréfás nyelv'] vagy a *merry greek* [tkp. 'vidám csaló']) is hangsúlyozza humoros, tréfás alkatát.[44] A kutatók az orosz vándorkereskedők és a 19. század eleji néhány más réteg szlengjének tréfás mivoltát is észrevették. Ugyanezt a sajátságot említi KRAPP és BRADLEY az Encyclopedia Britannica szócikkében: „An element of humour is almost always present in slang, usually as humourous exaggeration. Thus to call a hat a lid is amusing because it puts a hat and a pot-lid in the same class. So when an alluring woman is called a vamp, from vampire. Slang is rarely or never bitter in its implied judgments. It places things in their proper places with a smile."[45]

Igaz, meg kell jegyezni, hogy a szlengszóban megjelenő nevetséges elem az eleven használaton kívül általában elkallódik, s ritkán jut el a kutatókig, hacsak azok nem a szlenghasználók beszédének közvetlen megfigyeléséből merítik az anyagukat. Ezért van az, hogy a nehezen megfigyelhető szlengek kutatói néhány kivételtől eltekintve elhallgatták ezt a fontos mozzanatot.

Annál érdekesebb viszont, hogy a szlengszónak erre az oldalára figyeltek fel a katonai szleng (Franciaországban ennek *poilu* a neve) kutatói az 1914–1918-as világháború alatt[46]. A háború közelebb vitte a kutatókat a szlenghez, több alkalmat nyújtott a katonai szlenggel való közvetlen ismerkedésre, valamint — s talán ez a legfontosabb — lehetőséget kínált számukra ahhoz, hogy a szlengszavakat születésük folyamatában vizsgálhassák.

A szlengszó emocionalitása nem azzal a nevetségessel azonos, ami tiszta és közvetlen állapotban jelenik meg. A szlengszó szellemessége nagymértékben

[44] Ez egyébként újabb bizonyítéka annak, hogy a szleng mindig is lényegesen különbözött a „titkos" nyelvektől és a szakterminológiától. Aligha alkalmazható a *jesting speech* és a *merry greek* kifejezés az olyan „komoly" jelenségekre, mint a titkosnyelv vagy a szakterminológia.

[45] „A humor bizonyos elemei mindig jelen vannak a szlengben, különösen a humoros túlzás alakjában. A kalapot például *fedő*-nek nevezni mulatságos, mert ez a kalapot az éjjeliedény fedőjével állítja egy sorba. Ugyanez történik, ha egy vonzó nőt *vamp*-nak neveznek a *vampire* 'vámpír' szóból. A szleng ritkán vagy egyáltalán nem keserű burkolt ítéleteiben. Mosolyogva teszi a dolgokat a helyükre."

A szleng tréfás, humoros jellegéről találunk az angol „rhyming slang"-ről [rímelő szleng] írottakban is (The Bookman, 1934. október. 33. lap): „The Cockney takes a humourous view of life, and hides his tolerance under a veil of criticism. It is as if he were pointing out that he hates bluff or swank of any kind". [„ A cockney beszélője az élet humoros oldalát rajzolja meg, és a kritika fátyla alá rejti a toleranciáját. Olyan, mintha azt akarná megmutatni, hogy utál mindenféle blöfölést és divatost."] SILVESTRE az ALBERT-LÉVY és PINET könyvének (ALBERT-LÉVY–PINET 1894; ld. a későbbi, 1905. évi kiadást) előszavában az École polytechnique [műszaki egyetem] nyelvét „joyeux langage"-nak [vidám nyelvnek] nevezi (XIII. lap).

[46] SAINÉAN 1915; DÉCHELETTE 1918; DAUZAT 1918; ESNAULT 1919. Érdekes példákat találunk a német katonai szlengből SPERBERnél (1923: 45–7).

megkopik és elaprózódik a hosszas használat folyamatában. Nem tréfa ez, hanem egyfajta célzás a tréfára, nem nevetséges, hanem annak a jele. A továbbiakban meg fogjuk látni, hogy a szlengszavak tréfás jellege főként azoktól a külső körülményektől függ, amelyek a szót életre hívták. A szlengszó emócióját a legpontosabban úgy lehetne meghatározni, mint ami potenciálisan nevetséges; itt azonban ennek az érzelemnek csak az egyik oldalára gondolunk, arra, amelyre a továbbiakban szükségünk lesz a szlengszó funkciójának magyarázatához.

Lássuk mindenekelőtt azokat a szlengszavakat, amelyekben a nevetséges elem a legkendőzetlenebb formában jelenik meg.

Az orosz szleng történetéhez megkerülhetetlen anyaggal szolgál két 18. századi könyv, amely Vanyka Kain nevéhez fűződik: az „История Ваньки Каина славного вора, разбойника и бывшего московского сыщика” [A nevezetes tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó, Vanyka Kain története] (3. kiadás, Москва, 1792) és az „Обстоятельное и верное описание добрых и злых дел российского мошенника, вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, всей его жизни и странных похождений, сочиненное М.[атвеем] К.[омаровым] в Москве 1775 г.” [Részletes és hív leírása mindazon jó és gonosz tetteknek, melyeket Vanyka Kain, az orosz szélhámos, tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó elkövetett, egész életének és különös kalandjainak, Matvej Komarov leírásában, Moszkvában, az 1775. évben] (Санкт Петербург, 1779).

A mai tolvajnyelv számos expresszív szavát megtaláljuk itt részletesen kifejtett szellemességek alakjában. A ’tolvaj’ pl. *купец пропалых вещей* (tkp. az elveszett holmik kereskedője (a 19–20. században *купить* [tkp. vásárol] ’ellop’, *купец* [tkp. kereskedő] ’zsebtolvaj’). Vanyka Kain mondja a vallatáson: „баня здесь дешева, стойка по грошу, лежанка по копейке” ’a fürdő itt olcsó, állva egy garas, a polcon meg egy kopek’ (a 20. században a ’vallatás’ *баня* [tkp. fürdő], a ’vizsgálóbíró’ *корыто* [tkp. teknő], a ’fogda’ vagy az ’őrizetes’ a rendőrőrsön *парилка* [tkp. gőzterem]). Amikor Vanyka Kain megy kirabolni Subin földesurat, így figyelmezteti: „…неужели у тебя летней одежды нет, а всегда ходишь в шубе? Почему и будут к вам портные для шитья летних кафтанов” ’Hát nincs neked nyári gúnyád, hogy mindig bundában jársz? Ezért jönnek majd hozzád a szabók, hogy nyári kaftánt varrjanak’. (Ma a *сшить одежку* [tkp. ruhát varr] azt jelenti: ’teljesen kirabol’). A ’tolvajlás’ *черная работа* (tkp. fekete munka). (Ma a ’betöréses lopás’ *подработка* [tkp. mellékállás]). A ’titkos kancellária’ *стукалов монастырь* (tkp. kopogtatós kolostor), ma a *стучать* ’feljelent’ (tkp. kopog).

Vanyka Kain csaknem teljes szókincse ilyen szellemes szavakból áll: *качалка* ’akasztófa’ (tkp. hinta), *каменный мешок* ’börtön’ (tkp. kőzsák): *в тот мешок спрятал, чтобы никто не нашел* ’abba a zsákba dugta, hogy senki meg ne találhassa’, *немшонная баня* ’kínzókamra’ (tkp. be nem mohosodott fürdő):

где люди весят сколько кто потянет ’ahol mindenki olyan súlyú, amennyit nyom’, *монастырские четки* ’lábbilincs’ (tkp. kolostori rózsafüzér), *тихая милостыня* ’szélhámosság’ (tkp. csöndes alamizsna), *тянуть заповедное серебро* ’hamis ezüstpénzt ver’ (tkp. védett ezüstöt húz), *товар с безумного ряду* ’vodka’ (tkp. a bolondsoron vett áru). (Dorosevics „Szahalin” c. művében a ’vodka’ *сумасшедшая вода* [tkp. bolondvíz], a ’részeges’ *сырой* [tkp. nyers], ma a ’berúg’ *намокнуть* [tkp. elázik]).[47]

A nyomdai szedők lassanként eltűnő külön szlengjének zömét eredetileg bizonyára szintén a tréfa szülte. Pl. a *правка огурцом* (tkp. uborkával javít) valószínűleg olyan részeg állapotra utal, amikor a szedő a szaknyelvi *шило* ’ár’ helyett a számára „előételül” szolgáló sósuborka segítségével javít. A *муха* (tkp. légy) szócska pedig bizonyára az olvashatatlan passzus[48] tréfás magyarázatául szolgál: az eredetit bepiszkították a legyek. Az *извозчик* (tkp. kocsis), *вожжи* (tkp. gyeplő) szavakban az olvashatatlan korrektúrát a kocsis nevű, papíron játszott gyermekjátékhoz hasonlítják.

Amint Vanyka Kain fentebb idézett szellemességei környezetének jellegzetes tréfálkozó modorát adták vissza, és később fokozatosan rövidültek, majd pedig egy-egy szóban koncentrálódtak, s végül a tolvajnyelv szavai váltak, ugyanígy a szedőknél is a nap nap után ismétlődő sztereotip tréfák végeredményben a szedőszleng jellegzetes szavait adták.[49]

Minden ilyen szó nem halványuló szellemességének a titka abból fakad, hogy ami bennük nevetséges, azt állandóan életben tartják a keletkezésüket előidéző okok. Mihelyt egy emocionális expresszív szlengszó más közegbe kerül, ahol nem érvényesül a szó egész környezete, ez a szellemesség nyomban elenyészik.

[47] Annak a bizonyítására, hogy a fenti példákban nem Vanyka Kain beszédének egyéni jellegzetességéről van szó, hanem a 18. századi szlengbeszéd stilisztikájának általános jelenségéről, egy másik könyvből is idézek (Похождения Ивана гостиного сына [Ivan, a kalmárfi kalandjai], ч. 2, Санкт Петербург, 1785): нищий „вздумал с товарищи другое *набожное рукомесло*, но начал уже *сбирать с прохожих подать* и ходить по дворам в покои и в чердаки за *милостынею*. Но сие мастерство не долго им исполнять удалось, потому что есть *чернецы* и на Симонове, так и в Москве не все простаки. Как-то ненароком попали в такую западню, из которой трудненько было и вылезть; отведены были в сыскной приказ к суду, где мазали их по спинам долгою об одном конце плетью, а после *парили* сухими вениками и трусили зажжонные на теле листья, и хотя *баня* была и не топлена, но вельми жарка показалась” [A koldus „kitalált a sorsosaival egy másfajta *istennek tetsző mesterséget*, s kezdte már *a járókelőktől szedni az adót*, meg a házakba és a padlásokra is kezdett be-bejárni *alamizsna* végett. Ám nem soká űzhették e *mesterséget*, mert vannak *barátok* a Szimon-kolostorban is, meg Moszkvában sem mindenki tökfilkó. Egyszer eshetőlegesen olyan kelepcébe sikeredtek, amiből körömszakasztó lett volna kimászni; a rendőrbiztoshoz kísérték őket, az ítélőmesterhez, s ott untig-fáradtig *kenegették* a hátukat egy hosszú kancsukával, majd száraz vesszővel *gőzölték* őket, meg égő faleveleket hintettek a testükre, és bár a *fürdő* nem volt felfűtve, felettébb hevetegesnek tűnt fel nekik.” (О лукавом нищем [A fúrtagyú koldusról], II, 91–4. Kiemelés tőlem — D. L.)

[48] A magyar nyomdászszlengben *kínai trónbeszéd*. (*A ford.*)

[49] A szellemességben megnyilvánuló ökonomikus tendenciáról ld. FREUD 160.

A szlengszó mindaddig magában hordja ezt a célzást, a nevetséges jelét, potenciáját, amíg a nevetségest előidézi az oka.

Szinte valamennyi kutatás vagy szlengszótár tartalmaz olyan szavakat, amelyekben a nevetséges alig rejtett formában jelenik meg, s amelyeknek a szellemessége metaforában, metonímiában, hiperbolában stb. nyilvánul meg. Ám nem szabad elfeledkezni azokról a példákról sem, amikor a nevetséges mélyebben rejlik, és csak az eleven nyelvhasználat hozza azt felszínre. Például minden valamennyire is fejlett szleng tartalmaz idegen eredetű szavakat. A szleng és az idegen nyelvek kapcsolata a különböző szlengek elnevezésében is tükröződik, például *St. Gile's Greek* (tkp. St. Gile görögje), *Pedlar's French* 'tolvajnyelv' (tkp. házalófrancia), *Rotwelsch* 'német tolvajnyelv' (tkp. érthetetlen vörös nyelv), *Germania* 'spanyol szleng', *Lingua Franca* 'olasz szleng' stb.

Az egyes idegen eredetű szavak példája bizonyítja, hogy ezeknek az emocionális-expresszív ereje semmivel sem gyengébb, mint a metaforikus szavaké. Az idegen szavaknak ebben az emocionalitásában fontos szerepet játszik az idegen nyelv nemzeti sajátosságának kifigurázása. Ez olyan jelenségekkel függ össze, mint a szavak torzítása a nyelvet rosszul beszélő külföldiek utánzásakor, az idegen (pl. a cigány vagy a zsidó) nyelv akcentusának tréfás mímelése, a régies vagy vidékies szavak vicces beleszövése a beszédbe stb. Mindez széles körben elterjedt az orosz tolvajnyelvben.

A zsidó és cigány nyelv, amely iránt a lakosság bizonyos rétegei különös előítéletet tápláltak, a szlengben a legaktívabbnak bizonyult, s az oroszban, a németben és az angolban a legtöbb szlengképződményt eredményezte. Nem nehéz rájönni, miért éppen az e nyelvekből átvett tréfás kölcsönszavak lettek olyan termékenyek.

Általában el kell ismerni, hogy az idegen, ismeretlen nyelv szavai hajlamosak arra, hogy emocionális-expresszív töltetet nyerjenek. A diákok között nagy divatban voltak például a latin és görög szavak mint szlengszerű képződmények. A régi papnevelde — az idegen nyelvek utánzása jegyében — megteremtette a „mikofar" és „szirami" nyelveket. Hasonló jelenséggel van dolgunk az orosz vándorkereskedők „otvernyik" nyelvében is, amely valószínűleg szintén arra a hatásra épült, hogy „idegen nyelvi" benyomást keltsen, s ezt egyébként egyes kutatók éppen a szleng egyezményes jellege kétségtelen bizonyítékának is tekintették.[50]

Néhány példa a vándorkereskedők nyelvéből az ilyen „mesterségesen" alkotott szavakra.

I. Egy szótag toldása a szó elejére: **a)** *ку* szótag: *кулето* (< *лето*) 'nyár', *куможно* (< *можно*) 'lehet, szabad', *куштаны* (< *штаны*) 'nadrág'; **b)** *шу* szótag: *шулуна* (< *луна*) 'hold', *шунебо* (< *небо*) 'ég'.

[50] Köztük ZSIRMUNSZKIJ is (1936).

II. Az első szótag felcserélése *ши* szótagra: *шивар* (< *товар*) ’áru’; *широбка* (< *коробка*) ’doboz’.

III. Egyes hangok (pl. *хти, сыр*) beékelése a szótagok közé: *знахтить* (< *знать*) ’tud’; *плаксырить* (< *плакать*) ’sír, rí’.

IV. A végződés megváltoztatása: *сластим* (< *сласть, сахар*) ’édesség, cukor’; *ситим* (< *ситец*) ’karton’.

V. Szótag- és hangátvetés: *масола* (< *солома*) ’szalma’; *сканбалит* (< *стакан налит*) ’a pohár tele van’; *лопица* (< *полиция*) ’rendőrség’.[51]

Számtalan ilyen szóalkotási mód van. A legelterjedtebbeket külön el is nevezték, például *разговор по шицы* ’sici beszéd’, ezen a *пора домой* ’ideje hazamennünk’ így hangzik: *ширапоцы шимойдоцы;* vagy a *разговор по херам* (a *X* betű *хер* elnevezése után) ’her beszéd’, amelyben ugyanaz a mondat ilyen lesz: *ширахерпоцы шимойхердоцы*.

Hogy ezekben az esetekben tréfás, pajkos, emocionális-expresszív beszéddel állunk szemben, azt néhány máig fennmaradt ilyen típusú szó expresszivitása bizonyítja. Az italozó emberek körében ma is használatos a *лампопо*[52] szlengszócska, ami nem egyéb, mint a *пополам* ’feléből’, csak éppen szótagátvetéssel ejtve, vagy az utcai zsargonból való *ширман* (< *карман*) ’zseb’ szó (ebből származik a *ширмач* ’zsebtolvaj’): itt ugyanazt a *ши* előtagot leljük, amelyet a vándorkereskedőknél láttunk, továbbá *шлякомый, шлякомиться* (< *знакомый, знакомиться*), ’ismerős, ismerkedik’ stb.[53]

Az angol szlengben hasonló jelenségekkel találkozunk. Például a gibberish olyan zsargon, amelyen egy mássalhangzót toldanak minden szóhoz. A *How do you do!* ezen a nyelven így hangzik: *Howl dol youl dol!*

A franciában két szótag hozzátétele volt elterjedve, az egyikben feltétlenül *r* volt, a másodikban *g*. A *Vous êtes un fou* ’Maga bolond’ tehát így hangzott: *Vousdregue esdregue undregue foudregue*.

A végződést gyakran népszerű dalokból kölcsönözték, olyan toldalékok jöttek létre, melyek bizonyos években voltak divatban. 1830-ben Párizsban például a *mare* szótag toldása terjedt el, például *café* ’kávéház’ > *cafémare*.[54]

1823-ban, amikor a diorámа[55] volt a szenzáció, a *rama* végződés jött divatba (parler en *rama* ’ramával beszél’). Ez a szóképzési mód BALZACnál is előfordul

[51] Érdekes adalék van a „kubraj nyelvről”, amely jórészt a beszédnek erre a tréfás eltorzítására épül, és amely — írja tanulmányában KLETNOVA (1927) — „máig” (vagyis 1927-ig) használatos a dorogobuzsi lakosok körében.

[52] Ld. Н. С. Лесков: *Полное собр. соч.* Т. 2. СПб., 1902. 78 és kk.

[53] BREJTMANnál (1901) előfordul a *мациент — пациент* [páciens].

[54] A mare beszédről ld. A. PRIVAT D’ANGLEMONT: *Paris anecdote* [Párizs a viccek tükrében]. Paris, 1854.

[55] A panoráma egy faja, oldalfalakkal és félig áttetsző hátfalakkal, amelyet belülről vagy kívülről megvilágítottak, s ennélfogva a rajz részletei változtak. Sztrojev (Париж в 1838 и 1839 годах [Párizs 1838–1839-ben]. 1841) írja: „A panorámák, kozmorámák, diorámák, neorámák stb. min-

a „Goriot apó”-ban. Megemlíthetjük a hangutánzó szavakat is, amelyeket a szakirodalom részletesen leír.

A tréfás, pajkos beszéd e fajához sorolható a londoni házalók ún. rímelő zsargonja. Ezek az árusok hozzászoktak ahhoz, hogy versikékben és tréfás mondásokban reklámozzák portékájukat, s egy idő múlva a rendes beszéd egyes szavait is elkezdték a rájuk rímelő szavakkal felcserélni, pl. *lodger — artful dodger* [albérlő — minden hájjal megkent ember]; *looking glass — snake in the grass* [tükör — kígyó a fűben]; *shilling — Abraham'villing* [egy shilling — Abraham is úgy akarja]; *sorrowful tale — three months in jail* [szomorú mese — három hónap a börtönben]; *yes — Brown Bess* [igen — kováspuska].[56]

A mi szlengünkben is gyakran rímelnek az emocionális-expresszív szavak a megszokottakra, és egyidejűleg sajátos ikerszavakban is használatosak, például *старец-шкварец* (< *старец*) ’öregember’, *траля-валя* ’fecsegés’[57], *шкарынары* (< *шкары*) ’nadrág’ stb. Ezzel a jelenséggel rokon a gyerekek emocionális nyelve is. Lássuk például:

Мимо нашей то деревни	Odakinn a falu szélén
Передралися слепые	Összevesztek a vakok.
Костылями-мостылями	Hónaljmankóval-csankóval
Перевертышами.	Elpüfölték jól egymást.
Тани, бани,	Tánya, bánya,
Что под нами	Hol a kánya,
Под железными столбами.	Ahol a vasoszlop bánja.
Ты куколка,	Hol a pólyás,
Я муколка,	Itt a mólyás,
Что в гости не шла?	Mért nem jöttél már el hozzánk?
Туры, буры, рататуры	Csindi-lindi, csundu-lind,
Деревенски бабы дуры.	A vénasszony bolond mind.
Чики, брики	Húzzák, hozzák,
Черевики…	Piros csizmák…
Федя-медя съел медведя,	Fegyka szedte, medve ette,
Кошка драна, мышь погана.	Nyúzott macska, egér farka.
Солнышко-ёлнышко…	Napocska-papocska…

dennap odacsalogatják a látogatókat reggel és este is…” (203. lap). „A panorámapasszázsban olyan tömeg szokott lenni, hogy mozdulni is lehetetlenség. Ez a zsebtolvajok kedvenc találkozóhelye, lopják a kendőket, erszényeket, órákat stb.” (195 lap).

[56] A példák HOTTENtől (1859) valók.

[57] Vö. *locsi-fecsi.* (*A ford.*)

Elmondhatjuk tehát, hogy a szlengszó érzelmi tartalma abban a tréfás kedvben, pajkosságban nyilatkozik meg, amellyel ezt a szót kiejtik.

A szlengbeszéd emóciója tulajdonképpen tompítottan nevetséges, s vagy egy tömör, sztereotip élcben, vagy egy idegen eredetű szóban, vagy pedig egy mesterségesen: szótagcserével, illetve -hozzátoldással alkotott szóban, valamint a rímelő beszédben stb. nyilvánulhat meg.

Ha van egy szellemes, jól sikerült kifejezés, azt a szlenghasználó közeg felkapja, saját szükségleteihez igazítja, ha viszont nincs ilyen, kölcsönveszi egy másik nyelvből, ám ha olyan sincs kéznél, a szlenghasználók maguk hozzák létre a rendes szavak törésével és kiforgatásával.

Egy hozzávetőlegesen igaz szabályt fogalmazhatunk meg: ha kevés a szlengben az emocionális-expresszív szó, azok csaknem mindig tömör élcek, tréfák; ha több ilyen van, már megjelennek a más nyelvekből átvett kölcsönszavak; még nagyobb mennyiség esetén pedig jelentkeznek a normális beszéd kifacsarásával keletkezett szavak.

Bármely szóból lehet szlengszó, az a fő, hogy új legyen a megszokotthoz képest. Ez a magyarázata annak, hogy a szlengben olyan könnyen és gyorsan bukkannak fel új szavak.

III.

Mielőtt a következő részre áttérnénk, megjegyezzük, hogy az ember egyes egyéni érzelmei csupán igen korlátozott és átalakított formában fejeződhetnek ki a nyelvben. Amikor azt mondjuk, hogy a szlengbeszéd érzelmileg telített, ezzel egy teljesen önkényes meghatározást alkalmazunk, amelyet csak jobb híján használunk. Ezért nem vállalkoztunk és nem is fogunk arra vállalkozni, hogy adekvát pszichológiai terminusokkal fejezzük ki a szlengbeszédnek ezt az oldalát.

Az ember egyéni érzelmei több-kevesebb teljességgel csupán a stilisztikailag szervezett (egyéni, művészi) beszédben fejeződhetnek ki, míg az egyes szavakban (a szlengbeszéd emocionalitása pedig éppen az egyes szavak érzelmi telítettségétől függ) csupán a leginkább társadalmi jellegű emberi érzelmek tükröződhetnek. A nevetséges érzése éppen ilyen, kifejezetten társadalmi jellegű emberi emóció, amelynek megjelenítéséhez egyik aspektusával közelít a szlengszó.

Egyedül nem lehet nevetni[58], a nevetés mindig hallgatóságot kíván, némely, ha nem is reális, de legalább elképzelt együttérzést és együttes részvételt.

[58] A magukban nevetgélő embereket a környezetük „csodabogaraknak” tartja.

A szlengszó társadalmi jellegét azzal magyarázhatjuk, hogy a nevetés[59] is közösségi jellegű.

A szlengszó szoros kapcsolatban áll az őt életre hívó társadalmi környezettel. A rajta kívül álló jelenségek olyan mértékben határozzák meg, hogy — legalábbis érzelmi vonatkozásában — egy idegen társadalmi csoport tagjai nem tudják megérteni. A szlengszó mindig terjeszkedni akar, mindig aktív, gyakran használják a beszédben, ragadós, ám terjedési, expanzív hajlama ellenére sem képes a végtelenségig terjeszkedni. Bármilyen nagy körön belül élhet, ám ez a kör mégis zárt marad. A szlengszót bizonyos rezonancia élteti, és minél szűkebb az elterjedtségi köre, hordozó környezete minél zártabb, annál egyértelműbb ez a visszhang, a szó annál könnyebben tud keletkezni is, terjedni is, s annál színesebb, érzelmileg expresszívebb lesz. A szlengszó mindig valamiféle megegyezésről, a beszélgetők közötti egyfajta érdekközösségről, azt mondhatnánk, „összeesküvésről" szóló hátsó gondolatot rejt magában.[60]

Egyfajta megegyezésről beszélünk, amit a szlenghasználók kötnek egymással, azonban minden megegyezés szól valamiről. Összeesküvést említettünk, ám az összeesküvések mindig valaki ellen irányulnak. Miről is szól ez a szlengszóban megkötött megegyezés, és ki ellen irányul?

A szlengszó a külvilág kellemetlen hatásaival szembeni kollektív ellenállásról szóló „megegyezést" tartalmazza. Egyfajta társadalmi gesztus, amely a valóság iránti „bátor", lekezelő, csúfondáros, „kritikai" viszonyt jelképezi.

A tanár, különösen ha kiszámíthatatlan a tanítványaihoz való viszonyában, ha cselekedeteit a diákok az önkény megnyilvánulásainak tekintik, s ha emellett a tanulók közösségüket saját maguk is elszigeteltnek, zártnak érzik (ami jellemző volt például a régi internátusokra), ragadványnevet, gúnynevet kap.[61] Ez a ragadványnév mindig familiáris, mindig azonos szintre állítja a tanárt a tanulókkal. A tanulók ezzel azt hangsúlyozzák, hogy nem félnek tőle, hogy nem érzik maguk fölött állónak, sőt egyenesen maguk alá helyezik. Közben teljesen lényegtelen, hogy a tanár egészében rokonszenves-e számukra vagy visszataszító, előnyt vagy kellemetlenségeket várnak-e tőle: a becenevek és a csúfnevek sokkal kevésbé különböznek egymástól, mint gondolni szokták.

[59] A nevetés társadalmi jellege BERGSON (1900) könyvében nyert részleges kifejtést.

[60] ALBERT-LÉVY és PINET (1894) könyvéhez írt előszavában SILVESTRE a következő módon határozza meg az École polytechnique hallgatói szlengjének sajátosságát: „L'argot de l'*X*, comme l'ont appelé les auteurs de cet aimable Dictionnaire, est aussi, entre nous qui avons quitté depuis lengtemps l'École, un signe de raillement, une façon de langage maçonnique" („*X* argot-ja, amint e bájos szótár szerzői nevezik, számunkra, akik már oly rég odahagytuk az iskolapadot, egyfajta ugratás jele, a szabadkőműves nyelv egyik módja" (VIII. lap).

[61] Hasonló jelenség figyelhető meg némely régi hadseregben is. Cromwellnek például *Old Noll* [Öreg Oli], Wellingtonnak *Conkey* [nagyorrú] és *Nosey* [aki mindenbe beleüti az orrát] volt a ragadványneve.

Éppen ilyen ragadványnévnek tűnik nekünk a szlengszó is, és amint a ragadványnév sem akadályozza meg a tulajdonosát abban, hogy valódi vezeték-, keresztés [az oroszoknál — *A ford.*] apai neve is legyen, a szlengszó is szabadon él együtt az ugyanazt a jelenséget jelölő rendes szóval.

Akárcsak a ragadványnevet, a szlengszót is úgy fogadjuk be, mint az olyasvalamit, ami nem valódi, ami törvénytelen, ami tréfás, álarcos. A szleng bármely használója könnyedén tér át a szlengszavak használatáról a megszokottakéra és viszont, teljesen automatikusan, minden gondolkodás nélkül. Az olyan helyzetekben, ahol mindenki „bennfentes", a szlenghasználó többet él a szlenggel, míg ott, ahol nincsenek ott a „mieink", kerülni fogja. Ez történik a tolvajnyelvben csakúgy, mint a hétköznapi, valamint a szakmai szlengekben is. A szlengszót csak ott alkalmazzák, ahol valahogy el kell vonatkoztatni a valóságtól, a beszélőnek ki kell fejeznie a világhoz való saját lenéző, néha hetyke, virtuskodó viszonyát, és ahol ennek a lekicsinylésnek a kifejezésével a hallgatók is együtt - éreznek.

A szleng nyelvi álarcosbál, a szlengszó az álarc, mégpedig olyan álarc, amelynek a külvilággal szembeni fölényt, annak bizonyos mértékű leküzdését kell kifejeznie.

Mit szeretett volna kifejezni az a diák, aki a Pjotr Pavlovics nevű tanárt [a kereszt- és apai nevének kiejtett kezdőbetűiről — *A ford.*] *Pépé*-nek *(Пепе)*, a Natalja Mihajlovna nevű tanárnőt pedig [a kereszt- és atyai nevének első szótagjai nyomán — *A ford.*] *Natmih*-nek *(Натмих)* nevezte? Mindenekelőtt azt, hogy nem fél tőlük, hogy a két tanár képében megtestesült „véletlen" nem uralkodik rajta, lelki egyensúlyát nem boríthatja fel. Ugyanazt akarta kifejezni a nyomdai szedő is, amikor a kihagyást *бык*-nek, a kétszer kiszedett passzust pedig *покойник*-nak (tkp. hulla) nevezte el.[62]

Teljesen nyilvánvaló, hogy minél veszélyesebb egy foglalkozás, annál erőteljesebben jelennek meg benne a 'halál', a 'meghal' fogalmat jelentő szlengszavak. A legtöbb 'halál' jelentésű szlengszó a katonák között keletkezik (természetesen főleg háborúban), a pilóták, a tűzoltók körében, a különleges ártalmakkal járó szakmákban stb. Ilyen szlengszó volt az imperialista[63] és a polgárháború korában: a 'meghal' értelmében *забуреть* 'felfordul', *загнуться* 'bekrepál' (tkp. összegörnyed), *вспухнуть* 'bebőrzik a szeme' (tkp. felpuffad), *дать дуба* 'fűbe harap' (tkp. tölgyet ad), *сыграть в ящик* 'borítékban szabadul' (tkp. ládását játszik), *поплыть с ледком* 'kihűl' (tkp. elúszik a jéggel), *отправиться на луну газеты читать* 'alulról szagolja az ibolyát' (tkp. elmegy a Holdra újságot ol-

[62] Ld. LUNACSARSZKIJ (1935) gondolatát a nevetésről: „Aki nevet, érzi a saját fölényét azzal szemben, akit kinevet, és arra törekszik, hogy felfedje az ellenfélben levő gyönge vonásokat" (7). „A szarkazmus azt jelenti, hogy az ellenfelet lealacsonyítjuk azáltal, hogy amit ő komolynak vél, azt jelentéktelenné változtatjuk, amit viszont ő jónak és pozitívnak, azt negatívvá" (8).

[63] Az I. világháború. (*A ford.*)

vasni) stb.; a ’halál’ értelmében a *курносая* ’a kaszás’ (tkp. a pisze) stb. A francia tengerészeknél: ’meghal’ jelentésben volt használatban az *avaler sa gaffe* (tkp. lenyeli a horgot), *être sur le planchée du coq* (tkp. a szakács húsvágó deszkáján van), *boire dans la grande tasse* (tkp. nagy csészéből iszik) stb. VLAGYIMIR DAL az „О наречиях русского языка” [Az orosz nyelvjárásokról] c. könyvében van egy ilyen passzus: „Egyébként azt állítják, hogy létezik burlák [hajóvontató] nyelv is, és a Volga-vidék különböző városaiban össze fogják állítani a szótárát. Fölösleges keresni: ilyen szótár nem lesz, mert a nyelv sem létezik; hacsak nem nevezzük annak a Volga mentén szokásos hajózási kifejezéseket vagy a bohó fiatalság tréfás kifejezéseit: *хлебалка* ’kanál’(tkp. hörbölő), *ядало* ’száj’ (tkp. csipegető), *нюхало* ’orr’ (tkp. szagoló), *грабилки* ’kéz’ (tkp. kis gereblye) stb.” DALlal ellentétben jómagunk e kifejezésekben éppenséggel egyfajta szleng csíráit látjuk, az olyan szavak pedig, mint a *хлебалка, едало*, a rendszeres éhezésről tanúskodnak.

Ugyanezt az „éhes” pszichikumot látjuk az osztrák katonáknak az imperialista háború idején keletkezett *Gulaschkanone* ’tábori konyha, gulyáságyú’ szlengszavában is.[64] Ehhez hasonlóan a vándoréletmóddal kapcsolatos valamennyi foglalkozásnak (vándorkereskedők, vándorkézművesek) sok emocionális-expresszív szava van az éjszaka, éjszakázás jelölésére, a kereskedőknek a vásárlók, a pomoroknak (északi tengermellék lakói) az időjárás fogalmára stb.

Egy, a katonai közegben keletkezett tipikus szlengkifejezést említ NICEFORO itt idézett könyvében (1909): „Il me souvient qu’aux manœvres derniéres, pendant une journée de marche, sous un soleil de plomb, dans un nuage continu de poussière, ma section était harassée. A chaque halte c’étaient des chutes dans les fossés plutôt que des tranquilles. Me rendant compte de cet état de choses j’eus l’idée, au coup de sifflet du capitaine de remplacer le commandement par la phrase suivante: «Ceux qui n’ont pas de commissionnaires sont priés de prendre leurs valises». Et aussitot chacun de mes hommes de répéter: «En avant les valises». Le mot avait fait fortune: il n’a été qu’un écho pendant tout le reste de la manœvre…”[65] A *prendre ses valises* [fogja a bőröndjeit] kifejezés a szokásos *se mettre en marche* [Sorakozó!] helyett éppen azért terjedt el olyan széleskörűen ebben a közegben, mert a közösség (esetünkben egy katonai egység) az iránti

[64] Ld. a német *Schrapnellkugeln* ’kása’ (vö. orosz kat. *шрапнель* ’gyöngykása’), *Schrapnell* és *Handgranate* ’burgonya’ (ld. SPERBER 1923); ld. a francia kat. *chrapnelles* ’bab’ (ESNAULT 1919).

[65] „Emlékszem, a legutóbbi hadgyakorlaton, egész napi menetelés után, a tűző napon és a mindent beborító porfelhőben a szakaszom egészen el volt csigázva. A pihenőkön az emberek egyszerűen lerogytak az útszéli árokba, és képtelenek voltak rendesen pihenni. Ilyen helyzetben támadt az az ötletem, hogy amikor a százados füttyjelet ad, az ilyenkor szokásos parancsszót a következő mondattal helyettesítem: »Akinek nincs itt a hordárja, szíveskedjék fölvenni a bőröndjét.« És az emberek mindjárt kezdték ismételni: »Fogjátok a bőröndöt.« A szónak szerencséje volt: egyre-másra visszhangzott, egészen a gyakorlat végéig…”

szükségletét fejezte ki, hogy tréfásan és könnyedén fogják fel a tábori élet nehézségeit.

Ám akármilyen szerencsés volt is a kifejezés, soha nem terjedhetett volna el, ha nincs rajta kívül álló jelentős megalapozottsága.

A tőkés gazdasági viszonyok közepette, ahol a munkások egy része számára a munkanélküliség megszokott jelenség, míg a munkalehetőség inkább a véletlen műve, létrejön a munkába állást vagy az elbocsátást jelentő szlengszó.[66] A német munkanélküliek a *stempeln gehen* 'pecsételni jár' [a munkaközvetítőbe] szlengkifejezéssel hangsúlyozzák tréfásan ennek a járkálásnak az értelmetlenségét, azt, hogy ott reménytelen munkát kapni.[67]

A szleng tehát sajátos világszemléleti jelenség. Amikor az ember kiejt egy szlengszót, ezzel azt jelképezi, hogy érzéketlen az ellenséges és kellemetlen hatások iránt. A szlengszó megakadályozza abban, hogy komolyan vegye a jelenséget, általa takarékoskodhat az erejével, kímélheti az energiáját. A szlengszó azt mutatja, hogy aki kiejti, jól ismeri a kellemetlenséget, nem fél attól, és még a meglepetést is várt és megszokott dologként fogja fel. A szlengszóban van egy familiáris árnyalat, benne van a megszólítás szabadossága, egyfajta haverkodás. A szleng célja az, hogy kinevesse az ellenséges erőket.

Ezért van az, hogy bármely szlengszót egy másik társadalmi közeg képviselője már cinikusnak, vulgárisnak érez, és úgy véli, hogy az a pszichikum érzéketlenségéből, makacsságából, vaskalaposságából, könyörtelenségből, hajthatatlanságból fakad, a szlenghasználó viszont ugyanazt szellemesnek, merésznek érzi, sőt még valami fennköltséget, sőt hősiességet is beleérez.

Úgy tűnhet, ez a kérdésfeltevés annak az elismeréséhez vezet, hogy a szleng létezése hasznos és célszerű. Álláspontunk valójában élesen eltér ettől. Lehet, hogy a szleng valaha hasznos volt, napjainkban azonban negatív jelenség. Szlengszó csak ott keletkezik, ahol használója nincs tudatában, nem ismeri az okát az őt nyugtalanító jelenségnek, ahol valami véletlent lát, s ahol nem képes sem előre megsejteni egy eseményt, sem megmagyarázni. A szlengszó azt mutatja, hogy az adott jelenséggel kapcsolatban a használója zsákutcába jutott. A szlengszó és emocionális-expresszív adottsága a gyöngeség jele, annak a következménye, hogy a gondolkodás nem hajlandó elismerni a történések ésszerűségét, „oksági" jellegét.

Azokban a szakmákban tehát, ahol a szlengszó bizonyos tökéletlenségüknek eredménye, a szó a termelési folyamat egyes mozzanatainak irracionalitását, felfoghatatlanságát fejezi ki. A szlengszó nem csupán védelmi, hanem, hogy úgy

[66] A szlengszótárakból merített néhány, a munkanélküliséggel kapcsolatos szó: *out of collar* 'munka nélkül van' (tkp. galléron kívül), *to get the sack* 'elbocsátják' (tkp. megkapja a tarisznyáját), *to knock off* '(egy napra) befejezi a munkát' (tkp. kikopog az ajtón).

[67] E szellemesség kétségkívül komor és örömtelen, de hát mi nem is teszünk egyenlőségjelet a szlengszó emóciója és a vidámság érzése között.

mondjam, menekülési reakció. A szlengszóban mintegy a főkapcsoló átállítása történik, kikapcsolja a gondolkodást és utat nyit az érzelmeknek.

Minden szlengszó mögött a siker, a sors, a szerencse képzete áll: vajon sikerül-e vagy nem, jól megy-e vagy rosszul, szerencséje lesz-e a beszélőnek vagy sem.

Vegyük például az alkoholisták nyelvét. A kocsmáknak[68], az italoknak és magának a lerészegedésnek, valamint egyes fázisainak tréfás-emocionális elnevezéseivel az alkoholista mintegy azt állítja, hogy szenvedélye nem úr fölötte, hogy ő távol áll tőle, és még ki is tudja nevetni. Ám ez a magabiztosság öncsalás, s a szleng jelen esetben (káros) hajlamainak megerősítését segíti elő.

Nézzünk egy másik példát: a nyomdai szedők nyelve nem is oly rég, a 19. században még sok olyan szlengszót tartalmazott, amelyek mára eltűntek. A szlengszavak szorosan kapcsolódtak a termelési selejthez. A már említett *правка огурцом*, *читка шапкой*, *бык*, *козел*, *покойник* és *извозчик* hozzájárult ahhoz, hogy a szedők passzívan szemlélték ezeket a fölöttébb negatív jelenségeket, tompította hatásukat, s szívélyesen gunyoros kapcsolatba léptek velük.

És vegyük a harmadik példát, a favágók, tutajosok szlengjét, ahol a szleng szorosan összefügg a testi sérülésekkel. A faúsztatók például a tutajok tisztításához egy olyan függőleges csörlőt használtak, amelyen a talpcsapágyakban a peckek nem voltak rögzítve. Emiatt a csörlő a tutajosnak komoly veszélyforrást jelentett: amikor kiengedték, kilazuló rugóként működött, s ütésével a lábáról is leverhette az ott álló munkást. Veszélyessége miatt kapta a csörlő a *пьяная баба* (tkp. részeg fehércseléd) nevet. Ez a szlengszó a hősködés nyomait foglalta magába, mert megszabadította a tutajosokat a lelki traumától.

IV.

A szlengkutatás legnehezebb és leginkább felelősségteljes része azoknak a társadalmi-gazdasági okoknak a felderítése, amelyek kiváltják a nyelvben a szlengszavak megjelenését.

Megrekednénk a pszichologizmus[69] szűk keretei között, ha befejezettnek vélnénk a dolgunkat azzal, hogy megállapítjuk: a szlengszó és a külső sokkhatással szembeni ellenállás kapcsolatban van. Ebben az esetben nemcsak hogy nem vinnénk végig a vizsgálatot, hanem nyilvánvalóan hamis képet is alkotnánk a szlengről.

[68] Csaknem minden kocsma kap a törzsvendégeitől valamilyen becenevet: *Деревяшка* [kb. Deszkás], *Гробики* [Koporsók], *Ямка* [Gödör] stb.

[69] A nyelvészetben a „pszichologizmuson” nem a pszichológia anyagának felhasználását értjük (a nyelvésznek mindig kívánatos más tudományok eredményeire is támaszkodnia), hanem azt a tendenciát, amely minden nyelvi jelenséget pszichikaiakra vezet vissza, a nyelvészeti tények v é g s ő magyarázatát a pszichológiában keresi, a pszichológiát önmagában elegendő alapnak ismeri el, amely bizonyítékait is magában hordja.

A szlengbeszéd szavai kurzív szavak, amelyeket a megszokott beszéd mintegy kiemel, s amelyekre mintegy külön felhívja a figyelmet, ám ne gondoljuk, hogy a kiemelt szavaknak ez a kurziválása az egyéni pszichikum természetes törvényei szerint megy végbe.

Teljesen önkényes az ún. kollektív pszichológiát úgy elképzelni, mintha az az egyéni pszichológiáknak lenne valamiféle összege. Számos olyan példára hivatkozhatunk, amikor az egyén számára kétségkívül fontos, sőt a pszichikumában sérülést is okozó jelenség nem vált ki szlengszót.

Szlengszó csak ott keletkezik, ahol a környezet érdekei sérülnek, ahol a közösség egészének érdekeit éri bántódás, és ezek a sérelmek egyfajta rendszerességgel és bizonyos körülmények között ismétlődnek. Ha azonban így vetjük fel a kérdést, akkor azzal a reális veszéllyel kell számolnunk, hogy nehogy felruházzuk önkényesen a társadalmi közösséget az élő szervezet biológiai funkciójával, mely csapdába NICEFORO is beleesett már említett munkájában.

A szlengjelenségeknek a társadalmi-gazdasági valóságból fakadó végső determináltságát az is bizonyítja, hogy mennyire megegyezik a szleng a legkülönbözőbb országokban. Például a szleng és a pénzgazdálkodás kapcsolatára az a körülmény eszméltet rá bennünket, hogy a pénzegységekre mindenütt száz meg száz szlengszó van.[70] A legkülönbözőbb országokban ugyanazoknak a foglalkozásoknak a szaknyelvében alakul ki a szlengszavak túlsúlya, ugyanazok a szaktevékenységeik szlengesednek a legnagyobb mértékben.

Jelen tanulmányunkban nem törekszünk arra, hogy megvilágítsuk a szlengszavak társadalmi determináltságának valamennyi tényét, hogy egységes és befejezett általánosításra jussunk. Ezt a feladatot csakis hosszas kutatómunkával lehet megoldani. A társadalmi környezet nyelvi tevékenységének csak az egyik oldalát mutatjuk be, azt, amely a szlengszavak keletkezéséhez vezet, s ezt is csupán a szakmai termelési nyelvben. Először azért erre összpontosítunk, mert módszertanilag így tartjuk célszerűnek: a szlengszavak ugyanis a szakmai tevékenység dinamikus sztereotípiáinak többé-kevésbé állandó zavarjelenségeit kísérik, ott, ahol eléggé szoros társadalmi környezet létezik.

Ez a megállapítás némi magyarázatot igényel. Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk a szlengszó létrehozásának a tényezőjét (mozgatóját), valamint a keletkezés feltételét. A szlengszó keletkezésének a feltétele a környezet, vagyis olyan valami, ami általában is szükséges bármely, nem csupán szleng szó létrejöttéhez. A szlengszó keletkezésének tényezője pedig jelen esetben egy termelési mozzanat: a dinamikus gyártási sztereotípiának, az üzemi ritmusnak a zavara, például a futószalagon: egy olyan fennakadás, amely azzal jár, hogy a

[70] HOTTEN az 1859-es szlengszótár előszavában ezt írja: „Her Majesty's coin, collectively or in the piece, is insulted by no less than one hundred and thirty distinct slang words". [„Őfelsége pénzérméit, együttesen vagy külön-külön, nem kevesebb, mint százharminc különböző szlengszó sértegeti"]. GRASSERIE (1907) hatvan szlengszót sorol fel a pénz fogalmára (136–7).

termékek egy részét készletezni kell (így mondják a közgazdászok), vagy rendszeresebb, „törvényesült” esetekben: például egyenlőtlen bérezés, ami *zsíros* (vagyis előnyös) beosztásra ad lehetőséget, vagy a termékek *eltolás*-ának (selejt) esetei stb.

A kereskedelem ritmusát például az egyenetlen kereslet zavarja meg, amikor nagyobb árat lehet a vevőtől kérni; a tengerészek munkájában ez az időjárás, a tenger állapota és a hajó műszaki lehetőségeinek a függvénye (a vitorláshajóknál például jóval nagyobb mértékű a szlengesedés, mint a gőzhajóknál, ld. KLUGE 1912) stb.; a pilótáknál az időjárási viszonyok, a motor működésében megmutatkozó rendellenességek stb. (ld. USZPENSZKIJ 1936) jelentkeznek ilyen váratlan mozzanatokként.

Kövessük figyelemmel, hogyan keletkeznek a szlengszavak egy olyan „átlagos” üzemben, mint a nyomdászat, amely napjainkban nem különösen tűnik ki a munkaszervezés tekintetében, bár nem is tartozik a lemaradók közé.

Tekintsük talán át az egész termelési folyamatot, onnan kezdve, hogy a nyomdába befut a kézirat, egészen a kész termék kibocsátásáig.

A kiadóból a kézirat a szedőrészleg vezetőjéhez kerül, aki azt átadja a szedőnek. Ez a mozzanat már magában hordoz egy véletlen elemet. A szedő a kéziratot vagy előnyösnek találja, vagy nem. A véletlen első megjelenése és az első szlengszó: a kedvező munka a szedők nyelvén így hangzik: *шпик*, *шпиковка* (tkp. szalonna, tehát zsíros munka).[71] A szedő munkához lát. A munkája simán megy egészen addig a pillanatig, amíg egy olvashatatlan részhez — *муха* (tkp. légy) — nem ér. Ekkor a szedő abbahagyja a munkát, és gyakran akár az egész nyomdát is körbejárva keres egy olyan embert, aki el tudná olvasni ezt a *муха*-t.

További véletlen és bosszantó körülménynek számítanak azok a hibák, amelyeket maga a szedő követ el, ám ezek aránya prognosztizálható: minden szedő hozzávetőleg azonos, rá jellemző számú hibát vét, és végső fokon ezek kijavítására ott van a korrektor. Van azonban egy olyan fajta, rendkívül bosszantó hiba is, amely miatt „össze kell törni az ólmot” *(ломать свинец)*, vagyis újra kell szedni a bekezdést, oldalt, vagy néha újra kell tördelni az egész könyvet is. Ez egy jelentős mértékű kihagyás vagy kétszer kiszedett passzus lehet. Az ilyen hibáknak külön neve van: a kihagyásé *бык* vagy *козел*, a kétszeri kiszedésé pedig *покойник*.

Egy német szedő, akitől aziránt érdeklődtem, vannak-e náluk szlengszavak, három ilyet nevezett meg: a kedvező munkát *Speck*-nek nevezik (tkp. szalonna), a kétszer kiszedett részt *Wurmkind*-nek (tkp. kis giliszta), a hosszabb kihagyást pedig *Leichnam*-nak (tkp. holttest). Jóllehet az orosz szedők is bizonyos mérték-

[71] Az angol szedőknél a kedvező munka neve *fat* (tkp. zsír). (A magyar nyomdászszlengben *spek*. — *A ford.*)

ben a németektől kölcsönözték a maguk szlengszavait[72], magát a kölcsönzés tényét is indokolta valami. A szlengszavak egybeesése attól még tény marad.

Ezután a munka a korrektorhoz kerül javításra. A rossz javítás komoly kellemetlenségeket okozhat a nyomda számára. A korrektúra ilyen olvasását a műhelyfőnök így nevezi: *чтение шапкой* (kb. a sapkán át olvasás). Ha a korrektor rosszul javította ki, akkor azt mondják róla, hogy *правил огурцом* (tkp. uborkával javította). A kijavított szöveget visszaküldik a kiadóba további gondozásra. Az onnan visszakerülve is sok meglepetést okozhat a szedőknek: nagy és bonyolult javítást *(шпиковая работа)*, *spek* munkát, büntetést, levonást (*загиб селедки*, vagyis a hering megcsavarását) a sapkában javításért és az uborkával javításért, a *бык* és a *покойник* típusú hibákért. S ekkor keletkezik a nyomdában az érzelmeket kifejező *автор* szlengszó.[73]

A második javítást, az utolsó levonatot és gyakran a még újabb javítást követően a szöveg a gépterembe kerül, ahol a legutolsó fázisban még előfordulhat, hogy *eltolják*. A *запороть* 'selejtet csinál; eltol' szót nem csak a nyomdákban használják. Itt egy oldalt *tolhatnak el*, a Kulakov-gyárban pedig például a *kúpokat*. Bármely terméket *el lehet tolni*. A nyomda géptermének nincsenek saját, csak e termelési ágazatra jellemző szócskái, itt is a legkülönbözőbb gyárakban széles körben elterjedt szlengszavakat használják. Ennek az oka nyilvánvaló: a gépteremnek kevesebb közös dolga van a szedőteremmel, mint bármely más termelési ágazat géptermével.

Körülbelül ezek a szedők szaknyelvében feltalálható legfontosabb szlengszavak, amelyek éppen azokra a mozzanatokra vonatkoznak, amelyekben a legygyakrabban és legtermészetesebb módon várhatóak a véletlen betörései.

A szedők mindennapi életével össszefüggő szleng kevésbé érdekes, mert jobbára hiányzik belőle az eredetiség, amint általában a szedők életéből is.[74] Azt viszont meg kell jegyeznünk, hogy a szedőszakma egészségi ártalmait már rég tükrözik azok a szavak, amelyek a 'megbetegedik', 'tuberkulózisban meghal' fogalmát fejezik ki: ilyenek a *скурсивиться* (tkp. kurziválódik), *поплыть с ледком* (tkp. elúszik a jéggel) szentpétervári kifejezések. Van még egy sajátos nyomdászszó: a dadogósokra mondják, hogy *говорит на разрядку* (ritkítva beszél).

Ez a két kifejezés *(скурсивиться, говорить на разрядку)* nem véletlen. A kurziválások, a szövegbeli kiemelések, különösen ha gyakran fordulnak elő, arra késztetik a szedőt, hogy abbahagyja a munkáját, és a kurzív szedőszekrényt vagy az egypontnyi vakanyagokat keresse, amelyekkel kapcsolatban ha a nyomdában rosszul szervezik a szedést, mindig vannak félreértések.

[72] A legrégebbi nyomdászati terminusok német közvetítéssel kerültek Oroszországba még a 17. században.

[73] Talán mert — csúfolódnak rajta a társai — a szedő szerzőnek képzelte magát? (*A ford.*)

[74] A szedők — elsősorban mindennapi érintkezést szolgáló — nyelvéről ld. BOUTMY 1874, 1883 és részben LARCHEY 1889.

A vasutasok nyelve is hasonló képet mutat. Az ő munkájukban a véletlen, dezorganizáló mozzanatot a vonat késése jelenti. Amikor a vonat késik, ezt a *намазал* (tkp. bemázol), *сбился с ходу* (tkp. letér a menetről), *потерял ход* (tkp. elveszti a menetet) stb. kifejezésekkel illetik[75], akkor a menetirányító számára *сломает график* (tkp. összetöri a menetrendet), *выбился из расписания* (tkp. kizökken menetrendből)[76]. Ha egy vonat akár csak néhány percet késik is, már valamennyi, pontosan közlekedő vonatot kénytelen maga elé engedni, mert máskülönben *запрет им дорогу* (tkp. elzárja előttük az utat).[77] Néha, amikor a vonatok sűrűn követik egymást, és a menetirányítónak minél hamarább át kell őket eresztenie (*прогнать*, tkp. átterel) a maga útszakaszán, az ilyen vonat képes arra, hogy a forgalmat *запороть* (tkp. elrontsa)[78]; a vonat előtt *захлопывают семафор* (tkp. lecsapják a szemafort)[79], s ilyenkor mondják: a *состав растянулся* (tkp. a szerelvény széthúzódott) a szemafor előtt[80], a menetirányító *выдергивает* (tkp. kirántja)[81] azt a fővágányról és mellékvágányra küldi: *кидает* (tkp. dobja).[82] A mellékvágányon (a vasutasok a „на запасн*ой* пути" ragos alakot használják a köznyelvi „на запасн*ом* пути" helyett) a szerelvény „utasításra vár", vagyis alkalmas időre, amikor a menetirányító újra *вытолкнет* (tkp. kilöki)[83] a fő vonalra.

Természetesen sem a szedőknél, sem a vasutasoknál nincs teljes mértékű szlengesedés, csupán egyes, a szlenghez közelítő szavakat használnak, nem többet, mint bármelyik más foglalkozási ágban. Sem a szedő, sem a vasutas nem kifejezetten szlenges szakma. Alább meglátjuk, hogy a szlengesedés egészen másfajta szakmákra jellemző, és csak bizonyos társadalmi feltételek mellett (pl. a tőkés gazdaság anarchisztikus viszonyai között) fejlődik ki.

Úgy véljük, hogy az idézett példák elegendőek ahhoz, hogy ha nem is bizonyítottuk, de legalább érthetővé tettük második tézisünket: a szlengszó a szakmai nyelvekben akkor keletkezik, amikor a munka automatizmusában, a termelés ritmusában, dinamikus sztereotípiájában zavar áll be.

Aligha túlozzuk el a helyzetet, ha azt állítjuk, hogy a szlengszavaknak az egyes szakmákban való megjelenését a termelési folyamat közvetlen megfigyelése során fedezhetjük fel. Ahol a legélesebb ugrásokat, a véletlenek betörését

[75] A magyar vasutasszleng szerint: a vonat *lóg, csúszik.* (*A ford.*)

[76] A magyarban: *kiesik a menetrendből.* (*A ford.*)

[77] A magyarban: *elveri a többit.* (*A ford.*)

[78] A magyarban: *megkésleltesse a többit.* (*A ford.*)

[79] A magyarban *tilosra állítják a jelzőt.* (*A ford.*)

[80] A magyarban: *meghasalt a jelzőnél.* (*A ford.*)

[81] A magyarban *félrevágja.* (*A ford.*)

[82] A magyarban *vágja.* (*A ford.*)

[83] A magyarban *kiengedi.* (*A ford.*)

tapasztaljuk, ahol a termelési folyamat a legkevésbé kiszámítható, ott kell keresnünk a szlengszavakat.[84]

A szlengszó tehát ott keletkezik a szakmai beszédben, ahol a termelési folyamat bizonyos nem teljes tökéletessége tapasztalható, amely vagy a szervezés elégtelenségéből, vagy a technika hiányosságából következik. Az elmondottak alapján tehát előre is kijelenthetjük: a tömegtermelésben kevesebb eséllyel keletkeznek szlengszavak, és a megszakítatlan gyártási folyamat szervezése bármely termelésben sok-sok emocionális-expresszív szlengszó eltűnéséhez fog vezetni.

Végül pedig, némileg kilépve a szakmai nyelvek köréből, vesszük magunknak a bátorságot, és kijelentjük, hogy az iskolai szlenghasználat közvetlenül függ a nevelőmunkától. A szleng az olyan iskolákban indul virágzásnak, ahol a diákok a tanulás helyett a *strébereket* üldözik, ahol a nevelőmunka a tanárok és a diákok háborújává növi ki magát, mert nincsenek közös érdekeik.[85] Iskoláink becsületére legyen mondva, magával a tanulással kapcsolatos sajátos szavak alig vannak benne, viszont egy időben meglehetősen intenzíven hatolt be az utcai szleng, mely egyöntetű elutasításban részesült a közvélemény részéről.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy miután megállapítottuk: a szlengszavak egy részét a gyártási ritmus zavara, sőt a termelés szervezésének bizonyos olyan tökéletlensége határozza meg, amelynek az oka kifejezetten a technikai problémák megoldatlansága lehet, ezután már, ha szlengszavakat fedezünk fel egy-egy szakmában, ki tudjuk majd mutatni e szakma valamilyen hiányosságát is.

Úgy tűnhet például, hogy bármely vállalat vagy intézmény számviteli apparátusának szigorú törvényszerűségekhez kell igazodnia. Azt hihetnénk, hogy a könyvelésnek egy számológép pontosságával kell működnie. A nyelv ugyanakkor komoly hiányosságokról rántja le a leplet.

Álljon itt egy, nem a helyzet magaslatán álló vállalat jellegzetes könyvelői kifejezéseiből egy kis lista. Ha az általános összegből el kell osztani a rovatok szerint a kiadásokat, ezt úgy hívják: *растаскать счета* (tkp. széthordják a számlákat)[86]. Ha a számlák nem egyeznek, ezt így fejezik ki: *не танцуют* (tkp. nem táncolnak), *не сходятся* (tkp. nem jönnek össze), *разъехались* (tkp. szétcsúszik), *не идут* (tkp. nem mennek). Amikor a számlák egyeznek, azt így nevezik: *стакнулись* (tkp. titokban megegyezik), *пришли так на так* (tkp. egyik

[84] Jellemző, hogy magában a grafikonban, diagrammában minden hirtelen ugrást a *свечка* [gyertya] szlengszóval jelölnek (az orvosok, közgazdászok nyelvében).

[85] A diáknyelvekről és a zárt oktatási intézmények nyelvéről ld. *Изборник разведчика*, 1896/II; *Сенсирская военная школа во Франции* [A Saint Cyr-i katonaiskola Franciaországban] (a *L'illustration* c. folyóirat alapján). KLUGE 1895; MOCH 1911 stb. E diáknyelvek egyik érdekes sajátossága különösen szorosan egybefűzi a Saint-Cyr-i iskola és a műszaki egyetem nyelvét: ez a rövidítések iránti vonzalom. Erre ALBERT-LÉVY–PINET (1894) előszava külön felhívja a figyelmet.

[86] A magyar szakszlengben: *bontják*. (*A ford.*)

a másikat kompenzálja). Tegyük hozzá: a könyvelésben a számláknak maguktól egyezniük kell, ez a gondos számlavezetés szinte automatikus eredménye, ám a szóban forgó vállalatnál ez nem mindig van így, s akkor kitűnt, hogy a számlákat lehet *сводить* (tkp. összehoz), *знакомить* (tkp. összeismertet) vagy *подводить* (tkp. rávezet).[87] Amikor a követelés és a tartozás nem egyezik, akkor mondják: *дебет кредит обгоняет*, (tkp. a követel lekörözi a tartozik-ot) vagy fordítva. A sztornózás — ellenkönyvelés — szlengneve a *подкраска* (tkp. színezés, a magyarban: *törlés*). Sztornózni annyi mint *подкрасить* (tkp. színez).[88] Ezeket az utóbbi szlengképződményeket akkor foghatjuk fel a munkaritmus zavaraként, ha elmondjuk, hogy sztornózással a könyvelési hibákat szokták kijavítani. Az éves beszámolók készítésekor a legmelegebb időszak a könyvelésben a gyakran nagy méretű kimutatások elkészítése. Ezeket *простыня* (tkp. lepedő)[89] néven illetik. Ha pontatlan adatokra épülnek, akkor ezeket az űrlapokat *фармазонский*-oknak (tkp. nihilista) nevezik, s ebben az esetben *липовый баланс*-ot (tkp. hamis mérleg)[90] tükröznek. Annak érdekében, hogy túl legyenek az éves beszámolón, sikerüljön elfogadtatniuk a mérleget, a legkülönbözőbb fortélyokhoz folyamodnak, például *замораживают счета* (tkp. befagyasztják a számlákat)[91], vagyis úgy tesznek, hogy az adott számlán ne legyen pénzmozgás, *сбивают в кучу* (tkp. egy csomóba terel) — ez éppen az ellenkezőjét jelenti annak, hogy *растаскивать по счетам* stb.

A szavak egy részét a vállalaton belül a közgazdászokkal közösen használják, például *франко потолок* (tkp. a plafonról vett adatok)[92] *проектировать с чистого места* (tkp. tiszta helyről tervez)[93], *экстраполировать потолок* (tkp. extrapolálja a plafont), *сделать в потолочных метрах* (tkp. plafonról vett méterekben készít, vagyis nem létező nagyságokban, a magyarban *légből kapott* méretekben), *навертеть калькуляцию* (tkp. felcsavarja a kalkulációt ti. számológép segítségével)[94] stb. A könyvelésben dolgozók szlengszavainak egy része durván erotikus jellegű, s ezért itt nem idézhetjük őket.

A szlengszavak megléte tehát nyilvánvalóan bizonyítja, hogy az adott vállalatnál a könyvelés nem mindig és nem mindenben megy a szabályok szerint, s a hanyagul összeállított számviteli terv, a munkában elkövetett hibák, az írásbeli beszámolókkal való túlterhelés komoly zavart okoz a munkafolyamatban.

[87] Ezeket a magyar szakszleng így fejezi ki: *ütköztet, vágat*. (*A ford.*)

[88] *Много крашено* [sok a festés] azt jelenti: a számlákban hibák vannak. A sztornóblokkokon piros harántcsík található (az ún. kopírkimutatásról van szó — *Az orosz szerk.*)

[89] A magyar szakszlengben ua. (*A ford.*)

[90] A magyarban ua. (*A ford.*)

[91] A magyar szakszlengben ua. (*A ford.*)

[92] A magyarban: *hasra ütve nyert* adatok. (*A ford.*)

[93] A magyarban: *tiszta lapról indít*. (*A ford.*)

[94] A magyarban *felsrófol*. (*A ford.*)

A szlengszók eredete tehát összefügg a véletlen betörésével az ember társadalmi-termelési tevékenységébe. A fentebb idézett szlengszó-keletkezési példák bizonyos mértékben „ideálisak” és kivételes jellegűek: valamennyi a termelés hatásának közvetlen eredményeként jött létre. Az esetek nagyobbik részében azonban a helyzet jóval bonyolultabb: a hatások keresztezik egymást, az ember beszéde és gondolkodása pedig másodlagos, ám mégis eléggé erőteljes tényezőként lép fel, ezért a szlengbeszéd egészére nézve meglehetősen nehéz megállapítani minden egyes szlengszó eredetét; különösen ott, ahol a szó nem a termelési, hanem — mint a hétköznapi szlengben — az ideológiai mozzanatokkal áll közvetlen kapcsolatban. Ennek ellenére az általunk megállapított szabály — a szleng és a véletlen viszonyáról — egészében helytállónak fogadható el. Ezt nem csupán a szleng sajátos lexikai összetétele bizonyítja, hanem a szlenghasználó szakmák jellege is.

Hogy mely foglalkozási ágakban jelentkezik a legnagyobb hajlandóság a szleng keletkezésére, az az elmondottak alapján számunkra aligha kérdéses.

Nyilvánvaló, hogy azok a szakmák tartoznak ide, amelyekben a munkasztereotípia vagy teljes egészében, vagy csaknem teljesen hiányzik, esetleg állandóan zavart szenved. Például azok, amelyek az elavult gazdasági formációkkal kapcsolatosak, vagy pedig éppenséggel újak, de még nem eléggé szilárdultak meg bennük a munkaformák, vagy pedig ahol még nem honosodtak meg a terminus technikusok, végül az olyanok, ahol a munka hatékonysága a személyes képességektől, az egyén tehetségétől függően ingadozik.

Az olyan szakmák, melyekben a szleng a gazdaság és a társadalmi élet elavult formáival függ össze, már csaknem teljesen eltűntek. Például nincsenek már tőzsdeügynökök és spekulánsok, nincsenek utazó ügynökök, ószeresek, hivatásos koldusok, hivatásos csempészek, vándorkézművesek, vándorénekesek, hamiskártyások stb., akiknek a szlengjéről még olvasni lehet számos országban.

E szakmák szlengjéről számos publikációt találunk oroszul is egészen a 18. századtól kezdve mind a periodikákban (főként a különféle néprajzi folyóiratokban), mind a szépirodalomban. Az angol irodalom már Shakespeare előtt említette a koldusok és tolvajok szlengjét. Érdekes adatokat meríthetünk HOTTEN szótárából (1859), aki a kiskereskedők (az ún. patterers [fecsegők], handsellers [ajándékárusok], cheap Jacks [olcsó árusok], chive fencers [lopottkés-árusok], hand saws [háznál favágást vállalók], flying stationers [járkáló írószerárusok], chaunters [kántálók] stb.) jelentős szerepéről ír, hiszen csak Londonban mintegy 30 000 ilyen élt.

Kimerítő teljességgel informál erről francia nyelven SAINÉAN, a németeknél AVÉ-LALLEMANT (1858–1862) és KLUGE (1901).

A munka ezekben a szakmákban tökéletesen szervezetlen: a jövedelmek rendszerint jelentéktelenek, s esetenként ingadoznak. Régen egyes szlenghasználó csoportokban teljesen primitív volt a kereskedés: cserekereskedelem dívott,

az árak ingadoztak, fennálltak a mérleggel való csalás különböző lehetőségei. Ezekben a szlengekben nem szabad tolvajnyelvi kölcsönzést látni, amint ezt egyes kutatók teszik.

A mi vándorkereskedőink nyelvének tüzetesebb vizsgálata is azt mutatta ki, hogy szavaiknak a jó harmada csak önállóan keletkezhetett. Idetartoznak a kereskedéssel és munkájuk sajátosságaival összefüggő szavak (pl. a mérlegek és alkatrészeik neve), a paraszti életmód egyes tárgyainak, a jószágoknak az elnevezései, s végül az újgörög nyelvből való átvételek, amellyel a vándorkeskedők nyilvánvalóbb módon kerültek kapcsolatba, mint a tolvajok.

Minél szervezettebb tehát egy szakmában a munka, annál kevésbé szlengesedik.

A szlengtől menedéket jelent bármely pálya, bármely sztereotípia, valamint a termelés folyamatossága és racionalitása. Tegyük fel egy pillanatra, hogy a vándorkereskedők munkája a következő sablon szerint megy végbe: mindegyikük egy meghatározott, mindig azonos számú falut jár be, mindenütt azonos számú házban fordul meg, és mindegyikben ugyanannyi árut vesznek tőle fix áron. Tegyük fel azt is, hogy nem mér el semmit és nem rövidít meg senkit, nem kell összehívnia a vásárlókat és hosszasan kopogni a kapuikon, — nos, ebben az esetben a vándorkereskedő sem használna több szlengszót, mint például egy postás vagy egy szövetkezeti tag.

A következő kérdés szintén nem túl bonyolult: milyen korszakokban fejlődik a szleng a leginkább? A szleng képződésére a szervezett gazdálkodás korszakai a legkevésbé alkalmasak, amikor nincsenek válságok, változások, nem alakulnak át a megszokott sztereotípiák. Viszont a kapitalizmus természetesen különösen hajlamos a szlengesedésre, különösképpen az eredeti tőkefelhalmozás korában. A szlengek az átmeneti korszakokban jelennek meg, amikor változnak a gazdasági sztereotípiák; jelesen az ipari forradalom időszaka Angliában sok olyan szlengszót szült, amely az új jelenségekkel, sőt egyenesen az új gépekkel van kapcsolatban. Korunk számos műszaki terminusa is emocionális-expresszív képződmény volt a maga idejében, például *sow* ’forma az izzó ércnek’ (tkp. koca), vagy *pig* ’kihűlt buga (vastömb)’ (tkp. disznó).

A halkonzerviparban a gépesítés például külön szlengszót szült a zsigerelőgép jelölésére, amely egyszerre több tucatnyi munkást helyettesít — ez a *железный китаец*[95] (tkp. vas kínai). Általában meg kell jegyezni, hogy az új jelenség, amennyiben megszeg bizonyos sztereotípiákat, igen gyakran szlengszót igényel, amely később, újabb sztereotípiák megjelenésével, már normatív technikai kifejezéssé válik, s elveszíti emocionális jellegét.

Már a szlengesedő szakmák puszta felsorolása is azt a gondolatot ébresztheti bennünk, hogy összefüggést lássunk a nyelv szlengjelenségei és főként a kapita-

[95] A rongytépő gép, mely szintén sok segédmunkást helyettesít, a *волк* (tkp. farkas), az angolban pedig a *devil* (tkp. ördög) nevet kapta.

lizmus között. Vegyük például a párizsi gépkocsivezetőket. Az ő nyelvükben már teljesen kialakult szlengről beszélhetünk: a csaknem a lumpenproletár szintjére lecsúszó „utasvadász argójáról”, aki a véletlenből él s (a konkurencia folytán) gyakran elveszíti az osztályszolidaritás érzését. Aligha szorul magyarázatra, milyen nagy a szerepe a szleng keletkezésében az egyes szakmákon belül megnyilvánuló szeparatista, anarchisztikus tendenciáknak. Ezért van az, hogy a fejlett osztályszolidaritással rendelkező szakmák szinte alig szlengesednek el. A szlenget tehát nyugodtan jellemezhetjük úgy, mint a kapitalista gazdaság anarchiájának következményét és kifejeződését, az anarchista lumpenproletariátus ideológiájaként.

A tőkés gazdaság anarchiája, a válságok és a spontán erők nagyarányú betörései, a véletlenek a tőkés gazdaság ellentmondásosságával együtt a legkedvezőbb viszonyokat teremtik meg a számtalan szlenghasználó csoport megjelenésére.

ENGELS a következőképpen jellemzi a véletlen szerepét korának tőkés társadalmában: „Az emberek ellenben minél jobban eltávolodnak a szűkebb értelemben vett állattól, annál inkább maguk csinálják történelmüket, tudatosan, annál csekélyebb lesz előre nem látott hatásoknak, nem-ellenőrzött erőknek a befolyása erre a történelemre, annál pontosabban felel meg a történelmi eredmény az előzetesen megállapított célnak. Ha azonban ezt a mércét helyezzük az emberi történelemre, akár a jelenkor legfejlettebb népeire is, azt találjuk, hogy még mindig kolosszális aránytalanság áll fenn a kitűzött célok és az elért eredmények között, hogy az előre nem látott hatások túlsúlyban vannak, hogy a nem-ellenőrzött erők jóval hatalmasabbak a tervszerűen mozgásba hozottaknál”. (ENGELS 1952: 14–5).[96]

A fő dialektikus ellentmondás tehát, amely az erőteljesen fejlett szlengeket életre hívta, nem más, mint általában az emberi tevékenység tudatos jellege (amennyiben az ember különbözik az állattól) és a tőkés gazdaság öntudatlan, véletlen elemei közötti ellentét. Nem nehéz észrevenni, hogy ez összefügg a tőkés társadalom fő ellentmondásával, amely a termelés társadalmi jellege és a munka termékei kisajátításának egyéni módja között áll fenn.

V.

A társadalmi környezetet körülvevő lét bizonyos jelenségei tehát létrehozzák a szlengszót. A konkrét környezeten és konkrét külső helyzeten kívül ez a szó már híján van a szlengre jellemző érzelmi kifejezőerőnek. Ez az oka annak, hogy a szlengszavak nem képesek akadálytalanul elterjedni a szlenghasználók zárt és korlátozott körén kívül, s hogy a múltbeli szlengszavak mára teljesen ért-

[96] Magyar fordítása: ENGELS: A természet dialektikája. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 20. kötet. Bp., 1963. 336.

hetetlenek és „talányosak” a számunkra, nem érzékeljük jellegzetes érzelmi színezetüket.

Vajon az, ahogy mi fogjuk fel például a vlagyimiri vándorkereskedők vagy az ugori szabók szavait, összehasonlítható-e azzal, ahogyan ők maguk érzékelték? A vándorkereskedők számára ezek a szavak mind emocionális erejűek voltak, számunkra viszont már nem.

Még egyszer hangsúlyozzuk: a szleng mindig valamely zárt társadalmi csoport nyelve, a leggyakrabban olyané, amely elvesztette kapcsolatát az osztályával; „ideológiai”, „összeesküvői” jellege nagyon is erőteljes. Azok a különálló szlengszavak, amelyeket a magasan kvalifikált szakmák nyelvében előfordulnak, csak megerősítik ezt.

Hangsúlyozandó az is, hogy a szakmai nyelvek szókincse további alapos vizsgálatot igényel. A nyilvánvaló szlengszavakon és szakszavakon kívül találunk bennük más olyan szókategóriákat is, amelyeket nehéz lenne ide vagy oda sorolni. A pomoroknak, az északi tengermellék lakosainak sajátos foglalkozási viszonyai olyan szavakat szültek, amelyeknek a kifejezőképessége lényegesen különbözik a szlengszavakétól. Olyan oltalmat kérő, becéző jellegű szavaikra gondolok, mint a *батюшко* ’óceán’ (tkp. apácskánk), *вздохнул батюшко* ’a dagályt apály követi vagy fordítva’ (tkp. apácskánk felsóhajtott), *духами припадат батюшко* ’orkánszerű tengeri vihar’ (tkp. haragszik apácskánk), *дружиться к берегу* ’a part mentén halad a halászhajóval’ (tkp. barátkozik a parttal); valamint a szél különböző megszólításai: *припади-ка ветерка, у нас лодка не водка* (tkp. csillapodj le, szelecske, a csónakunk nem vodka) stb.[97]

Azt is meg kell még jegyezni, hogy a szlengszavakon és a szakszavakon kívül minden szakmai nyelvben van a szavaknak még egy nagy csoportja, melyek azt jelzik, hogy használójuk elsajátította a szakmát. Míg a kívülállókkal folytatott beszélgetésben a szlengszavakat gondosan kerülik, ezeket viszont nemcsak hogy lépten-nyomon használják, s általuk ki is szorítják a köznapi nyelv megfelelő szavait, hanem ez az adott jelenség iránti hivatásos viszonyt is jelzi.

A szlengszó sikertelenséget, érzelmi kitörést, szervezetlenséget jelöl, a szleng a szakmában csak akkor lehetséges, amikor rabló viszony áll fenn a gazdálkodással, a termelési folyamattal szemben, míg a szóban forgó típusú szavak, ép-

[97] A halászok nyelvéről ld. DUROV 1929. Cikkek és szójegyzékek találhatók a következő kiadványokban: Записки Гидрографического департамента Морского министерства (с 1844 по 1852 г., ч. II–IV, VI–VIII, X); Записки имп. Казанского экономического общества (1856, № 12); Морской сборник (1854, т. XI, № 1, 3); Журнал Министерства народного просвещения (ч. I, VI, VIII); Отечественные записки (1852, II; 1853, III) stb.

Tanulságos megjegyezni, hogy a világ jellegzetesen vadász szemszögű, két táborra való felosztása tükröződik az ellenkező szavak csoportjában is, ezek már nem az elemekre, hanem a vadászó emberre vonatkoznak: a *карбас*-t (’kisebb evezős vagy vitorlás teherhajó’) például a pomorok lekicsinylően *посудина*-nak (tkp. edény) nevezik…

pen ellenkezőleg, arról tanúskodnak, hogy az illető teljesen ura a termelési folyamatnak, s használója „munkabeállítódásáról” van szó.

A vakolómunkás soha nem mond olyat, hogy a párkányt *делают* (csinálják) azt csak *тянут* vagy *вытягивают* (húzzák); amint az ács sem építi a házat, hanem *рубит* (ácsolja), nem *делает* (készíti) az ajtó- vagy ablaktokokat, hanem *вяжет* (illeszti); a kőműves nem *кладет* (rakja) a téglát a malterra, hanem *подливает* (aláönti); a kubikos is az uszályra nem *везет* (viszi) a talicskát, hanem *катит* (tolja) stb.

Különösen gyakran találkozunk a szakmai nyelvben a *идти/ходить* igékkel: a hal például a halászoknál nem *плывет* (úszik), hanem *идет* (jár); a kozákok a lovon nem *ездят* (tkp. utaznak; minden nem gyalogos szárazföldi helyváltoztatás igéje), hanem *ходят* (mennek); a tengerészeknél a hajók *идут* (mennek); a vasutasoknál a vagonok szintén *идут*, nem pedig *едут;* a favágóknál a dőlő fa is *идет;* a színészeknél a darab *идет* vagy *доходит* (eljut) a nézőkig stb. Régi iratokban találkozunk ezzel a kifejezéssel: *струговой ход* ’bárkamenet’, amiből az következik, hogy a bárkák is *ходили* (jártak), amint a vándorkereskedők is *ходили*, noha szekereken közlekedtek.[98]

A kifejezetten szakmai terminusok mindennapi életbe való átvitelének érdekes (és különösen a tengerészeknél gyakori) esetei bizonyítják, hogy a szakmai kifejezések, bár a szlenggel ellentétes jellegűek, a szlengképződmények alapjául szolgálhatnak, például *abattre sur le bon ou sur le mauvais bord* ’van vagy nincs sikere egy vállalkozásban’ (tkp. jó vagy rossz széloldalra tér el), *courir un vilain bord* (tkp. rosszul állítja a vitorlát a szélnek) életveszélyesen megbetegedett vagy nehéz helyzetben lévő emberről; *être à bout de bord* ’ereje fogytán van, türelmét veszti, nincs pénze, nagybeteg’ (tkp. ellenszélben van); *courir des bordées dans la conversation* ’elhúzza a beszélgetést’ (tkp. nekifut a beszélgetésnek); *arriver tout plat* ’enged, ellenkezés nélkül beleegyezik’ (tkp. hátszélre áll); *avoir un tour dans ses cables* ’beteg vagy gyönge a lába’ (tkp. csavarodás van a kábeleiben)[99] stb.

Az anyag egésze még gondos vizsgálatot igényel.

[98] „Az ofenyek egymás között soha nem mondják azt, hogy ez és ez приехал (’megérkezett’, ti. kocsin jártak), hanem hogy пришел (’megjött’)” (TYIHONRAVOV 1857). — Az oroszban megkülönböztetik a közlekedési eszközön *(ехать)* és a gyalogosan történő mozgást *(идти)*. (*A szerk.*)

[99] A példák a MorszJaz. 1852 tanulmányból valók; ld. még LANDELLE 1859. Vö. az oroszban: *пришвартоваться к барышне* ’udvarol’ (tkp. kiköt egy lány mellett), *держать курс на вест* ’el akar hagyni’ (tkp. nyugati irányt tart), *кинуть якорь* ’megnősül’ (tkp. horgonyt vet) stb.

Irodalom

ALBERT-LÉVY–PINET, G. (1894): *L'argot de l'X, illustré par les X* [X argot-ja, példákkal]. Paris. (1905. évi kiadásban is)

ARTYEMJEV 1884 = АРТЕМЬЕВ, А. И.: Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Имп. Казанского ун-та [A kazanyi császári egyetem könyvtárában őrzött kéziratok leírása]. In: *Летопись занятий Археогр. комиссии*, 1876–77 гг. Санкт Петербург. Вып. 7. с. 1–372.

AVÉ-LALLEMANT, F. C. B. (1858–1862): *Das deutsche Gaunerthum…* [A német tolvajvilág…]. I–IV. Leipzig, Brockhaus.

BALZAC (1847): *La dernière incarnation de Vautrin* [Vautrin utolsó megtestesülése]. Paris.

BERGSON, H. (1900): *Le rire. Essai sur la signification du comique* [A nevetés. (Tanulmány a komikus jelentőségéről)]. Paris. | HENRI BERGSON: *A nevetés.* Ford. Szávai Nándor. 3., változatlan kiadás. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1994.

BORROW, G. (1843): *The Zincali, or an Account of the Gypsies of Spain* [A zincali avagy beszámoló a spanyol cigányokról]. London.

BORZSKOVSZKIJ 1889 = БОРЖКОВСКИЙ, В.: Лирники [A lirnyikek (Vak énekes vándorkoldusok)]. In: *Киевская старина*, т. 26, с. 653–708.

BOUTMY, E. (1874): *Les typographes parisiens. Suivis d'un petit dictionnaire de la langue verte typographique* [Párizsi nyomdászok. (Megfigyelések a nyomdászargó kisszótáráról)]. Paris.

BOUTMY, E. (1883): *Dictionnaire de l'argot des typographes* [A nyomdászok argójának szótára]. Paris.

BREJTMAN 1901 = БРЕЙТМАН, Г. Н.: *Преступный мир. Очерки из быта профессиональных преступников* [A bűnözők világa. A hivatásos bűnözők életéből]. Киев.

BUTUZOV 1867 = БУТУЗОВ, В.: *Словарь особенных слов, фраз и оборотов английского народного языка* [Az angol népnyelv különleges szavainak, mondatainak és fordulatainak szótára]. Санкт Петербург.

DAL 1852 = ДАЛЬ, В. И.: *О наречиях русского языка* [Az orosz nyelvjárásokról]. Санкт Петербург.

DAUZAT, A. (1923): *La langue française d'aujourd'hui. Évolution, problèmes actuels* [A mai francia nyelv. Fejlődése, aktuális problémái]. Paris, Colin.

DAUZAT, A. (1918): *L'argot de la guerre, d'après une enquête auprès des officiers et soldats* [A háború argója, tisztek és katonák által kitöltött kérdőívek alapján]. Paris.

DAUZAT, A. (1922): *La vie du langage* [A nyelv élete]. Paris, Colin.

DAUZAT, A. (1929): *Les argots. Caractères, évolution, influence* [Az argók. (Jellegük, fejlődésük, hatásuk)]. Paris, Delagrave.

DÉCHELETTE, F. (1918): *L'argot des poilus. Dictionnaire humoristique et philologique du langage des soldats de la Grande guerre de 1914* [A bakák argója. Az 1914-es nagy háború katonái nyelvének humoros és filológiai szótára]. Paris.

DELVAU, A. (1876): *Dictionnaire de la langue verte. Argots parisiens comparés* [A tolvajnyelv szótára. (A párizsi argók összevetése)]. Paris, Dentu.

DOBROVOLSZKIJ 1897 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ В. Н.: О дорогобужких мещанах и их шубрайском или кубрацком языке [A dorogobuzsi kézművesek subraj vagy kubrac nyelvéről]. In: *Изв ОРЯС*, т. 2, кн. 1–2, 320–52.

DUROV 1929 = ДУРОВ, П. М.: *Опыт терминологического словаря рыболовного промысла Поморья* [Az északi tengermellék halászati terminológiai szótárának kísérlete]. Соловки.

ENGELS 1952 = ЭНГЕЛЬС, Ф.: *Диалектика природы* [A természet dialektikája]. Москва, Госполитиздат.

ESNAULT, G. (1919): *Le Poilu tel qu'il se parle, dictionnaire des termes populaires récents et neufs employés aux armées en 1914-1918, étudiés dans leur étymologie, leur développement et leur usage* [A baka, ahogy beszél. A hadseregben 1914 és 1918 között használt régi és új kollokviális kifejezések, illetve etimológiájuk, fejlődésük és használatuk tanulmányozása]. Paris.

FOWLER, H. W. (1927): *A dictionary of modern English usage* [A modern angol nyelvhasználat szótára]. Oxford.

FREUD = ФРЕЙД, З.: *Отроумие и его отношение к бессознательному* [A szellemesség és viszonya a tudatalattihoz].

GOLISEV 1880 = ГОЛЫШЕВ, И. А.: Проводы офеней в дорогу из дому для торговли и разговор их на своем искусственном языке [A vándorkereskedők búcsúztatása otthonról, valamint beszélgetésük az ő mesterséges nyelvükön]. In: *Ежегодник Владимир. губ. стат. ком.* Т. 3, с. 227–232.

GRASSERIE, R. DE LA (1907a): *Étude scientifique sur l'argot et le parler populaire* [Tudományos értekezés az argóról és a népi beszédről]. Paris, H. Daragon.

GRASSERIE, R. DE LA (1907b): *Du langage subjectif, biologique ou émotionnel et sociologique ou révérentiel opposée au langage psychologique de la pensée* [Az egyéni, biológiai vagy érzelmi és szociológiai vagy tiszteletre méltó nyelvről a gondolkodás lélektani nyelvével összevetve]. Paris.

GRASSERIE, R. DE LA (1909): *Des parlers des différents classes sociales* [A különböző társadalmi osztályok beszédéről]. Paris.

GÜNTHER, L. (1919): *Die deutsche Gaunersprache und verwandte Geheim- und Berufssprachen* [A német tolvajnyelv és a vele rokon titkos- és szaknyelvek]. Leipzig.

GYIJEV 1865 = ДИЕВ М., Я.: Какой народ в древние времена населял Костромскую сторону, и что известно об этом народе? [Milyen nép élt a régmúlt időkben a kosztromai tájon, és mit tudunk erről a népről?]. In: *Чтения в Обществе истории идревностей российских.* Кн. 4, с. 167–178.

HOTTEN, J. C. (1859): *A Dictionary of Modern Slang, Cant, and Vulgar Words* [A modern szleng, a tolvajnyelv és a vulgáris szavak szótára]. London.

HUGO 1953 = ГЮГО, В.: *Собр. соч. в 15 томах* [Összegyűjtött művei 15 kötetben]. Москва.

IRWIN, G. (1930): *The New American Underworld Slang Dictionary* [Az új angol alvilági szleng szótára]. London.

KAJDALOV 1876 = КАЙДАЛОВ, А. Т.: *О предках прасолов и офеней* [A marhakupecek és vándorkereskedők elődeiről]. Санкт Петербург.

KLETNOVA 1927 = Символика украс Смоленского края [A szmolenszki táj díszítő jelképei]. In: *Труды смоленких городских музеев,* вып. I. Смоленск

KLUGE, F. (1895): *Deutsche Studentensprache* [A német diáknyelv]. Strassburg.

KLUGE, F. (1901): *Rotwelsch, Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen* [Rotwelsch. (A tolvajnyelv és a vele rokon titkosnyelvek forrásai és szókincse)]. Strassburg.

KLUGE, F. (1911): *Seemannssprache. Wortgeschichtliches Handbuch deutscher Schifferausdrücke älterer und neuerer Zeit* [A tengerésznyelv. (A régebbi és újabb idők német hajóskifejezéseinek szótörténeti kézikönyve)]. Halle, Buchhandlung des Waisenhauses.

KOPORSZKIJ 1927 = КОПОРСКИЙ, С.: Воровской язык в среде школьников [A tolvajnyelv az iskolások körében]. In: *Вестник просв.*, № 1.

KRAPP, G.–BRADLEY, H. (1930): Slang [A szleng]. In: *Encyclopaedia Britannica* XX. 14. kiadás.

LANDELLE, G. DE LE (1859): *La langue des marins* [A tengerészek nyelve], Paris.

LARCHEY, L. (1889): *Nouveau supplément du dictionnaire d'argot* [Új kiegészítés az argószótárhoz]. Paris, Dentu.

LEBEGYEV (1909) = ЛЕБЕДЕВ, В.: Словарь воровского языка [Tolvajnyelvi szótár]. *Вестник полиции*, № 22–24.

LIHACSOV 1935 = ЛИХАЧЕВ, Д. С.: Черты первобытного примитивизма воровской речи [A tolvajnyelv ősi primitivizmusának a vonásai]. In: *Язык и мышление*, т. III–IV. | DMITRIJ LIHACSOV: A tolvajnyelv ősi primitivizmusának a vonásai. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 27–80.

LUNACSARSZKIJ 1935 = ЛУНАЧАРСКИЙ, А. В.: О смехе [A nevetésről]. In: *Литературный критик*, № 4)

LUPOVA 1927 = ЛУПОВА Е. П., Из наблюдений над речью учащихся в школах II ступени Вятского края [Megfigyelések a vjatszki terület középiskolásainak beszéde körében]. In: *Труды Вятского научно-исслед. института краеведения*. Т. 3, 105–25.

MAKAROV 1846–1848 = МАКАРОВ, М. Н.: Опыт русского простонародного словотолковника. Буквы А–Н [Kísérlet az egyszerű orosz nép beszédének szómagyarázatára. A–N.]. In: *Чтения Имп. Моск. общ-ва истории и древностей рос.* 1846–1847: кн. 3, 4, 7, 9; 1847–1848: кн. 1–5, 9.

MARTINOV 1870 = МАРТЫНОВ П., Одоевские прасолы и их особенный разговорный язык [Az odojevi marhakupecek és különleges társalgási nyelvük]. In: *Тульские губ. ведомости*, 30 сент. № 44.

MOCH, G. *Lexique-vocabulaire de l'argot de l'École polytechnique* [A műszaki egyetem argójának szótára]. Paris, 1911

MorszJaz. 1852 = Морской язык у французов [A francia tengerésznyelv]. *Морской сборник*, № 10.

MorszSzbor. = *Морской сборник* 1854, т. XI, № 1, 3.

NICEFORO (1909): *Conseils d'un vieil adjudant à un jeune soldat* [Egy öreg törzsőrmester tanácsai egy fiatal katonának]. Paris.

NICEFORO (1912): *Le génie de l'argot* [Az argó szelleme]. Paris.

NODIER, CH. (1834): *Notions élémentaires de linguistique* [A nyelvészet alapfogalmai]. Paris.

NYIKOLAJCSIK 1890 = НИКОЛАЙЧИК, Ф. Д.: Отголосок лирницкого языка [A vak énekes vándorkoldusok nyelvének utóhatása]. In: *Киевская старина*. Т. 29, с. 121–130.

PALLASZ 1790–1791 = ПАЛЛАС: *Сравнительный словарь всех языков и наречий по азбучному порядку расположенный* [Minden nyelvek és tájszólások szótára, melyek betűrendben elhelyeztettek]. Санкт Петербург. Ч. 1–4. (Kb. 200 „по-суздальски" jelzésű szó.)

RIBNYIKOV 1927 = РЫБНИКОВ, М.: Об искажении и огрубении речи учащихся [A tanulók nyelvének eltorzulása és eldurvulása]. In: *Родной язык в школе,* кн. 1, с. 243–255.

SAINÉAN, L. (1907): *L'argot ancien (1455–1850)* [A régi argó (1455–1850)]. Paris.

SAINÉAN, L. (1912): *Les sources de l'argot ancien* [A régi argó forrásai]. Paris.

SAINÉAN, L. (1915): *L'argot des tranchées d'après les lettres des Poilus et les Journaux du Front* [A lövészárkok argója a katonák levelei és a fronton írt naplók alapján]. Paris.

SAINÉAN, L. (1920): *Le langage parisien au XIXe siècle* [A párizsi nyelv a 19. században]. Paris.

Saint Cyr = Сенсирская военная школа во Франции [A Saint Cyr-i katonaiskola Franciaországban] (a L'illustration c. folyóirat alapján)

SCHWOB, M.–GUIEYSSE, G. (1892): Étude sur l'argot français [Tanulmány a francia argóról]. *Mémoires de la Société de linguistique de Paris,* 7: 33–56.

SEPOTYJEV 1927 = ШЕПОТЬЕВ, В.: Мова наших школярів [Tanulóink beszéde]. *Етногр. вісник,* кн.3

SPERBER, H. (1923): *Einführung in die Bedeutungslehre* [Bevezetés a jelentéstanba]. Bonn.

TIMMERMANS (1922): *L'argot parisien* [A párizsi argó]. Paris.

TONKOV 1930 = ТОНКОВ В. А., *Опыт исследования воровского языка* [A tolvajnyelv kutatása]. Казань, Татполиграф.

TrudObscs. 1820 =

1. Слова, употребляемые в Угличе. [Az Uglicsban használatos szavak]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 115–6.

2. A Nyerehta város és járás lakosai által használatos szavak, összegyűjtötte az ottani iskola tanfelügyelője, Jakov Sulgin:

(a) Слова неизвестного языка [Egy ismeretlen nyelv szavai]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 137–8.

(b) Слова, употребляемые жителями города Галича и его уезда, собранные учителями тамошнего уездного училища Дмитрием Ржевским и Яковом Аквилевым [A Galics város és járás lakosai által használatos szavak, összegyűjtötték az ottani iskola tanárai, Dmitrij Rzsevszkij és Jakov Akvilev]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности*. Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 139–41

3. Gyűjtemény azon különleges és sajátságos kiejtésű szavakból, amelyeket a tveri kormányzóság lakosai használnak. Kasin városban és járásban:

(c) Скрытые от прочих и между одними торговцами того же города и уезда употребляемые названия денег, счетов и других вещей [Ugyanazon város és járásnak csak a kereskedői által használt és mások előtt eltitkolt elnevezései a

pénzeknek, számlálásoknak és egyebeknek]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности.* Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 167–8.

(d) Отличные выражения, употребляемые Бежецкими гражданами в торговле [Különleges kifejezések, amelyeket a bezseci polgárok a kereskedelemben használnak]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности.* Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 168–73.

4. A vidéki egyszerű nép szólásainak gyűjteménye, amelyeket a vlagyimiri kormányzóságban használnak:

(e) По Вязниковской округе [A vjaznyiki körzetben]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности.* Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 214–5.

(f) Реестр слов офенского наречия (составленный стряпчим Владимирской удельной конторы А. А. Успенским) [A vándorkereskedők nyelvének szóregisztere (összeállította A. A. Uszpenszkij, a vlagyimiri koronabirtok-igazgatóság felügyelője)]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности.* Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 239–42.

(g) Список слов офенского наречия, объясняющий полный смысл оного, на российском языке (образцы разговора по-российски и по-офенски, приложенные к реестру А. А. Успенского) [A vándorkereskedő nyelv szavainak listája, mely orosz nyelven megmagyarázza annak teljes jelentését (beszélgetésminták oroszul és vándorkereskedő nyelven, mellékelve A. A. Uszpenszkij szógyűjteményéhez)]. In: *Труды Об-ва любителей росс. словесности.* Ч. XX. Летоп., Ч. 5., Москва. 242–3.

TYIHANOV 1891 = ТИХАНОВ П. Н.: *Криптоглоссарий. Отрывок. (Представление глагола „выпить”)* [Kriptoglosszárium. (Titkosnyelvi szójegyzék). Részlet. (Az *iszik* ige)]. Санкт Петербург, ценз. 2, 18 с.

TYIHANOV 1895 = ТИХАНОВ П. Н., *Брянские старцы. Тайный язык нищих. Этнографический очерк* [A brjanszki sztarecek. A koldusok titkosnyelve. Néprajzi tanulmány]. Брянск. 4, 35 с., факс.

TYIHONRAVOV 1857 = Офени Владимирской губернии [A vlagyimiri kormányzóság vándorkereskedői]. In: *Владимирской сборник. Материалы для статистики, этнографии, истории и археологии Владимирской губернии.* Составил и издал К. ТИХОНРАВОВ. Москва. 22–7.

USZPENSZKIJ 1936 = УСПЕНСКИЙ, Л.: Материалы по языку русских летчиков [Adalékok az orosz pilótanyelvhez]. In: *Язык и мышление,* VI–VII.

VAN GENNEP, A. (1908): Essai d’une théorie des langues spéciales [Értekezés a speciális nyelvek elméletéről]. *Revue des études ethnographiques et sociologiques* (1908. június–július) = VAN GENNEP 1909. II, 285–316.

VAN GENNEP, A. (1909): *Religions, moeurs et légendes* [Vallások, erkölcsök, legendák]. Paris.

VIDOCQ, E. F. (1837): *Les voleurs, physiologie de leurs moeurs et de leur langage* [A tolvajok, illetve erkölcseik és nyelvük fiziológiája]. I–II. Paris.

VINOGRADOV 1918 = ВИНОГРАДОВ, Н. Н.: Жгонский язык. Условный язык Приветлужья Костромской губ. [A zsgon nyelv. A Vetluga-mellék (kosztromai kormányzóság) egyezményes nyelve]. In: *Изв. ОРЯС,* т. 23, кн. 1, с. 89–105.

Zapiszki 1844–1852 = *Записки Гидрографического департамента Морского министерства* (с 1844 по 1952 г., ч. II–IV, VI–VIII, X)

Zapiszki 1856 = *Записки имп. Казанского экономического общества* (H 12),

ZSIRMUNSZKIJ 1936 = ЖИРМУНСКИЙ, В. М.: *Национальный язык и социальные диалекты* [A nemzeti nyelv és a szociolektusok]. Ленинград.

(Fordította Fenyvesi István)

Paul Roberts

A szleng és rokonai*

Mi a szleng?

A szleng azon jelenségek egyike, melyeket mindenki felismer, de senki nem tud meghatározni. Nem csupán definícióba csomagolni nehéz a szlenget, de elhatárolni sem könnyű olyan hasonló jelenségektől, mint a kollokvializmusok, a provincializmusok, a zsargon, a szaknyelv. Amint látni fogjuk, ezen területek egymásba folynak, és gyakran csak időpocsékolás a határvonal keresése.

Egy adott szlengkifejezés jellemzője, hogy párhuzamosan létezik egy másik, általánosabb kifejezéssel, amely ugyanarra utal. Vegyük csak a *chick* (tkp. csibe) szót, melyet néhány beszélő *girl* 'lány', illetve *young woman* 'fiatal nő' jelentésben használ. A *chick* és a *girl* közötti különbséget csak a használóikra történő utalással világíthatjuk meg. Néhányan azt mondják: *This chick is my sister* (tkp. ez a csibe a húgom). Mások: *This girl is my sister* (tkp. ez a lány a húgom). A *chick* szleng, a *girl* nem, mivel a *chick* szót csak a népesség kis hányada használja, míg a *girl* szót mindenki, beleértve a *chick*-et használókat is.

Gyakran mondják, hogy egy szlengkifejezés megszűnik szleng lenni, mihelyt szótári címszóvá válik. Nem ez az igazi próbája. Számos szlengkifejezést találunk annak rendje és módja szerint szótárba felvéve, mégis szlengkifejezések maradnak továbbra is. Egy kifejezés akkor veszíti el szleng jellegét, amikor kiszorítja elfogadott szinonimáját, vagy amint olyan jelentést vesz fel, melyet másképp nem lehet kifejezni. Ha például az emberek nem használnák többé a *girl* szót, s helyette mindenki a *chick*-re térne át, az többé nem lenne szlengkifejezés.

Ez nem egyszer megtörtént már. A *hot dog* (tkp. forró kutya) egykor szlengkifejezés volt, de ma már nem tekinthető annak. Amerikában senki sem menne oda a pulthoz „virslis szendvicset" rendelni. A *varsity* 'egyetemi sportválogatott', mely eredetileg a *university* 'egyetem' szó szleng összevonása, hasonló módon nyert el sajátos jelentést, melyet csak ez fejez ki, így többé nem szleng. Ha a *jazz* (tkp. közösül) szó egy bizonyos zenei stílusra utal, nemigen tekinthető szlengnek, hiszen nincs elfogadottabb szó, mely erre a zenei stílusra utalna.

Természetesen a szleng bármely tárgyalásában felmerül az elfogadhatóság kérdése. A szleng lényegéből adódóan nem elfogadható. Minden kifejezésnek van választékosabb megfelelője is, de a beszélő bizonyos okokból a szlenget

* ROBERTS, PAUL: Slang and Its Relatives. In: UŐ: *Understanding English.* 1958. = *Aspects of American English.* Szerk. ELIZABETH M. KERR–RALPH M. ADERMAN. New York–Chicago–San Francisco–Atlanta, 1963, 1971[2].

választja. Ez az ok lehet a beszélő vágya, hogy szellemesnek, okosnak vagy divatosnak tartsák. Még gyakrabban az a vágy munkálkodik, hogy a beszélő bizonyos nyelvhasználat révén bizonyítani kívánja, hogy egy bizonyos csoportnak tekintélyes tagja.

A szleng és a bűnözés

A bűnözők mindig is termékeny alkotói voltak a szlengnek, hiszen nyilvánvalóan kívül állnak a feddhetetlen társadalmon. Szándékosan mélyítik a szakadékot a nyelvi különbségek megsokszorozásával, és a különbségeket gyakran használják gyakorlati célokra, tehát arra, hogy felismerjék egymást, és hogy az ellenséges fülektől megvédjék társalgásukat. A tizenhetedik és tizennyolcadik századi angol bűnözők csoportjai a szleng — avagy ahogy akkoriban nevezték, a *cant* 'tolvajnyelv' — hatalmas szókincsét alakították ki, mely beszédüket a kívülálló számára szinte teljesen érthetetlenné tette.

Napjaink szlengjének nagy része végső soron a törvény másik oldalán levőktől származik. Felismerhető ez például az amerikai pénzre utaló szavakban. Az általános értelemben vett pénzre ilyen kifejezéseink vannak, mint *dough* (tkp. tészta), *lettuce* (tkp. saláta), *green* (tkp. zöld) vagy *big green* (tkp. nagy zöld), *folding stuff* (tkp. összehajtható) stb. Az egyes pénzegységeknek mind megvan a szleng megfelelője: az egydolláros bankjegy *singles* (tkp. egyes) vagy *fish* (tkp. játékpénz), az ötös *fin* (tkp. uszony), a tízdolláros *sawbuck* (tkp. fűrészbak), a húszas *double sawbuck* (tkp. kettős fűrészbak), a százas *C-note* (tkp. c-bankjegy) vagy *century* (tkp. század), illetve az ezres *grand* (tkp. nagyszerű). Mindezek régi, az idő próbáját kiállt kifejezések, és sok olyan ember előtt ismertek, akik nem is álmodnának egy vegyesbolt kirablásáról. De egyértelmű, hogy olyan környékeken a leggyakoribbak, ahol a rendőrök is párban járnak.

Játékokban mindenhol használják a szlenget, de leggyakrabban azokban, amelyek többé-kevésbé rossz hírűek. A bridzsnek és a golfnak is megvannak a maguk szlengkifejezései, ám a hazárdjátékokban jóval többet találunk. A rulett, melyet estélyi ruhában is szoktak játszani, nem rendelkezik annyi szlengkifejezéssel, mint a kockázás vagy a póker, melyhez nem szokás általában kiöltözni. A pókerben a szlengkifejezések széles választékát találjuk, illetve találtuk, amikor a szerzőnek szolgálatkész barátja elmagyarázta a játékot. Tehát a kártyák közismert neve — *ace* 'ász', *deuce* 'kettes', *king* 'király' — mellett használják vagy használták még a *bull* (tkp. bika) vagy *bullet* (tkp. golyó) kifejezést az ászra, a *cowboy*-t a királyra, illetve a *pair of ducks*-ot (tkp. egy pár kacsa) a két kettes helyett. Két ász és két nyolcas a *dead man's hand* (tkp. holt ember keze), három tízes *thirty miles* (tkp. harminc mérföld) vagy *thirty miles of railroad* (tkp. harminc mérföld vasút), bármilyen flöss *all blue* (tkp. mind kék).

A pókernél is rosszabb hírű kockajátékban hasonlóképp nagyobb a szlengkifejezések előfordulása.

A szleng és a bűnözés kapcsolatát tetten érhetjük a drogkereskedelemben is, melynek szókincse a mozi és a televízió révén immár többé-kevésbé közkeletűé vált. Maga a *dope* ’kábítószer’ (tkp. lakk, műszaki adalékanyag) szó is szleng eredetileg, de jóval elterjedtebb a használata, mint a *narcotics*-é. A drogkereskedelem bővelkedik szakszavakban. A *marijuana* és *heroin* szavak ritkán fordulnak elő a kábítószerhasználók és -kereskedők körében, amit az a tény is igazol, hogy egy televíziós műsorban heroinról beszélő kábítószerfüggők az utóbbit a *groin*-ra rímelve ejtették ki.* A jelek szerint inkább a *H* avagy *big H* ’nagy H’, illetve a *horse* ’ló’ vagy *caballito* (kis lovat, lovakkal kapcsolatosat jelentő spanyol szó) szavakat használják. A marihuánát számos szleng elnevezéssel emlegetik, melyek közül a *hay* (tkp. széna) a legmaradandóbb. A kábítószerinjekciót *fix*-nek (tkp. belövés) nevezik. Befecskendezni a vénába annyi, mint *to mainline* (tkp. a főáramba juttatni). A drogkereskedő vagy díler a *pusher* (tkp. lökő). A drogfüggő a *junkie* (a *junk* ’heroin, kábítószer’ [tkp. ócskaság] szó képzett alakja). Leszokni a kábítószerről *to kick the habit* (tkp. ellenállni a szokásnak). Belátható, hogy egy kábítószerfüggő jó ideig tud a dolgairól anélkül beszélni, hogy bárki kívülálló megértené.

A zenészek szintén a szlengkifejezések termékeny forrásai. Itt is feltűnik a nagyobb vagy kisebb megbecsültség jelensége: a szimfonikus zenekarokban kevesebb szlengkifejezést találunk, mint a populárisabb zenei műfajok (dzsessz, szving, bebop, rock and roll együttesek) művészei között. Ezen a területen számos szlengkifejezés csak rövid életű, ám mások tovább megmaradnak. A legfiatalabb olvasók számára is ismerős lehet a *dig* ’megérteni; értékelni’*, a *cool* ’kitűnő, remek’ (tkp. hűvös), a *crazy* ’nagyon jó’ (tkp. őrült), a *cat* ’tehetséges zenész vagy hozzáértő zeneszerető’ (tkp. macska), a *real* ’kifejezetten hatásos’ (tkp. valódi).

Az iskolai szleng

A középiskolai és egyetemi szleng valószínűleg legalább annyit köszönhet a zene nyelvének, mint bármely más forrásnak. Az 50-es években több egyetemi tanárnak is meg kellett tanulnia, hogy a *dig that crazy course* ’tetszik ez a király óra’ kifejezés egyik komoly fiatal neveltjétől nem kritika, hanem nagy elismerés. De az egyetemek szlengje inkább olyan kifejezésekkel van tele, melyek különösképp az iskolai tevékenységre jellemzőek. Számos terminus pusztán rövidülés: *math* < *mathematics* ’matematika’, *prof* < *professor* ’tanár’, *exam* < *examination* ’vizsga’, *poly sci* < *political science* ’politológia’, *econ* < *economics* ’közgazdaságtan’, *phys ed* < *physical education* ’testnevelés’. Mások évről évre és campusról campusra változó nevek, kemény vagy könnyű kurzusokra,

* A szerző arra céloz, hogy a *heroin* szóban a hangsúly az első szótagon van, míg ha a *groin*-ra rímelve ejtik ki, a második szótagot hangsúlyozzák. A *groin* jelentése egyébként ’boltozat’. (*A ford.*)

** Itt a köznyelvi ’ás’ jelentésű szótól független eredetű a szlengszó. (*A ford.*)

kemény vagy lágyszívű tanárokra, bukásra vagy átmenésre, tanulásra, puskázásra, a tanárnak való hízelgésre vonatkozóan (ez utóbbira az *apple-polishing* [tkp. almafényesítés] az egyik legmaradandóbb régi kifejezés). Vannak azokra szlengterminusok, akik emelik a csoportátlagot, és olyanokra, akik nem, diákpolitikusokra, diákújságírókra, dékánokra, rektorokra, futballjátékosokra, komoly diákokra, léha diákokra, diákegyesületi fiúkra és lányokra, diákegyesületen kívüli fiúkra és lányokra, csinos lányokra, egyéb lányokra, a lányokra általában. Mindenki és minden, mely a diákélettel kapcsolatos, megnevezhető szlengterminussal ugyanúgy, mint egy általánosabbal.

A szleng grammatikai jellemzői

A szlengszavak elsősorban főnevek és igék, de szlengmelléknevek is léteznek. Bármely diákcsoport egy adott időben egy bizonyos melléknévvel fejezi ki az általános elismerést. Ez bármi lehet, még egy újonnan alkotott hanghatás is. Olyasmi, mely beleillik az „ez nagyon …" mintába, és arra utal, hogy a beszélő szereti azt az utalt dolgot. Amikor a szerző volt diák, ez a szó a *gruesome* (tkp. ijesztő) volt. Ha abban az időben az ember azt mondta: *She's a real gruesome girl* (tkp. ő igazán ijesztő lány), akkor ez alatt azt értette, hogy erősen vonzódik iránta, és a lány elnyerte a csodálatát.

Azóta szavak tucatjai vették át sikeresen a *gruesome* helyét. A szleng várható élettartama ebben az esetben nem túl nagy. Középkorú olvasók emlékezhetnek a *zorch* és a *George* szavakra, mely szavak egyaránt azt az igazságot illusztrálják, hogy ahhoz, hogy egy szó melléknévvé váljon, mindössze melléknévként kell használni. A *George*, mely körülbelül 1952-ig egy teljesen hétköznapi tulajdonnév volt, azonnal melléknévvé vált, amint az emberek így kezdtek beszélni: *That's very George* 'ez nagyon jó' , vagy még inkább: *That's real George* 'ez igazán jó'. Ezzel kezdődött az a tulajdonképp rövid életű gyakorlat, mellyel egyéb tulajdonneveket kezdtek használni melléknévi szerepben: *That's real Robert* 'ez nagyon jó', *That's real Tom* 'ez nagyon rossz', *That's strictly Alexander* 'ez egészen eredeti'.

A szleng egyéb grammatikai jellemzőkkel is bír. Például szinte nyelvi törvényszerűség, hogy egy szleng jelentést felvevő rendhagyó szó szabályossá válik. Tehát a *slay* rendhagyó ige egy időben felvette korábbi 'ölni' jelentése mellé a 'nagyon érdekel, szórakoztat' szleng jelentést is: *You really slay me, kid* 'lenyűgözöl, kölyök.' Ebben a jelentésben sohasem veszi fel a régi múlt idejű *slew* alakot. Nem mondhatjuk, hogy *He slew me*, hanem mindig a *He slayed me* 'érdekelt engem' formát használjuk. Hasonló módon a *louse* 'tetű' többesszáma *lice*, amikor rovarokra utal, de *louses*, amikor emberekre.

A szlengkifejezések várható élettartama

Néha azt mondják, hogy a szlenggel az a baj, hogy szinte folyamatosan változik, hogy egy kifejezés már születésekor elavulttá válik. Természetesen igaz,

hogy néhány kifejezés, főképp azok, melyeket gyorsan és intenzíven kezdenek használni, gyorsabban hervadnak el, mint a rózsa. Csak vegyük azt, hogy hangzanak manapság az ilyen elavult szavak, mint *zorch, George, hot* 'jó' (tkp. forró) *(hot music* 'jó zene'), *skirt* 'lány' (tkp. szoknya), *flame* 'barátnő vagy barát' (tkp. szenvedély), *squire* 'kísérő' (tkp. uraság).

Nem törvényszerű azonban, hogy rövid, ám boldog élet jut osztályrészül a szlengkifejezéseknek. Némelyik akár évtizedekig, évszázadokig fennmarad, sohasem válik igazán elfogadottá, és nem is hal ki. A *dough* szó ugyanolyan szívós, mint bármikor, bár továbbra sem elfogadott. A jelek szerint túléli a századot a *cop* 'rendőr', a *nuts* 'őrült' < *nut* 'fej' (tkp. dió), a *plastered* 'ittas' (tkp. bevakolt, betapasztott), a *wino* 'alkoholista' (tkp. a *wine* 'bor' szó spanyolos *-o* képzős alakja), a *limey* 'angol' < *lime-juicer* (tkp. citromléivó*), a *jalopy* 'régi, igénytelenebb autó' vagy a *cram* 'keményen tanul' (tkp. beletöm, belezsúfol). Sok ezer ilyen van, elég messze találhatók az asztalfőtől, de biztos hellyel bírnak.

A szleng hatása

Az angoltanárokat sokszor illetik azzal a rágalommal, hogy a szleng szüntelen üldözésének szentelték magukat, és akkor a legboldogabbak, amikor egy szlengterminust lefülelnek. Ez annak a súlyosabb vádnak is részét képezi, miszerint az angoltanárok nem is emberek. Mindenki használja a szlenget a beszéd természetes részeként, bár feltételezhetően igaz, hogy az életteli fiatalság jobban szeret a nyelvvel játszani, mint az idősebbek. Szintén igaz, hogy ami vidáman, pazarul és szellemesen hangzik a fiataloknak, idősebb fülek számára egyszerűen banális.

A szleng hatása szorosan kötődik a használója személyiségéhez. Ez nem csupán a szleng újdonságán, szellemességén vagy metsző élén múlik. A szerző emlékszik egy barátjára, aki olyan szlengszavak viszonylag kis skáláját használta, melyek nem voltak túl szellemesek, s hű is maradt ezekhez anélkül, hogy újabb kifejezéseket kezdett volna használni; ám társalgása mégis mindig élvezetesen sziporkázott, valószínűleg azért, mert ő maga volt sziporkázó egyéniség. Másrészt viszont egy másik személy mindig — mindig — a következő üdvözlő formulát használta: *Dig that crazy cat.* Általában mindezt a *Hey, hey!* kifejezéssel vezette be. Egyre fárasztóbb lett.

A szleng néha gyorsan terjed, de nem helyeződik át könnyen. Egy olyan személy, aki egy új csoportba kerül, és magával hozza a régi csoport szlengjét, akár azt is tapasztalhatja, hogy az általa használt nyelvet csodálják és utánozzák, de sokkal valószínűbb, hogy az emberek unalmasnak, affektáltnak vagy zavaróan idegennek fogják találni. Ha ragaszkodik régi beszédéhez, és nem fogadja el az új csoportét, akkor azt fogja tapasztalni, hogy az emberek közlik: „Itt jön az a hülye, tűnjünk el gyorsan."

* A brit tengerészeknek betegségek ellen kellett citromlevet fogyasztaniuk. (*A ford.*)

A szaknyelvi beszéd

A szlengnek nevezett nyelv észrevétlenül vegyül más nyelvváltozatokkal. Minden szakma vagy hivatás, foglalkozás vagy foglalatosság rendelkezik olyan terminusokkal, melyek többé-kevésbé sajátjai, és gyakran csak kissé vagy egyáltalán nem különböznek attól, amit szlengnek nevezünk. A szaknyelvi beszéd sokszor ugyanazt a célt szolgálja, mint a szleng: a csoportnak koherenciát biztosít, és kizárja a kívülállókat. Ha a kábítószerkereskedelmet szakmának tekintjük, akkor az olyan kifejezések, mint a *fix, mainline, horse, junkie* nem szlengszók, hanem az adott üzletág terminus technicusai.

A szaknyelvi terminusok gyakori példája a hajósoké. Mivel a tengerészek évszázadokon át elszigetelt életet folytattak, egész szókincset alakítottak ki, nemcsak a tengerrel kapcsolatos sajátos tevékenységekre, hanem olyanokra is, amelyek a szárazföldön más néven szerepelnek. Ily módon egy tengerész *ladder*-t (tkp. létra) mond *staircase* 'lépcső' helyett, *deck*-et (tkp. fedélzet) *floor* 'emelet' helyett, *bulkhead*-et (tkp. rekeszfal) *wall* 'fal' helyett, *head*-et (tkp. hajóorr) *toilet* 'mosdó' helyett, *companionway*-t (tkp. kabinlejárat) *corridor* 'folyosó' helyett, *galley*-t (tkp. hajókonyha) *kitchen* 'konyha' helyett, illetve a *fore* (tkp. orr-), *aft* (tkp. tat-), *port* (tkp. hajó bal oldalán levő) és *starboard* (tkp. hajó jobb oldalán levő) szavakat a *front* 'elülső', *back* 'hátsó', *left* 'bal' és *right* 'jobb' szavak helyett.

Ezeket a terminusokat más szakmabeliekhez hasonló módon sokszor féltékenyen őrzik. A hajót megtekintő szárazföldi ember, az első útján résztvevő inas mind kiválthatják a tengerész élénk gúnyolódását, ha tengeri fogalmakra szárazföldi szavakat használnak. Másrészt a szárazföldi ember akkor sincs jobb helyzetben, ha a megfelelő szakszavak ismeretével felvértezve száll fedélzetre. A második világháború alatt azok a fiatalok, akiket a szárazföldön képeztek ki, mielőtt hajókra osztották volna be őket, gyakran a megfelelő szavakkal kerültek a hajóra, és magabiztosan használtak ilyen kifejezéseket, mint *going below* 'fedélzet alá menni', *going aloft* 'fedélzetre menni', *galley, messroom* 'étkező', *fo'c'sle* < *forecastle* 'előfedélzet'. Ez ugyancsak zavarta a régieket, akik olykor úgy álltak bosszút, hogy következetesen a *going downstairs* 'lemenni' kifejezést használták a *going below* helyett, s a *going out on the front porch* 'kimenni az elülső csarnokba' kifejezést a *going to the bow* 'a hajóorrba menni' helyett.

A hajósok beszéde nyilvánvaló példája annak a fajta speciális nyelvnek, melyet bármely szakma vagy hivatás vagy foglalkozás, tulajdonképp bármely emberi tevékenység művelői használnak. A nyomdaipar, a birkózás, a fogászat, az autókereskedelem képviselői olyan terminusokat hoznak létre, melyeket csak ők használnak, s a külvilág nem. Az egyik különbség a szaknyelv és a szleng között az, hogy a szakterminus olyan tiszteletnek örvend, amilyennek a szlengkifejezés nem. Így elmondhatjuk, hogy a *dope addict* 'drogfüggő' jóval tiszteletreméltóbb, mint a *junkie*, a *policeman* 'rendőr', mint a *cop*. Ám aligha mondhatjuk azt, hogy a hajón a *wall* nagyobb tiszteletnek örvendene, mint a *bulkhead*.

Kollokvializmusok

A szleng és sok szaknyelv is észrevétlenül vegyül a nyelv azon széles területével, melyet kollokvializmusnak nevezünk. A *kollokviális* eléggé homályos szó, különféle emberek számára különféle dolgokat jelent, de legáltalánosabban olyan szavakat és szerkezeteket, melyek sokkal gyakoribbak a beszélt, mint az írott nyelvben. Mint ilyen, magában foglalja a szlenget, de nem csak arra korlátozódik. Kollokvializmus alatt minden olyan formát értünk, amelyet az emberek — a műveltek és a műveletlenek egyaránt — használnak társalgásban, de igyekeznek elkerülni írásban. További megkülönböztetés az, hogy a s z l e n g inkább szavakra, mint kifejezésekre vonatkozik, míg a k o l l o k v i a l i z m u s jelenthet szót, kifejezést, mondatot, sőt a megnyilatkozás egész hanghordozására vonatkozhat.

Hasonlítsuk össze a következő mondatokat: *He better take it easy* ’bár inkább nyugodtan csinálná’ és *He should proceed carefully* ’gondosan kellene cselekednie’. Mindkettő elhangozhat olyan ember szájából, aki kifogástalan neveltetésben részesült, s írásban ugyanúgy, mint beszédben. A különbség egyszerűen csak a gyakoriságban és a valószínűségben rejlik. Az ember inkább a *He better take it easy* mondatot használja, ha fesztelenül társalog valakivel egy közös barát tetteiről. Valószínűbb viszont, hogy ha levelet írunk egy újságnak, a *He should proceed carefully* mondatot használjuk.

Kollokvializmusokat nem nehéz találni, hiszen mindennapi társalgásaink nagy részét ezek teszik ki. Találomra össze is hasonlíthatunk olyan kollokviális és irodalmi kifejezéseket, mint a *do your darndest* (tkp. tégy meg mindent, amit csak bírsz) és *strive* ’iparkodj’, *put something over on someone* (tkp. valamit áttett valakin) és *fool* ’becsap’, *lend a hand* (tkp. add kölcsön a kezed) és *assist* ’segít’, *kept his mouth shut* (tkp. befogta a száját) és *refused to divulge something* ’nem volt hajlandó elárulni valamit’, *hit the books pretty hard* (tkp. keményen ráállt a könyvekre) és *studied diligently* ’szorgalmasan tanult’, *an awfully cute kid* (tkp. szörnyen vonzó srác) és *a strikingly handsome young man* ’feltűnően jóképű fiatalember’, *who you trying to fool* (tkp. kit akarsz hülyére venni) és *whom are you seeking to mislead* ’kit akarsz félrevezetni’.

Modern tendenciák

A történelem bizonyos időszakaiban az emberek úgy gondolták, hogy az írás annál jobb, minél messzebb van az élő beszédtől, s hogy ily módon a kollokvializmusokat rendszeresen kerülni kell. De ez napjainkat nemigen jellemzi. Természetesen ha az ember fennköltnek akar tűnni — és az ember néha fennköltnek akar tűnni —, akkor emelkedett nyelvet használ, és tartózkodik olyan kifejezésektől, melyeket ingujjban, gyömbérsör mellett használunk. Ha egy cégnél akar az ember elhelyezkedni, jelentősen ronthatja az esélyeit, ha így ír: *I sure hope you’ll let me take a crack at the job. I got a notion I’d do real well at it. Sure*

would try anyhow. ’Szóval remélem, kapok egy esélyt a munkára, az az érzésem, hogy jó lennék. Mindenesetre tutira megpróbálnám.’ Általában sokkal ésszerűbb így írni: *I am hoping that you will find it possible to try me in the position. I feel that I would be able to do the work successfully. Certainly I would try very hard.* ’Remélem, lehetőség nyílik arra, hogy képességeimet próbára tegyék. Úgy érzem, sikeresen meg tudok felelni egy ilyen munka kihívásainak. Mindent elkövetnék, hogy ezt bebizonyítsam.’

Tagadhatatlan azonban, hogy az írás manapság nagymértékben kollokvializálódik. Nemcsak a reklámnyelvben, mely mindig is pajtáskodó volt, hanem többé-kevésbé komoly könyvekben, folyóiratbeli cikkekben, újságok riportjaiban is az a tendencia, hogy minél inkább az élő beszéd szavait és ritmusát tükrözzék. Manapság például egyre jellemzőbb az összevont alakok: *don’t, shouldn’t, he’ll* használata a *do not, should not, he will* helyett. A köznyelvi, tájnyelvi vagy akár szlengszavakat gyakran részesítik előnyben a választékos szavakkal szemben, s az írók kevesebb figyelmet szentelnek az iskolai nyelvtan nüanszainak, mint elődeik.

Ennek a tendenciának a magyarázata kétségkívül társadalmi változásokban rejlik. A népességnek manapság nagy százalékát képviseli a művelt osztály, mely korábban meglehetősen zártkörű csoport volt. Az olvasást és az írást még száz évvel ezelőtt is viszonylag kevesek előjogának tartották, ma mindenkié. Manapság az írók nem a vidéki klub köréhez szólnak, hanem mindenkihez a városban, s megpróbálnak mindenki nyelvén beszélni.

Ám nagyon nem kellene erőlködniük. Az írásnak mindenek fölött következetesnek, természetesnek és őszintének kellene lennie, s azt az írót, aki a *jus’ us plain folks* (tkp. csak mi, egyszerű emberek) módján közelíti meg a dolgokat, szélhámosnak könyvelik el mind az egyszerű emberek, mind a nagyvilágiak. Íme itt egy példa a senki nyelvére egy müzlisdobozról:

Often, when I’m out ridin’ the range, I find myself thinkin’ about all the daredevil deeds the Indian Chiefs did in days gone by, and of the unforgettable adventures of the gallant scouts and frontiersmen who met them in battle. I reckon all you young pardners of mine would like to hear all about them, too! (Gyakran, mikor a prérin lovagolok, azon találom magam, hogy az indián főnökök vakmerő tettein merengek, és a hős harcosok és pionírok felejthetetlen kalandjain, akikkel csatáztak. Úgy vélem, ti, ifjú társaim, mindent meg akartok róluk tudni.)

Még a legifjabb társnak is lehet egy olyan gyanúja, hogy ez a cowboy legfeljebb az írógépe prérijén szokott lovagolni.

Klisék

A színpompás nyelvezettel, akár a szlengre, akár valamely másikra gondolunk, az az egyik gond, hogy fakul a színe. Amikor először hallunk és értünk meg egy olyan kifejezést, mint a *Dig that crazy cat,* akkor kivételesen kifejező-

nek, pikánsnak és megkapónak fogjuk találni. A második alkalommal már nem lesz ennyire izgalmas. A tizedik alkalommal semmilyen hatása nincs már. Az ötvenedik alkalommal kissé az idegeinkre megy. Az ötszázadik alkalommal az ember szívesen fejbe vágná a beszélőt egy harsonával.

Ha a nyelv eleve nem színdús, akkor nem fakul ki. Ötszázszor is meghallgathatjuk azt a mondatot, hogy *Listen to that musician* 'figyeld azt a zenészt' anélkül, hogy nagyobb fájdalmat éreznénk, mint először. A klisék avagy közhelyek egyszerűen kiszáradt metaforák, szóképek. Élénk kifejezésmódok, melyek már lelassultak.

Az első személy, aki azt mondta: *It was like walking on eggs* 'olyan volt, mintha tojásokon járnál', egy igazán ügyes hasonlatot talált. Amikor az első alkalommal olvassuk ezt, nemcsak azt az információt kapjuk, hogy a helyzet kényes volt, hanem egy olyan képet, mely megerősíti és bevési az elmébe az üzenetet. De ez csak az első alkalommal történik. Később csak azt az információt kapjuk, hogy a helyzet kényes volt, illetve azt is, hogy az író nem túl találékony. Ugyanez a helyzet a következőkkel: *He fought like a tiger* 'küzdött, mint egy tigris', *He behaved like a lamb* 'birka módra viselkedett', *He ran like a deer* 'futott, mint egy szarvas', *He ate like a pig* 'úgy evett, mint egy disznó', *He took a powder* 'angolosan távozott' (tkp. kiment bepúderezni az arcát), *He pulled the wool over my eyes* 'port hintett a szemembe' (tkp. szemembe húzta a parókámat), *He's all wool and a yard wide* 'igazi, hamisítatlan' (tkp. egy yardnyi tiszta gyapjú), *She's pretty as a picture* 'olyan szép, mint egy festmény', *He spelled out the government's policy* 'kifejtette, vázolta a kormány politikáját' (tkp. kibetűzte a kormány politikáját), *We'd better shake a leg* 'inkább táncoljunk' (tkp. jobb lesz, ha megrázzuk a lábunkat), *An ocean of faces looked up at him* 'arcok tengere nézett rá fel', *A forest of masts filled the harbor* 'árbocok erdeje töltötte meg a kikötőt', *She led him a merry chase* 'ügyesen elszökött előle; vesztegette az idejét' (tkp. vidáman üldöztette magát), *It slid off him like water off a duck's back* 'lepergett róla, mint víz a kacsa hátáról', *You can't fly on one wing* 'nem repülhetsz fél szárnnyal', *He was drunk as a lord, but his brother was as sober as a judge* 'részeg volt, mint egy lord, de a bátyja józan, mint egy bíró'. Mindezek egykor többé-kevésbé hatásos kifejezések voltak.

Az emberek bizonyos csoportjai több klisét használnak, mint mások. A politikusok megrögzöttek, és némely kliséik, mint a *point with pride* 'büszkén emeli ki' vagy a *view with alarm* 'aggodalommal figyel' túl nevetségesekké váltak. A sportújságírók és -riporterek szintén nehezen kerülhetik el a közhelyeket. Csak gondoljunk ilyen kifejezésekre, mint *the fourth and final quarter* 'negyedik és utolsó negyed' (tudjuk, hogy egy baseballmeccs negyedik negyede az utolsó, de a riporterek ezt ritkán mulasztják el kiemelni), *the bags are bulging* (tkp. a zsákok domborodnak), *circus catch* 'látványos labdafogás' (tkp. cirkuszi fogás), *smart little field general* 'középhátvéd' (tkp. ügyes kis tábornok). Minden középhátvéd ügyes kis tábornok, igaz, némelyikük varázsló is. A vízszintes ütések

a külsőmező felé haladva mindig süvítenek, hacsak nem mennek túl valamin, mint például az egyes védőn, amikor is elfütyülnek. A dobók főleg nagy jobbkezesek vagy kis balkezesek. A sikeres játékosok előretörnek a hajrában.

Méltányosságból azonban el kell ismernünk, hogy a sportújságírók és a sportriporterek legalább annyi együttérzést érdemelnek, mint kritikát. Napról napra, évről évre olyan tevékenységekről kell beszámolniuk, melyekben ugyanazon elemek ismétlődnek vég nélkül. Mi több, mindezt lelkesen kell tenniük. A sportriporternek nemigen áll módjában, azt közölni, hogy a mai meccs rutinszerű, és a játékosok átlagos képességűek. Ehelyett minden szombaton arról kell szövegelnie, hogy hosszú idő óta ez a legizgalmasabb mérkőzés, melynek ő és kollégái részesei lehetnek, és hogy azt kívánja, bárcsak a szurkolók is ott lehetnének a stadionban vele együtt, hogy végignézzék, ahogy ez a két remek csapat a lelkét is kiteszi.

A klisék elkerülése

A klisé minden író ellensége. A jó írók állandóan küzdenek a klisék ellen, de még a legjobbak közül is csak keveseknek adatik meg a gyakori győzelem. Minél közhelyesebb egy kifejezés, annál könnyebben jut az ember eszébe, annál valószínűbb, hogy a mondatba illik. Tegyük fel, hogy egy tömeget szeretnénk leírni, és nem akarjuk annyival elintézni, hogy nagy tömeg volt. Szeretnénk elkápráztatni az olvasót a tömeg méretével. Arcok tengere — jut eszünkbe, és már írjuk is. A baj csak az, hogy olyan sokan leírták már ezt mások, hogy a kifejezés teljesen vérszegénnyé vált. Nem jelent többé mást, mint hogy nagy tömeg, tehát akár azt is írhattuk volna, hogy nagy tömeg, és ezzel el is intéztük.

A klisék főleg a fiatal írókat fenyegetik, hiszen ők nem feltétlenül ismerik fel klisé voltukat. Az arcok tengere olyan benyomást tehet rájuk, hogy csodálatos új szókép, nemcsak kifejező, de eredeti is. A probléma egyetlen megoldása a tapasztalat. Ahogy olvasóként egyre érettebbekké válunk, egyre ügyesebben ismerjük fel a nyelvi kliséket. De a legfőbb megoldás az, hogy tanuljunk meg bizalmatlannak lenni azzal a csábító kifejezéssel szemben, mely túl gyorsan eszünkbe jut. Elég ésszerű azt feltételezni, hogy a könnyen jött metafora előttünk már ezreknek is eszébe juthatott.

Könnyű klisékben írni, beszélni, gondolkodni, hisz ezt teszi a legtöbb ember. Nem maguk gondolkodnak, hanem hagyják a köztudatot gondolkodni maguk helyett. Nyelvük nem személyes, hanem általános, közkeletű mondatokból áll, melyekben csupán néhány nevet változtatnak meg, hogy illeszkedjen az adott helyzethez. Semmi bűn nincs abban, ha valaki klisékben gondolkodik, és senki sem kerülheti el őket teljesen. Ám azok, akik még csak nem is próbálkoznak, lustaságukat és középszerűségüket árulják el.

(Fordította Várnai Judit Szilvia)

Stuart Berg Flexner

Előszó „Az amerikai szleng szótárá”-hoz*

Az amerikai szleng a jelen szótár címének megfelelő értelmezésben azon szavak és kifejezések összessége, melyeket az általános amerikai beszélők meglehetősen nagy része gyakran használ vagy megért, de amelyeket a többség nem fogad el jó, formális nyelvhasználatként. Pusztán eredete okán egyetlen szót sem minősíthetünk szlengnek; forrása, írásmódja, jelentése tágabb értelemben nem teszik szlenggé. A szlenget legjobban az a szótár határozza meg, amely felhívja a figyelmet arra, hogy kik használják, s milyen „hangulatot” közvetít.

Az Egyesült Államokban használt valamennyi szlenget amerikainak neveztem, figyelmen kívül hagyva azt, hogy melyik országból ered, vagy mely más országokban használatos.

Ebben az előszóban a szleng kialakulásának emberi tényezőjével foglalkozom majd (tehát hogy mi az amerikai szleng, hogyan és miért keletkezik a szleng, valamint hogyan és miért használják).

Az angol nyelv szókincse többszintű:

A sztenderd nyelvhasználat azokat a szavakat és kifejezéseket foglalja magában, amelyeket polgáraink többsége használ, megért és elfogad bármely körülmények között vagy bármilyen formális szinten. Ezeket a szavakat sztenderd szótáraink jól meghatározva, legelfogadottabb írásmódjukkal és kiejtésükkel közlik. A sztenderd beszédben elhangozhat a következő mondat: *Sir, you speak English well* ’Uram, ön jól beszél angolul’.

A kollokvializmusok olyan jól ismert szavak és idiómák, melyeket az informális beszédben és írásban használunk, melyeket azonban nem tekintünk elég egyértelműnek és hivatalosnak ahhoz, hogy udvarias társalgásban vagy üzleti levelezésben használjuk. A szlengtől eltérően azonban a kollokvializmusokat az Egyesült Államokban szinte mindenki használja és megérti. A szleng használata azt sugallja, hogy a beszélő és a hallgató különleges „testvériesség”-ben vannak, ám a kollokvializmusok használata mindössze egy általános társadalmi szituáció informális és megszokott voltát hangsúlyozza. Kollokviális szinten mondhatjuk: *Friend, you talk plain and hit the nail right on the head* ’Barátom, világosan szólsz, és fején találod a szöget’.

A nyelvjárások azok a szavak, idiómák, kiejtési változatok és beszédhabitusok, melyek bizonyos földrajzi helyekre jellemzőek. A nyelvjárás tu-

* FLEXNER, STUART BERG: Preface. In: HAROLD WENTWORTH–STUART BERG FLEXNER: *Dictionary of American Slang.* New York, 1960. vi–xv.

lajdonképpen regionalizmus vagy lokalizmus. A közhasználatban a nyelvjárás szó mindazon szavak, idegen akcentusok vagy beszédformák elnevezése, melyeket valamely etnikai csoporttal azonosítunk. A déli nyelvjárásban elhangozhat a következő mondat: *Cousin, y'all talk mighty fine* 'Atyámfia, te igen szépen beszélsz'. Etnikai-bevándorló nyelvjárásban pedig ez: *Paisano, you speak good the English* 'Cimbora, jól beszéled az angolt', vagy a következő: *Landsman, your English is plenty all right already* 'Földi, az angolságod már teljesen rendben van'.

A tolvajnyelv, a zsargon és az argó azokat a szavakat és kifejezéseket ölelik fel, melyek a népesség bizonyos szegmenseit jellemzik. A tolvajnyelv (cant) társalgási, bizalmas idióma, melyet csak egy bizonyos foglalkozás, szakma, hivatás, szekta, osztály, korosztály, érdeklődési csoport vagy a kultúra egyéb alcsoportjai használnak. A zsargon (jargon) egy ilyen alcsoport szak-, sőt akár titkos szókincse. A zsargon szaknyelv. Az argó (argot) mind a tolvajnyelve, mind a zsargonja valamely hivatásos bűnözői csoportnak. Ezeken a szinteken rendre elhangozhatnak a következő mondatok: *CQ-CQ-CQ ... the tone of your transmission is good* 'CQ-CQ-CQ* ... jól fogható az adásod'; *You are free of anxieties related to interpersonal communication* 'Az interperszonális kommunikációd problémamentes'; *Duchess, let's have a bowl of chalk* 'Asszony, beszélgessünk csak kicsit' (tkp. Hercegnő, együnk egy tál krétát)**.

A szleng[1] általános meghatározását lásd fentebb. Szlengben mondhatjuk a következőt: *Buster, your line is the cat's pajamas* 'Öregem, kiváló az anyagod'; vagy: *Doll, you come on with the straight jazz, real cool like* 'Bébi, királyul nyomod a témát.'***

A nyelvnek ezen szintjei, a sztenderd nyelvhasználattól eltekintve, jóval gyakoribbak a beszédben, mint az írásban, s a szleng egésze sem kivétel ez alól. Így meglehetősen kevés szlengszó és -kifejezés (tehát a jelen szótár igen kevés címszava) jelenik meg a sztenderd szótárakban.

Az amerikai szleng gyors, könnyed, személyes beszédmód. Főleg tolvajnyelvi, zsargon és argó szavakból származik, melyek népszerűsége addig emelkedett, míg a nagy nyilvánosságból sokan el nem kezdték használni vagy megér-

* Hívójel amatőr rádiózásban. (*A ford.*)

** A mondat az angolszász rímelő szleng tipikus kifejezéseit tartalmazza: *duchess* < *duchess of Fife* (tkp. Fife hercegnője) ~ *wife* 'feleség'; *bowl of chalk* (tkp. egy tál kréta) ~ *talk* 'beszélgetés'. (*A ford.*)

[1] A *slang* szó kialakulásáról ld. F. KLAEBER: Concerning the Etymology of Slang [A *szleng* etimológiájáról]. *American Speech*, 1926 április.

*** A két mondatban a dzsesszkorszak szlengjének jellegzetes példái jelennek meg, a *cat's pajamas* 'nagyszerű' (tkp. a macska pizsamája), a *straight jazz* (tkp. igazi dzsessz) a zenére és a közösülésre egyaránt vonatkozhat, a *cool* elismerést kifejező jelző (tkp. hűvös). (*A ford.*)

teni. Ennek a szlengnek a nagy része megtartja eredete fő jellegzetességét: teljesen csak a beavatottak érthetik.

A szlenget vizuálisan úgy szemléltethetjük, mint számos alcsoport tolvajnyelvének, zsargonjának és argójának legismertebb részét (az alcsoportokból csak néhányat emeltünk ki alább). Az árnyékolt részek csak általános átfedést szemléltetnek a csoportok között.

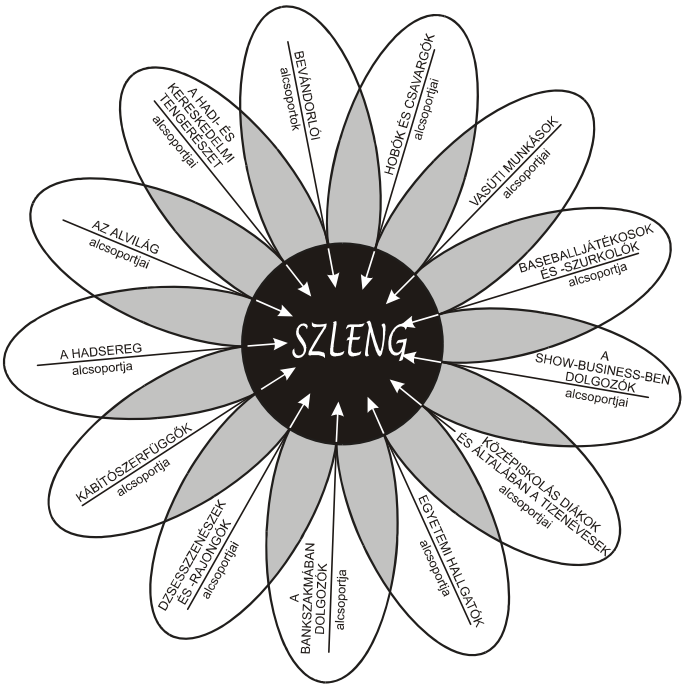

Alkalmanként a szleng beszivároghat a sztenderd beszédbe; máskor változó népszerűség mellett virágzik egy ideig, majd elfelejtik; végül az is megtörténhet, hogy egyáltalán nem fogadják el soha, s nem is felejtik el teljesen. Az *O.K.*, *jazz* (mint zene) és *A-bomb* ’atombomba’ kifejezéseket eredetileg szlengnek tartották, de mára már bekerültek a köznyelvbe. A *bluebelly* ’jenki katona’ (tkp. kékhasú), *Lucifer* ’gyufa’, *bee’s knees* ’nagyszerű, csodálatos’ (tkp. a méh térde) kifejezések immáron kikoptak a közhasználatból. A *bones* ’kockajáték’ (tkp. csontok) és a *beat it* ’meglép, elkotródik’ sorsa az örök szlenglét: Chaucer használta az előbbit, Shakespeare pedig az utóbbit.

Semmilyen élő szókincs nem maradhat örökké változatlan. A legtöbb új szlengszó és szlenghasználat egészen természetesen alakul ki: sajátos szituációk szülik őket. Új tárgyak, ötletek vagy például események leírására új szavak válnak szükségessé. Továbbá minden nemzedéknek szüksége van új szavakra a jól ismert régi dolgok leírásához.

A vasutasok (akik valószínűleg az első olyan amerikai alcsoport voltak, akik országos tolvajnyelvvel és zsargonnal rendelkeztek) szerint a *jerk water town* 'kisváros' (tkp. olyan város, ahol a gőzmozdony vizet vesz fel) ideális leírása volt egy olyan közösségnek, melyet mások *one-horse town* (tkp. egylovas város) néven említettek. A változás a *one-horse town* és a *don't spare the horses* 'igyekezz' (tkp. ne kíméld a lovakat) felől a *wide place in the road* (tkp. kiszélesedett úttest) és a *step on it* (tkp. taposs bele) irányába természetes és szükségszerű volt, amint a gépkocsik a lovak helyébe léptek. A gépkocsi olyan új szavakat és új jelentéseket is magával hozott (némelyikük egészen specializáltan), mint a *gas buggy* 'kocsi' (tkp. benzinhintó), *jalopy* 'tragacs', *bent eight* 'nyolchengeres', *Chevvie* (< Chevrolet), *convertible* 'felnyitható tetejű autó', *lube* 'kenőolaj'. Minden nagy újításhoz hasonlóan az autó is befolyásolta társadalmunk történetét, s magával hozta vagy elősegítette a következő kifejezések terjedését: *dusters* 'porköpeny', *hitch hikers* 'autóstoposok', *road hogs* 'közveszélyes gyorshajtó' (tkp. országúti fenegyerek), *joint hopping* 'közös kiruccanás', *necking* 'csókolózás egy parkoló autóban' (tkp. nyakdörgölés), *chicken* 'autós bátorságpróba' (tkp. csirke), *car coats* 'rövid kabát' (tkp. autóskabát), *suburbia* 'elővárosi övezet'.

Az autó csak egy a nyilvánvaló példák közül. A nyelv mindig új szavakkal reagál az új fogalmakra és fejlődésekre.

Lássuk a következőket:

háborúk: *redcoats, minutemen, bluebelly, over there, doughboy, gold brick, jeep*
tömeges bevándorlás: *Bohunk, greenhorn, shillalagh, voodoo, pizzeria*
tudomány és technika: *'gin, side-wheeler, wash-and wear, fringe area, fallout*
forrongó idők: *Redskin, maverick, speak, Chicago, pineapple, free love, fink, breadline*
az étkezési szokások változása: *apple-sauce, clambake, luncheonette, hot dog, coffee and*
öltözködés: *Mother Hubbard, bustle, shimmy, sailor, Long Johns, zoot suit, Ivy League*
lakás: *lean-to, bundling board, chuck-house, W.C., railroad flat, split level, sectional*
zene: *cakewalk, bandwagon, fish music, long hair, rock*
személyiség: *Yankee, alligator, flapper, sheik, hepcat, B.M.O.C., beetle, beat*
új közlekedési és szállítási módszerek: *stage, pinto, jitney, kayducer, hot shot, jet jockey*
új szórakozási módok: *barnstomer, two-a-day, clown alley, talkies, d.j., Spectacular*
a szexualitás változó megítélése: *painted woman, dast, broad, wolf, jailbait, sixty-nine*

emberi motivációk: *boy crazy, gold-digger, money-mad, Momism, Oedipus complex, do-gooder, sick*

személyes kapcsolatok: *bunky, kids, old lady, steady, ex, gruesome, twosome, John*

munka és dolgozók: *clod buster, scab, pencil pusher, white collar, graveyard shift, company man*

politika: *Tory, do-nothing, mug-wump, third party, brain trust, fellow traveler, Veep*

és még a frizura is: *bun, rat, peroxide blonde, Italian cut, pony tail, D.A.*

Azok a társadalmi csoportok, melyek először szembesülnek egy új tárggyal, illetve új helyzettel kell megbirkózniuk, vagy új koncepcióval kell dolgozniuk, jóval a népesség nagy részét megelőzve találnak ki és használnak új szavakat. Minél nagyobb, fantáziadúsabb és hasznosabb egy csoport szókincse, annál valószínűbb, hogy egyes részei a szlengbe olvadnak. Hogy szlengalkotó lehessen, a csoportnak vagy nagylétszámúnak kell lennie, s állandó kapcsolatot fenntartania a domináns kultúrával, vagy kicsinek, szorosan zártnak, s kellően távolinak a domináns kultúrától ahhoz, hogy egy kiterjedt, igen személyes és élénk szókincset hozzon létre. A tizenévesek sok szót alkotó, nagy létszámú alcsoport. A bűnözők, alkalmi munkások, csavargók a kisebb csoportok jó példái. A kisebb csoportok, mivel szókincsük személyes és színes, méretükkel arányosan járulnak hozzá általános szlengünkhöz.

Nem tudom, hogy vajon az Egyesült Államoknak több szlengszava van-e, mint bármely más országnak (a népesség számához, a területhez vagy a köznyelvi szókincshez viszonyítva).[2] Természetesen a francia és a spanyol különö-

[2] Az átlagos amerikai ember szókincse, melynek nagyobb részét csupán ismeri, ám nem használja, általános becslés szerint 10 000–20 000 szóra tehető. Ebből a mennyiségből óvatos becsléssel 2000 szót minősítek szlengnek. A szleng, mely tehát az átlagos amerikai által ismert szavaknak körülbelül 10%-át teszi ki, szókincsének leggyakrabban használt részéhez tartozik.

Az angol nyelv ma a becslések szerint legalább 600 000 szóval rendelkezik, ez több, mint négyszerese az Erzsébet-kor 140 000 feljegyzett szavának. Tehát több, mint 460 000 új szó vagy jelentés került be Shakespeare óta, ha figyelmen kívül hagyjuk a helyettesített szavakat, vagy azokat, melyek azóta elfelejtődtek. Most közelítőleg 10 000 szlengszó van az amerikai angolban, s körülbelül 35 000 tolvajnyelvi, zsargon és argó szó.

A fenti mennyiség ellenére minden kommunikáció 25%-át mindössze 9 szó teszi ki. McKnight tanulmánya szerint az összes beszéd további 25%-át adja további 34 szó (minden beszéd 50%-át 43 szó teszi ki). A kutatók eltérően vélekednek azonban arról, hogy melyik 9 szó a leggyakoribb. Három igen fontos tanulmányra hivatkozom: G. H. McKnight: *English Words and Their Background* [Angol szavak és ami mögöttük van]. Appleton–Century–Crofts, Inc., 1923 (csak beszélt szavakra vonatkozóan); Godfrey Dewey: Relative Frequency of English Speech Sounds [Az angol beszédhangok relatív gyakorisága]. *Harvard Studies in Education*, vol. IV, 1923 (csak írott szavakra) és Norman R. French–Charles W. Carter–Walter Koenig, Jr.: Words and Sounds of Telephone Conversations [A telefonbeszélgetések szavai és hangjai]. *Bell System Technical Journal*, 1930 április (csak telefonbeszédre). Listáik a leggyakoribb kilenc szóról a következők:

sen nagy szlengszókinccsel rendelkezik. Az amerikaiak azonban többször használják általános szlengjüket, mint bármely más nép.

Az amerikai szleng tükrözi azoknak az embereknek a jellemét, akik létrehozták. Sokszínűsége és népszerűsége részben népünk képzelőerejének, öntudatának és optimizmusának köszönhető. Vitalitása továbbá annak is az eredménye, hogy biztosítva van számunkra a szólásszabadság, s nincs nemzeti nyelvi hatóságunk, illetve semmilyen hivatalos kísérlet arra, hogy beszédünket megtisztítsák. Az amerikaiak fáradhatatlanok, és gyakran költöznek egyik vidékről a másikra, illetve cserélik munkahelyeiket. Ez a reményteli vándorhajlam a pionírok korától a nyugati terjeszkedésen át a modern mobilitásig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy elterjesszen regionális és csoporthoz kötődő terminusokat, melyek aztán az általános szleng részévé lettek. Ez a fáradhatatlanság folyamatosan új szituációkat hozott létre, melyek új szavakat igényeltek. Eltekintve néhány keleti iparvidéktől s bizonyos déli és nyugati agrárrégióktól, Amerika nem tűnik belakottnak. Gyakran úgy cselekszünk és beszélünk, mintha egyszerűen csak látogatóban lennénk és nézelődnénk. Az, aminek mindennapos élménynek kellene lennie, olyan újnak, egyedinek és színesnek tűnik a számunkra, mely új szavakat és erőteljes beszédet érdemel. Az emberek nem állapodnak meg munkájukban, városaikban vagy szókincsükben.

Nem állapodunk meg szellemi, lelki és érzelmi szempontból sem. Kevés vallási, területi, családi, osztálybeli, pszichológiai vagy filozófiai gyökerünk van. Nem hiszünk a gyökerekben, a csapatmunkában hiszünk. Erős lojalitásunk tehát azon társadalmi csoportok — vagy ahogy gyakran nevezik őket, alcsoportok —

McKnight beszélt	Dewey írott	Bell telefonbeszéd
	a (határozatlan névelő)	*a*
and ’és’	*and*	
be ’lenni’		
have (segédige és birtoklást kifejező ige)		
	in (inesszívuszi elöljárószó)	
		I ’én’
	is (a létige E/3 alakja)	*is*
it (E/3 személyű, semlegesnemű személyes névmás)	*it*	*it*
		on (szuperesszívuszi elöljárószó)
of (birtoklást kifejező partikula)	*of*	
	that (mutató névmás:) ’az’	*that*
the (határozott névelő)	*the*	*the*
to (elöljárószó)	*to*	*to*
will (a jövő idő segédigéje)		
you ’te; ti; ön; önök’		*you*

felé irányul, amelyekkel alkalmilag azonosulunk. Ez az örökké változó tagsági viszony segít abban, hogy népszerűsítsük és terjesszük a szlenget.

Azonban még az egyes alcsoportokon belül is csak kevés új szót fogadnak el általánosan. A legtöbb tolvajnyelvi és zsargonkifejezés helyi és időleges. Amelyek továbbélésre képesek, azok a kivételesen találó és hasznos tolvajnyelvi és zsargonkifejezések. Részévé válnak a csoporttagok állandó, személyes szókincsének, úgy adva presztízst használóinak, hogy csoportbeli elfogadottságukat és státuszukat igazolják. A csoporttagok aztán elterjesztik ennek a megbecsültebb tolvajnyelvnek egy részét a domináns kultúrában. Ha a szó nem csoporttagok számára is hasznos, akkor jó úton halad, hogy szlenggé váljon. Amint az új szavak a televízió, a rádió, a mozi vagy az újságok révén bekerülnek a domináns kultúrába, az egyének gyors mozgása és az egyének és csoportok közti gyors kommunikáció igen hamar elterjeszti az új őket.

Példaképpen vegyük egy New York Cityben élő olasz emigráns fiát. Otthon olaszul beszél. A hasonló hátterű szomszéd fiatalok körében számos olasz kifejezést használ, mert mindig könnyen eszébe jutnak, és mert a csoporttal egyfajta szolidaritást adnak nekik. Csatlakozik egy utcai bandához, és iskola után, illetve a szünetekben egy gyárban dolgozik. Miután végez a középiskolában, belép a haditengerészetbe, majd egy évig dolgozik alkalmi munkásként járva az országot. Visszatér New Yorkba, dokkmunkásként kap munkát, elvesz egy német származású lányt, és bokszrajongó lesz. Használ olasz és német kölcsönszavakat, néhány kifejezést a tizenéves utcai bandák szókincséből, jónéhány gyárbeli kifejezést, haditengerészeti szlenget, továbbá használja az alkalmi munkások, dokkmunkások és bokszolók szavait. Egyik csoportból minden olyan másikba terjeszt szavakat, melynek tagja. Olasz szülei megtanulnak és használni fognak jó pár szót az utcai bandák, a gyár, a haditengerészet, az alkalmi munkások, a dokkmunkások és a boksz világából; német sógorsága a szüleitől olasz szavakat fog megtanulni; haditengerészeti barátai jónéhány olasz kifejezést használnak majd; alkalmi munkás barátai viszont tengerészeti szavakat; társaságbeli barátai pedig, akikkel néha bokszolásról vagy a dokkmunkáról beszél, érdeklődve tanulnak tőle kifejezéseket az olasz nyelvből és az alkalmi munkások világából. Beszédét erősen szlengesnek és kifejezőnek lehet tekinteni, mivel szokatlan, színes alcsoportokhoz tartozik.

Másfelől viszont egy középnyugati protestáns középosztálybeli családba született férfi, akinek a tizennyolcadik században jöttek át ősei az Egyesült Államokba, ismert középiskolás kifejezésekkel indul. A középiskolában a felturbózott autók és a rock and roll vonzotta. Két évet szolgált a hadseregben, majd egy Ivy League* egyetemre ment, ahol mesteri bridzsjátékos és dzsesszrajongó lett. Aztán kereskedelmi igazgató lesz belőle, és megszereti a golfozást. Ez a

* Az Egyesült Államok keleti partjának legtekintélyesebb egyetemei (pl. Yale, Harvard, Princeton, Columbia, Brown). (*A ford.*)

második férfi, semmivel sem megszokottabb vagy szokatlanabb az előzőnél, ismerni fogja a tizenéves középiskolások, a felturbózott autók, a rock and roll, az Ivy League, a cool jazz*, a hadsereg tolvajnyelvét és zsargon kifejezéseit, s valamennyire a golfozók és bridzsjátékosok terminusait. Ismer továbbá néhány szlengkifejezést szüleitől (akik az 1920-as évek dzsesszgenerációjához tartoztak), a televízióból, mind amerikai, mind brit filmekből, továbbá a népszerű regények olvasása révén és olyan emberekkel való gyakori találkozásainak köszönhetően, akik teljesen eltérő hátterűek. Amikor dzsesszkifejezéseket használ a golfpályán, egyetemi kifejezéseket otthon, üzleti szavakat a bridzsasztalnál, amikor a whiskyre vagy a részegségre utal szüleitől tanult szavakkal, s válogatott katonai kifejezésekkel szidja szomszédját, akkor ő is a szlenget népszerűsíti.

Így tehát világos, hogy három kulturális feltétel különösen hozzájárul a nagyobb szlengszókincs kialakulásához: (1) új tárgyakra, helyzetekre és fogalmakra való nyitottság vagy ezek elfogadása; (2) változatos alcsoportok nagy száma; (3) demokratikus keveredés ezen alcsoportok és a domináns kultúra között. A primitív népeknek kevés szlengjük van, ha van egyáltalán, mert életük rituálisan korlátozott; kevés új fogalmat alakítanak ki; s mert nincsenek alcsoportok, amelyek a domináns kultúrával vegyülnének. (A primitív alcsoportok, úgymint a javasemberek vagy varázslók, saját szókinccsel rendelkeznek, de ezek a csoportok nem vegyülnek a domináns kultúrával, és zsargonjuk sohasem válhat szlenggé, mert titkos vagy szent.)

Mik hát akkor a szleng előnyei, amelyek hasznossá teszik? Bár valamely különös szóra eső választásunk akár szokásból is eredhet, néha tudatosan választunk egy szlengszót, mivel úgy hisszük, hogy gyorsabban, könnyebben és személyesebben közöl valamit, mint egy sztenderd szó. Néha azért folyamodunk a szlenghez, mert nincs alkalmas sztenderd szó. Az 1940-es években a *WAC***, a *cold war* 'hidegháború' vagy a *cool* 'cool jazz' kifejezések egyikét sem lehetett volna gyorsan kifejezni valamely sztenderd szinonimával. Az ilyen szavak gyakran igen gyorsan sztenderdizálódtak, lásd az első kettőt. Azért is használunk szlenget, mert gyakran erőteljesebb, élénkebb, s kifejezőbb, mint a sztenderd használat. A szleng általában elkerüli azt a szentimentalizmust és formalitást, mely régi szavaknak gyakran sajátja. A *taking a girl to a dance* 'elvinni egy lányt táncolni' kifejezés szentimentálisnak tűnhet, formális, érzelmi érdeklődést tükrözhet a lány iránt, s különféle felhangjai vannak jelmezbálokra, foxtrottra, öltönyökre és ruhaderekakra vonatkozóan. Időnként sokkal élvezetesebb *to go to a hop* 'buliba menni' (tkp. ugrálni menni). A *to be busted* 'tönkremenni' vagy *without a hog in one's jeans* (tkp. anélkül, hogy egy fitying is lenne a farmerjá-

* A dzsessz könnyedebb, lágyabb irányzata, melyet az 1950-es évek Kaliforniájához szokás kötni. (*A ford.*)

** Tkp. Woman's Army Corps vagyis Női Katonai Alakulat; az amerikai hadsereg kiegészítő hadteste, melyet a II. világháború idejére hozott létre a kongresszus. (*A ford.*)

ban) nemcsak élénkebb és erőteljesebb, mint a *being penniless* ’egy fillér nélkül lenni’ vagy *without funds* ’anyagi eszközök nélkül’, hanem optimistább is. A *mouthpiece* (tkp. mikrofon, szócső) vagy a *legal beagle* (tkp. jogi kopó) ’jogász’, *pencil pusher* ’aktatologató, hivatalnok’ (tkp. ceruzatologató), *sawbones* ’sebész’ (tkp. mészáros), *boneyard* ’temető’ (tkp. csontudvar), *bottle washer* ’laboratóriumi asszisztens’ (tkp. üvegmosó) vagy a *course in biochem* ’biokém kurzus’ sokkal élénkebb és erőteljesebb, mint a *lawyer* ’jogász’, *clerk* ’hivatalnok’, *doctor* ’orvos’, *cemetery* ’temető’, *laboratory assistant* ’laborasszisztens’ vagy *course in biochemistry* ’biokémia kurzus’, s sokkal valódibb és kevésbé nehézkes, mint a *legal counsel* ’jogtanácsos’, *junior executive* (tkp. alacsonyabb beosztású vezető), *surgeon* ’szakorvos’, *necropolis* ’nekropolisz’ (vagy *memorial park* ’temetkezőhely’), *laboratory technician* ’laboratóriumi technikus’ vagy a *course in biological chemistry* ’biológiai kémia kurzus’.

Bár a sztenderd angol különösen fogékony a sokszótagúságra, a szleng nem. A szlenget sokszor nemcsak azért használják, mert velős, hanem azért is, mert rövidsége erőteljessé teszi. Mint szótárunk is példázza, a szleng a rövid szavakat kedveli, különösen az egyszótagúakat, s még inkább az olyanokat, amelyek explozívával vagy hehezetes hanggal kezdődnek.[3]

Rossz szokásunk a divatszavak gyakori használata, ezek ugyanis mindig a nyelvünk hegyén vannak. Legtöbbünk használ különféle közkedvelt, ám homályos szavakat is a valamelyest hasonló helyzetekre. Ez megspórolja nekünk azt az időt és erőfeszítést, amelyet arra szánnánk, hogy szabatosan gondolkodjunk és beszéljünk. Máskor szándékosan választunk egy szót homályossága miatt, épp azért, mert nem kötelez el bennünket túl erősen arra, amit mondunk. Például ha egy barátunk egy nőt dicsér, bátran felelhetjük, hogy *she’s a bee’s knees* vagy hogy *she’s a real chick* ’jó kis csaj’ (tkp. igazi pipi), ami jelentheti azt, hogy a nőt modernnek, intelligensnek, ügyesnek és megértőnek tekintjük — vagy akár azt is jelentheti, hogy azt gondoljuk róla, jelentéktelen, zavaros fejű divatmajom. Közölhetjük barátunkkal azt is, hogy egy könyv, amelyet mindketten nemrég olvastunk, *the cat’s pajamas*, illetve hogy *the greatest* ’a legnagyobb’. Ezek a kifejezések azt jelentik, hogy ugyanazon okok miatt tetszett nekünk a könyv, mint a barátunknak, anélkül, hogy pontosítanunk kellene, mik is voltak ezek az okok, s anélkül, hogy kapcsolatunkat netán ezzel veszélybe sodornánk.

[3] Sok ilyen alak a leggyakrabban használt szlengszavaink közül való. Ahogy szótárunkban is felsoroltuk, a *bug* 30 főnévi jelentéssel rendelkezik, a *shot* 14 főnévi és 4 melléknévi, a *can* 11 főnévi és 6 igei, a *bust* 9 igei és 6 főnévi, a *hook* 8 főnévi és 5 igei, a *fish* 14 főnévi, a *sack* pedig 8 főnévi, 1 melléknévi, 1 igei jelentéssel. Az egyszótagos szavak messze a leggyakoribbak a népszerű irodalomból vett forrásainkban. A leggyakrabban előforduló 40 szóból 29 egyszótagos. Konkrétan a *fink* 70 különböző helyen fordult elő, a *hot* 67, a *bug* 62, a *blow* és a *dog* 60–60, a *joint* 59, a *stiff* 56, a *punk* 53, a *bum* és az *egg* 50–50, a *guy* 43, a *make* 41, a *bull* és a *mug* 37–37, a *burd* 34, a *fish* és a *hit* 30–30, a *ham* 25, a *yak* 23, a *sharp* 14 és a *cinch* 10 helyen. (Ezen szavak közül sok természetesen több szlengjelentéssel is bír; számos szó pedig számtalanszor ugyanabban a könyvben vagy cikkben fordult elő.)

Nyelvhasználatunkban állandóan újraalkotjuk önképünket saját elménkben úgy, mint másokéban. Ennek az önképnek egy részét, ahogy már fentebb említettem, az alcsoportbeli tolvajnyelv és zsargon használata adja a domináns kultúrában; másik részét az, hogy mind sztenderd, mind szlengszavakat használunk. Az alcsoportbeli szókincs annak bizonyítéka, hogy van egy olyan csoport, amelyhez „tartozunk", s amelyben „valakik" vagyunk, a kívülállók tehát jobb lesz, ha tiszteletet éreznek irántunk. A szlenget arra használjuk, hogy megmutassuk másoknak (és emlékeztessük magunkat arra), hogy milyen életrajzi, mentális és pszichológiai háttérrel rendelkezünk, hogy megmutassuk társadalmi, gazdasági, földrajzi, nemzeti, faji, vallási, oktatásbeli, foglalkozási és csoportbeli érdekeinket, hovatartozásunkat, patriotizmusunkat. Minderre az egyik legkönnyebb és leggyorsabb módszer az elcsépelt sablonszók használata. Ezek automatikus, gyakran egyszavas felelőszók, melyek tetszést vagy nemtetszést, elfogadást vagy elutasítást fejeznek ki. Azért használjuk őket, hogy álláspontot foglaljunk mások megjegyzéseivel vagy akár jelenlétével kapcsolatosan. Számos divatszavunk, illetve sok diákszleng szó és kvázi-intellektuális szlengszó sablonszó. A tetszésre pl. *beat, the cat's pajamas, drooly, gas, George, the greatest, keen, nice, reet, smooth, super, way out* stb. A kívülálló elutasítására (melyek érzékeltetik, hogy az illető nem tartozhat a csoportunkhoz) pl.: *boob, creep, dope, drip, droop, goof, jerk, kookie, sap, simp, square, weird* stb. Az ilyen automatikus sablonszók túlhasználtak, szinte jelentéstelenek, s a gondolat helyettesítői. De elérik a beszéd egyik legfontosabb célját: gyorsan és automatikusan fejezik ki saját alcsoportbeli és személyes kritériumainkat. A sablonszók gyakran divatszavak, melyek az önvédelem közös kötelékét biztosítják. Minden elutasító sablon, melyet fentebb felsoroltunk, utalhat egy bolondra, egy szélsőségesen introvertált személyre, egy ártalmatlan hóbortosra vagy egy zsenire. A sablonszók csak annyit állítanak, hogy a személyt elutasítjuk, az illető nem tartozik a csoporthoz. Amikor kimondjuk a sablonszót, nem foglalkozunk azzal, hogy milyen személy az illető, csoporthoz való hűségünk bizonyítékát adjuk, miáltal megerősítjük identitásunkat, s kifejezzük afeletti elégedettségünket, hogy elfogadtak minket.

Hasonló módon a történelem különféle időszakaiban szlengünk bővelkedett olyan szavakban, melyek az olyan emberek iránt érzett félelmünket, bizalmatlanságunkat és nemtetszésünket fejezik ki, akik mások, mint mi vagyunk. Ez az intolerancia számtalan lekicsinylő szlengszóban tetten érhető, melyeket különféle bevándorlói, vallási és faji csoportokra alkalmaznak: *Chink* 'kínai' (< *Chinese*), *greaser* 'mexikói' (tkp. zsíros hajú), *Heinie* 'német', *hunkie* 'közép-európai', *mick* 'ír' (< Michael + Mc-), *mockie* 'zsidó', *nigger, spik* 'olasz, latin-amerikai'. Számos sablon- és lekicsinylő szó saját csoportbeli státuszunkat igyekszik egyértelműsíteni, arra provokálva másokat, hogy megkérdőjelezzék csoportunk felsőbbrendűségét, tehát saját felsőbbrendűségünket is.

Néha a szlenget azért használjuk, hogy a köznyelvi szavak unalmas megszokottságától megszabaduljunk, s hogy a mindennapi élet bevett gyakorlatából elmenekülhessünk. Amikor szlenget használunk, életünk kicsit frissebbnek és személyesebbnek tűnik. Ugyanígy a beszéd szintjein a szlenget néha pusztán a hangkeltés örömééért használjuk, avagy azért, hogy a zajcsinálás által felfigyeljenek ránk. A szlengszavak merő újszerűsége és informális volta örömet okoz.

A beszélő részéről a többé-kevésbé rejtett esztétikai indíték ezen megnyilvánulásánál még sokkal fontosabb azonban, hogy a szleng tükrözi a személyiséget, a beszélő felületes, jól látható jellemvonásait. Az az ember, aki szlenget használ, nagyjából egy erőteljes, megnyerő, elfogadható személyiség. Az erkölcs és az intellektus (melyeket túl gyakran nem tekintenek erényeknek a modern amerikai emberben) kívül esik a szleng értékrendszerén, s ez vezetett egyfajta fordított erkölcshöz: számos szó, melyeket egykor az erkölcsileg pozitív megítélésű dolgokra használtak, ma már kritika. Például senki nem szeretné ma, ha prűdnek vagy puritánnak neveznék, holott ezeket egykor bókoknak tekintették. Még köznyelvi használatban is enyhén gúnyosak.

Mi több, az ittasság számtalan szlengszinonimája közül csak néhány elítélő. Ha valaki egy személyt megrögzött iszákosnak nevez, az az illető fensőbbséges, de naiv attitűdjét sejteti az ivással kapcsolatban. Így szlenget használunk, és ilyeneket mondjuk, mint pl. *boozed up* (tkp. bepiált), *gassed* (tkp. elgázosított), *high* (tkp. magas), *potted* (tkp. konzervált), *stinking* (tkp. büdös), *has a glow on* (tkp. ragyog) stb., amikor verbálisan próbáljuk meg megértésünket és bennfentességünket közvetíteni. Ezek a szlengszavak mutatják, hogy mi is emberek vagyunk, és ismerjük a túlzott alkoholfogyasztás következményeit.

Ugyanilyen szellemben utalunk emberekre szexuálisan a *big ass man* (tkp. nagyfarkú), *fast* ’erkölcstelen’ (tkp. gyors), *John* ’selyemfiú; hímringyó’ (tkp. János), *sex pot* ’a szexet rendkívüli módon kedvelő nő’ (tkp. szexfazék), *shack job* ’alkalmi szerető’ (tkp. nővel együtt élő), *wolf* ’nőcsábász’ (tkp. farkas) stb. szavakkal, melyek tulajdonképp mind elfogadják a törvény által nem szentesített nemi közösülést. Ezeket a szavakat gyakran használják bókok gyanánt, csodálat- vagy irigylésképpen. Mindig bennük van az illető átlagemberként való elfogadása. Sohasem használják ezeket erkölcsi ítélet kifejezésére. A szlengnek kevés tiszteletteljes vagy egyszerűen csak leíró szava van a szűz, a jó kislány vagy az úriember fogalmára. A szlengben van *bag* ’csúnya nő’ (tkp. szatyor), *bat* ’prostituált’ (tkp. denevér), *ex* ’korábbi partner, házastárs’ (tkp. volt), *gold digger* ’férfiakat anyagilag kihasználó nő’ (tkp. aranyásó), *jerk* ’seggfej’ (tkp. rángás), *money mad* ’pénzőrült’, *n.g.* ’semmirekellő’ (< *not good* ’nem jó’), *old lady* ’feleség’ (tkp. öreg hölgy), *square* ’régimódi’ (tkp. négyzet, tér) stb., de hány szó van a jó feleségre és anyára, egy vonzó és tiszta nőre, egy becsületes, keményen dolgozó férfira, aki kedves a családjával vagy akár egy tiszteletreméltó idősebb személyre? A szleng — és ez időszakosan a nyelv minden szintjére igaz — mindig hajlamos inkább a lealacsonyításra, mint a felemelésre. Ahogy a szleng mu-

tatja, inkább osztozunk az erkölcstelenségben, vagy elfogadjuk azt, mintsem hogy kizárjanak minket egy társadalmi csoportból. Emiatt, illetve önvédelemből és a naprakészség és az egyéniség aurájának (de nem tényének) megteremtése céljából szlengünk nagy része tudatosan erkölcstelenséget, cinizmust és „keménységet" fejez ki.

A fordított erkölcs másképp is befolyásolja szlengünket. Sokan használják a szlenget pusztán azért, mert nemsztenderd és mert pejoratív. Sokan azért használják a szlenget, hogy megmutassák lázadásukat a tuskók, a begyepesedett szőrszálhasogatók, a balekok és a nyárspolgárok ellen. Az értelmiség és a politikusok gyakran azért használnak szlenget, hogy megadják a közös hangot, mások pedig azért, hogy kifejezzék antiintellektualizmusukat vagy progresszív beállítottságukat. Így a tizenévesek, szórakoztatóművészek, egyetemi hallgatók, beatnikek, dzsesszrajongók, értelmiségiek és más nagy csoportok a szlenget gyakran a sztenderd szavakkal és kifejezésekkel szemben használják. A szleng népességünk bizonyos lármás csoportjainak élő „hivatalos" nyelve.

A szótáron dolgozva mindvégig tudatában voltam annak, hogy az amerikai szleng nagy részét a férfiak alkotják és használják. Számos szlengszó — beleértve a tabu és erősen lekicsinylő szavakat is, melyek a szexre, a nőkre, munkára, pénzre, whiskyre[4], politikára, szállításra, sportra stb. vonatkoznak — elsődlegesen férfias törekvésekre és érdeklődésre utalnak. A szótár címszavainak tetemes részét elláthatnánk a „főleg férfiak nyelvhasználatában" besorolással. A férfiak több alcsoporthoz tartoznak, mint a nők, a férfiak alkotják és használják a foglalkozásbeli tolvajnyelv és zsargon nagy részét, az üzleti életben a férfiaknak vannak olyan ismerőseik, akik számos különböző alcsoporthoz tartoznak. A nők viszont még mindig inkább a családjukhoz és a szomszédságbeli barátokhoz kötődnek. A nőknek kevés saját szlengjük van.[5] Az új szavak, melyek a női öltözködésre, frizurára, otthonra, konyhaeszközökre és háztartási gépekre vonatkoznak, a férfiak alkotásai. Azt az esetet kivéve, amikor a nő elkíséri partnerét vagy férjét annak kikapcsolódására (baseball, vadászat stb.), a nők ritkán vegyülnek el más csoportokkal. Amikor ezt mégis megteszik szomszédságbeli és családi köreiken kívül, nemigen beszélnek az üzlet, a politika vagy egyéb közérdekű dolgok világáról, melyekben tárgyak, fogalmak és nézőpontok új, női elnevezései kialakulhatnának.

A férfiak ugyancsak hajlamosak elkerülni a nőiesnek vagy gyengének hangzó szavakat. Vannak tehát nemi különbségek a férfiak és nők között még a sztenderd szókincsükben is. Amikor egy nő arra kéri férjét, hogy terítse meg az

[4] A jelek szerint a legtöbb szlengszinonimával az ittas szó rendelkezik. Ennek okairól, illetve a szlengszavak listájáról lásd a Függeléket „Az *ittas* szinonimái" fejezetnél.

[5] A dolgozó nők általában férfimunkát végeznek, kevésbé folynak bele az üzleti életbe, mint a férfiak, és szakmai karrierjük is rövidebb (általában csak közjáték az iskola és a házasság között). Az amerikai szlengre ható legnagyobb női alcsoportok a stewardessek, a szépségszalonokban dolgozók, a kóristalányok, az ápolónők, a prostituáltak és a pincérnők.

asztalt vacsorára, azt kéri, hogy tegye fel az ezüstöt, a kristályt és a porcelánt, míg a férfi az asztalt késekkel, villákkal, kanalakkal, poharakkal és edényekkel teríti meg. Felesége azt gondolja, hogy az asztalnemű gyönyörű, míg a férj szerint az abrosz és a szalvéta nem mutat rosszul. Egy férfi táskát vásárol ajándék gyanánt feleségének, aki ezt retikülként kapja meg. A pár ugyanazon fedél alatt él bár, de az asszony az otthonában, a férfi a házában. Házon kívül a férfi gyorsabban kezd szlenget használni, mint a nő. A nő beszáll az autóba, míg a férfi a tragacsba vagy a kocsiba. És így folytatják: bármilyen szó helyett, amelyet a nő az otthonra, személyes holmijára vagy bármilyen női fogalomra használ, a férfi kevésbé leíró, kevésbé személyes szót fog használni.

A férfiak a sokkolás céljára is használják a szlenget. Az élet gyors tempója, tekintetbe véve a férfiak indulatának olykor alacsony forráspontját, olyan érzelmeket kelthet fel — csodálatot, örömöt, megvetést, haragot —, melyek erősebbek, mint amelyeket régi sztenderd szókincsünk kifejezhet. A pillanat nyomása alatt az ember egyszerűen nem a köznyelv szerinti tarthatatlan helyzetben *(untenable position)* van, hanem *up the creek* ’kutyaszorítóban’. Erős harag hatására az ember nem azt érzi, hogy a másik egyszerűen *incompetent* ’nem hozzáértő’, hanem azt, hogy az illető *jerk* ’seggfej’ vagy *fuck-off* ’balfasz’.

A jelek szerint a férfiak a túlzást kedvelik a szlengben. Számtalan szituációban az emberek nem látják meg a jelentés finom árnyalatait vagy nem törődnek ezek kifejezésével. Egy lány vagy bombázó (*knockout,* tkp. kiütés), vagy bányarém (*dog,* tkp. kutya), az ital vagy jó pia *(good stuff),* vagy húgy *(panther piss,* tkp. párducpisi), valakinek vagy van vér a pucájában (*have guts,* tkp. vannak belei), vagy gyáva nyúl (*chicken,* tkp. csirke), egy könyv vagy nagyszerű *(great),* vagy egyszerűen csak halandzsa *(crap).* Az emberek azért is szeretik a szlenget és a kollokviális szóhasználatot, mert ezek cselekvést, sőt erőszakot fejeznek ki: *draw pay* ’felveszi a fizetést’ (tkp. felveszi a zsoldot), *pull a boner* ’baklövést követ el’, *make a score* ’elbánik valakivel’ (tkp. pontot szerez a játékban), *grab some sleep* ’lop egy kis szunyókálást’, *feed our face* ’tömi a fejét’, *kill time* ’elüti az időt’ (tkp. megöli az időt) — minden esetben a tranzitív ige használatára törekszünk, magunkat aktív cselekvővé téve.

A viszony egy alcsoport pszichológiája és ennek tolvajnyelve vagy zsargonja között érdekes, s még érdekesebb a kapcsolat az egyén szókincse és pszichológiai értelemben vett személyisége között. A szleng az egyik legárulkodóbb dolog lehet egy személlyel kapcsolatosan, mivel saját személyes szlengszókincsünk sok olyan szót tartalmaz, melyekkel szívesen élünk, továbbá olyanokat, melyeket imázsteremtésre használunk, s olyanokat, melyeket személy szerint rokonszenvesnek és kifejezőnek találunk — szemben azzal, hogy a sztenderd szavakat gyakran pusztán csak a korábbi oktatás miatt és megszokásból használjuk. Az, hogy egy férfi a feleségét a *baby* (tkp. baba), *doll* (tkp. baba), *honey* (tkp. méz), *the little woman* (tkp. a kis nő), *the Mrs.* (tkp. az asszony) vagy a *my old lady* (tkp. az én öreg hölgyem) kifejezéssel szólítja meg, sokat elárul róla.

Ugyanígy sokat elárul egy személyről és motivációiról, hogy milyen szavakat használ, amikor édesanyjára (*Mom* [tkp. mami], *old lady* [tkp. öreg hölgy]), barátjára (*buddy* [tkp. pajtás], *bunkie* [tkp. bajtárs], *old man* [tkp. öregember]), a mosdóra (*can* [tkp. börtön], *John* [tkp. János], *little boy's room* [tkp. a kisfiú szobája]), testrészekre és nemi közösülésre (*bobbies* 'férfi nemi szerv' [tkp. farok], *gigi* 'női nemi szerv', *laid* 'megcsal' [tkp. lefekszik valakivel], *score* 'közösülés' [tkp. gól]), fáradtságra (*all in* [tkp. kész van], *beat* [tkp. ki van ütve]), ittasságra *(clobbered, high, lit up like a Christmas tree, paralyzed* és hasonlókra utal.[6]

Az alapmetaforák mindenesetre a nyelv minden szintjén öt érzékünktől függnek. Lásd például: *rough* 'obszcén; csinos; veszélyes' (tkp. durva), *smooth* 'megnyerő' (tkp. sima), *touch* 'megvesztegetés' (tkp. érintés), *prune* 'lassú észjárású, könnyen becsapható ember' (tkp. aszalt szilva), *sour puss* 'mogorva ember' (tkp. savanyúság), *sweet* 'vendégszerető' (tkp. édes); *fishy* 'gyanús, tisztességtelen' (tkp. halszagú), *p.u.* 'pfúj!', *rotten egg* 'gusztustalan, undorító' (tkp. záptojás); *blow* 'felfordulás' (tkp. szélfúvás), *loud* 'rikító' (tkp. hangos); *blue* 'szomorú' (tkp. kék), *red* 'egy cent' (tkp. piros), *square*'régimódi' (tkp. négyzet, tér). A szlengben sok metafora utal az érintésre (beleértve a melegség és a hideg érzését) és az ízlésre.

Az étel valószínűleg az egyik legelterjedtebb szlengképzetünk. A farmról, a konyhából vagy az asztalról származó étel, ennek alakja, színe és íze számos szlengmetaforát sugall. Ennek oka, hogy az étel az ízlelésre, a szaglásra, a látásra, az érintésre hat, vagyis ötre a négy érzék közül; illetve hogy az étel minden ember, minden csoport számára jelentős, univerzális képzet, mert az férfiak azért dolgoznak, hogy biztosítsák, a nők pedig sok időt szentelnek megvásárlásának és elkészítésének; s az, hogy az étel naponta háromszor kerül a szemünk elé.

Számos, ételekkel kapcsolatos sztenderd szó pénzt is jelenthet nemsztenderd használatában: *cabbage* (tkp. káposzta), *kale* (tkp. kelkáposzta), *lettuce* (tkp. saláta). Sokuk testrészekre vonatkozik: *cabbage head* 'fej' (tkp. káposztafej), *cauliflower ear* 'birkózófül' (tkp. karfiolfül), *meat hooks* 'széles, erős férfikéz vagy ököl' (tkp. húskampó), *nuts* 'fej' (tkp. dió), *plates of meat* 'láb' (tkp. húsostál; a *feet* szó megfelelője a rímelő szlengben). Sok étellel kapcsolatos szó emberekre utal: *apple* 'társ' (tkp. alma), *cold fish* 'barátságtalan ember' (tkp. hideg hal), *Frog* 'francia' (tkp. béka), *fruitcake* 'bolond, különc' (tkp. gyümölcstorta), *honey* 'szerető, kedves, feleség' (tkp. méz), *sweetie pie* 'vonzó, csinos lány' (tkp. édes pite). Mások általános helyzetekre és attitűdökre vonatkoznak: *to*

[6] Csak az utolsó példát nézve a *clobbered* (tkp. elagyabugyált) jelezheti, hogy az ivó önmagát bünteti, a *high* (tkp. magas, emelkedett) azt, hogy menekül, a *lit up like a Christmas tree* (tkp. ki van világítva, mint egy karácsonyfa) azt, hogy figyelemre vágyik, s dominánsabb személyiség akar lenni, a *paralyzed* (tkp. megbénult) hogy büntetést, menekülést vagy a halált keresi. Lásd a Mellékletben „Az *ittas* szinonimái"-t.

brew a plot ’kifőz valamit’, *to receive a chewing out* ’leszidják’ (tkp. kap egy kirágást), *to find oneself in a pickle or something not kosher* ’benne van a pácban vagy valami nem kóser’, *to be unable to swallow another’s story* ’nem tudja megemészteni a történetet’, *to ask what’s cooking* ’megkérdezi, mi készül’ (tkp. megkérdezi, mi fő). Számos ittassággal kapcsolatos szó is ételeket idéz fel: *boiled* (tkp. megfőtt), *fried* (tkp. megsült), *pickled* (tkp. savanyított), s ugyanígy számtalan szó van a hülyeségre: *apple-sauce* (tkp. almaszósz), *banana oil* (tkp. banánolaj), *spinach* (tkp. spenót). Számos ételekkel kapcsolatos sztenderd szó a szlengben szexuális jelentéssel is bír. Hogy ezeket a szavakat a pénzre, testrészekre, emberekre és a nemiségre is használják, azt bizonyítja, hogy az étel sokkal többet jelent számunkra a puszta tápláléknál. Amikor a *good egg brings home the bacon to his honey* ’a jótét fickó gondoskodik a kedveséről’ (tkp. a jó tojás hazaviszi a szalonnát a mézének), vagy amikor a *string bean of a sugar daddy takes his piece of barbecue out to get fried with his hard-earned kale* ’az a vén kecske elverte a nehezen megkeresett pénzét a kurvákra’ (tkp. a babkóró cukrosbácsi elviszi megsütni a hússzeletét a nehezen szerzett káposztájával), akkor ezek az ételképzetek igen hosszú utat tettek meg a farmtól, a konyhából és az asztaltól.

A nemiség viszonylag kevés szóval járult a modern szlenghez,[7] de ezek a leggyakoribbak közt vannak. Egyre fokozódik a szexualitással kapcsolatos olyan szavak használata, melyekkel a művelt világban utalunk a szexre, metaforikusan más területeken. A szexmetaforák ugyanolyan tudatos okokból általánosak, mint az ételmetaforák. A szex az öt érzék legtöbbjére hat, és így alkalmazható is rájuk. Minden alcsoport minden tagja életében megszokott jelenség, tehát állandóan gondolunk rá.

A szexuális vonzalomra és különféle nemi közösülésekre, pózokra, viszonyokra vonatkozó szlengszavak gyakoribbak, mint a sztenderd szavak. A köznyelvi, nemiségre utaló nem tabu szavak olyan ritkák vagy közvetettek és tudományosak, hogy a szlenget gyakran használják a legromantikusabb, legobszcénabb és leghumorosabb szexuális helyzetekre történő utaláskor. A szlenget olyan univerzálisan használják a szexuális kommunikációban, hogy amikor „egy férfi találkozik egy lánnyal”, jó, ha az érintettek mindegyike ismeri a szlenget.[8] A szexre vonatkozó szlengszavak kevés érzelmi konnotációt hordoznak: puszta vágyat vagy mechanikus cselekvéseket, terveket és helyzeteket fejeznek ki. Gyakran kendőzetlenek, cinikusak és „kemények”.

[7] Sok úgynevezett hálószoba-kifejezés a szó szoros értelmében egyáltalán nem szleng, de néha pusztán azért asszociálják a szlenghez, mert a sztenderd beszéd tabuként elutasítja őket. Sok azonban ezen tabu szavak közül további metaforikus jelentéssel is rendelkezik: *fucked* ’elrontott, tönkretett’ (tkp. elbaszott), *jerk, screw you* stb.

[8] Másfelől viszont feljegyezték Madame de Stäelről, hogy egyik kedvenc szeretőjét így dicsérte: „nem a beszéd az ő nyelve”.

A szex és az étel tudatalatti kapcsolódása szintén feltűnik, ha ezt a szótárat forgatjuk. Sok szó, mely a köznyelvben elsődlegesen ételt jelent, a nemiséggel kapcsolatos szlengjelentésekkel rendelkezik. Testünkre, a testrészekre, s mindezek leírására gyakran ételekkel kapcsolatos terminusokat használunk: *banana* 'férfi nemi szerv' (tkp. banán), *bread* 'női nemi szerv' (tkp. kenyér), *cheese cake* 'kívánatos fiatal nő' (tkp. sajttorta), *cherry* 'szűzhártya' (tkp. cseresznye), *jelly roll* 'női nemi szerv' (tkp. zselatinos süteméný), *meat* 'ua.' (tkp. hús) stb. A szeretett vagy egyszerűen csak szexuálisan vonzó embereket gyakran ételelnevezésekkel hívják: *cookie* (tkp. süti), *cup of tea* (tkp. csésze tea), *honey* (tkp. méz), *peach* (tkp. őszibarack), *quail* (tkp. fürj), *tomato* (tkp. paradicsom) stb. Ez az elsődleges viszony a szex és az étel között azon a tényen alapul, hogy ezek az ember két fő érzéki élménye. Minden személyiség és minden alcsoport részese ennek, s ugyanazon érzékeinkre hatnak — így kell hogy, legyen valamilyen átfedés a szavak és a képzelet között. Azonban túl sok sztenderd, ételekkel kapcsolatos szó rendelkezik szexuális jelentéssel a szlengben ahhoz, hogy elegendő legyen az okokat a tudat szintjén keresni. A nemiség és az étel a jelek szerint a tudatalattinkban kapcsolódik össze.

Szintén különösképpen érdekes, hogy mennyi szlengkifejezés utal a nemiségre és a csalásra. Metaforikus használatban számos nemiséggel kapcsolatos szó jelent másodlagosan megcsaltat, becsapottat, rászedettet, kihasználtat, s számos szó, melynek elsődleges jelentése megcsalás vagy becsapás, további sajátos szexuális jelenéssel rendelkezik: *cheating, fucked, make, royal screwing, score, turn a trick* stb. A nemiség a szlengben úgy jelenik meg, mint egyfajta trükk, csalás, megcsalásunknak és becsapásunknak egy módja. Ha szidunk valakit, azt mondjuk, *fuck you* 'baszd meg' vagy *screw you* 'ua.', ami kifejezi arra vonatkozó vágyunkat, hogy az illetőt hagyja el a jószerencse, a siker, s akár férfiúi potenciája.[9] A szexet a zűrzavarral, kimerítő feladatokkal és a katasztrófával is rokonítják: *ball buster* (tkp. labdaátadás, passz), *screwed up* (tkp. el van cseszve), *snafu* (< *situation normal, all fucked up* 'a helyzet megfelelő, minden el van

[9] Lásd F. P. WOOD: The Vocabulary of Failure [A bukás szókincse]. *Better English*, 1938. november, 34. Maga a bukás szókincse igen árulkodó. Egy személyiség bukását, az iskolában, a munkában, az üzletben vagy egy szerelmi viszonyra tett próbálkozásban történt bukást mind ugyanazokkal a szavakkal fejezzük ki. Az illetőt kiseprűzik *(get the brush off)*, kiteszik a szűrét *(get the gate*, tkp. ajtót mutatnak neki), elcsapják *(get a kiss off*, tkp. búcsúcsókot kap), útilaput kötnek a talpára *(get walking papers*, tkp. megkapja a menetparancsot) mind az üzletben, mind a személyes kapcsolatokban. Ahogy a sablonszavak előbbi tárgyalása is mutatja, a szleng nem tesz különbséget vagy nem ad fokozatokat az egyéni bukások között. A hozzá nem értés nem vonatkoztatható csak a munkára vagy az élet valamely aspektusára, valaki vagy a megfelelő helyen van, vagy méltatlan. Ez a méltatlanság az egész személyiségre vonatkozik, nincsenek egyéb kerülőutak a sikerre vagy a boldogságra. Az illető nemcsak csökkent intelligenciájú, nemcsak introvertált, csúnya, tudatlan, s nem csupán az erőszak hiányzik belőle — minden területen csődtömeg, teljesen balfácán, seggfej vagy nyárspolgár. Alapvetően a személyiség bukott el, az illető nemcsak egyszerűen sikertelen, hanem számkivetett, érinthetetlen és tabu.

cseszve’) stb. Világos tehát, hogy a szlengben a siker és a szexuális energia kapcsolatban állnak, illetve hogy pontosabban fejezzük ki, a szexuális energia gátlása valamilyen módon személyes szerencsétlenséget eredményez.

A nyelv társadalmi szimbólum. A középosztály emelkedése egybeesett a nagy szótárkészítők, elméleti nyelvtanírók és a „helyes nyelvhasználat” dogmájának korával. Az új középosztály tekintélyt adott a szótáraknak és a nyelvtaníróknak, cserébe a „helyes nyelvhasználat” szabályaiért, melyek segítettek megszilárdítani társadalmi helyzetüket. A mai újsághirdetések még mindig azért esdekelnek hozzánk, hogy vegyünk részt távoktató kurzusokon, hogy „megtanuljunk úgy beszélni, mint egy diplomás”, s némely félrevezetett angoltanárok a továbbtanulás lehetőségét még mindig elsősorban a helyes beszéd képességével hozzák összefüggésbe.

A „helyes nyelvhasználat” és a modern gyakorlat közötti szakadék nőttön-nő. Vannak érvényes elméleti szabályok a helyes angol beszédre vagy a „megfigyelhető nyelvhasználat” legyen a fő szempont? A sztenderd szavak használatától a beszéd nem szükségszerűen lesz pontos, kifejező vagy hatékony. Másfelől viszont a „megfigyelhető nyelvhasználat” nemigen kecsegtet logikával és egyértelműséggel. Ma ugyanúgy a „megfigyelhető nyelvhasználattól” kezdünk függeni, mint ahogy a tizennyolcadik és tizenkilencedik századi törtetők függtek a „helyes nyelvhasználattól” társadalmi befogadottságuk érdekében.

A szlenget általában — formális vagy elfogadható minden körülmények között, mivel nemsztenderd — vulgárisnak, udvariatlannak vagy durvának tekintik. Viszont ahogy szótárunk is példázza, a szlengszavak és -kifejezések nagy többsége nem tabu, nem vulgáris vagy lekicsinylő, s nem támadó jelentésében, hangzásában vagy képzetében. Nincs okunk elkerülni semmilyen hasznos, egyértelmű szót pusztán csak mert a „szleng” jelzőt kapta. Mai nyelvünk nem holmi régi és tökéletes „királyi angol”, latin, görög vagy Bábel előtti nyelv csökevénye. Minden nyelv és minden szó pusztán a kommunikáció érdekében kötött kölcsönös megegyezésen alapuló konvenció. A szleng a Mayfloweren* érkezett Amerikába. A szleng általában véve nem vulgáris, nem új s nem is sajátságosan amerikai. Erre kézenfekvő példa a nem pejoratív régi francia *tête* ’fej’ szó, mely eredetileg szleng a latin *testa* ’főzőedény’ származékaként.

A tolvajnyelv és a zsargon semmiképp sem csak a nemkívánatos avagy alvilági csoportok sajátságos szavaira utal. A szleng nem feltétlenül származik az alvilágból, a kábítószerfüggők, romlott emberek, csavargók és hasonszőrűek nyelvéből. Minden kulturális alcsoport létrehozza saját személyes tolvajnyelvét és zsargonját, melyek később általános szlenggé válhatnak. Mindannyian valamely speciális alcsoporthoz tartozunk, és saját tolvajnyelvünket és zsargonunkat használjuk. A tizenévesek, acélmunkások, katonák, déliek, drogfüggők, templomba járók, teherautósofőrök, szendvicsemberek, dzsesszzenészek, zsebmetszők, kü-

* Az a hajó, amelyen 1626-ban az angol puritánok megérkeztek az Újvilágba. (*A ford.*)

lönféle kiskereskedők, golfjátékosok, bármely országból származó bevándorlók, egyetemi professzorok, baseballrajongók mind azokhoz a tipikus alcsoportokhoz tartoznak, melyekből a szleng származik. Ezen alcsoportok némelyike színes, a legtöbb azonban prózai, átlagos emberekből áll.

Sok ember tévesen hiszi, hogy a szleng alapja az, hogy szándékosan képszerű, metaforikusan kitekert vagy mókás. A képszerű metafora (ugyanígy a metonímia, a túlzás és az irónia) előfordul vagy előfordulhat a beszéd bármely szintjén. A képszerű metafora a szleng gyakori jellemzője, de nem meghatározója a szlengnek, és nem létezik ennek elidegeníthetetlen részeként. A szleng képszerű avagy metaforikus aspektusa gyakran közvetlen őszinteségének vagy újszerűségének köszönhető. Sok sztenderd kifejezés ugyanolyan képszerű, de a megszokott használat miatt immár elfelejtettük eredeti metaforájukat. Így a szlengben a *jerk* 'seggfej' és a *windbag* (tkp. szélzsák) 'szószátyár, üres fecsegő' nem képszerűbbek immár, mint a sztenderd *incompetent* 'illetéktelen, nem hozzáértő' és *fool* 'bolond'. Az *incompetent* a latin *competens* szóból a tagadó *in-* prefixummal jött létre 'képtelen vagy nem akar megfelelni' értelemben; a *fool* ófrancia, a latin *follis* szóból, mely tulajdonképp 'fújtató' vagy 'szélzsák', tehát a szlengbeli *windbag* és a sztenderd *fool* igazából ugyanazzal a metaforával keletkezett.

Képszerű hangokból nagyon kevés van szlengben. A hangutánzás, az ikerítés, a durva és kellemes hangok, s még a rímelő terminusok is megvannak a beszéd minden szintjén. Szótárunk olvasói nem fognak több képszerű vagy szokatlan hangot találni itt, mint sztenderd szavak hasonló terjedelmű szótárában. Számos szlengszó sztenderd szavak homonimája.

Ahogy már gyakran kimutatták, sok szlengszó ugyanazzal a jelentéssel bír. Sablonszók, az ittasság szinonimái, a szinte teljesen ugyanolyan jelentésű divatszavak százai stb. szükségtelen bőségben vannak. Ennek oka, hogy a szleng egymás után hoz be új szavakat sok-sok alcsoportból évről évre. A szleng azonban olyan, mint a sörét, amit kilőnek a puskából: sok új szó bekerül a nagy nyilvánosságba, sokat észre sem vesznek, kevés marad csak meg a köztudatban.

Ne felejtsük el, hogy a szleng nem létezik egységes egészként, kivéve a nyelvészek elméjében. Az emberek közölnek dolgokat, és ritkán vannak tudatában annak, hogy éppen a szleng vagy a köznyelv mesterségesen elhatárolt rétegét használják-e. A nyelv egyszer és mindenkorra nyelv, a kommunikációra és az önkifejezésre tett vállalkozás. Annak a ténynek, hogy bizonyos szavakat vagy kifejezéseket szlengnek minősítünk, míg másokat zsargonnak vagy angolszász eredetűnek, a tudósok kivételével senki sem tulajdonít különösebb jelentőséget. Így ez a szótár a köznyelvi szótárak jogos kiegészítése, és számos szót a köznyelv szótárainak sok szavához foghatóan jelentéstelinek határoz meg, sőt azoknál még velősebb, hasznosabb és közkeletűbb szavakként.

(Fordította Várnai Judit Szilvia)

Ulla Bondeson

Az argó ismerete mint a bűnözői közösségbe való beilleszkedés mutatója*

Egy női javítóintézetben végzett vizsgálat

Az alábbiakban ismertetett kutatás kísérlet arra, hogy az argót, vagyis a bűnözők nyelvét a bűnözői csoporthoz való csatlakozás mutatójaként használjuk.[1] Célunk az, hogy egy argóteszt segítségével eldöntsük, létezik-e bűnözői szubkultúra egy női javítóintézetben, és ha igen, a bentlakók fokozatosan beilleszkednek-e ezen szubkultúrába.

A nyelv stratégiai változó abban a tekintetben, hogy ez olyan magatartásforma, melyet a nyelvhasználó másokkal való interakció útján sajátít el. Mivel a nyelv csoportproduktum, feltételezhető, hogy az egyén az argót más, ezt a speciális nyelvet már ismerő egyénekkel való érintkezés útján tanulja meg.[2]

Ezenkívül az argó egyrészt a bűnözői technikák és eszmék, másrészt a bűnözői magatartás értékelésének és normáinak kifejezőjeként funkcionál. Tehát a nyelv egyszerre deskriptív, emotív és normatív jellegű.[3]

* BONDESON, ULLA: Argot Knowledge as an Indicator of Criminal Socialization. (A Study of a Training School for Girls). In: *Scandinavian Studies in Criminology. Volume 2. (Aspects of Social Control in Welfare States).* Oslo, Universitetsforlaget, 1968. 73–107.

[1] *Argot*-nak eredetileg a koldusok és csalók közösségét nevezték az „Argot birodalmában". Nyelvüket *le jargon de l'Argot*-nak [az Argot nyelve] nevezték, ez a név rövidült később *argot*-vá. A legrégebbi ismert argó szójegyzék, amely 1455-ből, a „Compagnons de la Coquille" nevezetű bűnbanda bírósági tárgyalásának idejéből származik [Villon életéből *coquillards,* avagy kagylósok néven ismerjük őket — *A szerk.*], csaknem kizárólag a tolvajok és csalók különböző fajtáira vonatkozó elnevezéseket tartalmaz. Jó képet kaphatunk az effajta hierarchikus bűnszövetkezetekről néhány olyan későbbi hiteles leírásból, mint például a „Vie genereuse des Mercelotz, Gueuz et Boesmiens, contenans leur facon de vivre, subtilitez et Gergon" (1596) [A zsoldosok, koldusok és cigányok hősi élete, életmódjuk, észjárásuk és nyelvük], amely *Pechon de Ruby* [az argóban: 'gyors eszű tolvajtanonc'] álnéven jelent meg. Másik ilyen forrás a „Jargon de l'Argot reformé" [Az Argot megújított nyelve] (1628), mely esetében a szerző (esetleg a kiadó) neve *(Ollivier Chereau)* egy, az „Argot"-hoz szóló ódában található akrosztichonból olvasható ki. Az egyik szakmai csoportnak *(les Archisupposts)* volt a feladata, hogy a tolvajtársadalom tagjainak *(les Argotiers)* megtanítsa a titkos nyelvet, és hogy szükség esetén meg is újítsa azt. Az argóval kapcsolatos régi francia források kritikai áttekintéséhez ld. SAINÉAN (1912).

A német tolvajnyelvet *(Rotwelsch, Gaunersprache)* AVÉ-LALLEMANT (1858–62) tanulmányozta átfogóan. Az angol tolvajnyelvvel, a *cant*-tal kapcsolatos régebbi forrásokat JUDGES (1930) adott közre.

[2] Vö. SUTHERLAND „differenciális asszociáció" elméletével (1956).

[3] Jóval SAPIR és WHORF előtt IFJ. TEGNÉR svéd nyelvész alapos elemzést készített a nyelvnek a gondolkodásra kifejtett hatásáról. Később, az újabb pszichológiai és filozófiai elméletek alapján SEGERSTEDT (1944) írta le a jelek és a normák közötti kapcsolatrendszert.

CRESSEY (1953) szerint bizonyos bűnözői tevékenységre utaló verbális kifejezések elsajátítása fontos lépcsőfok a bűnözővé válás folyamatában. Például a sikkasztó mindig kölcsönvételként és nem lopásként értelmezi tettét, így nem is tekintve magát bűnözőnek.

Az eufemisztikus kifejezések nagy száma valóban jellemző az argóra. A västgötäi házalók által használt *tjack*, mely 'áru'-t jelent, az argóban a lopott áru megnevezésére szolgál, az *intjack* jelentése pedig nem 'vásárlás', hanem 'betöréses lopás'. Hasonlóképpen a csavargók által 'birtokolni, megszerezni' értelemben használt *kamma* ige az argóban 'lopni' jelentéssel bír. A prostituált tevékenységére utalhat például a *gå på stritan* (tkp. kiteszi magát a placcra) vagy a *gå på sporten* (tkp. nyomul a versenypályán) kifejezés. Késelésre vonatkozó eufemizmus a *kittla* 'csiklandozás', a gyilkosság eufemisztikus igéje például a *mula* (tkp. elvisz egy körre).

Köztudott, hogy könnyebben születik meg az emberben „csúnya" gondolat, ha azt valaki „idegen" nyelven fejezi ki. SUNDT (1852: 272) szerint nehezebb valakit lopásra rábírni, ha a 'lopni' igét használja a csábító, mint ha a *purra*, a *spana*, a *haata* vagy a *tjaara* szavakat használná (mind a 'lopni' ige argó megfelelői).[4] Ezt SUNDT azzal magyarázza, hogy az ember anélkül tudja használni ezeket a szavakat, hogy a „Ne lopj!" isteni parancsolat eszébe jutna. Emellett azonban azt is meg kell említeni, hogy míg a 'lopni' szónak negatív konnotációi vannak, addig például a *tjaala* szó a bűnözők számára pozitív jelentésárnyalattal bír, így használatának közvetlen normatív hatása is lehet. Az a személy, aki visszautasítja a 'tolvaj' titulust, esetleg büszkén vállalja *snokis*, *pickus*, *repus* vagy *baro tjaar* mivoltát (a 'tolvaj' szó argó megfelelői).[5] Ezek a kifejezések tehát pozitív jelentésárnyalatúak, így mozgatóerőként hatnak.[6]

A pejoratív kifejezések szintén jellemzőek az argóra. A becsületesen dolgozó embereket az argó használói megvetően *knegare*-nek hívják, tehát olyanoknak, akik mindennapi kenyerükért verejtékezve dolgoznak (vö. a francia *pue-la-sueur*-rel). Ugyanilyen megvetés tükröződik a tisztességes polgárra (a nyárspolgárra) vonatkozó kifejezésekben, például: *legit-stiff* (tkp. törvénytisztelő tökfilkó), *up-and-up ghee* (tkp. feltörekvő, megtollasodó) és *working sucker* (tkp. dolgozó balek) az amerikai alvilág nyelvében.[7] Hasonlóképpen, az Egyesült Ál-

[4] A *tjåla* alakhoz, melyet argótesztünk is tartalmaz, sok bentlakó olyan szinonimákat társított, mint a *blåsa*, a *bänstra*, a *le*, a *repa*, a *sno* vagy a *spana*. A tolvajnyelvben nagyon sok szinonima létezik a 'tolvaj' és a 'lopni' szavakra.

[5] Ld. IVERSEN (1944: 103; 1945: 166; 1950: 70), GJERDMAN (1950: 125).

Vö. a 'gyilkos' szó argó megfelelőivel kapcsolatos következő állítással: „Minden magára adó gengszter rossz néven veszi, ha gyilkosnak titulálják, ám ha a megnevezés *torpedo* vagy *dropper*, büszkén húzza ki magát" (MONTELEONE 1949: 5).

[6] Ld. SEGERSTEDT (1956).

[7] GOLDIN et al. (1962).

lamokban használt *hoosier* jelentése tulajdonképpen 'könnyen átvágható tökkelütött paraszt'.[8] Az ennek megfelelő svéd argókifejezés a *buro*, amely 'gazdálkodó'-t és 'gyengeelméjű ember'-t jelent; az argót beszélők a kívülállókat nevezik így.[9]

Az áldozatra is hasonlóan megvető kifejezések utalnak. Például a *blåsa torsk* 'átvágni egy gazdag embert' a prostituáltnak a klienseivel szembeni attitűdjét jelzi. A legrégebbről ismert argotizmus, a *dupe* 'áldozat' szó olyan buta embert jelent, akitől pénze könnyen kicsalható.[10] Ez a fajta hozzáállás sok hasonló argókifejezésben megnyilvánul, melyekben az áldozat sok pénzzel rendelkező ostoba személyként jelenik meg.[11]

Ez alapján nem várható, hogy túlzott tisztelet tükröződne a törvénytisztelő társadalomra és annak képviselőire vonatkozó argókifejezésekben. Valóban gyakran találkozhatunk itt iróniával és gúnnyal, például amikor a bírót *nosy one*-nak ('a kis kíváncsi') vagy *sleeper*-nek ('álomszuszék') hívják, vagy amikor a védőügyvédet *whitewasher*-nek ('tisztára mosó') vagy *double talker*-nek ('halandzsázó, hazudozó') nevezik. IFJ. TEGNÉR (1880), a kiváló svéd nyelvész rámutatott mind az argóban megnyilvánuló előítéletességre, mind pedig a később nyelvi determinizmusként ismertté vált jelenségre: „A becsületes polgárra és mindenekelőtt a törvény embereire olyan derogáló kifejezésekkel utalnak itt, melyeknek csak a szókimondás korlátai szabnak határt. E tény morális következményei nem maradnak el. Ugyan ki érezné kötelességének, hogy olyan emberek és törvények iránt tanúsítson tiszteletet és engedelmességet, akikre és amelyekre a nyelv maga is gúnyosan vigyorog?" (133)

Az argón keresztül tehát ismeretek szerezhetőek a bűnözői csoportok tagjainak világfelfogásáról.[12] LOMBROSO (1887), akit a kriminálantropológia atyjának

[8] CLEMMER állítása szerint minden börtönlakó ismeri a *hoosier* szó jelentését, és sokan közülük használják is azt (1940: 90). A szerző továbbá azt is állítja, hogy ez a szó csak a börtöntársadalomban használatos, ennek azonban ellentmond PARTRIDGE (1961: 342) és MAURER (1955: 106) véleménye.

[9] Megjegyzendő, hogy vizsgálatunkban a *buro* szót egy olyan személy sem ismerte, aki nem a javítóintézet lakója (ld. 12. táblázat). A szó jelentéséhez ld. ETZLER (1944: 196 és 253).

[10] A *dupe* alak 1426-ból származó rendőrségi archív anyagokban található. A szó a *duppe* ófrancia alakból ered, mai francia megfelelője az *huppe*, melynek jelentése 'búbos banka' (a nem verébformákhoz tartozó bóbitás madár, melynek ki szokták tépni a tollait). Hasonló képiséggel találkozunk az újabb keletű *pigeon* (tkp. galamb) szó esetében.

[11] A francia argóban az áldozatot *job*-nak ('ostoba ember') és *godiz*-nak ('gazdag ember') is nevezik. A *miché* szó 'idióta' *(< Michel)* és 'gazdag ember' *(< michon)* jelentésű. Az olasz *gonze* olyan személyre utal, aki egyszerre 'burzsoá' és 'gyengeelméjű'. Az angol *cod* jelentése 'gazdag és bolond ember'. Az újabb keletű francia *cave* 'áldozat a slamasztikában' az előzőekhez hasonlóan az „együgyű" emberekre utal, mindazokra, akik dolgoznak, adót fizetnek, tisztelik a fennálló rendet, vagyis azokra, akik nem tartoznak a „miliőbe" (ld. GUIRAUD 1963: 49).

[12] Az argókifejezéseket tekinthetjük (THOMAS szavaival élve) „szituációk definíciói"-nak. Mivel a bűnözői szubkultúrával kapcsolatos ismereteink korlátozottak, a tolvajnyelvi kifejezések értékes információkkal szolgálhatnak erről a szubkultúráról. Másrészről azt is mondhatjuk, hogy az

tekintenek, hangsúlyozta az argónak ezt a projektív jellegét:[13] „Le philosophe trouve là un moyen de pénétrer dans les replis de l'âme de ces malheureux; de la vie, de l'âme et de la morale. En effet, l'âme est appelée *la fausse;* la honte, *la rouge* ou *la sanglante;* l'heure, *la rapide;* la lune, *la moucharde* ou *l'espionne;* le réverbère, *l'incommode;* l'avocat, *le blanchisseur,* c'est-à-dire celui qui doit laver leurs fautes; la bourse, *la sainte*; …" (451).*

Bevezetésként végül hangsúlyoznunk kell még, hogy a nyelv társadalmi funkciója a csoport körülhatárolása és összetartása is.[14] A nyelv egy adott csoport közös jelképe, így a szavak az azonosítás eszközei lehetnek.

Az emberek mindig is meg tudták állapítani nyelvi eszközök segítségével, hogy egy idegen csoportbeli vagy csoporton kívüli-e. Például a bibliai történetben a gileádi férfiak azonnal lefejezték azokat, akik a *sibbolet* héber szót *szibbolet*-nek ejtették, mert ebből kiderült, hogy Efraim törzséből való ellenségekkel van dolguk (Bírák könyve 12, 6).

A bűnözői csoportok esetében a hasonló próbák különösen fontosak. Mivel az idegenek veszély forrásai lehetnek, az alvilág zárt közösséget alkot, így szükségszerű, hogy az idegent azonosítsák, mielőtt befogadnák a csoportba. A tagok járatosak az azonosítási technikákban, mint ahogy az Chic Conwell hivatásos tolvaj szavaiból kiderül: „Egy profi tolvaj két percnyi beszélgetés után megmondja egy idegenről, hogy az ismeri-e az alvilágot, további két perc után pedig azt, hogy az illető milyen trükköket ismer közelebbről. Mondjuk egy tolvaj sitten van és egy újonnan érkezett személynek a *Where were you nailed?* 'Hol kaptak el?' (*nail* 'elkap' tkp. leszögez, odaszögez) kérdést teszi fel, melyre az így válaszol: *In the shed* 'Az állomáson' (*shed* 'vasútállomás' tkp. fészer, pajta).

argókifejezésekben semlegesítő technikák nyilvánulnak meg (SYKES–MATZA 1957). Az a kifejezés, amely eredetileg a semlegesítés eszköze volt, később szituáció definíciójává válhat.

[13] LOMBROSO részletes elemzése az argóról *(Gerghi),* mely a „L'Uomo delinquente"(1884: 437–90) című művében jelent meg, láthatólag elkerülte az angolszász kriminológusok figyelmét. Meglepő módon ezek a társadalomtudósok nem tanulmányozták módszeresen az argót, még a bűnözői szubkultúra elemeként sem. LOMBROSO egyik tanítványa, NICEFORO írta az argóról a valószínűleg mindmáig legjobb szociológiai művet, a „Le génie de l'argot"-t (1912). LOMBROSO argókutatási tevékenységét BONDESON (1967: 12–22) tárgyalja.

* „A filozófus ezzel olyan eszközre lel, amellyel e boldogtalanok lelke mélyére hatolhat, életük, lelkük, erkölcsük rejtekeibe. Csakugyan, a lelket *la fausse*-nak (tkp. a hamis) nevezik, a szégyent *la rouge*-nak (tkp. a vörös) vagy *la sanglante*-nak (tkp. a vérvörös), az időt *la rapide*-nak (tkp. a gyors), a Holdat *la moucharde*-nak (tkp. a besúgónő) vagy *l'espionne*-nak (tkp. a kémnő); az utcai lámpát *l'incommode*-nak (tkp. a zavaró), az ügyvédet *le blanchisseur*-nek (tkp. a tisztára mosó), mivel ő az, akinek őket bűneik alól tisztáznia kell; a tőzsdét *la sainte*-nek (tkp. a szent);…" (Fordította Kun Eszter).

[14] Ld. VAN GENNEP (1909) és MALINOWSKI (1923).

Egy nem hivatásos lehet, hogy tudná, hogy itt a *nail* jelentése 'letartóztatni', de nem használná a *shed* szót 'vasútállomás' értelemben."[15]

A társadalomtudósok, a bűnözőkkel ellentétben, még nem használták módszeresen az argót a csoporthoz való tartozás mutatójaként.[16] KINSEY és társai (1948) kutatásaiban viszont az interjúkban adott válaszok pontosságára vonatkozóan a leghatékonyabb ellenőrzési rendszer az olyan kifejezések használata volt, melyek bizonyos élettapasztalattal rendelkező személyekre jellemzőek, azonban az adott élettapasztalattal nem rendelkező személyek által nem ismertek. Sajátos argókifejezések kapcsolódnak gyakorlatilag az összes tiltott tevékenységhez. „Például, ha egy nőtől megkérdezik, hogy »hány éve űzi az ipart«, ha nem zavarról és értetlenségről árulkodik viselkedése, kiderül róla, hogy prostituált" (55).

2. Argóteszt

2.1. Háttér

Amikor nyaranta kisegítőként[17] egy női javítóintézetben[18] dolgoztam, felfigyeltem néhány olyan szóra, melyet a bentlakók használtak, és melyeket én akkor még nem ismertem. További érthetetlen kifejezések bukkantak fel a beérkező és a kimenő levelek ellenőrzésekor. Ezeket a szavakat feljegyeztem, és később többször megpróbálkoztam jelentésük különböző módszerekkel való megfejtésével.

[15] SUTHERLAND (1937: 17). Érdekes módon SUTHERLAND a szöveg értelmezésekor nem kommentálja a tolvajnyelvvel kapcsolatos állításokat, ám összegzésében kimondja, hogy „az argó keletkezése és fejlődése" fontos, kutatandó téma (230).

[16] E kézirat elkészülte után jelent meg LERMANtól az „American Sociological Review"-ban (1967. április) az „Argot, symbolic deviance and subcultural delinquency" című tanulmány. Jóllehet az ott közzétett eredmények kapcsolódnak témánkhoz, sajnos nem állt módomban felhasználni ezeket.

[17] Ezt a vizsgálatot akkor végeztük, amikor már nem dolgoztam az intézetben. Mivel állásom ideiglenes volt, senki sem azonosított az intézménnyel. Emellett külön hangsúlyoztuk, hogy a vizsgálatot a Lundi Egyetem végzi. Például a résztvevők mindig hivatalos egyetemi borítékokat kaptak kérdőíveikhez. A kérdőívek kitöltése és az interjúk készítése 1961 őszén zajlott.

[18] A svéd *ungdomsvårdsskola* megfelelői kb. gyermekotthon, nevelőintézet, javítóintézet. Svédországban a gyermekek védelméről szóló 1961. évi törvény 9. fejezetének 64. szakasza kimondja, hogy „Az állam gyermekotthonokat hoz létre és tart fenn, melyek célja az állami gondozásba vett iskoláskorúakról való gondoskodás, illetve élelmezésük és oktatásuk".

Az általunk tanulmányozott női javítóintézet nyolc ilyen intézmény közül a legnagyobb. Kis csoportlétszámokkal működik, vizsgálatunkkor öt részleget foglalt magában, ezek között volt nyílt és zárt is. A vizsgálat idején körülbelül 60 bentlakónak adott otthont, és körülbelül 50 fős személyzettel rendelkezett. Olyan iskoláskorú deviáns lányok laktak itt, akik különleges orvosi ellátásra szorultak valamilyen pszichikai rendellenesség vagy más ok folytán.

Az intézetbe kerülés fő okai gyakoriság szerinti sorrendben a következők voltak: 1. csavargás és munkakerülés, 2. „szexuális erkölcstelenség", 3. alkohollal és kábítószerrel való visszaélés. A negyedik leggyakoribb ok bűnügyi természetű volt: tulajdon elleni vétség.

A vezetőség és az intézetben régebben dolgozó személyzet csak kivételesen ismerte ezeknek a kifejezéseknek a jelentését. Az ilyen szavakat tartalmazó leveleket visszatartották, mert nem lehetett tudni, hogy titkos információt közvetítenek-e. Ekkor még nem tudtam, mennyire nagy ez a szókincs, és arról sem volt fogalmam, hogy a bentlakók közül hányan ismerik.

2.2. A teszt összeállítása

Információimat három bentlakó lánytól szereztem. Az intézetbe még azelőtt kerültek be, mielőtt én elkezdtem ott dolgozni, és ott-tartózkodásom alatt jó kapcsolatba kerültem velük. Kérésemre argókifejezések rövid listáit készítették el. A kifejezéseket legjobb tudásuk szerint osztályozták az alapján, hogy megértésük mennyire nehéz, és hogy milyen dialektushoz tartoznak.

Az összegyűjtött szókészletből körülbelül ötven kifejezést kiválasztottunk (részben tetszőlegesen) egy argóteszthez. Amellett, hogy a kifejezéseknek félreérthetőnek kellett lenniük, a válogatásnál alapvető szempont volt az is, hogy a kifejezések különféle tevékenységekhez kapcsolódjanak, más-más földrajzi területről származzanak, és különböző nehézségi fokúak legyenek.

Az így összeállított szólistát előzetes próbának vetettük alá az intézet más helységben található, szabadon bocsátás előtt állóknak otthont adó intézményében. Az ott nyert tapasztalat alapján a teszt végső változatán nehezítettünk.

2.3. A teszt kitöltésével kapcsolatos utasítások

Az argó szókinccsel kapcsolatos kérdőív a következőképpen nézett ki:

Szólista:
Ismered ezeket a kifejezéseket?
Ha igen, írj rövid magyarázatot vagy fejezd ki ugyanazt más szavakkal.
Ha hallottad már a kifejezést, de nem tudod, mit jelent, írj mellé egy H-t.
Ha még soha nem hallottad a kifejezést, írj mellé egy O-t.
Gondold meg a választ, és legjobb tudásod szerint válaszolj.

dödspolare .....
spela över .....
musta .....
randa pek .....
mula .....
stb.*

* Az argótesztben felsorolt 50 kifejezést a 12. táblázat tartalmazza.

Ezután arra irányuló kérdések következtek, hogy a megkérdezettek mikor és hol tanulták meg az adott szavakat, milyen gyakran használják azokat, és miért használnak ilyen nyelvezetet.

2.4. A tesztírás lebonyolítása

A bentlakók a kérdőívet csoportokban, részlegek szerint elkülönítve töltötték ki. Egymástól megfelelő távolságra ültek, és állandó felügyelet mellett dolgoztak. Annak érdekében, hogy kiküszöböljük a különböző részlegek diákjai közötti kommunikációt, a tesztet vasárnap írattuk, mert hétköznapokon a diákok találkozhattak volna egymással munkahelyükön.

Amikor a tesztlapokat kiosztottuk, általában meglepetést és örömöt tükröző morajlás kezdődött a teremben. Az új és izgalmas feladatnak köszönhetően a diákok levetkőzték elővigyázatosságukat. Egyfajta versenyszellem is viszonylag gyorsan elterjedt.

A zárt részleg lakói azonban másképpen reagáltak. Az egyik lány nem volt hajlandó kitölteni a tesztet, és felháborodva jegyezte meg: „Ha válaszolnék ezekre a kérdésekre, anyám megölne". Egy másik lány vállat vont és azt mondta, hogy ez csak szleng. Egy harmadik helyesbített, mert szerinte nemcsak szleng, hanem igazi romani kifejezések is voltak a tesztben.[19]

Egy lány csatlakozott a kitöltést elutasító társához. Többszöri próbálkozás után sem tudtuk őket rábeszélni az együttműködésre.[20] A részleg többi lakója vállalta a részvételt, de csak némi rábeszélés után.

2.5. A tesztek értékelésének szempontjai és a kódolók megbízhatósága

A megadott szavakhoz fűzött magyarázatok esetében viszonylag szigorúan értékeltünk. Minden helyes válasz egy pontot ért. Fél pontokat nem adtunk. A két szóból álló kifejezéseknél, ha csak az egyik szó jelentésére adott magyarázatot a válasz, nem adtunk pontot. Hiányos vagy kissé hibás definíciókat sem fogadtunk el. Például nem tekintettük a *helsläng* 'száz korona' esetében a 'pénz' vagy az 'ezer korona' válaszokat helyesnek. Az olyan „helytelen" definíciókat sem fogadtuk el, amelyek esetleg a szubkultúrához tartozók erkölcsi beállítottságának jellegéből adódnak. Ez történt például abban az esetben, amikor a *sitta för lösen* (tkp. munkakerülés miatt letartóztatott) kifejezés jelentését valaki a 'munkanélküli' szóval határozta meg.

A kódolók munkájának egységes voltát vizsgáló megbízhatósági próba 50 kérdőív esetében 0,1%-os (3 : 2250) eltérést mutatott, ami egyértelműen kielégítő eredmény.

[19] Az *igazi romani* a cigányok által beszélt romani nyelvnek egy kevésbé romlott változata, melyet különös titokzatosság övez (lásd a továbbiakban). IVERSEN (1944) a következőt írja: „Akik azt tartják magukról, hogy a »helyes« romani nyelvet beszélik — melyet angol földön *deep Romany*-nak (SMART 5) neveznek — mélységesen megvetik a rotwelschet, melyet olyan lekicsinylő nevekkel illetnek, mint például *Raggespråk* vagy *Tussespråk*". Az egykori börtönlakó GRANLUND (1933) ezt írja: „A valódi romanit a börtönökben igazi romaninak nevezték, és aki értette és beszélte ezt a nyelvet, az tiszteletre számíthatott kisebb tudású társaitól" (160).

[20] Megemlítendő, hogy a többi teszt és a hosszú interjúk esetében senki sem utasította vissza a közreműködést.

2.6. A teszt tartalma

2.6.1. Jelentésbeli kategóriák

Minden speciális nyelvre jellemző egy olyan szakmai szókészlet, amely a nyelvet beszélő csoport által végzett tevékenységeket írja le. A bűnözők speciális nyelvében, az argóban tehát a bűnözői csoport által végzett tevékenységek vetítődnek ki.[21]

Az argóteszt kifejezéseinek 60%-a a „deviáns magatartáshoz", méghozzá fele-fele arányban aszociális és bűnözői magatartásformákhoz kötődött. Legalább további 25% a javítóintézetek és a börtönök világához kapcsolódott.

Ez a megoszlás meglehetősen hasonlít ahhoz az arányhoz, melyet CLEMMER (1940) egy amerikai börtönben összegyűjtött 1000 argókifejezés esetében talált. A kifejezések körülbelül 30%-a vonatkozott közvetlenül a bűnözésre, illetve körülbelül ugyanennyi különböző aszociális jelenségekre. További 30% a börtönviszonyokhoz kapcsolódott.[22]

2.6.2. Nyelvi kategóriák

Utólag számos, argóval kapcsolatos nyelvi forrást áttanulmányoztunk annak érdekében, hogy kiderítsük, hogy a tesztben szereplő kifejezések csupán egy esetleges, csak az intézetben használt szleng részei-e, vagy pedig egy, az aszociális és bűnözői csoportok által széles körben használt nyelvhez tartoznak.

Mivel még nem született svéd vagy akár skandináv alapmű a tolvajnyelvről, viszonylag nagyszámú forrást kellett áttekintenünk, elsősorban különböző nyelvészeti folyóiratokat. Ily módon a kifejezések majdnem háromnegyedét sikerült azonosítani. Kiderült, hogy a tolvajnyelven belül további idiómák léteznek, melyek között meglehetősen nagy az átfedés. Ezen idiómák mindegyikét a bűnözéshez valamilyen módon kötődő csoportok használják. Az 1. táblázat mutatja az argóteszt kifejezéseinek idiómák szerinti megoszlását. Ugyanaz a szó több idiómában is megjelenhet.[23]

[21] GUIRAUD (1963) szerint a lopásra és a prostitúcióra vonatkozó kifejezések különösen gyakoriak az argóban. LACASSAGNE szótárában, a „L'argot du milieu"-ben (1948) összesen 160 szinonimát talált a 'lopás' és a 'tolvaj' szavakra, a 'prostituált'-ra pedig 50-et. További 70 megfelelőt talált a homoszexualitásra, 86-ot az 'együgyű ember'-re, 50-et a 'tréfát űz valakiből' kifejezésre, 60-at a verekedésre, 60 továbbit az 'ökölcsapás'-ra, 45-öt a 'menekülés'-re és 45-öt a 'csalás'-ra (35–6).

[22] CLEMMER (1940: 88–9 és 330–6, függelék)

[23] A nyelvi kategóriák megállapításánál főként IVERSEN (1944) felosztását követtük. Az egyes kifejezések idiómák szerinti kategorizálása a forrás megjelölésével BONDESONnál (1967) az A) függelékben található. Bizonyos módszertani és technikai problémák leírását lásd ugyanott a B) függelékben. Itt csak azt említjük meg, hogy a források áttekintésekor nehéz volt azonosítani a kifejezéseket, mert azok gyakran más-más formában szerepeltek. A *töja* szónak például a következő alakjai fordulnak elő: *töya, töia, töy, tya, tiali, tyali, töjali, työli, teali, tyali, tijali, thyöli, tjali, tialo, thobli* (*thualon, tuvali, tubelli* a kontinentális cigány változataiban).

1. táblázat: *Az argóteszt szavainak különböző idiómákban való megoszlása*

Idióma	Tényleges előfordulás	Valószínű előfordulás	Összes
Kontinentális romani	20	0	20
Svéd romani	30	4	34
Norvég romani	30	4	34
Finn romani	20	3	23
Dán romani	14	1	15
Månsing	27	2	29
Nasare idióma	20	3	23
Knoparmåj	17	3	20
Bűnözői nyelv	32	5	37
Besorolhatatlan	16	–	16

Az összes kifejezés több mint egyharmada, tehát a kategóriába sorolható kifejezések fele megtalálható a kontinentális romaniban, azaz a közös európai cigány nyelvben.[24] Ennél is nagyobb az arány a skandináv romani esetében, amelyet az európai cigány nyelv egy romlott változataként tartanak számon.[25] Az összes szó több mint fele, tehát a kategorizálható szavak háromnegyede található meg a svéd és a norvég romaniban, az arány valamivel kisebb a finn és a dán változat esetében.[26] A svéd és a norvég romaniban található 34 szóból 20 megtalálható a közös európai cigány nyelvben is.[27]

Az argóteszt kifejezései közül szintén sok található a månsingban, amely a westgothiai házaló kereskedők[28] titkos zsargonja, a nasare-ban, melyet egy másik kereskedőcsoport használ, valamint a kéményseprők zsargonjában, a knoparmåjban.[29] A legnagyobb kategória a bűnözői nyelv, melyben a kifejezések

[24] A cigány szavak vagy inkább szótövek azonosításakor egyedül MIKLOSICHra (1872–1880), illetve IVERSENnek (1944) és GJERDMANnak (1947) e szerzőre való hivatkozásaira támaszkodtunk.

[25] Ld. THESLEFF (1912: 3), IVERSEN (1944: 11) vagy ETZLER (1944: 129, 183).

[26] A kifejezések azonosításakor a svéd romani esetében PALM (1940) és ETZLER (1944), a norvég romani esetében SUNDT (1852) és IVERSEN (1944), a finn romani esetében THESLEFF (1901), a dán romani esetében pedig DORPH (1837) és MISKOW–BRØNDAL (1923) munkáira támaszkodtunk.

[27] IVERSEN (1944) hasonló eredményre jutott, amikor 1250 norvég romani szót etimológiai szempontból tanulmányozott: a szavak több mint háromnegyede megtalálható volt az európai cigány nyelvi változatokban. IVERSEN a következőt fűzi ehhez: „Ez az arány meglepően magas, ha figyelembe vesszük azt, hogy a norvég romanira, különösen az utóbbi évtizedekben, mekkora nyomást gyakorolt a köznyelv, a kultúra nyelve, illetve azt, hogy a norvég romani mennyire visszafejlődött hangkészlet, ragozás, mondatszerkezet stb. terén” (217).

[28] A månsing esetében PALM (1910) és BERGMAN (1929) munkáit használtuk forrásként. PALM a månsing elnevezést a közönséges tolvajnyelvre is használja; ha nem ezt a bővebb meghatározást követjük, a tesztben szereplő szavak közül 29 helyett csak 10-et tekinthetünk månsing eredetűnek.

[29] A nasare kapcsán ld. BERGMAN (1934), a knoparmåj esetében pedig PALM (1910) és BERGMAN (1939)-et.

kétharmada megtalálható.[30] A legkevésbé reprezentált kategória a közönséges szleng.[31]

Hogy még alaposabban megismerjük a vizsgált argó jellegét, az argóteszt szavait etimológiai szempontból is megvizsgáltuk. A szavak 60%-a viszonylag biztosan származtatható. Ezen szavak körülbelül a fele a szanszkritból[32], néhány pedig más óind vagy középind dialektusból származik. A többi szó a következő nyelvek valamelyikéből ered: perzsa, török, héber, szláv, latin, német, finn, svéd.[33]

A szanszkrit hatást az magyarázza, hogy a bűnözői nyelv keveredett a cigány nyelvvel. A romani indoiráni nyelv, ami a legfőbb bizonyítéka annak, hogy a cigányok eredetileg Indiából származnak.[34] A cigány nyelv sok országban beszivárgott a bűnözői nyelvbe.[35] Különösen így van ez a svéd bűnözői nyelv esetében, így tehát nem véletlen, hogy argótesztünkben sok romani elem található.[36]

Felvetődik a kérdés, hogy mi módon gyakorolt ekkora hatást a romani a tolvajnyelvre. Ezt a problémát senki sem tanulmányozta kielégítő módon. Ha nyelvi hatásról beszélünk, fel kell tételeznünk, hogy a cigányok és a hazai bűnözői

[30] Djos Per Andersson mestertolvaj („Drabolopa pri Romani", 1847) hatását a bűnözői nyelvre ld. GJERDMAN (1947 és 1950).

[31] Az adott szavak közül csak néhányat találtunk meg szlengszójegyzékekben.

[32] A szanszkrit India ősi irodalmi nyelve, mely főleg az ország északnyugati részén beszélt nyelvváltozatból alakult ki. Valójában a *szanszkrit* elnevezés, melynek jelentése 'a tökéletesített', az i. e. IV. évszázadban tudósok által meghonosított művelt nyelvre utal, azonban gyakran szanszkritnak hívják e nyelv elődjét, a védikus (vö. Védák) szanszkritot is, nem különböztetve meg azt a klasszikus szanszkrittól (ld. TURNER 1963).

[33] Az argó nemzetköziségét MENCKEN (1936) is hangsúlyozta: „A bűnözők nyelve részben nemzetközi. Az angol változat német szavakat tartalmaz, és az összes változatban fellelhetők a héberből, az olaszból és a cigányból vett szavak" (575).

[34] A romani nyelv hangkészlete a szanszkritén alapszik. Az eredeti jellegüket jobban megőrző változatok nyelvtana is a szanszkritéhoz hasonlatos. Ami a szókincset illeti, a romani nyelv sok mindent átvett azoknak az országoknak a nyelveiből, amelyeken a cigányok átvándoroltak. (Ld. TURNER és BENDER 1963.)

[35] Pl. SAINÉAN (1912: I, 47).

POTT (1844–45) alapvető etimológiai kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a cigányok által beszélt nyelv, a *Romani Tschib* valódi és egységes népnyelv, amely nem azonos a koldusok és csalók nyelvével, a rotwelschsel. Eddig a felfedezésig azt tartották, hogy a cigány nyelv és a tolvajnyelv egy és ugyanaz.

KONOW (1922) később kimutatta, hogy Indiában néhány vándorló cigány törzs, melyekre a bűnözői életmódot folytató törzsekről szóló törvény vonatkozik, fejlett titkos nyelvvel rendelkezik, melynek neve *Pársí*, azaz 'perzsa'. Azok a technikák, melyekkel a beszélők a titkosítás érdekében a szavakat a felismerhetetlenségig eltorzítják, hasonlóak az európai argóra jellemző ilyen technikákhoz (a francia argó nyelvi törvényszerűségeinek magyarázatát ld. SCHWOB 1892).

[36] THESLEFF, aki a cigány nyelv finn változatát, majd pedig „a tattare nyelvet, a cigány nyelv egyik dialektusát" és a tolvajnyelvet vizsgálta, a következőt írja: „Furcsának tűnik, de kutatásaim alapján tényként könyvelhető el, hogy a világ egyik nagyvárosában használt szlengre sem hatott oly nagy mértékben a cigány nyelv, mint Stockholm szlengjére" (1912: 3). Azonban THESLEFF nem tudta megmagyarázni, hogy ez a „nagyon idegen elem" hogyan került a tolvajnyelvbe.

csoportok valamilyen módon érintkeztek egymással. SUNDT (1852), aki valószínűleg a legátfogóbban tanulmányozta a skandináviai cigányságot, arra a megállapításra jutott, hogy az két külön csoportra osztható, a romaniul beszélő „nagy vándorlókra", és a rodit (rotwelschet) használó „kis vándorlókra", és feltételezte, hogy ez a két csoport fokozatosan egy egységes vándorló közösséggé válik.[37] Későbbi kutatások során azonban teljesen más nézetek születtek. Az ezeket a nézeteket valló kutatók genealógiai vizsgálatok alapján állítják, hogy a tattare nevű csoport, amelyet SUNDT „kis vándorlók"-nak nevezett, egyáltalán nem keveredett a cigánysággal.[38] HANSEN ezt a nézetet a következőképpen foglalta össze: „A szakirodalomban eddig hibásan nevezték a bűnözőket *tattare*-nak, mert két teljesen különböző népcsoportról van szó, melyek között sem rokonság, sem hasonlóság, sem másfajta kapcsolat nincs" (9).

Ha igaz HANSEN állítása, mely szerint a cigányok és a hazai bűnözői csoportok kerülték az egymással való érintkezést, akkor az egyetlen lehetséges magyarázat arra, hogy azok, akik *rotat rodi* ('rotwelschül beszéltek'), nyelvi kölcsönhatásba kerültek azokkal, akik *racklat romani* ('romaniul beszéltek'), abban rejlik, hogy e két csoport tagjait a társadalom összezárta a börtönökben és a fegyházakban. Ezeken a helyeken jöhetett létre olyan interakció, amely a két nyelv keveredését lehetővé tette.

Ha a cigányság mégis érintkezett a hazai bűnözőkkel a börtönök világán kívül is, akkor is valószínű, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek a titkos nyelvek keveredésének és terjedésének fontos színhelyei voltak. ETZLER (1944) szerint a cigányoknak és a tattare csoport tagjainak a börtönökben sok lehetőségük volt arra, hogy a hazai bűnözőkkel kapcsolatba kerüljenek. Az a tény, hogy mind a cigányok, mind pedig a tattare csoport tagjai *tavring*-nak nevezik magukat (tkp. börtöntöltelék, vö. a svéd *såkfarare* vagy az amerikai angol *jail bird* kifejezéssel), szintén jelzi azt, hogy ezen csoportok tagjai ismerik a börtönök világát.[39] Megemlítendő az is, hogy majdnem az összes romani nyelvvel foglalkozó svéd anyagot börtönökben gyűjtötték össze.

Nem új keletű és nem is eredeti az a megállapítás, mely szerint a börtön a bűnözők iskolája. Az argóban gyakran hívják a börtönöket és a javítóintézeteket bűnözőiskolának, főiskolának vagy egyetemnek.[40] Sok bizonyíték létezik arra,

[37] DORPH (1837) már korábban állította, hogy a dán „tattare" a cigánysággal, a dán tolvajnyelv pedig a romani nyelvvel keveredett.

[38] Ld. pl. HANSEN 1921 (Dánia), FLEKSTAD 1949 (Norvégia) és HEYMOWSKI 1955 (Svédország).

[39] A *tavring* szó a *tav* alakból származik, amely 'börtön'-t (eredetileg 'fonal'-at) jelent. A romaniban a 'börtön' szóra szokatlanul nagyszámú szinonima található (ld. IVERSEN 1944: 193, 214 és 269).

[40] Ld. MENCKEN (1936: 580–8), PARTRIDGE (1961), GOLDIN (1962). MONTELEONE példaként említi még az 'akadémia' és az 'alma mater' kifejezéseket.

hogy „a csavargás művészetének és a tolvajlás trükkjeinek elsajátítására a legjobb iskolák … a börtönök és a fegyházak” (SUNDT 1852: 269). Djos Per Andersson, aki — bár nem volt tattare — jól ismerte a romani nyelvet, „Testamente från Stupstocken” (1849) című könyvében ír tanulságos börtönbeli élményeiről: „Így hát megérkeztem a Långholmenbe, ebbe a rossz útra tévedtek megjavítását szolgáló börtönbe, amely azonban (korábbi tapasztalat alapján tudom) a bűnözés akadémiájává vált” (20).

3. Az argóteszt validitása

3.1. Középérték

Lehetséges, hogy a bentlakók olvasás- és írásproblémái, valamint a szigorú tesztjavítás következtében argótesztünk alábecsüli a vizsgált argótudást. A bentlakók a megszerezhető 50 pontból átlagban 31-et értek el, amely több, mint amire számítottam. Ha figyelembe vesszük a „majdnem hibátlan definíciókat” és a „már hallott” szavakat, a középérték 37 pontra növekszik.

3.2. Összevetés két „normális” csoporttal

Annak érdekében, hogy megtudjuk, vajon az argóteszt kifejezéseit a hasonló társadalmi rétegből származó átlagdiákság ismeri-e, a tesztet megírattuk az általános középiskola *(enhetsskola)* kilencedik, azaz legfelsőbb osztályába járó lány tanulókkal is.

A javítóintézetben végzett vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a különböző helységekből érkező bentlakók argótudása között nincs különbség, így semmi nem indokolta, hogy ne a legközelebbi nagyvárost, a 250 000 lakosú Malmőt válasszuk vizsgálatunk helyszínéül. Először szakiskolai osztályokat vizsgáltunk, melyek esetében az iskola jellegét és a tanulók iskolázottsági szintjét tekintve a legnagyobb a hasonlóság a javítóintézetekkel. Emellett olyan iskolákat választottunk, amelyek az elsősorban munkások által lakott városnegyedben találhatóak.

Mivel az általános középiskolába járók valamelyest fiatalabbak (átlagosan 16 évesek), mint a javítóintézet lakói (átlagosan 18 évesek), a tesztet idősebb diákokkal is megírattuk, mégpedig a Lundi Egyetem női hallgatóinak egy csoportjával (átlagéletkor: 20 év). Egy bizonyos napon az egyik előadáson jelen lévő összes elsőéves szociológus lányt megkértük a közreműködésre. A teszt megírását senki sem utasította vissza sem a középiskolások, sem az egyetemisták közül.

2. táblázat: *Diáklányok a javítóintézetben, a középiskolában és az egyetemen (eloszlás, középérték és szórás) az argótesztben helyesen definiált kifejezések száma alapján*

Argópontszámok	Javítóintézet	Középiskola	Egyetem

Argópontszámok	Javítóintézet	Középiskola	Egyetem
0	1,0	21,0	5,0
1–5	0,0	50,0	53,0
6–10	1,0	4,0	3,0
11–15	4,0	0,0	1,0
16–20	6,0	0,0	0,0
21–25	8,0	0,0	0,0
26–30	3,0	0,0	0,0
31–35	12,0	0,0	0,0
36–40	12,0	0,0	0,0
41–45	8,0	0,0	0,0
46–50	6,0	0,0	0,0
M	31,3	1,7	2,7
s	11,3	2,0	2,1
n	61,0	75,0	62,0

Amint az a 2. táblázatban látható, meglehetősen nagy a különbség a javítóintézeti és a középiskolai–egyetemi csoport között.[41]

Az a tény, hogy a középiskolások 28%-a egyetlen helyes választ sem adott, nem magyarázható azzal, hogy esetleg nem akartak együttműködni, hiszen a találgatás gyakori volt, ami azt jelzi, hogy a megkérdezettek valóban törték a fejüket a válaszokon.[42]

Az argóteszt empirikusan valid, mivel a teszteredmények azt mutatják, hogy az argó ismerete megkülönbözteti a javítóintézeti csoportot más csoportoktól. Elméletileg tehát kijelenthetjük, hogy a javítóintézetben egy viszonylag jól körülhatárolható szubkultúra létezik.[43]

3.3. Összehasonlítás két másik, kriminalitást vizsgáló teszttel

Az argóteszt mellett még két kriminalitást vizsgáló tesztet állítottunk össze, melyek célja a deviáns (aszociális és bűnözői) magatartás, illetve az ehhez a

[41] A kontrollcsoportokban négy év múlva megismételtük a vizsgálatot. Az ekkor megkérdezettek számára előnyt jelenthetett, hogy az eltelt idő alatt a médiában több riport foglalkozott a javítóintézetekkel, melyekben gyakran hangzott el néhány tipikus argókifejezés. Ezenkívül ez idő alatt jelent meg az egyik legelső szlenggel foglalkozó svéd mű (BERGMAN 1964), melyre a megkérdezettek közül többen mint forrásra hivatkoztak.

[42] Az egyes szavak nehézségi foka számottevően változó. A középiskolások számára az 50 kifejezésből 27, az egyetemi hallgatók számára 29 teljesen ismeretlen volt. Azonban néhány közismertebb szlengkifejezést, melyeket azért szerepeltettünk a tesztben, hogy az intézet ártatlanabb lakói is esélyt kapjanak, a két csoportból sokan azonosítottak. Például az *intjack* 'betöréses lopás' szó jelentését a középiskolások 48%-a, az egyetemisták 73%-a magyarázta meg helyesen. Lásd még a 12. táblázatot.

[43] A bűnözői szubkultúra meghatározását ld. a 48. lábjegyzetben.

fajta magatartáshoz kapcsolódó deviáns normák mérése (a megkérdezettek saját bevallása alapján).[44]

Az argóteszt és a két másik, kriminalitást vizsgáló teszt eredményeinek összevetésével tanulmányozható tovább az a hipotézis, mely szerint az argótudás a bűnözői közösségbe való beilleszkedés mutatója. E vizsgálatokkal kapcsolatban a javítóintézet és a középiskola adatait közöljük.[45]

3. táblázat: *Argótudás a deviáns viselkedés és a deviáns normák (aszocialitás és kriminalitás) függvényében. Női alanyok a javítóintézetben és a középiskolában (product-moment korrelációk)*

Argótudás	Deviáns viselkedés			Deviáns normák		
	Aszociális	Bűnözői	Összes	Aszociális	Bűnözői	Összes
Javítóintézet	0,65	0,53	0,67	0,52	0,52	0,57
Középiskola	0,54	0,33	0,50	0,17	0,24	0,24

A javítóintézeti csoport esetében az összes korreláció szignifikáns ($p < 0,01$).[46] A középiskolás csoportnál az argótudás és a deviáns magatartás („Összesen" kategória) közötti korreláció szignifikáns, az argótudás és a deviáns normák közötti összefüggés majdnem szignifikáns ($p < 0,05$).[47] Mindkét csoport

[44] A deviáns viselkedést vizsgáló tesztben a bentlakókra jellemző aszociális és bűnözői magatartásformákat soroltunk fel. Az alanyoknak többek között fel kellett jegyezniük, hogy az egyes cselekményfajtákat hányszor követték el életükben (soha, egyszer, 2–4-szer, 5–9-szer, 10-szer vagy annál többször). A teszt bűnözői magatartást vizsgáló részét részben jogi szakértők, az aszociális magatartást vizsgáló részt pszichiáterek és szociálpolitikai szakértők pontozták. Egy kriminalitást mérő index készült, melyben a cselekmények gyakoriságát és súlyosságát egyaránt figyelembe vettük. A lehetséges legmagasabb pontszám a nyolc aszociális magatartásforma esetében 196, a tizenöt bűncselekmény esetében 320.

A deviáns normákat vizsgáló tesztben tizenegy aszociális magatartásformát és húsz bűncselekményt neveztünk meg. Az alanyokat arra kértük, hogy jelezzék, hogy az egyes cselekvéseket helyesnek (argóban mondva: *just*) vagy helytelennek *(ojust)* tartják. Egy előzetes próba után a tesztbe bekerült a „közömbös" *(kvittar)* és az „attól függ" *(beror på)* kategória is. Egy index készült, melynek összeállításakor a *just*, a *kvittar* és a *beror på* válaszokra adtunk egy-egy pontot. A lehetséges legmagasabb pontszám így 31.

[45] Mivel a javítóintézet lakói az egyes teszteket más-más alkalommal írták meg, az anonimitástól el kellett tekintenünk. A bentlakók természetesen ígéretet kaptak arra, hogy a tesztírást bizalmasan kezeljük. A középiskolában a tanulók az egyes teszteket egymás után töltötték ki, így az anonimitást megőrizhettük.

[46] Habár ebben a vizsgálatban a hipotézisek irányítottak, a szignifikanciaszinteket kétoldalú próbára adtuk meg, ami természetesen konzervatív kiértékelést jelent. A szginifikanciapróba használata mindenesetre megkérdőjelezhető egy olyan teljes minta esetén, mint amilyet a javítóintézet bentlakói alkotnak. Mivel az események száma kicsi, az eredményeket a kapcsolatok iránya, nagysága és konzisztenciája alapján érdemes inkább megbecsülni, mint a megfelelő táblázatokban a statisztikai szignifikancia foka alapján.

[47] Néhány, a kriminalitást vizsgáló tesztben szereplő kérdést túl kényesnek ítéltünk ahhoz, hogy középiskolásoknak feltegyük őket, így ezeket ki kellett hagynunk. Ha a javítóintézeti vizsgálat esetében ezeket a kérdéseket nem vesszük figyelembe, az argótudás és a deviáns magatartás kö-

esetében valamivel nagyobb mértékű a korreláció az argótudás és az aszociális magatartás között, mint az argótudás és a bűnözői magatartás között.

Mivel az argóteszt kovarianciát mutat mind a deviáns magatartást, mind a deviáns normákat vizsgáló teszttel, logikailag is valid (a fent említett empirikus validitás mellett). Ugyanakkor kijelenthetjük, hogy a vizsgált javítóintézet szubkultúrája bűnözői szubkultúra.[48]

4. Argótudás és intézetben eltöltött idő

4.1. Az argótudás és az intézetben eltöltött idő kapcsolata

Láttuk, hogy az argó funkcionálhat a bűnözői szubkultúrába való tartozás mutatójaként. A kérdés az, hogy a bentlakók a bűnözői szubkultúrába a javítóintézetben illeszkednek-e be, és ha igen, az argó lehet-e egy ilyen folyamat mutatója.[49]

Hogy megvizsgáljuk e hipotézist, a bentlakók argótudását az intézetben eltöltött idő függvényében tanulmányoztuk. Az intézetbe való első bekerüléstől a vizsgálatig eltelt időt vettük figyelembe. Ezen időtartam hossza alapján a bentlakókat három egyenlő nagyságú csoportra osztottuk. A 4. táblázat mutatja a középértékeket és a szórás értékeit a három csoport esetében. Ahogy másutt, itt is a product-moment korrelációval dolgoztunk.

Bár nagy mértékű a szórás, az argótudás és az intézetben eltöltött idő közötti összefüggés szignifikáns ($r = 0{,}50$, $p < 0{,}01$). Azok a lányok, akik rövidebb ideje voltak az intézetben, lényegesen kisebb argótudással rendelkeztek, mint régebben bent lévő társaik.

Összehasonításképpen megemlítjük, hogy a másik két kriminalitást vizsgáló teszt esetében szignifikáns, jóllehet kisebb mértékű összefüggést találtunk a vizsgált jelenségek és az intézetben eltöltött idő között: deviáns magatartás $r = 0{,}31$ ($p < 0{,}02$), deviáns normák $r = 0{,}30$ ($p < 0{,}02$).

---

zötti korreláció értéke 0,59, az argótudás és a deviáns normák közötti korreláció értéke pedig 0,56 lesz a 3. táblázatban található 0,67 és 0,57 helyett.

Meg kell még említenünk, hogy a középiskolásoknál a deviáns magatartást, illetve a deviáns normákat vizsgáló tesztek középértékei szintén sokkal alacsonyabbak, mint a javítóintézet bentlakóinál. A bűnözői magatartást vizsgáló teszt esetében beszámíthatjuk az életkort mint tényezőt, ám a különbségek, ha csökkennek is, megmaradnak.

[48] Bűnözői szubkultúrán olyan szubkultúrát értünk, amely elkülönült a domináns kultúrától a tekintetben, hogy a rá jellemző nézetek, értékek és normák antiszociális (bűnözői vagy aszociális) jellegűek. Ahogy a bevezetésben is hangsúlyoztuk, a nyelv hiedelmeket, értékeket és normákat egyaránt kifejez.

[49] Vö. CLEMMER prizonizáció hipotézisével (1940: 298–320). A fogalom „a börtönbeli életmódnak, erkölcsöknek, szokásoknak és a börtön általános kultúrájának a többé-kevésbé való átvételére” (299) utal.

4. táblázat: *Argótudás a javítóintézetben töltött idő függvényében (középérték, szórás és korreláció)*

	A javítóintézetben töltött idő			
Argótudás	Rövidebb (0–5 hónap)	Közepes (6–16 hónap)	Hosszabb (17–42 hónap)	Összes
M	24,1	32,6	37,2	31,3
s	11,3	8,7	10,1	11,3
n	20,0	21,0	20,0	61,0
r (argó és az intézetben töltött idő) = 0,50, $p < 0,01$				

4.2. Argótudás és több intézetben összesen eltöltött idő

Az argótesztben viszonylag magas pontszámot ért el néhány olyan bentlakó is, aki a vizsgálatkor még csak rövid ideje tartózkodott az intézetben. Ez abból adódhatott, hogy a 4. táblázatban nem vettük figyelembe, hogy a bentlakók korábban esetleg más javítóintézetekben is lakhattak. Az összes lány majdnem fele áthelyezés után került az általunk vizsgált intézetbe.

Ha a bentlakókat bármely (függetlenül attól, hogy az általunk vizsgált intézetről van-e szó) javítóintézetbe való bekerülésük alapján osztjuk három csoportba, az időintervallumok megnövekednek (5. táblázat).

Annak ellenére, hogy az időintervallumok a kétfajta felosztásnál meglehetősen különbözőek (az interkorrelációs együttható 0,5), az argótudással kapcsolatos középértékek az egymásnak megfelelő csoportok esetében majdnem ugyanazok (4. és 5. táblázat).

5. táblázat: *Argótudás a különböző javítóintézetekben eltöltött összes idő függvényében (középérték, szórás és korreláció)*

	Különböző javítóintézetekben összesen eltöltött idő			
Argótudás	Rövidebb (0–11 hónap)	Közepes (12–24 hónap)	Hosszabb (25–75 hónap)	Összes
M	24,1	33,2	36,6	31,3
s	11,3	10,6	8,1	11,3
n	20,0	21,0	20,0	61,0
r (argó és az intézetben töltött idő) = 0,48, $p < 0,01$				

Létezik az „intézményesített bűnözői környezet”-nek még egy olyan fajtája, mellyel eddig nem számoltunk; ebbe a típusba az összefoglaló néven „fiatalkorúak intézetének”-nek *(upptagningshem* és *flickhem)* hívott intézmények tartoznak. Ha azt a csoportot, melynek tagjai rövid ideje voltak az intézetben (középérték az argótesztben 24,1), két azonos nagyságú csoportra osztjuk oly módon, hogy a fent említett intézményekbe való bekerülés időpontjait is figye-

lembe vesszük, az eredeti argóközépérték a két csoport esetében 19,0-ra (s = 9,3), illetve 29,1-re (s = 11,2) differenciálódik.

Azt látjuk tehát, hogy a bentlakók argótudása növekszik a vizsgált javítóintézetben, csakúgy, mint más javítóintézetekben és a fiatalkorúak intézeteiben.

4.3. Az argótudás az intézetbe kerülés előtti deviancia függvényében

Azonban hibás eredményekhez vezethet az a tény, hogy míg azok a lányok, akik már az intézetbe kerülés előtt nagyobb bűnözői tapasztalattal rendelkeztek, s így nagyobb az argótudásuk, vélhetően hosszú ideig maradnak az intézetben, addig azoknak a lányoknak, akik kisebb bűnözői tapasztalattal rendelkeznek, s így kevésbé ismerik az argót, csak rövid időt kell az intézetben tölteniük. Ennek a szelektív tényezőnek a működését a hasonló kutatások csak kevés esetben vették figyelembe.

Ha az intézetbe kerülés előtti bűnözői múltat nem vesszük figyelembe, keresztmetszet-vizsgálataink alapján nem tudunk biztos következtetéseket levonni a bűnözői közösségbe való beilleszkedéssel, azaz a prizonizációval kapcsolatban.

Tehát meg kell találnunk a módját annak, hogy az előzetes deviancia mértékét megadjuk. A bentlakókról vezetett dokumentumokban található információ gyér és esetleges; a bentlakók által bevallott bűncselekményeknek kevesebb, mint egytizede szerepel a nyilvántartásban.[50]

6. táblázat: *Argótudás és előzetes deviancia a javítóintézetben eltöltött idő függvényében (középérték, szórás és korreláció)*

		A javítóintézetben töltött idő			
Argótudás		Rövidebb	Közepes	Hosszabb	Összes
Kevesebb deviancia	M	20,5	31,2	32,1	27,3
	s	10,0	8,6	12,9	11,5
	n	12,0	11,0	8,0	31,0
Több deviancia	M	29,5	33,7	40,6	35,4
	s	11,4	9,4	6,1	9,7
	n	8,0	9,0	12,0	29,0
Összes	n	20,0	20,0	20,0	60,0*
	r (argó és az intézetben töltött idő) = 0,38, $p < 0,01$				

* Az egyik, korábban vizsgált bentlakó nem volt jelen a deviáns viselkedést vizsgáló teszt kitöltésénél.

A bentlakók saját bevallására sem támaszkodhatunk egészen, mert a bevallott cselekmények között lehet olyan, amelyet az intézetbe kerülés után követtek el,

[50] Ezt az arányt úgy kaptuk, hogy csak a bűncselekmények számát vettük figyelembe. Ha az egyes cselekmények gyakoriságával is számolunk, még nagyobb eltérést tapasztaltunk volna a bevallott és a nyilvántartott cselekmények számarányát tekintve. Ennél is nagyobb hibára utal az a tény, hogy nem áll fenn kovariancia a feljegyzett és a bevallott adatok között.

például szökés, eltávozás vagy feltételes szabadságra bocsátás alkalmával. Azonban a deviáns magatartást vizsgáló tesztben a bentlakók feljegyezték, hogy az egyes cselekményeket hány éves korukban követték el először. Ha a 14 éves kor előtt elkövetett vétségeket egy kategóriába soroljuk, lehetővé válik, hogy csak az intézetbe kerülés előtti aszociális és bűnözői magatartást vizsgáljuk, mivel 14 év az intézetbe kerülés alsó korhatára. E módszert használva nem kapunk információt a különböző cselekmények gyakoriságáról, a cselekmények súlyosságát azonban figyelembe vehetjük. Az intézetbe kerülés előtti devianciával kapcsolatos összpontszámokról indexet készítettünk. A 6. táblázat az előzetes deviancia, az argótudás és az intézetben eltöltött idő közötti összefüggést mutatja.

Amint azt vártuk, az intézetbe kerülés előtt nagyobb mértékben deviáns lányok jobban ismerik az argót, mint előzetesen kisebb mértékben deviáns társaik (M = 35, illetve M = 27). Az argótudás és az előzetes deviancia közötti összefüggés szignifikáns, ám az argótudás és az intézetben eltöltött idő közötti kapcsolatot ez nem befolyásolja: az argótudás az intézetben eltöltött idő függvényében növekszik, mind az előzetesen kis mértékben, mind az előzetesen nagy mértékben deviáns lányok esetében.[51]

Az előzetes deviancia (mint hibaforrás) kérdésének tisztázása után megállapíthatjuk, hogy a bentlakók argótudása annál nagyobb, minél több időt töltenek el az intézetben.

4.4. Az argótudás az életkor és az intelligencia függvényében

Meg kell vizsgálnunk még néhány olyan tényezőt, amely befolyásolhatja az argótudást. Különösen fontos lehet e tekintetben az életkor és az intelligencia, melyekről itt szólunk.

Az életkortól várhatóan meglehetősen nagy mértékben függ az argótudás. A bentlakók életkora igen különböző, a legidősebb és a legfiatalabb lány között hat év a korkülönbség. A bentlakók ráadásul olyan életszakaszban vannak, amely különösen fontos a bűnözővé válás folyamatában: a női bűnözés vagy az arra való hajlam 14 és 20 éves kor között a legerősebb.[52] Az általunk vizsgált csoport tagjai 16 és 22 év közöttiek, átlagéletkoruk 18 év.

[51] Az olvasó számára úgy tűnhet, hogy a deviancia mint változó esetében a kettős felosztás túlságosan elnagyolt, és elfedheti az előzetes deviáns viselkedés és az intézetben eltöltött idő közötti esetleges párhuzamot a két devianciacsoporton belül. A két devianciacsoport közötti különbségek azonban kis mértékűek, és ráadásul a legmagasabb devianciapontszámok az eltöltött idő szempontjából középső csoportban figyelhetők meg mind a kisebb, mind a nagyobb mértékben deviáns bentlakók esetében. Szintén megemlítendő, hogy a 6. táblázat szerinti eredmény ugyanaz, ha a deviancia változóját felosztjuk aszociális és bűnözői viselkedésre.

[52] Ld. SVERI (1960: 84–5, az adatok norvégiai rendőrségi statisztikákból származnak).

Feltételezésünket, mely szerint az életkor és az argótudás között összefüggés van, igazolják az eredmények. A korreláció majdnem szignifikáns, ám a 7. táblázatból kiderül az is, hogy az intézetben régebben lakó lányok esetében nincs különbség az idősebbek és a fiatalabbak argótudása között.

7. táblázat: *Argótudás és életkor a javítóintézetben töltött idő függvényében (középérték, szórás és korreláció)*

		A javítóintézetben töltött idő			
Argótudás		Rövidebb	Közepes	Hosszabb	Összes
Fiatalabb	M	23,5	29,1	37,3	28,6
	s	9,0	7,3	9,8	10,0
	n	13,0	10,0	7,0	30,0
Idősebb	M	25,3	35,7	37,2	34,0
	s	15,4	8,9	10,6	11,9
	n	7,0	11,0	13,0	31,0
Összes	n	20,0	21,0	20,0	61,0
	r (argó és életkor) = 0,29, $p < 0,05$				

Különösen fontos az a tény, hogy az argótudás és az intézetben eltöltött idő közötti összefüggés mindkét korcsoport esetében megmarad. Tehát az argótudás szempontjából nem az életkor a döntő tényező, hanem sokkal inkább a javítóintézetben eltöltött idő.

Az argótudást várhatóan az intelligencia is befolyásolja. Az intelligenciateszt nagyrészt a nyelvi készséget méri, és az argóteszt esetében éppen erre a készségre, a gondolatok (akár írásban való) kifejezésének képességére van szükség.

Az intézetbe kerülő lányokra jellemző, hogy hátrányos családi helyzetűek, és iskolázottságuk hiányos. Az intézeti dokumentumok szerint 30%-uk „fogyatékos”.[53]

A bentlakók nyelvi nehézségeit a teszt összeállításakor is igyekeztünk figyelembe venni. Az alanyokat arra kértük, hogy ha nem tudták egy adott szó jelentését megmagyarázni, jelezzék, hogy hallották-e már a szót vagy sem. Mivel a fogyatékos bentlakók egyáltalán nem adták többször a „már hallottam” választ, mint nem fogyatékos társaik, az ilyen válaszokat nem vettük figyelembe.

A 8. táblázat azt mutatja, hogy jóllehet van némi, igaz, nem szignifikáns összefüggés az argótudás és az intelligencia között, ez a tény az argótudás és az intézetben eltöltött idő kapcsolatát lényegében nem befolyásolja. Tehát mind a

[53] A 90-esnél alacsonyabb IQ-jú lányokat tekintettük fogyatékosnak; egyharmad részük IQ-ja 80-as vagy annál alacsonyabb volt. Az intelligenciaszint megállapításakor az intézeti dokumentumokra, illetve egy vagy több intelligenciateszt eredményeire támaszkodtunk. Néhány esetben csak a pszichiáter szakvéleményére hagyatkoztunk, ám ez esetekben egy kivételtől eltekintve a lányok átlagos vagy valamivel átlagon fölüli képességűek voltak.

gyengébb képességű, mind az intelligensebb lányok argótudása növekszik az intézetben eltöltött idő alatt. A fogyatékos lányok tulajdonképpen csak a kezdeti időszakban vannak hátrányban a nem fogyatékosokkal szemben.

8. táblázat: *Argótudás és intelligencia a javítóintézetben eltöltött idő függvényében (középérték, szórás és korreláció)*

		A javítóintézetben töltött idő			
Argótudás		Rövidebb	Közepes	Hosszabb	Összes
Fogyatékos	M	19,0	33,0	36,8	28,6
	s	14,0	9,6	107	13,7
	n	7,0	6,0	5,0	18,0
Nem fogyatékos	M	26,8	32,4	37,3	32,4
	s	8,9	8,6	10,3	10,1
	n	13,0	15,0	15,0	43,0
Összes	n	20,0	21,0	20,0	61,0
	r (argó és intelligencia) = 0,22, p < 0,10				

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a bentlakók argótudása az intézetben eltöltött idő függvényében növekszik, függetlenül az olyan háttértényezők változásától, mint az előzetes deviancia, az életkor vagy az intelligencia. Az eredmények alátámasztják hipotézisünket, mely szerint a javítóintézetben a bentlakók bűnözői szubkultúrába illeszkednek be.

5. Argótudás és státusz

Eddig azt láttuk, hogy az argótudás funkcionálhat a bűnözői szubkultúrába való beilleszkedés mutatójaként. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy az argó a bűnözői szubkultúra alapvető eleme. Hogy ilyen értelemben lényeges tényező-e az argó, eldönthetjük, ha megvizsgáljuk, hogy az argótudás befolyásolja-e a bentlakók egymásról alkotott véleményét.

Az argótudás és a státusz közötti kapcsolat vizsgálata révén az intézeten belüli informális társadalmi kontroll működését is megérthetjük. Milyen jellegű a bentlakók társadalmi hierarchiája? A magas státuszúak követik el a legtöbb bűncselekményt és ők a leginkább aszociálisak? Netán ők a legártatlanabbak? A kérdést másképpen is megfogalmazhatjuk: mi jellemző az intézeti közösség számára normákat teremtő bentlakókra? A közösségben magas státuszt betöltő bentlakók szociális vagy antiszociális jellegű normákat képviselnek?

5.1. Argótudás és státusz bizonyos háttértényezők függvényében

Az intézeti közösségen belüli hierarchiát leginkább szociometriai vizsgálat útján ismerhetjük meg. Az egyes bentlakók csoporton belüli népszerűségének mérése céljából két, körülbelül tíz kérdést tartalmazó szociometriai kérdőívet ál-

lítottunk össze. A két kérdőív kitöltése között öt hét telt el.[54] A kérdőívek kiértékelésekor a státusz számértékét úgy kaptuk meg, hogy azon szavazatok számából, melyeket a bentlakó a „Kik azok a lányok, akiket az egész intézetből a legjobban szeretsz?" kérdés kapcsán társaitól kapott, kivontuk a „Kik azok a lányok, akiket az egész intézetből a legkevésbé szeretsz?" kérdés kapcsán kapott szavazatok számát.[55] E módszer révén mind pozitív, mind negatív viszonyulásokat figyelembe vehettünk. A módszer másik előnye, hogy esetében kisebb a torzulás veszélye, mint ha kizárólagosan pozitív vagy negatív viszonyulásokat vizsgálnánk.

9. táblázat: *Argótudás és státusz a javítóintézetben eltöltött idő függvényében (középérték, szórás és korreláció)*

Argótudás		Státusz Alacsony	Közepes	Magas	Összes
Rövidebb idő	M	16,9	28,2	33,4	26,7
	s	12,1	10,2	6,5	11,5
	n	7,0	15,0	7,0	29,0
Hosszabb idő	M	28,6	36,5	42,1	35,9
	s	12,0	6,9	6,2	9,6
	n	8,0	13,0	8,0	29,0
Összes	M	23,1	32,0	38,1	31,3
	s	13,1	9,9	7,6	11,5
	n	15,0	28,0	15,0	58,0*
	r (argó és az intézetben töltött idő) = 0,54, $p < 0,01$				

* Három, korábban vizsgált bentlakó nem volt jelen ennek a szociometriai tesztnek a kitöltésénél.

Annak érdekében, hogy eldöntsük, van-e összefüggés argótudás és státusz között, a státuszváltozó értéke alapján a bentlakókat három csoportra osztottuk (alacsony státuszú: [-13]–[-1] pont, közepes státuszú: 0–8 pont, magas státuszú: 9–23 pont). Az intézetben eltöltött időt is figyelembe vettük: két csoportra osztottuk a bentlakókat aszerint, hogy egy évnél rövidebb vagy hosszabb ideje voltak az intézetben.

[54] A szociometriai kérdésekre adott válaszok öt hét múlva is jórészt ugyanazok voltak. Annak ellenére, hogy a kérdéseket a két kérdőívben más-más formában tettük fel, és hogy az első kérdőív kitöltésekor az intézetben lakó lányoknak csupán háromnegyede volt öt hét múlva is az intézet lakója, a két kérdőívben adott válaszok 88%-ban megegyeztek ($n = 46$, $p < 0,01$).

[55] Az első szociometriai vizsgálat után arra a következtetésre jutottunk, hogy a preferenciákkal kapcsolatban nem specifikus (együttlakás, belső tanácsba való esetleges beválasztás), hanem inkább általános kérdéseket tanácsos föltennünk (pl. „Kiket szeretsz a legjobban?"). A második szociometriai vizsgálat (e vizsgálat eredményeit közöljük) esetében csak általános kérdéseket tettünk fel a preferenciákkal kapcsolatban. A szociometriai kérdések részletes leírásához ld. BONDESON (1964).

A 9. táblázat adatai szerint az argótudás és a státusz között határozott összefüggés van: az argóközépértékek az egyes státuszcsoportok mentén lentről fölfelé haladva egyre magasabbak (23, 32 és 38 pont), és a korrelációs együttható (0,54) nagymértékben szignifikáns.[56]

Emellett azt látjuk, hogy az argótudás és a státusz közötti összefüggés akkor is fennáll, ha az argótudással kovariáns változót, az intézetben eltöltött időt figyelembe vesszük.[57]

Megemlítendő, hogy az argótudás és a státusz közötti összefüggés akkor is megmarad, ha figyelembe vesszük a háttértényezők, az előzetes deviancia, az életkor és az intelligencia adta különbségeket. Ráadásul ezen változók és a státusz közötti korrelációk nagyon kis mértékűek (minden esetben $p > 0{,}10$).

A státusz és a devián normák, illetve a státusz és a devián magatartás közötti korrelációs együtthatók, jóllehet valamivel kisebbek, mint a státusz és az argótudás közötti korreláció együtthatója, pozitívak és szignifikánsak ($r = 0{,}44$ $p < 0{,}01$, illetve $r = 0{,}33$ $p = 0{,}01$).

Ha a státusz helyett a v é l t s t á t u s z t[58] vizsgáljuk, e változó és a három kriminalitásváltozó közötti korrelációs értékek a fentieknél valamivel magasabbak lesznek: $r = 0{,}63$ az argótudás esetében, $r = 0{,}51$ a devián normák esetében, $r = 0{,}48$ a devián magatartás esetében.

A szociometriai tesztekben adott (direkt) szavazatok azt mutatják, hogy az intézeti csoportban azok a lányok a legnépszerűbbek, akik ismerik a bűnözői nyelvet, és akik antiszociális normákkal, valamint aszociális és bűnözői tapasztalattal rendelkeznek. A népszerűségbecslésekből kiderül, hogy azokra a lányokra, akiket a válaszadók a többiek körében népszerűnek tartanak, még inkább jellemző az argótudás, az antiszociális normarendszer és az aszociális és bűnözői tapasztalat.[59]

[56] Az egyes részlegek esetében is összefüggés mutatkozik argótudás és státusz között, jóllehet eltér a kovariancia mértéke. Ez a megállapítás attól függetlenül igaz, hogy csak az adott részleg, vagy az egész intézet bentlakóival kapcsolatos preferenciákat vesszük figyelembe.

[57] Amint az a 9. táblázatban látható, a státusz és az intézetben eltöltött idő között csak kismértékű a kovariancia. A korrelációs együttható (r) értéke alacsony: 0,18 ($p > 0{,}10$).

[58] „Vélt státusz”-on a bentlakó társai státuszával kapcsolatos feltételezéseit értjük. A vélt státusszal kapcsolatos kérdések a következőképpen hangzottak: „Szerinted a lányok közül kik a legnépszerűbbek?”; „Szerinted a lányok közül kik a legkevésbé népszerűek?” Az egyes bentlakók vélt státuszára vonatkozó értékeket úgy számítottuk ki, hogy a kapott pozitív becslések számából kivontuk a negatív becslések számát.

[59] Úgy is mondhatjuk, hogy a javítóintézetben egy viszonylag erős bűnözői szubkultúra létezik, ám ezt a szubkultúrát a bentlakók még erősebbnek tartják, mint amilyen az valójában. E szituáció egy ismert szociálpszichológiai jelenségre, az úgynevezett halmozott ignoranciára emlékeztet. Esetünkben talán helyesebb, ha „érzékelés útján felerősített normák”-ról beszélünk. Ld. még WHEELER (1961a).

Összegzésképpen elmondható, hogy a bentlakóknak ismerniük kell a bűnözői nyelvet ahhoz, hogy az intézeti közösségben magas státuszhoz jussanak. A közösség rendszerint kirekeszti azokat, akik nem sajátítják el a tolvajnyelvet.[60]

5.2. A „negatív" esetek elemzése

Az argótudás és a státusz közötti összefüggés viszonylag nagymértékű, ám korántsem teljes, ezért megvizsgáljuk az úgynevezett „negatív" eseteket.

A 10. táblázat azt mutatja, hogy az argótudás és a státusz közötti összefüggés az intézetben hosszabb időt eltöltő lányok esetében a legnagyobb mértékű. E csoporton belül a negatív esetek aránya 5 : 29, szemben az újonnan érkezettek csoportjával, ahol az arány 11 : 29.

Annak az állításnak, hogy „az argótudás a státuszhoz jutás előfeltétele", 9 lány esete mond ellent.[61] Egy kivételtől eltekintve az összes ilyen „negatív" eset olyan lányoknál állt fenn, akik rövidebb ideje tartózkodtak az intézetben (10. táblázat). Ebből arra következtethetünk, hogy a lányok az intézetbe kerülés után egy ideig anélkül is magas státuszhoz juthatnak, hogy túlságosan ismernék az argót. Az intézetben eltöltött hosszabb idő után azonban az argótudás a státuszhoz jutás előfeltételévé válik.

10. táblázat: *A bennlakók az argótudás, a státusz és a javítóintézetben töltött idő függvényében (n = 58)*

	Rövidebb idő az intézetben			Hosszabb idő az intézetben		
	Kis argótudás	Nagy argótudás	Összes	Kis argótudás	Nagy argótudás	Összes
Magasabb státusz	8	6	14	1	15	16
Alacsonyabb státusz	12	3	15	9	4	13
Összes	20	9	29	10	19	29

Gyenge argótudás és magas státusz az intézetben rövidebb ideje lévő lányok esetében (n = 8)[62]: Ha megvizsgáljuk az e kategóriába tartozó eseteket, azt lát-

[60] Az argótudás és a pozitív válaszok közötti korreláció együtthatója pozitív, az argótudás és a negatív válaszok közötti korrelációs együttható pedig negatív. A korrelációs együttható az argótudás és a pozitív válaszok között +0,57, az argótudás és a negatív válaszok között -0,27, az argótudás és a pozitív becslések között +0,49, az argótudás és a negatív becslések között -0,55.

[61] „Az argótudás a státusz előfeltétele" megállapítás azt jelenti, hogy az argótudás a státuszhoz jutás szükséges, nem pedig elégséges feltétele. 7 lányra volt jellemző, hogy nagy argótudással, ám alacsony státusszal rendelkeztek, mindegyikük viszonylag hosszabb ideje volt javítóintézetek lakója. Valószínűleg személyiségproblémák (alacsony intelligencia, érzelmi instabilitás) is közrejátszottak abban, hogy ezek a lányok jó argótudásuk ellenére alacsony státusszal rendelkeztek.

[62] Mindazonáltal az erre a csoportra jellemző argótudás nagyobb, mint a rövidebb ideje bentlakók csoportján belül az alacsony státuszúak argótudása (rendre M = 25, illetve M = 18), továbbá

juk, hogy — bár ezek a lányok sok szociometriai szavazatot kaptak — a bentlakóknak erről nem volt tudomásuk. E kijelentés igazsága egyértelműen következik a tényekből: a nyolc lány átlagban 7,4 pozitív szavazatot kapott a „Ki az, akit a legjobban szeretsz?" kérdés kapcsán, ám ugyanezen lányok a „Szerinted a lányok közül kik a legnépszerűbbek?" kérdéssel kapcsolatban átlagban csupán 1,3 pozitív becslést kaptak. A többi bentlakóra vonatkozó megfelelő értékek rendre 6,8, illetve 4,5. Elmondhatjuk tehát, hogy a kategóriába tartozó lányok vélt státusza alacsony.

Ha az az állítás, hogy „az argótudás a státusz előfeltétele", hangsúlyozott norma lett volna ennek az iskolának a szubkultúrájában, a bentlakók nemigen fedezték volna fel, hogy ennek a nyolc lánynak az esetében a norma érvénytelenné vált. A bentlakók egyszerűen nem gondolták, hogy ezek a viszonylag gyenge argótudással rendelkező lányok sok szavazatot fognak kapni. Tehát elmondhatjuk, hogy ezek az úgynevezett negatív esetek tulajdonképpen a fenti megállapítás igazságát bizonyítják, abban az esetben, ha a vélt státuszt is a státusz fogalmába tartozónak vesszük.

Ezenkívül e nyolc lány közül egy sem rendelkezett semmiféle vezetői szereppel. A „Szerinted kik azok a lányok, akik befolyással rendelkeznek?" kérdés kapcsán e csoport tagjai átlagban 0,8 befolyásbecslést kaptak, szemben az intézet többi bentlakójára jellemző 3,5-ös átlagértékkel. Tehát, ha a státusz fogalmába a befolyást is beleértjük, a „negatív" esetek ismét igazolják azt az elméletet, mely szerint az argótudás a státuszhoz jutás előfeltétele.

Gyenge argótudás és magas státusz az intézetben hosszabb ideje lévő lányok esetében (n = 1)[63]: Az egyetlen idetartozó lány szintén sok szavazatot kapott, de csak néhányan tartották a népszerűbb lányok körébe tartozónak. Tehát a vélt státusza nem magas. Nem rendelkezik vezetői szereppel sem. Csakúgy, mint az előző esetben, itt is megállapíthatjuk, hogy ez a kivételnek látszó eset valójában alátámasztja elméletünket.[64]

---

ez a csoport kevesebb pozitív választ kapott, mint a magas státuszúakból álló más csoportok bármelyike.

[63] Ennek a lánynak az argótudása azonban kis híján eléri azt a szintet, amely a kis és a nagy argótudású csoportot egymástól elválasztja (M = 29). Ezenkívül ezt a lányt egy olyan részlegen helyezték el, ahol fiatalabb, az intézet világához még hozzá nem szokott lányok laktak. Tudta, hogyan használhatja ki kiváltságos helyzetét. Azzal, hogy az új bentlakóknak gondját viselte, és segített nekik, sok barátra tett szert, és mivel egyáltalán nem volt domináns típus, nem szerzett magának ellenségeket sem.

[64] Ha a magas státusszal és alacsony argótudásszinttel jellemezhető két csoportot (azaz az úgynevezett negatív eseteket (n = 9) összehasonlítjuk a magas státusszal és magas argótudásszinttel jellemezhető csoportokkal (n = 21), kiderül, hogy míg az előbbi csoportokba tartozók átlagban csupán 1,8 pozitív becslést és 0,8 befolyásbecslést kaptak, addig az utóbbi csoportokba tartozóknál a megfelelő érték 9,5, illetve 8,0 volt.

Összegzésképpen elmondható, hogy az úgynevezett negatív esetek elemzéséből kiderül, hogy ha a státusz fogalmába beleértjük a vélt státuszt és a vezetői szerepet is, az argótudást a státuszhoz jutás előfeltételének tekinthetjük.

5.3. Az informális társadalmi kontroll

5.3.1. Státusz és konformitás

Több kutatás is kimutatta, hogy minél többet érintkeznek egymással egy csoport tagjai, értékeik és normáik annál inkább megegyeznek. Ezenkívül kiderült az is, hogy a csoporton belül a legmagasabb státusszal rendelkezők felelnek meg legnagyobb mértékben a csoportelvárásoknak.[65]

Mivel a különböző csoportok érték- és normarendszere más és más, a konformitás különböző jelenségekben nyilvánul meg az egyes esetekben, azonban a konformatív folyamatok ugyanazok. Ahogyan a tagok egy társadalmilag elfogadott normákkal és értékekkel rendelkező csoportban társadalmilag elfogadott viselkedéssel, úgy egy aszociális érték- és normarendszerű csoportban aszociális viselkedéssel érvényesülhetnek. Tehát egy normál iskolai csoportban a társadalmi elvárásoknak jól megfelelő tanulók magas, míg a valamilyen szempontból problémás tanulók alacsony státuszt töltenek be.[66] A normál iskolai osztályokban az iskolakerülő és a bűnöző életmódot folytató tanulókat gyakran kirekesztik a közösségből, míg — ahogyan az várható — az ilyen fiatalokat jobban elfogadják a hátrányos helyzetű tanulókból álló osztályokban.[67]

Sajnos eddig nem sok módszeres vizsgálatot végeztek annak kiderítésére, hogy a javítóintézetekben és a börtönökben létezik-e olyan szubkultúra, melybe a bentlakók a fent említett konformatív folyamatok során illeszkednek be. SCHRAG (1954) viszont e szempontból tanulmányozta az Egyesült Államok egy nyugati állami fogházában a rabok közötti kapcsolatokat. A vizsgálat során 150 fogva tartott személy töltött ki egy, a vezetővel kapcsolatos preferenciákat vizsgáló szociometriai kérdőívet. A kapott eredmények más adatokkal való összevetése során kiderült, hogy a csoportban vezetői szereppel rendelkező személyek hosszabb időre voltak elítélve, korábban többször követtek el erőszakos bűncselekményeket, és gyakrabban voltak visszaesők, mint a többiek általában; ezenkívül több volt közöttük a homoszexuális, a neurotikus és a pszichopata személy, és többször követtek el fegyelmi vétséget (pl. szökés, verekedés, támadás), mint társaik. SCHRAG konklúziója a következő: „A börtön kultúrája az ott legtovább fogva tartott és legkevésbé megváltoztatható személyek értékrendje mentén szerveződik. Ez agresszív antiszociális magatartás terjedéséhez vezet, valamint ahhoz, hogy a naiv vagy egyszeri elkövető teljesen lealacsonyodik társai szemé-

[65] Ld. HOMANS (1950). Mindazonáltal az elmélet általános validitása még nincs kellő mértékben bizonyítva.

[66] Ld. BJERSTEDT (1956: 320. oldaltól).

[67] Ld. CROFT és GRYGIER (1956: 454–63).

ben. A börtönbeli szocializáció sok elítélt számára a hivatásos bűnözők technikáinak és attitűdjeinek elsajátítását jelenti." (42)

Több kutató is hasonló következtetésre jutott, még ha kevésbé meggyőző empirikus adatokra támaszkodtak is. Azonban női javítóintézetet még nem tanulmányoztak kifejezetten ezen szempontok alapján.

Tanuláspszichológiai megközelítésből (némi egyszerűsítéssel élve) kijelenthetjük, hogy a csoporton belüli magas státusz elnyerése a konformitásért kapott jutalom.[68] A csoport sokféle módon késztetheti a tagokat az érték- és normarendszer átvételére; a konformis személy megbecsülése és presztízzsel való felruházása a legnagyobb jutalom, a nonkonformis személy kizárása a közösségből pedig a legsúlyosabb büntetés. Mindezek tükrében a fenti eredmények a következőképpen foglalhatók össze: azokat a bentlakókat, akik ismerik az argót és ezáltal aszociális értékeket juttatnak kifejezésre, a csoport magas státusszal jutalmazza. Ezzel szemben azokat, akik ezen csoportelvárásnak nem felelnek meg, a csoporttagok büntetik: egyrészt azzal, hogy nem barátkoznak velük (0 vagy kevés pozitív szavazat), másrészt azzal, hogy ellenségnek tekintik őket (sok negatív szavazat).[69]

A szociálpszichológiában központi téma az embernek az a szükséglete, hogy mások a lehető legnagyobb mértékben elismerjék.[70] Ehhez szorosan kapcsolódik az a tény, hogy az ember önértékelése függ attól, hogy mások hogyan ítélik meg őt. [71] Többek között ez a két megállapítás a szimbolikus interakció elméletének alapja.[72]

Az egyén elismerés iránti igénye különösen nagy lehet egy olyan közösség esetében, mint amelyhez vizsgálatunk kapcsolódik. A fiatalok ugyanis különösen bizonytalanok magukat illetően, így önértékelésük nagyobb mértékben függ attól, hogy mások hogyan ítélik meg őket. A javítóintézet lakói, akiket a társadalom ráadásul szankcióknak vet alá, valószínűleg még nagyobb bizonytalanságban szenvednek, és még nagyobb szükségük van az értékelésre és a megbecsü-

[68] Ld. HOMANS (1961).

[69] Mivel nem paneladatokkal dolgozunk, nem tudjuk megállapítani, hogy a konformitás valóban független, a státusz pedig függő változó-e. Lehetséges, hogy a két változó (a konformitás és a státusz) közötti kapcsolatot bizonyos időintervallumra vonatkoztatva inkább kölcsönhatásnak, semmint egyoldalú ok-okozati összefüggésnek kellene tekintenünk (ld. LAZARSFELD–MERTON 1954). A negatív esetek elemzése is azt mutatja, hogy néhány bentlakó argótudás nélkül is elismerésre tett szert benntartózkodása elején, ám ez szinte lehetetlen az intézetben eltöltött hosszabb idő után.

[70] Ld. THOMASnál az elismerés iránti vágyat (1924: 31) vagy ZETTERBERGnél az egó szükségleteinek posztulátumát (1957: 184).

[71] Vö. COOLEY (a reflektív én) vagy MEAD (szerepelmélet).

[72] Ld. ISRAEL (1963).

lésre. Az intézetben különféle megaláztatásokat szenvednek el, ami tovább rontja önbecsülésüket.[73]

A bentlakók nyugtalansága és gyötrődése akkor a legnagyobb, amikor újonnan érkezettként bekerülnek a javítóintézetbe. Ekkor nagy szükségük van a kapcsolatokra, s ez felgyorsítja a benti szubkultúrába való beilleszkedésüket.[74] Természetesen a nevelők megpróbálják kihasználni ezt a kezdeti kapcsolatteremtési igényt. Azonban a javítóintézeti fiatalok sem különböznek a többi fiataltól a tekintetben, hogy a legfontosabb referenciacsoport számukra is az általános értelemben vett rangtárscsoport, illetve közvetlen társaik csoportja.[75]

A zárt társadalomban a társak állandó jelenléte elősegíti az egymás közötti érintkezést, s ezzel gyorsul az egyén értékrendszerének és normáinak az intézeten belüli bűnözői szubkultúra értékrendszeréhez és normáihoz való hasonulása.

5.3.2. A társadalmi láthatóság

Az informális társadalmi kontroll működésének egyik feltétele, hogy a csoporttagok viszonylag jól ismerjék a csoport normáit, illetve azt, hogy az egyes tagok mennyire felelnek meg ezen normáknak. Egy totális intézmény esetében, ahol az egyén állandóan társai szeme előtt van, az effajta társadalmi láthatóság bizonyára magas fokú.[76]

Vizsgálatunk adatai is azt mutatják, hogy kevés bentlakóra sok szociometriai szavazat jutott, és hogy ugyanazokat a lányokat gyakran választották több kérdés kapcsán is. Ez az úgynevezett státuszkikristályosodás egyfajta tudatosságot és egyetértést jelez a csoporton belül arra vonatkozólag, hogy kik azok, akik presztízzsel bírnak, és kik azok, akiket elutasítanak.

Azok a bentlakók, akik kiugróan sok pozitív vagy negatív szavazatot kaptak, nagyfokú láthatóságuk miatt különösen fontosak az informális társadalmi kontroll szempontjából. A két legszélsőségesebb esetet röviden ismertetjük.

Az intézet „sztárja” minden pozitív jellegű kérdéstípus tekintetében vezet: 33-an tartották népszerűnek, 23 preferenciaszavazatot és 25 befolyásbecslést kapott (csak az intézet lakói kaphattak szavazatot), negatív becslést vagy választ viszont egyetlenegyet sem.

[73] Ld. GOFFMAN (1961).

[74] SCHACHTER kísérleti módon demonstrálta, hogy a beilleszkedésre való hajlandóság a nyugtalanság fokozódásával és az önértékelés igényének növekedésével egyenes arányban nő (1959: 103 kk.).

[75] Ld. SHERIF és SHERIF (1964).

WHEELER (1961a és 1961b) is azt állapította meg, hogy a börtön szociális struktúrája nem teszi lehetővé, hogy az elítéltek a személyzettel is és társaikkal is szoros kapcsolatban legyenek. A szerzőt idézve: „Sem az adataink, sem a börtön nyelve nem szolgál bizonyítékkal arra nézve, hogy létezne egy olyan kategória, melyet egyaránt jellemez a személyzetnek való megfelelés és a társakkal való szoros kapcsolatrendszer” (1961a: 705).

[76] A láthatóság fogalmát ld. MERTON (1957: 319–21, 336–57).

Ez a népszerű, hangadó személy a kriminalitást vizsgáló tesztek esetében is nagyon magas pontszámokat ért el: az argótesztben 44, a deviáns normákat vizsgáló tesztben 23, a deviáns magatartást vizsgáló tesztben 225 pontot kapott (az aszociális és bűnözői magatartásformák széles skálája volt rá jellemző: alkoholizmus, prostitúció, lopás, orgazdaság, betöréses lopás, rablás; a felsorolt aszociális és bűnözői tevékenységek felénél a „tízszer vagy annál többször" választ jelölte meg).

Ez a lány vizsgálatunk előtt két évvel került az intézetbe. A vizsgálat után fél évvel fiatalkorúak börtönében letöltendő szabadságvesztésre ítélték fegyverrel elkövetett szándékos testi sértésben és tettlegességben való bűnrészesség, a személyes biztonság megsértése és nagyobb értékre elkövetett lopás miatt. Több mint két év után feltételesen szabadságra bocsátották, ám egy hónap múlva lopott árut és kábítószert találtak nála. Ezután másfél hónappal tettleges bántalmazás és ittasság miatt letartóztatták, majd újabb szabadságvesztésre ítélték. Bekerült a Bűnügyi Nyilvántartásba és a Felügyelőbizottság Speciális Bűnügyi Nyilvántartásába is.

Az intézet „kitaszítottja" az előző lánnyal ellentétben 19 negatív becslést és 6 negatív szavazatot kapott (csak a bentlakók közül lehetett választani), míg pozitív becslést vagy szavazatot egyet sem.

Ez a kiközösített lány kapta a kriminalitást vizsgáló tesztek esetében messze a legalacsonyabb pontszámokat: 0 pontot kapott az argótesztre és a deviáns normákat vizsgáló tesztre, 2 pontot a deviáns normákat vizsgáló tesztre. Nem kétséges, hogy ez a lány az aszocialitás és a kriminalitás tekintetében meglehetősen ártatlan volt. Például amikor azt hallotta, hogy a többiek a tablettaszedés örömeiről beszélnek (a svéd argóban a *gå på tabletter* a kábítószerezés igéje), azért, hogy ne tűnjön kisebbrendűnek társai szemében, a nevelőkhöz ment és — társai nem titkolt derültségére — aszpirint kért.

A lány Norrbotten (Észak-Bothnia) megyébe való volt és az általános iskolában a legjobb osztályzatokat kapta magaviseletből. Az intézetbe a dokumentumok szerint azért került be, mert „csavargó és élősködő életmódot folytatott és nem volt képes beilleszkedni a társadalomba."[77] Vizsgálatunk idején néhány hónapja lakott az intézetben. Összesen két és fél évet kellett az intézetben töltenie. Később nem került be sem a Bűnügyi Nyilvántartásba, sem a Felügyelőbizottság Speciális Bűnügyi Nyilvántartásába.

Nagyfokú láthatóságuk révén e csoporton belüli szélsőséges esetek élő példái a társadalmi kontroll működésének. Az a hangsúly, amelyet a bűnözői szubkultúra normáinak ezek a példák adnak, magyarázat lehet azon korábbi megfigyelé-

[77] Ugyezen dokumentumok alapján ugyanennyire valószínű, hogy a lány anyja élt csavargó életet. A dokumentumban ez áll: „lányával együtt vándorló életet élt, házvezetőnői állásokat vállalt, általában rövid ideig dolgozott egy helyen".

sünkre, mely szerint a bentlakók a normákat még erősebbnek érzékelik, mint amilyenek azok valójában.[78] Ezeknek a szélsőséges eseteknek az elemzésben valószínűleg nagyobb súllyal kellene szerepelniük, mint amelyet az középértékek és a korrelációk mint statisztikai eszközök lehetővé tesznek számukra.

5.3.3. Státusz és befolyás

Alapvető kérdés, hogy a („népszerűség" értelemben vett) magas státusz együtt jár-e a hatalommal és a befolyással. Azt az elméletet, mely szerint a magasabb státuszúak hatást gyakorolnak az alacsonyabb státuszúakra, több vizsgálat eredményei is alátámasztják.[79] Néhányan azonban csak kis mértékű összefüggést találtak státusz és befolyás között.[80]

A mi szociometriai vizsgálatunk esetében a státusz majdhogynem a befolyás szinonimájának tekinthető. A „Kik a legbefolyásosabbak?" kérdéshez kapcsolódó becslések és a „Kiket szeretsz a legjobban?" kérdésre adott válaszok közötti korreláció értéke 0,70. A befolyással kapcsolatos becslések és a „Szerinted kik a legnépszerűbbek?" kérdésre adott pozitív válaszok közötti korrelációs együttható igen magas: 0,96, tehát a megkérdezettek a befolyásosnak ítélt lányokat majdnem minden esetben népszerűnek is tartották. A státusz, különösen a vélt státusz, esetünkben majdnem mindig egyet jelent a befolyással.[81]

Összegzésképpen elmondható, hogy egy bentlakó státusza annál magasabb és befolyása annál nagyobb, minél nagyobb az argótudása, minél antiszociálisabb az értékrendszere és minél nagyobb a bűnözői tapasztalata. A magas státuszú bentlakók normateremtőek a bűnözésben kevésbé jártas, alacsony státuszú és befolyással nem rendelkező társaik számára. Az eredmények alátámasztják hipotézisünket, mely szerint a javítóintézetben a bentlakók bűnözői szubkultúrába illeszkednek be.

[78] Ld. 180–181. oldalon.

[79] POLANSKY et al. (1950) és LIPPITT et al. (1952) különböző fiútáborokban végeztek vizsgálatokat, és azt találták, hogy azok a fiúk voltak a többiek körében a legnépszerűbbek, akik a legnagyobb hatalommal rendelkeztek. Azt is megfigyelték, hogy a többiek által nagy hatalmúnak mondott fiúk tudták a legjobban befolyásolni társaik viselkedését.

[80] Ld. pl. GIBB (1950).

[81] E megkülönböztetés jelentőségét lásd a „negatív" eseteknél. Azt is megemlíthetjük, hogy míg a státusz és az intézetben eltöltött idő között csekély, a befolyásbecslések és az intézetben eltöltött idő között viszonylag nagy mértékű az összefüggés. Ha a bentlakókat az intézetben eltöltött idő szerint féléves időintervallumok alapján csoportokra osztjuk, a befolyásbecslések átlagos száma a következőképpen változik: 0,6–1,3–2,9–4,9–7,5–7,8. Ebből az derül ki, hogy az intézeti közösségben a hatalom fő birtokosai a legjavíthatatlanabb bentlakók, akik régóta az intézetben vannak, mivel néhányszor már feltételesen szabadságra bocsátották őket, ám mindig visszakerültek az intézetbe.

6. Argótudás és visszaesés

Vajon az intézet bűnözői szubkultúrájába való beilleszkedés jár-e valamiféle következménnyel arra, hogy az egyén az intézetből való kikerülés után hogyan illeszkedik be a társadalomba? Elméletileg lehetséges, hogy a vizsgált devianciafolyamatok egy nem szándékolt szituációhoz való időleges alkalmazkodás folyamatai. Ez azt jelentené, hogy a bentlakók anélkül juttatnak verbális úton kifejezésre bizonyos antiszociális értékeket, hogy azokat igazán elfogadnák és beépítenék saját érték- és normarendszerükbe.[82] WHEELER (1961b) börtönben végzett kutatásában az elítélteket aszerint kategorizálta, hogy benti pályafutásuk mely szakaszában járnak, és bizonyítékot talált mind prizonizációs, mind reszocializációs folyamatok létezésére, tehát szerinte az elítéltek egyre inkább elkötelezik magukat a bűnözői értékrend mellett, ám a szabadon bocsátás előtt elvesztik a börtönkultúrával való azonosságukat.[83]

Azzal, hogy a korábban kifejezett antiszociális értékek és a későbbi visszaesés közötti összefüggést vizsgáljuk, eldönthetjük, hogy a bentlakók *internalizálják* vagy *externalizálják*[84] a bűnözői szubkultúrát.[85]

A visszaeséssel kapcsolatban a két központi nyilvántartás, a Bűnügyi Nyilvántartás és a Felügyelőbizottság Speciális Nyilvántartása adataira támaszkodtunk. Az előbbibe az úgynevezett súlyos bűncselekmények elkövetői, az utóbbiba az ittas állapotban elkövetett bűncselekmények elkövetői kerülnek be. A visszaesésre vonatkozó adatokat fő vizsgálatunk után majdnem öt évvel gyűjtöttük össze. A vizsgált bentlakók több mint fele szerepelt ekkor valamelyik nyilvántartásban, 23%-uk szerepelt a Bűnügyi Nyilvántartásban, 43%-uk a Speciális Bűnügyi Nyilvántartásban.[86] Mivel nem találtunk különbséget a vizsgált válto-

[82] Ld. pl. FESTINGER (1953) különbségtételét a „közösséghez való alkalmazkodás” és a „személyes elfogadás” között.

[83] GLASER (1964) is arra a következtetésre jutott, hogy a börtönkultúrával való konformitás alakulása ilyen, U-alakú görbével írható le. E szerzők szerint az elítéltek a szabadon bocsátás előtt azért veszítik el a börtönkultúrával való azonosságukat, mert a referenciacsoportok megváltoznak. Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy az elítéltek a szabadon bocsátás közeledtével általában opportunistább válaszokat adnak annak érdekében, hogy „a szabadságra bocsátásra érett”-nek látsszanak.

[84] Ezekhez a fogalmakhoz ld. ROMMETVEIT (1955: 55–9).

[85] CLEMMER (1940) és tíz, kutatásában segítséget nyújtó elítélt a következő összefüggést figyelte meg: „azok az elítéltek, akik nagymértékben prizonizálódtak, nagyobb valószínűséggel lettek visszaesők a szabadon bocsátás után” (312).

GARRITY (1961) azonban nem talált egyértelmű összefüggést a börtönben eltöltött idő és a feltételes szabadságra bocsátással való későbbi visszaélések között.

[86] A nyilvántartásba vétellel kapcsolatos adatok az intézetbe való bekerüléstől számított időszakra vonatkoznak. A 11. táblázatban nem vettük figyelembe sem a bűncselekmények számát és súlyosságát, sem az ítéletek számát és súlyosságát; csak azt vettük figyelembe, hogy a bentlakó bekerült-e valamelyik nyilvántartásba vagy sem.

zók esetében attól függően, hogy melyik nyilvántartásról van szó, a kétfajta nyilvántartást együttesen vizsgáltuk (11. táblázat).

A gyenge argótudású bentlakók közül senki sem, ám a nagy argótudással rendelkezők több mint egyharmada került be mindkét nyilvántartásba. Az összefüggés a következőképpen is leírható: az argóközépérték az egyik nyilvántartásban sem szereplők esetében 26,3 (s = 12,1), a két nyilvántartás egyikében szereplők esetében 33,5 (s = 10,4), a mindkét nyilvántartásban szereplők esetében pedig 43,0 (s = 4,3).

11. táblázat: *Argótudás és a Bűnügyi Nyilvántartásban, illetve a Felügyelőbizottság Speciális Bűnügyi Nyilvántartásában való regisztráltság (százalékosan)*

	Nyilvántartás				
Argótudás	Nincs nyilvántartva	Csak az egyik nyilvántartásban	Mindkét nyilvántartásban	Összes	n
Kicsi	70	30	0	100	19
Közepes	50	45	5	100	22
Nagy	21	42	37	100	20

Módszertani szempontból megállapíthatjuk, hogy az argóteszt előrejelzési célokra is használható. Elméletileg arra következtethetünk, hogy az argóban kifejezésre jutó antiszociális értékeket a bentlakók az intézetbe kerülés után nem externalizálják, hanem internalizálják.[87]

Sem a devián normákat vizsgáló teszt, sem a devián magatartást vizsgáló teszt nem jelzi olyan jól előre a visszaesést, mint az argóteszt. A státuszt vizsgáló szociometriai teszt azonban körülbelül olyan jól képes előre jelezni a visszaesést, mint az argóteszt.[88]

[87] A legfontosabb háttértényezőket figyelembe vettük. Ha az előzetes devianciát, amely bizonyos mértékű összefüggést mutat a visszaeső bűnözéssel, figyelembe vesszük, az argótudás és a visszaeső bűnözés közötti öszefüggés erőssége nem változik. Ha figyelembe vesszük a visszaesési időszakot (a kockázati időszakot) is, amely a nagy argótudású csoport esetében hosszabb, a 11. táblázat adatai csak jelentéktelen mértékben változnak.

[88] A státusz (a pozitív válaszok számának és a negatív válaszok számának a különbsége, a választható személyek az intézet bentlakói) és a visszaesés közötti összefüggést a következő táblázat mutatja (százalékban kifejezett adatok):

	Nyilvántartás				
Státusz	Nincs nyilvántartva	Csak az egyik nyilvántartásban	Mindkét nyilvántartásban	Összes	Az esetek száma
Alacsony	71	24	5	100	21
Közepes	62	33	5	100	21
Magas	14	57	29	100	21

Rövid összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a visszaeső bűnözéssel kapcsolatos adatok azt mutatják, hogy az argóban kifejezésre jutó antiszociális értékeket a bentlakók internalizálják.

7. Összegző megjegyzések

Vizsgálatunk adatai azt mutatják, hogy az intézet bentlakói egyre inkább beilleszkednek egy bűnözői szubkultúrába. Erre a jelenségre két kriminológiai elmélet adhat magyarázatot.

A funkcionális elmélet szerint a bentlakók úgy reagálnak a fogva tartásra és a javítóintézet formális társadalmi rendjére, hogy kialakítják saját, informális társadalmi rendjüket, amely kölcsönös szolidaritáson, valamint társadalom- és intézményellenes értékeken és normákon alapul. SYKES (1958) meggyőzően írta le, hogy a börtönben átélt megfosztottságérzet és frusztráció (a szabadság, az autonómia, a javak, a heteroszexuális kapcsolatok stb. elvesztése) mennyire veszélyezteti az elítéltek önbecsülését. Az elítéltek csak úgy tudják enyhíteni ezeket a „börtönbeli kínokat", hogy önvédelemből az őket kiközösítő társadalom ellen fordulnak.

A funkcionalista elmélet igen értékes a megismerés szempontjából, ám csakúgy, mint más funkcionalista elméleteket, ezt az elméletet is nehéz igazolni vagy megcáfolni.[89]

A másik elmélet, SUTHERLAND (1956) elmélete a differenciális asszociációról, mely szerint a bűnözői viselkedést az egyén egy elsődleges csoport tagjaival való interakció során sajátítja el, magyarázattal szolgálhat mind a javítóintézetbeli, mind az intézetbeli tartózkodás előtti és utáni társas folyamatokkal kapcsolatban. Ezen elmélet szerint a javítóintézet bentlakói az intézetbe kerülés előtt is jobban ismerik a bűnözés világát és az argót, mint a normál iskolába járó gyermekek (ezt mutatják vizsgálatunk adatai is), ám az elmélet valószínűsíti, hogy a kriminalizáció fokozódik egy olyan társas közegben, melyet csak egymással érintkező, egymással összezárt bűnözők alkotnak.

Meglepő módon a differenciális asszociáció elméletével kapcsolatban kevés empirikus kutatást végeztek.[90] Ennek egyik oka valószínűleg az, hogy a bűnözéssel kapcsolatos tanulási folyamatok kvantitatív elemzése során módszertani problémák merülnek fel.

E tekintetben az argótesztnek akár küldetése is lehet, mivel lehetővé teszi, hogy a bűnözői tanulást egy viszonylag egyszerű kvantitatív módszerrel tanulmányozzuk. Az argóteszt validitása a teszt projektív jellege miatt viszonylag nagyfokú. Az argótudás amellett, hogy szignifikáns összefüggést mutatott a deviáns normákkal és a deviáns magatartással, egyértelműen megkülönböztette a javító-

[89] Ld. pl. HEMPEL (1959: 296).

[90] Ld. CRESSEY (1964).

intézeti csoportot a két kontrollcsoporttól. Emellett az argótudás kovarianciát mutatott olyan, a bűnözői szocializáció szempontjából alapvetően fontos változókkal, mint a javítóintézetben eltöltött idő, az informális társadalmi rendben betöltött státusz, és a későbbi visszaesés (ezekkel a változókkal az argótudás nagyobb mértékben kovariáns, mint a bűnözői normák vagy a bűnözői magatartás).

A bűnözői nyelvet, vagyis az argót a bűnözői csoporthoz való csatlakozás mutatójaként használó vizsgálatunk eredményei a következőképpen foglalhatóak össze: a bentlakók általában már az intézetbe kerülés előtt tapasztalatokat szereznek a bűnözői szubkultúrával kapcsolatban, ám e tapasztalatok egyénenként különbözőek és sok esetben igen felületesek. A javítóintézetben mindannyian kapcsolatba kerülnek egy viszonylag explicit bűnözői szubkultúrával. Minél tovább maradnak a bentlakók az intézetben, annál jobban megismerik ezt a bűnözői kultúrát. Az intézeti közösség hierarchiájára az jellemző, hogy a leginkább megbecsült és a legnagyobb befolyással rendelkező bentlakók ismerik a legjobban a bűnözés világát: nagyobb argótudás, több antiszociális norma és nagyobb aszociális és bűnözői tapasztalat jellemző rájuk. Sőt, mivel a javítóintézet bentlakói kénytelenek egymással érintkezni, gyorsul a bűnözői szubkultúrába való beilleszkedés folyamata. A visszaeső bűnözéssel kapcsolatos adatok azt mutatják, hogy az argóban kifejezésre jutó antiszociális értékek károsak a társadalomba való későbbi beilleszkedésre.

12. táblázat: *Az argóteszt kifejezéseit helyesen definiáló különböző csoportok százalékos megoszlása. Női alanyok a javítóintézetben (J), a középiskolában (K) és az egyetemen (E)*

Argókifejezés	Argótudás			Argókifejezés	Argótudás		
	J	K	E		J	K	E
nascha 'megszökik, elfut'	96	7	0	*bescha* 'börtönben van, ül'	72	1	0
lack 'dühös, aljas'	94	17	5	*lover* 'pénz'	70	31	5
gå på P 'Preludint* használ kábítószerként'	92	1	2	*musta* 'kávé'	70	0	0
mula 'megöl, meghal'	92	0	2	*spela över* 'hisztériás rohama van'	66	1	3
torska 'letartóztatják'	90	1	8	*sitta för lösen* 'csavargás miatt elzárt'	62	0	0
knegare 'becsületes dolgozó ember'	88	11	15	*tjavo* 'fiú, férfi'	62	0	0
flator 'homoszexuális lányok'	88	0	0	*sökning* 'pszichiátriai vizsgálat'	60	0	0

* Amfetaminszármazék elnevezése Svédországban. (*A szerk.*)

Argókifejezés	Argótudás J	K	E	Argókifejezés	Argótudás J	K	E
blåsa en torsk 'ügyfelét becsapó prostituált'	86	0	3	*plit* 'őr, rendőr'	60	0	0
resande 'cigány, tattare'	86	0	0	*få nerköp* 'elverik'	58	0	0
töja 'cigaretta'	86	0	0	*buro* 'gazdálkodó, nem cigány'	54	0	0
pilo 'részeg'	86	4	13	*volta* 'börtönben letöltendő idő'	54	0	0
gå på sporten 'prostituáltként dolgozik'	84	7	32	*dubbelkvart* 'kétágyas szoba, kétszemélyes ágy'	52	0	0
tjåla 'lop'	84	1	3	*joning* 'alkohol'	50	19	0
dabb 'ütés, verés'	84	8	2	*stattarna avar* 'jön a rendőrség'	44	0	0
golare 'informátor'	84	0	0	*känningar* 'haverok, kapcsolatok'	42	1	18
dödspolare 'jó haver'	82	4	21	*stillo* 'börtön'	40	1	23
rackla romani 'cigányul vagy tattare nyelven beszél'	82	3	11	*snedtändning* 'a kábítószer negatív mellékhatásai'	36	0	0
komma på hispan 'elmegyógyintézetbe kerül'	82	1	6	*nertjack* 'nyugtatók'	30	0	0
intjack 'betöréses lopás'	80	48	73	*penna tji* 'nem mond semmit'	30	0	0
bomma döden 'elkéri a cigarettacsikket'	80	0	0	*bra läggning* 'jó hely a lopott holminak'	28	0	0
garia 'lány, nő'	76	4	0	*nasa* 'elad'	26	0	21
jura 'néz'	76	1	0	*randa pek* '(tiltott) levelet ír'	26	0	0
libbra 'pénztárca'	76	0	0	*storhäcken* 'rendőrautó, rendőrőrs, Stockholm'	22	1	3
tjuring 'kés'	76	1	0	*meta lax* 'férfipartnert keres homoszexuális prostitúció esetén'	4	0	0
helsläng '100 korona'	72	0	0	*lumia* 'prostituált nő'	2	0	0

Irodalom*

ANDERSSON, D. P. (1849): *Testamente från Stupstocken eller strödda anteckningar ur en dödsfånges lefnad* [Végrendelet a vesztőhelyről, avagy szórványos feljegyzések egy halálra ítélt fogoly életéről]. Sajtó alá rendezte A. Ö. LÖFVÉN. Uppsala, Hanselli.

AVÉ-LALLEMANT, F. C. B. (1858–1862): *Das deutsche Gaunerthum…* [A német tolvajvilág…]. I–IV. Leipzig, Brockhaus.

BERGMAN, G. (1929): Västgötaknallarna och deras hemliga språk, månsing [Västgötlandi házalók és titkos nyelvük]. *Nysvenska studier*, 9: 153–238.

BERGMAN, G. (1934): Ur en Stockholms-nasares ordförråd [Egy stockholmi zsidó szókincséről]. *Nysvenska studier*, 14: 56–70.

BERGMAN, G. (1939): Om sotarnas språk [A kéményseprők nyelvéről]. *Vetenskaps-societetens i Lund.* Årboks. 73–126.

BERGMAN, G. (1964): *Slang och hemliga språk* [Szleng és titkos nyelv]. Stockholm, Prisma.

BJESTEDT, Å. (1956): Interpretations of sociometric choice status [A szociometriai státusz interpretációi]. *Studia Psychologoca et Paedagogica.* Lund, Gleerup.

BONDESON, U. (1964): *Sociometriska frågors specificitet* [A szociometriai kérdések sajátossága]. Lund University, Department of Sociology. Stencil.

BONDESON, U. (1967): *Argot och kriminell socialisering* [Argó és bűnügyi szocializálódás]. Lund University, Department of Sociology. Stencil.

CLEMMER, D. (1940): *The Prison Community* [A börtönközösség]. Boston, Christopher Publishing House.

CRESSEY, D. R. (1953): *Other People's Money: a study in the social psychology of embezzlement* [Mások pénze. (Tanulmány a sikkasztás szociálpszichológiájáról)]. Glencoe, Free Press.

CRESSEY, D. R. (1964): *Crime and Differential Association* [Bűnözés és differenciális asszociáció]. Haag, Martinus Nijhoff.

CROFT, I. J.–GRYGIER, T. G. (1956): Social relationship of truants and juvenile deliquents' [Iskolakerülők és fiatalkorú bűnelkövetők társas viszonyai]. *Human Relations*, 9: 439–66.

DORPH, N. V. (1837): *De jydske Zigeunere og en rotvelsk Ordbog* [A jytlandi cigányok és egy rotwelsch szótár]. Kjøbenhavn, Gyldendals.

ETZLER, A. (1944): *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige* [A cigányok és leszármazottaik Svédországban]. Uppsala, Almqvist & Wiksell.

FESTINGER, L. (1953): An analysis of compliant behavior [A szolgálatkész viselkedés elemzése]. In: *Group Relations at the Cross-roads.* Szerk. M. SHERIF–M. WILSON. New York, Harper.

FLEKSTAD, K. (1949): *Omstreifere og sigøynere* [Csavargók és cigányok]. Oslo, Aschehoug.

GARRITY, D. L. (1961): The prison as a rehabilitation agency [A börtön mint a rehabilitáció színtere]. In: *The Prison.* Szerk. D. R. CRESSEY. New York, Holt, Rinehart and Winston. 358–80.

GIBB, C. A. (1950): The sociometry of leadership in temporary groups [A vezetői viszonyok szociometriája ideiglenes csoportokban]. *Sociometry*, 13: 226–43.

* A skandináv címek magyarra fordításban Keresztes László volt segítségünkre.

GJERDMAN, O. (1947): Två förbrytarordlistor från 1840-talet [Két bűnöző szójegyzék az 1840-es évekből]. *Svenska Landsmål,* 70: 65–184.

GJERDMAN, O. (1950): Djos Per Anderssons ordlista i original [Djos Per Andersson szójegyzéke eredetiben]. *Svenska Landsmål,* 73: 85–126.

GLASER, D. (1964): *The Effectiveness of a Prison and Parole System* [A börtön és a feltételes szabadságra bocsátás rendszerének hatékonysága]. New York, Bobbs-Merill.

GOFFMAN, E. (1961): *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates* [Menhelyek. (Esszék a pszichiátriai gondozottak és más bentlakók társadalmi helyzetéről)]. New York, Anchor Books.

GOLDIN, H. E.–O'LEARY, F.–LIPSIUS, M. (1962): *Dictionary of American Underworld Lingo* [Az amerikai alvilág lingójának szótára]. New York, Citadel.

GRANLUND, E. (1933): *Sex år* [Hat év]. Stockholm, Tidens Förlag.

GUIRAUD, P. (1963): *L'argot* [Az argó]. (Que sais-je? Nr. 700.) 3. kiadás. Paris, Presses Universitaires de France.

HANSEN, H. P. (1921): *Natmaendsfolk og kjaeltringer* [Éjszakai emberek és zsiványok]. Kjøbenhavn, Hassings.

HANSEN, H. P. (1952): *Jyske skøjere og rakkere* [Jytlandi szélhámosok és csirkefogók]. Kjøbenhavn, Hassings.

HEMPEL, C. G. (1959): The logic of functional analysis [A funkcionális elemzés logikája]. In: *Symposium on Sociological Theory.* Szerk. L. GROSS. New York, Row–Peterson.

DE HEYMOWSKI, A. (1955): *Om 'tattere' och 'resande'* [„Csavargókról" és „házalókról"]. Uppsala, Department of Sociology. Stencil.

HOMANS, G. C. (1950): *The Human Group* [Az emberi csoport]. New York, Harcourt, Brace & World.

HOMANS, G. C. (1961): *Social Behaviour. Its elementary forms* [A társas viselkedés. (Alapvető formái)]. London, Routledge & Kegan Paul.

ISRAEL, J. (1963): *Socialpsykologi* [Szociálpszichológia]. Stockholm, Svenska Bokförlaget.

IVERSEN, R. (1944): Secret languages in Norway. Part I. The Romany language in Norway [Norvégiai titkos nyelvek. I. rész. A romani nyelv Norvégiában]. *Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo,* 3: 1–275.

IVERSEN, R. (1945): Secret languages in Norway. Part II. The Rodi (Rotwelsch) in Norway [Norvégiai titkos nyelvek. II. rész. A rodi (rotwelsch) Norvégiában]. *Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo,* 2: 1–267.

IVERSEN, R. (1950): Secret languages in Norway. Part III. The Månsing in Norway [Norvégiai titkos nyelvek. III. rész. A månsing Norvégiában]. *Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo,* 2: 1–110.

JUDGES, A. V. (1930): *The Elizabethan Underworld* [Az Erzsébet-kori alvilág]. London, Routledge.

KINSEY, A. C.–POMEROY, W. B.–MARTIN, C. E. (1948): *Sexual Behavior in the Human Male* [Az emberi hím szexuális viselkedése]. Philadelphia, Saunders.

KONOW, S. (1922): Gypsy languages [Cigány nyelvek]. *Linguistic Survey of India,* 11: 1–213. Összeáll. és szerk. G. A. GRIERSON. Calcutta, Superintendent Government Printing.

LACASSAGNE, J.–DEVAUX, P. (1948): *L'argot du milieu* [Az alvilág nyelve]. Paris, Albin Michel.

LAZARSFELD, P. F.–MERTON, R. K. (1954): Friendship as social process [A barátság mint társadalmi folyamat]. In: *Freedom and Control in Modern Society.* Szerk. B. MORROE. New York, Van Nostrand.

LERMAN, P. (1967): Argot, symbolic deviance and subcultural delinquency [Argó, szimbolikus deviancia és szubkulturális bűnözés]. *American Sociological Review,* 32: 209–24.

LIPPITT, R.–POLANSKY, N.–ROSEN, S. (1952): The dynamics of power [A hatalom dinamikája]. *Human Relations,* 5: 37–64.

LOMBROSO, C. (1887): *L'homme criminel* [A bűnöző ember]. Paris, Felix Alcan.

MALINOWSKI, B. (1923): The problem of meaning in primitive languages [A jelentés problémája a primitív nyelvekben]. In: C. K. ODGEN: *The Meaning of Meaning.* London, Kegan Paul, Trench, Trubner. 296–336.

MAURER, D. W. (1955): Whiz mob [Ügyes banda]. *Publication of the American Dialect Society,* 24: 1–199.

MENCKEN, H. L. (1936): *The American Language* [Az amerikai nyelv]. London, Kegan Paul.

MERTON, R. K. (1957): *Social Theory and Social Structure* [Társadalomelmélet és társadalmi struktúra]. Glencoe, Free Press.

MIKLOSICH, F. X. (1872–1880): Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas 1–12. [Európa cigányainak nyelvjárásairól és vándorlásairól 1–12.]. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.* Wien.

MISKOW, J.–BRØNDAL, V. (1923): Sigøjnersprog i Danmark [Cigánynyelv Dániában]. *Danske Studier,* 20: 97–145.

MONTELEONE, C. V. J. (1949): *Criminal Slang* [A bűnözői szleng]. Boston, Crostopher Publication House.

NICEFORO, A. (1912): *Le génie de l'argot* [Az argó szelleme]. Paris, Mercure de France.

PALM, H. (1910): Hemliga språk i Sverige [Titkos nyelvek Svédországban]. *Svenska Landsmål,* 57–109.

PARTRIDGE, E. (1961): *A Dictionary of the Underworld. British and American* [Az alvilág szótára. Brit és amerikai]. London, Routledge & Kegan Paul.

POLANSKY, N.–LIPPITT, R.–REDL, F. (1950): An investigation of behavioral contagion in groups [A viselkedés káros hatásának vizsgálata csoportokban]. *Human Relations,* 3: 319–48.

POTT, A. F. (1844–1845): *Die Zigeuner in Europa und Asien I–II.* [A cigányok Európában és Ázsiában I–II.]. Halle, Heynemann.

ROMMETVEIT, R. (1955): *Social Norms and Roles* [A társadalmi normák és szerepek]. Oslo, Akademisk Forlag.

SAINÉAN, L. (1912): *Les sources de l'argot ancien* [A régi argó forrásai]. I–II. Paris, Champion.

SCHACHTER, S. (1959): *The Psychology of Affiliation* [A csoporthoz kötődés pszichológiája]. (Stanford Studies in Psychology. No. 1.) Stanford, Stanford University Press.

SCHRAG, C. (1954): Leadership among prison inmates [Vezetői viszonyok fogvatartottak körében]. *American Sociological Review,* 19: 37–42.

SCHWOB, M.–GUIEYSSE, G. (1892): Étude sur l'argot français [Tanulmány a francia argóról]. *Mémoires de la Société de linguistique de Paris,* 7: 33–56.

SEGERSTEDT, T. T. (1944): *Ordens makt. (En studie i språkets psykologi)* [A rend hatalma. (Tanulmány a nyelvlélektanról]. Stockholm, Natur och Kultur.

SEGERSTEDT, T. T. (1956): *Symbolmiljö, mening och attityd* [Szimbólumvilág, szándék és magatartás]. Uppsala, Almquist & Wiksell.

SHERIF, M.–SHERIF, C. W. (1964): *Reference Groups* [Referenciacsoportok]. New York, Harper and Row.

SUNDT, E. L. (1852): *Beretning om fante- eller landstrygerfolket i Norge* [Jelentés a csavargókról és szélhámosokról Norvégiában]. Christiania, Ablsted.

SUTHERLAND, E. H. (1937): *The Professional Thief. By a Professional Thief* [A profi tolvajról. (Egy profi tolvajtól)]. Chicago, University of Chicago Press.

SUTHERLAND, E. H. (1956): *The Sutherland Papers* [Tanulmányok]. Szerk. A. COHEN–A. LINDESMITH–K. SCHUESSLER. Bloomington, Indiana University Press.

SVERI, K. (1960): *Kriminalitet og alder* [Bűnözés és életkor]. Stockholm, Almqvist & Wiksell.

SYKES, G. M. (1958): *The Society of Captives* [A rabok társadalma]. Princeton, Princeton Univ. Press.

SYKES, G. M.–MATZA, D. (1957): Techniques of neutralization [Semlegesítő technikák]. *American Sociological Review*, 22: 664–70.

TEGNÉR, IFJ. E. (1880): *Språkets makt öfver tanken* [A nyelv hatalma a gondolat fölött]. Stockholm, Samson & Wallin.

THESLEFF, A. (1901): Wörterbuch des Dialekts der Finnländischen Zigeuner [A finnországi cigány nyelvjárás szótára]. *Acta Societatis Scientiarum Fennicae*. Helsingfors. 29: 1–125.

THESLEFF, A. (1912): *Stocholms förbrytarspråk och lägre slang 1910–1912* [A stockholmi bűnözőnyelv és az alvilág szlengje 1910–1912]. Stockholm, Bonniers.

THOMAS, W. I. (1924): *The Unadjusted Girl* [A nem alkalmazkodó lány]. London, Routledge.

TURNER, R. L.–BENDER (1963): Romany language [Romani nyelv] és Sanskrit language [Szanszkrit nyelv]. In: *Encyclopaedia Britannica*, 19: 463–4 és 954–7.

VAN GENNEP, A. (1909): Essai d'une théorie des langues spéciales [Értekezés a speciális nyelvek elméletéről]. In: VAN GENNEP: *Religions, moeurs et légendes. II.* Paris, Mercure de France. 285–316.

WHEELER, S. (1961a): Role conflict in correctional communities [Szerepkonfliktus a büntetés-végrehajtási intézetek közösségeiben. In: *The Prison.* Szerk. D. R. CRESSEY. New York, Holt, Rinehart and Winston. 229–59.

WHEELER, S. (1961b): Socialization in correctional communities [Szocializáció a büntetés-végrehajtási intézetek közösségeiben]. *American Sociological Review*, 26: 697–712.

ZETTERBERG, H. L. (1957): Compliant actions [Szolgálatkész cselekedetek]. *Acta Sociologica*, 2: 179–201.

(Fordította Kovács Tamás)

Denise François

Az argók*

„Felveszlek egy kanyarra — felelte lelkesen, mintha most pattant volna ki az ágyból nyolc óra jóízű durmolás után, pedig ehelyett egész éjszaka seggrészegre itta magát egy másik fószer számlájára. — Megterítettünk a kégliben, és elővesszük a blattot.” (Robin Cook: Madártej).**

Akik olvassák, azonnal és egyhangúlag argónak fogják tartani ezt a fent idézett szöveget, de ez az egyetértés megszűnik, mihelyt megpróbáljuk pontosítani, mit is értünk *argó*-n. Hogy hogyan definiálhatjuk, melyek állandó jellemzői, hogyan írhatjuk körül — hiszen a határesetek különösen megfoghatatlanok —, miként döntsük el, eredeti-e vagy sem, megannyi vitatéma. Az argó egyike azon használatban lévő fogalmaknak, melyek tartalma nincs pontosan körülhatárolva. A kérdés bonyolultsága odavezetett, hogy a kutatások hosszú ideig nem léptek túl az etimológiai megközelítésen az általános jellemvonások elemzésének rovására. Ezeket az általános jellemvonásokat próbáljuk az alábbiakban összegezni, elsősorban francia példákra támaszkodva.

Argó?

Történeti és szociológiai sajátosságai

A régebbi nyelvészeti irányzatok között kitüntetett helyzetben lévő történeti megközelítés, amely különösen megfelelőnek tűnt a felgyorsult diakróniájú és egy anekdotikus jellegű tudomány számára anyagot bőven kínáló argó esetében, hosszú ideig dominált ezen a területen.

Az *argot* elnevezés a 17. században jelenik meg; a coquillard-ok*** perének idején (1455) még *jargon*-ként, illetve *jobelin*-ként említik. Eredetileg az *argot* a rablók és koldusok közösségének elnevezése; az „Argot Birodalmá”-ról beszélnek, és például még ebben az értelemben használja JEAN RIVERAIN „Chroniques de l’argot” [Az argó krónikái] (Paris, G. Victor, 1963) című művében. Ami az *argotier* szót illeti, jelentése ’tolvaj’. Amikor tehát az *argot* szót nyelvi vonatkozásban használják (ld. például RICHELET 1680), a tolvajok és csavargók nyelvét jelöli, egy titkos nyelvet. LITTRÉ is ezt adja meg a szó első jelentéseként: „**1.** Csavargók, koldusok, tolvajok sajátos nyelve, csak számukra érthető”.

* FRANÇOIS, DENISE: *Les Argots.* In: *Le langage.* Szerk. ANDRÉ MARTINET. (Encyclopédie de la Pléïade). Paris, Gallimard–La Pléïade, 1968. 620–646.

** A francia eredetiben használt szöveg forrása: Robin Cook: *Crème anglaise.* Gallimard, Série Noire 1042. 20. oldal. Angolból franciára fordította F. M. Watkins és Marcel Duhamel.

*** *Coquillards* (tkp. kagylósok): középkori francia rablóbanda. (*A szerk.*)

Innen származik egyébként — az említésre méltók (*ergot* ’fegyverkakas, sarkantyú’; *ergo* ’tehát’; *ergoter* ’akadékoskodik’, a provanszál *argout* ’ócska ruha’) mellett — a képtelen etimológiák egész bokra, melyek mind őriznek valamit a Csodák Udvarának* áporodott illatából: FURETIÈRE az *Argos* és az *Argonautes* híve, NODIER az *argot* szót a *narquois*-hoz (eredetileg íjász, fosztogató katona, tolvajnyelv) kapcsolja a *nargot* közvetítésével, szóba jön a *l’art des Gots* ’a gótok művészete’, MARCEL SCHWOB attól sem riad vissza, hogy az *Arabie* ’Arábia’ szóval állítson fel származási kapcsolatot…

Az persze igaz, hogy az argót, melynek jelenlétéről szinte mindenhonnan említést tesznek, a bűnözői csoportok a kezdetektől fogva mindig a titkosság céljával használták, sőt úgy tűnik, hogy megjelenése is ezeknek a különben nem igazán homogén köröknek köszönhető. Így van ez a német *Rotwelsch*, az olasz *furbesco* és a portugál *calão* esetében. Mégis túlzás lenne a meghatározást leszűkíteni e történeti megfontolások alapján, ugyanis nem lehet kétségbe vonni az argó jelenlétét a 18. század végi Franciaországban, a nagy tolvajbandák eltűnése után sem. Valójában az argó jelensége nem köthető csupán a lopás vagy a koldulás gyakorlatához, hanem olyan szociológiai feltételekhez kapcsolódik, amely feltételek létrejöttét e tevékenységek nagyban elősegítik, de nem kizárólag ezek teremtik meg. Nehezen tartható fenn az az álláspont, mely csak a történeti prioritást veszi figyelembe — ahogy erre számos nyelvész kísérletet tett —, ami szerint az argó kizárólagosan a bűnözők nyelvhasználata: egyéb kisebb csoportok is régóta használtak már hasonló típusú speciális nyelveket (a rőfösök *blesquin* elnevezésű nyelve a 16. századtól létezik). Ahogy ALBERT DAUZAT munkájának (1929/1956) címe is mutatja, nincs argó, csak argók léteznek.

Ha az argó definícióját belső jellemzőit alapul véve akarjuk megadni, és nemcsak történeti eredetét vizsgáljuk, el kell fogadnunk egy jelentésbővülést — amely csak történetileg másodlagos —, lásd például LITTRÉnél: „**2.** különleges, többé-kevésbé technikai jellegű, többé-kevésbé gazdag, többé-kevésbé képszerű szóhasználat, amelyet az ugyanazt a mesterséget, ugyanazt tevékenységet űzők használnak egymás között. A színházi argó.”

DAUZAT az elsők között próbálta pontosan kifejteni ezen nyelvek megjelenésének okait: kimutatta, hogy az argók megfelelő terepet találnak fejlődésükhöz az olyan zárt közegekben, ahol közösségi élet folyik, ezen közegek nagyon változatosak lehetnek korok, életmódbeli változások és társadalmi rétegeződés szerint. (Nem foglalkozunk az argó olyan jelentéseivel, melyek nem egy közösség nyelvhasználatára utalnak, mint például Eugène Sue „Bolygó Zsidó” című mű-

* A középkori Párizs bűnözői negyede. (*A szerk.*)

vében: „Philémon (…) mondta neki hevesen, szerelmes és gyengéd szavaival argójában: Mon-mon** macskája, drága…”.)

Az alvilág argója mellett léteznek tehát más argók, nevezetesen a vándor-, illetve szezonális foglalkozásokat űzőkéi (kőművesek, kőfaragók, aratók, kéményseprők, székfonók, rőfösök, házalók, vásárosok, színészek, katonák…) körében. A jurai kenderfestők nyelve a *bellaud*, a lotharingiai és pikardiai harangöntőké a *mormé*, a szavojai kéményseprőké a *faria*, mely nyelvezetek, bár rendelkeznek ugyan közös alappal, ám egymástól könnyen megkülönböztethető variánsok. Más példákat is találhatunk (a mozi, a lóverseny, a cirkusz argója) GÉO SANDRY és MARCEL CARRÈRE szótárában (Dictionnaire de l’argot moderne. [Modern argószótár]. Paris, Éditions du Dauphin, 1953). Az argók különösen életre kapnak háborúk vagy zavargások korszakában, mely időszakok kedveznek a nyelvi mobilitásnak, valamint olyan régiókban, ahol idegen nyelvek hatása erőteljesen érvényesül, vagy az olyan csoportokban (pl. szakmai), melyek nyelvileg nem egységesek… röviden azokban az interferenciális csomópontokban, melyek elősegítik a többnyelvűséget.

Letelepedett, de elszigetelten és zárt közösségben élő csoportok körében is jelennek meg argók: idézhetjük a 18. században Poitouban élő protestánsok argóját, a főiskolákon használt argókat vagy a WALTER GOTTSCHALK (Französische Schülersprache [A francia diáknyelv]. Heidelberg, 1931) tanulmányozta gimnáziumi argót.

Mindezen csoportokban az argó természetesen titkos nyelv marad, de a titkosság foka és szerepe különböző. Helytelen lenne ebben mindenütt ezoterizmust látni. A titkot hol jobban, hol kevésbé őrzik: életfontosságú a gályarab esetében, hasznos a *courtauds de boutanche*, azaz a bolti eladók számára, akik nem akarják, hogy a vevők megértsék őket; és lehet egyszerű játék, felcsigázó és szórakoztató szóalkotások élvezete, ilyen a 16. századi iskolai argó *rasibus* ’tövig, teljesen’ szava vagy a Polytechnique (Műszaki Egyetem) *zéral* ’zéró’ jelentésű alkotása. Mindegyik esetben cinkosság, szolidaritás, sőt védekezés szándékát jelzi, „signum social” (társadalmi jel), ahogy PIERRE GUIRAUD nevezi, biztosítja egy olyan közösség összetartó erejét, mely egyébként csak bizonyos helyzetekben használja, védekezés vagy kirekesztés céljából.

Éppen titkos és játékos jellege miatt tudta a következőképpen meghatározni az argót GASTON ESNAULT: „olyan nem szakmai kifejezések beszédbeli összessége, melyek tetszenek egy adott közösségnek”, különbözik egyéb speciális nyelvektől, szűk közösségekre jellemző. Valójában minden társadalmi csoport, többek között a szakmai csoportok is, saját nyelvhasználatra törekszik, mint ahogy ANTOINE MEILLET is kimutatta, aki szerint ez a jelentésváltozások alapvető tényezője. De ez a sajátos nyelvhasználat nem szükségszerűen argó. Nem

** *Mon-mon:* a *mon* egyes szám első személyű, hímnemű birtokos determináns ismétlésével alkotott becenév. (*A szerk.*)

használhatjuk az *argó* elnevezést úgy, mint ahogy azt Eugène Sue tette a „Bolygó Zsidó” egy másik részletében: „a jezsuita *argóban*, melyet a hiszékeny jó embereknek szánt képmutató prospektusokban találunk (akik ezen ravaszságok becsapottjai lesznek), ezeket az áhítatos alvilági kocsmákat általában *szent menedéknek nevezik, melyek a világ zajától megfáradt lelkeket várják*”.

Céljuk alapján lehet megkülönböztetni az argókat az egyéb speciális és szaknyelvektől, még akkor is, ha az argók merítenek ezen nyelvek szókészletéből (a gonosztevők nyelve tele van szakszóval), és még ha szakszerűség és titok sok esetben közel is áll egymáshoz. Egyazon szakmai közösség (a diákok, a színészek például) használhat, helyzettől függően, egy technikai zsargont, melyet a pontosság és a minél árnyaltabb megkülönböztetés igénye táplál (ebben az esetben a köznapi nyelv egyetlen elemének a technikai fogalmak esetében egy egész sor kifejezés felel meg, melyet a csoport szigorú konvenciói határoznak meg), vagy pedig olyan titkosító argót, mely nem korlátozódik a mesterség terminusaira, és amely, mint egy „rejtett szókincs” HENRI MITTERAND-nak a „Mots français” [Francia szavak] (Paris, P.U.F., 1963) című művében használt meghatározása szerint, nem minden képzelőerőt nélkülözve, megkettőzi a mindennapi szókincs egy részét.

Ez a titkosítási cél segít szembeállítani az argókat a szabir* nyelvhasználatokkal, melyektől távol áll a titkosítás, és amelyek a lehető legegyszerűbb kommunikációra törekszenek: háborúk idején a „hadi” argók és a szabirok jól megférték egymás mellett a fogolytáborokban.

Mégis óvakodnunk kell attól, hogy a titkosító jelleg miatt előre kigondolt, konvenciókon alapuló nyelvre gondoljunk, egy olyan mesterséges képződményre, mint a diplomácia kódolt nyelve vagy bizonyos titkos rituális nyelveké. Mint ahogy a „Jargon de l’argot réformé” [A megreformált argó zsargonja] (1628) mutatja, időnként megkísérelték az argót kidolgozott kódként bemutatni, melyet az alvilág szereplői terjesztenek, s ezzel oly hatalmat tulajdonítani neki, melyet még a 17. században sem mondhatott magáénak.

Az olyan meghatározás, mely szerint az argó szűk közösségek titkosító szándékkal létrehozott nyelve, több előnnyel is jár: egyrészt hangsúlyozza, hogy az argó nem azonos a bűnözők nyelvével, másrészt lehetővé teszi — amit számos nyelvész nem tett meg — a különbségtételt a különféle argók és a speciális nyelvek között.

Meg kell mégis jegyeznünk, hogy egy másfajta argóval — mely általánossá vált és társadalmi rétegekhez kevéssé köthető — is találkozunk bizonyos nyelvi közösségekben, például az Amerikai Egyesült Államokban, és ez olyan közösségekben is kimutatható, melyekben titkos mikroargók léteztek, mint amilyen Franciaország. Ez a fajta argó nem egyetlen társadalmi-szakmai csoporthoz kö-

* *Szabir(ok):* újlatin alapú pidzsin nyelv(ek) a Földközi-tenger partvidékén (vö. A világ nyelvei. Főszerk. FODOR István. Bp., 1999. 853). (*A szerk.*)

tődik: a társadalom egészében jelenik meg nyelv sajátos regiszterként, s természetesen kapcsolódik ahhoz a titkosító-játékos szándékhoz, melyről az imént szóltunk, de elsősorban a nyelvi üzenet elhangzási körülményeitől, a beszélő személyiségétől, szándékaitól és beszédhelyzetétől függ, nem pedig a társadalmi hovatartozástól. BLOOMFIELD a szlenget szellemes magatartásként mutatja be, melynek csábító mivolta abban rejlik, hogy „in favorable situations and from attractive people”* figyelhető meg, és amelyet ezért mindnyájan készek vagyunk használni bizonyos pillanatokban: „the slangy connotation is facetious and unrestrained: the users of slang forms are young persons, sportsmen, gamblers, vagrants, criminals, and, for that matter, most other speakers in their relaxed and unpretentious moods”.**

Ezeket az argókat, melyek társadalmilag és földrajzilag nehezen lokalizálható nyelvi viselkedésformák, elsősorban a későbbiekben vizsgált nyelvi jegyek kiválasztása, keresése jellemzi és határozza meg. HOCKETT szerint a szleng jellegzetessége „the striking and far-fetched nature of its semantic overtones and its secondary associations”.***

Egy ilyen k ö z a r g ó (argot commun) sok nyelvközösségben kifejlődik, mindenütt, ahol a szociolingvisztikai fejlődés a nyelvi viselkedésformák társadalmi vagy földrajzi egységesülését segíti elő. Egy olyan társadalomban, ahol a regionális és társadalmi határvonalak elmosódnak, az alvilág nem szigetelődik el túlzottan, ahol a sajtó, a slágerek, a populáris irodalom stb. kedvez a nyelvi újítások elterjedésének, ahol a nagyvárosok központjai az egységesülő nyelvhasználat „olvasztótégelyei”, ott a különféle argók — mint majd látni fogjuk, azonos módon — közelednek egymáshoz, sőt elvesztik egyedi jellegzetességeiket, hogy minden nyelvhasználó számára hozzáférhető, egységes közkinccsé olvadjanak össze.

Megjegyzendő, hogy Franciaországban, ahol különös hangsúlyt fektetnek a hagyományra és a purista nyelvszemléletre, amennyiben elfogadják a közargó létét — bár nagyon erős a nosztalgia egy tiszta argó, a banditák argója után — ezt a megállapítást legtöbbször olyan értékítéletek kísérik, amelyek nagyon távol esnek BLOOMFIELD toleranciájától, és eltorzítják a valóságot. Míg BLOOMFIELD elismeri, hogy „the value [of slang] is largely facetious”,**** és sokan használják a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból, Franciaországban az *argotikus* jelzőt tágabb értelemben gyakran a nem akadémikus, sőt a közönséges, vulgáris jelzőkkel azonosítják. (Nem véletlen, hogy 1835-ben a „Revue de Paris” addig

* „kedvelt helyzetekben és vonzó embereknél” (LEONARD BLOOMFIELD: *Language* [A nyelv]. London, 1935. 402).

** „a szlenges konnotáció tréfás és korlátok nélküli: a szlengalakok használói fiatalok, sportolók, hazárdjátékosok, csavargók, bűnözők és egyébként sok más beszélő is fesztelen és oldott hangulatban” (uo. 154).

*** „szemantikai felhangjainak és másodlagos asszociációinak feltűnő és erőltetett természete”

**** „a szleng értéke nagymértékben tréfás” (i. m. 154).

megy, hogy „táncosnők argotikus üvöltéseiről” beszél (ESNAULT idézi), és hogy „argóban beszélni” sokak számára egyet jelent az alantas társadalmi osztályok nyelvhasználatának elfogadásával, azaz a lealacsonyodással.) Ebből következik, hogy Franciaországban a közargó fogalma a tények ellenére nehezen tud elszakadni a társadalmi rétegződéstől. Ez a magatartás azonban nem takarhatja el az egységes és széles körben elterjedt argó — az Egyesült Államokban megfigyelhető típus — felé mutató fejlődés tényét.

Az is igaz, hogy a köznyelv (langue commune) és az argók között a kapcsolat mindig szoros volt: a köznyelv mindenkor merített az argóból, és az argókifejezések beszivárgása a köznyelvbe mindig is megfigyelhető volt (idézhetjük a franciában a *caboulot* ’kocsma’ vagy *voyou* ’csavargó’ szavakat), de amikor az argó elveszíti zártságát — bármilyenek is legyenek nyelvi jellemzői —, sokkal kevésbé különül el a városi népnyelvtől (langue populaire)*, mint ahogy ezt egy titkos és zárt közösségben használt nyelv tenné. Kétségtelenül innen ered számos bizonytalanság az argó és a köznyelv közötti határvonal meghúzásánál, s ezek ahelyett, hogy eloszlanának, egyre inkább hangsúlyossá válnak napjainkban, ahogy erről tanúskodnak egyrészről a nyelvhasználók reagálásai, másrészről az elméleti szakemberek zavara, akik olyan példákat hoznak, melyek sok esetben nincsenek összhangban az általuk elfogadott definíciókkal. Ebből következően a szótáríróknál egyértelmű káosz figyelhető meg az alkalmazott osztályozási szempontok esetében. A terminusok besorolása jelentősen változik attól függően, hogy köznyelvi vagy argószótárról van-e szó. A *zig* ’haver, cimbora’ városi népnyelvi terminust LITTRÉ szerepelteti szótára Függelékében; DAUZAT egyértelműen a modern argóba sorolja a francia munkások szókincsét, míg SANDRY és CARRÈRE a „Dictionnaire de l’argot moderne”-ben [Modern argószótár] az „utca minden virágát” összegyűjti.

Ezek a bizonytalanságok nagyrészt annak a ténynek tulajdoníthatók, hogy a hagyományos társadalmi-történeti szempontok lassanként érvényüket vesztik. Ugyanakkor hamis az a következtetés, hogy az argó elvész, mert csupán átalakul, beleolvad egy közös kódba, melynek gyorsítja megújulását. Továbbra is őriz azonban néhány pontosan kimutatható nyelvi jellegzetességet, és ma is igaz, hogy az argóra jellemző mechanizmusok a leginkább bizonyos helyzetekben érvényesülnek, ahol például hierarchiák vagy dominanciaviszonyok léteznek… Az argó tehát jellemezhető az agresszió — mely néha egyszerű kötekedés —, a védekezés vagy a kompenzáció nyelvi viselkedésformájaként, de döntő fontosságú, hogy mindig nyelvi választást feltételez.

* „A *français populaire* vagy *langue populaire* (…) a városi »népnyelvre«, azaz a társadalmi, szakmai, iskolázottsági skála legalján elhelyezkedő rétegek társadalmi dialektusára utal” (SZABÓ DÁVID: *SzlÚt.* 167. — *A szerk.*)

Nyelvi jellemzői

Nem kell ugyan a nyelvésznek elhanyagolni az argó „külső” társadalmi jellemzőit, de elsősorban a valódi nyelvi jegyekkel kell foglalkoznia, azokkal, melyek a különféle argókban közösek.

Ha abból a célból vizsgáljuk a cikk elején idézett „Madártej” című szöveget, hogy megpróbáljuk azokat a nyelvi elemeket meghatározni, melyek argotikus színezetét adják, láthatjuk, hogy ezek mind lexikaiak (*prends* ’felveszlek egy kanyarra’, *décarrait* ’kipattant’, *plume* ’ágy’, *plombes* ’óra’). És ez minden argó szövegre jellemző sajátosság: az argó csak a szókincset érinti (ide kell értenünk természetesen a szóképzést és a szóösszetételt is).

Földrajzi meghatározottság hiányában ez a jegy az, mely egyértelműen megkülönbözteti az argót a tájnyelvektől és a dialektusoktól, melyek nemcsak szókincsükben, de fonológiailag, morfológiailag és mondattanilag is egyediek. Az argó egy közös kommunikációs eszköz (nyelv vagy dialektus) grammatikáján és fonológiáján belül hoz létre egy külön szókincset. Egyébként nehéz elképzelni, hogy egy titkos nyelv létrehozása céljából egy szűk közösség új hangrendszert és szintaxist hoz létre, miközben oly könnyű a meglévő szókincset legalábbis részben felismerhetetlenné tenni terjedelme és lazább szerkezete miatt. Magától értetődik, hogy bár az argó szókincse bizonyos területeken különösen gazdag (lopás, bor, pénz, szexualitás, rendőrség), ez a szókincs nem teljes és csak bizonyos kulcsszavak vannak kódolva (általában lexémák, de esetleg egy-egy személyes névmás: *mézigue* ’én’…).

Tehát az argó szükségszerűen egy másodlagos, élősködő kommunikációs eszköz (ez nem így van a dialektus vagy a tájnyelv esetében), mely feltételezi a köznyelv ismeretét. Ez a magyarázata annak is, hogy az argó nem lehet nemzetközi.

Akkor beszélünk tehát argóról, amikor egy köznyelven belül létezik egy olyan titkos-játékos részleges szókincs, amely megkettőzi a köznyelv szókincsét anélkül, hogy lefaragna belőle. Egy argót szókészlete elemzésével mutathatunk be, a használók csoportjának meghatározása után.

Az argotikus szókincs

Az argó leggyakrabban emlegetett erénye gazdagsága, zamata, expresszív vaskossága. Hívják „zöld nyelvnek” (langue verte) vagy a németben „piros nyelvnek” (Rotwelsch). Mindez a megújulás gyors ritmusát feltételezi, mivel a szavak gyorsan elévülnek, különösen egy olyan területen, ahol az elhasználódás abban mutatkozik meg, hogy az expresszív motiváció hamar átcsúszik az önkényesség tartományába. Így tehát az argó szókincs tanulmányozása nem egyéb, mint a lexikai újítások tanulmányozása.

Az argóban minden a rendkívül gyors változásnak kedvez. A jelen pillanathoz kötődő és pusztán szókincsben megnyilvánuló argó az életmódváltozások

függvényében változik, és folytonosan alkalmazkodik az új igényekhez. Így jelent meg nagyon rövid idő alatt számos argókifejezés az autózás és a repülés területén. Titkos jellegéből következően állandóan változtatni kell a kifejezéseket, ahogy kezdenek elterjedni az avatatlanok körében is. Az argónak — a területhez kötött tájnyelvvel szemben — nincsenek hagyományai, mivel olyan nyelvhasználók sajátja, akiket nagy társadalmi mobilitás jellemez, és akik különös gondot fordítanak a nyelvi divatra, melyet mintegy játékos közmegegyezéssel követnek. LORÉDAN LARCHEY, aki a párizsi argót tanulmányozta (*Dictionnaire historique, étymologique et anecdotique de l'argot parisien* [A párizsi argó történeti, etimológiai és anekdotikus szótára]. Paris, F. Polo, 1872), e tekintetben Párizs meghatározó szerepét hangsúlyozza, mely „úgy diktálja a szavak divatját, mint a kalapdivatot". Az argó, DAUZAT kifejezésével élve, „fluiditásával" kápráztat el.

Amikor az ember egy kicsit régebbi argószótárt lapozgat, meglepődve veszi tudomásul, milyen nagy számban talál benne elavult jelentéseket, a használatból eltűnt kifejezéseket. BLOOMFIELD említi, hogy a *rubber* szó, mely 1896 táján 'bámészkodik' jelentéssel bírt, „ten years later it was obsolescent".* DAUZAT szerint, aki 1926–1927-ből a kérészéletű *jaja* 'bor' és a *teuf-teuf* (tkp. töf-töf) hangutánzó szó példáját idézi, „mely többé-kevésbé a különösen puffogó motorkerékpárok" elnevezése, ez a jelentés napjainkban nem számít e szó legelterjedtebb jelentései közé.

Ha összehasonlítjuk az *A* betű tekintetében FRANCISQUE MICHEL és JEAN LA RUE** szótárát, azt tapasztalhatjuk, hogy az utóbbi (kb. 150 címszó) — jóllehet egyértelműen hivatkozik elődjére (kb. 110 címszó) — csak mintegy 56 közös címszót tartalmaz, s ezeket is formai (*avaloir/avaloire* 'torok') vagy jelentésbeli variáns gyanánt (*aiguille* 'szakáll' és ritkán 'kulcs' az egyiknél és 'kulcs' a másiknál). Ha ezt a két előbb idézett szótárt SANDRY és CARRÈRE (1953) szótárával vetjük össze, már csak 16 olyan kifejezést találunk, mely mind a három szótárban szerepel. Láthatjuk, hogy bármennyire nehezek is a lexikai felmérés körülményei, ilyen mértékű fluktuációt nem tudhatunk be csupán a lexikográfiai módszereknek. Ha rendelkezik is egy állandó alapszókinccsel, mely ilyen szavakból áll, mint *abatis* 'végtagok', *abouler* 'adni', *affranchi* 'jól értesült', *affurer* 'nyerni', az argó rendkívül gyors ütemben változik, s ez egyébként nem zárja ki egyes elemek újraéledését.

Mindez oly mértékben érvényes, hogy az argó tanulmányozásában gyakran túl nagy teret kapott a keletkezés és eltűnés kérdésköre, az argókifejezések törté-

* „tíz év múlva már divatjamúlt volt" (BLOOMFIELD: *Language* 402).

** FRANCISQUE MICHEL: *Études de philologie comparée sur l'argot et sur les idiomes analogues parlés en Europe et en Asie* [Összehasonlító nyelvészeti tanulmányok az argóról és az Európában és Ázsiában beszélt hasonló idiómákról]. Paris, Firmin Didot. 1856; JEAN LA RUE: *Dictionnaire d'argot et des principales locutions populaires* [Az argó és a fontosabb kollokvializmusok]. Paris, Flammarion, 1948.

nete, anélkül, hogy az argó szóalkotás többé-kevésbé állandó nyelvi eljárásainak és képzési mechanizmusainak mikéntjét próbálták volna feltárni. Sokáig főleg a nyelvi elemek kialakulásával és fejlődésével foglalkoztak, elhanyagolva ezek jellegének közlését.

Az argó szóalkotás nyelvi jellemzői

A domináns megoldási típusok változnak argók és korszakok szerint, de az argó szóalkotás szükségszerűen a köznyelv rendszerében adott lehetőségeken belül valósul meg.

Egy nyelv szókincse nem használja ki a fonémák elrendezésének minden lehetőségét (a /potu/ hangsor elfogadható lenne, de nem létezik a franciában), az argó tehát elméletileg hasznosíthatná ezeket a lehetőségeket. A jelölők egyszerű megalkotása valójában rendkívül ritka, kétségkívül azért, mert az argó motivációt keres, legyen az formális vagy tartalmi. Ha szívesen használ is bizonyos ritkán előforduló hangokat, például az ɲ-et szókezdő helyzetben (*gnaf, gnaffe* ’suszter’, *gnard* ’gyerek’, *gnasse* ’illető’ stb.), a teljességgel légből kapott jelölők, úgy tűnik, csupán a hangutánzó szavakra korlátozódnak (például *zim-boum, zinzin* ’ágyúgolyó’), melyek a valóság és a nyelvi jel közötti kapcsolaton alapulnak, vagy a szótagismétléses és ikerített formák (*kif-kif, dig-dig* ’epilepszia’, *fla-fla, ra-pla-pla*…), amelyek — mint minden ismétlés — magukra vonják a figyelmet, s értéküket meghökkentő mivoltuk adja.

Még általánosabb megközelítésben az argó szóalkotás kapcsán — mely a használatban levő szókincs megkettőzésére törekszik — el lehet mondani, hogy inkább behelyettesítésekre és jelentésátvitelekre* épül, és nem valódi új elemek létrehozására: az argó sokkal szívesebben folyamodik a már meglévő jelölők nyújtotta nyelvi játékhoz (például szóvégi toldalékok cseréje), vagy a jelölő és jelölt közötti kapcsolatra épít (például metaforikus használat), és szívesebben kölcsönöz más rendszerekből, minthogy ő maga hozzon létre új egységeket.

Kétségtelenül ez lehet a magyarázata annak, hogy a szóösszetétel — mely két vagy több különálló egységből hoz létre egy újat — ritka és kevéssé produktív szóalkotási mód az argóban, hiszen ez egy „költséges” helyettesítési megoldás lenne. Az argó szóösszetételek az esetek nagy többségében a meglévő összetételek egyszerű utánzatai, gyakran parodisztikusak, mint a hadsereg argójából származó *garde-mites* ’ruházati raktár’ (tkp. molyraktár) vagy a *poids-papier* ’pehelysúlyú bokszoló’ (tkp. papírsúly) a sport argójából. Bármennyire nehéz is egy ilyen expresszív és változó nyelv esetén, mint az argó, megkülönböztetni a szintagmatikus kiterjesztéseket az összetételektől, mégis jelentőséggel bír az a tény, hogy ESNAULT szótára az *A* betűnél tíznél kevesebb lexikalizált szóösszetételt szerepeltet. Ha az argó létre is hoz új lexikai elemeket szóösszetétel segít-

* A GUIRAUD által *jelentésbehelyettesítés*-nek (substitution de sens) nevezett jelentésátvitelt DENISE FRANÇOIS *jelentéscsúsztatás*-nak (glissement de sens) is nevezi. Vö. SZABÓ DÁVID: *SzlÚt.* 172, 173. (*A szerk.*)

ségével, ez mindig más alkotóerők nyomására és segítségével valósul meg: például valamilyen szójátékból indul ki, mint a *cuir-acier* ’motorkerékpáros’ esetében, amely összecseng a *cuirassier* ’vértes vitéz’ szóval, vagy valamilyen metaforából, mint a *plume de Beauce* ’szalma’ (tkp. beauce-i dunyha) jelentésben. Az esetek nagy többségében, amikor hajlamosak lennénk egy szintagmát szóösszetételként kezelni, általában egy tréfás deskriptív szekvencia megmerevedéséről van szó, mely egy hétköznapi szót helyettesít: *pousse-cailloux* ’gyalogos’ (tkp. kavicslökdöső), *monte-en-l’air* vagy *monteur-en-l’air* ’betörő’ (tkp. légtornász), *gros-qui-tache* ’asztali vörösbor’ (tkp. foltot hagyó lőre), melyek argó jellegét inkább ironikus, humoros, parodisztikus szándékuk adja, mint a morfológiai folyamat. Ez esetekben inkább megmerevedett körülírásokkal van dolgunk, melyek a csoport stilisztikai fegyvertárát bővítik, s nem új lexikai egységekről, melyeket a pontosítás igénye szülhet (mint például a köznyelvi *timbre-poste* ’postai bélyeg’ < *timbre* ’bélyeg’ vagy *auto-route* ’autóút’ < *route* ’út’ esetében). Az argó jobban kedveli a szóösszetételnél a jelölők torzítását (déformation) és a jelentésátviteleket (melynek viszont a köznyelv összetételeit is aláveti: *l’album de famille* [tkp. családi album], mely a rendőri argóban a ’bűnügyi nyilvántartás’-t jelenti).

Az argó szókincs nagyrészt a nyelvi jel jelölő részének átalakítására épül.

E célból az argó általában nem alkalmaz különleges eljárásokat, hanem abból a jellegzetességből húz erőteljesen hasznot, mely minden szóbeli nyelv, így a városi népnyelv sajátja is: a szavak jelentésének kiterjeszthetőségéből. Mivel az argó szinte kizárólagosan szóbeli nyelv, nem ismeri a beszélt és írott nyelv közötti szakadék problémáját, és rá nem vonatkozik az ebből következő normatív szabályrendszer. Míg a köznyelv igyekszik ezeket elkerülni, az argó elfogadja a jelölő deformálásának minden lehetséges módját. Ez mégsem jelenti azt, hogy alkotásai mindig szándékosak: gyakran hiábavaló azt kutatni, hogy a kiindulási alap egy szándékos torzítás volt vagy egy nyelvbotlás kihasználása. Így bizonyos hangátvetések fonetikai megfontolásból születtek, míg másokat az előbbi modell mintájára gyártottak.

A leggyakrabban használt deformációs eljárás a képzőket, nevezetesen a szóvégieket érinti. Képző kerülhet a szótő mögé (*toutime* < *tout* ’minden’), a szóvég csonkulhat (*occase* < *occasion* ’alkalom’) vagy argóképző is járulhat a szótőhöz (*boutache* < *bouteille* ’üveg’ vagy < *boutique* ’üzlet’), de megjelenhet a szótő megváltoztatásának vagy a tőváltakozásnak a jelensége is (*médico, médicâtre* < *médecin* ’orvos’ helyett) és az analógiás jelenségek (*zyeuter* ’szemezni’ < (le)*s yeux* ’szemek’, mint a hasonlóan köznyelvi *siroter* ’hörpölni’ < *sirop* ’szörp’). Ezek a „deformánsok”, ahogy MITTERAND nevezi őket, részben köznyelvi szuffixumok — melyek közül az argó szívesen kölcsönöz pejoratív értékűeket, mint az *-ard* —, részben idegen nyelvekből származnak: *-os, -of* vagy

-kof… (a déli és olasz szuffixumok nagy számban fordulnak elő a 17. század óta), részben pedig adaptációval létrejött szuffixumok: például az *-ot*, amely *-got*-vá válik például a *gigot* ’báránysült’ vagy *Margot* ’Margó’ szavakban, és így jön létre a *parigot* (a párizsi lakos gúnyneve)…

Ennek a pszeudoképzésnek az egyik legfontosabb jellemzője az, hogy — amint azt az argónál láthattuk — nem új elemeket akar létrehozni, hanem a meglévő köznyelvi formát helyettesíti egy másikkal. (Külön kell tárgyalni természetesen a valódi szóképzést, mely az argón belül köznyelvi mintára megy végbe, s melyben semmi különlegesen argotikus nem lelhető fel, mint például *biffetonner* ’üzengetni’ < *biffeton* ’üzenet’ vagy *bidonnard* ’csaló’ < *bidon* ’hamis’. Míg a köznyelvben egy szuffixum szótő mögötti megjelenése általában szófajváltással jár (*repassage* ’vasalás’ < *repasser* ’vasalni’), a képzett forma helyettesítő jellegéből fakadóan ez ritkán történik így az argóban. Ezen kívül e deformációk esetében az egyes szuffixumokra jellemző szemantikai jelleg eltűnőben van, olyannyira, hogy önkényesen használják ezeket, úgy mint valamilyen függeléket, és nem mint valódi, motivált szóalkotó elemet, a képzett szó nem más például, mint az alapszó egyenértékű változata. Mikor egy szerelő a *déviance* ’elvezetés’ szót használja, azért teszi, hogy elkerülje a *déviation* ’ua.’ használatát, mely szó nem illene az argóba. A jelentésváltoztatás szándéka nélkül használt szuffixumok elterjedtsége a nagyszámú variáns iránti vonzódásból fakad, és meglepve tapasztalhatjuk, milyen jelentős mennyiségben fordulnak elő olyan szavak, melyek egy vagy több szuffixumot tartalmaznak. Ilyen körülmények között az egyes képzők iránti kitüntetett érdeklődés minden kötöttség nélkül megvalósulhat *(-ouille, -oche, -uche, -aque, -oque…),* s ez sajátos színezetet adhat ennek a szókincsnek. Szembetűnő egyes végződések szokatlan gyakorisága, a *-got* képzőé például, mely egyébként a köznyelvben csak mintegy húsz szóban fordul elő.

Ezen mechanizmusok önkényes volta megmutatkozik az olyan átalakításokban mint a köznyelvi *cruche* < *cruchon* ’kancsó’ mintájára készült *bide* < *bidon* vagy a *chapal* < *chapeau* ’kalap’, *cheval* ~ *cheveaux* ’ló, lovak’ morfológiai váltakozása inspirált, és mely egész sor képzett formát szült: *zéral, bural, crapal, pianal…,* a másik irányba pedig *crotaux* ~ *crotales.* Ez esetekben a lexikai vagy grammatikai szuffixum elveszti szokásos értékét, a kicsiség kifejezését vagy az egyes szám/többes szám oppozíciójának kifejezését stb.

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg, amikor a nyelvi játék nem a szóképzést, hanem a csonkítást célozza meg, amely már a 18. századtól kezdődően elterjedt, kétségkívül a tudós szavak hosszúsága miatt. A csonkításnak különféle formái lehetnek. Általában a hosszú szavak utolsó szótagjait érintik, mely szavakat a kanonikus két szótagra rövidítik (például *bénef* ’nyereség’), vagy egy szótagra CVC formában (*d’acc* ’rendben’). LARCHEY szótárában (5) a következő példákat adja meg:

3	hatszótagú szó	3 szótagra csökkentve
1	négyszótagú szó	3 szótagra csökkentve
10	négyszótagú szó	2 szótagra csökkentve
7	háromszótagú szó	2 szótagra csökkentve
3	háromszótagú szó	1 szótagra csökkentve
9	kétszótagú szó	1 szótagra csökkentve

Néhány példa: *Sébasto (< boulevard de Sébastopol), maxi (< maximum), comme (< commerce, commandant, communication, communion), rata (< ratatouille)*… Más esetekben a csonkítás a szókezdő szótagokat érinti (*culation < circulation, Topol < Sébastopol),* vagy belevág egy szintagma kellős közepébe *(daca < Inspecteur d'Académie).* Helyenként szuffixumváltozás is bekövetkezik (*certal ~ certif < Certificat d'Études Supérieures; Sébastom < Sébastopol,* míg a *saucisson* szó *siflard* lesz a *sauciflard* közvetítésével). Mindezen esetekben az argó fesztelenül játszik a jelölő alkotórészeivel.

Számos esetben nagyon komplex változások alakíthatják a nyelvi jelek formáját. Általában a történeti fonetikában kombinatorikus jelenségekként jól ismert hangtani véletlenekről van szó. De amíg a köznyelvbe lassan, a mindennapos használat nyomására hatolnak be, az argó — mely a szóbeli közvetítés és a gyors változás terepe — befogadja, műveli, integrálja ezeket, ily módon hasznos tanúsággal szolgál a nyelvtörténet tanulmányozásához, és szisztematikus átalakulások modelljeként is szolgálhat. Míg a torzított formákat máshol kárhoztatják, korrigálják, itt az argóban ellenállás nélkül, sőt örömmel befogadják, mivel itt kedves mindaz, ami határeset, és amit elutasít a mindennapos nyelvhasználat; az argó bővelkedik hangátvetésekben, hasonulásokban, elhasonulásokban, hang- vagy szótagbetoldásokban, adaptációkban, a mássalhangzó-torlódások egyszerűsítésében… Gyakoriak a hibás hangkötések, a paronimikus analógiának köszönhető deformációk, melyek az ismeretlent a már ismerthez kötik (az *esgourde* 'fül' kétségtelenül a provanszál *escouta* származéka, a *gourde*-hoz 'fülbevaló' hatására).

Összefoglalva, ha az argó egyáltalán nem is alkalmaz írásképre támaszkodó eljárásokat, mint például a betűszavakból kiinduló képzést (*pédégé* a *P.D.G. < Président Directeur Général* 'vezérigazgató' helyett), a szóbeli deformáció minden lehetséges forrását kihasználja. Ezek a mechanizmusok gyakran együtt járnak szójátékokkal, kecskerímekkel, kontaminációkkal… Álljon itt példaként a *momochard* 'kölyök' (< *môme* 'kölyök' × *moche* 'ronda') vagy a *blase* 'orr' (< *blair* 'orr' × *nase* 'ua.)… vagy a *cunnuter* (< *cal*cul × nu*mérique*), *pokapiquer* 'ugrálni' (< *polka piquée,* tkp. csípős polka), és végül a metatézissel létrejött *cul-repéré* (tkp. megmenekült fenék) (< *récupéré* 'fegyveres szolgálatra berendelt', melynek kapcsán ESNAULT 1916-ból a következőket közli: „fegyveres szolgálatra berendelni annyit tesz, mint felkutatni a fenéklövészeket"). Sok esetben ezen eljárások olyan komplex hálózatot

alkotnak, amely kedvez bizonyos formák rögzülésének: *colon* (< *colonel* ’tábornok’) csonkítás is, de paronimikus analógia is egyben, *capiston* (< *capitaine* ’kapitány’) egyszerre a végződés cseréje és kontamináció.

Végül külön említést érdemelnek azok az egységes változtatási eljárások, melyek valóságos kódok megalkotására képesek, mechanikus módon átalakítva, formától és eredeti jelentéstől függetlenül a köznyelv bármely elemét. A franciában megjelentek bizonyos argók (kialakulásuk összefüggésben van a titkos szókészletek elterjedésével) — *largonji* ’zsargon’, *loucherbem*, mely a Villette városrész henteseinek *(bouchers)* titkos nyelve a 19. század második felében —, melyek olyan szisztematikus jellegű anagrammatikus defomációkon alapulnak, amelyekre már VIDOCQnál is találunk példát (*Lorcefé* < *la Force* ’az erő’, *Linspré* < *le prince* ’a herceg’); számos nyomát találjuk létezésüknek a szótárak *L* betűjénél. Hasonló deformációkat figyelhetünk meg a Tonkinban beszélt vietnami esetében (CHÉRON) vagy az afrikai nyelvek körében. Más argók infixumokat használnak (például a javanais*); a b a c k s l a n g megfordítja a szóalkotó hangok sorát… Mindenesetre mesterségesen létrehozott nyelvekről van szó, amelyeknek elterjedtsége korlátozott.

Bár az argó nagy mértékben használja a jelölő átalakításából adódó lehetőségeket saját szókincse kialakítására, ugyanakkor egy másik eljárásnak az alkalmazása is felettébb elterjedt, különösen a konkrét főnevek területén: ez az eljárás azon alapszik, hogy a jelentésátvitel segítségével felrúgja köznyelvben fennálló kapcsolatot jelölő és jelölt között, mellyel nem hoz létre új nyelvi jelet, de megváltoztatja a a nyelvi jel két oldala közötti konvencionális kapcsolatot: egy adott jelölt esetében például (*tête* ’fej’) mellőzi a szokásos jelölőt, és egy másik jelölővel helyettesíti (/karafõ/ *carafon* ’kis üveg’), melynek köznapi jelentése csupán felsejlik. Például a beszélt nyelvben:

$$\frac{\text{Jelölő /karafõ/}}{\text{Jelölt ’kis üveg’}} \neq \frac{\text{Jelölő /tɛt/}}{\text{Jelölt ’fej’}}$$

míg az argóban ugyanakkor (mivel nem diakronikus helyettesítésről van szó):

$$\frac{\text{Jelölő /karafõ/}}{\text{Jelölt ’fej’ ⟨’kis üveg’⟩}}$$

Ezért találhatunk az argószótárakban jelentős arányban olyan mindennapi használatú szavakat, melyek itt sajátos jelentéssel szerepelnek. Az ESNAULT-féle szótár első lapjain megtaláljuk például az *abasourdir, abat-jour, abattage, abatteur, abattoir, abattre, abattu, abbaye, abîme* szavakat, s mindegyiket a szokásos jelentésétől eltérően. Az argó szívesen játszik ezekkel a jelentésátvite-

* A madárnyelvre emlékeztető javanais-ról ld. SZABÓ DÁVID: *SzlÚt.* 176. (*A szerk.*)

lekkel, melyek elbizonytalanítják a jelentést, mint ahogy ez a nyelvi véletlenekre is jellemző. GUIRAUD idézi például a következő 19. századi argó mondást: „La blanquette dans le battant, c'est girond, mais dans la vandale, c'est plus bath".**

E jelentésátvitelek leírása végtelenül kényes feladat, még ha el is tekintünk keletkezésük problémáitól a bennük előforduló szemantikai kapcsolatok bonyolultsága miatt, de mindezek ellenére a főbb irányokat ki lehet mutatni.

Elsőként megállapíthatjuk, hogy e jelentésátvitelek nem véletlenszerűen következnek be: alaki hasonlóság (*aller à Niort* [tkp. Niort-ba menni] < *nier* 'tagadni'; *aller à Arcueil-Cachan* [tkp. Arcueil-Cachanba menni] < *se cacher* 'elrejtőzni'), vagy általánosabb jelleggel valamilyen szemantikai közelség — az egyik nem zárja ki a másikat — szükségszerűen motiválja a jelölő új használatát úgy, hogy a köznapi jelentés mindig megmarad rejtett módon és esetenként különböző mértékben. Ez történik, amikor például a *bobine* szót 'fej' jelentésben használjuk, vagy a *grain*-t (tkp. mag) 'pénzdarab' jelentéssel. Mégha nagy fantáziával aknázzák is ki a bennük rejlő lehetőségeket, ezen jelentésátvitelek mindegyike különféle logikai-szemantikai viszony meglétét feltételezi, melyek verbális asszociációk sorát indítják el, s ahogy ezt FREUD is megállapította, az egyén vagy a csoport lelki életében gyökereznek. Gyakran hasonlóságon (*ménagerie* 'rácsos cellák sora', tkp. állatkert) vagy ellentéten (*château* 'tömlöc', tkp. palota) alapuló kapcsolatokról van szó, de osztályokat alosztályokba beépítő kapcsolatokra is van példa (*bonze* [tkp. bonc, buddhista pap], *tête* [tkp. fej]… 'ember' jelentésben), mint ahogy léteznek térbeli, funkcionális közelségre… épülő, jelentésszűkítő kapcsolatok (*feu* 'revolver' [tkp. tűz], *bitume* 'utcai prostitúció' [tkp. aszfalt], *plume* 'ágy' [tkp. toll]…), melyek általában kollektív konnotációkon nyugszanak. Az asszociatív sorok, melyek egymás közt keverednek, és összetett asszociációkba olvadhatnak, keletkezéséhez gyakran alaki hasonlóság is hozzájárul (*château* a *cachot* 'tömlöc' helyett), nagyon terjedelmesek, így érthető, hogy egy jelölőnek az argóban számos megfelelője van, mint ahogy az is, hogy az argóban a jelölt gyakran poliszémikus.

Ez az asszociatív gazdagság annál is erősebb egyébként — és ezt az elemzés szigora sem feledtetheti velünk —, hogy ez esetben a jelentésátvitelek szinte mindig tréfás jelleggel jönnek létre, s ez különbözteti meg őket a köznyelvi „semleges" jelentésátvitelektől. Az argó teljes egészére jellemző tehát egy, a gunyorostól a szellemesig terjedő karakter, s ennek köszönhetően — mint ahogy a pszichológusok tanulmányai is bizonyítják — olyan területet jelent számára, ahol az asszociatív fluiditás kedvező táptalajra talál, elsősorban azokban a zárt csoportokban, melyek közös asszociációkat ismernek.

** „A *borjúbecsinált* a bendőben, az klassz, de a *steksz* a zsebben, az még frankóbb"; *blanquette* 'borjúbecsinált' → 'pénz'.

Szigorúan nyelvészeti síkon, vagyis nemcsak a szemantikai motivációkat figyelembe véve, hanem azok nyelvi megvalósítását is, két nagy jelentésátviteli eljárás áll rendelkezésre a különféle lexikai átalakításokhoz: az átvitel jelölőről jelölőre történik az egyik esetben, a beszédláncban elfoglalt szomszédos hely hatására, a másik esetben a rendszerben meglévő közelség miatt. Az átvitelek — s ez az elsődleges megoldás — hol szintagmatikus közelségből erednek (*du* ⟨*vin*⟩ *rouge* 'vörös ⟨bor⟩'), hol a paradigmatikus tengelyen elvégzett behelyettesítésekből, és emlékezeti típusúak (*pinard* 'vinkó' a *vin* 'bor' helyett). Ehhez a két jól reprezentált eljáráshoz, melyből az első metonímián alapul (mely gyakran szófajváltással párosul: például a melléknév főnévvé válik), a másik metaforán (mely általában egyfajta grammatikai helyettesítés osztályába sorolódik), a jelek szerint, kapcsolni lehet az argó legtöbb szemantikai jelenségét.

A metaforikus használat — és nevezetesen a vizuális metaforák — kétségkívül a legelterjedtebb, az ilyen szóalkotások, mint *portugaises* (tkp. osztriga) 'fül', vagy *crème* (tkp. krém) 'könnyű munka', *flûte* (tkp. furulya) 'láb', *farci* (tkp. töltött [étel]) 'teli'…, mint ahogy bizonyos foglalkozásokhoz kötődő szavak (pl. *cylinder* [tkp. utat hengerel] 'jól elpáhol') hemzsegnek az argó szókincsben. Ezek a metaforák egyébként emellett lehetnek antonim jellegűek (*château* 'palota' a *cachot* 'tömlöc' helyett) vagy eufemizmusok (*fil* [tkp. cérna] 'kötél', *cure-dents* [tkp. fogpiszkáló] 'kard'…).

Gyakoriak azok a jelentésképződések, amelyek kontextuális kombinációk láncolatában követik egymást, és amelyek rendszerint szűkítő asszociációs kapcsolatokra alapulnak. A legelterjedtebb folyamat ezek közül egy adott kontextus teljes kihagyása, amelyhez — ahogy ez gyakran előfordul egy kifejező szöveg esetében — az értékek teljes összevisszasága társul. Így például a *Jézabel* az iskolai argóban a 'hetenként két alkalommal felszolgált bárányragu'-t jelenti az „Athalie"-ból (II. felvonás, 5. jelenet) kölcsönzött referencia alapján:

> „De nem találtam ott, csak borzalmas halomban
> Tört csontot, csonka húst, rút mocsokba tiportan,
> Tépett tagokat és vérző zsigereket;
> S mohón falták föl a marakodó ebek."*

Ezekben az esetekben az argó szavakat és kifejezéseket mindig helyzethez kapcsolódóan használó zárt és cinkos közösségek szélsőséges, néha kissé mesterkélt, eseménysorokra, kontextuális meghatározottságra épülő játékáról van szó.

Az argó ilyen típusú mechanizmusok segítségével, a szemantikai expanziók elhagyásával, azzal, hogy bizonyos helyzetben a meghatározott elemet ruházza fel a meghatározó elemet jellemző információkkal, a mindennapi szavak számos sajátos használatát hozza létre. Például a boksz argójában az *encaisser des*

* Racine: Atália. Ford. Rónay György. In: *Racine összes drámai művei.* Szerkesztette és a bevezetést írta Illyés Gyula. Franklin Könyvkiadó, [1949]. 848.

coups 'ütéseket elszenvedni' kifejezésből az ige (vagyis a meghatározott elem) önállósul, vagy a játékosok argójában a *prendre pour partenaire* 'partnerül választani' kifejezésből szintén az ige, a meghatározott elem marad meg, ahogy azzal a „Madártej" szövegében találkoztunk. Ebből következik, hogy a köznyelvben gyakori igék — melyek ott különféle szövegkörnyezetben szerepelnek —, például *donner* 'adni', *faire* 'csinálni', *battre* 'ütni'…, az argóban rendkívül poliszémikusak. Ezzel magyarázható például az anaforikus referens hiánya az olyan névmási morfémás szintagma esetén, mint *s'en jeter un* 'bedobni egyet'.

A metonimikus átvitelek analóg művelethez kapcsolódnak, mint például *pointu* 'püspök' (tkp. hegyes; ez az egyházi személy hegyes süveget hord), vagy *poivre* 'alkohol' (tkp. bors; a borssal megszórt bort még a 19. században is gyógyszerként használták), *feu* (tkp. tűz) 'tűzfegyver'…, s ezek a metonímiák gyakran antonimaként, illetve eufemizmusként szerepelnek.

Végül meg kell említeni, hogy számos esetben az átviteli folyamatok egyéb egészen bonyolult eljárásokkal keverednek. Ha például a *pompe* (tkp. pumpa) szót használjuk 'cipő' jelentésben (mert a lyukas cipőt a szívópumpához hasonlítjuk), ez egyszerre metaforikus közelítés és szintagmatikus elmozdulás; hasonló a helyzet a *joyeuse* (tkp. vidám nő) 'akasztott ember kötele' esetében is. Sőt azt is meg lehet fogalmazni, hogy alig van olyan metonímia, mely ne támaszkodna az emlékezet harmadik tengelye mentén közvetett metaforikus kapcsolatokra: az alkohol mint bors gyakran kerül verbálisan asszociatív kapcsolatba az égés fogalmával, a revolver mint tűz a veszély képzetével stb. Meg lehet kísérelni az osztályokba sorolást, de nem lenne helyes erőltetni. Annál is inkább, mert az elemzés egyéb tényezőkkel is bonyolódik, abból adódóan, hogy a rendelkezésünkre álló lexikográfiai dokumentumok jellegéből következően a szóképzéseket a szó határán belül tanulmányoztuk, holott nagyon gyakori az argóban, hogy a szintagma a meghatározó e tekintetben: ebben az összefüggésben fűződnek, erősödnek a metaforák; megmerevedett szókapcsolatokban találjuk a legtöbb metonímiát… oly módon, hogy ha az összetételek ritkák is, a jelentésátvitelek nagy része végül is úgy működik, mint a szintagmatikus klisék, szófordulatok megalkotása, melyeknek elemekre bontása mindig mesterkélt.

Mivel az argó egyszerre igyekszik motivált és terjengős lenni, hajlamos a sorozatok alkotására, mint amilyen például a *p* betűs sorozat az 'ágy' helyettesítésére: *pieu* (tkp. cölöp), *plume* (tkp. toll), *plumard* (tkp. tollseprű), *page(ot)* (tkp. lap), *pucier* (tkp. bolhafészek), feltételezhető a jelentésátvitelek fontosságának megnövekedése az argó szókészletében, amit SCHWOB és GUIEYSSE (Étude sur l'argot français [Tanulmány a francia argóról]. Paris, E. Bouillon, 1889) „szinonimagazdagodásnak" nevez: egy szó „átvitt" használata maga után vonja „szinonimáinak" átvitelét, sőt az egész „szócsaládét" is. Így tapasztalhatjuk azt, hogy a *rideau* 'függöny' (a nélkülözés jelölésére) mellett megtaláljuk a *tringle* 'füg-

gönyrúd' szót hasonló jelentésben, vagy a *galette* (tkp. lepény) 'pénz' jelentése mellett előfordul a *pognon* (tkp. szintén lepényféleség Délkelet-Franciaországban), vagy a *pont* (tkp. híd, az argóban cinkelt kártya ESNAULT szerint, amit azért tesznek be a pakliba, hogy az emelés azon a helyen történjen), s ennek szinonimája a *passerelle* (tkp. palló, gyaloghíd). Az ilyen típusú „burjánzó" képzések számos poliszémiát hoztak létre a különféle argókban: *battant* jelentheti a következőket: 'új', 'szív', 'gyomor', 'bátorság', 'harcos férfi', 'pergő nyelv', *mademoiselle* (tkp. kisasszony) lehet: 'homoszexuális', 'nyaktiló', 'bordélyházban főnökhelyettes', *madame* (tkp. asszony) 'kockajáték', 'bordélyházi főnökasszony', 'nyaktiló' stb.

A szókölcsönzések szintén a megújítás eszközei, DAUZAT szavaival: „kész forrásként állnak rendelkezésre az argó lexikai felfrissítéséhez". Jóllehet nagy számban fordulnak elő bizonyos időszakokban, amikor szoros kapcsolatok állnak fenn más nyelvekkel, például a coquillard-ok esetében, mely csoportnak számos olasz és spanyol tagja volt, vagy az első világháború gyarmati hadtestei is ide sorolhatók, a szókölcsönzés mégis viszonylag ritka e szívesen helyet változtató közösségek nyelvhasználatában. Az argó — ami ellentétben a szabirral nem fordul a külvilág felé, és nyelvi sovinizmus jellemzi, mint azt számos pejoratív értékű szókölcsönzés is bizonyítja — jobban kedveli a már meglevő nyelvi terminusok deformálását.

A szókölcsönzés forrásai különfélék, az argótípusok és a történelmi feltételek függvényében változnak. Az olasz tolvajnyelvből (*gonze* 'hiszékeny', *birbe* 'csibész', *naze* 'orr', *carne* 'gebe'…) valamint a provanszálból (*fayot* 'stréber', *bigorne* 'verés',…) történő szókölcsönzés hosszú időn keresztül — a 16. századtól a 19. századig — jelentős hatással volt a francia argóra a Provance-ba telepített fegyencek és kényszermunkára ítéltek révén; a spanyol úgyszintén, melyből már nagyon korán szavak egész sorát kölcsönözték (*cabèche, caloche* 'fej'…), mely szavak gyakran Algérián keresztül jutottak Franciaországba (*moukère* < *mujer* 'asszony'). Nem túl régen, a 18. század végén kezdett megszaporodni az angol eredetű szavak száma, például többek között a sport területéről. Ha nincsenek is túl nagy számban képviselve, előfordulási gyakoriságuk jelentős (pl. *business* 'üzlet'). A németet forrásként a 19. századig kevéssé használta a francia, és elsősorban katonai kifejezéseket vett át belőle, miközben ugyanebben a periódusban az arab eredetű szavak jelentős szerephez jutottak (*nouba* 'katonazene', *sidi* 'úr', *allouf* 'sertés' stb.). Meg kell még említeni néhány más nyelvből származó kölcsönzést (flamand *dalle, daaler* 'tallér'; cigány *machav* 'elmenni'), de ezek száma nem jelentős.

Az argó időnként a dialektusokból is kölcsönzött, de sok esetben nehéz eldönteni, hogy a köznyelvben újraéledő archaizmusokról van-e szó — melyek szintén egyfajta szókölcsönzésként jelennek meg —, vagy valóban dialektusból

való kölcsönzésről, és azt is nehéz meghatározni, melyik dialektusból merített az argó. A *guenaud* 'boszorkány' a normandiai *guener* 'koldus' vagy a lotaringiai *génot* 'varázsló' átvétele? Az *ambier* 'mászkálni' egy nyugat-franciaországi tájnyelvi forma-e, vagy az olasz *ambiare* kölcsönzése? Vagy esetleg a két forrás egybeeséséről van szó? Gyakran hiányos adatolás alapján, időben és térben kanyargós utakat követve kell felállítanunk kapcsolatokat: *monter un Schtoss* 'elkövetni egy csínyt' (*Schtoss* 'csíny'), és a *scholf* 'ágy'… a németből jön a jiddis és az elzászi közvetítésével; néhány görög szó *(artie, ornie, crie)* az olaszországi egyházi nyelv közvetítésével került a modern argóba.

Ezen kívül, mivel szóban terjednek és számos állomás közbeiktatásával, az argó átvételek gyakran komolyan deformálódnak és a paronimikus analógia is hat rájuk. Sokat árulnak el a nyelvek közötti kapcsolatok rendszeréről, sokkal többet, mint a helyesírás hatása alatt lefékeződött köznyelvi interferenciák. Meggyőződhetünk ezen állításról, ha összevetjük a franciában és a spanyolban meglévő, a cigány nyelvből kölcsönzött szavakat például, vagy a spanyolból a franciába átvett szavak meghökkentő formai változatosságát: sp. *muchacho* 'gyerek': *mouchacho, mouchachou, moutatiou, moutatchou, moukiakiou, moutachiou, moutchiachou, moutiatou, moustacho, moutache,* és ESNAULT feljegyzései szerint még a *moujingue* is. Az argó szókölcsönzések (például az arab *kelb*, többes számban *kleb*, melyek alapján jött létre a francia *clebs*, 'kutya'; a német *Schicksal* 'sors' szó alapján a Műszaki Egyetem diákjainak argójában a *schicksaux* 'sorshúzás' és a *schicksaler* 'sorsot húzni') fonetikai és morfológiai beilleszkedésének tanulmányozása fontos adatokkal szolgál az egymással kapcsolatban álló nyelvekről, gyakran diakrón vonatkozásban is.

Az argóban használt különféle eljárások összessége — a jelölők átalakítása, jelentésátvitel, szókölcsönzés — lehetővé teszi az argó saját szókincsének megalkotását. Nem tagadhatjuk, hogy ez a szókészlet az üzenet elkendőzésére szolgál vagy szolgálhat, de ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk e nyelvezet kialakításakor meglévő játékos célzatosságról sem, hiszen jelentős mértékben szójátékokra épül. A népies világlátást — GUIRAUD elvárásaival ellentétben — kevésbé jellemzi a játékokosság, mint inkább a verbális források szabad és erőteljes használata, mely egyébként mindenféle szóbeli nyelv sajátja.

Az említett alkotó mechanizmusok intenzív használatának köszönhetően az argó szókincse nagyon gazdag. Tisztáznunk kell azonban, mit is értünk ez alatt. Az argó gazdagsága elsősorban a szinonimák végtelen sorának köszönhető (helyesebb kváziszinonimákról beszélni, hiszen minden szót egy kicsit más értelemben, más értékkel használnak), melyek burjánzását minden tényező elősegítette: természetesen az alkotókedv, de úgyszintén a fejlődés gyors ritmusa, a verbális divatok szerepe a nyelv megújulásában és az argók sokfélesége is. Egyetlen jelölt, például a 'bor' esetében találunk képzett szavakat, több metafo-

rát, metonímiákat, kölcsönzéseket: *vinasse* (vinkó), *gros-qui-tache* (foltot hagyó lőre), *pinard* (rossz bor), *rouge* (vörös), *bleu* (kék), *pie* (szarka), *picton* (gyenge bor), *raisiné* (vén), *rectifié* (feljavított), *picrate* (keserű) stb. A kifejezések mindegyike egy bizonyos használatban jelenik meg, meghatározott szövegkörnyezetben rögzül és új szövegösszefüggésben nem nagyon használják. Például fizikai értelemben a gyomor *buffet* (pl. üres a gyomra), érzelmek hatása alatt *tripes* (pl. összeszorul a gyomra), de *bide* a csőd és a bukás kifejezésére.

Mégsem lenne helyes, ezen pszeudoszinonimák burjánzásában valamiféle rend és szabályszerűség megnyilvánulását keresni: a jelentés- és formabeli variánsok nagy száma és különösen a szinonim szavak eredményeként létrejött poliszémiák éppen ennek ellenkezőjét bizonyítják. Az argó, mely beszélt és szituatív nyelv, ahelyett, hogy üldözné, elfogadja, sőt keresi az értelmi elmosódást, pontatlanságot, ahogy azt például az *aviateur* 'repülő ember' szónak a *voleur* (tkp. tolvaj) értelemben való használata mutatja, mely a *voler* ige kétféle értelmezhetőségén alapul ('repülni', 'lopni'). Ezek a szinonimák tulajdonképpen a legkülönbözőbb, akár ellentmondásos érzések (rövidség vagy érzelmi nyomaték, lekicsinylés vagy ironikus túlértékelés stb.) kifejezésének igényét elégítik ki, és ez az igény különösen erőteljes olyan beszélőknél, akik igyekeznek elkülönülni a társadalomtól, melyben élnek. Az argó szókészlet gazdagsága lehetővé teszi a szemantikai és formai normával való játékot, s ez FREI szerint „az expresszivitás lényege"; megengedi az értékek bármilyen fejreállítását, összezavarását, melyek révén az expresszivitás megnyilvánulhat.

Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ezen szóképzések távolról sem mesterségesek, és DAUZAT szerint csak „a nyelv alkotó erejének túltengését" bizonyítják, s mint ilyenek, szélsőséges formában mutatják a lexikai rendszerek „nyitottságát" és jól illusztrálják a szókincs gazdagodásának és megújulásának különféle eljárásait.

Ezen nyelvi jellegzetességek segítenek megérteni, miért olyan nehéz határvonalat felállítani az argó és a hétköznapi nyelv között, s különösen a „közargó" és a városi népnyelv között. Ahogy a különféle argó szóalkotások, melyek távolról sem különlegesek, beíródnak egy adott nyelv kettős artikulációjába, az argó és a hétköznapi nyelv örökös kölcsönhatásban él. Egyrészt titkosító-játékos megújítási szükségletei miatt az argó olyan expresszív kifejezéseket ad közre, amelyek zamata megkísérti a hétköznapi nyelvet, amelyeket ez könnyen be tud fogadni, hiszen a szókincs nyitott rendszer, és gyakran csak átmeneti átvételről van szó, másrészt egy „városi népnyelvi" fonetikai, morfológiai és mondattani használati rendszerbe épül be ez az argó szókincs ettől szinte elválaszthatatlan módon. Emiatt figyelhetjük meg azt — lévén az argó expresszív —, hogy mindent, ami expresszív, argónak nyilvánítanak, és emiatt van az is, amint már említettük, hogy az *argó* szót pejoratív ítéletek megfogalmazására használják.

Argó és stílus

Ha minden értékítéletet félretéve stílusnak nevezzük a váratlan keresését, egy, az érdeklődés élénkítését szolgáló hirtelen információt, mely nyelvi eszközökre támaszkodva jön létre, és amely figyelmünket — meghökkentő módon — irányítja az üzenet tárgyára, akkor világos, hogy az argó stilisztikai célra is használható, és itt jegyzendő meg az is, hogy e jellemzője hozzájárul közkinccsé válásához.

A nyelv stilisztikai célú használata tulajdonképpen megszokott dolog az argó esetében. A ritka és máshol gyanús szóalkotások itt nagy számban fordulnak elő, és olyan „felforgató" jelleget kölcsönöznek neki, ami kapcsolatban áll a stilisztikai megformáltsággal. Ezek a mechanizmusok nagyon közel állnak a retorikákban találhatókhoz, és megfelelően illusztrálják, ahogy azt FRANCISQUE MICHEL is megállapította, „ugyanannyi szókép, amennyit Du Marsais fedezett fel és osztályozott". Hogy erről meggyőződjünk, elegendő megvizsgálni a létező terminusokat (ellipszis, eufemizmus, metafora…). Az argóban minden, változékonysága, gazdagsága, képzelőereje, titkos és játékos jellege a figyelem felkeltését szolgálja. Ahogy BLOOMFIELD mondja: „The rise of such forms is due, apparently, to their effectiveness in producing a response from the hearer".* Az argót ezért gyakran segítségül hívják a nyelv stilisztikai funkciójú használatakor is.

A mindennapi beszédben az argót a nyelvi megújítás és a cinkosság igénye által táplált divatjelenségként, széles körben használják, azért, hogy többé-kevésbé kollektív, de mindig mulandó stílushatást keltsenek általa (például a *chouette* 'ez már döfi!', *bath* 'klassz' vagy a *mater* 'nézni, kukkolni' már nincsenek divatban napjainkban). Korlátozott számú, általában a társadalom tehetős osztályaihoz tartozó csoportok minden időben kedveltek egyfajta nyelvi függetlenséget, és szívesen merítettek az argó szókészletéből, elsősorban meghökkentés céljából. Például úgy tartják, hogy Medici Katalin is azzal dicsekedett, hogy ismeri és ügyesen használja az argót, vagy XV. Lajos és környezete szórakoztatónak találta, hogy tolvajnyelven beszéljen. Napjainkban az argó meghökkentő fordulatainak használata hozzájárul egyrészt a nyelvi toleranciához, másrészt a neologizmusok iránti vonzódásból fakad, melyet olyan területeken (reklám, újságírás) tapasztalhatunk, ahol a figyelemfelkeltés funkciója előtérbe kerül.

Számos irodalmi mű használta az argót forrás gyanánt, „amikor a szó rabbá lesz", mondja Victor Hugo az argóról (A nyomorultak IV. 7.), más helyütt „Az egyik szó éles karomra emlékeztet, a másik fénytelen, véres szemre".** „Párizs rejtelmei"-től Genêt-ig vagy Céline-ig, Rabelais-n, Vidocq-on, Sue-n, Balzacon,

* „Az ilyen formák megjelenése valószínűleg annak köszönhető, hogy eredményesen váltanak ki választ a hallgatóból" (BLOOMFIELD: *Language* 402).

** Victor Hugo, A nyomorultak. II. kötet. Bp., Európa Könyvkiadó, 1966. Negyedik rész. Hetedik könyv. 381. Ford. Lányi Viktor. (*A szerk.*) 392: „a fegyenccé vált ige"

Bruant-on Richepinen, Barbusse-ön keresztül számos példával találkozunk, s ezek két fő irányt mutatnak az argó alkalmazásában.

Leggyakrabban az argó mintegy színezi, tarkítja a művet, a meghökkentést szolgálja azzal, hogy megváltoztatja a nyelvi szintet, és bevezet egy többé-kevésbé hűen visszaadott beszélt nyelvi elemet az írott nyelvbe.

Így például Aristide Bruant „A fogoly” című regényében az argó csak abban a néhány fejezetben tűnik fel, ahol két szereplő, Biribi és Bébé (párizsi csibész és munkás) van jelen, és ravasz, fondorlatos módon néhány kifejezésre korlátozódik csupán *(bath turbin, turbiner, briffer),* melyeket gyakran idézőjelbe is tesz a szerző, majd megadja a fordításukat is: *„nib de nib” (Rien)* ’semmi’, *„papelard” (papier)* ’papír’.

Ez esetben az argóelemek tudatos választás eredményeként jelennek meg az olvasó előtt, és a s t i l i s z t i k a i m e g m u n k á l t s á g r a utalnak.

Néha, nagyon ritkán, mivel fennáll a belefáradás és az unalom veszélye, előfordul, hogy az irodalmi mű szinte teljes egészében argóban íródik, vagy legalábbis akkor, amikor bizonyos szereplők színre lépnek. (Most nem az úgynevezett furcsaságok gyűjteményeire gondolunk, melyekben megkísérelték többkevesebb alapossággal átírni az argót, s ez az átirat adta a mű tartalmát, mint ahogy a koldusok lehetnek témái egy Brueghel-festménynek vagy egy Callot-rézkarcnak, hanem olyan irodalmi művekre, melyekben a stilisztikai célra használt argóterminusok száma feltűnően nagy.)

Ez az eset áll fenn Barbusse „A tűz” című regényénél, melyben a leírások a választékos stílus jegyeit viselik magukon, mint például a II. fejezet első mondata esetében is: „Le grand ciel pâle se peuple de coups de tonnerre: chaque explosion montre à la fois, tombant d’un éclair rous, une colonne de feu dans le reste de nuit et une colonne de nuée dans ce qu’il y a déjà de jour”*, viszont a dialógusok bővelkednek a városi népnyelvbe bekerült argószavakban: *piloche* ’fog’, *cuistancier* ’szakács’, *rousse* ’rendőrség’, *bide* ’gyomor’, *loufoque* ’hóbortos’. Az argó szóhasználat mellett ez esetben a mondatszerkesztés is hasonul a szóbeliség lazább elvárásaihoz (pl. Mon vieux, tu parles d’un bombardement qu’ils ont balancé. Quelque chose de soigné comme décoction**), morfológiai devianciák *(qu’il soye, tu voiras),* álhangkötések, hibás hangkötések jellemzik… Hasonló a helyzet San Antonio „Standinge selon Bérurier” című regényében, ahol az argószavak és -kifejezések mellett találhatunk olyanokat, mint *gentelmant* ’úriember’, *estase* ’extázis’, *épanchement de si*

* „A nagy, sápadt égboltot mennydörgések rázkódtatják meg: valahányszor vörösfényű villám cikázik fel, tűzoszlopot ír le ott, ahol még éjszaka honol, és füstoszlopot ott, ahol már nappal van” (Henri Barbusse, A tűz. (Egy raj naplója). Ford. Faludy György. Bp., 1956. 26).

** „Ez aztán bombázás volt, öregem! Alapos nagytakarítást végeztek!” (uo. 28).

beau vis ’elragadtatás’,*** és ilyen mondatokat: „Le Mathias, dans le fond, il sentait ce qui allait lui arriver, tu ne trouves pas, San A?”**** Hasonló megállapításokat tehetünk bizonyos Bruant-dalok, például az „A Montrouge” című dal kapcsán is, melyekben nagy számban fordulnak elő argókifejezések.

Ez esetekben az argó realista vagy humoros keretben katalizátorként működik a szövegeknek kivételes információgazdagságot és mélységet (paradigmatikus rezonanciákat) kölcsönözve azáltal, hogy az argószó megőrzi a háttérben az eredeti, köznapi jelentést is, és amint azt FREI megállapítja: „váratlan, a normálissal ellentétben expresszivitással teli nyelvi jel”.

Az argó ezen stilisztikai használataitól nem várhatjuk a hitelesség garanciáit: bőven találunk tévedéseket, keveredéseket, túllicitálásokat, különösen azokban a szövegekben, melyek a lehető „legargóbb” jellegűek akarnak lenni. Igaz az is, hogy mihelyt kilépünk a használók szűk köréből, nagyon nehéz bizonyosnak lennünk abban, hogy az általunk használt szó vagy kijelentés hitelesen argónak tekinthető-e, mert — mint ahogy ezt már láttuk — az elmosódás és a változékonyság meghatározó ezen a területen, ahol a homogén szóhasználat ismeretlen fogalom. A referenciául szolgáló művek maguk is kételyt ébresztenek: a szótárírók nagy része az írók műveire támaszkodik, akik maguk vagy a szótárokra hivatkoznak, vagy apokrif dokumentumokra, felvilágosult amatőrök történeteire. Ami a kontrollvizsgálatokat illeti, szinte elképzelésünk sincs arról, hogyan kellene lefolytatni azokat (kétségtelen, hogy a legkomolyabbak a börtönökben készültek rendőrtisztek segítségével vagy szakmai csoportokban az ott dolgozók segítségével). A szerzők egy része a bizonytalanságok áldozata lett, míg mások fesztelenül, játékosan használták ezt a szókészletet, köztük például Hugo és Balzac; azt se felejtsük el, hogy az első világháborúban a frontkatonák lövészárokargóban írt leveleit egy az egyben újságírók állították össze.

Mindenesetre az argó használata az irodalomban elkerülhetetlenül elcsúszik az esztétikai funkció irányába, ez megváltoztatja értékét, s tudatosítja, hogy csak a szóbeli forma lehet spontán és hiteles.

Jóllehet bizonyos csalások egyre kényesebbé teszik az argó tanulmányozását, azt mégsem lehet elvitatni, hogy — ha egy nyelvet kommunikációs eszközként határozzunk meg elsősorban — teljes közösségek „csalhattak” a nyelv kommunikációs funkciójával úgy, hogy szinte ennek ellenkezőjét valósították meg, ami a stilisztikai kísérleteken túl a nyelvi játék csúcsa.

*** Az *épanchement de si beau vis (synovie)* esetében a torzításos szójáték túlmegy a szavak határán [tkp. az *épanchement de synovie* ’ízületi nedvömlés’ kerül torzítva *épanchement de si beau vis* alakba, melyben ismert köznyelvi szavak áthallásai vannak: *épanchement* ’áradás’, *beau vis* ’szép csavar’. (*A ford.*)

**** „A Mathias a lelke mélyén megérezte, mi fog vele történni, nem gondolod, San A?”

Irodalom

DAUZAT, ALBERT (1929/1956): *Les argots. Caractères, évolution, influence* [Az argók. (Jellegük, fejlődésük, hatásuk)]. Paris, Delagrave.

GUIRAUD, PIERRE (1958): *L'argot* [Az argó]. (Que sais-je 700.) 2. kiadás. Paris, PUF.

Ez a két mű megfelelő referenciákat ad az argó részletesebb tanulmányozásához.

A szótárak körül az alábbit lehet haszonnal forgatni, melynek VIII. oldalán egyébként megtaláljuk az argólexikográfia legfontosabb műveinek elemzését:

ESNAULT, GASTON (1965): *Dictionnaire historique des argots français* [A francia argók történeti szótára]. (Borítóján: *Dictionnaire des argots* [Az argók szótára].) Paris, Larousse.

(Fordította Marosvári Mária)

Michael L. Friendly–Sam Glucksberg

A szubkulturális szókincsek leírásáról*

Többdimenziós megközelítés

A viszonylag állandó csoportok vagy szubkultúrák megszokott jellegzetessége az egyes csoportokra nézve sajátos szleng vagy zsargon szókincs. A fényképészek a nátrium-tioszulfátot egyszerűen csak *hypo*-nak ('fixírsó') nevezik, a végzős diákok az államvizsgát *comp*-nak *(< comprehensive examinations)*, a princetoni alsóbb évesek egyetemista társaikat így nevezik: *lunch* vagy *wonk*. Ha valaki tagja lesz egy szubkultúrának, ennek egyik jele az, hogy elsajátítja azoknak a szavaknak a konnotatív és denotatív jelentését, melyek kizárólag annak a szubkultúrának a sajátos szókincsébe tartoznak. A szerzők azt a feladatot tűzték ki célul, hogy értékelik a különbségeket a társadalmi és személyiségbeli jellemvonásokat kifejező melléknevek különböző jelentései között aszerint, ahogy a princetoni egyetem elsőéves hallgatói értik őket, akik újoncok az adott szubkultúrában, illetve aszerint, ahogy a felsőbb évesek értik őket, akik teljes jogú tagok. Azért is választottuk a princetoni egyetemisták közösségét — a kényelmi okoktól eltekintve —, mert viszonylag izolált, és mert az egyetemisták közössége viszonylag homogén. Továbbá a diákok egy csakis rájuk jellemző kiterjedt szókincset alakítottak ki, melyet rajtuk kívül mások nem ismernek.

Az érdekelt bennünket, hogy alkalmazható-e a többdimenziós skálázás (MDS) a szubkulturális szókincs elsajátításának mérésére. Rámutatnak-e az MDS-eredmények a jelentések közti különbségekre és esetleg azok dimenzionalitására a szubkultúra újoncai (tehát az elsőévesek) és annak tapasztalt tagjai (tehát a felsőbb évesek) nyelvhasználata közt? ROSENBERG, NELSON és VIVEKANANTHAN (1969) szerint az MDS jól adja vissza a személyiségbeli jellemvonásokat kifejező melléknevek dimenzionális szerkezetét. Vajon az MDS eléggé érzékeny-e ahhoz, hogy tükrözze a különbséget a szubkultúra új és régi tagjai által használt társadalmi és személyiségbeli jellemvonásokat kifejező szavak dimenzionális szerkezete között?

Az MDS olyan adatelemzési módszer, amely egy olyan geometriai modellen alapul, mely az objektumok egy halmazát a térben elhelyezett pontok formájában reprezentálja. A pontok közötti távolság mutatja a pontok által jelzett objek-

* FRIENDLY, MICHAEL L.–GLUCKSBERG, SAM: On the description of subcultural lexicons: A Multidimensional Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14/1 (1970. január): 50–65.

tumok közötti hasonlóság mértékét. Ha adva van egy bizonyos objektumhalmaz, mint például a jellemvonásokat kifejező szavak vagy melléknevek, az MDS egy becslést ad azon dimenziók számát illetően, melyek szükségesek ahhoz, hogy az objektumok közötti összefüggéseket megjelenítsék. A szójelentések változásával kapcsolatban két különböző, de egymással kapcsolatban lévő hipotézist tesztelhetünk. Először is, különböznek-e bizonyos szubkulturális szavak egy hipotetikus geometriai térben elfoglalt helyük tekintetében a szubkultúrában szerzett tapasztalattól függően? Másodszor, különbözik-e a dimenzionális szerkezet is mint ennek a tapasztalatnak a függvénye, azaz létrehoz-e az ilyen tapasztalat egy újabb dimenziót? ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN szerint egy kétdimenziós megoldás megfelelő modellként szolgál a gyakori, jellemvonást kifejező szavak dimenzionális szerkezetének leírására. A szubkulturális tapasztalat egyik lehetséges hatása a szubkultúrára jellemző dimenzió megjelenése. Így egy kétdimenziós megoldást várhatnánk az elsőévesek szókincsére, míg a felsőbb évesekére egy háromdimenziós megoldás válhat szükségessé.

Így tehát ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN eljárását a Princeton Egyetem diákjainak a szókincséből vett mintára alkalmaztuk. Ez a módszer lényegében a következőket foglalja magában: **a)** a vizsgálandó lexikális egységek kiválasztása; **b)** a köztük lévő távolság megbecslése; **c)** az MDS alkalmazása a távolságok térbeli ábrázolására; **d)** a lexikális tér tulajdonságainak vagy dimenzióinak az MDS számára történő meghatározása után a lexikális egységekhez értékek rendelése minden meghatározott tulajdonságra vagy dimenzióra vonatkozóan, továbbá többszörös regressziós technikák használata a lexikális tér tengelyeinek helymeghatározása céljából, összhangban a tér feltételezett dimenzióival. A technikák használatának részletes magyarázata megtalálható ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN munkájában (1968).

Módszerek

A lexikai egységek és a résztvevők kiválasztása

A felhasznált 60 egység az 1. táblázatban van feltüntetve. Az első 20 egység az egyetemisták tevékenységeinek, értékrendjének és attitűdjeinek széles skálájára utal, és alsóbb éves válaszadók segítségével válogatták ki ezeket. Ezen kifejezések mindegyikét elég gyakran használják ahhoz, hogy minden diák hallhatta már őket. Sőt, mindegyik használatban volt legalább az utóbbi négy évben. A 21-től 60-ig terjedő egységeket azok közül választották ki, amelyeket ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN használtak arra, hogy a jellemvonásokat kifejező melléknevek által behatárolt szemantikai tér egy reprezentatív mintáját adják meg. Amellett, hogy a princetoni egységek számára a szemantikai teret kijelölik, ezek az egységek felhasználhatók arra is, hogy ennek a tanulmánynak az eredményei összevethetők legyenek ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN eredményeivel.

1. táblázat: *A vizsgálatban felhasznált, jellemvonást kifejező szavak listája* *

1. *wonk*
2. *stud*
3. *star*
4. *lunch*
5. *meatball*
6. *punter*
7. *grind*
8. *faceman*
9. *Wilcox type*
10. *Princeton Charlie*
11. *Cottage type*
12. *Ivy type*
13. *Cannon type*
14. *Key and Seal type*
15. *Colonial type*
16. *jock*
17. *independent*
18. *ceptsman*
19. *bull thrower*
20. *gut hopper*
21. *scientific* 'tudóskodó'
22. *industrious* 'szorgalmas'
23. *intelligent* 'intelligens'
24. *imaginative* 'fantáziadús'
25. *serious* 'komoly'
26. *shrewd* 'ravasz'
27. *practical* 'gyakorlatias'
28. *sociable* 'barátkozó'
29. *popular* 'népszerű'
30. *happy* 'vidám'
31. *warm* 'szívélyes'
32. *honest* 'becsületes'
33. *tolerant* 'toleráns'
34. *helpful* 'segítőkész'
35. *sincere* 'őszinte'
36. *frivolous* 'könnyed'
37. *foolish* 'bolond'
38. *unintelligent* 'buta'
39. *wasteful* 'tékozló'
40. *irresponsible* 'felelőtlen'
41. *wavering* 'habozó'
42. *clumsy* 'ügyetlen'
43. *unreliable* 'megbízhatatlan'
44. *unsociable* 'barátságtalan'
45. *unpopular* 'népszerűtlen'
46. *unhappy* 'boldogtalan'
47. *vain* 'hiú'
48. *boring* 'unalmas'
49. *humorless* 'humortalan'
50. *cold* 'hűvös'
51. *pessimistic* 'pesszimista'
52. *irritable* 'ingerlékeny'
53. *dishonest* 'tisztességtelen'
54. *superficial* 'felszínes'
55. *good natured* 'jóindulatú'
56. *humorous* 'humoros'
57. *modest* 'szerény'
58. *determined* 'határozott'
59. *discriminating* 'diszkriminál'
60. *persistent* 'kitartó'

A 2. táblázat a princetoni lexikális egységek szótárszerű definícióit tartalmazza. Ezeket a definíciókat úgy kaptuk, hogy megkértünk egy független, 30 elsőévesből és felsőbb évesből álló csoportot arra, hogy írjanak minden egyes egységhez rövid definíciókat, és amennyire lehetséges, kerüljék ezekben a szlengszavak használatát. Az egyes szavakhoz tartozó három leggyakoribb definíciót aztán egy újabb, 30 első- és felsőbb évesből álló csoport kapta, akik érvényességük szempontjából rangsorolták ezeket a definíciókat. Így a végül elfogadott definíciók a szubkultúra tagjai közötti konszenzust tükrözik.

A 60 alany mellett, akik a princetoni szókincsminta definícióit megadták, 15 első- és 15 felsőbb éves a csoportosítás feladatát végezte el, így kaptuk meg az adatokat az MDS-elemzés számára. További nyolcvanhárom elsőéves és nyolcvannégy felsőbb éves számszerűsítette a 60 szótári egységet úgy, hogy minden alany a későbbiekben leírt négy tulajdonság valamelyike alapján számértéket rendelt minden egyes egységhez. A megkérdezettek önként jelentkeztek, és munkájukért fizetséget kaptak.

* Az első húsz kifejezés eredeti jelentését magyarul ld. a 2. táblázatban. (*A szerk.*)

2. táblázat: *A princetoni szavak készlete*

Szó	Jelentés
wonk	befelé forduló diák, aki mindig tanul; általában nem találják vonzónak a külsejét
stud (< *student* ’diák’)	jóképű diák, aki sikeres a nőknél; hűvös és tartózkodó
star (tkp. sztár)	**1.** a figyelem középpontja; **2.** élsportoló
lunch (tkp. ebéd)	félszeg, társaságban nem kedvelt diák
meatball (tkp. húsgombóc)	ugyanaz, mint a *lunch*, csak még kevésbé vonzó testileg és értelmileg
punter (tkp. balek)	diák, aki keveset tanul; meddő tevékenységeknek szenteli magát (pl. tévénézés)
grind (tkp. őrlő)	diák, aki hosszú ideig szorgalmasan tanul; időszakos *wonk*
faceman (tkp. arcember)	**1.** vonzó diák, akiről jó az első benyomásunk; **2.** mindig jól eladja magát
Princeton Charlie	a hagyományos princetoni diák sztereotípiája
Cottage type (tkp. Cottage-típus)	a Cottage Clubhoz tartozó személy sztereotípiája, amely egy igényes és nagynevű vendéglő; általában konzervatívnak és felszínesnek tartják
Ivy type (tkp. Ivy-típus)	az Ivy Clubhoz tartozó személy sztereotípiája; ez egy igényes és nagynevű vendéglő; általában arisztokratikusnak és sznobnak tartják
Cannon type (tkp. Cannon-típus)	a Cannon Clubhoz tartozó személy sztereotípiája; ez egy igényes és ismert (de nem tekintélyes) vendéglő; általában nyers és korlátolt pasasnak tartják
Colonial type (tkp. Colonial-típus)	a Colonial Clubhoz tartozó személy sztereotípiája; ez egy igényes és valamennyire tekintélyes vendéglő; álértelmiségi, sportot nem kedvelő kultúrsznobnak tartják
Key and Seal type (tkp. Key and Seal-típus)	a Key and Seal Clubhoz tartozó személy sztereotípiája, amely egy igényes, de társadalmilag nem elfogadott vendéglő; általában *lunch*-nak gondolják
Wilcox type (tkp. Wilcox-típus)	a Woodrow Wilson Társasághoz tartozó személy sztereotípiája; ez egy tekintéllyel nem rendelkező együtt étkező társaság, amelyhez bárki csatlakozhat; tagjai szakállas, hosszú hajú, sportot nem kedvelő, radikális és *wonk*-szerű emberek
jock (< *jockey* ’zsoké’)	sportoló
independent (tkp. független)	**1.** lázadó; **2.** a klubrendszerből kirekedt hallgató
ceptsman (< *concepts man*, tkp. fogalmak embere)	olyan személy, aki úgy csinálja végig a kurzusait, hogy csak néhány fontos dolgot tud és sokat ír; a lusta tudós típusa

Szó	Jelentés
gut hopper (*gut* 'bél' + *hopper* 'ugráló')	a *gut* egy könnyű kurzus; tehát ez egy olyan diák, aki csak könnyű kurzusokat vesz fel
bull thrower (tkp. bikadobáló)	diák, aki gyakran beszél, de keveset mond; üres fecsegő

Csoportosító munka az MDS-hez

A 15 első- és a 15 felsőbb éves hallgató mindegyike kapott egy 60 indexkártyából álló csomagot, melyek mindegyike az 1. táblázatban feltüntetett 60 szótári egységet tartalmazta. ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN utasításait felhasználva az alanyoknak megmondták, hogy önkényesen meghatározott számú kategóriába sorolják be a kártyákat, és minden kategóriát egy általuk ismert valós személyhez kapcsoljanak. Minden szó csak egy kategóriába volt besorolható, és azoknak a szavaknak, melyeket tökéletesen egy kategóriába se lehetett besorolni, az alanyok egy vegyes kategóriát állíthattak fel. Ezek az alanyok négyes csoportokban dolgoztak, és addig, amíg nem jelezték, hogy készen vannak a feladatukkal, megengedték nekik, hogy átcsoportosíthassák a már besorolt kártyákat.

Fontos szempont volt az, hogy mikorra időzítsék a felmérést, főleg az elsőévesek miatt. Elvileg az elsőéveseket akkor kellene tesztelni, amikor már hallották a princetoni szavakat használni, de még mielőtt túlzottan megtanulták volna azok jelentését, vagyis mielőtt a szubkultúra tagjai lettek volna. Ha túl korán történik a felmérés, túl sok princetoni szót sorolnának a vegyes kategóriába; ha túl későn, az elsőévesek eredményei semmiben sem térnének el a felsőbb évesekéitől. Így tehát a feladat elvégzését novemberre tették, két hónappal azutánra, hogy az elsőévesek megérkeztek az egyetemre.

A ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN-féle diszasszociációs mutató *(δ_{ij})* a különbözőség mutatójaként szolgál az MDS-elemzésben. Ez a mutató alapvetően azt tükrözi, hogy két egységet, *i*-t és *j*-t hányszor n e m sorolnak ugyanahhoz a személyhez. Származtatható **a)** d_{ij}-ből, a véleménykülönbségek pontszámából, amely azoknak az egy csoporton belüli alanyoknak a számát jelöli, akik *i*-t és *j*-t különböző kategóriákba sorolják, azaz különböző személyeknek tulajdonítják, illetve **b)** az indirekt asszociáció mutatójából, amely *i* és *j* véleménykülönbség-pontjait összehasonlítja a többi egységgel. Az 1. egyenlet deriválásának részletei, amely által minden sajátságpárra megkapható volt a δ_{ij}, megtalálhatóak ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHANnál, valamint FRIENDLYnél is (1968):

$$\delta_{ij} = \sum_{k \in T} \left(d_{ik} - d_{jk} \right)^2$$

ahol T jelöli az egységek halmazát.

A jellemzők számszerűsítése

Az MDS alkalmazása megadja az egységek helyét egy *n*-dimenziós térben, de a tengelyek térben való elhelyezéséhez nem ad egyértelmű ismérveket. Az első- és felsőbb évesek adataival végzett MDS-számítások első áttanulmányozása az alábbi hipotetikus értelmezésekhez vezetett:

1. Az elsőévesek számára az MDS eredményét két dimenzió segítségével lehetett leírni: általános társadalmi elfogadhatóság és intellektuális-egyetemi elfogadhatóság.

2. A felsőbb évesek számára az MDS eredményét legjobban három dimenzió segítségével lehetett leírni: általános társadalmi elfogadhatóság, princetoni társadalmi elfogadhatóság és intellektuális-egyetemi elfogadhatóság.

Ennek megfelelően az egységek számszerűsítésének feladatát két elsőéves és három felsőbb éves csoportra bízták. Ebben a feladatban mindenkinek egy 60 jellemvonást kifejező szót tartalmazó listát adtak, mely a szavakat véletlenszerű sorrendben tartalmazta. Az elsőéveseket arra kérték, hogy a jellemvonásokat vagy egy általános társadalmi elfogadhatósági skálán ($n = 48$), vagy egy intellektuális-egyetemi elfogadhatósági skálán ($n = 35$) osztályozzák. A felsőbb évesek az alábbi skálák valamelyikén osztályozták a jellemvonásokat: általános társadalmi elfogadhatóság ($n = 25$), princetoni társadalmi elfogadhatóság ($n = 27$) és intellektuális-egyetemi elfogadhatóság ($n = 32$). A feladatot végző alanyok az alábbi utasításokat kapták:

> Arra vagyunk kíváncsiak, hogy az emberek hogyan használják a szavakat, különösen a leíró szavakat. Ez a kérdőív jellemvonásokat kifejező mellékneveket tartalmaz. Az Ön feladata az, hogy ezeknek a mellékneveknek mindegyikét bejelölje egy skálán aszerint, hogy egy személy, akit ez jellemez, jónak vagy rossznak bizonyul *(a skála nevét itt beillesztjük)* tevékenységei során. A következő skálán tüntesse fel a véleményét:
>
> 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
>
> ahol a 0 a legrosszabbat, a 10 a legjobbat jelöli.

A jellemvonásokat kifejező szavak besorolásának értékelése

A lexikai egységekhez tartozó értékek helyét mind az öt skálán az egymást követő (szukcesszív) intervallumok módszerével rögzítették, és ehhez felhasználták a DIEDERICH, MESSICK és TUCKER által 1957-ben alkalmazott legkisebb négyzetek módszerét. Az egymást követő intervallumok módszerét arra használták, hogy a jellemvonások besorolásának adataiból egydimenziós skálaértékeket határozzanak meg, hiszen a csoportátlag vagy a középbecslések használata általában nem hoz létre mérésre alkalmas, az intervallumskálákkal azonos erősségű skálákat. Az átlagbecslésekből felállítható egy intervallumskála, ha az adatlapon lévő, válaszkategóriák közötti intervallumok pszichológiailag ekvivalensek, de

ez a feltétel ritkán érvényes a szóbeli anyagra (CLIFF 1959; JONES–THURSTONE 1955; MOSIER 1941). Ezért az egymást követő intervallumok módszere megfelelőnek tűnik.

1. ábra: *A többdimenziós skálázás illeszkedésének jósága az első- és a felsőbb évesek adataira*

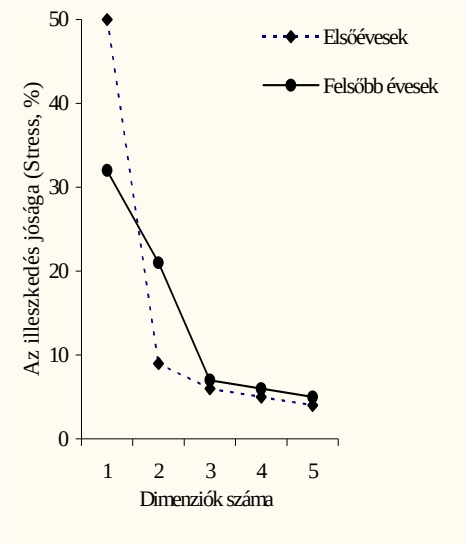

* Az illeszkedés jósága (stress) = az illeszkedés jóságának mértéke százalékban; körülbelül 5% „jó”, 10% „elfogadható” (ld. később). — *A ford.*

Azonban azért, hogy ez, vagy bármilyen másik egydimenziós módszer használható legyen, szükséges annak az igazolása, hogy létezik egy közös „látásmód” az egyes csoportok tagjai között, azaz hogy a tagok kellőképpen homogénnek mutatkoznak a csoportosításuk alapján. Ez a feltevés számszerűsítve ekvivalens azzal a feltétellel, hogy a tagok által végzett besorolások mátrixrangja 1 legyen, ami gyakorlatilag akkor teljesül, ha ennek a mátrixnak az első főkomponense határozza meg a szórás legnagyobb részét. Ezt a feltevést TUCKER tesztelte (TUCKER 1960, 1964) úgy, hogy az 1936-ból származó, latens gyökökkel és vektorokkal kifejezett ECKART–YOUNG-felbontást alkalmazta az értékelő személyek szerinti sor–oszlop kialakítású keresztszorzat mátrixra minden értékelő csoport esetében. Ebben az eljárásban minden egyes, szukcesszív módon kapott latens gyök a megfelelő alapkomponensnek a szóráshoz való hozzájárulását adja meg. Az elsőévesek esetén a legnagyobb gyök 93%-ban, illetve 92%-ban járul hozzá az intellektuális-egyetemi, illetve társadalmi elfogadottságra vonatkozó értékelések szórásához. A felsőbb évesek esetében a legnagyobb gyök 92–94%-ban járul hozzá a három használt skála mindegyikének szórásához. Az átlagos

négyzetösszeg-arányok (az *F*-teszt megfelelői, ld. TUCKER 1960) azt mutatták, hogy csak ezek a legnagyobb értékű gyökök adnak megbízható eredményt az összes esetben, ami arra utal, hogy csak egy fő értékelési szempont, „látásmód" jelenik meg az öt értékelő csoport mindegyikében. Ezek a meggondolások azt mutatták, hogy az egymást követő (szukcesszív) intervallumok módszere valóban megfelelő a jelenlegi adatokra, és alkalmazható a többszörös regresszió során annak érdekében, hogy a skálatulajdonságok mindegyikét összekapcsoljuk a megfelelő többdimenziós megoldással.

Eredmények és tárgyalásuk

Többdimenziós skálázás

KRUSKAL (1964a, 1964b) számítógépes programjának egy verzióját használtuk fel a többdimenziós skálázáshoz. A skálát az euklidészi mérték szerint állították fel, az elsődleges megközelítés alapján kezelve az egyezéseket (KRUSKAL 1964b), és az illeszkedés jóságát KRUSKAL 1. formulája segítségével kiszámolva, amely a közvetlenül kiszámított jóságértékeket a pontok közötti távolságok euklidészi normája alapján normalizálja.

Dimenzionalitás

KRUSKAL programjában a tárgyak egy halmazának a megfelelő dimenzionalitását megbecsülik egy egydimenziós, egy kétdimenziós, egy háromdimenziós megoldás stb. esetén, és ez így megy tovább addig, amíg az illeszkedés elégséges nem lesz, és a dimenziók hozzáadásával már nem érhető el igazi javulás. Az illeszkedés jóságát, azaz az illeszkedés százalékos mértékét külön-külön kiszámították az első- és felsőbb évesek adataira. Ha egy többdimenziós konfiguráció tökéletesen illeszkedik az adatokra, akkor az ebből a konfigurációból kiszámolt távolságok rendszáma azonos lesz az adatok rendszámával (δ_{ij}), és az illeszkedés jósága 0% lesz. Az illeszkedés jósága a rendszámok divergálásának mértékében lesz egyre nagyobb zérusnál. Az 1. ábra mutatja az illeszkedés jóságát mint az egységek adataihoz illeszkedő dimenziók számának függvényét. A kétdimenziós megoldáson túl az elsőévesek adataira kis csökkenés mutatkozott a jóságban. Úgy tűnik, a felsőbb évesekéire viszont a háromdimenziós modell szükséges a megfelelő illeszkedéshez (KRUSKAL szerint az 5%-os feszültség „jó", míg a 10%-os „elfogadható"). Ezek az adatok így összhangban vannak azzal az elképzeléssel, mely szerint egy meghatározott szubkulturális szókincs elsajátítása magában foglalja — legalábbis részben — annak a szemantikai dimenziónak az elsajátítását, amely a szubkultúra sajátos értékei szempontjából releváns.

Az MDS-megoldásokban található különbségeket nem tulajdoníthatjuk az első- és felsőbb évesek válaszadási stílusa között meglévő globális különbségeknek a csoportosítási feladat során. Nem volt számottevő különbség a két csoport

között azon kategóriák (személyek) számában, melyeket a stimulusok csoportosításához használtak (t = 0,387, df = 28, p > 0,40) és a vegyes kategóriába helyezett egységek számában (t = 0,253, df = 28, p > 0,40) sem. Mindemellett az elsőévesek nem sok princetoni szót soroltak a vegyes kategóriába. A princetoni szavakat illetően nem volt számottevő különbség a csoportok között az olyan szavak számát illetően, amelyeket a vegyes kategóriába soroltak (t = 1,31, df = 28, p > 0,20). Tehát a csoportok MDS-konfigurációi közötti különbségek mindenképpen a szavak megértésében megmutatkozó, valódi különbségeket reprezentálják, és nem a csoportosítási feladatban megmutatkozó válaszadási stílusbeli különbségeket.

A dimenziók értelmezése

Az elsőévesektől nyert adatokból kapott egységek konfigurációja két dimenziót sugallt. Az egyik dimenzióban az olyan szavak, mint a *warm, sociable, happy, popular* álltak szemben olyan szavakkal, mint az *unsociable, boring, unpopular, humorless.* Ezt a társadalmi elfogadhatóság dimenziójaként értelmeztük. Egy másik dimenziót olyan szavak polarizációja jellemez, mint az *industrious, scientific, persistent, serious*, szemben az *irresponsible, foolish, unreliable* szavakkal. Ezt a dimenziót intellektuális-egyetemi elfogadhatóságként értelmeztük. Ez a két dimenzió a ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN által a személyiségbeli jellemvonásokat kifejező melléknevek MDS-modelljéből származó két denotatív dimenzióval analóg, valamint alapjául szolgált azoknak az utasításoknak, amelyeket annak a két elsőéves csoportnak adtunk, akik külön-külön a társadalmi elfogadhatóság és az intellektuális-egyetemi elfogadhatóság skáláján helyezték el a szótári egységeket.

Az egységek felsőbb évesek adataiból kapott konfigurációja is hasonló értelmezésekhez vezetett, de egy harmadik dimenzió hozzáadásával. Ebben a harmadik dimenzióban, amelyet az illeszkedés jóságának a mértéke alapján tételeztünk fel, az olyan szavak, mint *faceman, stud, sociable* és *popular* állnak szemben olyan szavakkal, mint *lunch, Wilcox type* és *Key and Seal type*. Mindez egy sajátos princetoni társadalmi elfogadhatóság dimenzióját sugallta, amely hasonló, de nem azonos az általános társadalmi elfogadhatósággal.[1]

Egyetlen szótári egység, az *independent* szó okozott nehézségeket. A nem végzős hallgatók szlengszókincsének kontextusában *independent* olyasvalaki,

[1] Ahhoz, hogy megbecsülhessük az MDS-modell ésszerűségét, és meghatározzuk, hogy mennyire bírnak általános érvénnyel az értelmezések a kiválasztott sajátságos adatelemzési módszeren túl, egy megerősítő eljárást alkalmaztak. Ez az MDS-elemzésre megadott jellemvonást kifejező szavak közötti ugyanazon diszasszociációs mutatók hierarchikus clusteranalíziséből állt (JOHNSON 1967), és olyan jellemvonásokat kifejező szavak csoportjait adta, amelyek ezen mutatók tekintetében maximálisan egyezők. Amennyire a két módszer kongruens, olyan mértékben fognak a megtalált clusterek a többdimenziós tér nem átfedő, kompakt területein előfordulni. Az MDS-grafikonok a rájuk vetített clusterekkel (amelyeket itt nem mutatunk be, […]) jelentős megegyezést mutattak a két módszer között.

aki nem tartozik semmilyen formális társadalmi alakulathoz. Mégis sok alany az eredeti jelentésében értelmezte a szót. Emiatt az ellentmondás miatt a szó besorolásait kihagytuk az elemzésekből.

A besorolásokból nyert skálaértékeket használták fel arra, hogy az MDS-konfiguráción lévő tengelyek helyét kijelöljék mind lineáris, mind nemlineáris regresszió felhasználásával (CARROLL és CHANG 1966). Az egyes skálatulajdonságok és a két-, illetve háromdimenziós konfigurációk legjobban illeszkedő tengelyei közötti korrelációk összegzését a 3. táblázat mutatja. Az első- és felsőbb évesek adatainál az illeszkedés nagyon jó. Még a „stringent null”-hipotézist is ($R < 0{,}70$) nagy biztonsággal ($p < 0{,}5$) elutasíthatjuk minden tulajdonságra. A nemlineáris regresszió nem javítja az illeszkedést, és mivel nincs ok a lineáris regresszió elvetésére, az adatokat lineárisan kezeltük.

3. táblázat: *A független tulajdonságok illeszkedésének jósága többdimenziós konfigurációkra*

Dimenzió	Lineáris regresszió *(R)*	Nemlineáris regresszió *(η)*
Elsőévesek		
Intellektuális-egyetemi	0,891	0,900
Társadalmi elfogadhatóság	0,918	0,924
Felsőbb évesek		
Intellektuális-egyetemi	0,823	0,827
Általános társadalmi	0,860	0,888
Princetoni társadalmi	0,884	0,902

Az elsőévesek kétdimenziós konfigurációja a lineáris regresszió által meghatározott tengelyekkel a 2. ábrán látható. A tengelyek ferdék, szögük 56 fokos. Ez az eredmény a ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN (1968) által kapott adatokkal összevethető. Ők a középbecslések lineáris regresszióját felhasználva egy 65 fokos szöget helyeztek a társadalmi és intellektuális elfogadhatóság tengelyei közé, 60 jellegzetes melléknevet tartalmazó MDS-konfigurációval dolgozva (40-et ezek közül a jelen tanulmányban is felhasználtunk). Ahogy a ROSENBERG-tanulmányban is, az ortogonalitás hiánya a társadalmi elfogadhatóság tengelye elhelyezkedésének tulajdonítható. Olyan jellemvonások, amelyek intellektuálisan elfogadhatók vagy elfogadhatatlanok, mint például *intelligent* és *unintelligent*, rendre magasan, illetve mélyen helyezkedtek el mindkét skálán. Olyan jellemvonást kifejező szavak viszont, amelyek meghatározott társadalmi jellemvonásokra utalnak, mint a *social* vagy az *unsociable*, az intellektuális-egyetemi elfogadhatóság skáláján többnyire semleges értékelést kaptak. A tanulmányból kiválasztott 40 jellemvonást kifejező melléknév helyét illetően az elsőévesek MDS-konfigurációja megközelíti a ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN által kapottat.

A princetoni szavaknak az elsőévesek konfigurációjában lévő helyei nem mindig feleltethetők meg a felsőbb évesek által adott definícióknak. Ez azt mutatja, hogy az elsőéves egyetemisták még nem tanulták meg a szavak összes jelentését (ld. 1. táblázat). Az olyan szavak, mint a *meatball*, *lunch* és *wonk* jelentésükben nagyon hasonlóak, ahogy azt egymáshoz való közelségük is mutatja. Definíciójuk mégis világos denotatív különbségeket mutat. A *wonk*-ot például lexikális meghatározása szerint magasra kellene helyezni az intellektuális-egyetemi elfogadhatóság skáláján, és a felsőbb évesek így is tettek (ld. alább). Az egydimenziós besorolások még inkább támogatják azt a megállapítást, mely szerint az elsőévesek még nem tanulták meg néhány szó jelentését. Pontosabban azt már tudják, hogy egy olyan szó, mint a *wonk*, pejoratív, de a minősítő jelentésnek a mértékét még nem sajátították el, és a társadalmi, illetve az intellektuális kritériumok között még nem tudnak különbséget tenni. A besorolásban a *wonk* mutatja a legnagyobb variabilitást az elsőévesek intellektuális-egyetemi skáláján, és ez meglehetős ellentmondást vagy variációt mutat a jelentésben. Ebben a bizonyos esetben a vélemények megoszlása az egész skálára kiterjedt, a legjobbtól a legrosszabbig.

Más szlengszavakat helyesen csoportosítottak és soroltak be az elsőévesek. Ezek olyan szavak, amelyek jelentését viszonylag könnyű elsajátítani, és nem is mutatnak éles szembenállást a két dimenzió között. Így a *cept* szót, a *concept* szó elvonással képzett származékát a *ceptsman* szó létrehozására használták fel, amely olyan hallgatót jelöl, aki egy tantárgynak csak a kulcsfogalmait és alapvető tényeit tanulja meg a siker érdekében. Az elsőévesek, úgy tűnik, egész jól elsajátították ezt a szót. A *wonk* ellenben a legtöbb embernek egy tökéletesen elfogadható értelmetlen szótag, és egy egészen bonyolult *cept*-et jelent az elsőévesek számára.

Érdekesek az első- és felsőbb évesek adatai közötti további különbségek. A felsőbb évesek adatai a 3. ábrán vannak feltüntetve, amely a háromdimenziós tér egy tengelyek által behatárolt síkra való kivetítését mutatja, ahol a tengelyek az intellektuális-egyetemi és az általános társadalmi elfogadhatóságot legjobban kifejező szavakhoz illeszkednek. (A terjedelmi korlátok miatt a felsőbb évesek konfigurációinak csak egy ábrázolását közöljük. […]) Ezt a konfigurációt az elsőévesek konfigurációjával összehasonlítva több eltérés látszik. A felsőbb évesek számára a *wonk* a szótári definíciójával megegyező helyzetet foglalja el. Az intellektuális-egyetemi dimenzióban jó, enyhén rossz az általános társadalmi dimenzióban, és rosszabb a princetoni társadalmi dimenzióban (nincs feltüntetve). Mindemellett a *wonk*, *lunch* és *meatball*, melyek nagyon közel vannak egymáshoz az elsőévesek konfigurációjában, itt elkülönülnek, ami világosan mutatja, hogy a felsőbb évesek megkülönböztetik őket, míg az elsőévesek nem. Általában véve a princetoni szavak szélsőségesebb pozíciókat foglalnak el a felsőbb

évesek konfigurációjában, mint az elsőévesekében. Ez azonban nem a semlegestől való

2. ábra: *Az elsőévesek kétdimenziós konfigurációja a 60 jellemvonást kifejező szóra, melyen a tengelyek optimális elhelyezkedését lineáris regresszió segítségével határoztuk meg*

3. ábra: *A felsőbb évesek háromdimenziós konfigurációja az intellektuális-egyetemi elfogadhatóság és az általános társadalmi elfogadhatóság síkjában elhelyezve*

általános eltérésnek tulajdonítható. Inkább arról van szó, hogy a princetoni szavak polarizálódtak a két társadalmi dimenzió mentén, inkább a sajátosan princetoni társadalmi dimenzió, semmint az általános társadalmi dimenzió felé eltolódva. Például a *faceman* és a *stud* a meglehetősen gyenge intellektuális és a semleges társadalmi elfogadhatóság pozícióiból olyan pozíciók felé mozdult el, amelyek egyetemi szempontból semlegesek, mérsékelten jók az általános társadalmi, és rendkívül jók a princetoni társadalmi dimenziókban. Hasonlóan a *lunch* és a *Key and Seal type* éppen csak a semleges alatt van mindkét dimenzióban az elsőévesek értékelésében. A felsőbb éveseknél az intellektuális-egyetemi besorolások lényegében változatlanok, de a társadalmi besorolások értékei jelentősen csökkentek.

Egy szubkulturális szókincs elsajátítását a fogalomalkotás körébe tartozónak tekintve ezek az eredmények voltak várhatóak. Ismeretlen zsargonkifejezések első hallásra inkább egyfajta globális reakciót idéznek elő. Ahhoz, hogy helyesen használjuk a kifejezéseket, szükséges tudni, hogy a referenseiknek mely tulajdonságai a meghatározóak, vagyis például mi különbözteti meg a *wonk*-okat a nem *wonk*-októl. Amikor a tulajdonságok a valóságban összefüggenek (például olyan jegyek, amelyek intellektuális szempontból „jók", várhatóan társadalmilag is azok lesznek), azt várhatnánk, hogy a nyelvközösség új tagjai összekeverik őket. Az első- és felsőbb évesek nyelvhasználatának eltérései több lehetséges tényezőre is visszavezethetőek. Először is, minél nagyobb mértékben függenek össze a tulajdonságok, annál ritkábban fogunk találkozni eltérésekkel. Ezért lehetséges, hogy az elsőévesek a *lunch* szót, egy meglehetősen világos társadalmi kifejezést (ld. a 2. táblázatot) alacsonyan értékelnek az intellektuális-egyetemi elfogadhatóság szempontjából, mert azok, akikre hallották ezeket a kifejezéseket vonatkoztatni, egyszersmind meglehetősen lassú észjárású egyének. A kulturális beilleszkedés folyamán mindenesetre a *lunch* egyetemi komponense bizonytalanná válik különböző kontextusokban, és egyre inkább semlegesedik. A második lehetőség az előrejelzés használata olyan helyzetekben, melyekben egy kifejezés értékelése egy tulajdonsággal kapcsolatban ismert, és az új tagot kérik meg arra, hogy sorolja be a kifejezést egy másik tulajdonság kapcsán, ahol az értéke ismeretlen. Ilyen esetekben az ismeretlen jelentésösszetevő előrejelzése az ismert érték alapján olyan mértékig lesz megfelelő, amennyire az attribútumok a valóságban összefüggenek egymással. Továbbá ha az előrejelzés ésszerű, számíthatunk rá, hogy az előrejelzett érték kevésbé lesz szélsőséges, mint az ismert dimenzión lévő érték, ezért az átlagoshoz történő valamiféle regresszió jelenségét tapasztalhatjuk. Úgy tűnik, ez a helyzet a *wonk*-kal az elsőévesek esetében, akik helyesen alacsony helyre teszik azt a társadalmi elfogadhatóság skáláján, de akik nem tanulták meg a szó mindennapi intellektuális-egyetemi jelentését, és ezen a skálán is alacsony helyre sorolják.

Érdekes, hogy ezek az eredmények mennyire hasonlítanak az általános iskola első és hatodik osztályos tanulóinak melléknévhasználatát vizsgáló tanulmány eredményeire (ERVIN–FOSTER 1960). A gyerekeket arra kérték, hogy lányarcokat ábrázoló képekről beszéljenek a *happy* 'vidám', *good* 'jó', *pretty* 'csinos', *clean* 'tiszta' szavak, valamint tárgyakról a *heavy* 'nehéz', *big* 'nagy', *strong* 'erős' szavak felhasználásával. Olyan képek és tárgyak összehasonlításában, melyek csak egy tulajdonságban különböztek, az első osztályos gyerekek sokkal gyakrabban mondták azt helytelenül, hogy a tárgyak valamilyen más dimenzióban is különböznek, mint a hatodikosok. A könnyebben azonosítható tulajdonságokat, mint a *big* és *clean*, ritkán kevertek össze.

Míg a felsőbb évesek konfigurációjában a tengelyek értelmezésében szerepe van az intuíciónak, és lineáris regresszió használata esetén jól illeszkedik (3. táblázat), a háromdimenziós térben való elhelyezkedésük kérdéseket vet fel kölcsönös függetlenségükkel kapcsolatban. Az intellektuális-egyetemi és az általános társadalmi tengelyek olyan relatív pozíciókat foglalnak el, amelyek nagyjából összehasonlíthatóak az elsőévesek konfigurációjában elfoglaltakkal, az általuk bezárt szög pedig 50 fokos. A princetoni társadalmi tengely azonban mindössze 12 fokkal tér el az általános társadalmi tengelytől, ezért viszonylag kis, az utóbbitól független térrészt fed le. A dimenziók közötti korrelációkat és szögeket a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat: *A felsőbb évesek konfigurációja: a tengelyek közötti korrelációk és szögek*

Dimenzió	INT.-TUD.	ÁLT. TÁRS.	P. TÁRS.
INT.-TUD.		49,6	58,6
ÁLT. TÁRS.	0,489		12,0
P. TÁRS.	0,318	0,942	

Megjegyzés: az átló alatti értékek a felsőbb évesek szóbesorolásaihoz tartozó szukcesszív intervallum-skálaértékek közötti korrelációt mutatják. Minden korreláció szignifikáns (df = 58, p < 0,01 vagy jobb). Az átló feletti értékek a felsőbb évesek háromdimenziós konfigurációjának ezekhez a skálaértékekhez legjobban illeszkedő tengelyei közötti szögeket adják meg fokban. INT.-TUD. = intellektuális-egyetemi; ÁLT. TÁRS. = általános társadalmi; P. TÁRS. = princetoni társadalmi

Egy alternatív dimenzió, amely a felsőbb évesek konfigurációját jellemezheti az általános társadalmi elfogadhatóságtól függetlenül, az introvertáltság–extrovertáltság. Egy ilyen dimenzió jellemzi a 3. ábrában lévő szótári egységeket, a *sociable*-t, a *faceman*-t, a *stud*-ot, a *warm*-ot és a *star*-t, melyek mindegyike szórakozni járó emberekre utal, és az *unsociable*-t, a *cold*-ot, a *serious*-t, a *grind*-ot és a *wonk*-ot, melyek inkább introvertált embereket jelölnek. Ellentétben a korábban tárgyalt értékelő dimenziókkal, az introvertáltság–extrovertáltság leíró komponens, ezért jól használható nem értékelő tényezők reprezentálására, például olyan tényezőkére, melyek a csoportosítási feladatot végző alanyok ítéleteiben találhatóak.

Egyéni különbségek

Az előző fejtegetés azon a feltevésen alapult, hogy az első- és felsőbb évesek MDS-konfigurációinak mindegyike egyedi véleményt mutat, és a csoportokon belüli különbségek ebből a szempontból pusztán véletlenszerű variációk. Milyen mértékben támasztják alá a jelenlegi adatok ezt a feltételezést? JOHNSON[2] clusteranalízist javasolt az itt használt csoportosító feladatoknál fellépő egyéni és csoportkülönbségek megállapítására. Távolságfüggvény alkotható a feladatban résztvevő személyek között, amely azt tükrözi, hogy milyen mértékben hasonlítanak egymásra az általuk készített csoportosítások. Ha két alany csoportosítása S_a és S_b, JOHNSON ehhez egy, a csoportok metszetén ($S_a \cap S_b$) alapuló mértéket dolgozott ki. A metszetben lévő clusterek olyan egységeket tartalmaznak, amelyeket mindkét alany ugyanabba a kategóriába sorolt. Így két alany ebben az elemzésben annyira lesz majd hasonló, amennyire hasonlóan csoportosítják az azonos egységeket. A mérték ugyancsak figyelembe veszi az alanyok által használt kategóriák számát és méretét, így két alany közt pusztán az eltérő számú kategória használata nem fog eltérést eredményezni.

A 15 első- és 15 felsőbb éves besorolásai alapján kiszámítottuk az alanypárok közötti különbségek 30×30-as mátrixát. Ezt a mátrixot JOHNSON clusterelemzési programjánál bemenő adatként felhasználva (JOHNSON, 1967) az alanyok két nagy homogén clusterét kaptuk — az egyik csak első-, a másik csak felsőbb évesekből állt — három kisebb, vegyes cluster mellett. Hogy teszteljük azt a nullhipotézist, miszerint az első- és felsőbb évesek csoportja ugyanannak a populációnak egy mintája lehetne, az öt clusterben lévő alanyokat csoporttagság szerint osztályoztuk, és khí-négyzet próbát alkalmaztunk. A hipotézist 0,03 biztonsággal elvetettük, χ^2 (4) = 11,07 mellett. Ezek az adatok azt jelzik, hogy minden csoport alanyai inkább úgy sorolták be a szavakat, mint saját csoportjuk tagjai, s nem annyira úgy, mint a másik csoporthoz tartozók. Míg egyéni eltérések kétségkívül léteznek, két fő nézőpont nyer formát az MDS-adatokból, a csoportbeli tagságnak megfelelően.

Következtetések

A kiinduló hipotézis, miszerint az MDS a szemantikai struktúrában a csoporthoz tartozás függvényeként bekövetkezett változásokat tükrözné, teljes alátámasztást nyert. Először is, a két csoportra kapott MDS-modellek hasonlítanak a ROSENBERG–NELSON–VIVEKANANTHAN által kapott MDS-modellre (1968), hiszen a két vizsgálatban szerepelt 40 azonos szó. Másodsorban pedig a szubkulturális szókincsek elvárásainknak megfelelően különböztek: a tapasztalt csoporttagoknál, a felsőbb éveseknél nagyobb differenciálódás mutatkozott a zsargon

[2] S. C. JOHNSON, *Metric clustering* [Metrikus clusterezés]. Kézirat. Bell Telephone Laboratories, Murray Hill, N. J., 1968.

terén, és emellett saját szubkultúrájukra jellemző jelentésdimenziót sajátítottak el. Ez az utóbbi megállapítás hasonlít ahhoz, amelyet TANNENBAUM és MCLEOD (1967) tett egy jogászhallgatók szocializálódásáról írott tanulmányban. Minden évfolyamról több jogászhallgató sorolt be egy sor, a jogi képzéshez kapcsolódó fogalmat szemantikailag differenciáló skálákon. Minél több időt töltöttek már el az egyetemen, annál több közös tényező jellemezte a skálákat, így TANNENBAUM és MCLEOD (1967) következtetése az volt, hogy a felsőbb évesek MDS-modelljében egy harmadik dimenzió megjelenése csak további tényezőként értelmezhető, ami azonban nem független a többi tényezőtől, mivel a szocializációból ered.

A fokozott mértékű szocializáció egyik kevésbé nyilvánvaló, bár fontos jellemzője a megkülönböztetés képessége, az, ahogyan finom különbségeket teszünk a számunkra releváns kognitív anyagban. Egy ilyen hajlam részben az új felismerések befogadásának funkcióját láthatja el annak során, amikor az egyén új szerep típusú viselkedésekkel találkozik. Amikor azonban az új fogalmakat elfogadja és elsajátítja, meg kell különböztetnie őket a már létező fogalmaktól. Ezt a képességet a növekvő mértékű szocializációval együtt megjelenő további független tényezők használatának tulajdonítottuk.

Általában véve a jelenlegi adatok fontosak lehetnek a jelentésváltozások és a jelentés elsajátításának tanulmányozásában. Ha egy egyén egy csoport tagjává válik, a számára ismerős szavak jelentései megváltoznak, és új szavakat ismer meg. Ezek a változások egy egyén szókincsében számos úton-módon mérhetők: az asszociációs viszonyok változnak (DEESE 1965), a konnotatív jelentések változnak (TANNENBAUM és MCLEOD 1967), és mint láttuk, a szavak közötti hasonlóságok, csakúgy, mint a többdimenziós struktúra, változnak. Vagyis nemcsak új szavakat sajátítanak el és helyeznek el egy szemantikai térben, hanem ennek a térnek a dimenziói maguk is megváltoznak. Az MDS-megközelítés így hasznos lehet a szocializációs folyamat sikerességének mérésében, csakúgy, mint a konnotatív és denotatív jelentés struktúrájának vizsgálatában.

Irodalom

CARROLL, J. D.–CHANG, J. (1966): *A general index of nonlinear correlation and its application to the problem of relating physical and psychological dimensions* [Nem lineáris korreláció általános indexe és alkalmazása a fizikai és pszichológiai dimenziók kapcsolatának problémájára]. Előadás a Pszichometriai Társaság ülésén, New York.

CLIFF, N. (1959): Adverbs as multipliers [Határozószók mint sokszorozók]. *Psychological Review*, 66: 27–44.

DEESE, J. (1965): *The structure of association in language and thought* [Az asszociációs struktúra a nyelvben és a gondolkodásban]. Baltimore, Johns Hopkins Press.

DIEDERICH, G. W.–MESSICK, S. J.–TUCKER, L. R. (1957): A general least squares solution for successive intervals [A legkisebb négyzetek módszerén alapuló általános megoldás egymást követő (szukcesszív) intervallumokra]. *Psychometrika,* 22: 159–73.

ECKART, C.–YOUNG, G. (1936): Approximation of one matrix by another of lower rank [Mátrix közelítése alacsonyabbrendű mátrixszal]. *Psychometrika,* 1: 211–8.

ERVIN, S. M.– FOSTER, G. (1960): The development of meaning in children's descriptive terms [A jelentésfejlődés a gyermekek leíró kifejezéseiben]. *Journal of Abnormal and Social Psychology,* 61: 271–5.

FRIENDLY, M. L (1968): *A multidimensional approach to the assessment of semantic change* [Többdimenziós megközelítés a szemantikai változás becsléséhez]. Kiadatlan diplomamunka. Princeton University.

JOHNSON, S. C. (1967): Hierarchical clustering schemes [Hierarchikus clustersémák]. *Psychometrika,* 32: 241–54.

JONES, L. V.–THURSTONE, L. L. (1955): The psychophysics of semantics: An experimental investigation [A szemantika pszichofizikája. Kísérleti vizsgálat]. *Journal of Applied Psychology,* 39: 31–6.

KRUSKAL, J. B. (1964a): Multidimensional scaling by optimizing goodness of fit to a nonmetrix hypothesis [Többdimenziós skálázás nem metrikus hipotézis mellett az illeszkedés jóságának optimalizálásával]. *Psychometrika,* 29: 1–27.

KRUSKAL, J. B. (1964b): Nonmetric multidimensional scaling: A numerical method [Nem metrikus többdimenziós skálázás. Egy numerikus módszer]. *Psychometrika,* 29: 115–29.

MOSIER, C. I. (1941): A psychometric study of meaning [A jelentés pszichometrikus tanulmányozása]. *Journal of Social Psychology,* 13: 123–40.

ROSENBERG, S.–NELSON, C.–VIVEKANANTHAN, P. S. (1968): A multidimensional approach to the structure of personality impressions [Többdimenziós megközelítés a személyiség impresszióihoz]. *Journal of Personality and Social Psychology,* 9: 283–94.

TANNENBAUM, P. H.–MCLEOD, M. (1967): On the measurement of socialization [A szocializáció méréséről]. *Public Opinion Quarterly,* 31: 27–37.

TUCKER, L. R. (1960): *Determination of generalized learning curves by factor analysis* [Generalizált tanulási görbék meghatározása faktoranalízissel]. ONR Tech. Rep. Princeton, N. J., Educational Testing Service.

TUCKER, L. R. (1964): Systematic differences between individuals in perceptual judgments [Egyének közötti szisztematikus különbségek perceptuális ítéletekben]. In: *Human judgments and optimality.* Szerk. M. W. SHELLY–G. L. BRYAN. New York, Wiley.

(Fordította Szalontai Judit és Boda I. Károly)

Lumír Klimeš

Kísérlet a szociolektusok kvantitatív elemzésére*

A társadalmi dialektusok tárgykörébe tartozó problémák megoldásához a modern nyelvészet eredményei is jelentős mértékben hozzájárulnak. Ennek ellenére legjobb tudomásunk szerint a társadalmi dialektusok kvantitatív szemszögből való elemzésére még senki sem fordított figyelmet (BERRY–VAN DEN BARK 1943).

Tanulmányunk nem foglalkozik a cseh társadalmi dialektusok összes fajtájával, csak a szubsztenderd cseh azon változataival, amelyeket a diákok, a labdarúgók, a bányászok, a postások és a vasutasok használnak. A szubsztenderd nyelv ezen formáit a cseh szakirodalomban általában szlengnek nevezik. A kifejezés ezen használata némileg különbözik az angol, illetve amerikai szakirodalomban megszokottól. Természetesen mind a cseh, mind az amerikai szakirodalomban jelentős terminológiai eltéréseket találhatunk a cseh, illetve az angol nyelv szubsztenderd változatainak megnevezésekor. Tanulmányunkban a „Slovník spisovného jazyka českého" [A sztenderd cseh nyelv szótára] terminológiáját követjük, amely a Csehszlovák Akadémia gondozásában jelent meg, s szerkesztésében számos kiváló cseh nyelvész vett részt. Hasonló okok miatt választottuk a „The Concise Oxford Dictionary" [A mai angol nyelv kéziszótára] (FOWLER–FOWLER 1956) terminológiáját, hiszen lexikográfiai tekintélyéhez kétség sem férhet, és hagyományai is messzire nyúlnak vissza.

Véleményünk szerint a szleng következő aspektusait érdemes kvantitatív szempontból vizsgálni:

1. azon különböző lexikai egységek számát, amelyek a vizsgált szleng (pl. a vasutasok szlengjének) szókincsében egy adott időszakon belül fordulnak elő, például 1966 áprilisában stb.;
2. a lexikai egységek szinonímiáját;
3. a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát;
4. a vizsgált szóanyag mennyiségi fejlődését, azaz azt, hogy milyen mértékben növekszik, illetve csökken az adott szleng lexikai egységeinek száma a vizsgált időszak során, például az utóbbi húsz évben stb.

* KLIMEŠ, LUMÍR: An Attempt at a Quantitative Analysis of Social Dialects. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 4 (1972): 77–93. (A tanulmányban előforduló cseh szavak és címek magyarra fordításban Jiří Pilarský volt segítségünkre.)

1. A lexikai egységek száma

Ha a fent említett szlengfajták szóanyagát tanulmányozzuk, fel kell tételeznünk, hogy jelentős különbség mutatkozik az egyes szlengfajták között lexikai egységeik száma szerint. Az 1. táblázatból nyilvánvaló az eltérés megléte. A lexikai egységek száma szerint szembeszökő különbség van a labdarúgók és a diákok szlengje, valamint a bányászok, a postások és a vasutasok szlengje között: az előbbiek számottevően több szót tartalmaznak. Mintánkban a közös munka által összekapcsolt személyek használta szleng szegényesebbnek mutatkozik azok szlengjétől, akiket a közös érdeklődési terület köt össze.

1. táblázat

Foglalkozás	A vizsgálat helye és ideje	A szlengben előforduló lexikai egységek száma	A fogalmak száma
Bányászok	Tlučná u Plzne 1968	175	162
Postások	Plzeň 1968	102	81
Vasutasok	Plzeň és környéke 1965	288	231
Labdarúgók	Plzeň 1968	602	111
Diákok 10–12. osztály	Plzeň 1963	458	79
Σ	–	1625	664

Nem szükséges külön rámutatni arra, hogy tanulmányunk következtetéseinek helytállósága érdekében mennyire fontos az egyes szlengek lexikai egységeiről (a szlengszókincsről) minél teljesebb listát adni. Az adatok megbízhatósága (ld. 1. táblázat, 3. oszlop) azoktól a módszerektől függ, amelyeket gyűjtésükkor használunk. Ezért megpróbáltunk minden elérhető módszert felhasználni annak érdekében, hogy minél megbízhatóbb eredményeket kapjunk.

1.1. Különösen eredményes módszernek bizonyult a k é r d ő í v e k használata. Ennek során olyan listát küldtünk ki a válaszadók egy reprezentatív mintája számára, amely szlengbeli lexikai egységeket tartalmazott. A listát a vasútállomásokon, bányákban stb. végzett előzetes felmérések alapján állítottuk össze. A válaszadók ezeket egészítették ki, illetve szükség esetén ki is javították őket. A vizsgált szleng lexikai egységeinek számát kielégítő mértékűnek vettük, ha az alábbi feltételek teljesültek:

a) a kérdőívek megfelelő számban érkeztek vissza;

b) a válaszadók nem változtattak a kérdőíven (a szleng lexikai egységeinek számát tekintve), vagy a válaszadóknak csak elhanyagolhatóan kis hányada javasolt néhány változtatást.

Ennek a módszernek egyfelől az az előnye, hogy az adatközlőknek elegendő idejük van a válaszok átgondolására, másfelől viszont nagy hátránya, hogy a kapott válaszok elszigeteltek, nem kapcsolódnak közvetlen módon a válaszadók munkájához.

1.2. A fenti hátrány kiküszöbölhető, ha a szleng vizsgálatára m a g n e t o - f o n t használunk. A legjobb eredmény akkor érhető el, amikor az alanyok nem tudják, hogy beszélgetésüket rögzítik. Ezután a felvétel elemzésre kerül annak érdekében, hogy meghatározzuk a szleng szókincsét és lexikai egységeinek számát. Ez a módszer különösen hasznosnak tűnik, de használatát eléggé korlátozzák az alábbiak:

a) bizonyos körülmények között nem használható a magnetofon (bányákban, ahol a készülék szikrázása bizonyos körülmények között robbanáshoz vezethet, zajos vagy nagyon poros műhelyekben stb.);

b) a felvételek elkészítése, majd átírása meglehetősen munkaigényes és drága;

c) bármilyen hosszúak is a felvételek, előfordulhat, hogy nem tartalmaznak bizonyos ritkán előforduló lexikai egységeket, például olyanokat, amelyeket csak speciális körülmények között használnak.

1.3. A kérdőívek, valamint a magnófelvételek segítségével kapott eredményeket célszerű kiegészíteni, bizonyos esetekben megmagyaráztatni megfelelő adatközlőkkel a velük való b e s z é l g e t é s e k során. Ezeket a személyeket nem lehet véletlenszerűen kiválasztani, hiszen megfelelő személyes tulajdonságokkal kell rendelkezniük, és érdekeltnek kell lenniük a kutatóval való pozitív együttműködésben.

Végül a fenti módszerek kombinálásának ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy a lexikai egységeket teljes mértékben számba vettük (1. táblázat), mivel ritkán előforduló lexikai egységek vagy sajátos vonások kimaradhattak. Természetesen ezek száma valószínűleg nagyon kicsi.

A szleng egyes fajtái között lévő különbség nemcsak a lexikai egységek számában mutatkozik meg, hanem függ az egyes lexikai egységek és azon fogalmak között lévő viszonytól is, amelyek szorosan kapcsolódnak az érintett csoport munkájához vagy érdeklődési köréhez. Valamilyen módon ezeket a viszonyokat is szükséges feltüntetni (1. táblázat, 4. oszlop). A lexikai egységek száma legalább annyi kell hogy legyen, mint a kifejezendő fogalmaké, rendszerint az előbbiek száma meghaladja az utóbbiakét az adott szlengben megjelenő szino-

nimák miatt. A lexikai egységek és a fogalmak közti összefüggés (lexikai egységek : fogalmak) megmutatja, hogy a vizsgált szlengben az egyes fogalmakat csak egy-egy szó fejezi-e ki, vagy pedig szinonimák is megjelennek a nyelvben.

A fogalmak és a lexikai egységek száma közti viszonyt ábra segítségével is megjeleníthetjük (1. ábra). Minden lexikai egységet egy hasáb reprezentál. Az első sor négyzetei egy-egy fogalmat jelölnek. Ha a hasábok a háttér felé terjeszkednek, akkor az adott fogalomnak egy, kettő, három stb. szinonimája van. Ha szükséges, a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát az A–D betűkkel jelölhetjük (ld. alább 243. oldal). Az 1. ábra a diákok szlengjének csak egy kis szeletét reprezentálja, mégpedig az egyestől ötösig terjedő osztályzatokat jelölő lexikai egységeket. Ily módon egyetlen ábra segítségével egyidejűleg három fontos paramétert: a lexikai egységek számát, szinonímiáját és előfordulási gyakoriságát is reprezentálni lehet.

1. ábra

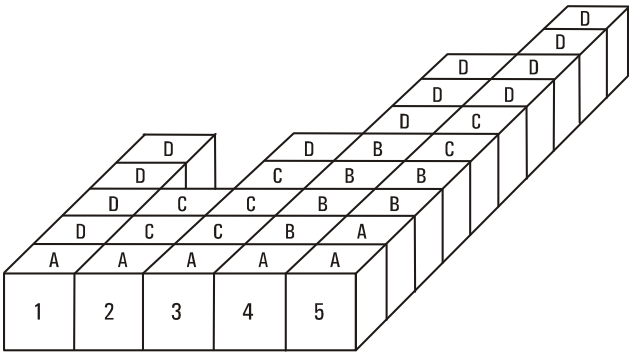

2. A lexikai egységek szinonímiája

A lexikális anyag elemzése során látható, hogy az alapvetően két részre osztható: az egyik részben azon lexikai egységek találhatók, amelyeknek nincs szinonimájuk, a másikban pedig olyanok, amelyek egy vagy több szinonimával is rendelkeznek. Az adatok alapos vizsgálata során kiderült, hogy mélyreható különbség van a szleng bányászok, postások és vasutasok által használt fajtái, valamint a labdarúgók és a diákok által használt szlengfajták között. Az előbbiekben kevés szinonima található, míg az utóbbiak szinonimákban gazdagok, ezt mutatja a 2. táblázat. Ezek az eredmények egyúttal az egyes szlengfajták lexikai egységeinek összes száma között lévő különbséget is megmagyarázzák (1. táblázat): a lexikai egységek összes számát nagy mértékben befolyásolja a vizsgált szleng szinonimák létrehozására való képessége. Fontos hangsúlyozni, hogy a bányászok, postások és vasutasok által használt szlengfajták legfőbb funkciója a

kommunikáció, míg a labdarúgók és a diákok által használt szlengfajták esetében egyértelmű tendencia mutatkozik a minél kifejezőbb szavak használatára (KLIMEŠ 1964: 71–118).

2. táblázat

Foglalkozás	Szinonimák nélküli lexikai egységek	
	Abszolút számok	Relatív számok
Bányászok	152	86,85%
Postások	66	64,70%
Vasutasok	188	65,28%
Labdarúgók	21	3,49%
Diákok 10–12. osztály	22	4,80%
Σ	449	27,64%

A fent említett szlengfajtákban előforduló lexikai egységek alapos elemzése megmutatja, hogy a szinonimák különféle csoportokat alkotnak, amelyek elsősorban az egyes fogalmakat jelölő lexikai egységek számában különböznek egymástól (ld. 3. táblázat). Különösen figyelemreméltó az, hogy a számottevő különbségek ellenére, amelyek a bányászok, postások és vasutasok által használt szlengfajták között mutatkoznak, a szinonimák átlagos száma majdnem ugyanaz a bányászok, postások és vasutasok szlengjében (2,3 vagy 2,4 szinonima egy szinonimacsoportban). Például a bányászok szlengjében hét darab két szinonimából álló csoport van (= 14 lexikai egység), és három olyan csoport, amely három-három szinonimát tartalmaz (= 9 lexikai egység). $\frac{14+9}{10} = 2{,}3$. Ugyanezzel a képlettel számítottuk ki a szinonimák átlagos számát a labdarúgók és a diákok által használt szlengben. Az eredmények nagyon érdekesek: rendre 5,23 és 5,52 (ld. 4. táblázat). Nyilvánvaló, hogy figyelemreméltó különbség van egyfelől a bányászok, postások és vasutasok által használt szlengfajták, másfelől a labdarúgók és a diákok által használt szlengek között a szinonimák számának tekintetében.

3. táblázat

Egy csoportban lévő szinonimák száma *(= N)*	Az *N* szinonimát tartalmazó csoportok száma az alábbi szlengekben:				
	Bányászok	Postások	Vasutasok	Labdarúgók	Diákok
2	7	10	35	22	14
3	3	4	5	22	10
4	–	1	–	18	10
5	–	–	3	10	10
6	–	–	–	13	10
7	–	–	–	7	7
8	–	–	–	5	6
9	–	–	–	3	4
10	–	–	–	4	2
11	–	–	–	2	2
12	–	–	–	–	1
13	–	–	–	–	2
14	–	–	–	2	–
15	–	–	–	–	1
16	–	–	–	–	–
17	–	–	–	–	–
18	–	–	–	–	–
19	–	–	–	1	–
20	–	–	–	–	–
21	–	–	–	1	–
22	–	–	–	–	–
23	–	–	–	–	–
24	–	–	–	–	–
25	–	–	–	1	–
Σ	10	15	43	111	79

4. táblázat

Foglalkozás	Egy csoportban előforduló szinonimák átlaga
Bányászok	2,30
Postások	2,40
Vasutasok	2,33
Labdarúgók	5,23
Diákok	5,52
Összátlag	4,56

Felmerülhet az a kérdés, hogy vajon vannak-e olyan típusok, vagy osztályok a fogalmak körében, amelyeket egy adott szlengfajta esetében a legnagyobb számosságú szinonimacsoportok jelölnek. Lexikális anyagunk mélyreható elemzése azt mutatta, hogy erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. Például a vasutasok szlengjében a legtöbb szinonimát tartalmazó csoportok (egyenként öt szinonima) egy rangidős vasutastisztet jelölnek (*dlouhé dříví* [tkp. hosszú fadarabok], *holubář* [tkp. galambtenyésztő], *škodná* [tkp. kártékony vadállat], *viržinko* [tkp. szivarfajta], *za bukem* [tkp. a bükkfa mögött]), vagy a felvigyázót (*práh* [tkp. küszöb], *sirka* [tkp. gyufa], *švel, švelík, trám* [tkp. gerenda]), míg a postások szlengjében (négy szinonima) a pénzt is tartalmazó postástáskát (*samec* [tkp. szoknyapecér], *úhrnnej* [tkp. együttes, közös], *tvrdej* [tkp. kemény], *vostrej* [tkp. éles]) stb. A diákok szlengjében a legnagyobb számosságú csoport (13 szinonima) a tanárt jelöli (pl. *kantor, prófa, profák, úča* stb.). Ugyanennyi szinonima vonatkozik a WC-re, pl. *hajzl, havaj* (tkp. Hawaii-szigetek), *klub* (tkp. klub), *kuřárna* (tkp. dohányzóhelyiség), *kutloch, ministerstvo úlevy* (tkp. a megkönnyebbülés minisztériuma) stb.

3. A lexikai egységek előfordulási gyakorisága

A szleng egyes fajtái a lexikai egységek előfordulási gyakoriságában is különböznek egymástól. Véleményünk szerint ennek vizsgálatára a legmegfelelőbb módszer a kérdőívek használata. Természetesen az adatok megbízhatósága nagy mértékben függ a válaszadók mintájának reprezentatív voltától, a válaszadók lelkiismeretességétől és a visszaküldött kérdőívek számától. Az adatgyűjtés ezen külső körülményeinek tárgyalása azonban nem tartozik a mi feladataink közé.

Vizsgáljuk meg inkább magukat a kérdőíveket. Minden adatközlő megkapta a vizsgált szlengben előforduló lexikai egységek listáját. Feladatuk az volt, hogy minden lexikai egység mellé az A–F betűk valamelyikét írják, ezek az adott lexikai egység előfordulási gyakoriságáról való véleményüket tükrözték a következő módon: A — nagyon gyakori, B — gyakori, C — mérsékelten gyakori (határozottan kevésbé, mint B, de nagyobb mértékben, mint D), D — ritka, E — nem használom ezt a szót és nem is értem, F — használom a szót, de mégsem ismerem a jelentését. Szükségtelen külön megemlíteni, hogy az utolsó lehetőségre csak a szakmunkástanulók esetében volt szükség, hiszen néhány tanonc átmenetileg használhat egyes szavakat úgy is, hogy nem ismeri azok pontos jelentését a kísérlet ideje alatt.

Jelen tanulmány szerzője először 1964-ben (KLIMEŠ 1964: 104–6, 4. lábj.) használta a fenti módszert, majd 1967-ben (KLIMEŠ 1967). ROSENBERG (1965) hasonló kérdőívvel vizsgálta a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát, és az átlagos gyakoriságot az egyéni becslések átlagértékével adta meg. Az adatközlők feladata az volt, hogy minden szó mellé odaírják az öt betű (A–E) egyikét, ezzel

fejezve ki szubjektív becslésüket az adott lexikai egység előfordulási gyakoriságára vonatkozóan. Ha A-t öttel, B-t néggyel stb. helyettesítjük, akkor az átlagos előfordulási gyakoriságot átlagértékként, egyetlen számmal ki lehet fejezni. — ROSENBERGtől függetlenül mi is megpróbáltuk a fenti eljárást használni (KLIMEŠ 1967: 29–31, 6. lábj.). A betűk számokkal való helyettesítése előnyös, ugyanakkor veszélyt is rejthet magában: a becsléseket aligha kezelhetjük úgy, mintha egy számtani sorozat elemei lennének, viszont a számtani közép meghatározásakor éppen ezt tesszük.

A kérdőíveket az adatközlők általában kétszer, sőt háromszor is kitöltötték néhány hetes szünetekkel az esetleges hibák kiküszöbölése és az egyes becslések stabilitásának igazolása érdekében.

Tegyük fel, hogy egy kérdőív száz lexikai egységet tartalmaz, és hogy a válaszadók száma ötven. Ha minden kérdőívet megfelelően töltenek ki, akkor 100 · 50 = 5 000, az A–F betűkkel kifejezett becslést kell kapnunk az előfordulási gyakoriságokról, például:

1. adatközlő	60 A	20 B	5 C	15 D	0 E	0 F
2. adatközlő	52 A	7 B	13 C	19 D	8 E	1 F
.						
.						
.						
50. adatközlő	71 A	10 B	9 C	5 D	4 E	1 F
	a A	b B	c C	d D	e E	f F

n = 50

$a = \sum_{i=1}^{n}$, azaz = 60 + 52 + … + 71

a + b + c + d + e + f = 5000

A fenti módszer segítségével az alábbi következtetésekhez jutunk:

A szleng két változata között lévő különbség nemcsak a szókincs lexikai egységeinek számában nyilvánul meg, hanem azok előfordulási gyakoriságában is. Ha egy szlengfajtában az A, B csoportokhoz tartozó lexikai egységek vannak túlsúlyban, akkor minden kétséget kizáróan eleven szlengfajtáról van szó, amelynek a lexikai egységeit gyakran használják stb. Ezzel szemben, ha az A + B és a C + D csoportok közti különbség elenyésző, sőt, ha a C + D csoport a domináns, akkor ez a fajta szleng nem eleven, lexikai egységeinek nagy száma ellenére sem. Más szóval, ha két szlengfajta lexikai egységeinek a száma közel egyenlő is, attól még jelentős különbség lehet közöttük, amit a lexikai egységek változó előfordulási gyakorisága okoz.

Ezeket a különbségeket egzakt módon is ki lehet fejezni. Vizsgáljuk meg a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát a bányászok és a postások által használt szlengben. Az eredményeket az 5. táblázat mutatja. Nyilvánvaló, hogy az

A + B csoportok között lévő különbség (85,5%; 89,1%) nem jelentős, de az E csoportok között (1,5%; 12,3%) szignifikáns különbség van.

5. táblázat

Foglalkozás	Az A–E típusú lexikai egységek előfordulási gyakorisága									
	A		B		C		D		E	
	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%
Bányászok	129	74,2	20	11,3	7	3,8	16	9,2	3	1,5
Postások	69	66,9	12	12,2	5	4,5	4	4,1	12	12,3
Σ	198	71,5	32	11,5	12	4,3	20	7,2	15	5,4

4. A szleng szókincsének mennyiségi fejlődése

A szlengszókincs kvantitatív fejlődését két szemszögből közelíthetjük meg: vagy azokat a mennyiségi változásokat tanulmányozzuk, amelyek egy hosszabb időtartam alatt következtek be (4.1.), vagy a szleng lexikai egységeinek számát vetjük össze a személyek életkorával (4.2.). Az első megközelítési mód a bányászok és a diákok által használt szleng tanulmányozásakor bizonyult hasznosnak, a második pedig a szakmunkástanulók szlengjének vizsgálatakor volt gyümölcsöző.

4.1. A bányászok és a diákok szlengjének fejlődése

A bányászok szlengjének fejlődését 1948-tól (KLIMEŠ 1958) nyílt lehetőségünk nyomon követni, míg a diákokét 1963-tól (KLIMEŠ 1964, 4. lábj.).

Az utóbbi húsz évben a bányászok szlengje csak elhanyagolható változásokon ment keresztül. 1948 óta a lexikai egységek összes száma 3,4 százalékkal növekedett, és ugyanebben az időszakban 4,6 százalékkal csökkent (elavult szavak stb.). Természetesen húsz év viszonylag rövid időtartam egy nyelv fejlődésében, de a szakmában ez az időszak nagy horderejű változásokat hozott. Ennek ellenére ezek a változások nem gyakoroltak jelentős hatást a bányászok szlengjére.

Ezzel szemben a diákok szlengje rövid időszak alatt (1963–67) figyelemre méltóbb változáson ment keresztül: 1963-ban a diákok az 1967-es diákszleng teljes szókincsének 45,4 százalékát még nem ismerték. (A példákat lásd a 6. táblázatban.) Nem árt megjegyezni, hogy azok a lexikai egységek, amelyek mind 1963-ban, mind 1967-ben előfordultak, többségükben legalább negyvenévesek, és magas előfordulási gyakoriságúak (A, B). A cseh szlengkifejezések fordítása nem mindig ekvivalens az eredetivel, mivel nem mindig ismerjük a megfelelő célnyelvi szlengkifejezéseket.

6. táblázat

Sztenderd szó	Ekvivalens szleng lexikai egység, amely az alábbiak szerint fordult elő		
	1963-ban és 1967-ben is	csak 1963-ban	csak 1967-ben
ředitel ’igazgató’	*říďa* (tkp. igazgató) *šerif* (tkp. seriff)	*koník* (tkp. kicsi ló) *pan řídící* (tkp. igazgató úr) *říďák* (tkp. igazgató) *říďouš* (tkp. igazgató) *starej* (tkp. főnök)	*direktor* (tkp. igazgató)
ředitelna ’igazgatói iroda’	*šerifárna* (tkp. a seriff irodája) *šerifovna* (tkp. a seriff irodája) *šéfárna* (tkp. a vezér irodája)	*direkce* (tkp. a rendőrség főhadiszállása) *maštal* (tkp. istálló) *místo nahoře* (tkp. felső hely) *síň na nejvyšší úrovni* (tkp. legfelsőbb szintű terem) *šéfárna* (tkp. a vezér irodája) *šerifna* (tkp. a seriff irodája)	*stan* (tkp. főhadiszállás)
vrátnice ’portásfülke’	–	*bachárna* (tkp. a börtönőr szobája) *pašerárna* (tkp. a csempész szobája) *portýrna* (tkp. portásfülke) *recepce* (tkp. recepció) *strážnice* (tkp. őrszoba)	*bouda bdělého oka* (tkp. egy éber szem fülkéje) *celnice* (tkp. vámház) *kukaň* (tkp. a kotló kalitkája)
učit se ’tanul’	*šprkat* (tkp. magol) *šprtat* (tkp. magol) *vrčet* (tkp. dörmög)	*biflovat* (tkp. bifláz) *dřít* (tkp. bifláz) *šrotit* (tkp. bifláz)	*bičovat se* (tkp. sanyargatja magát) *bušit* (tkp. dörömböl) *dřít se* (tkp. bifláz) *šrotit se* (tkp. bifláz)

A bányászok és a diákok szlengje közötti eltérések a szókincs stabilitásának, illetve változásának szempontjából elég egyértelműnek tűnnek.

4.2. A szakmunkástanulók és a diákok által használt szlengfajták fejlődése az életkorbeli különbségek függvényében

4.2.1. A szakmunkástanulók szlengje

A szakmunkástanulók szlengjének vizsgálatakor különösen gyümölcsözőnek bizonyultak a statisztikai módszerek.

Az első és legfontosabb kérdés a következő: mennyi időre van szüksége egy szakmunkástanulónak ahhoz, hogy a szakképzett munkások által használt összes lexikai egységet megismerje? A válasz a 7. táblázatban található.

7. táblázat

Foglalkozás	Tanoncévek száma	A szlengben előforduló lexikai egységek átlagos ismerete (%)
Bányászok	1	43,7
	2	58,9
	3	76,9
Postások	1	53,4
	2	53,4
Vasutasok	1	36,1
	2	38,7
	3	45,5

A fejlődés menete igen eltérő, főleg a tanonckodás utolsó éveiben. Mi okozza azt a különbséget, hogy a fiatal bányászok a felnőtt, képzett munkások szókincsének több, mint háromnegyedét elsajátították, míg a fiatal vasutasok a szleng teljes szókincsének kevesebb, mint felét tanulták meg? A bányász és vasutas tanoncképzés esetleges eltérései nem magyarázzák a fenti jelenséget, mivel mind a fiatal vasutasok, mind a fiatal bányászok együtt dolgoznak a szakképzett munkásokkal a bányákban, illetve a vasútállomásokon képzésük harmadik évében. Véleményünk szerint az eltérés oka a felnőtt bányászok és a felnőtt vasutasok szlengjét jellemző különböző előfordulási gyakoriságokban keresendő. A bányászok által használt szleng szókincsének 74,2 százalékát minősítették a felnőtt bányászok nagyon gyakorinak (A), míg a vasutasszleng szóanyagának csak 52,5 százaléka kapott ilyen besorolást. A nyelvi környezet hatását aligha lehet megkérdőjelezni. Az, hogy a vasutasok szlengjében kevesebb szó fordul elő A gyakorisággal, annak a következménye lehet, hogy ebben a szlengben túl sok szinonima van (ld. 3. táblázat). Ha két vagy még több szlengbeli elem jelöli ugyanazt a fogalmat, akkor ezek előfordulási gyakorisága általában nem lehet A. Természetesen ez a magyarázat nem tekinthető teljesnek, hiszen a lexikai egységek előfordulási gyakorisága más, a beszélők munkájával szoros kapcsolatban lévő tényezőktől is függ, ezek hatása is fontos és széleskörű lehet.

A postások szlengjének elsajátításakor mutatkozó stagnálást tanoncképzési rendszerük felépítésével magyarázhatjuk. Azok a postai tanulók, akik szeptember elején kezdtek el dolgozni a postásiskolában, a teljes szlengszókincs 39,4 százalékát sajátították el két hónap alatt. E gyors fejlődés oka az, hogy a postai tanulók már a kezdetektől együtt dolgoznak a szakképzett postai dolgozókkal a

postákon, így néhány hét alatt megismerik a postai munka legfontosabb jellemzőit és kifejezéseit. A postai tanulók tehát nincsenek elszigetelve az iskolában tanulmányaik első évében, szemben a bányász- és vasutastanulókkal. Későbbi fejlődésük viszont aránylag lassú, hiszen a felnőtt postai dolgozókkal való kommunikációhoz szükséges legfontosabb és legsürgetőbb elemeket már az első két hónap során elsajátították. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy a postásszleng teljes szóanyaga mindössze 102 elemből áll, míg a vasutasok szlengje nem kevesebb, mint 288 szót tartalmaz (ld. 1. táblázat). Nyilvánvalóan könnyebb a postástanulóknak összesen annyi szót megtanulni, amennyi a fiatal vasutasok által elsajátítandó szavaknak csak kevesebb, mint a felét teszi ki.

Vizsgáljuk most meg egy 19 vasutastanoncból álló minta esetén a szlengszókincs fejlődését. Az első felmérés 1967 májusában történt, amikor a tanulók elhagyták az iskolai műhelyt, és felnőtt vasutasokkal kezdtek el dolgozni. Ugyanezen tanulók második ellenőrzése 1968 februárjában volt. A tanulók a fentebb említett kérdőívet töltötték ki. Bizonyos fokú előremenetelt vártunk a szleng szóanyagának ismeretét tekintve. A statisztikai eredmények a 8. táblázatban találhatók.

8. táblázat

A vizsgálat ideje	$\bar{x}$	x_{min}	x_{max}	V	Me
1967. 05. 02.	64,9	46	134	88	61
1968. 02. 12.	81,5	41	151	110	63

$\bar{x}$ = a lexikai egységek átlaga
x_{min}, x_{max} = szélsőértékek
V = a sorozat terjedelme (x_{max} - x_{min})
Me = medián

Felmerül az a kérdés, hogy vajon különbözőként kezelendő-e a két halmaz vagy sem. Az első halmaz (m, 1967. május) 20 elemből áll, a második (n, 1968. február) 19-ből. Azon hipotézis tesztelésére, hogy a két halmaz között lévő eltérés nem szignifikáns, a mediántesztet (SIEGEL 1956) alkalmaztuk. Mivel a teszt-statisztika S = max (11,7) kisebb, mint a kritikus érték: 13,0 (m = 20, n = 19), így a H_0 kiinduló hipotézis elvethető α = 0,05 szignifikancia-szintnél.

Ezen eredmények alapján feltehetjük, hogy a fenti minta esetén a szleng szókincsének ismerete nem növekedett számottevően kilenc hónap alatt, annak ellenére, hogy a tanulók felnőtt vasutasok között töltötték ezt az időszakot.

Ezek az eredmények nem egyeznek meg a postástanulók szókincsfejődésének tendenciájával: a postástanulók a teljes szlengszókincs 39,4 százalékát sajátították el az első két hónap során (ld. 247. oldal). A különbség okának feltárásakor

figyelembe kell vennünk azt, hogy a postástanulóknak azokat a legfontosabb lexikai egységeket kellett megtanulniuk, amelyek munkájuk során nélkülözhetetlenek voltak. Ezzel szemben a vasutastanulók már tanulmányaik második évében jártak kísérletünk idején, a legfontosabb szlengbeli lexikai egységeket már az első évben megismerték, így a második év során szókincsük fejlődése viszonylag lassú volt (ld. 7. és 8. táblázat). Mivel a vasutastanulók nem dolgoztak együtt a felnőtt vasutasokkal az első évben (ellentétben a postástanulókkal), így a szlengszókincsnek csak aránylag kis hányadát sajátították el.

4.2.2. A diákok szlengje

Kétségtelenül igaz az, hogy a felsőbb osztályok tanulói jobban ismerik a diákszlenget a fiatalabb tanulóknál, ezt nem szükséges statisztikai módszerekkel igazolni. Elemzésre szorul viszont ennek a fejlődésnek a tapasztalati görbéje, és az egyes osztályok között lévő kölcsönös mennyiségi viszonyok.

A fejlődés statisztikai felméréséhez olyan kérdőívet használtunk, amely az iskolai élettel kapcsolatos irodalmi, nem köznyelvi szavak teljes listáját (95 szót) tartalmazta. Az egyes szavak csak egy fogalmat jelöltek, és a listában természetesen nem fordultak elő szinonimák. A diákok feladata az volt, hogy minden irodalmi szó mellé írják oda annak egy, vagy több szlengbeli megfelelőjét. A diákok életkorára való tekintettel (10–13 év) nem kértük tőlük azt, hogy becsüljék meg a szlengbeli lexikai egységek előfordulásának gyakoriságát. A kísérletet 1969. június 27-én végeztük el egy kilenc osztályos általános iskolában, Bolevecben (Plzeň). Az eredményeket a 9. táblázatban láthatjuk.

9. táblázat

Osztály	n	$\bar{x}$	x_{min}	x_{max}	V	Me	Mo
5. b	32	9,10	1	17	16	10	10
6. a	16	27,12	20	43	23	26,5	24 25 26 27 28
6. b	19	19,58	13	26	13	21	21
7. a	30	23,70	12	36	24	22	22
7. b	30	34,00	18	57	39	33	29
8. a	27	28,85	15	42	27	31	27 28 30 32 37
8. b	28	19,45	5	37	32	19	19 25 28
Σ	182	22,81	1	57	56	22	22

n = az osztály tanulóinak száma
$\bar{x}$ = egy kérdőívben előforduló szlengszavak átlagos száma
x_{min}, x_{max} = szélsőértékek
V = a sorozat terjedelme (x_{max} - x_{min})
Me = medián

Mo = módusz

A szlengszavak átlaga között jelentős eltérések vannak (pl. 6. a–6. b, 6. b–7. b stb.), viszont a szlengszavak átlaga a 6. b és a 8. b osztályokban közel egyező. A legnagyobb eltérés az ötödik és hatodik osztályok között van. Ez összhangban van eddigi tapasztalatainkkal: a hatodik osztályban használatos tanítási módszer lényegesen eltér az ötödik osztályban használttól, mivel a hatodik osztályban több tantárgyat tanulnak, több tanárral stb.

Az előző bekezdésben megpróbáltuk megállapítani, hogy hány szlengszó szerepelt egy kérdőívben. Tehát az eredmények azt mutatják, hogy egy tanuló átlagosan hány szlengszót használt egy kérdőívben, például az 5. b osztályban 291 : 32 = 9,10 (ld. 9. táblázat).

Azonban a diákok szlengjét célszerű egy másik szempontból is megvizsgálni: fel kell tárni, hány lexikai egység (különböző szó) fordul elő egy adott osztályban. Például az 5. b osztályban 32 tanuló volt, természetesen ugyanennyi kérdőívet töltöttek ki, és ezek összesen 291 szót tartalmaztak. Azonban a legtöbb szó vagy minden kérdőívben szerepelt, vagy legalábbis a kérdőívek többségében előfordult, azaz az egy osztályban megjelenő különböző szavak (lexikai egységek) száma viszonylag alacsony volt, a fenti esetben csak 46. Tehát az 5. b osztály 32 tanulóját egy közösségként kezelve, ez a közösség csak 46 szót ismert, egy tanuló átlagosan 46 : 32 = 1,55 szót. Természetesen az egyes kérdőívekben szereplő szavak tényleges száma meglehetősen változó, ez a 10. táblázat ötödik és hatodik oszlopában is látható (x_{min}, x_{max}).

10. táblázat

Osztály	*n*	*l*	$\bar{x}$	x_{min}	x_{max}	*Me*	*Mo*	*Ir*
5. b	32	46	1,44	1	29	3,5	1	6,33
6. a	16	75	4,69	1	16	5	1	5,79
6. b	19	81	4,27	1	18	3	1	4,59
7. a	30	109	3,63	1	28	2	1	6,52
7. b	30	140	4,66	1	27	3	1	7,29
8. a	27	164	6,07	1	27	2	1	4,75
8. b	28	146	5,22	1	26	1	1	3,73
Σ	182	761	4,18	1	29	2	1	5,46

l = a szleng lexikai egységeinek összes száma az osztályban
$\bar{x}$ = egy lexikai egység átlagos előfordulási gyakorisága
Ir = az ismétlődés mutatója (szlengszavak száma : szleng lexikai egységek száma)
Egyéb rövidítések: ld. 9. táblázat

A 9., 10. táblázat között lévő mennyiségi különbségek igen érdekesek: a nyolcadik osztályok tanulói több lexikai egységet ismertek a hetedikeseknél (10. táblázat), de nem használták ezeket olyan gyakran (9. táblázat). Ezt az ismétlődések mutatója is alátámasztja (10. táblázat, *Ir* oszlop): a nyolcadik osztályokban egy szleng lexikai egység 3,73-szor vagy 4,75-ször fordult elő (a kérdőívekben), ezzel szemben a hetedik osztályokban 6,52-ször vagy 7,29-szer. Úgy tűnik, hogy a tanulók számában mutatkozó jelentéktelen különbség nem befolyásolta szignifikánsan az eredményeket.

Minden osztály esetében vannak olyan lexikai egységek, amelyek csak egyszer fordultak elő. Ezzel szemben olyan lexikai egységek, amelyek egy adott osztály esetén kivétel nélkül minden kérdőívben szerepeltek ($x_{max} = n$) csak a 6. a és 8. a osztályokban jelennek meg (10. táblázat). Ami $\bar{x}$-t, *Me*-t és *Mo*-t illeti, feltehetjük, hogy mintánk osztályaiban azon lexikai egységek vannak túlnyomó többségben, amelyek viszonylag kis gyakorisággal fordulnak elő. Ez a 11. táblázatból is kiderül.

11. táblázat

Osztály	*l*	*h*	
		Abszolút szám	%
5. b	46	5	10,87
6. a	75	21	28,00
6. b	81	13	16,05
7. a	109	18	16,52
7. b	140	24	17,15
8. a	164	20	12,19
8. b	146	16	10,96
Σ	761	117	15,38

l = a szleng lexikai egységeinek összes száma az osztályban
h = azon lexikai egységek száma, amelyek a tesztek felénél többen is előfordultak az osztályban

Tegyük fel, hogy egy bizonyos osztályban *l* lexikai egység fordult elő (például az 5. b-ben $l = 46$). Elvileg lehetséges, hogy minden diák 46 lexikai egységet írt a kérdőívbe, így minden osztály esetén $n \cdot l$ szót várhatunk, például az 5. b-ben $32 \cdot 46 = 1472$. Természetesen egyetlen osztályban sem született ilyen eredmény. Ha $n \cdot l$-t tekintjük száz százaléknak, akkor az egyes osztályokban ténylegesen kapott szlengszavak száma, a megvalósulás foka, százalékosan kifejezhető, például az 5. b osztályban 291 szlengszó van ($9{,}10 \cdot 32$, ld. a 9. táblázatot), azaz az elvárt 1472-nek a 19,77 százaléka. Az egyes osztályokban a következőképpen alakulnak az eredmények (százalékosan): 5. b: 19,77; 6. a: 36,17; 6. b: 24,17; 7. a: 21,74; 7. b: 24,28; 8. a: 17,59. 8. b: 13,31.

Tehát, a szlengbeli lexikai egységek inkább egyedi, mint közös elemként vehetők figyelembe az osztály szlengszókincsében. A lexikai egységek alacsony előfordulási gyakoriságával (10. táblázat) való összefüggés is világos.

A diákok szlengjében a szinonímia elég nagy arányban jelenik meg, például a 8. b osztály 146 lexikai egysége között 51 szinonima van. Például a sztenderd *propadnout* 'megbukik' szó a következő szinonimákkal rendelkezik: *buchnout* (tkp. becsapják), *prolítnout* (tkp. elrepül), *rupnout* (tkp. elpattan), *sedět* (tkp. ül), *zůstat sedět* (tkp. ülve marad); *vysvědčení* (tkp. bizonyítvány), *glejt* (tkp. menlevél), *poukázka na výprask* (tkp. verésre szóló utalvány), *vystrčení*, *vystrčko*, *vystrko* (tkp. kirúgás).

Ezeket a szinonimákat többnyire csak egyénileg használják a tanulók, nem az egész osztály használja őket. Ha minden tanuló, vagy legalábbis az osztály többsége használná őket, akkor a 11. táblázatban található eredmények számottevően nagyobbak lennének.

Mivel a diákok szlengjében az alacsony előfordulási gyakoriságú, többnyire egyéni használatú lexikai egységek vannak többségben, ez a szleng gyors és messzemenő változásokon megy keresztül, nagyszámú szókincsének dacára. Így nem alkot homogén nyelvi környezetet az első osztályosok számára, ahogyan azt a bányászok szlengje teszi. Az utóbbi esetben a szleng komoly kommunikációs feladatot tölt be, a fiatal és a felnőtt bányászok között a közös szlengszavak tartják fenn a kapcsolatot. Ezzel szemben a diákok szlengjének csak egy kis magja mondható stabilnak, ezt öröklik az ifjabb tanulók (KLIMEŠ 1964: 104–7, 4. lábj.). Ez majdnem minden diákot új szlengszavak alkotására ösztönöz, pusztán a szórakozás kedvéért. A diákok élete változatos és derűs, ezek a körülmények a lexikai egységek számára is kihatnak, hiszen ezeknek a szavaknak az előfordulási gyakorisága rendszerint alacsony. Így ugyanazon iskola két osztálya között jelentős szlengbeli különbségek lehetnek. Hasonló eltéréseket figyelt meg a katonák szlengjében RIPPL (1943).

5. Befejezés

Jelen tanulmány azokat a mennyiségi viszonyokat igyekezett feltárni, amelyek a bányászok, postások, vasutasok, labdarúgók és diákok által használt szlengfajták struktúrájában rejtőznek. Figyelmet fordított az adott szleng szókincsében található lexikai egységek számára, szinonímiájára, a szlengbeli lexikai egységek előfordulási gyakoriságára és a szleng kvantitatív fejlődésére, különösen a szakmunkástanulók esetében. A mennyiségi eredményeket kérdőívek, magnófelvételek és az adatközlőkkel való beszélgetések felhasználásával kaptuk, ezek mind hozzájárulhatnak a szleng struktúrájának alaposabb megismeréséhez. Például nem csupán a szlengben szereplő lexikai egységek összes számának ismeretére lehet szükség, hanem azok előfordulási

gyakoriságára is. Ez lehetővé teszi, hogy pontosan megállapítsuk az adott szleng életképességét. Kvantitatív és statisztikai módszerek használata nélkül lehetetlen lenne megbecsülni a szakmunkástanulók szlengjének növekedését, vagy azt, hogy hány hónapra, vagy évre van szükségük a tanoncoknak a képzett munkások által használt szleng elsajátításához. Módszerünk hasznosnak bizonyul akkor is, amikor a diákok szlengjének számos és majdnem folyamatosan történő változásait szeretnénk megmagyarázni: az egyik ok nem más, mint a lexikai egységek többségének alacsony előfordulási gyakorisága. A fiatalabb diákok szlengje a hatodik osztályban fejlődik a legintenzívebben (az alsóbb osztályokhoz viszonyítva). Az idősebb diákok (a kilencosztályos iskola nyolcadikosai) több lexikai egységet ismernek, de nem használják azokat olyan gyakran. Az azon személyek által használt szleng, akiket a közös munka kapcsol össze (pl. bányászok), kvantitatív szempontból jelentős mértékben eltér azok szlengjétől, akiket nem a munkájuk, hanem közös érdeklődésük köt össze (pl. labdarúgók).

A számos nehézség ellenére a kvantitatív és statisztikai módszerek alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy új információkat nyerjünk az egyes szlengfajták struktúrájáról és fejlődéséről. Tudomásunk szerint ezek a módszerek ebben a tanulmányban kerültek először szélesebb körű alkalmazásra.

Irodalom

BERRY, L. V.–VAN DEN BARK, MELVIN (1943): *The American Thesaurus of Slang* [Amerikai szleng thesaurus]. New York.

FOWLER, H. W.–FOWLER, F. G. (1956): *The Concise Oxford Dictionary of Current English* [A mai angol nyelv kéziszótára]. 4th ed. revised by E. MCINTOSH. Oxford.

KLIMEŠ, L. (1958): Hornický slang na dole Krimich v Tlučné u Plzně [A Plzeň melletti Tlučná Krimich bányájának szénbányász szlengje]. *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni, Jazyk a literatura 1.* Praha. 135–46.

KLIMEŠ, L. (1964): Slang plzeňských studentů [A plzeňi diákok szlengje]. *Sborník Pedagogického institutu v Plzni, Jazyk a literatura 5.* Praha. 71–118.

KLIMEŠ, L. (1967): Západočeský železniční slang [A nyugat-csehországi vasutasszleng]. *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni, Jazyk a literatura 7.* Praha. 15–36.

RIPPL, E. (1943): *Die Soldatensprache der Deutschen im ehemaligen tschecho-slowakischen Heer* [A németek katonai nyelve az egykori csehszlovák hadseregben]. (Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde. Bd. 26.) Liberec-Lipsko.

ROSENBERG, S. (1965): *The Influence of Grammatical and Associative Habits on Verbal Learning* [A grammatikai és az asszociációs szokások hatása a szóbeli tanulásra]. New York–London. 121–5.

SIEGEL, S. (1956): *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences* [Nem parametrikus statisztika a viselkedéstudományok számára]. New York.

Slovník spisovného jazyka českého [A sztenderd cseh nyelv szótára]. Praha, 1966.

(Fordította Tóth Enikő)

Michael A. K. Halliday

Ellennyelvek*

A különböző *anti-/ellen-* előtagú szavak közül — úgymint *antibiotikum, antitest, antiregény, ellenanyag* stb. — itt az ellentársadalommal foglalkozunk. Az ellentársadalmat egy másik társadalmon belül hozzák létre, az utóbbi tudatos alternatívájaként. Egyfajta ellenállás ez, és a passzív együttélés vagy pedig az aktív ellenségeskedés, végső esetben a pusztítás formáját öltheti.

Az ellennyelv nemcsak párhuzamosan fejlődik az ellentársadalommal, hanem annak terméke. Keveset tudunk mind a folyamatról, mind annak eredményéről, mivel a rendelkezésre álló anyag legnagyobb része regényes útleírások szintjén van, azonban nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy egy ellentársadalom kapcsolata az ellennyelvvel megközelítőleg olyan, mint a nyelv és a társadalom kapcsolata. Ez a viszony mindkét esetben a fennálló szociolingvisztikai rendet tükrözi. Köztudott az emberi lét más aspektusainak, úgymint a társadalmi rendnek vagy az egyéni pszichének a vizsgálata alapján, hogy a patologikus megnyilvánulások megjelenésükkor a „normálistól" csak ritkán különülnek el egyértelműen. Tehát a szociolingvisztikai patológia tanulmányozásával mélyebb betekintést nyerhetünk a társadalmi szemiotikába.

Az Erzsébet-kori Angliában alakult ki a csavargók, avagy THOMAS HARMAN divatosan gúnyolódó elnevezésével a *cursitors* 'futárok' ellenkultúrája, akik a bevett társadalom javaiból kirekesztve éltek, és akiknek saját tolvajnyelvük volt, az úgynevezett *pelting (= paltry) speech* ('hitvány beszéd'), amelyre gyakran találni utalást a korabeli írásokban, bár anélkül, hogy részletesen ismertetnék vagy pontosabban illusztrálnák ezt a nyelvhasználatot. A modern Calcutta ellentársadalmának magasan fejlett nyelvét jól dokumentálja BHAKTIPRASAD MALLIK „Language of the Underworld of West Bengal" (1972) című könyvében. A lengyel börtönök és javítóintézetek szubkultúrája, ADAM PODGÓRECKI (1973) szavaival a „második élet", *grypserká*-nak nevezett fejlett ellennyelvvel rendelkezik. A következőkben e három nyelvet vizsgáljuk meg.

Mi jellemzi az ellennyelveket? Az egzotikus kultúrák korai írásos emlékeihez hasonlóan általában szógyűjtemények formájában jutnak az információk a birtokunkba. Ezek a listák csak igen kevés értelmezési lehetőséget adnak, igaz, ebben a kontextusban talán valamivel többet tudhatunk meg belőlük, mint más esetek-

* HALLIDAY, MICHAEL A. K.: Anti-Languages. *American Anthropologist,* 78 (1976): 570–84.

ben, az ellennyelvnek és annak a nyelvnek a különleges kapcsolatából adódóan, amellyel szembehelyezkedik.

Legegyszerűbb formájában az ellennyelv azt jelenti, hogy régi szavakat újakkal helyettesítenek, azaz relexikalizálják a nyelvet. Nem szabad azt hinnünk, hogy az ellennyelv minden esetben hasadási folyamattal, egy már meglévő nyelvről leszakadva jön létre. Ez is egy lehetőség azonban, és ez az általánosítás megkönnyíti a téma tárgyalását. Ez a relexikalizáció jellemzően részleges, nem teljes: egy nyelv nem minden szavának van meg az ellennyelvi megfelelője. (A teljes relexikalizáció érdekes esete a DIXON (1972) által leírt dyirbal* anyósnyelv, amely valószínűleg az ellennyelvhez hasonló jelenség, hiszen ezt a nyelvet használja a felnőtt férfi a közeli rokonaival való kapcsolattartásban, akik amolyan intézményesült ellentársadalmat képeznek a társadalmon belül.) Itt az „azonos nyelvtan, eltérő szókészlet" elve érvényesül, de a szókészlet csak bizonyos területeken különbözik, jellemzően azokon a területeken, amelyeknek központi szerepük van a szubkultúra életében, és amelyek leginkább megkülönböztetik ezt az uralkodó társadalmi rétegektől. Így például új szavakat találunk különböző bűncselekményfajtákra, valamint a bűnözők és áldozatok típusainak megkülönböztetésére, a szakma eszközeire, a rendőrség és az igazságszolgáltatás képviselőinek megnevezésére, büntetésfajtákra, büntetés-végrehajtási intézetekre és hasonlókra. A pelting speech Erzsébet-kori krónikásai húsznál is több terminust sorolnak fel a csavargók főbb csoportjainak a megkülönböztetésére, úgymint *upright man* 'bandavezér, strici' (tkp. egyenes ember), *rogue* 'gazfickó', *wild rogue* 'koldus' (tkp. vad gazfickó), *prigger of prancers* 'lótolvaj', *counterfeit crank* 'színlelt epilepsziás', *jarkman* 'irathamisító', *bawdy basket* 'feslett nőszemély' (tkp. feslett kosár), *walking mort* 'koldusnő' (tkp. sétáló halál), *kinchin mort* 'prostituálttá nevelendő gyereklány' (tkp. gyermekkorú halál), *doxy* 'szajha' és *dell* 'az alvilágban élő fiatal szűzlány'. A listán szerepel a gyakran roppant kidolgozott bűncselekmények elkövetésében különböző szerepet betöltő bűnözők megkülönböztetésére, valamint a követendő stratégiáknak a megnevezésére szolgáló több kifejezés, amely stratégiákat együttesen „törvényeknek" neveznek. Így például létezik a *lifting law* 'a csomaglopás törvénye', amelyben a *lift*, a *marker* és a *santer* vesz részt (vagyis az, aki ellopja a csomagot, az, akinek átadja, és végül az, aki elviszi a csomagot a tett helyszínéről). Szintén külön nevük van a lopásnál használt szerszámoknak, például *wresters* (zárfeltörésnél), az ellopott tárgyaknak, például *snappings* 'erőfeszítés nélkül megszerzett tárgyak' (tkp. csettintés) vagy *garbage* (tkp. szemét), valamint a különböző kiróható büntetésfajtáknak, mint *clying the jerk* 'ostorozás' vagy *trining on the chats* 'akasztás'.

* Ausztrál bennszülött nyelv. (*A szerk.*)

A felsorolt jegyek tipikusan a tolvajnyelvről (Erzsébet-kori nevén *cant*-ról) alkotott fogalmaink részét képezik. Önmagukban ezek csupán egy speciális regiszter szaknyelvi vagy félig szaknyelvi elemei. Csak akkor alkotnak ellennyelvet, ha a bűnözői ellenkultúra tevékenységével összefüggő szakzsargont is ezen ellennyelv részének tekintjük.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy valamiképpen ezek a tisztán szaknyelvi elemek is életnagyságúnál nagyobbnak tűnnek. Ezeken a területeken a nyelvnek nem csupán a *re*lexikalizációjáról van szó: a nyelv *túl*lexikalizált. A calcuttai alvilág nyelvéről készült felmérésben MALLIK a ’bomba’ szónak 21, a ’rendőr’ szónak pedig 41 megfelelőjét említi (1972: 22–3). Néhány ezek közül speciális alkategóriák megkülönböztetésére szolgáló szakmai kifejezés. Többségük azonban hagyományos értelemben vett szinonima, és elburjánzásukat a szlenget tanulmányozók az eredetiség soha véget nem érő keresésével magyarázzák, amelynek célja részben elevenebbé, humorosabbá tenni a kommunikációt, más esetekben pedig a titoktartás szolgálata.

Itt azonban ennél többről van szó. Ha egy általános összehasonlítást végzünk az alvilág és a felszín nyelvei között, azt látjuk, hogy funkcionális irányultságukat tekintve a konkrét szemantika helyett az interperszonalitásra és a textualitásra helyezik a hangsúlyt. Mind a textuális (JAKOBSON fogalmával élve az üzenetközpontúság), mind az interperszonális (a feladó—címzett hangsúlyozása, habár később ezt inkább mint társadalomközpontúság irányába történő elmozdulást kell értelmezni) irányultság következtében szükségszerűen kialakul a túllexikalizáció. A textualitás azáltal mutat ebbe az irányba, hogy verbális versengés és paládé formájában jelentkezik, ahol mindennemű metaforikus körülírást (kenning) nagyra értékelnek, az interperszonalitás pedig azáltal, hogy a szinonimákat egyértelműen megkülönböztetik egymástól az általuk kifejezett attitűd alapján. A ’lány’ szó MALLIK által felsorolt 24 szinonimája lefedi a szó összes lehetséges konnotációját, lévén, hogy — MALLIK megjegyzése szerint — „az alvilág nyelve [néhány kivételtől eltekintve] alapvetően a férfiak nyelve” (1972: 27).

Mindkét jellemvonás megtalálható a sztenderdben is, ahol a textuális és az interperszonális értelem a tapasztalati értelemmel együtt diskurzussá fonódik. Az általunk ellennyelveknek nevezett jelenséget ebbe az irányba v i s z o n y l a g n a g y o b b fokú eltolódás jellemzi. A szavak, a hangok és a nyelvi szerkezetek minden nyelvben társadalmi értékkel töltődnek fel, s feltehetően az ellennyelvben ezek a társadalmi értékek hangsúlyosabbá válnak. BERNSTEIN (1974) szerint ez a „szociolingvisztikai kódolás orientációja” (sociolinguistic coding orientation), vagyis bizonyos jelentésmódoknak bizonyos társadalmi összefüggésekkel való asszociálásának hajlama. Az ellennyelvjelenség bármiféle értelmezésének része annak magyarázata, hogy egy kultúrán belül milyen jelentéscserén mennek át a szavak különböző környezetekben.

A következőkben megpróbáljuk pontosan meghatározni, miért is használják az ellennyelveket. MALLIK „nagyszámú bűnözőnek és társadalmon kívüli elemnek" (összesen négyszáznak) tette fel ezt a kérdést. 385-en válaszoltak (ebből 26 'nem tudom'-mal), és 158-an a titoktartás szükségességével, 132-en a nyelvben rejlő kommunikatív erővel vagy a nyelvhasználat művészi voltával magyarázták az ellennyelv használatát. PODGÓRECKI második életről szóló beszámolójában mindkét jellemvonás kiemelt jelentőséggel bír: egy fegyenc a *balek* szintjére degradálódik a társadalmi hierarchiában, ha a verbális versengés szabályait megszegi vagy ha „eladja a titkos nyelvet a rendőrségnek" (1973: 9). Habár az ellennyelvet zártkörű kommunikáció és nyelvi bűvészkedés céljára használják, ez nem jelenti még azt, hogy elsősorban ezek miatt jött létre. Létrehozható egy külön nyelv pusztán a verbális versengés és a parádé céljára, de úgy tűnik, ez aligha szolgáltatna elegendő magyarázatot a jelenség egészének eredetére. A titoktartás vonása jól ismert a „népi ellennyelvészetből", azaz a tagok és kívülállók arról szóló fejtegetéseiből, hogy mivel magyarázható az ellennyelvek használata. Kétségkívül igaz, hogy adott esetben a csapatmunka sikere áll vagy bukik azon, hogy a tettesek közötti kommunikáció érthető-e az áldozat számára, vagy hogy a fegyencek között az üzenet továbbítása az őrök részvétele nélkül történik-e meg. A titoktartás ugyan stratégiai szempontból az ellennyelvek szükséges jellemzője, azonban kevéssé valószínű, hogy létezésük egyik fő oka lenne. A titoktartás inkább a zsargonra jellemző vonás, mintsem a nyelv meghatározója.

Mi áll tehát az ellennyelv kialakulásának hátterében? Az, hogy a „balekká válás" egy másik lehetősége a „grypserka megtanulásának szándékos visszautasítása". PODGÓRECKI tanulmányából tehát világosan kitűnik, hogy a „második élet" és a vele asszociált ellennyelv elválaszthatatlanul összefonódik. A grypserka tehát nemcsak egy szabadon választható adalék, amely versengéssel és magamutogatással hivatott felékesíteni a fegyencéletet, miközben sikeresen palástolja azt az őrök előtt, hanem sokkal inkább a „második élet"-jelenség létezésének alapvető eleme. PODGÓRECKI összegzésében:

> A második élet lényege a szekuláris rétegződés, azaz a fegyencek felosztása az 'emberek' és 'balekok' csoportjába… Az emberek függetlenek, és uralkodnak a balekok fölött. A második élet mindennapjai erőteljesen ritualizáltak. Ezeknek a rituáléknak az összességét nevezik grypserkának (a *grypa* szlengszóból, ami a börtönbe titokban be- vagy onnan kicsempészett levelet jelent). S. MALKOWSKI meghatározása szerint ez „a fegyencek nyelve és annak nyelvtana". Ebben a nyelvben bizonyos… szavak… sértőek és kényelmetlenek a beszélőnek vagy a megszólítottnak (1973: 7).

A kutató figyelme a rituális sértegetés és titoktartás szokott kettősségének kontextusában terelődhet a nyelvre. Azonban PODGÓRECKI a „második életről" írott tanulmányában rámutat arra, hogy itt sokkal többről van szó, mint az időtöl-

tés egy módjáról. Ez egyrészt egy élesen tagolt társadalmi rend megnyilvánulása, másrészt pedig egy alternatív társadalmi realitás hordozója.

Alaposabb vizsgálat után a lengyel kutatók rájöttek arra, hogy az „emberek—balekok" csoportosítás csak a fő vonulata egy sokkal tagoltabb társadalmi hierarchiának. Az „emberek" csoportján belül két alcsoportot, a „balekok"-nál hármat különböztettek meg. Bizonyos fokú mobilitás ugyan létezett a csoportok között, de aki egyszer elérte a ranglétra tetejét vagy legalsó fokát, az ott is maradt. Más változókat is megkülönböztettek, úgymint életkor, származás (városi/vidéki), az elkövetett bűncselekmény jellege, a büntetett vagy büntetlen előélet (kezdő bűnöző vagy régi visszaeső), és az ezekben a hierarchiákban elfoglalt hely alapján rangsorolták az egyént a börtön társadalmi szerkezetében. Ugyanakkor figyelembe vették a szabad alvilágban elfoglalt helyét is, ami — más tényezőkkel együtt — azt mutatta, hogy a „második élet" nem a börtön vagy a börtönbeli viszonyok terméke, hanem a külső bűnözői szubkultúrából került be a börtönbe. Azonban

> …a bebörtönzöttek a saját társadalmi rendszerükben a kasztrendszeren alapuló egyedülálló rétegződést hoznak létre. Az egy adott kaszthoz való tartozást a „második élet" esetében nem az adott társadalmi háttér vagy a fizikai adottságok határozzák meg, hanem elsősorban az, hogyan viszonyul a fegyenc azokhoz a bűvös szabályokhoz, amelyeknek semmiféle funkcionális szerepük nincs az adott társadalmi rendszeren belül. Ezeknek a szabályoknak a kasztrendszer fenntartása az egyetlen feladata (1973: 14).

PODGÓRECKI összehasonlítja ezeket az adatokat az Amerikai Egyesült Államokból származó kutatási eredményekkel, és ebből kitűnik, hogy az USA-ban is létezik egy hasonló társadalmi rend a büntetés-végrehajtási intézetekben, a kettő pedig annyiban különbözik egymástól, amennyiben mindkét ellentársadalom annak a társadalmi rendszernek a torzított képe, amelyből származik.

PODGÓRECKI idéz olyan magyarázatokat, amelyek az elszigeteltségben és a szexuális élet szabályozásának szükségességében látják a „második élet" gyökerét, és elutasítja őket nem kielégítő mivoltuk miatt. Véleménye szerint ez az életforma inkább a nyomás alatt kialakult belső szolidaritás megtartása iránti igényből fakad, s büntetések és jutalmazások halmozódása révén jön létre:

> A „második élet" rendszere átalakítja a büntetések univerzális kölcsönösségét a büntetések és jutalmazások hálózatává, amelyet a rétegződés elvei határoznak meg. A közösség bizonyos tagjai olyan helyzetben vannak, hogy át tudják alakítani a büntetést jutalmazássá.
>
> Azt mondhatjuk, hogy ennek a mesterségesen előidézett társadalmi rétegződésnek vannak olyan, a kollektív képviseletre jellemző vonásai, amelyek a meglévő igények rendszerét a társadalom életének olyan működőképes szövedékévé alakítják, amely megpróbálja az adott körülmények függvényében kielégíteni ezeket az igényeket. (1973: 20)

A képlet tehát:

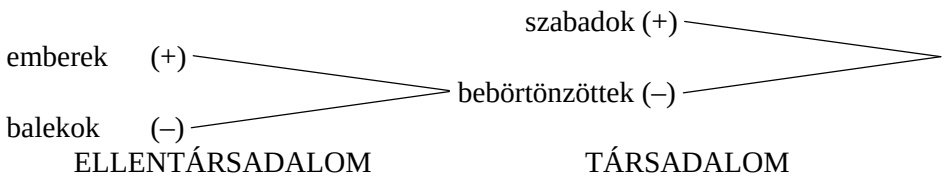

azaz a LÉVI-STRAUSS-i aránypár, vagyis $b_1 : b_2 :: a : b$ (vö. BOURDIEU 1971). Az egyén szintjén a „második élet” lehetővé teszi a megsemmisülés által fenyegetett identitás megőrzését:

> Egy olyan világban, ahol nincsenek valódi tárgyak, az ember maga tárgyiasul… Egy fordított világrend kialakítása (melyben mások tárggyá degradálása elégtétel forrása, mivel egy büntető helyzetet jutalmazóvá alakít át) úgy is tekinthető, mint kétségbeesett próbálkozás az én megmentésére és újraintegrálására a halmozódó elnyomással szemben, amely széthullással fenyegeti. Így tehát a „második élet”… védekezésként, az én rekonstrukciójának egyik módjaként is értelmezhető, amelyhez az én röviddel az egymást kölcsönösen megerősítő elnyomó erők okozta teljes felbomlás előtt folyamodik. (1973: 24)

A „második élet” az egyén és társadalom viszonyának rekonstrukciója. Alternatív társadalmi rendszer saját értékrenddel, szankciókkal, büntetések és jutalmazások rendszerével, amely tagjai számára az elfogadás és jutalmazás hálózata által egy alternatív identitás forrásává válik. Azaz a „második élet” egy másfajta realitás.

Ezen ismeretek tükrében mérhetjük fel leginkább a „második élet” ellennyelvének, a grypserkának a szerepét. A grypserka funkciója az, hogy létrehozza és életben tartsa ezt az alternatív realitást. Ilyen szempontból egy ellennyelv semmiben sem különbözik egy „igazi” nyelvtől: mindkettő realitásgeneráló rendszer. De a „második élet” realitásának különleges jellege miatt — lévén, hogy ez egy alternatív realitás a külső realitás állandó nyomása alatt (mely szubjektív ugyan, de újra és újra megerősítést nyer normajellegében) — az ellennyelv realitásgeneráló ereje, különösen hierarchiateremtő és -fenntartó ereje erősen hangsúlyos.

Hadd álljon itt egy hosszabb, különösen idevágó részlet BERGER és LUCKMANN „The Social Construction of Reality” c. művéből:

> A realitás megőrzésének legfontosabb eszköze a társalgás. Az egyén mindennapi élete úgy is felfogható, mint egy társalgási apparátus szüntelen működése, amely folyamatosan fenntartja, módosítja és újrateremti az egyén szubjektív realitását. A társalgás elsősorban természetesen azt jelenti, hogy az egyének beszélgetnek egymással. Ez azonban nem vesz el semmit a beszédet alátámasztó nonver-

bális kommunikáció gazdagságából. Azonban a beszédnek még mindig kiemelt szerepe van a teljes társalgási apparátusban. Hangsúlyoznunk kell, hogy a realitás megőrzése a társalgásban nagyrészt implicit, nem pedig explicit módon történik. A legtöbb társalgás nem ennyi szóval határozza meg a világot. Inkább hátteréül szolgál a kimondatlanul is magától értetődőnek tekintett világ. Így tehát a következő párbeszéd: „Azt hiszem, ideje elindulnom az állomásra" és „Jól van, drágám, jó munkát az irodában", egy teljes világ létezését implikálja, amelyben ezek a látszólag egyszerű kijelentések értelmet nyernek. Az implikáció által a párbeszéd alátámasztja a világ szubjektív valóságát.

Ha ez világos számunkra, azonnal látni fogjuk, hogy a mindennapi társalgás nagy része, talán az egész, a szubjektív realitás fenntartását szolgálja. Ennek a realitásnak a tömörségét a mindennapi társalgás felgyülemlése és folytonossága biztosítja, olyan társalgásé, mely épp azért lehet mindennapi, mivel egy magától értetődőnek tekintett világban uralkodó rendszerességekre utal. A mindennapiság elvesztése a rendszerességben beálló törésre utal, amely az adottnak vett realitást — legalábbis potenciálisan — veszélyeztetheti. Tehát képzeljük csak el egy ilyen párbeszédnek a mindennapiságra gyakorolt hatását: „Azt hiszem, ideje elindulnom az állomásra." — „Jól van, drágám, ne feledd magaddal vinni a fegyveredet."

Azzal egyidőben, hogy a társalgási apparátus folyamatosan fenntartja a realitást, módosítja is azt. Elemeket veszünk el és adunk hozzá, ezáltal gyengítve a magától értetődőnek tekintett valóság bizonyos területeit, ugyanakkor erősítve másokat. Tehát, aminek a szubjektív realitásáról sohasem beszélnek, annak léte bizonytalanná válik. Egy dolgot jelent egy kínos szexuális kapcsolatba bonyolódni, más dolog beszélni róla, előtte vagy utána. Másfelől, eleddig határozatlan körvonalú dolgok megszilárdulnak a társalgás folyamán. Valakinek kételyei lehetnek vallását illetően, ezek azonban egészen más alakot öltenek, mihelyst az ember beszél róluk. Ilyenkor az egyén „belebeszéli magát" ezekbe a kételyekbe: valósággá tárgyiasulnak az egyén tudatában. Általában véve a társalgási apparátus azáltal tartja fenn a valóságot, hogy „megtárgyalja" a tapasztalat különböző elemeit, és határozottan elhelyezi őket a valós világban.

A társalgás realitásgeneráló erejét mutatja a nyelvi tárgyiasítás ténye is. Láttuk, hogyan tárgyiasítja a nyelv a világot, átalakítva a tapasztalás panta rheijét egy összefüggő rendszerré. Ennek a rendszernek a megteremtése folyamán a nyelv kettős értelemben realizál egy világot: felfogja és megteremti azt. A társalgás a nyelv ezen realizáló képességének aktualizálása az egyéni lét egy szemtől szembeni helyzetében. A társalgásban a nyelv tárgyiasításai az egyéni tudat tárgyi elemeivé válnak. Vagyis a realitásfenntartás alapja ugyanannak a nyelvnek a folyamatos használata a feltáruló biografikus tapasztalat tárgyiasítása érdekében. A szó legtágabb értelmében mindazok, akik ugyanezt a nyelvet használják, a realitásfenntartó mások. Ennek jelentőségét tovább elemezhetjük, ha megvizsgáljuk a „közös nyelv" fogalmát, az ősi embercsoportok csoportsajátos nyelvétől a földrajzi és társadalmi dialektusokon át a nemzeti közösségig, amely nyelve által határozza meg önmagát. (1966: 172–3)

Az egyén szubjektív realitását a másokkal való interakció teremti meg és élteti, ezek a mások pedig éppen azért „fontos mások”, mert betöltik ezt a szerepet. Az interakció elsősorban verbális, társalgás formáját ölti. A társalgás általában nem tanító célzatú, nem didaktikus, a „mások” nem tanítók, nincsenek tudatában annak a realitásnak, amelynek megépítésében segédkeznek. BERGER és LUCKMANN értelmezésében a társalgás mindennapi. Nem teszik fel a kérdést, milyennek kell lennie a nyelvnek ahhoz, hogy betölthesse bűvös szerepét a mindennapi társalgásban. Nem foglalkoznak a nyelvi rendszer struktúrájával. A nyelvészeti kutatás számára azonban ez a kérdés központi probléma. Az általános társadalmi szemiotika nézőpontjából közelítő nyelvészet számára ez, mondhatni, minden kérdések kérdése: hogyan értelmezhető a nyelvi rendszer oly módon, hogy magyarázatot szolgáltasson a társalgás bűvös erejére?

Közelítsünk most ilyen szemszögből az ellennyelvek kérdéséhez. BERGER és LUCKMANN hangsúlyozzák, hogy a szubjektív realitás átalakítható:

> A társadalmon belüli lét már eleve feltételezi a szubjektív realitás folyamatos változását. Ha transzformációról beszélünk, különbséget kell tennünk a változás fokai között. Mi itt egy szélsőséges esetet emelünk ki, amikor szinte teljes az átalakulás, tehát az egyén „átvált egyik világból a másikba”… Jellemző, hogy ezt az egyén teljes mértékű átalakulásként értelmezi. Ez természetesen téves felfogás. Mivel a szubjektív realitás soha nem társadalmiasul teljes mértékben, úgy nem is változtatható meg teljesen társadalmi folyamatok által. Hiszen a megváltozott egyén azért továbbra is ugyanabban a testben és ugyanabban a fizikai univerzumban él. Természetesen vannak az átalakulásnak olyan esetei, amelyek más, kisebb mértékű változásokkal összehasonlítva, teljesként hatnak. Ezeket az átalakulásokat alternációknak nevezzük.
>
> Az alternáció esetében reszocializációra van szükség. (1966: 176)

Az ellennyelv ennek a reszocializációnak az eszköze. Egy alternatív realitást teremt: ez azonban nem egyszerűen teremtés, hanem újjáteremtés. A sikeres újjáteremtés feltétele BERGER és LUCKMANN szerint „egy hatékony valószínűségrendszer megléte, vagyis egy olyan társadalmi alapé, amely az átalakulás »laboratóriumának« szerepét tölti be. Az egyén a fontos másokon keresztül kerül kapcsolatba ezzel a valószínűségrendszerrel, s velük nagyon erős érzelmi kötődést kell kialakítania”.

A reszocializáció folyamata tehát rendkívüli elvárásokat támaszt a nyelvvel szemben. Különösen fontos szempont, hogy a folyamatnak lehetővé kell tennie az egyén számára a fontos másokkal történő erős érzelmi azonosulás kialakulását. Ebben a kontextusban a társalgás nagy valószínűséggel az interperszonális jelentésekre helyezi a hangsúlyt, különösen ott, ahol — mint a „második élet” esetében — az új realitás alapját egy új társadalmi rendszer képezi; ugyanakkor az interperszonális elemeket a jelentéscserélődésben feltehetően eléggé nagyfokú ritualizáltság jellemzi.

Azonban egy ellennyelv nem egyszerűen egy nyelv, amely bizonyos egyének számára a reszocializáció nyelve. Használatának feltételei különböznek azoktól az alternációktól, amelyekről BERGER és LUCKMANN beszél, mint például a vallásos megtéréstől. Ilyen esetben az egyén átveszi azt, ami másoknak az egyetlen valóság. Ez számára jelent átalakulást, nem a valóság számára, amely a megszokott, a hétköznapi, a jelöletlen valósága, nyelve pedig v a l a k i n e k az „anyanyelve". Ezzel szemben az ellennyelv senkinek sem az „anyanyelve", kizárólag a *re*szocializáció kontextusában létezik, és a valóság, amelyet létrehoz, természetéből adódóan egy alternatív realitás, amelyet éppen azért teremtettek, hogy alternáció esetén működjön. Ez a nyelv tehát egy ellentársadalom nyelve.

Természetesen a két társadalom között nincs éles határvonal. Az őskeresztény közösség ellentársadalom volt, nyelve pedig értelemszerűen ellennyelv. Mégis vannak jelentős különbségek. Az alternáció önmagában nem vezet ellennyelv kialakulásához, csupán egyik nyelvről a másikra történő váltást jelent. (Azt is mondhatnánk, hogy az egyén szintjén a célnyelv amolyan ellennyelvként funkcionál. Így például a GARFINKEL (1967) híres esettanulmányában említett Ágnes identitásrekonstrukciójában a nőiesség, pontosabban a nőiség nyelve Ágnes számára az ellennyelv szerepét játszotta, mivel az adott kontextusban egy ellenidentitás felépítéséhez volt rá szükség. A nyelv azonban társadalmi képződmény; Ágnes egymagában nem tudott volna, és nem is hozott létre egy olyan nyelvi rendszert, amely a rekonstrukció eszközeként szolgálhatott volna. Egy ilyen irányú próbálkozás valójában megkérdőjelezte volna a kísérlet sikerességét, mivel az újonnan megjelenő és elfogadott identitásnak azt a látszatot kellett keltenie, mintha már kezdettől fogva létezett volna.) Ellennyelvről akkor beszélhetünk, ha az alternatív realitás mint e l l e n valóság valamely elfogadott normával szembeállítva jelenik meg.

Nem a két valóság közötti t á v o l s á g a döntő tehát, hanem a köztük lévő f e s z ü l t s é g . A távolságnak nem is kell nagynak lennie közöttük, az egyik tulajdonképpen a másik metaforikus változata (úgy, ahogy a grypserka egyértelműen a lengyel egy változata, nem pedig egy teljesen idegen nyelv). Sőt mi több, a vallásos megtérés esetében tapasztalt átalakulásokkal ellentétben az egyén oda-vissza mozoghat a társadalom és az ellentársadalom között, az átmenetnek pedig különböző fokai lehetnek: a börtönön kívüli bűnözői szubkultúra ebben az értelemben átmenetet képez a „második élet" és a társadalom között. PODGÓRECKIhez hasonlóan MALLIK is három csoportot különít el, amelyek mind a bengáli nyelv alvilági változatát használják: bűnözők, majdnem bűnözők és diákok. A három csoport nyelvhasználatában jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet mind a tartalomban, mind a kifejezésmódban: „miközben a bűnözőknek sajátos a hanghordozása, a diákok és más kulturált egyének normális intonációt használnak" (1972: 27). A nyelv és az ellennyelv között folytonosság van, akárcsak a társadalom és az ellentársadalom között. Ugyanakkor feszültség

is van közöttük, jelezve, hogy egyazon mögöttes szemiotika változatairól van szó. Lehet, hogy különböző társadalmi struktúrákat tükröznek, de mégis ugyanannak a társadalmi rendszernek képezik a részét.

Az ellennyelv egy szubjektív realitás létrehozásának eszköze: nemcsak kifejezi azt, hanem aktívan részt vesz megteremtésében és fenntartásában. Ebben az értelemben nem különbözik bármelyik másik nyelvtől. Ez a valóság azonban egy ellenvalóság, és ennek a ténynek vannak bizonyos vonzatai. Ilyen vonzata a társadalmi szerkezet és a társadalmi hierarchia hangsúlyozása, az identitás meghatározása és védelme a társadalmi hierarchia ritualizált működése által, valamint az információ és a tudás fogalmának rendkívüli értelmezése. (Itt lép be a titoktartási tényező: a nyelv titkos, mert a realitás titkos. Ennek megtaláljuk a megfelelőjét az egyén verbális viselkedésében, abban, ahogy az egyén kontrollálja az információáramlást, ha valami rejtegetnivalója van [vö. GOFFMANnak (1963) a stigma jelenségéről írott tanulmányával].) Magában foglalja továbbá azt is, hogy a társadalmi jelentések ellentétpárokként foghatók fel: az értékeket azáltal határozzák meg, ami hiányzik belőlük, úgy, ahogy Alice Tükörországában az időt és a teret (ahol az élet visszafelé halad, és a dolgok annál jobban eltávolodnak, minél közelebb megyünk hozzájuk).

Íme a MALLIK által vizsgált calcuttai alvilág nyelvének néhány jellemvonása. MALLIK állítása szerint ez egy „teljes értékű nyelv, igaz, kissé kevert és bizonyos fokig mesterségesen kreált" (1972: 73), és „elsősorban bengáli, de érezhető a hindi hatása is" (1972: 62). Véleménye szerint ennek a nyelvnek saját fonológiai és morfológiai rendszere van, amelyeket különálló rendszerként kellene leírni. Azonban a jelenség úgy is értelmezhető, mint a bengáli nyelv egy változata, és MALLIK is, ha csak teheti, a sztenderd bengálihoz viszonyítja az alvilági nyelvi formákat.

A fonológiai rendszerben MALLIK harminc különböző folyamatot említ, pl. metatézis: *kodān* 'üzlethelyiség' < *dokān, karcā* 'szolgáló' < *cākar;* a hangok sorrendjének megfordítása: *khum* 'száj' < *mukh;* mássalhangzó-változtatás: *konā* 'arany' < *sonā;* szótagbetoldás: *biṭuṛi* 'öregasszony' < *buṛi,* valamint adott hangképzési mozzanatot érintő változásokat, mint például a nazalizáció, a kakuminális ejtésmód vagy a hehezet. Sok szó alkotásában természetesen egyszerre több ilyen folyamat is szerepet játszik: pl. *chappi* 'fenék' < *pāch, ã̃ski* 'szemek' < *akṣi, mākrā* 'vicc' < *maskarā.*

MALLIK ennek a nyelvnek a morfológiájában is egy sor szóalkotó folyamatot különböztet meg: pl. szóvégi toldalékolás: *koṭni* 'gyapotzsák' < ang. *cotton* 'gyapot', *dharān* 'emberrabló' < *dharā* 'tart'; szóösszetétel: *bilākhānā* 'bordélyház' < *bilā* (általános derogatív kifejezés) + *khānā* (valamely tevékenység helye); egyszerűsödés; szófajváltás; lexikai kölcsönzés: *khālās* 'gyilkosság' < arab *xalās* 'vég', amely felváltotta a *khun* szót. Itt is nagyon sok esetben megtaláljuk

ezeknek a folyamatoknak a kombinációját, illetve sok olyan esetet, amelyek többféleképpen is magyarázhatók.

Ezeknek a példáknak mindegyike variáns, a szónak abban az értelmében, ahogy azt a variációelmélet használja (CEDERGREN–D. SANKOFF 1974, G. SANKOFF 1974). LABOV (1969) meghatározásában a variánsok összessége „»alternatíva, mely egy és ugyanazon dolog kifejezésére« szolgál" (idézőjelek LABOVtól). S miközben a változás mögött rejlő elv sokkal bonyolultabb, mint azt ez az ártatlannak tűnő meghatározás sejteti, való igaz, hogy — általános értelemben — egy variánst valamely, a következő vagy egy magasabb nyelvi rétegben elhelyezkedő elem alternatív realizációjaként értelmezhetünk. Így például a *kodān* és a *dokān* ugyanannak a 'bolt' s z ó n a k a variánsai (fonológiai alternánsai). Hasonlóképpen a *koṭni* és a sztenderd bengáliban használatos megfelelője ugyanannak az j e l e n t é s n e k ('gyapotzsák') a variánsai (lexikogrammatikai alternánsai). Feltéve, hogy a szemantikai szint a nyelvi rendszer legmagasabb szintje, a variánsok összes csoportja szemantikailag azonos, s néhány közülük lexikogrammatikai szinten is megegyezik:

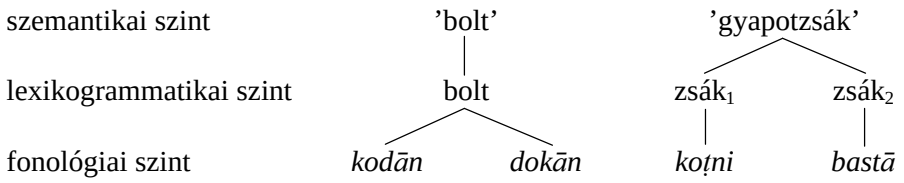

Érdekes módon azon kifejezések közül, amelyek fonológiailag vagy morfológiailag disztinktívek az alvilági nyelvben, nagyon sok valójában nem is variáns, vagyis nincs szemantikai ekvivalensük a sztenderd bengáliban. Ami nem jelenti azt, hogy nem lehet lefordítani sztenderd bengálira (vagy sztenderd angolra, vagy bármely más sztenderdre). Lefordíthatók, azonban nem kódolt elemei a hétköznapi nyelv szemantikai rendszerének. Íme néhány példa MALLIKtól:

Kifejezés	Meghatározás	Eredet
ghõṭ	lenyel egy ellopott tárgyat, hogy elkerülje a tettenérést	*ḍhõk* ’lenyel’
logām	mozgó tehervonaton elkövetett lopás	*māl gāṛī* ’tehervonat’
okhrān	aki segít a vezérnek a tehervonat kirablásánál	*oprāno* ’gyökerestől kitép’
bhappar	külső zavaró tényező a rablás ideje alatt	*bhir bhappar* ’tömeg’
ulṭi	alvilági nyelv	*ulaṭ* ’megfordít’
cukru	alvó gyerek elrablója	*curi* ’lopás’
bilāhalat	támadásban megsérült áldozat súlyos állapota	*bilā* ’ furcsa ’ + *halat* (hindi ’állapot’)
bidhobā	fiú, akinek nincs barátnője	*bidhobā* ’özvegyasszony’
ruṭihā	titokban megosztja a kenyerét egy fegyenccel	*ruṭi* ’kenyér’
bastā	akinek állást ígértek, de becsapták	*bastā* ’zsák’
pancabāj	aki faképnél hagyja áldozatát lopás után	*panca* ’öt’, *bāj* ’szakértő’
paune-āṭṭā	fiú prostituált	*paune-āṭṭā* ’hét és háromnegyed’
khām	lány combja	*thām* ’oszlop’
guanā	lopott tárgyak elrejtésére szolgáló eldugott rés a torokban	*gahan* ’titok’
nicu-cākkā	’villamos vagy busz lépcsőjén állva zsebmetszést követ el’	*nicu* ’alacsony’, *cākā* ’kerék’

Átmenetet képez a felsoroltak és az egyértelmű variánsok között számos olyan metaforikus kifejezés, amely leginkább a belvárosi gengszter környékek nyelvhasználatát idézi, például:

Kifejezés	Meghatározás	Eredet
sāinbord-olā	férjes asszony	(utalás az élénkpiros pontra a férjes asszony homlokán) + *olā* ’tulajdonos’
kẽ̃cā-kalā	fiatal lány	’éretlen, banán’
sardi-khāsi	bankjegyek és pénzérmék	’hideg, köhögés’ — utalás a zajokra
cok-khāl	szemüveg	’szem, zseb’
ātap	özvegyasszony	’napérlelt’ < *ātap cāl* (érett rizs, amit az özvegyasszonyok

Kifejezés	Meghatározás	Eredet
		esznek)
ṭhunkā	kliens (prostituálté)	*ṭhunko* ’törékeny ’ és *thāuko* ’kiskereskedelmi mennyiség’ összevonásából
ḍabal-ḍekār	kövér nő	(ang. *double decker* ’ emeletes londoni busz’)
chāmiā	lány	*māch* ’hal’ megfordítva: *chām* + *-i* + *-ā*
suṭā	cigaretta	*sukh* ’boldogság’ + *ṭān* ’szippantás’
aeṛi-mārā	impotens	*ã̄ṛa* ’herék’ + *mārā* ’üt; halott’
obhisār-āenā	csábos szemek	*abhisār* ’randevú’ + *āynā* ’tükör’

THOMAS HARMANnak az Erzsébet-kori pelting speechről szóló leírásában sok hasonló példával találkozhatunk: *crashing-cheats* ’fogak’ (*crashing* ’törő, zúzó’ + *cheat*: általános elem a „dolog, amely…” szerkezetben), *smelling-cheat* (tkp. szagló dolog) ’orr’ vagy ’kert, gyümölcsöskert’, *belly-cheat* (tkp. hasdolog) ’kötény’, *Rome-booze* (tkp. római pia) ’bor’, *stalling ken* (olyan ház, ahová lopott dolgokat visznek [*stall* ’készít’ vagy ’rendel’, azaz ’rendelés’ + *ken* ’ház’]), *queer-ken* (’fogda’ [*queer* ’nulla’, azaz általános érvényű derogatív kifejezés, vö. bengali *bilb*]), *darkmans* (tkp. sötét férfiak) ’éjszaka’, *queer cuffin* ’békebíró’.

Nem áll módunkban eldönteni, hogy ezeknek a metaforikus kifejezéseknek ugyanaz-e a jelentésük, mint a hétköznapiaknak, vagyis, hogy LABOV definíciója értelmében variánsok vagy sem. (Ha azt mondjuk, „azonos denotáció, eltérő konnotáció”, azzal csak elkerüljük a döntést, hiszen ez egyaránt jelent igent és nemet.) De nincs is szükség a döntésre. Nevezhetjük ezeket a kifejezéseket „metaforikus variánsoknak” a variációelmélet szellemében. Az a leglényegesebb, hogy metaforikusak. Ugyanis ez a metaforikus jelleg az ellennyelv meghatározója. Az ellennyelv a hétköznapi nyelv metaforája, és ez a metaforikus jelleg végigvonul a nyelv teljes rendszerén. Vannak fonológiai metaforák, nyelvtani metaforák — morfológiai, lexikai, talán szintaktikai is — és szemantikai metaforák, lásd az 1. táblázatot (a listában n e m jelenik meg az összes típus). Amint azt már említettük, sok esetben egy kifejezés többféleképpen is értelmezhető, más esetben pedig több szinten is variációt mutató komplex metaforáról van szó.

Ha a metaforát tekintjük az ellennyelvjelenség alapjának, a szemantikai variánsokat össze tudjuk kapcsolni a kép többi részével. A szemantikai variáns fogalma látszólag ellentmondásos: hogyan lehet két dolog variáns („azonos értelmű”), ha különböző a jelentésük? Azonban a problémához nem ebből az

irányból kell közelítenünk. LÉVI-STRAUSS metafora és metonímia közötti különbségtételét véve alapul, az ellentársadalom viszonya a társadalommal metonimikus: az előbbi az utóbbinak a társadalmi rendszeren belüli meghosszabbítása, míg realizációi (feltehetően) metaforikusak — és ez érvényes mind a társadalmi struktúrán belüli, mind pedig a nyelvi realizációkra. Szerkezetét tekintve az ellentársadalom a társadalom metaforája, a kettő a társadalmi rendszer szintjén találkozik. Éppúgy, ahogy az ellennyelv a nyelv metaforája, a kettő pedig a társadalmi szemiotika szintjén találkozik. Tehát nem nehéz összeegyeztetni a „második élet" hierarchiáját a társadalmi struktúra létező internalizált reprezentációival, sem pedig olyan kifejezéseket, mint 'lopott tárgyak elrejtésére szolgáló eldugott rés a torokban' vagy 'titokban megosztja kenyerét egy fegyenccel' a nyelv által realizált, létező szemiotikával. A szemantikai variánsok „összeállnak", azaz értelmezhetőek egy magasabb szinten, mégpedig a kultúra mint információrendszer szintjén.

1. táblázat: *Metaforatípusok*

fonológiai:		alternáció	*sonā* ≡ *konā* 'arany'
		metatézis	*khum* ≡ *mukh* 'száj'
grammatikai	morfológiai:	szóvégi toldalékolás	*koṭni* (*koṭan* 'gyapot' + *i*) ≡ 'zsák'
		szóösszetétel	*bilākhānā* ('furcsa' + 'ház') ≡ 'bordélyház'
	lexikai:	alternáció	*billi* 'macska' ≡ 'prostituált'
	szintaktikai:	bővülés	*chappar khāoā* ≡ *lukāno* 'elrejt' (vö. ang. *bing a waste* ≡ 'elmegy')
szemantikai:			*ghōṭ* 'lenyeli a lopott tárgyat' ≡ ?
			nicu-cākkā 'villamoslépcsőn állva zsebmetszést követ el' ≡ ?

A metafora önmagában természetesen nem ellennyelvi jelenség, hanem általában a n y e l v e k r e jellemző, nemcsak az ellennyelvekre (vagy más megközelítésből: a metafora az ellennyelveknek azon eleme, amely minden nyelvben jelen van). A mindennapi nyelv nagy része metaforikus eredetű, igaz, az esetek többségében az eredet feledésbe merül vagy eleve ismeretlen. Az ellennyelv abban különbözik ettől, hogy önmagában metaforikus entitás, így a metaforikus kifejezésmód a norma, vagyis magától értetődő, ha metaforikus szóösszetételekkel, metatézissel, rímelő alternációkkal és hasonlókkal találkozunk a szokásos realizációs sémák között.

Jóval kevesebbet tudunk az ellennyelvek jelentésmódjairól és szemantikai stílusáról. HARMANnál találunk egy Erzsébet-kori ellennyelven írott párbeszé-

det, de ezt nagy valószínűséggel maga HARMAN írta, hogy illusztrálja az általa összeállított szójegyzék szavainak használatát (1567: 148–50). MALLIK ugyan nem közöl egyetlen dialógust sem, de idéz egy sor, a kutatás számára hasznos teljes mondatot (1972: 83–4, 109–10). Egy spontán beszélgetés regisztrálása egyáltalán nem könnyű feladat (különösen, ha a beszélgetés ellennyelven zajlik!). Azonban — amint azt BERGER és LUCKMANN is találóan megjegyzi — a nyelv realitásgeneráló ereje a társalgás révén hat, továbbá kumulatív jellegű, és hatékonysága az interakció általi folyamatos megerősítéstől függ. Ahhoz, hogy igazán megérthessük egy ellennyelv jelentőségét, fel kell tárnunk a párbeszédet szabályozó törvényszerűségeket: össze kell gyűjtenünk és elemeznünk kell a szövegeket, és olyan magyarázatokkal ellátni, amelyek a szemantikai rendszer és a társadalmi kontextus szemszögéből közelítenek hozzájuk. Csak így remélhetjük, hogy betekintést nyerhetünk egy ellennyelv karakterológiájába (hogy a prágai iskola terminológiájával éljünk), vagyis hogy felfedezhetjük azokat a jelentésstílusokat és kódolási orientációkat, amelyek a társadalmi rendszernek az ellennyelv által alkotott ellenkulturális változatát megtestesítik.

Addig is, amíg sikerül ezt a célt elérni, az ellennyelvekhez valószínűleg a nyelvek egy másik csoportján, az ún. varietényelveken (US *vaudeville languages*) át vezet az út. Megkockáztathatnánk azt a feltételezést (igaz, a bizonyosságot semmi sem pótolhatja), hogy a *gobbledygook* 'blabla' — a Viktória-korabeli munkásosztály humoros titkosnyelvét jelölő eredeti értelmében, nem pedig a bürokrácia nyelvére vonatkozó metaforikus utalásként — eredetét tekintve az Erzsébet-kori ellennyelv származéka, amely elvesztette erejét, amikor létrejöttének és virágzásának társadalmi feltételei megszűntek. A *gobbledygook*-nak van néhány jellegzetesen ellennyelvi vonása; hogy csak egy rövid példát említsünk: *erectify a luxurimole flackoblots* < *erect a luxurious block of flats* 'fényűző bérházat épít', van benne metatézis, szóvégi toldalékolás és általános morfémával való összetétel, de mindez üres alkalmazás, innen a humoros hatás. E nyelv csillaga Angliában, az 1950-es években, Spike Milligan jóvoltából ragyogott fel, aki egy saját ellennyelvet kreált — „amolyan mentális bohózatot", ő királyi fensége, a walesi herceg (ismertebb nevén Goonery) modorában. Íme egy társalgás részlete (MILLIGAN 1973):

Quartermess:	Listen, someone's screaming in agony — fortunately I speak it fluently.	Figyeljen, valaki agonikusan sikolt — szerencse, hogy nyelvem nem tört belé.
Willium:	Oh, sir. Ohh me krills are plumed.	Ó, uram! Óóó, planktonjaimat feltollazták!
Quartermess:	Sergeant Fertang, what's up? Your boots have gone grey with worry.	Fertang őrmester, mi baja? Csizmái beleszürkültek az aggodalomba.
Willium:	I was inside the thing, pickin' up prehistoric fag-ends, when I spots a	Benn voltam az izében, prehisztorikus csikkeket szedegélve, mikor

	creature crawling up the wall. It was a weasel, suddenly it went…	is egy teremtményt veszek észre, ki a falon kúszik felfelé. Egy menyét volt az, hirtelen lezúgott…
(hanghatások)	POP	PUKK
Quartermess:	What a strange and horrible death.	Minő különös és borzadályos halál.
Willium:	Then I hears a ‘issing sound and a voice say… ‘minardor’.	Majd hallok ám egy sziszegő hangot, s valaki azt mondja: … minardor.
Quartermess:	Minardor? We must keep our ears, nose and throat open for anything that goes Minardor.	Minardor? Nyitva kell tartanunk fülünk, orrunk s torkunk bármire, ami Minardor.
Henry:	Be forewarned Sir, the Minardor is an ancient word that can be read in the West of Minsters Library.	Hadd óvjam Önt, uram, a Minardor ősi szó, mely megtalálható a vesztőminiszter könyvtárában.
Quartermess:	It so happens I have Westminster Library on me and, Gad, look there I am inside examining an occult dictionary.	Véletlenül épp nálam van a Westminster könyvtára, és Jesszus, nézze csak, benne vagyok, amint egy okkult szótárat lapozgatok.
(hanghatások)	THUMBING PAGES	KÖNYVLAPOZGATÁS*

Ideje feltennük a kérdést: mivel magyarázható az ellennyelvek iránt tanúsított érdeklődés? Szórakoztatóak, de vajon mindössze műgyűjtők érdeklődésére tarthatnak számot, vagy más jelentőségük is van? Azt hiszem, abban az esetben, ha komolyan vesszük az ellennyelveket — de nem túl komolyan —, akkor két okot is találhatunk, amiért ezek fontosak a társadalmi szemiotika megértése szempontjából.

1. Először is, az ellennyelv magyarázatot szolgáltat a szociolektus nehezen megfogható jelenségére azáltal, hogy az ellentétes pólust képviseli, a két idealizált szélsőség egyikét, amelyekhez az aktuális tényeket viszonyítjuk.

Tételezzünk fel egy idealizált, homogén társadalmat, ahol nincs munkamegosztás, legalábbis nincs semmiféle társadalmi hierarchia, s amelynek tagjai (ezáltal) egy hasonlóan idealizált, homogén nyelvet beszélnének, mindennemű dialektális variáció nélkül. Valószínűleg soha nem létezett ilyen emberi csoportosulás, de ez most nem fontos; ez egy, a deduktív érvelést szolgáló, mesterségesen konstruált, ideális állapot. A skála másik végén elképzelünk egy ideálisan kétpólusú társadalmat, amelyet két egyértelműen elkülöníthető, egymással ellentétben álló csoport alkot: a társadalom és az ellentársadalom; ezeknek a tagjai két teljesen különálló nyelvet beszélnek: a nyelvet és az ellennyelvet. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy ilyesmi valószínűleg soha nem létezett, s emlékeztet

* Részlet a BBC rádióban az 1950-es években közvetített Goon Show című sorozat „The Scarlet Capsule” [A skarlát kapszula] című epizódjából. Várnai Judit Szilvia fordítása.

minket az eloik és a morlockok társadalmára H. G. WELLS „Az időgép” c. regényében. De antitézisként, idealizált ellenpólusként szolgál.

A valóságban a szociolingvisztikai rendszer különböző típusai találhatók meg a kontinuum teljes hosszán elhelyezkedve. A sztenderd és a nemsztenderd dialektusok közötti különbség a nyelv kontra ellennyelv visszafogottabb, enyhébb formája. A köznapi szóhasználat a dialektust a sztenderdnek mint a bevett normának az ellenpólusaként értelmezi. Az a sztenderd dialektus, amelyet tudatosan használnak stratégiai célokra — egy adott társadalmi realitás megőrzése érdekében defenzíven, vagy az ellenállás és tiltakozás kifejezéseképpen offenzíven —, közelebb áll az ellennyelv fogalmához; ezt nevezzük gettónyelvnek (vö. KOCHMAN [1972] az USA afroamerikai nyelvhasználatáról írott tanulmányával).

A szociolektusok nem minden esetben kapcsolódnak egy adott kaszthoz vagy társadalmi csoporthoz; vallási, generációs, szexuális, gazdasági (nagyvárosi/vidéki) és sok más indítékuk is lehet. Hierarchikus jellegük különbözteti meg ezeket egymástól. A különböző dialektusok szerepe az, hogy kifejezésre juttassák, szimbolizálják és fenntartsák a társadalmi rendet, ami lényegéből adódóan hierarchikus. Az ellennyelv a szociolektus fogalmának szűk értelmezése (vagyis a társadalmat és az ellentársadalmat egyaránt magába foglaló szélesebb társadalmi rend hierarchiájában az egyik összetevő realizációja), ugyanakkor egy nyelv (és így az ellentársadalom által létrehozott társadalmi rend realizációja); ez utóbbi szerepében önnön hierarchiáját testesíti meg, tehát szisztematikus belső variációt mutat. MALLIK például az ellentársadalmon belül különböző csoportokat különít el, amelyek mind társadalmi státusban, mind megkülönböztető nyelvhasználatukban eltérnek egymástól (1972: 28–9).

1. ábra: *A szociolingvisztikai rend típusai*

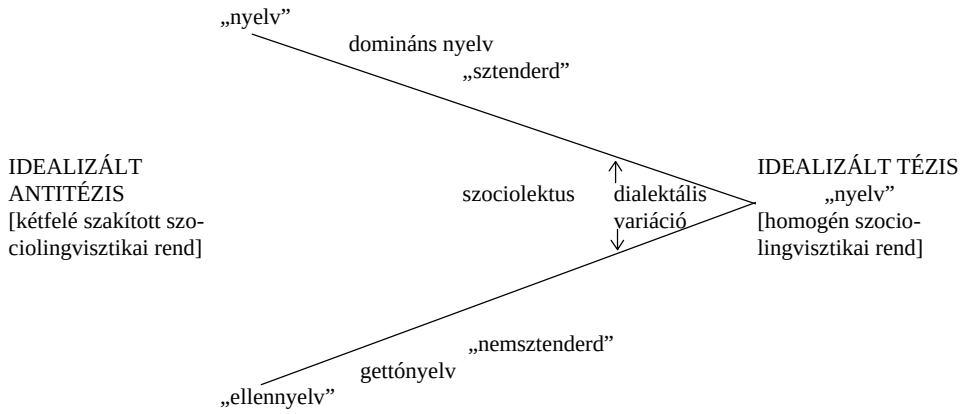

Az ellennyelvjelenség perspektívájából tisztán láthatjuk a nyelvi variabilitás jelentőségét; röviden szólva egy alternatív nyelv funkciója az, hogy alternatív realitást hozzon létre. A szociolektus egy enyhén, de egyértelműen eltérő világnézet megtestesülése, amely adott esetben fenyegető is lehet, ha nem egyezik meg az egyén világképével. Kétségkívül ezzel magyarázható a sztenderd beszélőinek a nemsztenderd nyelvi formákról kialakított, potenciálisan ellenséges véleménye: a „Nem szeretem, ahogy a magánhangzókat ejtik"-jellegű kijelentések kiindulópontja egy „Nem szeretem az értékeiket"-magatartás. A nyelvi rendszerben megnyilvánuló, szociolektusnak nevezett variáció jelentősége a társadalmi szemiotika szempontjából sokkal egyértelműbbé válik, ha figyelembe vesszük az ellennyelvek jellegét és szerepét.

2. Másodsorban az ellennyelv szöveg formájában is létezik. A nyelvészeti kutatás központi problémája összefüggést találni a szöveg és a rendszer között, illetve a szövegértelmezés olyan módozatai között, amelyek alkalmazhatóak a társalgásra (MITCHELL 1957; SACKS–SCHEGLOFF–JEFFERSON 1974) és a nyelvi rendszerről szóló elméletekre. Korábban már felvetettem (1975), hogy ez a célkitűzés megvalósítható, ha funkcionális perspektívából közelítünk a szemantikai rendszerhez, azaz a legfőbb funkcionális összetevőinek értelmezésével, amelyek összefüggésbe hozhatók (i) a szöveggel mint a jelentések közötti szelekciós folyamattal, (ii) a nyelvi rendszerrel és (iii) a beszédhelyzettel, mint a „társadalmi szemiotikából" (a kultúrából mint információrendszerből) levezethető szemiotikai alakzattal. Jelen tanulmányban nem kívánunk részletesebben foglalkozni a témával; érdemes azonban foglalkozni egy, az ellennyelvek leírása kapcsán felmerülő problémával.

A társalgás realitásgeneráló erejének feltétele — amint azt BERGER és LUCKMANN kifejti — az, hogy mindennapi; vagyis tipikusan a rendszer magas fokon kódolt területeinek felhasználásával hoz létre kongruens szöveget; igaz, amikor a kódoltság és a kongruencia normatív érvényt nyer, a társalgás képes tolerálni jelentős mennyiségű inkongruens és kódolatlan anyagot is, sőt szüksége is van rá. A „kódolatlan" azt jelenti, hogy „(még) nem képezi teljesen a rendszer integrált részét", az „inkongruens" pedig azt, hogy „nem a legtipikusabb (és magas fokon kódolt) nyelvi formában nyer kifejezést"; s mindkét fogalom árnyalt, nem pedig egy skála végpontjain helyezkednek el. Mármost bizonyos társadalmi kontextusok tipikusan olyan szöveget hoznak létre, amelyben a hangsúly a kódolási folyamaton és a kongruenciaviszonyon van, és ezáltal ezek a figyelem középpontjába kerülnek. Tipikus példa a kisgyerekek nyelve (és a velük kapcsolatban állóké), mivel a gyerekek egyidejűleg teremtenek kapcsolatot egymással és hozzák létre a szöveg mögötti rendszert.

A verbális versengés és a nyelvi paródé szintén ilyen társadalmi kontextus. Itt a hangsúlyozás nem a rendszer létrejöttének mint folyamatnak a jele, hanem a rendszeren belüli funkcionális irányultság hatása, és azon különleges jellem-

zőké, amelyek annak a kontextusnak a sajátosságai, amelyben a beszélő csak azzal a céllal használja a nyelvet, hogy magának biztosítsa a nyelvhasználatban tanúsított rettenthetetlenségért kijáró jutalmat.

Az ellennyelvben mindkét fent említett elem megtalálható. Jellemző rá, hogy a verbális versengés és a parádé kedvéért használják, mindenfajta interperszonális elem következetes kihangsúlyozásával. Ugyanakkor az ellennyelv beszélői folyamatosan arra törekszenek, hogy fenntartsanak egy ellenrealitást, amelyre a társadalom nyomást gyakorol. Innen van a nyelv folytonos önmegújító ereje: ahhoz, hogy működőképes maradjon, szükség van rá, hogy fenntartsa életerejét. Nagy valószínűséggel ez a magyarázata a szavak és kifejezésmódok gyors cserélődésének, amire az alvilági nyelv szakértői mindig felhívják a figyelmet. De itt többről van szó. A tapasztalati jelentésmódon belül az ellennyelv befogadhat — szemantikai szinten kódolhat — olyan nyelvi szerkezeteket és szókapcsolatokat, amelyek öntudatosan szembeállnak a sztenderd normákkal. Mindez nyilvánvaló az olyan jobban intellektualizált ellennyelvekben, mint amilyen például a misztikus szövegek nyelve (lásd Goonerynek az Escherhez hasonló szemantikai bűvészkedéseit: *I have Westminster Library on me and, Gad, look there I am inside).* Ugyanakkor, nagy valószínűséggel, megtalálható az alvilág és a „második élet" jellegzetes társalgási fordulataiban is.

Ennek eredményeképpen, az ellennyelvi társalgásban valószínűleg élesebben körvonalazódnak a szöveg és a nyelvi rendszer közötti szisztematikus összefüggések. A sztenderd szemszögéből az ellennyelv kifejezésmódjai körülményesnek, zavarosnak, metaforikusnak tűnnek; és a b b ó l a s z ö g b ő l n é z v e azok is. Saját viszonyrendszerükben azonban a nyelvi rendszer hatásos megnyilvánulásaiként a realitásgenerálás szolgálatába vannak állítva. A realitás körülményes, mivel a „valódi" realitás metaforikus transzformációjaként látjuk; a szöveg funkciója az, hogy megerősítse ezt a realitást, és annál is közvetlenebbül teszi ezt, mivel ennek a realitásnak nagyfokú megerősítésre van szüksége.

Nem minden esetben tudjuk egy vizsgált szövegben felismerni az ellennyelvet. A fent említett tulajdonságok (vagy legalábbis egy részük) valószínűleg megtalálhatók benne, és így a fonológiai és lexikogrammatikai jellemzők alapján felismerjük benne a hétköznapi nyelv metaforikus alternánsát. Végső esetben nincs szükség ezekre a jellemzőkre ahhoz, hogy ellennyelvről beszélhessünk. Az ellennyelvet úgy definiáltuk, mint a szociolektus fogalmának szűk értelmezését, és ez a perspektíva továbbra is érvényes. Ez a nyelv azonban szélsőség, nem pedig tipikus eset, mert elsősorban nem variáns mivolta jellemzi; vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy variáns, de speciális értelemben. A szociolektus összefüggő variánsok csoportja, vagyis a fonológiai és lexikogrammatikai változók adott helyzettől függő kiválasztásában megnyilvánuló tendenciák rendszere. A hangsúly elsősorban a szociolektus variáns mivoltán van, nem pedig a szemantikai tartalmakon. Ezzel szemben az ellennyelv — habár mutat-

hat ilyen varianciát — úgy határozható meg, mint a kicserélendő jelentések kiválasztásában megnyilvánuló tendenciák rendszere. (Nyitott marad a kérdés, hogy ez a variancia kategóriájának része-e vagy sem.) Ilyen szempontból tehát inkább a bernsteini (1974) értelemben vett kódról vagy kódolási orientációról beszélhetünk. Ugyanis a kód az adott körülmények között a kicserélendő jelentések kiválasztásában megnyilvánuló tendenciák rendszereként határozható meg. (Az „adott körülmények" a szociolingvisztikai környezet részei; lehetnek társadalmi vagy nyelvi jellegűek; természetesen minél magasabb a variációs szint, annál valószínűbb, hogy az adott környezet inkább társadalmi, mint nyelvi meghatározottságú. Vagyis pontosíthatnánk a meghatározást és az „adott kontextus" helyett beszélhetnénk az „adott társadalmi kontextusról".) Tehát az ellennyelvet a kód fogalmának szűk értelmezéseként határozhatjuk meg. Ebben az esetben is szélsőségről van szó, nem egy tipikus esetről, most azonban ennek más oka van: az általa létrehozott szubjektív realitás tudatos ellenrealitás, nem csupán egy mindenki által elfogadott realitás szubkulturális variánsa vagy annak megközelítése. Relatív dologról van szó: az ellennyelv nem egy élesen elkülöníthető kategória, hanem olyan, amelyet bármely adott példa többé-kevésbé megközelít.

Az a fajta ellennyelv, amelyről a tanulmány elején beszéltünk, élesen kidomborítja a nyelvnek a társadalmi erőviszonyok kialakításában betöltött szerepét. A börtönbeli és a bűnözői ellenkultúrák nyelvei a leginkább körvonalazottak, mivel sajátos összefüggésben állnak alternatív társadalmi struktúrákkal, továbbá rendelkeznek a titkosnyelvek és a szaknyelvek sajátos jellemzőivel; így tehát számtalan jegyét mutatják ellennyelvstátuszuknak. A jelentés és forma közvetettsége, amely olyannyira alkalmassá teszi ezeket a nyelveket, hogy egy alternatív realitás hordozóivá váljanak, ugyanakkor magában rejti a komikumot, így tükrözve ugyanannak a realitásnak egy másik, saját beszélői által észlelt aspektusát. Mindenesetre nem minden ellennyelv szolgálja a társadalmi ellenállást és a tiltakozást. Ide sorolható a boszorkányság és a miszticizmus „titkos nyelve" (ezzel magyarázható, hogy CASTANEDA (1971) nem minden esetben érti meg Don Juant). A diglossziális spektrumban egy ellennyelvnek ugyanúgy lehet kisebb, mint nagyobb presztízse. Bizonyos értelemben az irodalmi nyelv is ellennyelv, vagy talán helyesebb azt mondani, hogy az irodalom nyelv és ellennyelv egyidőben. Az irodalmi műfajokra jellemző, hogy bizonyos kifejezésmódok és jelentéstartalmak hangsúlyosabb szerepet kapnak. Néha ugyanazt a hatást érik el, mint a társadalmi értelemben vett ellennyelv (például az olyan versengő műfajok, mint az Erzsébet-kori szonett), más esetekben a műfajiságban nem található semmi az ellennyelvből, megadva ezzel a szerzőnek a szabadságot, hogy egy saját ellennyelv megteremtésével kedve szerint adjon hangot saját szubjektív realitásának. (Az olvasónak vagy hallgatónak pedig hogy a szöveget, mint ellennyelvet értelmezze, ha kedve tartja.) Az irodalom ellennyelvi jellege néha hangsúlyos, máskor viszont nincs jelentősége. Az irodalmi mű a szerzője közre-

működése a társadalom realitásgeneráló társalgásában — függetlenül attól, hogy egy alternatív realitást kínál vagy megerősíti az elfogadott modellt —, nyelve pedig a szociálszemiotikai rendszerben elfoglalt helyét tükrözi. De ez már más téma.

Irodalom

BERGER, PETER L.–T. LUCKMANN (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* [A realitás társadalmi megkonstruálása. Értekezés a tudás szociológiájáról]. New York, Doubleday.

BERNSTEIN, BASIL (1974): A Brief Account of the Theory of Codes [A kódelmélet rövid leírása]. In: *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language.* Szerk. BASIL BERNSTEIN. London, Paladin.

BOURDIEU, PIERRE (1971): The Berber House, or the World Reversed [A berber ház, avagy fordított világ]. In: *Echanges et Communications: Mélanges offerts à Claude Lévi-Strauss à l'occasion de son 60e Anniversaire.* Szerk. J. POUILLON–P. MIRANDA. The Hague, Mouton.

CASTANEDA, CARLOS (1971): *A Separate Reality: Further Conversations with Don Juan* [Egy külön realitás. További beszélgetések Don Juannal]. New York, Simon and Schuster.

CEDERGREN, HENRIETTA–SANKOFF, D. (1974): Variable Rules: Performance as a Statistical Reflection of Competence [Változószabályok: performancia mint a nyelvi kompetencia statisztikai tükre]. *Language,* 50: 333–55.

DIXON, ROBERT M. W. (1972): *The Dyirbal Language of North Queensland* [Észak-Queensland dyirbal nyelve]. Cambridge, Cambridge University Press.

DOUGLAS, MARY (1973): *Rules and Meanings: The Anthropology of Everyday Knowledge* [Szabályok és jelentések. A hétköznapi tudás antropológiája]. Harmondsworth, Penguin Books.

GARFINKEL, HAROLD (1967): *Studies in Ethnomethodology* [Etnometodológiai tanulmányok]. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

GOFFMAN, ERVING (1963): *Stigma: Notes on Management of Spoiled Identity* [Stigma. Jegyzetek az elrontott identitás kezeléséről]. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

HALLIDAY, M. A. K. (1975): Language as Social Semiotic: Towards a General Sociolinguistic Theory [A nyelv mint társadalmi szemiotika. Egy általános szociolingvisztikai elmélet megteremtése felé]. In: *The First LACUS Forum.* Szerk. ADAM MAKKAI–VALERIE BECKER MAKKAI. Columbia, South Carolina, Hornbeam Press.

HALLIDAY, M. A. K. (1975): Text as Semantic Choice in Social Contexts. [A szöveg, mint szemantikai választás a társadalmi kontextusban]. In: *Grammars and Desriptions.* Szerk. T. A. VAN DIJK–J. PETŐFI. Berlin, de Gruyter.

HARMAN, THOMAS (1567): *A Caveat or Warening for Commen Cursetors vulgarely called Vagabones* [Figyelmeztetés egyszerű csavargóknak, kiket közönségesen vagabundoknak neveznek]. London, Wylliam Griffith. (A Caveat for Common Cursitors. In: *Cony-Catchers and Bawdy Baskets: An Anthology of Elizabethan Low Life.* Szerk. GAMINI SALGADO. Harmondsworth, Penguin, 1972.)

KOCHMAN, THOMAS (1972): *Rappin' and Stylin' Out: Communication in Urban Black Africa* [Kommunikáció Fekete-Afrika városaiban]. Urbana, University of Illinois Press.

LABOV, WILLIAM (1969): Contraction, Deletion and Inherent Variability of the English Copula [Összevonás, elhagyás és inherens variabilitás az angol kopula esetében]. *Language*, 45: 715–62.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE (1966): *The Savage Mind* [A primitív gondolkodás]. London, Weidenfeld and Nicolson.

MALLIK, BHAKTIPRASAD (1972): *Language of the Underworld of West Bengal* [Nyugat-Bengál alvilági nyelve]. Calcutta Sanskrit College Research Series No. 76.

MILLIGAN, SPIKE (1973): *More Good Show Scripts: Written and Selected by Spike Milligan, with a Foreword by H.R.H. The Prince of Wales* [További jó forgatókönyvek. Írta és válogatta Spike Milligan, az előszót írta Ő királyi fensége, a walesi herceg]. London, Sphere Books.

MITCHELL, T. F. (1957): The Language of Buying and Selling in Cyrenaica: A Situational Statement [A kereskedelem nyelve Cyrenaicában. Helyzetjelentés]. *Hesperis*, 26: 31–71.

PODGÓRECKI, ADAM (1973): *"Second Life" and Its Implications* [A „második élet" és ami vele jár). Sokszorosítva.

SACKS, HARVEY–SCHEGLOFF, E.–JEFFERSON G. (1974): A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking in Conversation [A beszélőváltás társalgásbeli szervezésének egyszerű rendszere]. *Language*, 50: 696–735.

SANKOFF, GILLIAN (1974): A Quantitative Paradigm for the Study of Communicative Competence [Kvantitatív paradigma a kommunikációs kompetencia tanulmányozására]. In: *Explorations in the Ethnography of Speaking.* Szerk. RICHARD BAUMANN–JOEL SHERZER. Cambridge, Cambridge University Press.

(Fordította Gergely-Boldizsár Cecília)

Bethany K. Dumas–Jonathan Lighter

Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó?*

Gyakran esik ugyan szó a jelenségről, ritka azonban, hogy a *szleng* terminust nyelvészek számára is hasznosíthatóan definiálják. Bosszankodás és csalódás vár azokra, akik a szakirodalomban a vizsgálódás próbáját kiálló szlengdefiníciót vagy -felfogást keresnek. Ehelyett impresszionizmusra fognak bukkanni, sokszor egészen megdöbbentő módon.

Egyértelműen kisebbségi véleményt képvisel HAYAKAWA (1941: 194–5), aki a szlenget „a mindennapi élet költészetének" hívja, és hozzáteszi, hogy a szleng „szemléletesen fejezi ki az emberek érzéseit az életről és azokról a dolgokról, amelyekkel az életben találkoznak". Nem valószínű, hogy túl sok irodalomprofesszor fogadná el ezt az állítást, még ha fel is ismerik benne WALT WHITMAN hatását (1885: 573), aki több mint fél évszázaddal korábban még ennél is dicsérőbb hangot ütött meg: „a szleng: a kerülőút, a köznép próbálkozása arra, hogy a sivár szószerintiség helyett szabadon fejezze ki magát, ez a próbálkozás a legmagasabb szinten költőket és költeményeket terem, és kétségkívül ez indította útnak és tökéletesítette a történelem előtti korok régi mitológiáinak egész hatalmas szövevényét. […] A szleng is a nyelvben örökösen zajló folyamatok egészséges erjedése, kipárolgása, mely által tajték és apró hordalék vetődik a magasba, javarészt, hogy semmivé váljon, bár alkalmanként leülepszik, és maradandóvá kristályosodik."

Mivel sem HAYAKAWA, sem WHITMAN nem határozzák meg a terminust, bizonyára mindketten úgy érezték, hogy a szleng fogalmát értik az olvasók. Ugyanez mondható el JOHN C. HODGESről is, aki a „Harbrace College Handbook" több kiadásában is (például 1967: 197) sokkal kevésbé engedékenyen jegyzi meg, hogy „a szleng a lusták módszere, amellyel elkerülik a pontos, jelentéssel bíró szavak megkeresését". Következésképpen a szleng pontatlan és értelmetlen, de ezekben a jellemzőiben osztozik a sztenderd angol nagy részével, amit egy hivatali dohányzóhelyen vagy egy politikai nagygyűlésen eltöltött tizenöt perc bizonyíthat. Évekkel HODGES előtt FOERSTER és STEADMAN (1941: 290) lekicsinylően úgy nyilatkoztak a szlengről, hogy az „a helyes beszéd olcsó helyettesítése", amely „gondolati lustaságra és szegényes szókincsre" enged következtetni. Szükségesnek tartották megjegyezni, hogy „értékítéletet kifejező

* DUMAS, BETHANY K.–JONATHAN LIGHTER: Is *Slang* a Word for Linguists? *American Speech,* 53 (1978): 5–17.

mellékneveinket a *swell*-re 'klassz, remek' és a *lousy*-ra 'tetves, ocsmány' cserélni semmiképpen nem vall sok kritikai érzékre". De az ide tartozó szókincs bármely két melléknévre korlátozása sem vall jó kritikai érzékre, akármennyire terjengősek legyenek is ezek.

Hasonló, de még szélsőségesebb kijelentések is előfordulnak, főként e század korai szakaszában. Elsőként JOHN F. GENUNG fejtette ki (1893: 32), hogy „a szleng az emberi nyelv számára olyan, mint egy járvány a szervezetnek: éppolyan ragályos, és lefolyásában éppolyan feltartóztathatatlan… Amint a kór is, ott a legveszélyesebb, ahol a legjobban elhanyagolják a higiéniai feltételeket." Természetesen GENUNG egyáltalán nem definiálta a szlenget, de megadott kerülendő példákat, mint például *He was badly cut up by the news* 'A hírek nagyon lelombozták' és *I am two dollars shy* 'Két dollárom bánja'.

A mindössze két melléknevet használó egyetemi hallgató legendája nyilván egy régi pedagógiai tévhit. Minden idők egyik legkeserűbb szlengellenes kirohanásában JAMES C. FERNALD (1918: 248), a Funk and Wagnalls egyik szerkesztője, közzétette, hogy „egy bizonyos harvardi hallgatóról azt mondták, hogy összesen két melléknevet használ — a *stunning*-ot 'elképesztő, klassz' mindenre, amivel egyetért, a *beastly*-t 'szörnyű, undorító, ronda' mindenre, ami nem nyeri el a tetszését". Kétmellékneves félanalfabéták a Harvardon! Hová vezet ez? FERNALD ezt is elmondja. Rámutat, hogy „a fennkölt héberből így lett az elkorcsosult jiddis", és hogy „a hódító Róma latinja… a némileg alantasabb olaszban, franciában és spanyolban folytatódik" (238). A következő rövid szemelvényben is jól érzékelhető elképesztő megjegyzéseinek hangulata, amelyeket olyan időben tett, amikor az angoltanárok foglalkozhattak volna inkább a nyelv „demokráciabiztossá" tételével:

> A romlás szele fenyeget minden földi dolgot. Fagy, eső és szél rombolja le a hegyeket, és a folyók a kőtörmeléket messze a tengerbe hordják… A nyelvre ugyanígy romlás vár… Iskoláinknak és egyetemeinknek állandóan javítaniuk kell ezen a tendencián, amely nélkülük eluralkodna.
>
> A szleng a legtöbb esetben a közösség közönségesebb és műveletlenebb rétegeiből tör fel. Mivel ezek az emberek kevés könyvet olvasnak, és általában nem az irodalmilag értékeseket, semmi nem emeli őket az emelkedett beszéd szintjére… Még a valaha kitűnő jelentésű szavak is kocsmai vagy külvárosi jelentést vesznek fel. Ha ezek a kifejezések eléggé életerősek, gyorsan elterjednek, mivel az erélytelen, letargikus és találékonyságot nélkülöző elmék boldogan hagyják magukat befolyásolni olyan eredetibb és erőteljesebb egyéniségek által, akik azonban mégsem állnak sokkal magasabb szinten. Így egyes szavak vagy kifejezések utcáról utcára terjednek, egész városrészeken keresztül. Az olcsó színházak használni kezdik, a kocsmák a bárpulton át terjesztik őket, a bulvárlapok kinyomtatják, a műveletlenebbjével üzletelő kereskedők alkalmazni kezdik, a gyerekek megtanulják őket játszótársaiktól…

> A szleng… mentesít a gondolkodás nehézsége — és dicsősége — alól. Ugyanaz az olcsó szó vagy kifejezés akár száz gondolat kifejezésére is használható. … A szleng a szellemi szegénység hirdetője…
>
> Az alantasabb élet kavargása állandóan sarat és mocskot hoz a felszínre. (238, 247–8, 253)

Messze áll ez WHITMAN „egészséges erjedésétől", és inkább úgy hangzik, mint egy kolerajárvány. Nem kínál semmilyen szlengdefiníciót, de az mindenképpen valamiféle kapcsolatban áll az elkorcsosulással. FERNALD elrettentő vízióját DR. OLIVER WENDELL HOLMES orvosi véleményéhez hasonlíthatjuk, aki szerint „a szleng egyszerre jele és oka a szellemi hanyatlásnak" (PARTRIDGE 1935: 295).* Ez a megfigyelés legalább még mindig értelmesebb, mint a következő, amely egy mostani, elsőévesek számára írt kézikönyvből származik (LEGGETT–MEAD–CHARVAT 1974: 353): „Különösen silány a nyelvhasználat, ha ugyanazon a mondaton belül szlengszavakat különbségtétel nélkül keverünk elfogadható szavakkal." Így hát a *Crazy, daddy-o!* 'Király!' silány nyelvhasználat, de a *Let's go to the flicks tonight* 'Gyerünk moziba ma este' [*the flicks* 'mozi'] alighanem rosszabb, mert itt néhány szó elfogadható.

A sok kiadást megélt „Dictionary of American Slang" előszavában STUART BERG FLEXNER látszólag elsőként próbálkozott szisztematikusabb megközelítéssel: „Az amerikai szleng a jelen szótár címének megfelelő értelmezésben azon szavak és kifejezések összessége, melyeket az általános amerikai beszélők meglehetősen nagy része gyakran használ vagy megért, de amelyeket a többség nem fogad el jó, formális nyelvhasználatként" (WENTWORTH–FLEXNER 1960: vi). Bár az objektív próbálkozás üdítően hat, e definíció szerint a formális használaton és a korlátozott előfordulású szavakon és kifejezéseken kívül minden más szleng. Jellemző FLEXNER megközelítésére (amelyet részletesen kifejt az „Encyclopædia Britannica" 1971-es kiadásába írt cikkében), hogy szlengszótára, melyet a néhai HAROLD B. WENTWORTHszel szerkesztett, olyan szócikkeket tartalmaz, mint pl. *A-bomb* 'atombomba', *bikini*, *garrison state* 'diktatórikus állam' és *lagniappe* 'vásárláskor ráadásként adott ajándék'. Nem sok rokonságot érzünk ezek közt és az olyan szavak közt, mint pl. *chick* 'lány' (tkp. csibe) és *junkie* 'kábítószerfüggő', bár még e két utóbbinak is kérdéses a státusza.

Más írók az idő függvényében határozták meg a szlenget. H. A. GLEASON (1961: 6) szerint például a szleng „a szókincs azon része, amely a legszabadabban változik". Ez a jellemzés figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy egy kifejezésmódban az újszerű hatás szembetűnőbb, mint annak tényleges új mivolta. Ilyen például az *out of sight* (tkp. nem látszik) 'kitűnő' jelentésben, amely első-

* Kolozsvári Grandpierre Emil fordításában: „A slang használata egyszerre oka és tünete a szellemi elcsenevészesedésnek" (*Kritika*, 3 (1965)/5: 40). (*A szerk.*)

ként STEPHEN CRANE* „Maggie”-jében jelenik meg 1883-ban, de még 1970-ben is újszerű. Néhány négybetűs szóról** leggyakoribb használóik, az egyetemisták azt hiszik, hogy huszadik századi találmányok; 1971-ben a New York University egy diáklánya a Viktória-korabeli „My Secret Life”-ról*** a szerző szexuális szókincse alapján azt hitte, hogy a mű 1960-as hamisítvány. Szembeszállva a romantikának, a preskriptivizmusnak, a zűrzavarnak és a naivitásnak ekkora öszszevisszaságával, nem csoda, hogy LABOV (1972: 97) azt javasolja, hogy az összes szlengről szóló cikket tudjuk be „egy külső, nyelvészeten kívüli sötétségnek”.

A „The Oxford English Dictionary” (OED.) a szlenget (Slang *sb*. 3, **l. c.**) így határozza meg: „erősen kollokviális nyelvhasználat, melyet a sztenderd művelt beszéd szintje alatt tartanak számon, és amely vagy új szavakból, vagy meglévő szavak valamilyen speciális értelmezéséből áll”. Mindez nem túl használható. Mi számít „erősen kollokviálisnak”? Mi a „sztenderd művelt beszéd szintje”? Ez a definíció nem azonosít semmilyen szlengnek hívott speciális kategóriát, de jól jellemzi a kézikönyvek írói által körvonalazatlanul, de annál erőteljesebben ellenzett nyelvet. A „Webster’s Third” definíciója (**2.**) teljesebb, a szlenget így határozza meg: „nemsztenderd szókincs, amelyet elsősorban szélsőségesen informális konnotáció és általában helyhez nem kötött használat jellemez, és amely rendszerint újkeletű vagy önkényesen megváltoztatott szavakból, összerántott vagy rövidített alakokból, extravagáns, erőltetett vagy tréfásan pikáns szóképekből vagy verbális újításokból áll, amelyek általában hirtelen népszerűvé válnak, de gyorsan a használatlanságba süllyednek”. Bár e definíció a tökéletességre való törekvés miatt figyelemre méltó, szakmai használatra mégsem igazán alkalmas. Az OED.-hez hasonlóan a Merriam–Webster is külső tulajdonságokat hangsúlyoz, mint például a szleng földrajzi elterjedését és „gyors használatlanságba süllyedését”. De ezek a tulajdonságok nem ennyire egyértelműek. A témakörről talán az egyik legőszintébb kijelentés az a magyarázó megjegyzés a „Webster’s Third”-ben (19a/1), mely szerint „a szlengnek nincs teljesen kielégítő objektív tesztje, különösen nem egy szövegösszefüggésből kiemelt szónak. Egy szó sem végérvényesen szleng, és sok sztenderd szóhoz rendelődhet szleng konnotáció, vagy annyira helytelen használat, hogy a szó szlenggé válik.” Ez az állítás azt hangsúlyozza, hogy a konnotáció bizonyos módon a szleng elsődleges meghatározója.

A gyakorlatban a szótárírók között gyakran nincs egyetértés azt illetően, hogy mely szavakat kell ellátni a *szleng* címkével. Az 1961-ben kiadott, 450 000

* Amerikai író (1871–1900). (*A szerk.*)

** Így hívják az angolban a káromkodást kifejező szavakat, mivel azok általában négybetűsek. (*A ford.*)

*** Tkp. Titkos életem; önmagára Walter néven utaló ismeretlen szerző naplójellegű műve egy angol úriember erotikus élményeiről. *(A szerk.)*

szócikket tartalmazó „Webster's Third" csak 24 *w*-vel kezdődő szót nevez szlengnek. A kilenc évvel később kiadott „Webster's New World Dictionary"-ben, mely a „Webster's Third"-hez képest alig harmadannyi szócikket tartalmazó kéziszótár, már 81 *w*-vel kezdődő szó tartozik a szleng kategóriába. A *chick* 'fiatal nő' jelentésben a „Webster's New World"-ben szleng, a „Webster's New Collegiate Dictionary"-ben nem az. A „Collegiate"-ben a *junkie* szleng, a „Random House Dictionary"-ban nem az. Az „American Heritage Dictionary" szerint mindkét szó szleng. Nem csupán az egyéni, hanem a közös felfogások is jelentősen eltérnek a szleng meghatározásának kérdésében. A szótárak definícióinak és jelölési gyakorlatának következetlensége részben felelős azért a tényért, hogy a folyóiratok cikkeiben többnyire nem próbálkoznak a tárgy definiálásával. Az olyan folyóiratok cikkeinek írói, mint például az „American Speech" vagy a „College English", általában feltételezik, hogy ők maguk, olvasóik és adatközlőik nagyjából ugyanarra gondolnak, amikor a szlengről beszélnek. DUNDES és SCHONHORN például 1963-as, a Kansasi Egyetem szlengjét kutató tanulmányukban úgy gyűjtöttek adatot, hogy egyszerűen megkérték a diákokat egyes szavak és kifejezések szlengmegfelelőinek megadására. OLESEN és WHITTAKER „Conditions under Which College Students Borrow, Use and Alter Slang" [Hogyan kölcsönzik, használják és változtatják meg az egyetemi hallgatók a szlenget?] című cikkükben (1968: 222) csak ennyit mondanak a szleng természetéről: „A szleng központi tulajdonsága a legtöbb író szerint az ebbe a nyelvi kategóriába kerülő új szavak, új jelentésű régi szavak és félszavak gyorsan változó jellege".

A szemantikával foglalkozó nyelvészek sem jutnak előbbre. HAYAKAWÁt korábban idéztük, RAPOPORT (1975: 144) pedig azt mondja, hogy „a szleng lényegében szemléletes metaforák gyűjteménye a kevésbé művelt emberek beszédében, akik rendszerint nem írnak. Ezeknek a nem irodalmi metaforáknak a sztenderd nyelvbe való bekerülése attól függ, hogy hiánypótlóak-e, vagy pusztán az újszerűségre törekszenek. Ez utóbbi esetet példázzák a múló divatú kifejezések, különösen a tizenévesek körében." A hiánypótló szleng RAPOPORT szerint „a nyelvbe szlengként lép ugyan be, de állandó helye biztosítva van. Ilyen például: *guy* 'pacák', *O.K.* 'rendben', *broke* 'nincs egy vasa sem', *flush* 'tömve van pénzzel', *dumb* 'buta, hülye', *buck* 'dollár', *big shot* 'fejes, főmufti'." Ez a jellemzés nagyon ésszerűen hangzik (kivéve azt a kétes megállapítást, miszerint a kevésbé műveltek nem írnak). De az idézett példák vajon tényleg hiánypótlóak? Elődeik az amerikai beszédben semmivel sem voltak kevésbé szemléletesek azok számára, akik ezeket használva nőttek fel. Miért kifejezőbb a *guy*, mint a *bloke*, a *chap* vagy akár a *fella* 'ua.'? Az OED. (*break*, **11.** alatt) jelzi, hogy a *broke* szó 'anyagilag rosszul áll' jelentésben való használata teljesen hétköznapi volt a tizenhetedik században. Máig megmaradt, de magával ragadóbb-e, mint a múlt századbeli *hard up* vagy *up against it* 'ua.'? Mi teszi a *booze* 'piál, vedel' szót

szemléletessé? Az *OK*-hoz képest milyen a régebbi *bang-up* vagy az újabb *cool?* Jobb a *bigshot*, mint a *bigbug?* Hasonlóképpen, RAPOPORT összes példájának van mai szinonimája. Röviden tehát, soha nem bizonyították azt a feltételezést, hogy a kifejező szlengszó megmarad „a nyelvben", mint ahogy azt sem, hogy az erőtlen szleng gyorsan kihal: még az *OK*, az *oll korrect* 'minden rendben' rövidítése sem túl dinamikus.

A szleng státusza a következő: mindannyian biztosak vagyunk benne, hogy létezik, legtöbben biztosan tudni véljük, hogy mi az, és sokan biztosak vagyunk abban, hogy mindenki egyetért velünk. E legutóbbi feltételezés hamisságára LIGHTER kutatása mutatott rá, amely éppen ezt a kérdést vizsgálta. Mi szleng az egyetemi hallgatók szerint? Amikor LIGHTER 1975-ben a University of Tennessee diákjai elé a következő mondatokat tette, felfedezte, hogy ha van egyáltalán egyetértés ebben, az akkor is csekély. Az utasítás így szólt: „Húzza alá az összes szót, amely ö n szerint szleng. Ne használjon szótárt."

1. *I don't reckon so.* 'Nem hiszem.'
2. *Where's daddy?* 'Hol van apu?'
3. *Get lost, kid.* 'Tűnj el, kölyök!'
4. *A bunch of us guys were hanging out on the corner.* 'Ott lógtunk páran a srácokkal a sarkon.'
5. *Sounds like a wild goose chase to me.* 'Ezek légvárak.'
6. *She's a good-lookin' chick.* 'Jó csaj.'
7. *Hi yo, Silver!* 'Hé, Silver!'
8. *They were hauling water in metal buckets.* 'Vizet hordtak fémvödörben.'
9. *A junkie is somebody on drugs.* 'Narkósnak a drogfüggőt hívják.'
10. *I'm late for math.* 'Elkések matekról.'
11. *Bill ain't here.* 'Bill nincs itt.'
12. *Get back, Superman! That's kryptonite!* 'Vissza, Superman! Kriptonit!'
13. *Just between you and I, it's a terrific deal.* 'Maradjon köztünk, de ez egy fantasztikus üzlet.'
14. *Joe got fired. He was expendable.* 'Joe-t kirúgták. Úgy tűnik, fogyóeszköz.'
15. *Tomorrow's the Super Bowl.* 'Holnap lesz a Super Bowl.'*
16. *Call a cop!* 'Hívj egy zsarut!'
17. *Some folks call skeeter-hawks "dragon-flies."* 'Egyesek a moszkitót szitakötőnek hívják.'
18. *He fell flat on his ass.* 'Jól seggre esett.'
19. *How'bout a hot dog?* 'Mit szólnál egy hot doghoz?'
20. *I'll get you, you kwazy wabbit.* 'Elkaplak, te hülye!'**

* Tkp. szuperlabda; az amerikaifutball-bajnokság döntője. (*A szerk.*)

** Lefordíthatatlan; a *kwazy* (< *crazy*, tkp. őrült; a szlengben 'klassz; hülye' stb. jelentésben), a *wabbit* (< *rabbit*, 'nyúl; fickó'). Jellegzetes amerikai angol tagline (személyt vagy csoportot azonosító állandósult fordulat). (*A szerk.*)

A nyelv- és ahhoz kapcsolódó szakokat (angol, angoltanári, spanyol, német) végző hallgatók nagyon kevés nemsztenderd elemet véltek szlengnek, például a *chick* szót (6. mondat). Egyéb szakosok (történelem, pszichológia, számítástechnika, matematika, közgazdaságtan, mérnök, településmérnök, gyógypedagógia, filozófia, szociális munkás) szerint sok olyan elem is ide tartozik, amely egyszerűen csak nem formális angol, pl. *on drugs* 'narkós' (9), *math* 'matek' (10), *deal* 'üzlet' (13), *fired* 'ki van rúgva' (14), *folks* 'emberek' (17) és *flat* 'egyenesen, teljesen' (18). Sok hallgató szlengként értelmezte a *reckon* 'vél, gondol' (1), *ain't* [az *isn't* egyes szám harmadik személyű tagadó létige nemsztenderd változata] (11), *skeeter-hawks* 'moszkitó' (17), *wild goose chase* 'légvár' (tkp. vadlibahajsza; 5) és *ass* 'segg' (18) szavakat is. Néhány végzős angol szakos hallgató megjegyzései nagyon meglepőek voltak. „A *cop* 'zsaru' nem lehet szleng, mert már a *fuzz* és a *pig* használatos helyette" — mondta egy hölgy. „Én állandóan *reckon*-t mondok, de tudom, hogy szleng — nem mintha bármi baj lenne a szlenggel." Az egyik férfi szerint a kérdőívben sok a kollokvializmus, de egyáltalán nincs benne szleng. Az elsőévesek váratlan dolgokat is aláhúztak, például rövidítéseket is. A zűrzavar talán országos méretű. A New York University egyik felsőbbéves klasszika-filológia szakosa ezt hozta példának a szlengre: „a *presently* 'most rögtön' használata 'mostanában' jelentésben, habár a szó soha nem jelentette ezt". Valamivel gyakorlatiasabban fogalmazva a New York University egy másik hallgatója 1973-ban ezt mondta: „Szóval van a helyes angolság, és minden más szleng". A téma egyik közhelye, hogy mindenki felismeri a szlenget, de senki sem tudja meghatározni. Ennek az ellenkezője talán közelebb áll az igazsághoz.

A fent tárgyalt ellentmondások tudatosítása miatt kezdett el érdekelni minket, hogy egyáltalán meghatározható-e a szleng, és hogy célszerű-e a nyelvészeknek ezt a kifejezést használniuk. A nem szakemberek számára mindenképpen célszerű, ők azt hívják így, ami szerintük nem megfelelő formális angolság. FLEXNER is ilyen módon használta a kifejezést; de ha a szlengnek ilyen homályos jelentést tulajdonítunk, a nyelvészek jobban teszik, ha teljes egészében mellőzik. Mégis úgy érezzük, hogy az elnevezés mindenképpen használható korlátozottabb értelemben is, és meg is kell őriznünk, ha szándékunk a lexikai elemek egy adott fajtájának pontos leírása.

A szlengről szóló, egyébként általában kiábrándító szakirodalom egészén végignézve a szleng természetéhez csak három vagy négy esetben állnak hozzá figyelemre méltó éleslátással. Közülük az első mutatja meg az utat. GEORGE ELIOT „Middlemarch"-ának 11. fejezetéről van szó, az első kiadás 1871-ből származik. Miközben anyjával együtt Middlemarch fiatalembereit elemezgeti, Rosamond nem mutat hajlandóságot, hogy bármelyikhez is férjhez menjen közülük.

— Vettem észre, szívecském, mert már az elejének szinte mind kosarat adtál. Mindegy, ha még van jobb, különb lányt nem talál magához illőt.

— Ne haragudj, mama, nem szeretem, ha azt mondod: „az eleje”.

— Miért, tán nem illik rájuk?

— Nem is az, mama, csak olyan közönséges szó.

— Lehetséges, bogaram. Sose igen válogattam a szavakban. Mit mondanál helyette?

— Mondjuk, „a javát”.

— Elég közönségesen használják azt is. Ha cifrázni akarnám a szót, azt mondanám talán: a fiatalemberek legkiválóbbja. De hát te vagy a művelt, te tudod.

— Mit tud Rosy, anyám? — kérdezte Mr. Fred, aki a félig nyitott ajtón csuszszant be …

— Hogy helyes-e azt mondani: „a fiatalemberek legkiválóbbja” — felelte Mrs. Vincy és meghúzta újból a csengőt.

— Ó, teáknak és cukroknak annyi legkiválóbbját ismerjük! A legkiválóbb kezd a kereskedőnép fattyúnyelvbe átmenni.

— Szóval viszolygasz már a fattyúnyelvtől? — állapította meg Rosamond komolykodón.

— Csak a rosszabb fajtájától. Fattyúnyelv minden külön szókészlet. Néposztályt ismerni meg róla.

— A pallérozott angol beszéd nem fattyúnyelv.

— Bocsánat, a pallérozott angolság a történelemíró és az esszéíró széplelkek fattyúnyelve.

— Csűröd-csavarod, Fred, csak igazad legyen.

— Akkor mondd meg nekem, fattyúnyelv-e vagy költészet Szent Péter agarának hívni a marhát?

— Mondhatod akár költészetnek is, ha tetszik.

— Ahá, Rosy kisasszony, te összekevered klasszikusaink nyelvét a fattyúnyelvvel. Kitaláltam egy új társasjátékot. Fölírogatok költői idézeteket és fattyúnyelvieket, aztán odaadom, tégy rendet köztük. (73–4)*

Ha feltételezzük, hogy Mr. Fred érzékenységét más éles elméjű emberek is osztják, nyilvánvalóvá válik, hogy mindannyian feltételezzük egy szleng lexikai kategória létezését, de azt illetően, hogy e kategóriába mely elemek tartoznak bele, feltételezéseink nagyon eltérőek. Elégedjünk meg annyival, hogy a szleng csak a hallgató tudatában létezik? Ha nem dolgozunk ki egy objektív módszert arra, hogy a szlenget valódi beszédkategóriaként azonosítsuk, akkor el kell fogadnunk a „Webster’s Third” szerkesztőinek panaszát az objektív teszt hiányáról. Ám HENRY BRADLEY cikke az „Encyclopædia Britannica” tizenegyedik kiadásában egy viszonylag objektív teszt lehetősége mellett érvel. Anélkül, hogy megalkotná ezt a tesztet, BRADLEY (1911: 207) felismeri, hogy a beszélő szán-

* GEORGE ELIOT: *Middlemarch.* Ford. Bartos Tibor. I–II. Bp., Európa Könyvkiadó, 1976. I, 120–1. A *fattyúnyelv* szóra vö. KIS TAMÁS: A magyar fattyúnyelv kutatói: *Magyar Nyelvjárások,* 38 (2000): 251–62.

déka fontos szerephez jut a szleng meghatározásában, és hogy „a szleng nem része a mindennapi nyelvnek, de nem is kísérli meg az ott fellépő hiányok pótlását". Megkülönbözteti továbbá a szlenget azoktól a szavaktól is, amelyek „az elismert társadalmi érintkezésből kitiltódnak, mert túl egyértelműen fejeznek ki illetlennek vélt fogalmakat, vagy mert bántóan sértőek" (208). Bár BRADLEY érezhetően téved, amikor ezeknek a szavaknak a szleng voltát kizárja, 65 évvel ezelőtt írt, a témával kapcsolatos általános fejtegetését még érdemes továbbgondolni.

A beszélő szándéka kulcsfontosságú a szleng tárgyalásában, részben mert ez áll az olyan angoltanárok figyelmeztetéseinek középpontjában, akik büntetik diákjaikat a szleng használatáért. MILTON MILLHAUSER (1952: 309) szokatlanul őszintén tárja elénk ezt az okfejtést a „The Case against Slang" című munkájában, amelyben fenntartja, hogy mondjuk el diákjainknak: „a szleng olyan fajta beszéd, amely lekicsinyli azt, amit közvetít. Általánosan elterjedt nézetek kifejezésére jött létre, ezért hiányzik belőle a precizitás és a változatosság. Elkerülendő, mert nem fér össze a kritikus gondolkodással, és mert cinikus vagy komolytalan hangnemet kölcsönöz komoly gondolatainknak."

Van némi igazság ebben az állításban, de JAMES SLEDD „On Not Teaching English Usage" (1965: 699) című esszéje tesz néhány pontosító és éleslátó megjegyzést a szlenghez kapcsolódó pedagógusi ellenszenv néhány valódi okáról.

> Amikor egy tanár a diákjait a szleng használata ellen buzdítja, megerősíti hűségét ahhoz a társadalmi rendhez, amely szerepét életre hívta. A szleng jellemzően parakód, olyan, státusszal rendelkező kifejezéseket helyettesítő rendszer, mely kifejezéseket azok használnak, akiknek nincs hagyományos értelemben vett státuszuk, és akik nem vesznek részt a bevett közösségek fontos ügyeinek bonyolításában. A szleng a szex, az ivás, a narkotikumok, a versenysportok, az atlétika, a könnyűzene és emellett bűnügyek szemantikai területein virágzik — olyan dolgok „liberális" nyelve, amely dolgokat olyan úriemberek csinálnak tudatosan, akik egyáltalán nem úriemberek, és nem szeretik az úri tempót. Az úri pedagógusoknak természetesen ellenezniük kell a szlenget, pontosan azért, mert az a kívülállóknak fegyverként szolgál a bentlevőkkel szemben. Akár tréfából, akár komolyan, a szleng használata a fennálló rendhez való h ű s é g m e g t a g a d á s a, azáltal, hogy még azon szavakat is elutasítja, melyek a konvenciót jelképezik és státuszjelölők. Épp ezért azokat, akiket azért fizetnek, hogy megőrizzék a status quót, arra ösztönzik, hogy elfojtsák a szlenget ugyanúgy, mint egy lehetséges forradalom bármely egyéb szimbólumát. (SLEDD 1965: 699)

SLEDD rámutatott a szleng legfontosabb jellemzőjére: szándékosan használjuk, tréfából vagy komolyan, semmibe véve a hagyományos társadalmi vagy szemantikai normát. Mivel a normák különböznek, néhány lexéma státusza változni fog, időben vagy társadalmilag. Ma szleng, holnap sztenderd angol, közhelyesen szólva, és ez fordítva is igaz. Ezt megértve, különbséget kell tennünk

s z l e n g és z s a r g o n között. A kettő keverése nem újkeletű (ELIOT fenti idézetében is megjelenik a *legkiválóbbja* szó használatakor), és jellemző a szleng tárgyalására olyan művekben, mint például KENYON „Cultural Levels and Functional Varieties of English" című munkája (1948), amely a szleng három értelmét különíti el. KENYON szerint a szó először is egy kulturális szintet feltételez: „Kulturális szintek közé tartozhat alacsonyabb szinten a műveletlen beszéd, a szigorúan helyi dialektus, a nyelvtanilag hibás írás, a túlzott és ügyetlen szlenghasználat, a hanyag és gondatlan szóhasználat" (31). Később KENYON a szlenget a népszerű szófordulatokkal, majd a zsargonnal keveri: „A harmadik kulturális … szint: »a legújabb szleng«, a dolgozók »szakszlengje és mások számára érthetetlen kollokvializmusaik«." KENYON állításának egy része ARTHUR G. KENNEDY korábbi, „Current English" című művéből származik (1935: 15–7). Az a szakszó, amely kizárólag megnevezőként használatos — függetlenül etimológiájától vagy használóinak társadalmi státuszától —, zsargon, és nem szleng. A szleng jellemzi a jeltárgyat, míg a zsargon és a sztenderd angol csak utalnak rá. Ami még fontosabb: ha a beszélő egy alacsony státuszú csoporthoz tartozik, a számára pusztán megnevező kifejezést egy magasabb konvencionális státuszú személy szlengnek érzékelheti. Ilyen félreértelmezések valószínűleg gyakoriak.

Az eddig elmondottak fényében, az „American Heritage Dictionary" (1969: xlvi) szlengmeghatározása különösen figyelemreméltó:

> A *szleng* megnevezés inkább nyelvi stílust jelöl, mintsem a formalitás vagy a nyelvhasználat egy szintjét. A szótár értelmezése szerint a szleng megkülönböztető jegye a retorikai hatást, mint például abszurditást, tiszteletlenséget vagy túlzást létrehozni akaró szándék, még ha ez gyakran sikertelen is. Egy szigorúan denotatív szó … nem szleng. A szlengnek mindig erős a denotációhoz járuló konnotációja… Konnotációja szándékosan, gyakran agresszíven informális.

A szlenget függetleníteni kell attól a laikus koncepciótól, miszerint szokatlan szóhasználatok rongyoszsákja. A laikusok pontatlanul használják a terminust a lexémáknak egy olyan nagy csoportjára, melybe beletartozónak vélnek igazi szlenget, zsargont, regionalizmust, kollokvializmust. Ezeket olyan csoportok, mint például az egyetemi hallgatók, csak bizonytalanul érzik szlengnek. A szónak ilyen tág értelmű használata kétségtelenül zűrzavarhoz vezet. A komoly nyelvészek inkább kerüljék el teljesen a terminust, mintsem hogy ilyen értelmezésben használják, mivel az effajta használat csak félreértéshez vezet.

Van azonban a *szleng* terminusnak egy olyan el nem hanyagolható használata is, amely a sztenderd angoltól, a zsargontól és minden egyéb olyan informális használattól, mint például a regionalizmusoktól és kollokvializmusoktól eltérő lexémák csoportját nevezi meg. Ezek elsősorban a beszélőnek vagy az írónak a fennálló nyelvi konvenciókkal való szakításra irányuló valós (vagy vélt) szán-

déka révén azonosíthatóak. Hogy megértsük, m i a szleng, azt is figyelembe vehetjük, hogy k i használja. Amint azt SLEDD sugallta, mások annak megfelelően reagálnak a szleng használójára, hogy mit mond el önmagáról, s mekkora társadalmi felelősséggel bír.

Megkísérelték már, hogy a diákoknak elmondják, milyen megszabott kritériumok alapján kell eldönteni, hogy egy adott szó szleng-e. Ezek a próbálkozások azonban nincsenek pontosan kidolgozva, amint azt a következő példa (MEYERS 1974: 370) is mutatja: „Létezik-e olyan megfelelő terminus, melynek általános használata megkérdőjelezhetetlen? Erőltetettnek, nevetségesnek, leereszkedőnek hangzana-e a terminus használata egy egyetemi oktató vagy egy állami hivatalnok szájából? A terminus puszta használata segít-e azonosítani a beszélőnek egy bizonyos csoportba tartozását? A szó talán szleng, ha mindezekre igen a válasz." Tettünk egy előzetes kísérletet egy pontosabb kritériumrendszer kidolgozására, abban bízva, hogy mások tovább tisztázzák vagy tárgyalják majd a módszerünket. Úgy látjuk, hogy egy kifejezés akkor igazi szleng, ha az alábbi kritériumok közül legalább kettőnek megfelel:

1. Jelenléte szembetűnően csökkenti — legalábbis pillanatnyilag — a formális vagy komoly beszéd vagy írásmű méltóságteljességét. Ez nem azt jelenti, hogy a kifejezés mindenképpen ilyen szövegkörnyezetekben található. Azt azonban jelenti, hogy az az egyén, akinek a számára valamennyire ismerős a kifejezés, nem egy komoly, sztenderd angol társalgásban fogja keresni, kivéve egy speciális retorikai hatás esetét, amikor a beszélő vagy az író szándékosan nevetséges vagy bizalmas hangot üt meg a közösségével. Ha látszólag nincs oka e hatás elfogadásának, a kifejezés az érzékeny közösség számára a regiszter (vagy ahogy szívesebben nevezzük: szituációs dialektus) feltűnően téves használatát mutatja. A következő mesterséges példákban a teljes megnyilatkozás hangnemének összhangját erősen sértő szavak is találhatók:

> *The Federal government spends nearly one hundred billion bucks annually for defense.* 'A szövetségi kormány majdnem százmilliárd dolcsit költ évente védelemre.'
>
> *Few would question Whitman's position as one of America's grooviest poets.* 'Kevesen kérdőjeleznék meg Whitman helyét Amerika legklasszabb költői között.'
>
> *Though their dissent was not always noisy or dramatic, many Americans felt the President was a jerk for continuing the war.* 'Bár nézetkülönbségük nem volt mindig hangos és drámai, a háború folytatása miatt sok amerikai érezte úgy, hogy az elnök balfácán.'

2. Használata arra utal, hogy használója vagy a megjelölt tartalmat ismeri, vagy az emberek azon alacsonyabb társadalmi helyzetű vagy kisebb felelősséggel bíró osztályát, akik e kifejezés sajátos ismerői és használói. A „sajátos ismeretség" általában utal a konvencionálisan elfogadott és becsben tartott dolgok le-

nézésére, vagy a domináns társadalom által illetlennek és elfogadhatatlannak tartott dolgok túlzott ismeretére. Általában először semleges kifejezéseket tanulunk meg, lenéző vagy belső használatúakat csak később. Mégha véletlenül az utóbbi típusból sajátítunk is el valamit korábban, hamarosan észrevesszük, hogy a jeltárgynak van egy formális használatra jobban megfelelő neve is. A példák itt is magukért beszélnek:

> *College students in the 1960s blew more grass than ever before.* 'Az egyetemi hallgatók az 1960-as években több füvet szívtak, mint valaha.'
>
> *Patton had said the same thing back when he was a chicken colonel.* 'Patton ugyanezt mondta annak idején, mikor még ezredes volt.'*
>
> *Today was a bummer.* 'Nagy dőzs volt ma.'
>
> *Joe Valachi had decided to sing.* 'Joe Valachi úgy döntött, beszélni (tkp. énekelni) fog.'

3. A mindennapos társalgásban magasabb társadalmi helyzetű vagy nagyobb felelősséget viselő személyek között tabukifejezésnek számít. Alkalmilag természetesen az egyszerű tabuk nem számítanak ide, de most ismét a verbális viselkedési normáról van szó. Jelenleg ebbe a kategóriába minden, nem a latinból származó, szexuális és trágár kifejezés beletartozik, kivéve a gyermeknyelvi eufemizmusokat. Más korokban és más kultúrákban a szexuális kifejezések talán sokkal kevésbé tabuk, mint például az istenségre való profán utalás. Mivel egy társadalmilag magasabban álló egyén jelenlétében a tabunyelv szándékos használata a nyelvi ellenszegülés egy formája, az ilyen kifejezések funkciójukban hasonlítanak az első kritériumot teljesítő kifejezésekre. Általában megfelelnek a második kritériumnak is. Az első példa valódi idézet egy egyetemi előadóteremből, csak a nevet változtattuk meg. A sértést elkövető diákot elbocsátották.

> *Professor Smith, would you repeat those last three fuckers?* 'Smith professzor úr, megismételné azt a három utolsó faszságot?'
>
> *I'd like this job, sir, because the one I have now is shit.* 'Azért szeretném ezt a munkát, uram, mert a mostani szar.'
>
> *Bullshit, your honor.* 'Süket duma, bíró úr.'

4. A jól ismert konvencionális szinonima helyett használják, elsősorban azért, hogy **(a)** megvédjék a használót a konvencionális kifejezés használata által okozott kényelmetlen érzéstől, vagy hogy **(b)** megvédjék a használót a további részletezés kényelmetlenségétől vagy fáradalmaitól. A hétköznapi eufemizmusok egyaránt védik a közösséget és a használót, az ebbe a kategóriába tartozó elemek csupán a beszélőt vagy az írót hivatottak védeni, néha a hallgató

* George S. Patton: a II. világháború történetéből ismert amerikai tábornok (1885–1945); a *chicken colonel* 'ezredes' (tkp. csirkeezredes) kifejezés az ezredesi rangjelzésen látható sas szleng *chicken* elnevezéséből származik. (*A szerk.*)

vagy az olvasó rovására. Ezeket a kifejezéseket szándékosan használjuk, de kvázieufemisztikus funkciójuknak nem mindig vagyunk tudatában. Példák:

> *"What should we do with the prisoners, Lieutenant?" "Waste'em."* 'Mit tegyünk a foglyokkal, hadnagy úr? — Nyírjátok ki őket.'
> *His uncle croaked.* 'A nagybátyja elpatkolt.'
> *How was the movie? Super!* 'Milyen volt a film? Szuper!'
> *Oh, baby, I really dig you.* 'Bébi, nagyon bírlak.'

A négy kritériumhoz sorolt példákat a következőképpen lehet kategorizálni aszerint, hogy mindegyik legalább két kritériumnak megfelel és ezért szlengnek minősül: *buck* 'pénz, dollár' (1, 2); *groovy* 'klassz' (1, 2, 4b); *jerk* 'balfácán' (1, 2, 4b); *blow grass* 'füvet szív' (1, 2); *chicken colonel* (1, 2); *bummer* 'dőzsölés' (1, 2, 4b); *sing* 'beszél, vallomást tesz pl. a rendőrségnek' (tkp. énekel; 1, 2) ; *fuckers* 'faszság' (1, 2, 3) ; *shit* 'szar' (1, 2, 3, talán 4b); *bullshit* 'lószar, süket duma' (1, 2, 3, talán 4b); *waste* 'kinyír' (tkp. elpusztít; 1, 2, 4a); *croak* 'elpatkol' (1, 4a); *super* (1, 4b); *dig* 'kedvel' (1, 2, 4a). A *baby* határeset, több szótár is szlengnek minősíti, de minden bizonnyal csak az első kritériumnak felel meg.

Néhány olvasó kifogásolhatja, hogy érvelésünk megtévesztő: abbeli meggyőződésünkből, hogy szleng létezik, ad hoc attribútumokat rendeltünk hozzá. Az ilyen kritikákra azt tudjuk válaszolni, hogy mint az angol nyelv anyanyelvi beszélőinek (a Mason–Dixon vonal* és a Mississippi mindkét oldaláról), az informális lexémák egy specifikus csoportjának létezése meghatározza nyelvi viselkedésünket, amióta kompetens beszélők vagyunk. Általánosan elismert tény, hogy a „szleng" valamilyen formában létezik (a terminus tág, laikus értelmezésében), de az általunk tárgyalt speciális lexémák szisztematikus csoportosítása még nem történt meg. Mi teszi őket speciálissá? Röviden: a méltóságteljességük tagadhatatlan hiánya és társadalmi csoporton (vagy sok társadalmi csoporton) belüli szándékos, elterjedt használatuk a társadalmi és nyelvi konvenció elleni ellenszegülés céljából. A szleng azonosítására javasolt négy kritériumunk mindegyike tükrözi ennek a lázadásnak valamely aspektusát vagy a méltóságteljesség szándékos hiányát. Bár még nem jelenthetjük ki, hogy a szleng esetében a két betöltendő kritérium közül az egyiknek az elsőnek kell lennie, nehezen találunk olyan kifejezést, amely megfelel a 2. és 3., 2. és 4., vagy 3. és 4. kritériumoknak anélkül, hogy az elsőnek is megfelelne. Ezzel szemben a hétköznapi dialektus, a kollokvializmusok, a zsargon és a sztenderd angol megfelelhet bármely kritériumnak, vagy egyiknek sem, de kettőnek vagy többnek soha. Ha egy nyelvi elem a fenti kritériumok közül legalább kettőnek megfelel, bármely, nyelvi kérdésekre

* Eredeti értelmében a Charles Mason és Jeremiah Dixon által 1763–1767 között megállapított Maryland–Pennsylvania határvonal; további jelentései a köznyelvi használatban: a szabad és a rabszolgatartó államok közötti határvonal, illetve a polgárháború idején az uniós és a konföderációs államok között húzódó határ. (*A szerk.*)

érzékeny közösség egy bizonyos módon fog rá reagálni. Ez a reakció — amely egyébként nem mérhető — a valódi szleng csalhatatlan ismertetőjele.

Megjegyzések:

1. Ez az írás a American Dialect Society San Francisco-i találkozóján 1975. december 29-én előadott tanulmány módosított változata. A szerzők megköszönik a University of Tennessee munkatársainak, Charles Hargisnak, Michael Johnsonnak és Peyton Toddnak a segítségét, akik hasznos kérdésekkel és kommentárokkal járultak hozzá a tanulmány megszületéséhez.

2. Elképzelhető, hogy a tabukifejezések a valódi szlenggel logikailag rokon, ám mégis különálló csoportot alkotnak, mivel a laikus beszélők csak ezekhez férhetnek hozzá. A tabukifejezések nem feltétlenül szexuális jellegűek, a *nigger* 'néger' nyilvánvaló példa erre.

Irodalom

BRADLEY, HENRY (1911): Slang [Szleng]. In: *Encyclopædia Britannica*. 11. kiadás. Cambridge, Cambridge Univ. Press.

DUNDES, ALAN–SCHONHORN, MANUEL R. (1963): Kansas University Slang: A New Generation [A Kansasi Egyetem szlengje. (Egy új generáció)]. *American Speech,* 38: 163–77.

ELIOT, GEORGE (1871–1872): *Middlemarch*. Szerk. G. S. Haight. Boston, Houghton Mifflin, 1956. | GEORGE ELIOT: *Middlemarch.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976

FERNALD, JAMES C. (1918): *Expressive English* [Kifejező angol]. 2. kiadás. New York–London, Funk & Wagnalls.

FLEXNER, STUART BERG (1971): Slang [Szleng]. In: *Encyclopædia Britannica*. Chicago, Encyclopædia Britannica.

FOERSTER, NORMAN–STEADMAN, J. M., JR. (1941): *Writing and Thinking: A Handbook of Composition and Revision* [Írás és gondolkodás. (A fogalmazás és lektorálás kézikönyve)]. Átd. kiadás. Boston, Houghton Mifflin.

GENUNG, JOHN F. (1893): *Outlines of Rhetoric* [A retorika vázlata]. Boston, Ginn.

GLEASON, H. A., JR. (1961): *An Introduction to Descriptive Linguistics* [Bevezetés a leíró nyelvészetbe]. Átd. kiadás. New York, Holt, Rinehart and Winston.

HAYAKAWA, S. I. (1941): *Language in Action* [A működő nyelv]. New York, Harcourt Brace.

HODGES, JOHN C.–WHITTEN, MARY E. (1967): *Harbrace College Handbook* [Egyetemi kézikönyv]. 6. kiadás. New York, Harcourt Brace and World.

KENNEDY, ARTHUR G. (1935): *Current English* [A mai angol]. Boston, Ginn.

KENYON, JOHN S. (1948): Cultural Levels and Functional Varieties of English [Az angol nyelv kulturális szintjei és funkcionális változatai]. *College English,* 10: 31–6.

LABOV, WILLIAM (1972): Some Principles of Linguistic Methodology [A nyelvészeti módszertan elvei]. *Language in Society,* 1: 97–120.

LEGGETT, GLENN–MEAD, DAVID C.–CHARVAT, WILLIAM (1974): *Prentice-Hall Handbook for Writers* [Kézikönyv íróknak]. 6. kiadás. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.

MEYERS, WALTER E. (1974): *A Handbook of Contemporary English* [A mai angol nyelv kézikönyve]. New York, Harcourt Brace Jovanovich.

MILLHAUSER, MILTON (1952): The Case against Slang [Vádirat a szleng ellen]. *English Journal,* 41: 306–9.

OLESEN, VIRGINIA–WHITTAKER, ELVI (1968): Conditions under Which College Students Borrow, Use and Alter Slang [Hogyan kölcsönzik, használják és változtatják meg az egyetemi hallgatók a szlenget?]. *American Speech,* 43: 222–8.

PARTRIDGE, ERIC (1935): *Slang To-Day and Yesterday* [A szleng ma és tegnap]. Second edition. Carefully revised; somewhat augmented.London, G. Routledge & Sons. | Részletek a könyvből: ERIC PARTRIDGE: A szleng ma és tegnap. In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 17–26.

RAPOPORT, ANATOL (1975): *Semantics* [Szemantika]. New York, Thomas Y. Crowell.

SLEDD, JAMES (1965): On Not Teaching English Usage [Az angol nyelvhasználat nem tanításáról]. *English Journal,* 54: 698–703.

WENTWORTH, HAROLD B.–FLEXNER, STUART BERG (1960): *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. New York, Thomas Y. Crowell. 2. kiadás, 1975. | Előszavának magyar fordítása: STUART BERG FLEXNER: Előszó „Az amerikai szleng szótárá”-hoz. In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 141–158.

WHITMAN, WALT (1885): Slang in America [A szleng Amerikában]. In *The Collected Writings of Walt Whitman: Prose Works 1892.* Szerk. FLOYD STOVALL. II, 572–7. New York, New York Univ. Press, 1964. | WALT WHITMAN: A szleng Amerikában. In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 11–16.

(Fordította Süli Katalin)

G. F. Drake

A szleng társas szerepe*

LABOV hívta fel a figyelmet arra a „külső, nyelvészeten kívüli sötétség”-re, „melyben a nyelv eredetével kapcsolatos spekulációk zajlanak, s ahol a szlengről szóló tanulmányok születnek” (LABOV 1972). Habár ez aligha ösztönöz bárkit is arra, hogy tanulmányt írjon a szlengről, mégis jól megragadja a szleng nyelvészeti tárgyalásainak száraz mivoltát.

Mindenesetre a szleng igen vitatott téma; mindenféle formáját tömegesen gyűjtik szótárakban, illetve olyan folyóiratokban, mint az American Speech, és különféle más forrásokban; a gyűjtők lehetnek néprajzkutatók, nyelvészek, történészek, archeológusok, tanárok és mások. Mint nyelvészt, engem is fel szoktak kérni rádiósok, televíziósok és újságírók, hogy beszéljek a semmiről, vagyis hogy nagyképűsködjek a szlengről. Mégis, ahogy egy kortárs kutató írja: „ritka azonban, hogy a *szleng* terminust nyelvészek számára is hasznosíthatóan definiálják. Bosszankodás és csalódás vár azokra, akik a szakirodalomban a vizsgálódás próbáját kiálló szlengdefiníciót vagy -felfogást keresnek. Ehelyett impresszionizmusra fognak bukkanni, sokszor egészen megdöbbentő módon.” (DUMAS–LIGHTER 1975: 5). Az idők során a legtöbb retorika- és nyelvtankönyv óvta a diákokat attól, hogy szlenget használjanak, mivel az pontatlan (ami általában természetesen nem igaz) vagy vulgáris (ami gyakran valóban így van). A szleng legtöbb tanulmányozója egyszerűen csak gyűjti és megfelelő osztályokba rendezi a szlengszavakat, hasonlóan ahhoz, ahogy az amatőr lepkegyűjtők színük és mintázatuk szerint tűzik gombostűre a különböző fajokat, ahelyett, hogy rovartanilag tanulmányoznák őket.

Ám a tény, miszerint a szleng társadalmilag fontos jelenség, állandóan igazolja önmagát, bár kissé zavarosan teszi ezt. Két kortárs szlengkutató, BETHANY K. DUMAS és JONATHAN LIGHTER mostanában megjelent, érdekes tanulmányukban, amelynek a címe „Is *slang* a word for linguists?” [Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó?], megvizsgálták ezt a kitartó önigazolást, illetve finomították és megfelelő irányba bővítették, bár mint majd itt kifejtem, még mindig csupán egy kezdetleges pontig jutottak el olyan összegző megközelítés híján, amely szociálpszichológiai, valamint szociolingvisztikai elméletet egyaránt felhasznál.

* DRAKE, G. F.: The social role of slang. In: *Language. (Social Psychological Perspectives).* Szerk. HOWARD GILES–W. PETER ROBINSON–PHILIP M. SMITH. Pergamon Press, Oxford–New York–Toronto–Sydney–Paris–Frankfurt, 1980. 63–70.

Jelen tanulmány célja az, hogy demonstrálja és nyilvánvalóvá tegye a szociálpszichológia elméleti jelentőségét a nyelvészet szempontjából. Számos szociálpszichológiai elméletet lehet eredményesen alkalmazni a szleng problémájára. Az időbeli korlátok miatt csupán néhány gondolatra szeretnék utalni HENRI TAJFEL és HOWARD GILES, valamint munkatársaik munkájából.

DUMAS és LIGHTER a szleng egyik olyan szótári definícióját idézi, amely a társadalmi szempontot járja körül:

> A *szleng* megnevezés inkább nyelvi stílust jelöl, mintsem a formalitás vagy a nyelvhasználat egy szintjét. A szótár értelmezése szerint a szleng megkülönböztető jegye a retorikai hatást, mint például abszurditást, tiszteletlenséget vagy túlzást létrehozni akaró szándék, mégha ez gyakran sikertelen is. Egy szigorúan denotatív szó … nem szleng. A szlengnek mindig erős a denotációhoz járuló konnotációja… Konnotációja szándékosan, gyakran agresszíven informális.

A DUMAS és LIGHTER által megragadott szempont a beszélő társadalmi szándéka. DUMAS és LIGHTER JAMES SLEDD (1965) szlenggel kapcsolatos megállapításának szintén nagy figyelmet szentelnek, mint azon kevés megállapítás egyikének, mely a szlenget jogos szociolingvisztikai kontextusába helyezi. SLEDD a maga jellegzetesen indulatos, de lényeglátó módján így ír:

> Amikor egy tanár a diákjait a szleng használata ellen buzdítja, megerősíti hűségét ahhoz a társadalmi rendhez, amely szerepét életre hívta. A szleng jellemzően parakód, olyan, státusszal rendelkező kifejezéseket helyettesítő rendszer, mely kifejezéseket azok használnak, akiknek nincs hagyományos értelemben vett státuszuk, és akik nem vesznek részt a bevett közösségek fontos ügyeinek bonyolításában. A szleng a szex, az ivás, a narkotikumok, a versenysportok, az atlétika, a könnyűzene és további bűnügyek szemantikai területein virágzik — olyan dolgok „liberális" nyelve, amely dolgokat olyan úriemberek csinálnak tudatosan, akik egyáltalán nem úriemberek, és nem szeretik az úri tempót. Az úri pedagógusoknak természetesen ellenezniük kell a szlenget, pontosan azért, mert az a kívülállóknak fegyverként szolgál a bentlevőkkel szemben. Akár tréfából, akár komolyan, a szleng használata a fennálló rendhez való hűség megtagadása, azáltal, hogy még azon szavakat is elutasítja, melyek a konvenciót jelképezik és státuszjelölők. Épp ezért azokat, akiket azért fizetnek, hogy megőrizzék a status quót, arra ösztönzik, hogy elfojtsák a szlenget ugyanúgy, mint egy lehetséges forradalom bármely egyéb szimbólumát. (SLEDD 1965: 699)

Itt SLEDD felfedezett egy fogódzót. A szleng közvetve csoportjelenség, és a csoportidentitáshoz kötődik. Azonban SLEDD csupán az összkép egy részét ragadta meg, hasonlóan sajnos DUMAS-hoz és LIGHTERhez. Utóbbiak SLEDD megjegyzésének kritikus pontjaként nem a csoportidentitást látják, hanem azt, hogy a szlenget „szándékosan használjuk, tréfából vagy komolyan, semmibe véve a hagyományos társadalmi vagy szemantikai normát" (DUMAS–LIGHTER 1978: 12). Ez a tulajdonság valóban fontos, de ha erre koncentrálunk, a

szleng elemzésében csak egy irányt veszünk figyelembe: a szociológiai irányt, és eközben figyelmen kívül hagyjuk a pszichológiai szempontokat. DUMAS és LIGHTER számára a szleng csupán a társadalmi eltávolodás eszköze (vö. PENG 1974). Később (amikor a szociálpszichológiai elméletek által erre a kérdésre irányított fényt fogom vizsgálni) ki fogok térni arra, hogy a szlenget lehet mind a szolidaritás, mind az elidegenedés kifejezésére használni.

Mindenesetre DUMAS és LIGHTER az általuk fontosnak tartott tények fényében megszerkesztették, és megpróbálták világosan rendszerezve felvázolni azokat a tulajdonságokat, amelyekkel a szlenget definiálni lehet. DUMAS és LIGHTER célja egyértelműen az, hogy rendszerük bevezető jellegű legyen, és számítanak a kritikára, amelynek szellemében én magam is haladok. Szerintük egy szó „valószínűleg" akkor szleng, ha a következő négy kritériumból legalább kettőnek megfelel: **1.** Egy adott lexéma jelenléte „szembetűnően csökkenti — legalábbis pillanatnyilag — a formális vagy komoly beszéd vagy írásmű méltóságteljességét". **2.** A használt szó „arra utal, hogy használója vagy a megjelölt tartalmat ismeri, vagy az emberek azon alacsonyabb társadalmi helyzetű vagy kisebb felelősséggel bíró osztályát, akik e kifejezés sajátos ismerői és használói". **3.** A szó a „mindennapos társalgásban magasabb társadalmi helyzetű vagy nagyobb felelősséget viselő személyek között tabukifejezésnek számít". **4.** A szót a „jól ismert konvencionális szinonima helyett használják, elsősorban azért, hogy **(a)** megvédjék a használót a konvencionális kifejezés használata által okozott kényelmetlen érzéstől, vagy hogy **(b)** megvédjék a használót a további részletezés kényelmetlenségétől vagy fáradalmaitól". DUMAS és LIGHTER hozzáteszik, hogy mindezek a kritériumok tükrözik „a lázadásnak valamely aspektusát vagy a méltóságteljesség szándékos hiányát".

A méltóságteljesség hiányára való összpontosítás elvezeti DUMAS-t és LIGHTERt oda, ahova mások már eljutottak (pl. JOOS 1961), vagyis hogy sürgessék a különbségtételt a szleng és a zsargon között. Ennek az oka az, hogy a zsargont, vagyis a szakterminológiát, bár nyelvészeti szempontból meglehetősen hasonlít a szlengre, magas státuszú csoportok használják inkább, és nem sugall lázadó magatartást, sem pedig a méltóságteljesség hiányát. Véleményem szerint amikor szociálpszichológiai tényezőket veszünk figyelembe, a szlenget és a zsargont alapjában véve ugyanannak a magatartásformának — azaz egyéneknek egyik csoportból a másikba való divergenciájának vagy konvergenciájának — lehet tekinteni. Továbbá a státuszbeli eltérés a szlenget és a zsargont ugyanannak a magatartásformának különféle alkategóriáiként tüntetheti fel, de elméleti célból a két kód megegyező kognitív motivációja nagyobb fontosságú a státuszbeli eltéréseknél. Mind a zsargon, mind a szleng a megkülönböztetés szükségletéből jött létre, vagyis a különféle csoportok közötti pszichológiai megkülönböztetés céljából. Itt tisztán kell látnunk, hogy szociálpszichológiai tényezők lépnek be az elemzésbe, ebben az esetben HENRI TAJFEL nevét kell

megemlíteni, aki egy 1974-es cikkben leszögezte, hogy „nem várhatjuk el, hogy az egyén viselkedésében az inkább csoporttagként, mint egyénként való viselkedés domináns szerepet játsszon, hacsak nincs egy tiszta, kognitív »mi« és »ők« struktúra, és hacsak ezt nem tekintik könnyen váltható struktúrának megváltozó társadalmi és pszichológiai feltételek mellett". Mind a szleng alacsony státuszú használói, mind a zsargon magas státuszú használói elsősorban abban érdekeltek, hogy a „mi" és „ti" fogalmát körvonalazzák; ebben a sértések használata a szleng esetében csak relatív és másodlagos.

Angol nyelvterületen a nyelvészek a hangokra a *phone* szót használják, az orvosok a sérülésekre a *trauma* kifejezést, a jogászok pedig a sérelmekre a *tort* 'magánjogi vétkes cselekmény' szót, lényegében ugyanazon okokból ahhoz, amiért mások a *stoned* 'részeg; bekábítózott' (tkp. kővé válik, megkövesedik), *wasted* 'ua.' (tkp. elhasználódott, kimerült) vagy *flying* 'ua.' (tkp. repül) kifejezéseket alkalmazzák. A szociálpszichológiai szakirodalmat olvasva nyilvánvaló, hogy egy csoport állandóan önnön megkülönböztetésének megőrzésére törekszik. Ez igaz természetesen társadalmi alcsoportokra ugyanúgy, mint például egy akadémiai tudományterületre. Mi, kutatók sokkal kíváncsibbak vagyunk egy konferencia programjánál arra, hogy ki kicsoda; az eltérő szakzsargon nagyon megosztja a résztvevőket. Mindannyian, mire tiszteletreméltó tagjaivá válunk tudományterületünknek, nagyon jól megtanuljuk ennek zsargonját. Sőt ha már egészen szakértővé válunk, kialakíthatunk egy speciális terminológiát, mely kifejezetten azonosítja saját munkáinkat. Sikerünk egyik fokmérője az lehet, hogy mennyire veszik át mások ezt a terminológiát megkülönböztető céllal. Úgy vélem, ezzel kapcsolatban nem szükséges példákat hozni. Mind a szleng, mind a zsargon olyan eszközök, melyek ugyanakkor és gyakran ugyanabban a helyzetben jelölhetnek akár elidegenedést, akár szolidaritást, hogy az általában használtaknál régebbi és nyersebb kifejezésekkel éljek. Érdekes lehet szociolingvisztikával foglalkozók számára, hogy a szleng és zsargon kapcsolatának jelen szociálpszichológiai elemzése KENYONnak a témával kapcsolatos 1948-as klasszikus elemzését támasztja alá szemben JOOS 1961-es klasszikus elemzésével.

Számomra világossá vált, hogy egy több tudományágat integráló megközelítés megvilágíthatja azt a fajta nyelvi viselkedést, amit itt tárgyalunk. Egyetérthetünk BOURHIS-vel, aki a következőket írta (1978: 4):

> Szociálpszichológiai tényezők segítenek megmagyarázni, hogy egyes beszélők miért használják azokat a beszédstratégiákat, amelyeket használnak, nem csak társadalmi normákkal és szabályokkal kapcsolatban. Ezek a tényezők kiterjedhetnek a beszélő hangulatára, motivációira, érzéseire, hiedelmeire, illetve lojalitására…, valamint a csoporton belüli kapcsolatrendszer észlelésére és a fennálló szociolingvisztikai normákkal kapcsolatos tudatosságukra.

A lényeg az, hogy a szociolingvisztikai elemzés önmagában oda vezethet, hogy félreérthető lesz a szleng természete, mivel túlhangsúlyozódik a státuszfunkció a csoportfunkció rovására. DUMAS és LIGHTER így állítottak fel a szleng azonosítására olyan kritériumokat, melyek a szleng státuszcsökkentő funkcióját magyarázzák. Ez a szlengnek fontos, sőt szükséges funkciója, de nem elégséges annak megmagyarázásához. Hasonlóképpen a szleng sem az egyetlen nyelvi viselkedésmód, ami felhívja a figyelmet az alacsony státuszra, vagy bátran hirdetné azt. LABOV (1970) a rejtett normákra hívja fel a figyelmet, melyek működésükkel támogatják és táplálják a stigmatizált nyelvtani formákat a nemsztenderd beszédvariánsokban. ELLEN BOUCHARD RYAN (1979) vizsgálta szociálpszichológiai szemszögből ugyanezt a jelenséget, vagyis az alacsony presztízsű nyelvi variánsok fennmaradását, és megállapította, hogy egy variáns értéke a szolidaritás és egy csoporttal való azonosulás szempontjából gyakran túlsúlyba kerülhet a státusz, presztízs vagy társadalmi előrejutás szempontjaival szemben, amikor megmarad az alacsony presztízsű lokúciók használata. Véleményem szerint ez a helyzet a szlenggel is.

TAJFEL teóriája azt sugallja, hogy azok a csoporton belüli beszélők, akik magasra értékelik csoportbeli tagságukat, erős késztetést éreznek arra, hogy magukat megkülönböztessék egy értékelt dimenzióban (vö. BOURHIS 1978: 14). Úgy vélem, a szleng egy csoporton belüli megkülönböztetési eszköz. Mi olyan értékes a szlenggel kapcsolatban? A válasz bizonyos értelemben ördögi kör: a szlenget azért értékelik, mert ez a csoportmegkülönböztetés egyik markere. Ebben az értelemben nem tér el sok más nyelvi jelenségtől: etnikai, kisebbségi nyelvektől például vagy regionális dialektusoktól, melyek mindegyikéből mint forrásból bőven meríthet a szleng.

Tulajdonképpen gyakran összetévesztik a szlenget a dialektussal. Ezt jól illusztrálja a feketék által használt angol nyelv. A feketék alcsoportjai, például tinédzserek, zenészek, strichelő utcalányok és mások között a szleng fontos eszköze a csoporton belüli szolidaritásnak és megkülönböztetésnek. A hozzá nem értő hallgató gyakran hallhat ismeretlen fekete angol és fekete szleng beszédet együtt, és ugyanannak a jelenségnek gondolja őket. Véleményem szerint ez az egyik oka annak, hogy sok presztízsdialektust beszélő szerint a fekete angol beszédet nem lehet érteni, még ha nyelvileg világos is, hogy kölcsönösen érthető az amerikai angol presztízsvariánsait beszélők körében. A csoporton kívüliek számára n e m szabad, hogy érthető legyen a szleng, mivel célja, hogy c s a k a csoporton belüliek értsék meg.

Ezen a ponton válik fontossá a szleng tiszavirág jellege. A szlenget gyakran mulandó természeténél fogva definiálják (GLEASON 1961: 6). Azonban a közelebbi vizsgálódás fényt vet arra, hogy a szleng tiszavirág jellege csak relatív. Néhány szleng nagyon rövid életű, néhány kitart több generáción keresztül (DUMAS–LIGHTER 1978: 7). Gyakran az időfaktort használják a szleng és a

zsargon megkülönböztetésére, a szlenget tiszavirágéletűnek tekintik, a zsargont mulandónak (JOOS 1961). Lényegében, ahogy azt minden kutató tudja, a szakzsargonok nagy része maga is mulandó. Én magam sem tudok az 50-es évek nyelvtudósainak zsargonjával beszélni, sem a 60-as évekbeliekével, és már kezdenek problémáim lenni a 70-es évekbeliekével is.

Gyakran előfordul egyébként, hogy néhány szleng szélsőségesen tiszavirág életű, amikor például egy csoport határvonalai képlékenyek, vagy — hogy HOWARD GILES zsargonjával éljek — amikor a beilleszkedés bizonyos sikerrel megy végbe. Egy összetett társadalomban az egyének csoportok és kapcsolatok komplex hálózatával találják szemben magukat, melyben el kell helyezniük magukat, s melyben mind függőlegesen, mind vízszintesen mozognak, mind szinkrón, mind diakrón értelemben. A szociálpszichológia egyik alaptétele, hogy az identitást nagy mértékben meghatározza, hogy hogyan találja, teremti és határozza meg a helyét az egyén ezekben a hálózatokban. TAJFELt idézve „ésszerű azt feltételezni, hogy egy egyénnek mind csoporton belüli, mind azon kívüli attitűdjeit és viselkedéseit meg kell határoznia legalább valamilyen mértékben, az önmeghatározás állandóan zajló folyamatával". Mivel a szleng és a zsargon a csoportmeghatározás és -megkülönböztetés, illetve a csoporttagok felismerésének eszközei, a csoport a zárat időről időre cseréli, hogy kiderüljön, kinek a kulcsa illik bele. Amikor a szlengben egy eszközjellegű ok keveredik egy integratív motivációval, mint például akkor, amikor meg kell különböztetni egy drogvásárlót egy álruhás drogrendőrtől, a zárakat folyamatosan cserélni kell. Ezért a drogkultúra szlengje szélsőségesen tiszavirág életű.

HOWARD GILES nemrég bizonyítékokat és érveket hozott fel számtalan forrás alapján (GILES–SMITH 1979; GILES–POWESLAND 1975; GILES 1977a; GILES–BOURHIS–TAYLOR 1977; GILES 1977b) annak a nyelvi viselkedésnek a magyarázására, amit ő akkomodációs modellnek nevez. Az akkomodációs elmélet kimondja, hogy a beszélő bizonyos körülmények között, például társadalmi elismerés elnyerésére, illetve közvetítésére tett kísérlet során megkísérli átformálni személyiségét, hogy elfogadhatóbbá tegye azt azok számára, akikhez beszél. A beszédszokásokat tekintve az ember átalakíthatja a stílusát, a beszédvariánsát, az akcentusát, a hangmagasságát, beszédtempóját vagy egy sor más szokását, amelyekhez én még kiemelten besorolom a szlenget és a zsargont. Így GILES képes felállítani a beszélők konverzió- és diverziómodelljeit, a fennálló társadalmi és pszichológiai tényezőknek megfelelően. Én ezeket a stratégiákat a szlengnél észlelt szolidaritáshoz és elidegenedéshez kapcsolom, és véleményem szerint a modell által megmagyarázhatjuk a szlenget ugyanúgy, mint ahogy megmagyarázták vele például a kódváltást (BOURHIS 1978) és az akcentusváltást (GILES–POWESLAND 1975).

Azonban a fogalmat nem csupán arra szeretném használni, hogy a szleng mulandó mivoltát magyarázzam vele, hanem arra is, hogy megindokoljam, miért

kissé zavarba ejtő és szelektív bizonyos szleng beolvasztása a domináns amerikai kultúrába.

A beilleszkedés szerepe a szleng tiszavirág jellegében azzal magyarázható, hogy mivel a szleng egy csoporton belüli nyelv, és a pozitív társadalmi identitás egyik eszköze a sikeres csoportba történő beilleszkedéshez (szlengkifejezések használata révén) a csoporton kívüliek körében, hatására új tagokat fogadnak be a csoportba, feltéve hogy a leendő tagok más kritériumoknak is megfelelnek, mint például etnikum vagy bőrszín kérdésében. Sok olyan esetben, amikor más feltételnek nem felelnek meg, a szlenghez és zsargonhoz való alkalmazkodás a csoporton kívüliek részéről elhomályosíthatja a csoporton belüliek elkülönülését, és veszélyeztetheti a pozitív társadalmi identitást. Ennek megfelelően a csoportnak folyamatosan kell új és új szleng- és zsargonkifejezéseket gyártani azért, hogy kívül tartsa a csoporton kívülieket, és hogy meghatározza a csoporton belülieket.

Ezenkívül az akkomodációs modell megmagyarázhatja azt az utóbbi amerikai generációkban megfigyelhető sajátos társadalmi jelenséget, amikor is nagy számú fekete, utcai szleng került be az úgynevezett domináns amerikai kultúrához tartozó beszédbe. Az 1950-es évek végén a *cats* ’jó, menő, király’ (tkp. macskák) szót felváltotta a *cool* (tkp. hűvös), és elterjedt lett a *dig* ’kedvel’ (ismeretlen eredetű szlengszó, az ’ás’ homonimája). Az 1960-as években került be a *rap* ’fesztelenül beszélget’, a *nitty-gritty* ’lényeg; részletek’, illetve a *right on* ’jól informált, modern; divatos’ és az *up tight* ’feszült, ideges; maradi’. Az 1970-es évek hozták meg a *hip* ’menő; jól informált’ szót (BURLING 1973: 87–8). (Természetesen sok kifejezést soha nem vettek át, és amelyeket átvettek, azokat hamar más szóval helyettesítették a fekete kultúrában.)

Ebben az az érdekes, hogy a fekete angol legtöbb aspektusát folyamatosan és nagy mértékben lenézik a fehérek, akik teljesen más attitűdöt vettek fel a szleng szavaival kapcsolatosan. Csak nevetségessé tétel céljából utánozzák a fehérek a feketék beszédének más aspektusait (BURLING 1973: 87). Mégis sok, főleg fiatal, középosztálybeli amerikainak volt csillapíthatatlan az étvágya a fekete szleng iránt, ugyanúgy, mint a feketék zenéje, öltözködése és a fekete kultúra más aspektusainak átvételére.

Ebben a folyamatban tetten érhető az ebben a tanulmányban ismertetett jelenség. A fekete szleng használata a feketék körében jól érzékelteti a DUMAS és LIGHTER által hangsúlyozott szlengfogalmat. Az alsóbb osztályokból származó feketéket iskolájuk és a munkát találás igénye arra ösztönzi, hogy átvegyék a középosztálybeli nyelvet mint az óhajtott domináns kultúrának a szimbólumát, és az abba való bekerülés eszközét. A sztenderd angolt illetően ezek a feketék egy ambivalens látásmódot alakítottak ki: meg szeretnék tanulni, de ugyanakkor ez jelenti a fehérek és elnyomók világát. Az ebből a középosztálybeli értékek ellen kialakuló lázadás az alsó osztálybeli feketék részéről magában foglal sok min-

dent, de a nyelv mint szimbólum mindig ott van ezek között (BURLING 1973: 107). BURLING így fogalmaz:

> Tudatosan vagy tudattalanul a nyelvet használjuk a következők kifejezésére: reményeink és vágyaink jelzésére, megmutatni, hol a helyünk, megmutatni, melyik csoporthoz tartozunk. Napjainkban, amikor a feketék újfajta büszkeséggel ragaszkodnak örökségükhöz, és ahhoz, hogy a fekete mindenképpen szép, szükségét érezhetik, hogy nyelvi szimbólumok jelezzék újkeletű elkülönülésüket. … ha a szuahéli nyelvnek korlátozott a jelentősége, és ha a nemsztenderd angol nyelvtanát és kiejtését túlságosan lenézik ahhoz, hogy ezeket szimbólumnak tekintsék, akkor ott van a fekete szleng. Mivel a szlenget sokkal kevésbé stigmatizálják, mint a feketék beszédének más aspektusait, jónéhány fekete beszélő elkezdte ezt a feketék egy közös nyelvhez való értékes hozzájárulásának tekinteni. A szlenget a nemsztenderd nyelvtannal ellentétben büszkén lehet használni. A fekete szleng a szeparatizmus és a középosztálybeli igények elutasításának szimbólumává vált.

BURLING ezen a ponton megragadja a lázadó szándékot, ahogy azt DUMAS, LIGHTER és SLEDD már megkísérelték, valamint a szleng TAJFEL által kiemelt identifikációs és szolidaritással kapcsolatos funkcióját.

Emellett BURLING továbbmegy, és a fekete szleng fehérek által történő átvételében is a lázadó mozzanatot hangsúlyozza, amikor a következő megjegyzést teszi: „Érthető, hogy miért sietnek ugyanezt a szimbólumot választani azok a fehér fiatalok, akik ugyanazon követelmények ellen lázadnak” (BURLING 1973: 107). Talán itt nem haszontalan az akkomodációs modellnek mint hasonló erővel bírónak a szorgalmazása. Biztos, hogy néhány olyan fehér ember motivációjában, akik felhasználják a fekete szlenget, szerepet játszik az az iránti vágy, hogy azonosuljanak a feketéknek a fehér középosztálybeliek elleni lázadásával. Ez a törekvés az 1960-as években különösen erőteljes volt Amerikában. Ez önmagában beleillik az akkomodációs modellbe abban az értelemben, hogy a fiatal fehérek szeretnék megváltoztatni a személyiségüket azért, hogy felvehessék a feketék beszédbeli jellegzetességeit és egyéb magatartásformáit. Azonban a fekete szleng kisajátítása terjed az amerikai társadalom más területein is, és jól tükrözi a feketék általános társadalmi beilleszkedését is, amely az Egyesült Államokban észrevehetően kialakult a második világháború utáni évtizedekben (SOWELL 1978). Ezt az általános társadalmi beilleszkedést úgy lehet a legtermékenyebben tanulmányozni, legalábbis nyelvi szempontból, hogy felhasználjuk TAJFEL, GILES és mások szociálpszichológiai modelljeit (vö. GILES 1979).

Ebben a tanulmányban megpróbáltam bemutatni, hogy egy kisebb nyelvészeti tárgy területén egy ilyen megközelítési mód hogyan mentheti meg az adott területet egy külső, külső, nyelvészeten kívüli sötétségtől.

Irodalom

BOURHIS, R. Y. (1978): *Language in ethnic interaction: a social psychological approach* [A nyelv etnikai interakcióban. (Szociálpszichológiai megközelítés)]. Előadás a IX. Szociológiai Világkonferencián, Uppsala, Svédország, 1978. augusztus 14–19.

BOURHIS, R. Y.–GILES, H. (1977): The language of intergroup distinctiveness [A csoporton belüli elkülönülés nyelve]. In: *Language, ethnicity and intergroup relations.* Szerk. H. GILES. New York, Academic Press.

BOURHIS, R. Y.–GILES, H.–LEYENS, J. P.–TAJFEL, H. (1979): Psycholinguistic distinctivness: language divergence in Belgium [Pszicholingvisztikai elkülönülés. (Nyelvi divergencia Belgiumban)]. In: *Language and social psychology.* Szerk. H. GILES–R. N. ST. CLAIR. Baltimore, University Park Press.

BURLING, R. (1973): *English in black and white* [Angol feketén-fehéren]. New York, Holt, Rinehart and Winston.

DOISE, W. (1978): *Groups and individuals: explanations and social psychology* [Csoportok és egyének. (Magyarázatok és szociálpszichológia)]. Cambridge, Cambridge University Press.

DUMAS, B. K.–LIGHTER, J. (1978): Is *slang* a word for linguists? [Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó?]. *American Speech,* 53: 5–17. | BETHANY K. DUMAS–JONATHAN LIGHTER: Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó? In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 277–291.

GILES, H. (1977a): Social psychology and applied linguistics: toward an integrative approch [Szociálpszichológia és alkalmazott nyelvészet. (Egy összegző megközelítés felé)]. *I. T. L. Rewiew of Applied Linguistics,* 33: 27–42.

GILES, H. szerk. (1977b): *Language, ethnicity and intergroup relations* [Nyelv, etnicitás és csoporton belüli viszonyok]. New York, Academic Press.

GILES, H. (1979): Sociolinguistics and social psychology [Szociolingvisztika és szociálpszichológia]. In: *Language and social psychology.* Szerk. H. GILES–R. N. ST. CLAIR. Baltimore, University Park Press.

GILES, H.–BOURHIS, R.–TAYLOR, D. (1977): Towards a theory of language in ethnic group relations [Az etnikai csoportok viszonyainak nyelvelmélete felé]. In: *Language, ethnicity and intergroup relations.* Szerk. H. GILES. New York, Academic Press.

GILES, H.–POWESLAND, P. F. (1975): *Speech style and social evaluation* [Beszédstílus és társadalmi evolúció]. London, Academic Press.

GILES, H.–SMITH, P. M. (1979): Accomodation theory: optimal levels of convergence [Akkomodációelmélet. (A konvergencia optimális szintjei)]. In: *Language and social psychology.* Szerk. H. GILES–R. N. ST. CLAIR. Baltimore, University Park Press.

GILES, H.–ST. CLAIR, R. N. szerk. (1979): *Language and social psychology* [Nyelv és szociálpszichológia]. Baltimore, University Park Press.

GLEASON, H. A., JR. (1961): *An introduction to descriptive linguistics* [Bevezetés a leíró nyelvészetbe]. New York, Holt, Rinehart and Winston.

JOOS, M. (1961): *The five clocks* [Az öt óra]. New York, Harcourt, Brace and World.

KENYON, J. S. (1948): Cultural levels and functional varieties of English [Az angol nyelv kulturális szintjei és funkcionális változatai]. *College English,* 10: 31–6.

LABOV, W. (1970): The study of language in its social context [A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben]. *Studium Generale,* 23: 66–84. | LABOV, WILLIAM: A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: *Beszédaktus, kommunikáció, interakció.* Szerk. PLÉH CS. és TERESTYÉNI T. Bp., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1979. 365–98.

LABOV, W. (1972): Some principles of linguistic methodology [A nyelvészeti módszertan elvei]. *Language in Society,* 1: 97–120.

MILHAUSER, M. (1952): The case against slang [Vádirat a szleng ellen]. *English Journal,* 41: 306–9.

PENG, F. (1974): Social distance [Társadalmi távolság]. *Sciences,* 31: 32–5.

RYAN, E. B. (1979): Why do low prestige language varieties persist? [Miért maradnak meg az alacsonyabb presztízsű nyelvváltozatok?]. In: *Language and social psychology.* Szerk. H. GILES–R. N. ST. CLAIR. Baltimore, University Park Press.

SLEDD, J. (1965): On not teaching English usage [Az angol nyelvhasználat nem tanításáról]. *English Journal,* 54: 698–703.

SOWELL, T. (1978): Ethnicity in a changing America [Etnicitás a változó Amerikában]. *Deadalus,* 107: 213–38.

TAJFEL, H. (1974): Social identity and intergroup behavior [Társadalmi identitás és csoporton belüli viselkedés]. *Social Science Information,* 13: 65–93.

(Fordította Varga Éva és Várnai Judit Szilvia)

Teresa Labov

Társadalmi és nyelvi különbségek serdülők között*

A serdülőknek mindig is megvoltak a saját kifejezéseik, amelyekkel kifejezhetik elismerésüket *(cool)* vagy éppen az ellenkezőjét *(bummer, it sucks)*, illetve kategorizálhatják az embereket *(jocks, punks*, vagy *druggies)*. Meghatározhatják az eseményeket aszerint, hogy élvezetesek vagy unalmasak, sikeresek vagy éppen kudarcot okoztak. Elnevezhetik a jövés-menésüket; különbséget tehetnek annak az elnevezésében, aki drog, alkohol vagy mind a kettő hatása alatt áll. A serdülők minden iskolában ugyanazokkal az identitásproblémákkal szembesülnek: a pubertás kezdetével, a barátválasztással, amely segít beilleszkedni (és alapvetően megváltoztatja az értékrendet és a viselkedésformákat). Mindennapi élményeikről pedig a rájuk jellemző különleges kifejezésekkel társalognak, amelyek kicsit homályosak a körülöttük lévő felnőttek számára. Ezáltal minden iskolában megjelenik a serdülőkori szleng.

Két jellegzetessége teszi ezt a szlenget különleges kutatási területté. Az első az, hogy egy szlengkifejezés ismerete megmutatja a hallgató ismeretségét ennek használóival, ha nem egyenesen részvételét társadalmukban. Legyen szó akár bulizós, művész-, karrierista vagy deviáns csoportokról, a fiatalság olyan rangtársakkal társul és alkot csoportot, akik bizonyos mértékig ugyanabban a társadalmi világban élnek, mint ők, és ugyanazt a „nyelvet" beszélik. Milyen nyelvhasználati eltérések találhatóak a különböző csoportok között? Mely csoportoknak vannak egymással azonos kifejezéseik? Mely csoportok nyelvhasználata között vannak kisebb átfedések? A szlenghasználatnak milyen változatai élnek a társadalmi csoportok között? A szleng tehát kitűnő jelzője a különböző serdülőcsoportok közötti társadalmi távolságnak.

Másodsorban pedig a változás a szleng egyik jellegzetessége — a szleng tulajdonképpen múló jelenség. Milyen röppályát járnak be a szlengkifejezések, miközben népszerűbbé válnak vagy kivesznek a használatból? A keleti parttól a nyugatiig vándorolnak, vagy a feketéktől a fehérekig, netán az alsóbb társadalmi osztályoktól a felsőbbek felé? Hogyan változik időben a szleng? A különböző társadalmi osztályok által használt szlengkifejezésekről kapott adatok segítenek abban, hogy a társadalmi változások irányát és gyorsaságát, valamint forrását felkutassuk.

* LABOV, TERESA: Social and language boundaries among adolescents. *American Speech*, 67 (1992)/4: 339–66.

Ez a cikk három dologra vállalkozik: áttekinti a különböző szlengmeghatározásokat és a serdülők szlengszavairól szóló tanulmányokat, különösképpen figyelmet fordítva az ifjúsági szubkultúrákra; adatokat nyújt a serdülőkori szlengfelismerés mértékéről; és hat társadalmi csoport esetében megvizsgálja a szlenghasználatbeli eltéréseket.

A serdülők szlenghasználata

MENCKEN (1919: 702) a szlenget „egyfajta nyelvi felhalmozódásnak, a szóteremtő energia túltengésének" tekintette, ahogy „társadalmi kritikának" is, mely új neveket ad a mindennapi fogalmaknak. A szlengszavak általában azokra a szavakra utalnak, amelyek a formális társalgásból hiányoznak, és inkább a beszélt nyelvre jellemzőek. DUMAS és LIGHTER (1978: 14) szerint egy kifejezés akkor tekinthető „valódi szlengnek", ha az alábbi kritériumok közül legalább kettőnek eleget tesz: **1.** a jelenléte csökkenti „a formális vagy komoly beszéd vagy írásmű méltóságteljességét"; **2.** használata felfedi a használó „sajátos ismeretség"-ét egy szlenghasználóval, vagy olyan emberekkel, akiknek ilyen ismeretségük van; és/vagy **3.** „tabukifejezésnek számít" bizonyos emberek számára. A serdülők különösen a második kritériumban rejlő lehetőségeket aknázzák ki, hogy ezáltal megkülönböztessék magukat a felnőttektől. BLOOMFIELD (1933: 154) a szlenghasználók közé sorolja a „fiatalokat, a sportolókat, a szerencsejátékosokat, a csavargókat, a bűnözőket és a legtöbb embert, aki éppen lazán és tettetés nélkül beszél".

PARTRIDGE (1933: 6) tizenöt szlenghasználati okot gyűjtött egybe, beleértve a puszta emelkedettséget, a sziporkázás vagy leleményesség megnyilvánulásait és az újszerűséget; valamint olyan társadalmi tényezőket, mint a társas interakció könnyedségének elősegítése, a szívélyesség vagy az intimitás erősítése, és annak kifejezése, hogy valaki egy bizonyos iskolához tartozik. Az utolsó három különösen a fiatalság szlengjére jellemző mint olyan szlenghasználatra, mely társadalmi kontroll alatt történik, mint ahogy HERTZLER is megjegyzi a szlengről (1965: 307): az „felmagasztal vagy kigúnyol személyeket és eseményeket". HARMAN a szlenget (1985: 2) „elfogadható devianciaként" jelöli meg azon csoporttagok számára, akik ezáltal a divatosság kellő látszatát kelthetik. SORNIG (1981: 62) állítása szerint a szleng olyan „kommunikációs helyzetekből származik, amelyek stressz vagy elfojtás alatt állnak… és amelyekben újfajta tudatosság és identitás jelenik meg", és bár ő új társadalmi változásokról beszél, mindez alkalmazhatónak tűnik a fiatalság kultúrájára is.

Néhány fiatalok által használt kifejezés már évek óta szlengnek minősül, és megtalálható olyan történeti szlengszótárakban, mint a GROSE (1785), a MAITLAND (1891), a BARRÈRE–LELAND (1897), a PARTRIDGE (1961), a WENT-

WORTH–FLEXNER (1975), vagy a GREEN (1985). Valójában csak néhány szlengszó éli túl beszélőit. MAURER és HIGH tanulmánya (1980) a GROSE-szótár (1785 és újabb kiadásokban) „új szavairól" a tolvajnyelv és a szleng négy lehetséges útját írja le: **1.** a szleng, mely szlengként él tovább, például a *punk* a GROSE meghatározásában 'kis kurva', míg ma 'minden éretlen okostojás'-ra alkalmazható (189); **2.** a szleng felemelkedhet a tiszteletreméltóságig, például *eavesdropper* 'hallgatózó' vagy *crony* 'cimbora'; **3.** az argó, mely argóként él tovább, például a *ding*, mely szót a modern zsebtolvajok a bűncselekmény letagadására használják; **4.** és vannak a használatból kivesző szavak, például *grunters* és *mopuses*, amelyek a pénz megjelölésére szolgáltak. Dzsesszzenészek, droghasználók és CB-rádiósok nyelvének tanulmányozásával kapcsolatos terjedelmes tanulmányok alapján MAURER és HIGH egy hipotézist állított fel, mely szerint „a szavak migrációját a szubkultúrákból a domináns kultúra felé az e csoportok közötti interakció fokozott mértéke segíti elő" (185), továbbá „a kulturális szakadás felé irányuló tendenciák … főleg olyan szubkultúrákban jönnek létre, ahol hiányzik a saját írásbeli hagyomány" (186). Mivel a serdülők mint csoportjelenség mindig is jelentős mennyiségű szlenget hoztak létre, a fiatalság kultúrája különösen jó kutatási területe a szlengnek. A serdülők szókészletében munkáló stabilitásnak és az ott meglévő változásoknak kulcsfontosságú szempontként kellene szerepelnie minden szlengkutatásban.

Serdülők szlengszókincse

A kifejezések, melyek itt serdülőkori szlengként szerepelnek, előfordulnak általános iskolákban, továbbélnek középiskolákban, valamint az egyetemi campusok világában is. A különösen fiatalok által használt kifejezések szójegyzékei időről időre újságokban, könyvekben jelennek meg, megmagyarázva például, hogy lehet valaki *preppy* (magán középiskola tanulója: BERNBACH 1980), *valley girl* (jellegzetes nyelvhasználatáról is ismert diáklány: COREY és WESTERMARK 1982 vagy CORRIGAN 1984), *teenager* (bár ez inkább brit változat, HUDSON 1983, 1986). Bevezetésként leszögezném, hogy ebben a tanulmányban egy kifejezés akkor tekintendő serdülőkori szlengnek, ha a fiatalság maga is annak ismeri el.

Bár bizonyosan minden hivatalos kifejezés helyett állhat szlengszó, azok a kifejezések, amelyeket a fiatalság szlengnek nyilvánít, az ő sajátos érdeklődésüket és tevékenységeiket fejezik ki. Végigfutva (alább leírt) saját szlenggyűjteményemen, három fő kategóriáját állapítom meg ezeknek a kifejezéseknek: **1.** azok, amelyek az emberek besorolására valók; **2.** amelyek az embereket, a tevékenységeket és a helyeket mint pozitívat vagy negatívat festik le; **3.** amelyek a szabadidő eltöltésének különböző módjaira, elsősorban a szórakozásra irányulnak (beleértve a szexet, a bulikat és a kábítószer- és alkoholfogyasztást, valamint az ezekkel való visszaélést) — ahogy a semmittevés vagy a minimális

aktivitás állapotát is is. Kevés kifejezés születik az iskolával kapcsolatos dolgokra, pedig a fiatalok nagyon sok időt töltenek az osztályteremben és az otthoni tanulással.

Az első akadály, ami felvetődik a szleng bármilyen tanulmányozása során, a szókincs összegyűjtése. BABBITT 1900-ban publikálta háromszáz szó földrajzi megoszlása terén végzett vizsgálatainak eredményét; a szavakat négyszáz egyetem angol tanszékére juttatta el a New York-i American Dialect Society (100-an küldték vissza). A szlengkutatás korai történetét DUNDES és SCHONHORN (1963) foglalta össze, akik szintén gyűjtöttek kifejezéseket a Kansasi Egyetemen (egy szó vagy kifejezés szóbeli prezentálására írott szlengszót kérve válaszul). Ezek után összehasonlították őket a Kansasből és máshonnan korábban gyűjtött olyan kifejezésekkel (1926), melyeket még soha sem adtak ki. A szóalkotás típusait (képzés, elvonás, összetétel, mozaikszók alkotása, átalakítások, rímelő alakok és alliteráció, a „szemantikai változásokra" összpontosítva, 13) illusztrálja SEYMOUR (1969) olyan kifejezések alapján, amelyeket a Duke Egyetemen gyűjtöttek össze.

Az 1960-as években egy cikksorozat jelent meg az egyetemi szlengről. POSTON és STILLMAN (1965), valamint KRATZ (1966) összefoglalták azokat a problémákat, melyek a szlengszavak egyetemi vagy campus-szlengként való meghatározásában rejlenek, és hivatkoztak a korábbi egyetemiszleng-listák készítésére, úgymint a STEPHENSONéra (1964) és a POSTONéra (1964).

Ezeket a tanulmányokat számításba véve és a „szociológiai mintavétel technikáit" alkalmazva, BANCHERO és FLINN (1967: 85) „a campuson elsajátított szlenget e g y e t e m i s z l e n g n e k nevezik el" (52), és felsorolnak ötöt (*aggie* 'faragatlan', *beaver-shooting* 'lányok kollégiumi ablakait figyelni', *GDI* 'nem diákegyesületi tag', *river banking* 'vadul csókolózni egy leparkolt kocsiban' és *sangy* 'szendvics') abból a tizenegy kifejezésből, amely szlengnek minősíthető az ezeket használó elsőéves diákok százalékos aránya alapján, akik állításuk szerint ezeket az egyetemen töltött első két hónapban sajátították el. OLSEN és WHITTAKER (1968) fokozatos változást észleltek a *gungho* 'szeret, rajong valamiért' és a *red hot* 'menő' jelentésében. Továbbá megfigyelték azt a jelenséget, hogy a nővértanulók a képzésük alatti olyan interjúkban, melyek az ápolással kapcsolatos érzéseiket vizsgálták, egyre gyakrabban használják ezeket a kifejezéseket. UNDERWOOD 1975-ben 439 kifejezést gyűjtött össze az Arkansasi Egyetemen (melyekből csak kilenc található meg ebben a korpuszban).

Az egyetemi szleng széles körű nyelvi vizsgálatát végezte el EBLE egy cikksorozatban, olyan jelenségeket is feldolgozva, mint a mulandóság (1990), a népetimológia (1986a), a kulturális ismeretek (1985), a produktivitás (1979, 1980), a társalgási gyakorlat (1989a) és az üdvözlések, elköszönések (1982), valamint általánosabb témák (1981; 1983; 1986b; 1989c). Harminchat serdülő spontán párbeszéddel és formális interjúval rögzített serdülőkori szlengjének pszicho-

lingvisztikai elemzése vezette el DANESIt (1989) ahhoz a felismeréshez, hogy a nyelv érzelmileg kódolt magatartás. Megfigyelte, hogy a serdülők által használt *nerd, dork* és *geek* ugyanazzal a jelentéssel bír, de eltérő konnotációval (316).

A mai brit tinédzserek szlengjét gyűjtötte össze nyomtatott forrásokból, különösen brit ifjúsági magazinokból HUDSON (1983); gyűjtésében több mint ezer kifejezés található meg. A meghatározásokon kívül HUDSON jelzi, hogy „miféle emberek használnak egy bizonyos szót vagy kifejezést" (ix), és erre hat típust ad meg: alternatív életstílus, alternatív emberek, alternatív társadalom, a pokol angyalai, populáris regényírók és a progresszív társadalom (xxiii). ADELMAN (1976) megállapítja, hogy a *teddy boy*-ok és a *traddy*-k (brit), a *hippi*-k és a New York-i bandák „alapjában véve … társadalmi értékeket fejeznek ki" (101).

PARTRIDGE (1933) szintén szentelt jó pár oldalt a brit iskolai és egyetemi szlengnek, megállapítva, hogy „minden iskolának megvannak a maga saját szavai, amelyeket csak ők ismernek", valamint hogy „van jónéhány olyan kifejezés, amely általánosan ismert az összes, vagy majdnem minden brit iskolában", mint például: *blue, funk, crib, grub, bully swat* 'nehéz lecke' (203). MARPLES (1965) széles körben vizsgálja a brit egyetemi és iskolai szleng történelmi gyökereit. Az USA-ban készített legtöbb tanulmány nem vizsgálja a magániskolák szlengjét, kivéve LEDERER (1983) alsó tagozatos iskolai szlengelemzését.

TARVERS diákjai (1986) szótárat és helynévtárat készítettek a rutgersi szlengről megközelítőleg négyszáz kifejezéssel. EBLE (1989b) és MUNRO (1989; 1991) egyaránt terjedelmes gyűjteményeket és elemzéseket adtak ki az egyetemi szlengről, melyekhez az anyagot nagyobbrészt diákjaik gyűjtötték össze, EBLE-ét az észak-karolinai, MUNROét a Kaliforniai Egyetemen (Los Angeles).

Az USA-beli serdülőkori szleng a bolondokra és hősökre utaló szavakat is tartalmaz. Ez a két kategória KLAPP (1962) társadalmi osztályozásában is megtalálható, azonban a harmadik kategória, a bűnözők kifejezései már kevésbé elterjedtek, mint a többi. KLAPP a bűnözők közé sorolja azokat, akik megsértik a rendet vagy a státuszt; akik erőt és hatalmat bitorolnak; valamint az idegeneket és az árulókat, vagy általánosságban a társadalmilag nemkívánatos személyeket (52). E kategóriák mindegyike alapvetően a serdülők bizonyos fokig erőtlenebb és (a felnőttek világával összehasonlítva) kisebb státusszal bíró világán kívül áll. TOBIAS (1980) a fiatalok szlengjét az amerikai társadalmi típusok tanulmányozásának alapjául használta fel. Szójegyzéke a „külvárosi fiatalok gazdag slanguage-éből (sic!)"* (11) nagyrészt a szexszel, ivással, fegyverekkel, kocsikkal és bulikkal kapcsolatos kifejezéseket érinti.

Ezek a serdülőkori szlengről szóló tanulmányok általában nem derítik ki, hogy milyen fiatalok mely szavakat használják. Nemcsak a szavak puszta listájára és meghatározásaikra van szükség, hanem megbízható adatokra is arról,

* Szójáték a *slang* és a *language* 'nyelv' szavakkal. Vö. ANNA-BRITA STENSTRÖMnél (A szlengtől a szlengbeszédig. In: MiASzl. 89–108). (*A szerk.*)

hogy az ifjúsági kultúra különféle szegmensei körében milyen az egyes terminusok felismerésének és használatának eloszlása. A társadalmi variálódás különösen feltáratlan még.

Serdülőkori szubkultúrák és szleng

A fiatalok kultúrája messze nem homogén. A szubkultúrák kiterjedése és elhelyezkedése azért fontos, mert meghatározzák egyrészt azt, hogy melyik fiatal melyik szubkultúra részévé válik, másrészt a szubkulturális tagság hatását a felnőtté válásra. Bár néhány vizsgálat felhasználja a szlengkifejezéseket (különösen az elkülönülő szubkultúrák jelzőiként), egyik sem próbálta meg a különböző szubkultúrákban használatos szlengkifejezések tömegét rögzíteni.

Ahogy SCHWARTZ és MERTEN (1967) megállapítja: „a fiatalok kultúrája olyan serdülőkori normákból, elvárásokból és értékekből áll, melyek olyan nyelven fogalmazódnak meg, amely különösen az ebbe az életkorcsoportba tartozó személyek által érthető" (319). Nagy része annak, amit a felnőttek érthetetlen serdülőkori szlengnek gondolnak, nem világos sok fiatal számára sem. Néhány kifejezés érthető, de ritkán használják. Mások helyi és regionális nyelvjárási változatok, és vannak, amelyek idővel eltűnnek (főképpen a szleng). Az egyéni stílusváltozatok is felelősek a beszédstílusok közötti néhány különbségért, beleértve a szavak kiválasztását, de a társadalmi elhelyezkedés is fontos tényező — meghatározó, hogy az egyének egy csoport tagjai, perifériku s helyzetűek, kirekesztettek vagy vezetők (LABOV 1982).

A legfontosabb szubkultúra a „vezető csoport," azok a diákok, akiket a társaik csodálnak és irigyelnek, és amelyet COLEMAN (1961) országos iskolai vizsgálata eredményeképpen határozott meg. Mások több „vezető csoportot" különítenek el. Például LEONA (1978) három különböző klikket talált a bostoni külvárosi középiskolákban, mindegyik „jelentős taglétszámmal és jól megfigyelhető argóval rendelkezik": *jocks* (< *jockey* 'zsoké'; sportemberek, átlagos osztályzattal, főleg fiúk), *motor heads* (tkp. motorfejűek; autók iránti érdeklődés, nincsenek közöttük lányok) és *flea bags* (tkp. hálózsákok; hippiszerű drogosok, fiúk és lányok egyaránt). Ehhez hasonlóan LARKIN (1979) is „erősen szubkulturálisnak és töredezettnek" találta egy külvárosi iskola társadalmi szerkezetét, ez ugyanis négy elkülönülő szubkultúrából áll: *intellectuals* (intellektuálisok), *politicos* (politikusok), *jocks* vagy *rah-rahs* (< *rah-rah* 'hajrá!) (ez a három alkot vezető csoportot) és *freaks* (drogosok vagy fanatikusok, tkp. torzszülöttek), valamint egy „elég nagy létszámú, nem differenciált tömeg" (69) mint a „csendes többség" (91). COHEN (1979) szintén háromféle szubkultúrát különböztet meg a középiskolában: *academic* (tanulós), *fun* (bulizós) és *delinquent* (bűnözői; 491), és úgy találta, hogy a szubkulturális irányultság független a társadalmi hovatartozástól. JOHNSON (1981) COHEN középiskolai szubkultúrabesorolását szerte az USA-ban igazoltnak látta. VARENNE (1982) etnográfiailag írja le a *jocs* és *freaks* csoportjait egy közép-

nyugati középiskolában, és rámutat arra, hogy az egyes klikkek szimbolikus szerveződésében mind a változékonyság, mind az ellentmondásosság jelen van.

Két iskola vezető csoportjáról nemrég készített leírás közvetlenül is felhasználta a fiatalok szlengjét a társadalmi csoportok megnevezésére. BROWN és LOHR (1987: 47) megkérték a diákokat, hogy „nevezzék el a saját szavaikkal" az iskolájukban található főbb csoportokat, írják le mindegyik sztereotipikus jellemvonásait, és soroljanak minden csoportba embereket. Hét elkülönülő rangtársscsoportot találtak: *jocks* (atlétikai irányultság), *populars* (népszerűek; társadalmilag aktívak), *normals* (normálisok; a tömegek), *druggies/toughs* (drogosok és/vagy bűnözők), *nobodies* (senkik; alacsony társadalmi csoportba tartozó és/vagy gyenge iskolai képességekkel rendelkező személyek), *brains* (agyak) és egy nem körvonalazható érdekcsoport.

A szubkultúrák létezését bizonyítják a középiskolák belső geográfiájából származó elnevezések is, mint például *tree people* (faemberek), *yard people* (udvari emberek) vagy *main hall people* (aulaemberek). Minden esetben aszerint nevezik el az egyéneket, hogy hol ebédelnek vagy hol töltik órán kívül a szabadidejüket.[1] ECKERT (1988; 1989), például két csoport, a *burn-outs* (kiégettek) és a *jocks* esetében összekötötte az iskolai életszíntért a viselkedéssel (beleértve a szóbeli viselkedést is) egy külvárosi michigani középiskolában. A ruházkodás és a nyelv egységességét is megfigyelték.

A szlengben meglévő szubkulturális különbségekről a legtöbb információ a deviáns csoportok tanulmányozásával nyerhető. LERMAN (1967) összekapcsolta a deviáns viselkedést a szimbolikus devianciával az általa argónak nevezett jelenség (négy feltételezett deviáns szubkultúrában használt kifejezések) szóbeli tesztjének felhasználásával az alsó-kelet-New York-i fiatalság mintájában. A középiskolai szleng szintén argónak minősülhet, vagyis olyan nyelvnek, amelyben a tagok közös értékekkel és élményekkel rendelkeznek, de nyilvánvalóan nem abban a szűkebb értelemben vett argónak, mely a „tolvajok és csavargók szókincse" (FOWLER 1926: 315).

A kutatás idáig a drogok és az alkohol szlengkifejezéseire irányult, mivel a tizenévesek általi kábítószer- és alkoholfogyasztás minden államban törvénybe ütköző, és az ezzel kapcsolatos kifejezések értelmének ismerete gyakorlati jelentőséggel bír azok számára, akik ellenőrizni akarják ezeket a tiltott tevékenységeket. Terjedelmes tanulmányt készített MAURER (1936) a tizenéves (és felnőtt) drogfogyasztók kifejezéseiről; később szójegyzéket készített a tizenévesek droggal kapcsolatos szavairól (a *hophead jargon*-ról) DE LANNOY és MASTERSON (1952). PALONSKY (1975) egy állami középiskoláról írt résztvevő-megfigyelő jellegű tanulmányt, melyben élénk leírást ad a *hempies*-ről (csoport, mely magát

[1] Egy philadelphiai állami iskola, a Central High intézményesítette ezt a gyakorlatot az évkönyvbeli fotók és képaláírások révén olyan csoportoknál, mint az *East Lawn* 'északi pálya' és a *South Lawn* 'déli pálya' egyesületek.

a kenderszerű anyagról nevezte el, amit szívnak: 90), akiket a többi diák és a tanárok *dopers* néven tartanak számon (91). Azok a fiatalok, akik fiatalkorúak (olykor felnőttek) büntetés-végrehajtási intézeteiben fogvatartottak, megismerkednek a többi fiatal és a börtön nyelvével, melyet például LITTLE (1982) gyűjtött széles körben, és aki az általa börtönlingónak nevezett jelenséget az amerikai angol szleng olyan regiszterének tekinti, mely különösen kirobbanó érzelem kifejezésére és a társadalmi tér fenntartására használatos. Ezek közül néhány kifejezés tovább él a mai gyűjtésekben is, bár a tiltott szerek megváltoztak, ahogy azok az igék is, melyek leírják azt az állapotot, amit a használatuk előidéz.

Akár vezető csoport, akár bűnöző, mindegyik szubkultúra egybefonódik másokkal, és keresztül-kasul fonják olyan társadalmi jelenségek, mint a nem, társadalmi osztály, faj vagy etnikum. Hacsak egy iskola nagyjából nem homogén, az e kategóriákon belüli hovatartozás szintén meghatározó a szubkultúrák jelenlétét illetően a középiskolai szubkultúrák teljes közösségi szerveződésében. Például NELSEN és ROSENBAUM (1981) feltételezték, hogy általánosságban a szleng „hozzájárul a serdülők szubkulturális elkülönüléséhez" (273), de a nemi különbségeket is megfigyelték a szlenghasználat gyakorisága alapján, a fiúk több kifejezést használtak a 'pénz', 'motorkerékpár', 'nő' szavakra, a lányok többet a ruhákra, stílusra, megjelenésre és a fiúkra (280). A Wisconsin állambeli Madison környékén kétezer fiatal megkérdezésével kilenc jelentéstani területről (pl. pénz, cigaretta, autók, ruhák) egybegyűjtött kifejezések száma mindkét nem esetében a 7-es szintről a 12-esre lépett, és az idősebb serdülők több kifejezést használtak az alkoholra, az ivásra és az ellenkező nemre. Emellett GOODWIN (1980) azonos nemű, philadelphiai munkásosztálybeli fekete gyerekekről szóló nyelvi vizsgálata azt állapította meg, hogy a társadalmi szerveződésben a nemi különbségek az utasítások mondatszerkezetében tükröződtek, a fiúk többször vádaskodtak és dicsekedtek szemtől-szembe, míg a lányok távollevőkről pletykáltak. A szókincsbeli különbségeket nem vizsgálták. Egyéb vizsgálat még nem mutatta ki, hogy ezek a különbségek fehér gyerekekre vagy más etnikumokhoz tartozókra érvényesek-e.

A rangtárskapcsolatok nyelvre gyakorolt hatásával foglalkozó tanulmányok kritikai áttekintésében, terjedelmesen érintve a faji és nemi kérdéseket, ROMAINE (1984) igazolja LE PAGE elméletét, mely szerint az egyének azért használják a nyelvet, hogy hasonlítsanak ahhoz a csoporthoz, amellyel azonosulni kívánnak. LE PAGE és TABOURET-KELLER (1985) pidzsin és kreol nyelvközösségekben tanulmányozta az etnikus identitás kifejezését; ők „minden nyelvi szimbólumot társadalmilag jelöltnek" tekintenek (247). GUMPERZ és COOK-GUMPERZ (1982) szintén fenntartják azt, hogy „a társadalmi identitás és az etnikum nagyrészt a nyelv révén megalapozott és marad fenn" (7). Véleményem szerint a szlengkifejezések a fiatalok szubkultúrájának jellegzetes

vonásai, melyek kifejezik, ha nem egyenesen biztosítják a szubkulturális identitást.

A szubkultúrák az iskolák társadalmi struktúráját tükrözik, s az iskolák maguk is a fiatalok, szüleik, az adófizetők és az iskolarendszer dolgozói különböző attitűdjeinek, értékrendjének és anyagi helyzetének termékei. Másfelől a serdülők csak idejük egy részét töltik az iskolában, a többit részben az utcán, a sportpályákon és más helyeken, vagy az otthonaikban és a telefonnál. Ilyen helyzetekben elsősorban beszélnek, és bizonyos fokig használják a serdülőkori szlenget.

Módszertan

Ez a fiatalokkal foglalkozó szlengtanulmány egy egyoldalas kérdőíven alapul, mely 89 kifejezést tartalmaz (ld. 1. függelék). Egyetemistákat kértünk meg, hogy karikázzák be azokat, amelyek használatosak voltak a középiskolájukban. 14 esetben a kérdőívben szerepelt az a kérdés is, hogy a meghatározás drogra, ivásra vagy mindkettőre alkalmazható-e.[2] 21 esetben meg kellett határozni a kifejezés jelentését, és be is kellett karikázni. A vizsgálatban alkalmazott kifejezések egy több mint ezer kifejezést tartalmazó korpuszból származnak, melyeket egyetemeken és középiskolákban gyűjtöttek a diákoktól az utóbbi néhány évben a társadalmi típusokra, drog- és alkoholfogyasztásra és az elismerésre vagy elutasításra vonatkozó kifejezések megismerése céljából.

A vizsgálatból kimaradtak az etnofaulizmusok (etnikumra vonatkozó derogatív kifejezések) és sztereotípiák, mint például a *JAP* (a *Jewish American Princess* 'zsidó amerikai hercegnő' rövidítése, melynek negatív használatát TORTENBECK (1988) tárgyalja többek között), melyekre azért nem kérdeztem rá, mert féltem, hogy elvonná a válaszadók figyelmét más fontos megválaszolandó kifejezésektől. A szexuális preferenciával, tevékenységekkel, képességekkel kapcsolatos kifejezések is kimaradtak, mivel az előző, középiskolai felmérésekben sem kérdeztem rájuk.

Az egyetemi fiatalságtól kapott adatokat összegyűjtöttük, és ezek elvezettek bizonyos olyan használatbeli összefüggések felismeréséhez, amelyek egy középiskolában végzett vizsgálatban nem válnak még egyértelművé: földrajzi régió, város vagy külváros, magán- vagy állami iskola, a középiskola óta eltelt idő (lehetővé téve akár öt évre visszamenőleg is a használatbeli összefüggések vizsgálatát). Az, hogy egyetemistáktól gyűjtöttünk adatokat a középiskolai nyelvről, magában foglalja annak a veszélyét, hogy a tovább nem tanulók kimaradnak a

[2] A kérdőíven található utasítások a drogokkal és alkohollal kapcsolatos kifejezések esetében arra kérik a válaszadókat, hogy az aláhúzások számával döntsék el, melyiket mire használják, és nem ismétli meg azt az utasítást, hogy karikázzák be azokat a kifejezéseket, amelyeket a válaszadó középiskolájában használnak. Ahhoz, hogy megbecsüljem ezeknek a szavaknak a százalékarányos használtságát, a használatukra vonatkozó tudást annak bizonyítékaként használtam, hogy ezeket ténylegesen használták.

vizsgálatból, továbbá az egyetemista nyelv befolyását és a múlt visszaidézésének általános kockázatait. Ám a középiskolai szleng felidézésének képességénél elvileg nem kevésbé veszélyeztetett a korábbi dialektusok, úgymint regionális kiejtési változatok bizonyos jellemzőire történő visszaemlékezés sem.

A szleng vizsgálatának nehézsége onnan is ered, hogy a szleng általában beszélt, és ritkán írott, ezért a válaszadók szembesülnek a kifejezések írásmódjának problémájával. Például: az *acidhead* egy szó vagy kettő? A *burnouts* kötőjeles szó vagy nem? A *'rents (< parents)* kifejezés gondolkodóba ejtett egy diákot, amíg meg nem tudta, hogy 'szülők'-et jelent, mire ezt mondta, „Óh, úgy érted, *wrens*", ugyanis ezt így használták az iskolájukban. Sokszor variánsokat írtak, pl. a *Let's blow this taco stand* kifejezést a *Let's blow this popsicle stand* 'Menjünk innen!' (tkp. Tűnjünk el erről a standról!; a *taco* egy mexikói étel, a *popsicle* jeges édesség) helyett, illusztrálva ezzel, hogyan olvadnak be a helyi jellegzetességek a szlengbe, ahogy az írott nyelvre inkább jellemző sztenderdizálódás hiányát is.

Kívánatos lett volna etnográfiai eszközöket igénybe venni a szlengpéldák használatbeli gyűjtésénél, bár hivatásosan képzett gyűjtők már nincsenek a középiskolai csoportokban, és legalább egy bizonyos értelemben ők kívülállóak lettek volna. Továbbá valószínűtlen, hogy egy 89 kifejezésből álló korpusz elemei elhangzanának tíz perc, tíz nap, vagy akár tíz év alatt is, még akkor is, ha száz belső megfigyelőnk van. A megfigyelők ráadásul hajlamosak információkat gyűjteni arról is, amit csak ők észlelnek eltérésként, mint STODDART (1974), aki a *pinched* (tkp. megcsípett) szót úgy értette, hogy 'letartóztatnak valakit', és nem úgy, ahogy az általa vizsgált személyek, akiknél ez 'letartóztatnak valakit heroin birtoklásáért'.

A szleng kiterjedésének vizsgálatában fontos, hogy megkülönböztessük egy szlengszó felismerését és használatát[3], továbbá probléma lehet a használat gyakorisága, az önbevallásban rejlő normatív komponens (a szlenghasználatról szóló önbevallások azt tükrözik, hogy mit gondolnak az emberek arról, hogy mit kellene mondaniuk); és a használat kontextusfüggő jellege, melyre az etnometodológusok figyelmeztetnek, hiszen a szlengszó minden egyes használata annak az adott helyzetnek a jellemzőit tükrözi. A kérdőív tömörsége és fáradtságmentes volta érdekében a válaszadóktól csak akkor kértem definíciókat, ha úgy gondoltam, hogy a kifejezés meglehetősen új, vagy több mint egy elterjedt jelentése van (21 a 89 kifejezésből) a megelőző felmérések alapján.

[3] A kérdőív egy korábbi változata arra kéri a válaszadókat, hogy húzzák alá azokat a kifejezéseket, amelyeket maguk is használnak. A felismert kifejezések mintegy 50%-át aláhúzták, jelezve a saját használatot. Egy ilyen kérdőív fokozott bonyolultsága és a nyelvhasználatra vonatkozó, önbevallásra alapuló adatok kétes értéke indított arra, hogy ezt az egyszerűbb formát használjuk.

1987 őszén 261 diáktól gyűjtöttem adatokat három egyetem társadalomtudományi és nyelvi tanulmányokat folytató diákjai segítségével[4]. Bár a kérdőívet nem véletlenszerűen kiválasztott egyetemeknek vagy egyetemistáknak adtuk oda, az adatok hasonló szlenghasználati mintákat mutatnak. Egy terjedelmesebb vizsgálatra lenne szükség az egyetemi szleng jellemző vonásainak vizsgálatához. A kérdőíven megjelöltem azokat a szavakat, melyekről a megkérdezett fiatalok azt állították, hogy a saját serdülőkori közösségükben használatosak voltak. Az adatokat rendszereztem, és az 1. táblázat mutatja be a 89 kifejezésből az első 68 százalékos ismertségét. Valószínű, hogy a kérdőívek által felidézett társadalmi világ sok ponton találkozik a középiskolai tapasztalatokkal. A kérdőív elején adott utasítások a következők voltak: „Kérjük, karikázza be az összes olyan szót, melyet az ön középiskolájában használtak! Írjon hozzájuk annyit, amennyit csak ismer!”

1. táblázat: *A szlengszavakat felismerő személyek százalékos aránya (n = 261)*

Személyekre utaló kifejezések	Százalék
acid heads	9,20
airheads	83,52
band fags	14,94
bougies	2,68
brains	71,65
burnouts	53,26
dexters	5,36
dirt balls	18,39
douche bags	39,85
drama fags	6,13
druggies	65,52
dudes	55,17
dweebs	46,74
flea bags	6,51
freaks	34,10
geeks	73,18
greasers	9,20
guidos	14,94
homies	15,71
jocks	90,42
mondos	1,92
motor heads	5,75
myrons	8,43
nerds	81,23
potheads	63,60
punk rockers	41,38
punks	49,81
rah-rahs	17,62
rednecks	31,42
rockers	19,16
squids	11,11
warpigs	1,15
weirdos	29,89
wimps	72,80

Elismerést kifejező szavak	Százalék
awesome	84,67
bad (pozitív értelemben)	44,36
cool	91,57
excellent	49,81
righteous	9,58
scooby	1,15
splendid	4,60
super	17,24
swell	8,43
wicked	29,50

[4] A Pennsylvaniai Egyetem (138), a chicagói Illinois-i Egyetem (30) és a Stanford Egyetem (93). Köszönetemet fejezem ki Penelope Eckertnek és John Rickfordnak a kérdőívek kitöltetésében nyújtott segítségükért.

Helytelenítést kifejező szavak	Százalék
bad (negatív értelemben)	28,35
bogus	63,98
bummer	77,78
generic	9,58
hurt	44,06
jones	1,15
sad	38,70
sting	1,53
stink	54,79
suck	96,17

Drog vagy alkohol hatása alatti állapotot kifejező szavak	Százalék
blitzed	65,52
bombed	71,65
buzzed	83,14
hammered	56,32
loaded	64,37
plastered	75,48
polluted	18,01
smashed	82,38
soused	29,12
stoked	29,12
stoned	88,89
trashed	84,29
wasted	88,89
wired	59,39

Eredmények

Az 1. táblázatból azonnal nyilvánvalóvá válnak a nagy eltérések a különböző kifejezések ismertségének tekintetében. Az egyes személyek 3–76 kifejezést jelöltek be (átlagosan 27,99-et). 223-an töltötték ki (261-ből) a tizennégy demográfiai kérdés mindegyikét. A 2. függelékben történeti információk találhatók bizonyos szlengkifejezésekről (ezt a 18 kifejezést csillaggal jelöltük az alábbi szövegben).[5]

A legismertebb, embereket jelölő szavak: *jocks** (90,42%), ezt követi az *airheads* (83,52%), a *nerds** (81,23%), a *geeks** (73,18%) és a *wimps** (72,8%), mely csak kevéssel vezet a *brains** (71,65%) előtt. Ezek után következik három, drog- és alkoholfogyasztó személyek megjelölésére általánosan használt kifejezés: *druggies, pot heads, burn-outs*, majd a *dudes**, melyet New York fekete kamasz bandáiról készült 1960-as évekbeli tanulmányokban találtunk meg (LABOV 1982).

A *cool** és az *awesome* vezet a pozitív jelentéstartalmú szavak között, (75% feletti ismertséggel), ezeket követi az *excellent* (49,81%) és a pozitív értelemben használt *bad* (44,36%), ld. 1. táblázat.[6] A legnépszerűbb helytelenítést kifejező szavak a *suck* és a *bummer** (több mint 75%), melyeket *a bogus** és *stink* követ (mindkettő 50%-on felüli). A serdülőkről általában az a vélemény terjedt el, hogy több kifejezésük van a helytelenítésre, mint az elismerésre. A hangjukkal (pl. ironikus hanghordozással) a pozitív értelmű szavakat negatívvá képesek változtatni, de az ellenkezőjét általában nem teszik. Sokkal több helytelenítésre alkalmazott kifejezést (átlagosan 4,2-t) karikáztak be, mint elismerésre használtat (3,4) ezen a kérdőíven, de ez csak egy része azoknak a szavaknak, melyeket kiválogattam a nagyobb korpuszból (mely szintén több negatív értelmű kifejezést

[5] A függelék a szavak korábbi szójegyzékekben és listákban való előfordulásait tartalmazza, tehát ezek nem annak bizonyítékai, hogy egy kifejezés folyamatos használatban volt, vagy egy korábbi jelentését megtartotta a mai serdülők nyelvében.

[6] A *bad* szó a negatív szavak listáján is megtalálható, ahol 28,35%-os az előfordulási aránya.

tartalmaz a diákok önkéntes adataiból). NELSEN és ROSENBAUM (1981) több kifejezést talált népszerűtlen emberekre, mint népszerűekre. Ezek a kutatások azonban nem bizonyítják, hogy a serdülőkori szlenget inkább negatív, mint pozitív érzelmekre alkalmazzák, vagy hogy bármilyen rangtárscsoport beszéde inkább negatív lenne mint pozitív.

A drog és alkohol hatása alatti állapotot megjelölő kifejezések közül a legismertebbek voltak a *stoned,* a *wasted* és a *trashed*; legkevésbé ismertek a *polluted,* a *soused* és a *stoked* kevesebb, mint 30 százalékos ismertséggel.[7] A kábítószerrel és alkohollal való visszaélés jelölésére használt kifejezések vizsgálata a 2. táblázatban található meg. A 14 szóból csak 2-t ismertek fel 25%-nál többen úgy, mint kifejezetten drog jelölésére használt kifejezést, ezek a *stoned* és a *wired*.

2. táblázat: *Droggal és alkohollal való visszaélésre vonatkozó kifejezések, a szer típusa szerint (n = 261)*

	Droghasználatra	Alkoholhasználatra	Mindkettőre
blitzed	3,83	48,28	13,41
bombed	6,51	54,79	10,30
buzzed	9,58	49,43	24,10
hammered	4,98	44,44	6,90
loaded	12,64	37,93	13,79
plastered	4,60	63,60	7,28
polluted	5,36	6,13	6,51
smashed	5,36	65,65	11,20
soused	3,07	24,90	1,15
stoked	22,99	3,07	3,07
stoned	78,54	4,60	5,75
trashed	4,60	53,26	26,44
wasted	16,86	21,07	50,96
wired	49,43	6,13	3,83

Másrészről nyolc olyan, csak az alkoholfogyasztásra vonatkozó kifejezést találtunk, amelynek 25%-on felüli az ismertsége: *smashed, plastered, bombed*, trashed, buzzed*, hammered* és *loaded.* A *wasted* és a *trashed* mindkettőre hasz-

[7] DUNDES és SCHONHORN (1963) szerint a 'részeg' jelentésre adták meg a legtöbb szlengkifejezést. Majdnem minden válaszadó írt rá legalább hármat. 15 kifejezést adtak meg összesen, és csak egy, a *stewed* van meg egy kiadatlan 1926-os kansasi tanulmányban. Öt található meg az itt vizsgált korpuszban (*soused, bombed, smashed, plastered, loaded,* a gyakorisági sorrend szerint). A droghasználatra vonatkozóan nem kérdeztek kifejezéseket. A 'bulizás' szóra tizenkét kifejezés, míg a 'kezd lerészegedni' kifejezésre (beleértve az *annihilated, getting bolloxed,* és *zooted*) huszonegyet találtak a „Fall 1985 Rutgers Slang Dictionary"-ben [Rutgers-i szlengszótár, 1985. ősze], amelyet JOSEPHINE KOSTER TARVERS tanítványai gyűjtöttek össze az English 311-ben (ld. TARVERS 1986).

nálatosak. Az a tény, hogy az alkohol hatásaira több kifejezést használnak, nemcsak arra utal, hogy a diákok többet beszélnek az alkoholról, mint a drogokról a középiskolában, hanem arra is, hogy inkább alkoholt fogyasztanak, mint drogokat.

A 3. táblázat olyan kifejezéseket sorol fel, amelyeknek a jelentését meg kell határozni a válaszadóknak. Ezek közül a két legismertebb szó *(chill out* és *mellow out)* jelentése 'pihen'. Három esetben több mint egy meghatározást vártunk és kaptunk *(gnarly, whaled, jammed).* A *jammed* szónak van a legtöbb jelentése, mint például 'bulizik' és 'jól csinál valamit', bár az 'eltávozik valahonnan' és a 'zenél' is felbukkant. A 21 kifejezésből csak egy volt egyjelentésű, a *'rents* 'szülők'. A másodlagos és további jelentések a definícióknak kevesebb, mint tíz százalékát tették ki, kivéve a következőket: *blow off, Let's blow this popsicle stand, rag on*, bag it, bit the big wazoo, to be busting out.* Ezek a szórványos válaszok különféle új szóhasználatot, elhomályosuló régieket vagy találgatásokat és hibákat takarnak. Csak etnográfiai vizsgálat tudná kideríteni, hogy melyik eset áll fenn ezek közül.

3. táblázat: *A kérdőív meghatározandó kifejezései (n = 261)*

Szó vagy kifejezés és definíció	Ezt a definíciót megadók százalékos aránya	Egyéb definíciót megadók százalékos aránya	Definíciót nem adók százalékos aránya	A kifejezést felismerők százalékos aránya
to chill out 'pihenni'	86,59	3,83	9,58	90,42
to mellow out 'pihenni'	83,14	3,07	13,79	86,21
space cadet 'üresfejű"	67,71	9,58	23,37	77,29
to veg out 'nem csinálni semmi értelmeset'	65,90	8,05	26,05	73,95
to rag on 'kigúnyolni valakit'	64,37	16,86	17,62	81,23
Let's blow this popsicle stand 'menjünk innen'	62,07	22,99	14,94	85,06
to blow off 'szándékosan semmibevenni valakit'	62,07	22,99	14,94	85,06
to book 'gyorsan eltávozni valahonnan"	56,70	9,20	34,10	65,90
rad 'klassz'	54,41	8,05	37,55	62,46
to bag it 'elfelejteni'	50,19	15,71	34,10	65,90
the 'rents 'szülők'	36,40	0	63,60	36,40

Szó vagy kifejezés és definíció	Ezt a definíciót megadók százalékos aránya	Egyéb definíciót megadók százalékos aránya	Definíciót nem adók százalékos aránya	A kifejezést felismerők százalékos aránya
fresh ’klassz’	34,87	8,43	56,70	43,30
to schlep ’magával hurcol’	21,46	7,28	71,26	28,74
’za ’pizza’	18,39	0,77	80,84	19,16
bit the big wazoo ’szopás’	18,01	13,79	68,20	31,80
to be bursting out ’jól néz ki’	8,05	10,73	81,23	18,78
clutch ’nagyszerű”	6,51	6,90	86,59	13,41
to be beating ’unalmas’	2,68	1,92	95,40	4,60
gnarly ’pocsék’/ ’klassz’	23,37/27,97	5,36	43,30	56,70
jammed ’bulizik’/ ’jól csinál valamit’	8,81/22,99	12,26	55,94	44,06
whaled ’jól csinál valamit/’visszaél valamivel’	18,39/20,60	7,66	53,26	46,74

Jelen tanulmány fő célja a kifejezéseknek középiskolai szlengkifejezésekként történő azonosításában fellelhető különbségek vizsgálata hat társadalmi változó mentén: nem, faj, város vagy külváros, állami vagy magán középiskolák, földrajzi terület és a jelenlegi évfolyam az egyetemen. A szülők társadalmi hovatartozásának figyelembe vétele elmaradt, mivel leginkább a középosztálybeliekhez tartoznak (2,49 egy 1–5-ös skálán, fentről lefelé haladva). A középiskolai jellegzetességek (kisebbségek aránya, kollégiumi élet, felsőéves osztályok létszáma) és az egyéni zenei ízlések maradtak még vizsgálat tárgyául.

A társadalmi változók szerinti értékeléshez a használatban levő szavaknak a nem használtakhoz történő hasonlításakor esélyarányokkal dolgoztunk a 89 kifejezést illetően a hallgatók hat társadalmi változójának figyelembe vételével. A függetlenségi nullhipotézist khi-négyzettel teszteltük a kereszttáblában minden egyes esetben. Az esélyarány (vagy keresztarány) egy olyan asszociációs mértékegység 2×2-es táblázatokban (FEINBERG 1983: 17), mely megadja egy esemény előfordulási, vagy elő nem fordulási eloszlásának a valószínűségét (vagy esélyét). Különös fontossággal bír itt az a tény, hogy az esélyarány invariáns a sor- és oszlopszorzásra, mivel például nők nagyobb számban szerepelnek a vizsgálatokban, mint férfiak.

Azok a kifejezések, amelyek jelentős különbségeket mutatnak a nemek függvényében, a 4. táblázatban találhatóak. Csak azokat a szavakat tartalmazza ez és

a következő táblázatok, amelyek statisztikailag szignifikáns különbségekkel rendelkeznek (a khi-négyzet értékének valószínűsége kevesebb, mint 0,05). Közel azonos számú kifejezés ismert inkább a férfiak körében (8), mint a nőknél (10). A társadalmi kategóriát kifejező *airhead* majdnem négyszer ismertebb a nők körében, a *motor heads* nyolcszor ismertebb a férfiaknál, míg a *squids* 3,85, a *greasers** pedig több mint kétszer ismertebb általuk — a kifejezés mindegyike nemi képet hordoz.[8] Nehéz lenne megmagyarázni, hogy a kábítószerrel és alkohollal való visszaélést jelölő szavak miért voltak hat esetben ismertebbek a nők körében, mint a férfiaknál, és a férfiak körében egyetlen esetben sem ismertebbek. Az sem világos, hogy miért a *cool* és a *sad* kifejezések jellemzőbbek a nőkre, vagy a *righteous, clutch*, és *'za* szavak a férfiakra.[9]

4. táblázat: *A kifejezések ismertségében megnyilvánuló nemi különbségek*

	A kifejezést ismerő férfiak aránya	A kifejezést ismerő nők aránya	Esélyarány*
Inkább férfiak által ismert kifejezések (n = 88)			
bit the big wazoo	45,45	24,86	2,50
clutch	25,00	7,51	4,17
drama fags	10,23	4,05	0,94
greasers	14,77	6,36	2,56
motor heads	12,50	2,31	5,88
righteous	17,05	5,78	3,33
squids	20,45	6,36	3,85
'za	26,14	15,61	1,92
Inkább nők által ismert kifejezések (n = 173)			
airheads	70,45	90,17	3,85†
bombed	62,50	76,30	1,93
buzzed	75,00	87,28	2,29
cool	86,36	94,22	2,57
plastered	67,05	79,77	1,94
rag on	73,86	86,71	2,31
sad	29,55	43,35	1,82
smashed	73,86	86,71	2,31
trashed	73,86	89,60	3,05
wasted	82,95	91,91	2,33

[8] A *head* szó összetételekben (mint *airhead, motor head, pot head, acid head)* jóval termékenyebbnek és gyakrabban használtnak bizonyult, mint a *fag (band fag, drama fag)* vagy a *bag (douche bag, flea bag)* az általam gyűjtött nagyobb korpuszban. A *freak*-et itt nem vizsgáltuk meg az összetételek szempontjából, mivel elterjedt a használata az általános szlengben ESCHHOLZ (1969) tanulmánya alapján.

[9] Két kifejezés, a *'za* és a *'rents* a példái „az első szótag elhagyásának a tinédzser kor utáni beszédben", amely jelenséget SAFIRE *'guage*-nek [< *language* 'nyelv'] nevez (SAFIRE 1985: 14).

* Statisztikailag szignifikáns $p < 0,05$ esetén.
† Statisztikailag szignifikáns $p < 0,001$ esetén.

A fehéren kívüli egyetlen etnikai-faji csoport, mely az adatközlők több mint tíz százalékát alkotta, az afroamerikai volt. Az 5. táblázat összehasonlítja a fehérek és az afroamerikaiak szlenghasználatát. Ez a táblázat tartalmazza a leghosszabb olyan kifejezéslistát (32), mely valamely társadalmi változó függvényében szignifikáns különbséget mutat. Ezekből nyolc szót legalább 2,5-ször nagyobb valószínűséggel használnak az afroamerikaiak, és huszonötöt legalább háromszor nagyobb valószínűséggel a fehérek. Öt afroamerikai kifejezés utal társadalmi típusokra *(bougies, homies, mondos, freaks* és *rednecks);* a *fresh* és az elismerő értelmű *bad;* a *to be busting out* 'jól néz ki' jelentésben.[10] Tizenegy tiltott szer használatát érintő kifejezést azonosítottak inkább fehérek 3–8-szoros arányban *(stoked, wired, hammered, smashed, wasted, trashed, stoned, plastered, soused, bombed, blitzed).* Az *awesome, cool, bummer* és *super* melléknéveket inkább a fehérek ismerték fel; az *airheads, band fags, burn-outs* és *rah-rahs* társadalmi kategóriákat megjelölő szavak is a fehérek körében ismertebbek. Az 5. táblázat, mely a kifejezések csoportok szerinti ismertségét ábrázolja, erős elkülönülést jelez a fehérek és az afroamerikaiak középiskolai világai között, mind a különböző kifejezések legnagyobb száma, mind a legnagyobb esélyarány miatt.

A város és a külváros különbségeit tárgyaló kifejezéslista jóval tömörebb, csak tizenegy kifejezést tartalmaz. A 6. táblázatban csak két olyan szó található, melyet inkább a városban ismernek, mint a külvárosban*:* a *punk rockers* és a pozitív jelentésű *bad.* A fiataloknak csak a húsz százaléka tudta, hogy a *'za* 'pizzá'-t jelent, és 4,53-szor valószínűbb, hogy külvárosiak voltak, mint városiak. Majdnem azonos számú külvárosi fiatal azonosította a *jocks*-ot úgy, mint amit az ő iskolájukban is használnak; abban volt nagy különbség, hogy a szót a megkérdezettek több mint 90%-a ismerte. Négy további, társadalmi típust kifejező szó bizonyult inkább a külvárosi fiatalok szlengjének, mint a városiakénak: *douche bags, guidos, wimps, rah-rahs,* továbbá a *pot heads* a drog- és alkoholfogyasztókra, illetve két ige: *to mellow out* és *to book**. Talán a gyakori, a város és a külvárosok közötti ingázás a felelős azért, hogy csak kevés eltérő kifejezést találtunk.

A legkisebb számú szignifikáns különbség az állami és magániskolák között található. A 7. táblázat szerint a *hammered, douche bags, wicked* és *dweebs* inkább a magániskolák diákjai körében használatosak, míg a *veg*-et és a *band fags*-

[10] A délieknek több mint a 70%-a (14) ismeri *redneck* kifejezést, de a többi régióból csak 20–30% ismeri ($p < 0,015$).

et az állami iskolákban használják. A *band fags*-et könnyű megmagyarázni, mivel csak a nagyobb iskoláknak vannak iskolai csapatai. Az eltérő kifejezések ritkasága közeli kapcsolatot feltételez a magán és állami középiskolákhoz tartozók között, talán a szomszédsági (vagy más, például egyházi) kapcsolatok eredményeként, annak ellenére, hogy más középiskolába járnak.

5. táblázat: *A kifejezések ismertségében megnyilvánuló faji különbségek*

	A kifejezést ismerő fehérek aránya	A kifejezést ismerő afroamerikaiak aránya	Esélyarány
Inkább fehérek által ismert kifejezések (n = 184)			
airheads	85,33	60,71	3,70
awesome	86,41	67,86	3,03
band fag	17,93	3,45	6,25
bit the big wazoo	39,67	14,29	4,00
blitzed	73,37	46,43	3,13
bombed	78,80	46,43	4,35†
bummer	82,61	46,43	5,56†
burnout	58,70	17,86	6,67†
cool	93,48	82,14	3,13
hammered	66,30	25,00	5,88†
plastered	83,70	53,57	4,55†
rad	64,67	39,29	2,86
rah-rahs	21,20	3,57	7,14
’rents	43,48	21,43	2,86
schlep	35,87	3,57	14,29†
smashed	89,13	60,71	5,26†
soused	34,24	10,71	4,35
stink	57,07	28,57	3,33
stoked	36,96	7,14	7,69
stoned	92,39	71,43	4,76†
trashed	90,22	64,29	5,00†
veg	79,35	42,86	5,00†
wasted	92,93	71,43	5,00†
wired	66,85	25,00	5,88†
Inkább afroamerikaiak által ismert kifejezések (megkérdezettek száma 28)			
bad ’jó’	40,76	60,71	2,25
bougie	0,54	21,43	49,91†
(to be) busting out	17,39	46,43	4,12 †
freak	28,26	60,71	3,92 †
fresh	37,50	78,57	6,11†
homie	7,61	64,29	21,86†
jones	0,54	7,14	14,08†

mondo	1,09	7,14	7,00
rednecks	28,26	57,14	3,38

* Statisztikailag szignifikáns p < 0,05 esetén.
† Statisztikailag szignifikáns p < 0,001 esetén.

6. táblázat: *A kifejezésekben megnyilvánuló, városiak és külvárosiak közötti különbségek*

	A kifejezést ismerő városiak százalékos aránya	A kifejezést ismerő külvárosiak százalékos aránya	Esélyarány*
Városokban ismertebb szavak (n = 65)			
bad ’nem jó’	60,00	39,16	2,33
punk rockers	53,85	37,95	1,92
Külvárosokban ismertebb szavak (n = 166)			
book (ige)	50,77	71,08	2,38
douche bags	27,69	43,98	2,05
guidos	7,69	18,67	2,76
jocks	80,00	94,58	4,36
mellow out	78,46	89,76	2,41
potheads	52,31	71,08	2,24
rah-rahs	9,23	21,69	2,72
wimps	60,00	78,31	2,41
’za	6,15	22,89	4,53

* Statisztikailag szignifikáns p < 0,05 esetén.

7. táblázat: *Állami és magániskolák közötti különbségek a kifejezések ismertsége szempontjából*

	A kifejezést ismerő, állami iskolába jártak százalékos aránya	A kifejezést ismerő, magániskolába jártak százalékos aránya	Esélyarány*
Állami iskolákban ismertebb szavak (n = 189)			
band fags	18,52	5,88	3,57
veg out	77,25	64,71	1,85
Magániskolákban ismertebb szavak (n = 68)			
douche bags	34,39	54,41	2,27
dweebs	42,33	57,35	1,83
hammered	46,99	69,39	2,56
wicked	25,93	39,71	1,88

* Statisztikailag szignifikáns p < 0,05 esetén.

A területi különbségek alapján eltérés mutatkozik a nyugati part és a középatlanti keleti part között. A 8. táblázat 21 kifejezése a partvidékek különbségeit mutatja. A *blitzed, to schlep, smashed* és *to chill out* megközelítőleg háromszor ismertebbek keleten; a *rad, rockers, splendid, gnarly, jammed* és a *'za* jellegzetesen nyugati parti kifejezés, ezek közül a *rad* mutatta a legmagasabb esélyarányt (12), illetve a *rockers* (9). A 8. táblázat alján szereplő kifejezések többjelentésűek, ezért még pontosabban képesek megvilágítani a keleti és nyugati part közötti eltéréseket. A partok különbözőségeinek vizsgálatához számításba kell venni a lehetséges többletjelentéseket is.

8. táblázat: *A keleti és a nyugati part közötti eltérések a kifejezések ismertsége alapján*

		A kifejezést ismerő keletiek aránya		A kifejezést ismerő nyugatiak aránya	Esélyarány*
A keleti parton ismertebb szavak (n = 85)					
blitzed		76,47		58,62	2,27
chill out		94,12		82,76	3,33
druggies		76,47		56,90	2,43
excellent		54,12		29,31	2,86
guidos		30,59		1,72	25,00†
pot heads		70,59		46,55	2,78
schlep		37,65		17,24	2,86
smashed		87,06		68,97	3,30
wicked 'jó'		35,29		15,52	2,94
A nyugati parton ismertebb szavak (n = 68)					
dudes		49,41		67,24	2,10
geeks		67,06		82,76	2,36
gnarly		50,59		75,86	3,07
jammed		35,29		58,62	2,60
punk rockers		30,59		55,17	2,79
rad		52,94		93,10	12,00†
rah-rahs		14,12		29,31	2,52
righteous		5,88		17,24	3,33
rockers		8,24		44,83	9,05†
splendid		2,35		10,34	4,79
squid		7,06		25,86	4,59
'za		14,12		27,59	2,32
Többjelentésű szavak (csak a két fő jelentéssel)					
gnarly	'pocsék'	68,42	'klassz'	71,43	5,41†
jammed	'bulizik'	90,00	'jól csinál'	57,50	12,10
whaled	'jól csinál'	76,92	'megsért'	60,87	5,18

* Statisztikailag szignifikáns p < 0,05 esetén.
† Statisztikailag szignifikáns p < 0,001 esetén.

Az elsőéves és negyedéves főiskolai diákok kifejezésfelismerései közötti különbségeket a 9. táblázat mutatja meg, melyből kiderül, hogy 12 esetben negyedévesek inkább felismerték a kifejezéseket, mint az elsőévesek. Egyik kifejezés sem a fiatalok társadalmi típusaira utal. A *rents* 'szülők' négyszer ismertebb a negyedévesek körében, mint az elsőéveseknél, s utal arra, hogy a diákok többsége kollégista volt. Három droggal, alkohollal kapcsolatos kifejezés van közöttük *(wasted, trashed, bombed);* a többi idióma: *to mellow out, to chill out, bit the big wazoo, whaled, bag it, Let's blow this popsicle stand, to book* és *'za.* A felsőbb évesek körében nagyobb mértékben ismert szavak feltételezhetően egyetemi szlengszavak is.

Csak egy szó mutatta ennek az ellenkezőjét: az elsőévesek jobban ismerték a *generic* szót. Az elsőévesek által ismertebb kifejezések valószínűleg újabb keletűek.

9. táblázat: *Az első- és felsőbb éves diákok közötti eltérések a kifejezések ismertsége alapján*

	A kifejezést ismerő elsőévesek százalékos aránya	A kifejezést ismerő felsőbb évesek százalékos aránya	Esélyarány*
Elsőévesek körében ismertebb kifejezések (n = 83)			
generic	14,46	2,04	8,11
Felsőbb évesek körében ismertebb kifejezések (n = 49)			
bag it	53,01	83,67	4,54†
bit the big wazoo	25,30	51,02	3,08
(Let's) blow this popsicle stand	38,55	59,18	2,31
bogus	50,60	73,47	2,70
bombed	63,86	81,63	2,52
(to) book	59,04	83,67	3,57
chill out	85,54	97,96	8,11
clutch	9,64	32,65	1,34
hammered	46,99	69,39	2,56
mellow out	81,93	95,92	5,18
pot heads	59,04	88,78	5,49
'rents	27,71	61,22	4,12†
wasted	86,75	97,96	7,33
bit the big wazoo	25,30	51,02	3,08
whaled	38,55	61,22	2,52
'za	7,23	32,65	6,22†

* Statisztikailag szignifikáns $p < 0,05$ esetén.
† Statisztikailag szignifikáns $p < 0,001$ esetén.

Társadalmi különbségek tárgyalása

Egy sor általános kérdést lehetne feltenni a szlengszavak állandóságát és változásuk irányát illetően. Vajon az elismerést kifejező szavak felcserélődése gyorsabb, mint a helytelenítést kifejezőké? Az új szavak egy bizonyos szubkultúrából erednek? A bűnöző tevékenységek és társadalmi típusok esetében valószínűbb a névadás, mint a konvencionálisabb típusok esetében? Mennyire fontosak a szomszédságbeli kapcsolatok a szleng vándorlásában? A szubkulturális különbségek növekednek vagy csökkennek a férfiak és a nők, valamint a feketék és a fehérek között?

A kérdőív adatai jó kiindulópontot jelentenek ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására, mivel általuk lehetséges volt feltérképezni a kifejezések ismertségi körét (1–3. táblázat). Egy egy évvel későbbi második felmérés megmutathatja, hogy mely szavak koptak ki a használatból, és melyek lettek népszerűbbek.

Az egyes kifejezések esetében a releváns társadalmi jellegzetességek figyelembe vételével további válaszokat kapunk. A szubkulturális különbségek létezésének bizonyítéka 65 olyan kifejezés, melyek szignifikáns esélyarányt mutatnak egy vagy több vizsgált társadalmi kategóriában (4–9. táblázat). Ezek a kifejezések kiindulási bizonyítékul szolgálnak az eltérő szubkultúrák létezésére: például a nemi szerepeiket megélő férfiakra és nőkre, egyfelől a *motor heads*, másfelől az *airheads* kifejezéssel; vagy gondoljunk a nagy állami iskolák pomponlányaira — a *band fags* nem található meg a kisebb magániskolákban.

A mai ifjúság szlengje mindenképpen tartalmazza ezt a 65 szót. Az a 38 szó, amely csak egy társadalmi kategóriában volt meghatározóan jelen, a 10. táblázatban található meg. A kifejezések mindegyike egy-egy szubkultúra megkülönböztető jegyének mutatkozik, és különböző feltevések vannak arra vonatkozóan, hogy miért éppen ezek a szavak tartoznak ide, és nem mások. Viszonylag sok munkát igényel még ezeknek a felfedezéseknek a pontosítása, és az olyan szavak listájának a kibővítése, melyek ezen és más társadalmi jellemzők (különösen a társadalmi osztály) által meghatározottak. A változás iránya ezen kifejezések esetében (például városból külvárosba, vagy fordítva) akkor válik nyilvánvalóvá, ha egy második időpontban is elvégezzük a vizsgálatot, s ezzel együtt kiderül, hol nagyobb a változás aránya.

27 kifejezés esetében egynél több társadalmi kategória is szignifikánsnak mutatkozott. A 11. táblázatban ezek a kifejezések azon társadalmi kategóriák száma szerint vannak csoportosítva, amelyek tagjai jelentős különbségeket mu-

tattak a szó használatának tudatosságában a középiskolákban. Ezek a kifejezések jóval körülhatároltabb szubkultúrákat sejtetnek, melyekkel kapcsolatban a változásra vonatkozó hasonló kérdések feltehetők. Ám itt két vagy több biztos időpont található minden kifejezésnél, melyekből későbbi időpontban is meg lehet becsülni a különbségeket.

10. táblázat: *Kifejezések, melyek egy társadalmi változóra rendelkeznek szignifikáns esélyaránnyal*

	Nem	Faj	Iskola	Terület	Part	Egyetemi évfolyam
awesome		fehér				
bag it						felsőbb éves
(Let's) blow this popsicle stand						felsőbb éves
bogus						felsőbb éves
bougies		afroamerikai				
bummer		fehér				
burn-outs		fehér				
(to be) busting out		afroamerikai				
buzzed	nő					
drama fags	férfi					
druggies					keleti	
dudes					nyugati	
dweebs			magán			
excellent					keleti	
freaks		afroamerikai				
fresh		afroamerikai				
geeks					nyugati	
generic						elsőéves
gnarly					nyugati	
greasers	férfi					
homie		afroamerikai				
jammed					nyugati	
jocks				külváros		
mondos		afroamerikai				
motor heads	nő					
rag on	nő					
rednecks		afroamerikai				
rockers					nyugati	
sad	nő					
soused		fehér				
splendid					nyugati	
stinks		fehér				
stoked		fehér				
stoned		fehér				

super		fehér				
whaled						felsőbb éves
wimps				külváros		
wired		fehér				

11. táblázat: *Kifejezések, melyek két vagy több társadalmi változóra rendelkeznek szignifikáns esélyaránnyal*

	Nem	Faj	Iskola	Terület	Part	Egyetemi évfolyam
			Két társadalmi változó			
airheads	nő	fehér				
bad ’jó’		afroamerikai		város		
band fags		fehér	állami			
blitzed		fehér			keleti	
book (ige)				külváros		felsőbb éves
chill out					keleti	felsőbb éves
clutch	nő					felsőbb éves
cool	nő	fehér				
douche bags			magán	külváros		
guidos				külváros	keleti	
to mellow out				külváros		felsőbb éves
plastered	nő	fehér				
punk rockers				város	Nyugati	
rad		fehér			nyugati	
righteous	férfi				nyugati	
schlep		fehér			keleti	
squids	férfi				nyugati	
veg out		fehér	állami			
wicked ’jó’			magán		keleti	
			Három társadalmi változó			
bit the big wazoo	férfi	fehér				felsőbb éves
bombed	nő	fehér				felsőbb éves
hammered		fehér	magán			felsőbb éves
pot heads				külváros	keleti	felsőbb éves
rah-rahs		fehér		külváros	nyugati	
’rents		fehér			keleti	felsőbb éves
smashed	nő	fehér			keleti	
trashed	nő	fehér				felsőbb éves
wasted	nő	fehér				felsőbb éves
			Négy társadalmi változó			
’za	férfi			külváros	nyugati	felsőbb éves

A 11. táblázatban csak egy kifejezés, a *'za* mutat szignifikáns esélyarányt négy kategóriában: negyedéves, külvárosi, nyugati parti fiú. Az a 8 kifejezés, amelynek három szignifikáns esélyaránya volt, leginkább a fehér negyedéves nőkre volt jellemző. A 19 olyan kifejezés esetében, melyek két társadalmi kategóriát tükröztek, ez a két kategória leggyakrabban a fehér és a nő volt. Fontos, hogy az alcsoportok változó méretét is figyelembe veszi az esélyarány. További vizsgálatra lenne szükség azt kideríteni, hogy ezekből a specifikus alcsoportokból melyek lesznek a szleng megújítói, melyek fognak új szavakat bevezetni, és melyek maradnak konzervatívak, megőrizve azokat a szavakat, amelyeket a többség már elvetett.

Összegzés

Az egyes szlengszavak esetében azok fiatalok által történő felismerése a kiindulási pont. A társadalmi kategóriáktól való függésük további dimenziókkal látja el őket. Ha a jövőben valamikor a szavak teljes használati köre tovább él vagy nő, akkor az egyes társadalmi körökben való megmaradása vagy onnan való kiveszése megmutatja, hogyan áradnak a kifejezések a szlengszókincsbe. Ha a teljes körű használat hanyatlik, akkor a kihalás lehetőségei nyilvánvalóvá fognak válni azokból az esetekből, amelyekben megtartják ezeket a kifejezéseket.

Minden probléma ugyanoda mutat: a fiatalok szlengjének egy újabb vizsgálata válik szükségessé egy későbbi időpontban mind azon kifejezések esetén, melyek pillanatnyilag erőteljes szubkulturális különbségeket mutatnak, mind azoknál, amelyek nem. Annak a figyelmes vizsgálata, hogy melyik társadalmi kör mely szlengkifejezéseket használja, további ismereteket ad mind a nyelvi, mind a társadalmi változások irányáról és arányáról.

1. függelék
Kérdőív a középiskolai szlengről

Kérjük, karikázza be az összes szót, amit használtak az ön középiskolájában. Írjon hozzájuk annyi szót, ahányat csak ismer.

Emberek

jocks	*myrons*	*homie*	*guidos*
rednecks	*douche bags*	*bougies*	*acid heads*
nerds	*druggies*	*burn-outs*	*brains*
dweebs	*dudes*	*dirt-balls*	*drama fags*
rah-rahs	*dexters*	*band fags*	*punks*

motor-heads	*flea bags*	*wimps*	*grasers*
freaks	*mondos*	*war pigs*	*weirdos*
squid	*geeks*	*punk rockers*	_____?
airheads	*potheads*	*rockers*	_____?

Elismerés	Helytelenítés	Drogok (1 aláhúzás), alkohol (2 aláhúzás) mindkettő (3 aláhúzás) hatása alatt van	
awesome	*bummer*		
cool	*Jones*		
rigteous	*sad*		
splendid	*hurting*	*blitzed*	*smashed*
bad	*bad*	*loaded*	*wasted*
wicked	*stinks*	*trashed*	*stoked*
excellent	*stings*	*wired*	*plastered*
scooby	*generic*	*soused*	*polluted*
swell	*bogus*	*buzzed*	*bombed*
super	*sucks*	*hammered*	_____?
_____?	_____?	*stoned*	_____?

Mit jelentenek ezek a SZLENGkifejezések? Kérjük, hogy határozza meg a jelentését azoknak a szavaknak, amelyeket ismer, és karikázza be azokat, amelyeket az ön középiskolájában használnak.

the 'rents _____	*bit the big wazoo* _____
jammed _____	*clutch* _____
to bag it _____	*rad* _____
fresh _____	*gnarly* _____
to chill out _____	*to be beating* _____
to rag on _____	*to mellow out* _____
whaled _____	*space cadet* _____
to book _____	*to veg out* _____
to blow off _____	*to schlep* _____
to be busting out _____	*'za* _____
Let's blow this popsicle stand _____	

Kedvenc zenei stílusa
Férfi _____; Nő _____; Életkor ____; Faj _____; Egyetemi évfolyam _____.
Egyetem neve? _____ Szülő(k) társadalmi osztálya _____.
Középiskolai negyedik osztály létszáma _____; Állami _____? Magán ____?
Középiskola helye: Állam _____; Város _____? Külvárosok _____? Vidéki ____?
Középiskola neve _____ Kollégiumi elhelyezés százalékos aránya _____?
Kisebbségek százalékos aránya _____? Melyek ezek _____?

2. függelék
Történeti adatok az alábbi válogatott szlengkifejezésekről

bogus A serdülők mai szlenghasználatában a *bogus* önálló szóként jelenik meg, vagy olyan kifejezésben, mint a *That's bogus*, vagy jelzői helyzetben. Az utóbbira csak a BARRÈRE–LELANDben található példa (1897: 147): „**Bogus** (amerikai): ál, csaló vagy hamisító, humbug. *Bogus money* 'hamis pénz', *bogus banks* 'csaló bank' stb."

bombed TOBIAS szójegyzékében (1980) amely külvárosi ifjúság gazdag szlengjét tartalmazza, található meg a „**bombed.** Részeg tinédzserre utal."

brain WENTWORTH–FLEXNER (1975: 60) egy valamivel korábbi (bár brit) használatát idézi a szónak a Dictionary of Exeter Language-ből (1952: 9): "*The names of brains and grinds are flaunted before the bored student body.*" (A lángeszűek és a magolók nevei az unott diák előtt ragyognak.)

book TOBIAS (1980) listájában található meg a „**get booking** — arra utal, hogy 'eltávozni egy helyről' vagy lelépni valahonnan. Jelentheti még hogy elkezd tanulni vagy biflázik" (228). Adatközlőim megadják a *Let's book* kifejezést, de senki sem adott meg tanulással kapcsolatos értelmet, sem a korábbi, PARTRIDGE-félét (1933: 203): „**Book**. Könyvekkel megdob. Gyakran igenévként: **booking**."

bummer HUDSON (1983: 31) úgy határozza meg, hogy ez „egy lehangoló vagy rémisztő élmény", és hozzáfűzi, hogy mind Angliában, mind az USA-ban eredetileg a drogok által okozott tudatállapotra utalt."

buzzed Két értelemben jelenik meg a *buzzed* ('beképzelt' és 'részeg') a középiskolai szleng nem hivatalos listájában, melyet PENELOPE ECKERT diákjai gyűjtöttek össze Illinois-ban, főképp Chicago környékén 1987 őszén (személyes beszélgetés útján). DE LANNOY és MASTERSON (1952) szerint „**buzz[ed]**, fn. A drogok hatása."

cool MENCKEN (1919) szerint „**cool**: széles körben használt kifejezés, de főleg a magatartásbeli és öltözködésben megjelenő visszafogottságra utal" (a RAVEN I. MCDAVID, JR. által az 1963-as kiadáshoz fűzött kiegészítésben, 729).

dude Szlengként él tovább, de egy általánosabb jelentésben, mint a MAITLAND-ben (1891): „elegáns vagy jólöltözött férfi. A régi cigány *dudes* 'ruhák' szóból, ami minden, ami a modern *dude*-nak kell" (100).

freaks ESCHHOLZ (1969: 306) a korai 1960-as évekbeli „hosszú hajú, szokatlanul öltözködő, drogos hippikhez" vezeti vissza Haight-Asbury-ben, de egy újabb jelentését is rögzíti: „bármilyen fanatikust jelent". 78 *freak*-kel létrehozott összetételt sorol fel, melyeket a Vermonti Egyetem diákjaitól gyűjtött össze.

geek GREEN (1985: 107) a *geek*-et a *valley girl*-szókészletbe sorolja, amellyel „egy vulgáris alsóbb osztályból származó fiatalt jelölnek meg, a csavargók szókincséből származik (qv.)." A jelölt „(qv)" „olyan csavargó, aki leharapja az élő csirkék fejét."

greaser PARTRIDGE (1961) hat jelentést mutat be, amelyek közül a harmadik „egy kellemetlen vagy undorító fickó; alsóbb osztálybeli; (1923) *Manchon*: 'eladhatatlan típus'" Az ország egyes részein etnikumra utaló derogatív kifejezés lehet, és ez tükröződik PARTRIDGE első definíciójában: „mexikói; eredendően (kb. 1849) és főleg amerikai."

jock POSTON és STILLMAN (1965) gyűjtésében az „American Thesaurus of Slang"-ben található tabujelentés mellett a következő jelentésekkel bír: közkeletű szó a 'sportoló' helyett; (néhány lánynál) „olyan fiú, akivel férfiassága miatt szívesen randevúznak" (194); és (fiúk és lányok is használják) „lekicsinylő értelemben az izmos, de buta fiúkra."

loaded DE LANNOY és MASTERSON (1952: 24) gyűjtésében a „**loaded**, *ige*, drog hatása alatt van."

nerd SAFIRE (1980) megjegyzi, hogy a *nerds* a campusnyelv része. Egy Cathy-képregényrajz szerint, melyet Cathy Guisewite készített (a Philadelphia Inquirer 1986. augusztus 11-i számában) a *nerds* korábbi szó, mint *a geeks*, mivel Cathy összes barátja úgy írja le önmagát, mint *„the nerd you wouldn't talk to"* 'a tuskó, akivel nem szívesen beszélnél', s ez vezet el Cathy végső következtetéséhez: „the wonder of evolution: from a school of nerds, a flock of geeks" 'az evolúció csodája: a tuskók nyájából hülyék csordája lett'. BERNSTEIN (1988: 10) SAFIRE segítségére sietve megállapítja, hogy a *nerds* és *grinds* helyére a következő szavak léptek: *„dweeb, geek, goober* és *wonk*. Továbbá a *corn dog*, a *goob-a-tron* és a *groover*."

rag MARPLES (1965) négy oldalt szentel a *rag*-nek kétszáz oldalas, a brit egyetemi szlengről szóló munkájából, s öt igei használatot sorol fel (leginkább a viccelés, hülyéskedés és mulatságosság jelentésében), egyik sem használja az *on* prepozíciót, de közel vannak a mai 'gúnyt űz' értelemhez. MARPLES hozzáteszi: „Ez egyike azoknak a szavaknak, mint a *swot* 'magolós' és a *funk* 'félős' az iskolai szlengben, amely nélkülözhetetlenné kezd válni, mert részben, vagy teljesen betölti az angol nyelvben eddig fennálló szókincsbeli hézagokat." (147)

redneck „Olyan személy, aki csiszolatlan modora miatt a társasági életből ki van rekesztve — olvasható UNDERWOODnak az Arkansasi Egyetem szlengjéről szóló tanulmányában (1975: 64); ugyanabban a felsorolásban található meg a *neck*, mely utóbbi definíciója a következő: *„redneck*, olyan személy, aki a társaságban nemkívánatos vidékies viselkedése miatt" (63).

wimp POSTON és STILLMAN megjegyzésében tűnik fel (1965), amelyben megállapítják, hogy „ez a kifejezés kezd kimenni a divatból" (195). Az itt található 72,8%-os ismertségi arány épp az ellenkező irányú folyamatról számol be.

'za BERNBACH (1980) egyetemi kézikönyvében jelenik meg. BARON (1984) Urbana-Champaign-ben, az Illinois-i Egyetemen végzett vizsgálata alapján tudósít arról, hogy a *'za* a megjelenik az egyetemi szlengben, de az ottani középiskolai diákok „nem használják, sem a végzős egyetemisták." Korábbi említés található róla SEYMOURnál (1969) mint a szó eleji elvonás példájáról az egyetemi szlengben (17).

Irodalom

ADELMAN, CLEM (1976): The Language of Teenage Groups. [Tizenéves csoportok nyelve]. In: *They Don't Speak Our Language*. Szerk. SINCLAIR ROGERS. London, Arnold. 80–105.

BABBITT, EUGENE H. (1900–1904): College Words and Phrases [Egyetemi szavak és kifejezések]. *Dialect Notes*, 2: 3–70.

BANCHERO, LAWRENCE–FLINN, WILLIAM L. (1967): The Application of Sociological Techniques to the Study of College Slang. [Szociológiai módszerek alkalmazása az egyetemi szleng vizsgálatában]. *American Speech*, 42: 51–7.

BARON, DENNIS (1984): Inquiry: Pizza Clippings [Felmérés a *pizza*-típusú elvonásokról]. *American Speech*, 59: 89.

BARRÈRE, ALBERT–LELAND, CHARLES G. (1897): *A Dictionary of Slang, Jargon and Cant, Embracing English, American, and Anglo-Indian Slang, Pidgin-English, Gypsies' Jargon and Other Irregular Phraseology* [A szleng, a zsargon és a tolvajnyelv szótára, mely tartalmazza az angliai, az amerikai és az angol-indiai szlenget is, továbbá a pidzsin angolt, a cigányok zsargonját és más rendhagyó kifejezésmódokat]. 2nd ed. London, G. Bell.

BERNBACH, LISA (1980): *The Official Preppy Handbook* [Hivatalos előkészítős kézikönyv]. New York, Workman.

BERNSTEIN, RICHARD (1988): Youthspeak [Ifjúsági nyelv]. *New York Times Magazine,* 1988. december 11. 22.

BLOOMFIELD, LEONARD (1933): *Language* [A nyelv]. New York, Holt. Reprint: Chicago, University of Chicago P. 1984.

BROWN, B. BRADFORD–LOHR, MARY JANE (1987): Peer-Group Affiliation and Adolescent Self-Esteem [Rangtárscsoporthoz tartozás és serdülőkori önérzet]. *Journal of Personality and Social Psychology,* 52: 47–55.

COHEN, JERE (1979): High School Subcultures and the Adult World [A középiskolai szubkultúrák és a felnőttek világa]. *Adolescence.* 14: 491–501.

COLEMAN, JAMES S. (1961): *The Adolescent Society: The Social Life of the Teenager and Its Impact on Education* [A serdülőkorúak társadalma. A tizenévesek társadalmi élete és ennek hatása az oktatásra]. New York, Free.

COREY, MARY–WESTERMARK, VICTORIA (1982): *Fer Shurr! How to be a Valley Girl-Totally!* [Fer Shurr! Hogyan legyünk totálisan *valley girl*-ök?] New York, Bantam.

CORRIGAN, DENNIS M. (1984), 'Totally' Slang: A Study of Communication Activity [*Totally* szleng: a kommunikációs tevékenység vizsgálata]. *Et cetera,* Spring: 82–94.

DANESI, MARCEL (1989): Adolescent Language as Affectively Coded Behavior: Findings of an Observational Research Project [A serdülők nyelve mint érzelmileg kódolt magatartás. Egy megfigyelő kutatási projekt eredményei]. *Adolescence,* 24: 311–20.

DE LANNOY, WILLIAM C.–MASTERSON, ELIZABETH (1952), Teen-age Hophead Jargon [A tizenéves drogosok zsargonja]. *American Speech,* 27: 23–31.

DUMAS, BETHANY K.–LIGHTER, JONATHAN (1978): Is *Slang* a Word for Linguists? [Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó?]. *American Speech,* 53: 5–17. | BETHANY K. DUMAS–JONATHAN LIGHTER: Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó? In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 277–291.

DUNDES, ALAN–SCHONHORN, MANUEL R. (1963): Kansas University Slang: A New Generation [A Kansasi Egyetem szlengje. (Egy új generáció)]. *American Speech,* 38: 163–77.

EBLE, CONNIE C. (1979): Slang, Productivity, and Semantic Theory: A Closer Look [Szleng, produktivitás és szemantika. Közelebbi vizsgálódás]. In: *The Sixth LACUS Forum*. Columbia, SC, Hornbeam. 215–27.

EBLE, CONNIE C. (1980): Slang, Productivity, and Semantic Theory: A Closer Look [Szleng, produktivitás és szemantika. Közelebbi vizsgálódás]. In: *The Seventh LACUS Forum*. Columbia, SC, Hornbeam. 270–75.

EBLE, CONNIE C. (1981): Scenes from Slang [Szlengjelenetek]. *The SECOL Review,* 5: 74–8.

EBLE, CONNIE C. (1982): Greetings and Farewells in College Slang [Üdvözlések és elköszönések a szlengben]. In: *The Ninth LACUS Forum.* Columbia, SC, Hornbeam. 433–41.

EBLE, CONNIE C. (1983): Slang: Deviation or Norm [Szleng: deviancia vagy norma]. In: *The Tenth LACUS Forum.* Columbia, SC: Hornbeam. 409–16.

EBLE, CONNIE C. (1985): Slang and Cultural Knowledge [Szleng és kulturális ismeretek]. In: *The Twelfth LACUS Forum.* Columbia, SC, Hornbeam. 385–90.

EBLE, CONNIE C. (1986a): Slang: Etymology, Folk Etymology, and Multiple Etymology [Szleng: etimológia, népetimológia és többszörös etimológia]. *The SECOL Review,* 10: 8–16.

EBLE, CONNIE C. (1986b): The Subversiveness of Slang [A szleng felforgató jellege]. In: *The Thirteenth LACUS Forum.* Columbia, SC: Hornbeam. 310–25.

EBLE, CONNIE C. (1989a): College Slang in the Conversational Structure [Egyetemi szleng a társalgási struktúrában]. In: *The Sixteenth LACUS Forum*. Columbia, SC, Hornbeam. 39–52.

EBLE, CONNIE C. (1989b): *College Slang 101* [Egyetemi szleng 101]. Greentown, CT, Spectacle Lane.

EBLE, CONNIE C. (1989c): Slang and Register [Szleng és regiszter]. In: *Eighteenth Annual Conference on New Ways of Analyzing Varieties of English and Other Languages (NWAVE-XVIII)*. Duke U. 20–22 Oct.

EBLE, CONNIE C. (1990): *The Ephemerality of American College Slang* [Az amerikai egyetemi szleng tiszavirág jellege]. Kiadatlan kézirat.

ECKERT, PENELOPE (1988): Adolescent Social Structure and the Spread of Linguistic Change [A tizenévesek társadalmi struktúrája és a nyelvi változás terjedése]. *Language and Society,* 17: 183–207.

ECKERT, PENELOPE (1989): *The Jocks and the Jells: Social Categories and Identity in the High School.* [*Jocks* és *jells.* Középiskolai társadalmi kategóriák és identitás]. New York, Teachers College.

EISIMINGER, STERLING (1976): College Slang 1975. [Egyetemi szleng 1975-ben]. *Verbatim,* 3: 280–1.

ESCHHOLZ, PAUL A. (1969): *Freak* Compounds for 'Argot Freaks' [A *freak*-kel történő összetételek az argó torzszülöttjeinél]. *American Speech,* 44: 306–7.

FEINBERG, S. E. (1983): *The Analysis of Cross-Classification Data* [Keresztosztályozási adatok elemzése] Cambridge, MIT Press.

FOWLER, H. W. (1926): *A Dictionary of Modern English Usage.* [A modern angol nyelvhasználat szótára]. Reprint: Oxford, Oxford UP, 1965.

GOODWIN, MARJORIE HARNESS (1980): Directive-Response Speech Sequences in Girls' and Boys' Task Activities [Utasítás–válasz beszédszekvenciák a lányok és a fiúk feladatmegoldó tevékenységeiben]. In: *Women and Language in Literature and Society.* Szerk. SALLY MCCONNELL-GINET, RUTH BARKER és NELLY FORMAN. New York, Praeger. 157–73.

GREEN, JONATHAN (1985): *The Dictionary of Contemporary Slang* [A modern szleng szótára]. New York, Stein.

GROSE, FRANCIS (1785): *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv klasszikus szótára]. Reprint: Szerk. ERIC PARTRIDGE. New York, Barnes, 1963.

GUMPERZ, JOHN J.–COOK-GUMPERZ, JENNY (1982): Introduction: Language and the Communication of Social Identity [Bevezetés. A társadalmi identitás nyelve és kommunikációja] In: *Language and Social Identity.* Szerk. JOHN J. GUMPERZ. Cambridge, Cambridge UP. 1–21.

HARMAN, LESLEY D. (1985): Acceptable Deviance as Social Control: The Cases of Fashion and Slang [Az elfogadható deviancia mint társadalmi kontroll. A divat és a szleng]. *Deviant Behavior,* 6: 1–15.

HERTZLER, JOYCE (1965): *A Sociology of Language* [Nyelvszociológia]. New York, Random.

HUDSON, KENNETH (1983): *A Dictionary of the Teenage Revolution and its Aftermath* [A tizenéves forradalom és következményeinek szótára]. London, Macmillan.

HUDSON, KENNETH (1986): *Language of the Teenage Revolution: The Dictionary Defeated* [A tizenéves forradalom nyelve. A legyőzött szótár]. London, Macmillan.

JOHNSON, CHRISTOPHER (1981): From Freaks to Rah-rahs: Subcultures in the High Schools [A *freaks*-től a *rah-rahs*-ig. Középiskolai szubkultúrák]. *Todays' Education,* 70 April/May: 30GS–32GS.

KLAPP, ORRIN E. (1962): *Heroes, Villains, and Fools: The Changing American Character* [Hősök, gonosztevők és bolondok. A változó amerikai jellem]. Englewood Cliffs, NJ, Prentice.

KRATZ, HENRY (1966): What is College Slang? [Mi az egyetemi szleng?]. *American Speech* 39: 188–95.

LABOV, TERESA (1982): Social Structure and Peer Terminology in a Black Adolescent Gang [Társadalmi struktúra és rangtársterminológia egy fekete serdülő bandában]. *Language and Society,* 11: 391–411.

LARKIN, RALPH W. (1979): *Suburban Youth in Cultural Crisis* [Külvárosi fiatalok kulturális válságban]. New York, Oxford UP.

LE PAGE, ROBERT B.–TABOURET-KELLER, ANDREE (1985): Acts of Identity [Identitásaktusok]. *Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity.* Cambridge, Cambridge UP.

LEDERER, RICHARD (1983): Prep School Slanguage [A magán középiskolai szlengnyelv]. *Verbatim,* 9: 1–3.

LEONA, MATTEO H. (1978): An Examination of Adolescent Clicque Language in a Suburban Secondary School [A serdülőkorúak klikkjei nyelvének vizsgálata egy külvárosi középiskolában]. *Adolescence,* 13: 495–502.

LERMAN, PAUL (1967): Argot, Symbolic Deviance and Subcultural Delinquency [Argó, szimbolikus deviancia és szubkulturális bűnözés]. *American Sociological Review,* 32: 209–24.

LITTLE, BERT (1982): Prison Lingo: A Style of American English Slang. [Börtönlingó. Az amerikai angol szleng egy regisztere]. *Anthropological Linguistics,* 24: 206–44.

MAITLAND, JAMES (1891): *The American Slang Dictionary* [Az amerikai szleng szótára]. Chicago, Kittredge.

MARPLES, MORRIS (1965): *University Slang* [Egyetemi szleng]. London, Williams.

MAURER, DAVID W. (1936): Argot of the Underworld Narcotic Addict [Az alvilági drogfüggő argója]. *American Speech,* 11: 116–27

MAURER, DAVID W.–CLAY HIGH, ELLESA (1980): New Words — Where Do They Come From and Where Do They Go? [Új szavak. Honnan jönnek és merre tartanak?]. *American Speech,* 55: 184–94.

MENCKEN, H. L. (1919): *The American Language* [Az amerikai nyelv]. Reprint: New York, Knopf, 1980.

MUNRO, PAMELA (1991): *Slang U.: The Official Dictionary of College Slang* [Egyetemi szleng. Az egyetemi szleng hivatalos szótára]. New York, Harmony.

MUNRO, PAMELA szerk. (1989): *U.C.L.A. Slang: A Dictionary of Slang Words and Expressions Used at U.C.L.A.* [A Kaliforniai Egyetem szlengje. A Kaliforniai Egyetemen használt szlengszavak és -kifejezések szótára]. UCLA Occasional Paper in Linguistics 8. Los Angeles, University of California Regents.

NELSEN, EDWARD A.–ROSENBAUM, EDWARD (1981): Language Patterns within the Youth Subculture: Development of Slang Vocabularies [Nyelvhasználatbeli összefüggések az ifjúsági szubkultúrában. A szlengszókincs fejlődése]. *Mevill-Palmer Quarterly,* 28: 273–84.

OLSEN, VIRGINIA–WHITTAKER, ELVI (1968): Conditions under which College Students Borrow, Use, and Alter Slang [Milyen feltételek mellett kölcsönzik, használják és változtatják meg a szlenget az egyetemi hallgatók?]. *American Speech,* 43: 222–8.

PALONSKY, STUART B. (1975): Hempies and Squeaks, Truckers and Cruisers — A Participant Observer Study in a City High School [*Hempies* és *squeaks, truckers* és *cruisers*. Résztvevő-megfigyelő vizsgálat egy városi középiskolában]. *Educational Administration Quaterly,* 11: 86–103.

PARTRIDGE, ERIC (1933): *Slang Today and Yesterday* [A szleng ma és tegnap]. London, Routledge. | Részletek a könyvből: ERIC PARTRIDGE: A szleng ma és tegnap. In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 17–26.

PARTRIDGE, ERIC (1961): *A Dictionary of Slang and Unconventional English* [A szleng és a nem konvencionális angol nyelv szótára]. Reprint: *The Routledge Dictionary of Historical Slang.* Abridged by JACQUELINE SIMPSON. London, Routledge, 1973.

POSTON, LAWRENCE (1964): Some Problems in the Study of Campus Slang [Problémák a campus-szleng tanulmányozásában]. *American Speech,* 39: 114–23.

POSTON, LAWRENCE–STILLMAN, FRANCIS J. (1965): Notes on Campus Vocabulary, 1964 [Megjegyzések a campus szókincséről, 1964]. *American Speech,* 40: 193–5.

ROMAINE, SUZANNE (1984): *The Language of Children and Adolescents: The Acquisition of Communicative Competence* [Gyerekek és serdülők nyelve. A kommunikációs kompetencia elsajátítása]. New York, Blackwell.

SAFIRE, WILLIAM (1980): Words for Nerds [Szavak a *nerds* kifejezésére]. *New York Times Magazine,* 1980. július 20. 10.

SAFIRE, WILLIAM (1985): Back to Tool (college student slang) [Vissza az eszközhöz. (Egyetemi diákszleng)]. *New York Times Magazine,* 1985. szeptember 22. 14.

SCHWARTZ, GARY–MERTEN, DON (1967): The Language of Adolescence: An Anthropological Approach to the Youth Culture [A serdülők nyelve. Antropológiai megközelítés az ifjúság kultúrájához]. *American Journal of Sociology,* 72: 453–68.

SEYMOUR, RICHARD (1969): Collegiate Slang: Aspects of Word Formation and Semantic Change [Egyetemi szleng. A szóalkotás és a szemantikai változás aspektusai]. *Publication of the American Dialect Society 51.* University: University of Alabama P.

SORNIG, KARL (1981): *Lexical Innovation: A Study of Slang, Colloquialism and Casual Speech* [Lexikális újítás. A szleng, a kollokvializmusok és a kötetlen beszéd vizsgálata]. Amsterdam, Benjamins.

STEPHENSON, EDWARD A. (1964): Miscellany: Student Slang in Hays, Kansas [Mindenféle. Diákszleng a kansasi Haysben]. *American Speech,* 39: 235.

STODDART, KENNETH (1974): Pinched: Notes on the Ethnographer's Location of Argot [*Pinched.* Megjegyzések az etnográfus argólokalizációjáról]. In: *Ethnometodology: Selected Readings.* Szerk. ROY TURNER. Harmondsworth, Penguin. 173–9.

TARVERS, JOSEPHINE KOSTER (1986): The Transmogrification of Rutgersspeak [A rutgers-i beszéd tréfás átalakításai]. *Rutgers Alumni Magazine,* 1986. február. 20–1.

TOBIAS, JERRY J. (1980): A Glossary of Affluent Juvenile Slanguage [A fiatalok gazdag szlengnyelvének szójegyzéke]. *Adolescence,* 15: 57.

TORTEN-BECK, EVELYN (1988): From 'Kike' to 'Jap' [A *kike*-től a *jap*-ig]. *Sojourner: The Women's Forum*, 14: 18–20.

UNDERWOOD, GARY N. (1975): Razorback Slang [A *razorback* szleng]. *American Speech*, 50: 50–69.

VARENNE, HERVE (1982): Jocks and Freaks: The Symbolic Structure of the Expression of Social Interaction among American Senior High School Students [*Jocks* és *freaks*. A társadalmi interakció kifejeződésének szimbolikus szerkezete az amerikai felsőbb éves középiskolai diákok között]. In: *Doing the Ethnography of Schooling: Educational Anthropology in Action.* Szerk. GEORGE SPINDER. New York, Holt, 210–35.

WENTWORTH, HAROLD B.–FLEXNER, STUART BERG (1975): *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. 2. kiadás. New York, Crowell. | Előszavának magyar fordítása: STUART BERG FLEXNER: Előszó „Az amerikai szleng szótárá"-hoz. In: *A szlengkutatás 111 éve.* Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen, 2002. 141–158.

(Fordította Horváth Borbála és Várnai Judit Szilvia)

Jiřina van Leeuwen-Turnovcová

A vándorló, illetve elzárt peremcsoportok nyelvi közösségvállalásának kérdéséről*

1. Bevezetés

Az úgynevezett újjászületési mozgalommal összefüggésben, a nyelve által meghatározott nemzet koncepciójára támaszkodva formálódott egynyelvű nyelvleírások egyik jellemzője, hogy rendkívül mostohán bántak a városi nemsztenderdekkel, különösen azokkal a részeivel, amelyek a társadalmi peremcsoportok hagyatékához tartoznak.

Ez a megállapítás érvényes — elsősorban a háború utáni időszakban — a cseh nyelvtudományra is, amely a cseh társalgási nyelv *(obecná čeština)* és az argotizáló csoportok nyelvhasználata *(hantýrka, kriminální slang)*, valamint az expresszív nemsztenderd esetében is meglepő mértékű tudományos rövidlátásról tett tanúbizonyságot.

Nem szándékunk részletesen szólni neves nyelvtudósoknak a hetvenes évekig tartó és a „rendszer" kényszere nélkül felállított, egyenesen dilettáns prognózisairól, amelyekben azt állítják, hogy a szocialista társadalomban elhalnak a csoportnyelvi és nyelvjárási különbségek, és ezzel a cseh sztenderd *(spisovná hovorová čeština)* szintjén kiegyenlítődik a szóbeli nyelvhasználat. Ezek az értékelések azóta már a múlt részévé váltak. Mentális forrásaikat azonban még mindig nem vizsgálták felül. A közép-kelet- és dél-európai átalakulás által felvetett (inkább újra felfedezett, mintsem új) társadalmi, politikai, szociológiai és nyelvészeti kérdések, illetve a csoportnyelvi szótáraknak a cseh és szlovák könyvkereskedésekben 1989 után megfigyelhető átmeneti dömpingje, valamint a nemsztenderddel és az újra felfedezett (elavult) nyelvkultúrával foglalkozó konferenciák ellenére is megmaradtak a szociolektusok felé forduló kutatás hiányosságai, valamint a társadalmi „soknyelvűség" kérdései iránti mérsékelt érdeklődés. És mindenekelőtt megmaradt a kutatást érintő módszertani egyoldalúság.[1]

* LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, JIŘINA VAN: Subkulturelle Existenz, Ambulanz und Argotisierung. Teil 1: Zur Frage der sprachlichen Solidarisierung von ambulanten bzw. kasernierten Randgruppen. In: *Slavische Spachwissenschaft und Interdisziplinarität.* Hrsg. von GERD FREIDHOF–HOLGER KUSSE–FRANZ SCHINDLER. Band 2. (= Specimina Philologiae Slavicae 108.) München, 1996. 187–218.

[1] Az 1993-ban az olomouci Palacký Egyetem Bölcsészettudományi Karán szervezett „Spisovná čeština a jazyková kultura 1993" konferenciára utalunk, valamint a plzeňi Nyugat-Csehországi Egyetem Tanárképző Karán 1995-ben a szlengről és az argóról tartott 5. konferenciára. Ennek előadásai 1995-ben a kar kiadványában jelentek meg (vö. Sborník přednášek… V.).

Mintegy tíz évvel ezelőtt elhatároztuk, hogy legalább részben kiküszöböljük azokat a lexikológiai hiányosságokat, amelyek néhány, a cseh társalgási nyelv mellett a 60-as, 70-es években tabuvá vált nyelvváltozatot (a történelmi argót és a jelenlegi börtönszlenget) is érintettek.[2] JAGIĆ szláv titkosnyelvekkel foglalkozó fejtegetéseihez csatlakozva a cseh csoportnyelvek szókincsének kutatását legalább arra a szintre szerettük volna felemelni, amelyen a német kutatás állt a 20. század közepén WOLF tolvajnyelvi szótárával.[3]

Ezért egy szemantikai-szemiotikai, morfológiai és etimológiai szempontokat figyelembe vevő szótárban egyesítettük a cseh argó hozzáférhető történeti és jelenlegi szókincsét, valamint az ennek a nyomába lépő börtönszlenget (vö. VAN LEEUWEN 1993).

1.1. A szókincs elkülönítése és a kiválasztás szempontjainak szubjektivitása

A szótárunkban összegyűjtött anyagnak, amely természetszerűleg a városi nemsztenderd elemeit is tartalmazza, „argó”-ként, illetve „börtönszleng”-ként való összefoglaló jellemzése nem alapszik empirikusan ellenőrizhető kritériumokon. E címszók alatt olyan lexikai anyagot állítottunk össze, amelyet elődeink ilyenként, azaz a cseh argó *(hantýrka)* és a börtönszleng *(kriminální slang)* részeként írtak le. Hogy elkezdhessük a munkát, átvettük tehát elődeinknek az anyagra vonatkozó csoportnyelvi rendszerét, amelyet ők részben azért használtak, mert PUCHMAJERhez vagy SUKhoz hasonlóan anyagukat bizonyos szubkulturális (és argotizáló) csoportoknál[4], illetve ennek megfelelő környezetben jegyezték fel, vagy azért, mert — akárcsak OBERPFALCER — szubkulturális (és argotizáló) csoportokat érintő, idevágó forrásokat (kihallgatási jegyzőkönyveket, bírósági aktákat) kivonatoltak, vagy végül is azért, mert a gyűjtött anyag számukra saját nyelvismeretük alapján onomasziológiailag (a megnevezést illetően), szemantikailag és stilisztikailag különösnek tűnt.[5] Fontos szerepet játszott

[2] Külföldön élve a lexikai vizsgálaton kívül másra nem volt lehetőségünk. Ugyanakkor zavartalanul kiértékelhettük azt a hetvenes évekből származó új anyagot, amelyet JAROSLAV SUK a „normalizálás” időszakában, saját börtönévei alatt gyűjtött (1979/1993).

[3] Vö. JAGIĆ 1896 és WOLF 1956. Az 1970-es években aztán Németországban elkezdődött a vándorló csoportok nyelvi hagyatékának differenciált és integratív kutatása, amelyet a szociolingvisztikai fordulat ösztönzött, a népi kultúra lehanyatló megjelenési formái iránti érdeklődés vezetett, és amely a titkosnyelvek társadalmi és gazdasági környezetét kívánta feltárni, nagy érzékenységet mutatva az apró részletek iránt. Vö. NIERHAUS-KNAUS 1973, VELDTRUP 1974, JÜTTE 1978, 1988 és LERCH 1976.

[4] Az *argotizáló csoportok* megnevezés ideiglenes kapcsolatot mutat a közelebbről nem részletezett szubkulturális csoportok nyelvi és társadalmi adatai között. Ezeknek a csoportoknak az egzisztenciális és a foglalkozásbeli sajátosságai, valamint a személyes összetétele is változik az idők folyamán. A továbbiakban mi is a *szubkulturális csoportok* terminust használjuk.

[5] Vö. PUCHMAJER 1821, SUK 1979/1993, OBERPFALCER 1934–1935. A kortárs, többé-kevésbé autentikus irodalomból HÁJEK (1906) és mindenekelőtt RIPPL (1926) is készített kivonatokat.

ebben az esetben (ezzel tisztában vagyunk) saját, minden bizonnyal a középréteghez is igazodó nyelvi tudatuk, akárcsak bizonyos nem világos kritériumok, amelyek akkor is és most is hozzájárulnak annak eldöntéséhez, hogy mi számít csoport- és mi társalgási nyelvnek.

A régebbi és az újabb anyag rétegeiben is maradtak olyan kifejezések, amelyeket az eredeti környezetükön kívül passzívan ismertek és/vagy aktívan használtak, így használati körük tágabb volt egy bizonyos szubkulturális egyedi csoportnál. Ha el akarnánk különíteni azt, amit az adott diakrón nyelvterületen nem használtak, illetve nem használnak a köznyelvben, akkor egy szélesebb empirikus kutatásra lenne szükség, amelyet a múltra vonatkozóan természetesen már nem végezhetünk el.[6]

De az újabb anyagrétegek esetében sem készíthető el már egy ilyenfajta felülvizsgálat (legalábbis Közép-Európában nem), kivéve a börtönszlenghez tartozó (elhanyagolt és/vagy tabuvá vált) korpuszt. Mivel ebben a térségben a teljessé vált iparosítás[7], az emigráció több hulláma és végül a Harmadik Birodalom megsemmisítő stratégiája (például az országjáró „cigány" csoportok esetében), valamint a szocialista adminisztráció uniformizáló kényszere miatt (lásd a mutatványosok tevékenységének elfojtását Csehszlovákiában az 1950-es években) kihaltak a hagyományos szubkulturális és argotizáló csoportok, elsősorban azok a vándorló szezonális csoportok, amelyeknek tagjai (a bűnözőkkel együtt) a 16–19. században és az európai helyzettől függően még a 20. század elején is tartósan az argót beszélőkhöz tartoztak, és akiknek a szókincse örökségként áthagyományozódott.[8]

Mindezek ellenére az utóbbi évtizedekben készült néhány munka és adatgyűjtés az egykori Csehszlovákiában is — mindenekelőtt Szlovákiában — a vándorló foglalkozást űző csoportok nyelvhasználatáról.[9] Ezek az adatgyűjtések, amelyekhez többnyire csak a szűken értelmezett környezetleírás kapcsolódik,

[6] GLANZ (1968: 243) szerint bizonyos lexémák argóhoz sorolásának az adott diasztratikus nyelvterületen való elkülönülés a kritériuma, amit — mivel a múltra vonatkozik — aligha lehet mással felváltani. Vö. JÜTTÉnél (1988: 148) is, aki egyébként anélkül fogadja el ezt a kritériumot, hogy a 15. századból származó Liber vagatorum kitűnően feldolgozott anyagához ilyen bizonyítékot tudna hozni. [*diasztratikus:* nyelvváltozatokat együttesen vizsgáló, szemlélő, tartalmazó; egymásra rétegződő. Ld. még a szerkesztői lábjegyzetet a 342. lapon. — *A szerk.*]

[7] A 18. századot Közép-Európában „koldusévszázad"-ként ismerik. A német városok, például Köln, Berlin vagy Hamburg számadatai azt mutatják, hogy a lakosság egytizede vagy akár egynegyede kolduskénti kereste meg a betevő falatot (vö. KOPEČNÝ 1980: 66); további adatok találhatóak DANKERnél (1988: 344, 356), és GRAUSnál (1981: 393, 32. lábj.). Az iparosítás kezdetei széles néprétegek elszegényedésével és az elvándorlás növekedésével jártak együtt, amelyet a sikeres iparosítás folyamán csak az ipari városok elszívó hatása győzött le, vagy pedig tengerentúli kivándorlással végződött. A gazdasági viszonyok kapitalizálódása is feltétele volt annak, hogy a vándorló vidéki és városi szubkultúrák hosszú távra letelepülő városi szubkultúrákká váltak.

[8] Vö. ARNOLD 1980: 13 kk. és 40. A cseh mutatványosok lexikai hagyatékáról vö. SUK (1979/1993).

[9] Vö. ONDRUS 1977, HABOVŠTIAK 1977 és az áttekintés ODALOŠnál (1993).

nem hoztak sem új felismeréseket a peremcsoportok nyelvi elkülönülésének sajátosságairól és dinamikájáról, sem megbízható adatokat az adott csoportspecifikus nyelvhasználat kizárólagosságának mértékéről. Ehhez szükség lenne a használati feltételek és módok megvizsgálására és az adott származási és migrációs helyekről jövő kortársak párhuzamos, ismételt kikérdezésére is.[10]

Arról, hogy mi, mikor, hol és miért számít csoport-, illetve társalgási nyelvinek, jellegzetesnek és jellegtelennek stb., tényezők sokasága dönt: mértékadó tényező annak a gyűjtőnek vagy kutatónak az elfogulatlan, mégis szubjektív nyelvi tapasztalata, intuíciója és/vagy tárgyi meghatározása, akinek a prizmáján keresztül a kortárs hely- és társadalomspecifikus nyelvhasználat a többé-kevésbé jelöletlen nyelvhasználathoz képest megítélődik. Az alkalmazott kritériumok szubjektivitása ellenére az így létrejött korpusz annak a szociokulturális környezetnek a fontos szempontjaira világít rá, amelyikhez tartozik. Ezek egyrészt a szembeötlő kommunikációs színterek, a tényállások, amelyekről beszélnek, a (szub)kulturális létstratégiák, hagyományok, prehisztorikus jellegzetességek, másrészt pedig a feltűnést keltő társadalmi kapcsolatok.

Az argotizáló csoportok nyelvhasználatára és a közép-európai történelmi argó szókincsére jellemző, hogy olyan jövevényszavakat használ, amelyek az adott helyi vagy az általános társalgási nyelvre nem jellemzőek. Különösen héber, illetve jiddis jövevényszavakról van szó, amelyek elsősorban a közép-európai argó régebbi rétegeiben gyakoriak, valamint roma jövevényszavakról, amelyeknek száma a jelenhez közeledve növekszik, és az előbbieket egyre inkább kiszorítja.

A múlt argotizáló csoportjainak sokféleségére való tekintettel (a bűnözők mellett a koldusok, vágánsok, csavargók, vándor mesterlegények, kőművesek, üstfoltozók, házalók, mutatványosok és egyebek) elsősorban ezeknek a csoportoknak a szerkezeti azonosságaival szándékozunk foglalkozni, és szeretnénk felvázolni azt a kapcsolatot, mely közöttük és rajtuk keresztül a jelen börtönszlengjével áll fenn. A szerkezeti azonosságoknak magyarázattal kell szolgálniuk arra, hogy miért tekintették argó(k)nak a bűnözők, a vándorló és a szezonális csoportok argóján kívül más csoportok klasszikus beszédmódját is (például a történeti diák- és katonai nyelvet), illetve hogy milyen szubkulturális azonosságok vannak a vándorló és az elzárt* csoportok között.[11]

[10] Az ilyenfajta csoportnyelvi maradékközösségeket, amelyeket az utolsó pillanatban, röviddel a megmaradt informátorok elhalálozása előtt fedeznek fel, és amelyeknek a tanúk jóvoltából felvilágosítást kellene adniuk a kihalt életformákról, rendszerint nem vizsgálják meg csoportteremtő teljesítményük szemszögéből. Szókincsanyagukra különben is hasonló megszorítások érvényesek, mint a szótárunkban összegyűjtött anyagra.

* A tanulmány címében is szereplő *kaserniert* [tkp. (be)kaszárnyázott] szót a magyarban az *elzárt*-tal adjuk vissza. A szerző szakszóválasztásának okairól ld. a 352–353. oldalon írottakat.

[11] Természetesen mindig környezetspecifikus csoportnyelvekről van szó. Hogy miből áll specifikus helyzetük, azt többnyire nem magyarázzák meg kielégítően. Ezért írtuk meg fejtegetéseinket.

Fejtegetéseinkben ezért társadalmi kapcsolatokról, a peremtársadalmi életformák közös vonásairól, a státuszfüggő letelepedettség alapján vizsgált vándorlás problematikájáról, és a szubkulturális hagyományokról lesz szó, továbbá olyan hasonlóan működő jelenségekről, amelyek — ahogy ezt GOFFMAN (1972: 17 k.) találóan nevezi — a „totális intézményekben" való elzárásból erednek, és ezek által hagyományozódnak.

1.2. Az argó és a börtönszleng csoportképző szerepéről

Még mindig nyitott sok kérdés, amely az argó és a börtönszleng társadalmi helyzetével és funkcióival függ össze, például az, hogy milyen diakrón és szinkrón kapcsolatok vannak a szubkulturális (nem csak bűnözői) csoportok argója és a hasonló szubkulturális hagyománnyal rendelkező és hasonló helyzetű börtönszleng között. Vajon jogos-e, és mióta jogos ezeknek a változatoknak a szétválasztása, milyen nagy az argó szókincsének szakmai része, vajon az argó és a börtönszleng legfontosabb szerepe valóban az információk titokban tartása-e? Milyen lehetséges nyelvi és nyelven kívüli különbségek mutatkoznak a többi csoportnyelvvel összevetve, mi volt a szerepük bizonyos mesterségbeli vagy szakmai csoportoknak, a koldusok, mutatványosok, zenészek mellett a vándorkereskedőknek (házalóknak), mesterlegényeknek, vándor miskárolóknak, üstfoltozóknak, kőműveseknek stb. a társadalmilag lecsúszottak közösségében és az argót beszélők között, milyen társadalmi-kulturális alapon vizsgálandóak az argót jellemző szókölcsönzések (vö. a jiddis és a roma nyelvek anyagával) stb.? Zavar figyelhető meg az argó(k)nak a történelmi fejlődés folyamán fellépő egysége vagy sokfélesége kapcsán is: lehet-e egy térségben minden korszakkal kapcsolatban egy argóról beszélni, vagy több argót kell feltételeznünk?

A régebbi — nem csak csehszlovák — kutatás osztotta a századforduló kriminálantropológiájának nézeteit, és kielégítőnek vélte az argotizáló csoportoknak azt a definícióját, amely a „domináns társadalmi réteg" (valójában a városi közigazgatási elit) nézeteit vetítette ki a szubkulturális csoportokra.[12] Társadalmi összetételüket figyelmen kívül hagyva mindenekelőtt potenciális bűnözőknek tekintették őket, vagy legalábbis becstelennek, abban az értelemben, ahogy az

[12] Bizonyos csoportoknak, amelyek nem tartoznak a „domináns" vagy az „össztársadalom"-hoz, szubkulturális (perem)csoportoknak tekintése (és ekként való kezelése) hosszú hagyományra vezethető vissza. Ez a középkor óta a letelepedett rendi társadalom szabályrendszerére támaszkodott, és a korai, illetve a kései újkorban még inkább megszilárdult. Minden háború, mindenekelőtt azonban a harmincéves háború után és a kedvezőtlen éghajlatú 18. század folyamán „koldus- és csavargócsapás"-ról beszéltek. Ebben az időben erősen korlátozták az egykor magától értetődő és a feudalizmus keresztény világképéhez tartozó, szegényekkel szembeni gondoskodási kötelezettséget, amely eleinte az idegenekre is, aztán csak a falu vagy a város „becsületes" szegényeire vonatkozott. A hatósági szegénygondozás, amelyhez a 18. század óta a börtön mellett — annak kiegészítőjeként — a dologház is tartozott, kiutasította az embereket az országból, és kitoloncolási gyakorlatával még tovább nehezítette a nem letelepedett csoportok helyzetét.

újabb időkben értelmezték ezt a hagyományos jogi kategóriát.[13] Olyan közösségnek számítottak (és számítanak továbbra is), amely az „össztársadalom" törvényes rendjéhez, produktumaihoz és eszközeihez ténylegesen vagy potenciálisan felforgató módon viszonyul. Ebből a feltételezett viselkedésből következtettek az ilyen csoportok nyelvi sajátosságaira, ami elsősorban az argó „titkosnyelvi" szerepét jelentette.[14]

Erre a felfogásra jellemző, hogy minden argotizáló csoportot ugyanarra a bűnözői szintre helyez, és elhanyagolja egzisztenciális és mesterségbeli, szakmai sajátosságaikat. Nem hagyja érvényesülni az egzisztenciális állapotukat illetően az érintettek nézőpontját tükröző belső látásmódot, és nem ismeri el a nyelvi elkülönülés befelé forduló, pozitív motivációját.[15]

Azonban szervezeti hasonlóságuk és a köztük lévő társadalmi közelség ellenére — ami közelállást jelentett a megtelepedett feudális társadalomból hasonlóképpen kizárt falusi zsidókhoz és cigányokhoz is — az argotizáló csoportok sohasem voltak egységesek. Jogi helyzetük sem volt egyforma, és ráadásul a feudalizmus felbomlása óta még meg is változott. Másképp változott meg tényleges társadalmi és gazdasági státuszuk. Egzisztenciális körülményeik bonyolultságát tekintve nem lehet a nevezett csoportok nyelvi elkülönülését monofunkcionálisan értelmezni: az éppolyan sokrétű, mint minden más csoportnyelvi elkülönülés; a csoport belső összetartozását és érintkezését, valamint külső elhatárolódását szolgálja.

Minden nyelvi-interaktív jelenségnek van ábrázoló, felhívó és kifejező funkciója. Mégpedig egyéni és egyén fölötti. Ez természetesen az argóra is vonatkozik. A csoportspecifikus nyelvhasználat, amely (figyelmen kívül hagyva a kölcsönös viszonyban álló közösség egyébként is meglévő sokszínűségét) egy területi vagy területeket átfogó alapból alakul ki, azonban sokkal inkább telítve van szimbólumokkal, mint bármelyik területi vagy területeken átnyúló alapváltozat, legalábbis amíg beszélőik az eredeti környezetben, illetve saját társadalmi térségükben tartózkodnak.[16] Minden nyelv és minden nyelvváltozat egyszerre

[13] A „becstelenség" kérdésével később részletesebben foglalkozunk.

[14] Ez a feltételezés arra utal, hogy bizonyos szubkulturális vonásokat mindenképpen felismertek, mégha egyoldalúan is értelmezték azokat.

[15] A vándorló csoportok argójának adekvát megértésére éppúgy, mint a bűnözők (és az elzártak) esetére is érvényes az, amit az újabb szociálantropológia a szubsztrátumok kultúrájának rekonstrukciójakor megkíván: nem lehetséges egy nép vagy egy szubsztrátum gondolatainak, cselekedeteinek és kulturális habitusának értelmezése az érintettek belső látásmódjának és önábrázolási formáinak tekintetbe vétele nélkül. Vö. VAN DÜLMEN (1983: 10) és LIPP (1995: 82); THOMPSON (1980: 264) még az objektívnek tartott osztályfogalmat is az érintettek önszemléletéhez kötött gondolati kategóriaként értelmezi.

[16] Minden csoportnyelvi elkülönülés másodlagos: a szókincs egy részére korlátozódik, és egy alapváltozatra támaszkodik, amely a fonetikai-fonológiai, morfológiai, szintaktikai (és szemantikai) szerkezeteket biztosítja. Amíg az eredeti társadalmi környezetben használják, ez az alapválto-

eszköze a társadalmi csoportok önértékelésének és idegenképének. Ez nemcsak a modern sztenderdekre érvényes, amelyek minden polifunkcionalitás mellett csoportnyelvi jellemzőkkel is rendelkeznek, hanem az argó(k) esetében is.[17]

Minden csoportnyelvi elkülönülés előfeltétele egy szilárd, beszédkapcsolatban álló közösség, amely saját létfeltételeihez bizonyos problémamegoldó stratégiákat kínál és törvényesít, az egyénnek közösségi azonosulási mintát nyújt, és a meglévő státuszbeli gondokat ellensúlyozza.[18] Egy ilyen beszédközösség hajlik sajátos, csak rá korlátozódó és másokat kizáró verbális és nonverbális jelek, technikák és értékek kifejlesztésére, valamint saját szubkulturális hagyományának megteremtésére.[19] A csoportspecifikus nyelvhasználat befelé integratív, kifelé pedig elhatároló funkciót vesz fel. A közösséghez való tartozás elismerésének jeleként lehet használni.[20] Az információk titokban tartása több funkció egyikeként társul ehhez.[21] A titokban tartásra törekvés (a nyelvet, a szokásokat, a szabályokat és — ha vannak — bizonyos szertartásokat illetően) nyilvánvalóan arra szolgál, hogy létrehozzák és megőrizzék a csoport és hagyományaik zártkörűségét (vö. GUMPERZ 1968: 469).

Amíg tehát a régebbi kutatók az argó elsődleges titokban tartási funkciójára következtettek, és a csoport felépítését figyelmen kívül hagyták, későbbi ellenzőik kifejezésre juttatták azt az ellenvetést, hogy azt, amit ismer a rendőrség, a bíróságok és a szótárírók, aligha lehet titkosnyelvnek nevezni.[22] Noha ők is elhanyagolták az argotizáló csoportok összetételének kérdését, érdemük, hogy

---

zat szimbolikus értelemben jelöletlen, mert megfelel a probléma nélküli normának. Egy kommunikációs közösségen belüli társadalmi tagolódás és a kívülre irányuló kapcsolatok növekedése nyelvi differenciálódást, illetve a kommunikációs eszközök társadalmi szimbolikájának változását vonja maga után. Vö. GUMPERZ (1986: 464 kk.).

[17] Vö. a sztenderdek beolvasztó képességét illetően HAARMANN (1988: 21). Vö. REITER (1984: 329 kk.) is.

[18] Ezzel lényegesen többet kell teljesítenie, mint a külszín és a társadalmi lét egy részét érintő legtöbb szaknyelvnek.

[19] Erre már utalt VAN GENNEP (1908: 309). Vö. GRAUS (1981: 413) is. Gondoljunk a csavargóknak a középkorra visszanyúló kártyacinkelésére, a koldulás technikáira, a vándormunkások hagyományos öltözetére, a bűnözők tetoválásaira stb.

[20] Ismétlődően előfordulnak utalások erre az elismerési funkcióra. A német rotwelsch esetében JÜTTE (1988: 50) egyféle nyelvi „vizsgáról" számol be. Ez egy 1574-ből származó innsbrucki okiratban maradt fenn. A rotwelsch ismerete ebben az esetben az azonos szubkulturális környezethez tartozás kölcsönös elismerésének jeleként szolgált. Vö. DANKER (1988: 328), GRAUS (1981: 437), RÖHR (1972: 146) is. Az argotizálásnak ezzel a jellegével mi foglalkoztunk először (1986: 348 kk.). Vö. VAN LEEUWEN (1993: 1 kk.) is.

[21] Vö. ARNOLD (1980: 323). ARNOLD (1975: 278) az azonosulási funkció mellett megemlíti a veszély elhárítását és a megtévesztési szándékot is. Ahogy JÜTTE (1980: 47) is.

[22] A bűnözők argójának titokban tartási szerepéről szóló hírek mellett vannak komolyan veendő beszámolók arról is, hogy annak nyilvános használata gyanút kelt. 1730-ban SCHUBERT (1983: 282) szerint Ansbachban néhány személyt csak azért tartóztattak le, mert jenisch nyelven beszéltek.

hangsúlyozták az argó(k)nak a kommunikációban betöltött szerepét (többnyire a bűnözők nyelvhasználatát értették ezen), és utaltak annak kreatív vonásaira. Első ízben tulajdonítottak az argó(k)nak pozitív funkciókat.[23]

Az, hogy ilyen módon szemlélték a dolgokat, megszabadította az argó(ka)t felforgató zártkörűsége/zártkörűségük egy részétől. Ezt megerősítette az az egy évszázada ismételten megfigyelt jelenség, hogy a nagyvárosi alsóbb rétegek az argó szókincsének egyre nagyobb, periodikusan növekvő részét használják.[24] Ezt a 20. századra is jellemző lexikai beáramlást úgy magyarázták, hogy visszanyúltak a szubproletariátus elméletéhez: a hagyományosan argotizáló csoportok (bűnözők, orgazdák, prostituáltak) és az elszegényedett (szub)proletár rétegek közti társadalmi közelség következménye a válságok idején mindig újra fellépő diasztratikus*, nyelvváltozatok közötti átjárhatóság.[25] Ez egy megalapozott (jóllehet erősen leegyszerűsített) feltételezés, amely azonban nem magyarázza meg sem a kérdésfeltevés diakronikus irányát, sem a börtönszleng továbbra is meglevő nyelvi elkülönülésének csoportspecifikus dinamikáját és szimbolikus szerepét.

Közben a megvalósult iparosítás során létrejött társadalmi változások és az ipari városok elszívó hatása oda vezetett, hogy — legalábbis Közép-Európában — a legtöbb vándorló (foglalkozású) csoport teljesen eltűnt.[26] Legtöbbjük szá-

[23] Az argó kommunikációs és szociológiai sajátosságairól alkotott különböző nézetekről a régebbi és az újabb szovjet-orosz kutatásban vö. GRACSOV 1995. A szlovák szociáldialektológia helyzetét ODALOŠ (1993) foglalja össze. A cseh kutatás sem nyújt — OBERPFALCER (1934) fejtegetéseit kivéve — lényegesen más képet. (Jóllehet OBERPFALCER bővített értelmezését az argó funkcióiról elfogadták [vö. ezzel kapcsolatban például BEČKA 1988: 351 kk.]; OBERPFALCERnak a szociolektusokról írott nézeteit NEKVAPIL [1988: 33 kk.] elemzi.) Ezt mutatja, hogy a Plzeňben az argóról és a szlengről 1977 óta rendezett, a nyelvhasználat integratív szempontjainak és az identitásteremtésnek egyébként kevés figyelmet szentelő konferenciák öt gyűjteményes kötetében (Sborník přednášek… I–V.) nem sok értekezés található az argóról és a börtönszlengről. A nyelvhasználat összetettebb társadalmi szerepeit csak a „legális" csoportok esetén ismerik el (vö. KRČMOVÁ 1988: 89), és úgy tűnik, hogy a „törvényen kívülieket" mellőzik.

[24] Az alacsonyabb képzettségű és az intellektuális rétegek nyelvhasználatának argókifejezései mellett a fiatalok nyelvhasználata is rendkívül befogadónak bizonyult az olyan nyelvi elemek iránt, amelyek eredetileg szubkulturális-bűnözői rétegek környezetéből származtak.

* *Diasztratikus,* ném. *diastratisch:* (görög *διά (dia)* 'át, keresztül', latin *strātum* 'takaró, (fedő)réteg', azaz 'különböző rétegek fölött elterülő') különböző társadalmi rétegekre egyszerre vonatkozó (nyelvészeti) kutatási módszer vagy nézőpont; ellentéte *szinsztratikus,* ném. *synstratisch* (Metzler-Lexikon Sprache. Szerk. H. GLÜCK. Stuttgart–Weimar, 1993. 140); vö. még *Sociolinguistics. Soziolinguistik. I.* Szerk. U. AMMON–N. DITTMAR–K. J. MATTHEIER. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 3.1). Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1987. 271, 274–5. (*A szerk.*)

[25] Vö. SAINÉAN 1920, TROST 1935: 105 k.; az argónak a francia nyelv diasztratikájában betöltött szerepéről vö. RADTKE 1981 és RADTKE 1982: 155 kk.

[26] Kivételt képeznek a romák. Vö. HUNDSALZ 1978: 102 kk., VOSSEN 1983. A német csavargó csoportokról („jenischek") vö. ARNOLD 1980.

mára kinyílt a társadalomba vezető gyárkapu.[27] A megválaszolatlan kérdések most a szubkulturális miliő utolsó komolyan vett reprezentánsaira, a bűnözőkre, illetve olyan személyekre korlátozódnak, akiket a törvények áthágása miatt állami börtönökbe zárnak. Az idők során ez a csoport is változáson ment keresztül.

A korai és a kései újkor prototipikus bűnözői állandóan vagy legalább vállalkozásaik idején vándorló, az országutakon, vásárokon és leginkább falusi környékeken, vagy azokból kiindulva városokban működő és rablóbandákhoz csatlakozó egyének voltak.[28] Az esetek túlnyomó többségében nem voltak személy szerint azonosak vándorló peremcsoportjainkkal, akiknek sztereotip módon bűnözői lelkületet tulajdonítottak.[29] Ezt mutatja a 17. századi híres rablóbandák tagjait érintő, a származásról, rangról, szakmai, társadalmi és gazdasági helyzetről, a végrehajtott tettek fajtájáról, számáról és idejéről szóló adatok kiértékelése.[30]

Mióta a vasút az országúti rablást jövedelmezőtlenné tette, és az anyagi forrásokat már nem otthon őrizték, az egykor vándorló vagy igencsak mozgékony bűnözők letelepedtek. Ezzel a helyszínváltoztatással a rablási technikák változása is együtt járt: a lármás, a pénz rejtekhelyét eláruló vallomást erőszakkal kikényszerítő csoportok mindenütt megszűntek.[31] A fejszével felfegyverzett rablót a bűnözőspecialista váltotta fel, akinek szakmai tudása és nemes lelkülete sok évtized óta szárnyakat ad a kispolgárok fantáziájának.[32] Aztán a közép-, kelet- és

[27] Így hangzik KOPEČNÝ (1980: 13) szarkasztikus megjegyzése.

[28] A bandajelleget és a szövetkezés formáit DANKER (1988: 205 kk.) írja le.

[29] A vándorló peremcsoportokat a 17. és a 18. században *Gauner*-nek ('tolvaj, zsivány, szélhámos'), illetve *Jauner*-nek nevezték, egy olyan fogalommal, amelyet a *csavargó (Landfahrer)* szó szinonimájaként használtak, és amely társadalmi előítéletet fejezett ki. A csavargókról alapvetően illegális kenyérkeresetet tételeztek fel. Ide számított — függetlenül attól, hogy a szóban forgó csoportra ezek a viselkedésformák ráillettek-e vagy sem — az „erős" (munkaképes) koldusok koldulása, a piaci és csalásos lopások és az agresszív csoportos koldulás. A 18. században aztán megkísérelték a hivatásos tolvajokat és rablókat fogalmilag elkülöníteni ezektől a „zsiványok"-tól. Vö. DANKER 1988: 239 kk.

[30] Vö. DANKER 1988: 237 kk. Ezek Nickel List, Lips Tullian bandái és a zsidó rablóbandák. Személyes identitás nem volt a csavargók, a vándorló szakmai csoportok és a „professzionista bűnözők" között. Az ezekhez a peremcsoportokhoz tartozó egyének elleni vádak — akiket potenciális elkövető csoportként akkor is üldözhettek, ha nem történt bűneset — egy státuszát tekintve bebiztosított domináns társadalom makacs sztereotípiáinak bizonyulnak, amelyek hasonlítanak a 17., 18. és 19. század antiszemita és cigányellenes általánosításaihoz. Ezek mint „tudományos tények" egészen a 20. századig meghatározták a peremcsoportok megítélését, értelmezését. Még a bűnözés történetének mélyreható bemutatásai sem mentesek az ilyen kínos sztereotípiáktól, ld. RADBRUCH–GWINNER 1951.

[31] Az archaikus kikényszerítő erőszak egyik legfeltűnőbb vonása a nők megerőszakolásának a hiánya, jóllehet rendkívül gyakran voltak nők az áldozatok között. Vö. DANKER 1988: 217.

[32] Úgy tűnik, hogy Németországban ezt a szakosodott bűnözést először a zsidó bandák alkalmazták. Vö. DANKER 1988: 240 kk.

dél-európai rendszerváltás korára már túlnyomórészt ő is a múlt részévé vált. Ahol azonban még tevékenykedett, többnyire ott is felváltották a túszszedő bankrablók. A rendszerváltás utáni, bandában elkövetett bűnözés újraéledésének és az utóbbi évtizedek kábítószeres bűnelkövetéseinek ellenére a csalás lett a leggyakoribb bűncselekmény.[33]

Szilárd, kölcsönös viszonyban álló közösségként a mai bűnözők gyakorlatilag csak akkor jelennek meg, ha börtönbe kerülnek.[34] A hierarchikusan szervezett, elkülönítő, fegyelmezési célzattal alkalmazott, a bebörtönzöttek egész létét átfogó elzárás megteremti azt az intézeti, helyi, társadalmi és irányadó keretet, amelyen belül a bűnözői létben gyökerező szubkulturális, egyének felett ható, azonosító, szolidarizáló és elhatároló minták és folyamatok működésbe lépnek. Ennek kísérő jelensége és válasz a bebörtönzés által okozott létfeltételekre a szimbolikusan is ható, jellegéből fakadóan több szerepű nyelvi elkülönülés.[35]

A börtönszleng csoportnyelvi szemléletének paradoxona, hogy egyrészt összeköti a foglyok nyelvhasználatát az intézménnyel, másrészt azonban figyelmen kívül hagyja ennek az intézménynek a lakóira kifejtett szubkultúrát létrehozó hatását, a »mi/ők« kapcsolat dinamikáját és a nyelvi elkülönülés indítékait.[36] A börtönszlenget, ahogy előzőleg az argót is, sztereotip és

[33] Ezt a folyamatot az 50-es években már RADBRUCH–GWINNER (1951: 289 k.) is felvázolta. A fiatalok bűnözői bandáinak kérdését most mellőzzük. A klasszikus bűnesetek — a lopás és a rablás — ismételt növekedését a kábítószer-fogyasztás okozta.

[34] Természetesen mindig vannak olyan új közösségek, amelyek szubkulturális tulajdonságokat fejlesztenek ki, és aztán nyelvileg is elkülönülnek. Gondoljunk a kábítószerfüggőkre vagy a homoszexuálisok szubkultúrájára, legalábbis ott, ahol a homoszexualitás erősen tabutéma. A bevándorlói kultúrákban, amilyen az észak-amerikai is, a szubkultúra etnikai, vallási, korhatár szerinti, társadalmi és faji kifejezése is sokkal egyértelműbben jelenik meg, mint Európában, és a szociológusok, kultúrantropológusok világosabban látják (és korábban is fedezik fel, vö. SACK 1970: 271 kk.). A nyomornegyedek és az utcasarok-társaságok kultúrája azonban nem csak a 20. század jelensége. A szegénység mindig is státuszveszteséghez vezetett, és szubkulturális jellegzetességekkel járt együtt. Vö. GRAUS 1981: 389.

[35] A bebörtönzés által előidézett »mi/ők« elkülönülésben nem minden fogoly kész arra, hogy csatlakozzon a »mi« csoport szubkultúrájához. Erről számolnak be azok, akik — többnyire nem bűnözőként vagy csak rövid ideig — raboskodtak a csehszlovák börtönökben. Azonban aki elfogadja a »mi/ők« elkülönülést, az rendszerint arra is kész, hogy használja a börtönszlenget. A nem bűnözők, valamint a kisebb bűncselekmény miatt, illetve politikai okokból bebörtönzöttek számára így lehetővé válik, hogy szimbolikusan elhatárolódjanak a külvilágtól. Ezzel természetesen még nem jár együtt a bűnözői szubkultúrához való valóságos belső csatlakozás. Ott is elmarad a szimbolikus összetartás — például a gulágon —, ahol a fogvatartási viszonyok elősegítették a bűnözők terrorját a politikaiakkal szemben. A gulágbűnözők világát a politikai foglyok kegyetlen, erőszakos antivilágként írják le, amelyben nincs helye a szimbolikus összetartásnak. A koncentrációs táborok foglyainak nyelvi szolidaritási eszközeiről vö. WINTERFELDT 1968: 126 kk.

[36] Ez ODALOŠra is vonatkozik, aki az 1989-es fordulatot — kollégái közül egyedül — arra használta, hogy egy szlovák börtönben empirikus tapasztalatokat gyűjtsön. Jóllehet a szubkulturális lét, a szubkulturális önértékelés és a szubkulturális dinamika jelenségével közvetlenül szembesült (a rabok „második életé”-ről beszél), láthatóan nincs abban a helyzetben, hogy ezt az elkülönülés elemeként felismerje. Ez a hiányosság azért is feltűnő, mert ugyanakkor szembesül azokkal a

semmitmondó módon az információk titokban tartásának eszközeként tartják számon. A szimbolikus, az önazonosítást alátámasztó és személyazonosító funkciói rejtve maradnak.[37]

1.3. Az empirikus kutatás kérdései.

A ma élő szubkulturális csoportok (különösen a börtönlakók) empirikus kutatása során — a már említett elméleti hiányosságokat felerősítve — gyakorlati problémák is felmerülnek. A csoporton belüli kommunikáció közismerten sokrétegű, nehezen megközelíthető jelenség.[38] Elemzését és adekvát értelmezését még az is nehezíti, ha olyan csoportokról van szó, amelyeknek helyzete a domináns társadalom egészében ambivalens, vagy valamilyen módon meg vannak bélyegezve. De még ott is, ahol maga az elemzés pusztán fizikailag lehetséges, szükség van egy integratív, a nyelvi és nyelven kívüli adatokat összekötő megközelítésmódra és a csoporton belüli sajátos folyamatok iránti kifinomult érzékenységre. Még ekkor is csak a viszonylag problémamentes esetekben sikerül a kommunikáció csoportspecifikus jellemzőit megragadni. Úgy tűnik, hogy az egyetlen sikert ígérő megközelítést a résztvevő megfigyelés jelenti.[39]

folyamatokkal, amelyeket LABOV (1978: 4 kk.) a fiatalkorúakból álló bandák verbális alkotóképességének elemzésekor feltárt. Vö. ODALOŠ 1991: 105 kk. és 1992: 107.

[37] Azoknak a tisztázatlanságoknak, amelyek a cseh (valamint hasonlóképpen a szlovák és a kelet-európai) kutatásban a történeti argó és az újabb börtönszleng szerepeit és társadalmi kontextusát érintik, több oka van. Ezek közül az egyik a szellemtudományoknak a társadalomtudományoktól való, sokáig tartó elválasztása (vö. BAUSINGER 1970: 45), ami érinti a társadalomtörténet magyarázó modelljeinek a csoportnyelvi kutatásokban való, hiányzó egységesítését. A történészek előkészítő munkája nélkül nehezen lenne hozzáférhető az az anyag, amelyikből az argotizáló-szubkulturális csoportok életrajza, kulturális habitusa, társadalmi rangja és belső szerveződési formái, valamint az ezeket alkotó egyének pályafutása tárul fel. De éppen ebben az esetben a cseh művelődéstörténet kutatói visszanyúlhattak volna GRAUS (1948) tanulmányaihoz, a lengyellel foglalkozók pedig GEREMEK (1971/1976) munkájához. Közben viszont jellemző, hogy hiányzik a pszichológiai folyamatok iránt nyitott, integratív, szociológiai irányultságú gondolkodás. A posztsztálinista társadalom hiányosságai a szociológia és a pszichológia területén még mindig éreztetik hatásukat. Csak ezzel magyarázható, hogy a már nem tabutéma argóról szóló vita 1989 után megint azon a színvonalon kezdődött, amelyen az 1930-as években folyt, és amelyen az 1950-es években abbamaradt, vagyis a titkosnyelv nem túlzottan lényeges tézisével.

[38] Ez már a kommunikáló csoportok fizikai megközelítésére is érvényes. Ehhez csatlakoznak a módszer kérdései (nyílt, rejtett felvételek, jegyzettömb, résztvevő megfigyelés stb.).

[39] A jól sikerült elemzésre példa SCHLOBINSKInak, KOHLnak és LUDEWIGTnek (1993) a fiatalok kommunikációjáról két különböző felépítésű csoportban végzett vizsgálata. A szerzők összekapcsolják a részt vevő megfigyelés technikáját a belső kapcsolatok szövevénye és a csoport belső mozgásait érintő folyamatok iránti kifinomult érzékenységgel éppúgy, mint a fiatalok („szub”)kulturális tájékozódási rendszerének ismeretével, amelynek alapján a kommunikáció és azon keresztül az állandó önmeghatározás, illetve az idegenek azonosítása folyik. A szerzők arra az eredményre jutottak, hogy jelenleg nem lehet „ifjúsági nyelv”-ről beszélni (abban az értelemben, ahogy mindenekelőtt a 19. század szókincsében azt keresték (és meg is találták — J. V. L.), ehelyett azonban szó lehet az ifjúsági nyelvi kommunikáció sajátos vonásairól. Ennek a technikának az alkalmazása a bűnözői csoportoknál aligha lehetséges. Csak kevesen fognak arra vállalkozni, hogy kutatási célokból közveszélyes bűnözőkkel zárassák össze magukat.

Szubkulturális (argotizáló) csoportokba és még inkább professzionális bűnözők környezetébe csak ritkán engednek be idegeneket, még ha azok be is akarnának jutni. És még ritkábban engednek be nyelvészeket vagy szociológusokat.[40] Hasonlóak vonatkoznak a vándorló szakmai csoportok nyelvhasználatára is, akiket az argót beszélők csoportjába soroltak, anélkül, hogy ezt a körülményt megfelelő módon bármikor megmagyarázták volna.[41]

A vándorló szakmai csoportok és a bűnözői körök argója/argói közötti kapcsolat rendszerint kétszeres kapocsnak bizonyul. Az első esetben egy mindenki számára érvényes argót fogadnak el. A német tolvajnyelv (Rotwelsch) ebben az esetben szélhámosok, vágánsok, házalók, koldusok, csavargók stb. történetileg hagyományozott csoportspecifikus jelenségeként tűnik fel. A második esetben argók sokaságát fogadják el. Keletkezésük kapcsán mindenesetre hasonló motivációt, egy mindkét közösséget összekötő bűnözői energiát tételeznek fel. A pszichologizáló magyarázat aztán úgy szól, hogy a vándorló szakmai csoportok rosszul dolgoznak, silány termékeket drágán kínálnak, ugyanakkor tudnak ezekről a fogyatékosságokról, és ezért hangsúlyt fektetnek beszélgetéseik titokban tartására.[42]

Azt a kérdést rendszerint nem vizsgálják külön, hogy egy térségben egy vagy több argót feltételezzünk-e, és vajon fennállnak-e, illetve milyen viszonyok állnak fenn köztük.[43]

1.4. A vándorlás kérdéséről

Abból indulunk ki, hogy az (állandó, ideiglenes vagy szezonális) kézműiparból, illetőleg egyéb szakmából adódó vándorlás[44] meghatározó befolyással volt a

[40] Ebben az értelemben GIRTLER kísérletei (utoljára 1995) arra, hogy Bécs szubkulturális miliőjét megvizsgálja, sikertelenek maradtak. Lehet, hogy a szerző kapcsolatban állt bécsi csavargókkal és csempészekkel, de a nyelvhasználati szokásokról és az („ősrégi") kulturális és mágikus hagyományokról szóló környezettanulmányai, fejtegetései használhatatlanok egy komoly kutatás számára.

[41] Összeállított szójegyzékeken kívül nyelvhasználatukról más forrás nem maradt fenn Közép-Európában.

[42] Így vélekedik a szakmai argó bolgár ismerője, KARASTOJČEVA is az 1995-ben Plzeňben tartott V. szleng- és argókonferencián elhangzott hozzászólásában. Vö. KARASTOJČEVA (1984: 42) is; hasonlóan ODALOŠ (1991: 105 kk. és 1992: 107) is. Ez egy régi sztereotípia, amely minden nem letelepedett szakmai és kézműiparos csoportot érintett. Vö. DANKER (1988: 239 kk.). Az ilyen indítékok hatásosak ugyan, de nem tudják az elkülönülés jelenségét a maga sokrétűségében megmagyarázni.

[43] A vándorló csoportok részben igencsak kiterjedt mozgásterületét illetően ez nagyon fontos kérdés. A migrációs területekről vö. KOPEČNÝ 1980: 58.

[44] Vándorlásnak *(Ambulanz)* az egy nem letelepedett foglalkozás (vagy szezonális tevékenység) gyakorlásához kötődő életmódot nevezzük, amely esetén családi kötelékben álló vagy nem rokon személyek csoportja tartósan (vagy ideiglenesen) egy bizonyos migrációs területet jár be, ahol termékeit, szolgáltatásait és/vagy munkaerejét kínálja fel, és ezzel megkísérli a megélhetését biztosítani. Közben okiratban biztosított illetőségi jogot kaphatnak egy törzstelepülésen, amelyet

helyváltoztató csoportok létfeltételeire, életmódjára, túlélési stratégiáira, társadalmi helyzetére és pszichológiájára. A vándorlás olyan tényező, amely elkülönülést hoz létre, és az elkülönülés váltja ki. Egy alapvetően letelepedett világban sajátos (szub)kulturális peremcsoportstátuszt teremt, amelynek megvannak a jogi és foglalkozás szerinti kölcsönös összefüggései.

A korai újkori társadalmat az integráció foka és mindenkori státusza szerint három csoportra lehet osztani.[45] Teljesen beilleszkedett csoportnak szokás tekinteni a teljes jogú személyeket, akikhez a céhszerűen szerveződött, megtelepedett városlakók mellett a letelepedett, egésztelkes gazdák is tartoztak. Az alul álló csoportok, mint a paraszti szolgák és cselédek, valamint a városi szolgáló személyzet, részben beilleszkedetteknek számítanak. A rendi rendszerbe nem tartozó, peremen álló egyik csoportot a zsidók, a cigányok és a „becstelen emberek" képezték, akikhez a legtöbb vándorló szakmai csoport tartozott.[46] Az „ősi", azaz a „keresztény" csoportok státuszbeli dezintegrációs mértéke összekapcsolódik a vándorlás jelenségével; a külön törvényhozással alárendelt (gettókba kényszerített) zsidók és a jogfosztott cigányok esetén ezt további tényezők erősítették.[47]

Az „ősi" letelepedett osztálytársadalomból kizárt cigányokat — vándorlásuk, státuszuk és jogfosztott helyzetük miatt (foglalkozásukat és a vallásukat illetően is) — röviddel azután, hogy megérkeztek Közép-Európába (az évszázadok folyamán pedig egyre inkább), veszélyes bűnözői csoportnak tekintették, és ekként üldözték.[48] (A bűncselekmény tényleges elkövetése nem volt feltétele az üldözésnek, legalábbis a 17. és a 18. században.) Kereső tevékenységi módjuk továbbra is sajátos vándorlással járó szolgáltatásokra korlátozódott, ami őket —

---

időszakosan (például téli szállásként) látogatnak. Az év nagy részében (kivéve a munkaszezont, például az aratás idejét) tartósan is lakhatnak ezen a törzstelepülésen. De az is előfordulhat, hogy nem rendelkeznek semmiféle illetőségi joggal, mint például a hagyományos családi kötelékben utazó csavargócsoportok, amíg csak a 19. és 20. században elkülönített kolóniákba le nem telepítették őket. Ebben az összefüggésben a *nomád életmód* terminust használni, ahogy ezt ARNOLD (1980) teszi, rendkívül félrevezető, és a nemzeti szocializmus nyelvhasználatára emlékeztet.

[45] A felsőbb rétegek összetételét itt figyelmen kívül hagyjuk. A háromtagú rétegelmélet asszimetriájáról és átfedéseiről vö. GRAUS 1981: 385 kk.

[46] Vö. DANKER (1988: 17 és 329), KRAMER (1974: 13 kk.), GRAUS (1981: 385 kk.) vagy ld. SCHUBERT fejtegetéseit (1983), aki ezeknek a peremcsoportoknak a világát és a köztük lévő szociális közelséget vizsgálja.

[47] A zsidók és a cigányok társadalom peremére szorulásának és megbélyegzésének a passzív mellett van egy aktív oldala is, amely mindkét csoportnál (de különösen a zsidóknál) egyfajta ellenkultúra megjelenését ismeri el. Vö. GRAUS 1981: 398 és 427.

[48] A tett helyett a tettes vagy a tettesek üldözésének elve DANKER (1988: 57) szerint már a 13. században felmerült. A tettesüldözés kiterjedt minden csoportra, amelynek a működése fenyegető volt, vagy annak tekintették, és hamarosan kiterjedt a cigánycsoportokra is. DANKER szerint (1988: 347) a cigányokat már 1500-ban az augsburgi birodalmi számőző határozatban „törvényen kívül" helyezték. A számőzési okiratok jogfosztottságukat még a 18. század elején is hangsúlyozták.

ahogy a többi vándorló csoportot is — különböző trükkökre kényszerítette, amit aztán újra a bűnözői gondolkodásmód kifejezéseként vetettek szemükre vagy terjesztettek róluk.[49] Beolvadó (nem gettósító) letelepedés vagy szabad pályaválasztás sohasem volt számukra lehetséges.

Ugyancsak sajátos jogi megszorításoknak vetették alá a rendi társadalomból kirekesztett zsidókat, akik eleinte szabadon, a 14. századtól pedig gettókban éltek, ahonnan a 16. századtól ismételten kiutasították, és vándorló életmódra kényszerítették őket. Ezek a megszorítások rögzítették csoportos és egyéni társadalmi státuszukat, engedélyeztek nekik bizonyos kétélű kiváltságokat, ugyanakkor eltiltották őket a legtöbb kereseti forrástól, úgyhogy gyakorlatilag csak a „becstelen" foglalkozások maradtak számukra, és fokozatosan vándorló életmódra kényszerültek.[50]

Ismeretes, hogy az európai zsidók peremcsoporti léte nagyrészt az iparűzési és foglalkozási tilalmak, valamint a földbirtoklásból való kizárás következménye volt. De a csoportnyelvekkel összefüggésben többnyire nem veszik figyelembe, hogy ez hozzájárult az évszázadokon keresztül tartó nyelvi elkülönüléshez is. Hasonló tilalmak érvényesek a cigány csoportokra is, akik az adott helyi nyelv hatásai ellenére is megőrizték és továbbfejlesztették nyelvi és nyelvhasználati

[49] A normától eltérő viselkedés és a szegénység mindig is összekapcsolódott egymással, és ez így maradt a 20. század városi gettóiban is (vö. SACK 1971: 270). A cigányok bűnözése — hasonlóan a kóborló csavargókéhoz — a kisebb bűncselekmények köréhez tartozott, és csak ritkán lépte túl az élelmiszerlopás határát, ami egyébként büntetlenül is maradhatott. Loptak szalonnát, krumplit, tyúkokat, libákat, ruhaneműket és több hasonló dolgot (vö. SCHUBERT 1983: 256 kk. és 247 kk., valamint RADBRUCH–GWINNER 1951: 167 k.). Potenciális tettescsoportként a cigányokat viszont rendkívül kegyetlenül üldözték. RADBRUCH–GWINNER (1951: 173 kk.) ecseteli a büntetéseket, amelyeket azért szabtak ki, ha egy helységben vagy egy vidéken újból megjelentek (anélkül, hogy bűntettet követtek volna el). Emlékezzünk rá, hogy a 17. és a 18. században a cigányok „törvényen kívüliek" voltak, és tényleg kivégezték őket: 1724-ben a frankföldi Berneckben egy nap 15 — tizenöt és kilencvennyolc év közötti — cigánynőt akasztottak fel fákra bírósági per és konkrét vádak nélkül. Gießenben 1726-ban két nap alatt 25 cigányt törtek kerékbe, akasztottak fel vagy gyilkoltak meg hasonló módon. Mindez abban az időben történt, amikor előfordulhatott, hogy a rablókat csak kikorbácsolták és kiutasították az országból. Vö. RADBRUCH és GWINNER fejtegetéseit (1951: 174). Aligha lehet azt a képet, amely az európai társadalom ezen részében a gádzsók világáról öröklődött, a maga szörnyűségében elképzelni.

[50] A zsidókról híresztelt bűnözői hajlam (például a zsidó orgazdaság vagy a zsidóknak átengedett uzsorajogok), amellyel a „keresztény" lakosság ellenséges túlkapásait és antiszemita beállítottságát indokolták, az uralkodók haszonra törekvő politikájának következménye volt. Az orgazda kiváltságot, ami feljogosította őket arra, hogy tárgyakat zálogba vegyenek, és a zálogdíj megfizetése után újra kiadjanak, RADBRUCH–GWINNER (1951: 143) szerint Speyer és Worms zsidó közösségének már IV. Henrik 1090-ben megadta. Vö. DANKER (1988: 316) is. Ezáltal (persze csak a kisszámú jómódúak) zálog ellenében mindent legálisan átvehettek, amit felkínáltak nekik anélkül, hogy a dolgok eredete iránt kellett volna érdeklődniük. Amit ilyen módon megszereztek, azt az uralkodó azután adóként újra elvette tőlük. A 17. és a 18. században szokás volt, hogy a kiraboltak vagy meglopottak felkeresték az orgazdát, hogy felkutassák a tőlük eltulajdonított dolgokat, és újra kiváltsák azokat. Vö. RADBRUCH–GWINNER (1951: 140) is. A cigányok teljes kizárásával ellentétben az áttért zsidónak egyénileg felkínálták a belépést a rendi társadalomba.

sajátosságaikat.[51] Mindkét csoport, a zsidók éppúgy, mint a cigányok, kapcsolatban álltak a „keresztény" csavargókkal anélkül, hogy bármikor is azonosultak volna velük.

Egy további, a rendi társadalomból kizárt, „ősi" peremcsoport volt az úgynevezett „becstelen emberek" csoportja. Hozzájuk sok ipari, illetve szakmai csoport tartozott, például a molnárok, takácsok, fazekasok, városi és rendőrségi szolgák, hóhérok, sintérek, miskárolók, továbbá a kéményseprők, csatornatisztítók, felcserek, kuruzslók, borbélyok, prostituáltak, koldusok, kártyások, zenészek, mutatványosok, akik a csavargók közé számítottak éppúgy, mint a rablók. És végül becstelen volt minden házasságon kívül fogant és született gyermek.[52]

A „becstelenség" egy sajátos peremcsoporti státuszt teremtett. Ez egy hagyományokon alapuló jogi kategória volt, amely csökkentett jogosultságokkal járt, vagy — mint a rablók esetében — teljes jogfosztottságot („szabadon üldözhetőséget") jelentett. Ugyanakkor a kategória meglétének következménye volt a bejutás a „becsületes" céhekbe és/vagy a kizárás a „becsületes" céhekből, valamint e kategória mágikus jelenségként történő időleges vagy tartós átruházódása, ami az említett becstelen személyeknek vagy szerszámaiknak, ruháiknak megérintésével vagy tevékenységük gyakorlása folytán következett be.[53] A legtöbb csoport „becstelensége" öröklődött.[54] A „becstelen" foglalkozások többségét vándorolva

[51] A roma nyelv nyelvjárási tagolódása egy további, ebben az összefüggésben fontos jelenség, amely a csoportos önértékelés nyelvi hatását jelzi.

[52] Másfelől házasságon kívül fogantnak számított minden gyermek, akinek szülei gazdasági okokból nem köthettek házasságot. Ugyanakkor minden hajadon anyát szajhának tekintettek. Ez a logika teremtette meg a 18. század ördögi körét. Vö. SCHUBERT 1983: 127 kk., ULBRICHT 1995.

[53] Az újabb kutatás utal ennek a „becstelenségnek" mágikus dimenziójára, amely a becstelenséget részben összehasonlíthatóvá teszi a kasztrendszer „érinthetetlenségének" jelenségével (vö. DANCKERT 1963, KRAMER 1974: 53, SCHUBERT 1983: 108 kk.). A „becstelenség" vádját csak egy kis lépés választotta el attól a vádtól, hogy valaki bűbájos mesterséget űz. A „becstelenség" jogi és státusz szerinti magyarázatához vö. Handwörterbuch zur Rechtsgeschichte [A jogtörténet kéziszótára] (ERLER–KAUFMANN szerk. 1971: I, 855 kk.). IRSIGLER és LASSOTTA (1989) a szociális okokat hangsúlyozza; SCHUBERT (1983) a céhek versengésével is indokolja azon vádak feltűnő növekedését, hogy ez vagy az a céh „becstelen". Emlékezzünk az énekmondók, zenészek „becstelen" voltára, akiket már az antik római korban is megbélyegeztek. Kettős helyzetük megváltozott formában még a 19. században is fennállt. A letelepedett zenészek növekvő elfogadásával szemben még mindig megvan a vándor muzsikusok megbélyegzése (vö. GRAUS 1981: 400; RADBRUCH–GWINNER 1951: 84). Emlékezzünk továbbá a prostitúció és minden, a termékenységgel, betegséggel és halállal összefüggő foglalkozás kettős helyzetére. A kora újkori „becstelenség"-hez való viszony a 19. században változik meg: visszamenőlegesen személyi-erkölcsi elégtelenségként értelmezik (így például BENECKE is 1889). A vándorló idejüket koldulva eltöltő mesteremberek (mesterlegények) és a koldusok közti határ ritualizálását SCHINDLER (1992: 278 k.) írja le.

[54] A „becstelenség" öröklődéséről vö. SCHUBERT (1983: 277), aki tipikus szocializációs példákat mutat be „zsiványcsaládokban" és a börtönben. Vö. DANKER (1988: 370) is. Koldusok, zsiványok, csavargók, de a tizenöt szolgálati év után elbocsátott vagy dezertált katonák életrajza is mutatja, hogy aki egyszer kikerült a rendi társadalomból, vagy szegény, esetleg öreg volt, és rokonok nélkül maradt, nem tudta elkerülni a társadalom peremére kerülést. Az iparűzési korlátozások és a céhek versengése is hozzátette ehhez a magáét. Mindehhez hozzájárultak még a sztereotip szociali-

folytatták. A korai újkor bizonyítékai azt mutatják, hogy minden szubkulturális peremcsoport bonyolult szimbiózisban élt a „domináns társadalom”-mal, szükség volt rájuk, de megrendszabályozták, bűnözőnek nyilvánították és kiközösítették őket.[55]

Sajátos jogi és státusz szerinti helyzetük[56], csökkentett — a legtöbb tevékenységi kört, foglalkozást, iparűzési módot kizáró — kereseti lehetőségük[57], a rendi társadalomba való beolvadás jogilag rögzített lehetetlensége és többnyire szánalmas gazdasági körülményeik jellemezték őket. A pszichoszociális hatások, amelyek mindebből következnek, a »mi« (extrém esetben, mint a rablóknál, a „tudók”, az okos, ügyes *hóhem*-ek) világa és az »ők« (a „tudatlanok”, a buta, ügyetlen *balek*-ok) világa közti szétváláshoz, és ezzel a megtapasztalható világok közti szakadék megszilárdításához vezettek.[58]

Bár ezeknek a csoportoknak a foglalkozásból eredő jogi helyzete az idők folyamán megváltozott, szubkulturális peremstátuszuk és a „domináns társada-

zációs példák, amelyek egészen az iparosodás koráig meghatározóak voltak, és generációkon keresztül hagyományozódtak.

[55] A házalóknak a vidéki lakosság ellátásában betöltött szerepéről (orvosi szolgáltatások, fűszerek, kelmék, nyomdaipari termékek és minden egyéb, amire — tekintettel a hiányzó infrastruktúrára — szükség volt) vö. SCHUBERT (1983: 235 k. és 242 kk.). Hasonlóan szimbiotikus vonásai voltak a zsidókkal és a cigányokkal kialakult kapcsolatoknak. A peremcsoportok azonban nemcsak szociális szempontból hátrányos helyzetű, fogyasztási lehetőségeikben korlátozott közösségek (vö. GRAUS 1981: 392 és uo. 27. lábj.). Meg vannak bélyegezve, jóllehet a megbélyegzés kétes tekintéllyel járhat, például a vándorlókat, a hóhérokat vagy a sintéreket különösen nehéz esetekben mint kuruzslókat keresik fel (vö. KOPEČNÝ 1980: 16 kk. és DANKER 1988: 358 kk.). A varázslás képességét mindnyájukról híresztelik. Vö. UTĚŠENÝ (1984: 94) is. A zsidók démoni tetteiről vö. GRAUS (1981: 399), a társadalom peremére kerülés módjairól és időrendjéről vö. uo. 409 kk.

[56] Jogi helyzetük közvetlenül abból adódik, hogy nem tartoznak egy letelepedett közösséghez sem, amely jogot és békét biztosító közösségként a státusz, a védelem és a társadalmi ellenőrzés mellett a szolidaritás bizonyos fokát is nyújtaná.

[57] A legtöbb városi foglalkozás gyakorlását céhes rendszerben szervezték meg, és az erkölcsi feddhetetlenség követelményével kapcsolták össze. Ezt a követelményt sem a vándor, sem a „becstelen” személyek nem tudják teljesíteni. A zsidók és a cigányok egyébként is ki vannak zárva ebből.

[58] Nem szabad elfelejtenünk, hogy a „domináns társadalom” önmagában is egy erősen tagolt társadalmi képződmény volt. Számszerűleg legfontosabb alkotóelemei — a szociális romlástól állandóan fenyegetett szegény városi és vidéki rétegek — minden korban, és nemcsak a 19. század végén, szoros kapcsolatban álltak a korai újkor klasszikus szubkulturális csoportjaival. Tették mindezt anélkül, hogy azonosultak volna ezekkel a csoportokkal, s tették mindaddig, amíg gazdasági helyzetük és saját státuszuk ezt lehetővé tette. Vö. GRAUS (1981: 425) is. A rablókkal fenntartott kapcsolat egyik hajtóereje a szegények félelme volt, és nem annak az elismerése, hogy a rablók „szociális banditák”, akik a gazdagoktól elvesznek, és a szegényeknek adnak. Vö. DANKER (1988: 334). Valószínű, hogy az a lexikai áteresztőképesség, amelyet az argóról a 19. századból a 20. századba való átmenet időszakára feltételeznek, mindig is megvolt. Mindenesetre meg kell különböztetni a hivatásos bűnözők saját alapszókincsét a közös szókészlettől, amellyel a többi szubkulturális csoport is rendelkezik. Az előbbi ismertségi foka, ahogy a terjedelme is, nagy valószínűséggel korlátozott volt. Vö. ARNOLD 1980: 324 és DANKER 1988: 326.

lom" sztereotip előítéletei megmaradtak.[59] Mindnyájan kénytelenek voltak kifejleszteni bizonyos túlélési technikákat, amelyek meglévő helyzetük hátrányait ellensúlyozhatták, és pozitív csoportidentitást adhattak. Ebben az összefüggésben tanulságosak azok a hírek, amelyek a szervezet[60] bizonyos részeinek a szolidaritásáról és az argotizáló csoportok tagjai közötti felekezeti toleranciáról számolnak be; mindezek a domináns társadalomra egyáltalán nem voltak jellemzőek.[61]

Egy szerkezetileg hasonló vándorlásforma, amelyet ugyancsak a gazdaság és a többnyire időszakosan űzött foglalkozás kényszerített ki, és legalábbis időnként (az idegenben eltöltött idő alatt) alacsony társadalmi helyzettel párosult, az iparosodás korszakában is fennmaradt. Ha közösségben tevékenykedtek, ez — a közben megváltozott feltételek ellenére is — a vándorló csoportoknak a mindenkori környezetüktől való nyelvi elkülönüléséhez vezetett.[62]

Egy tartósan letelepedett, illetve szabályszerűen röghöz kötött lakosság környezetében és annak peremén történő vándorlás mint egy közösség vagy egy szezonális munkacsoport tartós létformája vagy ideiglenes létfeltétele a szubkulturális dinamika fontos, hatásos és összefüggéseit tekintve a kelet-európai argókutatás által félreértelmezett tényezője. Kedvezően hat a társadalmi kapcsolatok kiterjesztésére és megszilárdítására, valamint feltétele a lexikai átvételeknek[63], a szubkulturális viselkedésmód és egy szubkulturális értékrendszer kialakulásá-

[59] A jogi helyzet változásai kiderülnek például a céhek engedélyezésének újraszabályozásakor, amely a 18. században kikényszeríti a „becstelen emberek" egy részének a felvételét. Az idők folyamán változnak az iparengedélyek kiadásának a szabályai és a letelepedési jogok is.

[60] A peremre szorult egyének és csoportok szerveződési formájának két típusáról vö. GRAUS (1981: 427 kk.), aki elkülöníti a felsőbbségi és a közösségi összefogást.

[61] Ez a tolerancia tette lehetővé az ismert rablóbandák felekezetileg vegyes összetételét. Ritka az antiszemita beállítódás, amit például Schinderhannes rablóról híresztelnek (vö. RADBRUCH–GWINNER 1951: 284; DANKER 1988: 297 és 333). A felekezeti tolerancia megvolt a „keresztény" csavargók között is, akik felekezetre való tekintet nélkül szövetkeztek. Vallási parancsolat volt a zsidó hitközségek összetartása a koldusaikkal, ami kiterjedt a zsidó tolvajokra is, akik büntetésük levezeklése után jóknak és becsületeseknek számítottak. Vö. SCHUBERT 1983: 168 kk., 177 kk.; DANKER 1988: 307 kk. és 324. A családias megszólítási formák, például *Bruder* 'testvér', *Vetter* 'unokafivér' stb., amelyek a cseh argóban is megőrződtek, szintén egy »mi« érzést feltételező közelségre utalnak. Ezzel azonban nem akarunk egy romantikus „Egy mindenkiért, mindenki egyért" magatartást feltételezni. Többször is előfordult, hogy beárulták a tettestársaikat a kínvallatás során, elsősorban akkor, amikor már ők is az igazságszolgáltatás kezei közé kerültek, valamint hogy csaltak a zsákmány felosztásakor. Vö. DANKER 1988: 43 kk.

[62] Sztereotípiák nélkül írja le ezeknek a szezonális csoportoknak a nyelvhasználatát és a társadalmi-gazdasági körülményeit NIERHAUS–KNAUS (1973), VELDTRUP (1974), JÜTTE (1978) és LERCH (1976). Gyakran egy vagy több falu olyan férfiairól van szó, akik idénymunkára vagy házalóként (a télen előállított termékek eladására) mennek el otthonról. Vö. ODALOŠ 1992.

[63] Ezek az átvételek fordított irányba is működnek. Ez a feltétele a jiddis és a roma nyelv szókincsbeli vegyes jellegének. Érdekes, hogy a jiddis csak a gettósítás korában keletkezett, és azóta is létezik.

nak, és mindezekkel együtt nyelvi elkülönüléshez vezet.[64] A szláv nemsztenderd-kutatásban a vándorlásnak ezt a státuszt érintő és szubkulturálisan ható szerepét nem vették figyelembe.

1.5. A totális intézmények csoportalkotó szerepéről

A börtönszleng kutatásának kevéssé megvilágított része[65] a („totális, behálózó") intézményeknek a bentlakóik nyelvhasználatát alakító funkciója, ami a vándorlás körülményeivel összehasonlítható tényleges és szimbolikus szétválást idéz elő (és tart fenn) a »mi« és az »ők« csoport között. Ez a szétválás — egy hierarchikus, fegyelmezésre, ellenőrzésre és önkényre is berendezkedett »ők« világra, amelyet a »mi« csoportnak ellensúlyoznia vagy visszavernie kellene — összekötő kapocsnak tűnik a vándorlók és a bebörtönzöttek léte között.[66] Mindkettőnek közös nevezőjét a csoport helyi, jogi és státusz szerinti helyzete képezi.

Következzen tehát egy rövid megjegyzés az elzárás csoportalkotó hatásáról. GOFFMANnal (1972: 17 k.) egyetértve elzárásnak nevezzük az egyének minden tartósabb, többé-kevésbé hierarchikusan felépített, helyileg intézményesített elkülönítését, tekintet nélkül azokra a szándékokra, amelyek alapján megvalósul ez az elkülönítés, és tekintet nélkül arra is, hogy az elzárt egyének előzetesen kifejezték-e egyetértésüket az elzárással kapcsolatban. Az elzárás feltétele egy szervező, magatartási szabályokat meghatározó intézmény és egy olyan személyzet, amelynek döntési joga van, a cselekvések sorát meghatározza, és az elzárt lakókat meg tudja rendszabályozni. Ez oda vezet, hogy az élet három legfontosabb területe, amelyek normális esetben szét vannak választva — az alvás, a játék, illetve különféle tevékenységek és a munka —, helyileg és személyileg egybeesnek, és megadott keretben, egy intézmény által részletekbe menően megtervezve és a rendszernek megfelelő egyértelmű formális szabályok szerint foly-

[64] Ilyen viselkedésmód meglétéről először a koldulási technikák hagyományozásáról szóló hírek (vö. SCHUBERT 1983: 223) és a Liber vagatorum nyelvi bizonyítékai (vö. JÜTTE 1988) tanúskodnak. Fontosak azonban az olyan különös nyelvi magatartásokra történő utalások is, amilyenek a romanista VON WARTBURGnál (1939: 381) olvashatóak, aki beszámol egy francia faluból származó idénymunkáscsoportról, akik csak akkor kezdték el használni argójukat (mint a vándorlásukat kísérő jelrendszert), amikor elhagyták falujukat, és túljutottak az avignoni hídon. A folyón való átkelés itt archetipikus formában jelezte tartós, meghitt és védelmező belső terük külső határát, melynek elvesztését ettől kezdve a csoport belső vonatkoztatási rendszerével (nyelvileg is) ellensúlyozni kellett.

[65] Meglepő a nyelvtudomány érdektelensége a marginalizáló intézményekkel és a marginalizáció belső dinamikájával kapcsolatban, figyelembe véve a társadalom peremére kerülésről szerzett széleskörű tapasztalatokat, amelyek nem csak a gulágra száműzöttek extrém helyzetét érintették, hanem civilebb formában a szocialista idők sok — jogállami értelemben nem bűnöző — foglyát is. Ez annál inkább igaz, mert ezt az irodalomban a kirakatperek óta többször is leírták.

[66] Ezzel nem akarjuk a börtön szentimentális, sértetlen ellenvilágát megalkotni. Itt még kiélezettebb hierarchiák épülnek ki, mint amilyeneket az intézmény maga létesít. Ezt is gazdagon tanúsítja az általunk összegyűjtött anyag.

nak, illetve végzik őket. Mindezek betartását tisztviselők kara felügyeli, akikhez különféle szociális munkások is tartozhatnak.

Az elzárásnak ilyen és hasonló módjai, melyek ritualizált jeleneteit GOFFMAN részletesen bemutatja (az elzárás fokától és az intézmény fajtájától függően eltérő erősséggel), korlátozzák és formálják — legalábbis az elzárás idejére — az egyén egzisztenciális körülményeit. Hogy eközben börtönről, katonai kaszárnyáról vagy egy kollégiumról van-e szó, annak pusztán fokozatbeli jelentősége van.

Másrészről az elzárás mindig szükségszerűen újra a bentlakók összefogásához vezet. Ennek a következménye a sajátos szubkulturális viselkedésmódok és normák kialakulása, amelyek az elzárás fajtájától és időtartamától, valamint attól függően, hogy vannak-e ideiglenes kitérési lehetőségek és alternatív kapcsolatok, többé-kevésbé átfogóak és szilárdak lehetnek. Kísérő jelensége a »mi« és az »ők« csoport szétválása, ami a börtönök és a lágerek viszonyaiból ismert.

Nyelvi velejárója mindig nyelvi elkülönülés, ami az elzárás fajtájától és időtartamától függően erősebb vagy kevésbé erős és átfogó lehet. Ez környezetspecifikus hagyományokhoz kapcsolódik, melyek — mivel az elzáró intézményeknek éppúgy megvan a maguk története, és ilyen vagy olyan formában megőrzik a bentlakók időbeli folytonosságát — fennmaradnak, továbbfejlődnek és hagyományozódnak.[67]

1.6. A szubkultúra meghatározásához

A naiv szociologizálás és moralizálás évtizedei után mindenképpen itt az ideje, hogy rámutassunk arra, hogy mindenki, aki a szubkultúra fogalmának meghatározása nélkül foglalkozik a múlt vagy a jelen argotizáló csoportjainak szociokulturális helyzetével, kutatási tárgya definíciójához csak kevés lényeges dologgal tud hozzájárulni.[68] Ha csupán a múlt neves nyelvtudósainak véleményeihez nyúlunk vissza, az kevés haszonnal jár.

A szubkultúra meghatározása szemlélteti a funkcionális társadalomkutatás azon kísérletét, hogy bemutassa azokat az összefonódási és elhatárolódási mechanizmusokat, amelyek egyének és csoportok különböző létfeltételei következtében a társadalmi struktúrákban létrejönnek, és megragadja a közösségek kisebbségi életformáit, amelyek különböző (etnikai, területi, életkori, nemi, val-

[67] Így világossá válik, miért választotta el a régebbi kutatás a katonai és az iskolai nyelvet is a szaknyelvektől, és miért nem talál SCHLOBINSKI, KOHL és LUDEWIGT (1993) „ifjúsági nyelv”-et a fiatalok között.

[68] Hogy a kollektívan ható sajátosságok értelmezésekor a szubkultúra (vö. BAUSINGER 1970: 48 kk.; SACK 1971: 265), a peremkultúra fogalmával (vö. GRAUS 1981), vagy mint BURKE (1981: 54 kk.), az ellenkultúra megfogalmazással dolgozunk-e, az kérdésfeltevésünk szempontjából egyelőre nem fontos.

lási, foglalkozási, társadalmi-gazdasági vagy szexuális gyakorlattal stb. összefüggő) tényezők összefonódásából keletkeznek.[69]

Az eltérő viselkedés, a norma megsértése, a megbélyegzés és a társadalom peremére kerülés miatt ingadozó szubkulturális létforma egyének feletti jelenség, amelyet nem csak passzívan megtűrnek, hanem aktívan alkalmaznak, és szimbolikusan meg is jelenítenek.[70] A szubkulturális lét egyének feletti létezési forma, melyben a csoport a tagjainak az élet-, túlélési és általános problémamegoldó stratégiák mellett identitást adó ellenség- és önképet kínál, és általában „olyan státuszt [kölcsönöz], amilyen egyébként senkinek sincs" (COHEN 1974: 111).[71]

Az alternatív értékrendszereket és cselekvési mintákat azonban nem szükségszerűen azért alakítják ki, hogy ártsanak a domináns társadalomnak. Azok a szubkulturális lét dinamikájából fakadnak, és többnyire jóval hamarabb, mint amikor a törvényes normákkal való összeütközés büntetéshez és elzáráshoz vezet, amelyen keresztül aztán jelentős megerősítést kapnak.[72] Az illegalitás, a bűnözés vagy a megbélyegzés más formája kísérő jelenségei, és nem szükségszerűen a keletkezési okai a szubkulturális csoportoknak.

A szubkulturális lét egy sajátos életstílussal jár együtt, és megfordítva: szimbolikusan általa fejeződik ki. Ez az egyik szerepe a tetoválásnak, az öltözetnek, az ékszereknek, a hajviseletnek, a viselt fegyvereknek, a motorkerékpároknak stb.[73] Szimbolikus megjelenési módot jelenít meg a nyelvhasználat is.

Jóllehet a szubkulturális csoportok az össztársadalmi struktúra részei, amelynek számos jellemzőjét mutatják, mégis olyan szabályokat, magatartásmódokat, szimbólumokat alkotnak, vagy olyanokhoz nyúlnak vissza, amelyek a többség szabály- és értékrendszerétől és szerepelvárásaitól eltérnek.[74] Saját csoporthagyományaikból merítenek, ugyanakkor azonban pozitív vagy negatív módon részesülnek az össztársadalom kulturális hagyományaiból, normáiból, értékeiből, elképzeléseiből és magatartásmintáiból is. A saját létezési formák és saját maga-

[69] Vö. LIPP 1987: 197 kk. Az osztályrétegződés marxista tétele a társadalmi (szub)struktúrák értelmezésekor inkább másodlagos. A szubkulturális csoportok egyes rétegek keretén belül, de rétegeken, illetve osztályokon átnyúlva is kialakulnak. A tagok osztályára jellemző ismertetőjegyek közben elveszítik érvényüket.

[70] A normák aktív elutasítása ugyanúgy, mint a normák betartásának objektív lehetetlensége vagy a szubjektív alkalmatlanság, nyilvánvalóan hasonló konfliktushelyzeteket idéz elő. Mindezek azoknak marginalizációjához, megbélyegzéséhez és szövetkezéséhez vezethetnek, akik úgy látják, hogy hasonlóak a feltételeik. „A társadalom peremére kerülés mindig a másságnak *és* a többség reakciójának (megbélyegzés) a következménye" (GRAUS 1981: 396; a szerző kiemelése).

[71] Ez a megállapítás nemcsak fiatal bűnözőbandákra érvényes, akiknek a viselkedését COHEN a státusz hiányosságaira adott válaszként értelmezi. Vö. SACK 1971: 267 kk.

[72] Vö. LIPP 1989: 197 kk. és COHEN 1974: 108.

[73] Vö. BAUSINGER 1970: 51 kk., CLARKE et al. 1979: 39 kk., CLARKE 1979: 171 kk., COHEN 1974: 111, LIPP 1987: 197 kk. és BECKER 1973.

[74] Vö. SACK 1971: 270 kk., LIPP 1989: 197.

tartásminták keresése az idegen és a saját, a régi és az új, a pozitív és a negatív anakronisztikus szintéziseihez vezet. Mindezek kifejezése egy archaikus, anakronisztikus erkölcsi kódex lehet, amely teljesen vagy részben meghaladott magatartási és kapcsolatmintákat, becsületről alkotott elképzeléseket és a becsület kinyilvánításait, az ellenségeskedés ritualizált megjelenési formáit stb. tartja fenn.[75] Ezeknek az anakronisztikus szintéziseknek lehet nyelvi kifejeződése is.[76]

A kelet-európai argókutatás a szubkultúra fogalmi meghatározásából fontos ösztönzéshez juthat a múlt és a jelen argotizáló csoportjainak megértéséhez, valamint az argó és a börtönszleng fogalmához és szerepéhez, tekintettel az itt felsorolt tényezőkre, amelyek egy megragadandó, aktív szubkulturális jelenlétre hívják fel a figyelmet. Meg kellene tanulnunk mellőzni a monofunkcionális értelmezéseket, és felismerni az argotizáló csoportok saját kulturális hagyományait formáló jellemző jegyeket.*

[75] Ez vonatkozik a szabadkőművesekre éppúgy, mint a vándorló csoportokra és a bűnözőkre. A probléma rendszerint abból adódik, hogy a polgári kultúrafelfogás, amellyel a marxista kutatás is egyetértett, a nem polgári kultúrákat nem ismerte el kultúrának. Ez ugyanúgy érvényes a szubkultúrákra is. Csak az utóbbi években fedezik fel újra a plebejus kultúra másféle formáit. Vö. THOMPSON (1980a, 46 kk.), MEDICK (1982: 189 kk.). A szabadkőművesek anakronisztikus, a rendi mintához csatlakozó viselkedésmódjáról vö. SCHINDLER (1982: 210 kk.). A csavargók környezetében megfigyelhető általános erkölcsi normák érvényességéről vö. SCHUBERT (1983: 276). A maffia kollektív normarendszerének archaikus vonásai közismertek. Szerepléseik megrendezései is archaikus magatartás- és viszonymintákhoz kötődnek.

[76] A régebbi német rotwelsch sok archaikus vonást őrzött meg: általános szókincse ARNOLD szerint (1980: 324 k.) a 18. század óta alapvetően változatlan maradt. Későbbi fejtegetéseinkben kitérünk a cseh argó lexikai, különösen szemantikai archaizmusaira, amelyek végül is csak tükrei az általános kulturális-szemantikai modelleknek.

* E tanulmány folytatását ld.: JIŘINA VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ: Subkulturelle Existenz, Ambulanz und Argotisierung. Teil II: Romanes im Wortschatz des historischen tschechischen Argot und des neueren Gefängnisslangs [Szubkulturális létezés, vándorlás és argotizálás. II. rész. Cigány elemek a történeti cseh argó és az újabb börtönszleng szókincsében]. In: *Slavische Spachwissenschaft und Interdisziplinarität.* Hrsg. G. FREIDHOF–H. KUSSE–F. SCHINDLER. Band 3. (= Specimina Philologiae Slavicae 111.) München, 1996. 179–208; JIŘINA VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ: Subkulturelle Existenz, Ambulanz und Argotisierung. Teil III: Hebräisch-jiddische Etyma im Wortschatz des historischen tschechischen Argot und des neueren Gefängnisslang [Szubkulturális létezés, vándorlás és argotizálás. III. rész. Héber-jiddis elemek a történeti cseh argó és az újabb börtönszleng szókincsében]. In: *Slavische Spachwissenschaft und Interdisziplinarität.* Hrsg. G. FREIDHOF–H. KUSSE–F. SCHINDLER. Band 4. (= Specimina Philologiae Slavicae 117.) München, 1998. 165–93.

A tanulmány II. és III. része (az ezeket nagyrészt kitevő szótári fejezetek elhagyásával) kötetünk elektronikus kiadásában magyar fordításban is olvasható: http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/04_111ev.

Irodalom

ARNOLD, H. (1975): *Randgruppen des Zigeunervolkes* [A cigány nép peremcsoportjai]. Neustadt.

ARNOLD, H. (1980): *Fahrendes Volk* [Utazó nép]. Neustadt.

BAUSINGER, H. (1971): Subkultur und Sprache [Szubkultúra és nyelv]. In: *Sprache und Gesellschaft. Jahrbuch 1970 des Instituts für deutsche Sprache.* 45–62.

BEČKA, J. V. (1989): Slang, argot a expresívnost v běžně mluvené řeči [A szleng, az argó és az expresszivitás a mindennapi beszélt nyelvben]. In: *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.–12. února 1988.* Szerk. L. KLIMEŠ. Plzeň. II, 351–4.

BECKER, H. (1973): *Außenseiter. Zur Soziologie abweichenden Verhaltens* [Kívülállók. A rendhagyó magatartás szociológiájáról]. Frankfurt am Main.

BENECKE, O. (1889): *Von unehrlichen Leuten* [A becstelen emberekről]. Berlin.

BURKE, P. (1981): *Helden, Schurken und Narren. Europäische Volkskultur in der frühen Neuzeit* [Hősök, bitangok és bolondok. Európai népi kultúra a korai újkorban]. Stuttgart.

CLARKE, J. et al. (1979): Subkulturen, Kulturen und Klasse [Szubkultúrák, kultúrák és osztály]. In: CLARKE et al.: *Jugendkultur als Widerstand.* Frankfurt am Main. 39–132.

COHEN, A. K. (1974): Kriminelle Subkulturen [Bűnözői szubkultúrák]. In: *Soziologie der Jugendkriminalität.* Szerk. P. HEINTZ–R. KÖNIG. Sonderheft 2 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. 106–23.

DANCKERT, W. (1963): *Unehrliche Leute. Die verfemten Berufe* [Becstelen emberek. A törvényen kívüli foglalkozások]. Bern–München.

DANKER, U. (1988): *Räuberbanden im Alten Reich um 1700. Ein Beitrag zur Geschichte von Herrschaft und Kriminalität in der frühen Neuzeit* [Rablóbandák a régi Birodalomban 1700 körül. Adalékok a korai újkori hatalom és a bűnözés történetéhez]. Frankfurt am Main.

DÜLMEN, R. VAN (1983): Einleitung [Bevezetés]. In: *Kultur der einfachen Leute.* Szerk. R. VAN DÜLMEN. München. 7–16.

ERLER, A.–KAUFMANN, E. szerk. (1971): *Handwörterbuch zur Rechtsgeschichte I.* [A jogtörténet kéziszótára]. Berlin.

GENNEP, A. VAN (1908): Essai d'une théorie des langues spéciales [Értekezés a speciális nyelvek elméletéről]. In: *Revue des études etnographiques et sociologiques,* 1: 327–37.

GEREMEK, S. B. (1971/1976): *Les marginaux parisiens aux XIVe et XV siècles* [A XIV. és XV. századi párizsi peremcsoportok]. Paris.

GIRTLER, R. (1995): *Randkulturen. Eine Theorie der 'Unanständigkeit'* [Peremkultúrák. A „tisztességtelenség" elmélete]. Wien–Köln–Weimar.

GLANZ, R. (1968): *Geschichte des niederen jüdischen Volkes in Deutschland. Eine Studie über historisches Gaunertum, Bettelwesen und Vagantentum* [Az alul lévő zsidó nép története Németországban. Tanulmány a történelmi tolvajlásról, koldulásról és vágánslétről]. New York.

GOFFMAN, E. (1972): *Asyle: über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen* [Menhelyek. (A pszichiátriai gondozottak és más bentlakók társadalmi helyzetéről)]. Frankfurt am Main.

GRACSOV 1995 = ГРАЧЕВ, М. А.: К вопросу о функциях арго [Az argó funkcióinak kérdéséről]. In: *Wiener Slavistischer Almanach,* 35: 297–309.

GRAUS, F. (1949): *Chudina městská v době předhisistké* [A városi szegényréteg a huszitizmus előtt]. Praha.

GRAUS, F. (1981): Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter [A városi társadalom peremcsoportjai a kései középkorban]. In: *Zeitschrift für historische Forschung,* 4: 385–437.

GUMPERZ, J. G. (1962/1968): Types of Linguistic Communities [A nyelvi közösségek típusai]. In: *Readings in the Sociology of Language.* Szerk. J. A. FISHMAN. The Hague–Paris. 461–72. | Eredeti megjelenési helye: *Antropological Linguistics,* IV/1 (1962): 28–40. Magyarul: JOHN G. GUMPERZ: A nyelvi közösségek típusai. In: *Társadalom és nyelv. (Szociolingvisztikai írások).* Vál. PAP MÁRIA és SZÉPE GYÖRGY. Bp., 1975. 151–68.

HAARMANN, H. (1988): Strukturen europäischer Standardsprachenentwicklung [Az európai sztenderd fejlődésének szerkezetei]. In: *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik.* Szerk. U. AMMON et al. *II. kötet. Standardisierungsentwicklung in europäischen National sprachen.* Tübingen. 10–51.

HABOVŠTIAK, A. (1978): Od plátenníckeho slangu k argotu [A takácsszlengtől az argóig]. In: *Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977.* Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň 1978. 50–8.

HÁJEK, J. (1906): Hantýrka (tajná řeč) zlodějská ze zač. XIX. Stol. [A 19. század eleji tolvajnyelv (titkos nyelv)]. In: *Český lid,* 15: 46–8.

HUNDSALZ, A. (1978): *Stand der Forschung über Zigeuner und Landfahrer* [A cigányokról és a csavargókról szóló kutatás helyzete]. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz.

IRSIGLER, F.–LASSOTTA, A. (1989): *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker* [Koldusok és mutatványosok, szajhák és hóhérok]. München.

JAGIĆ, W. (1896): Die Geheimsprachen bei den Slaven [A szlávok titkos nyelvei]. In: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Band 133.* Wien.

JÜTTE, R. (1978): Sprachsoziologische und lexikologische Untersuchungen zu einer Sondersprache. Die Sensenhändler im Hochsauerland und die Reste ihrer Geheimsprache [Egy csoportnyelv nyelvi-szociológiai és lexikológiai kutatásai. Hochsauerland kaszakereskedői és titkos nyelvük maradványai]. In: *Beihefte der Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. N. F. 25.* Wiesbaden.

JÜTTE, R. (1988): *Abbild und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit* [A koldusság és a tolvajság képe és szociális valósága az újkor kezdetén]. Köln.

KARASTOJČEVA, C. (1987): Bulharské sociolekty — současný stav a perspektivy [Bolgár szociolektusok — jelenlegi állapot és perspektívák]. In: *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24.–27. ledna 1984.* Szerk. L. KLIMEŠ. Plzeň, Pedagogická fakulta. 38–49.

KOPEČNÝ, A. (1980): *Fahrende und Vagabunden* [Utazók és csavargók]. Berlin.

KRAMER, K.-S. (1974): *Grundriß einer rechtlichen Volkskunde* [Egy jogi néprajz körvonalai]. Göttingen.

KRČMOVÁ, M. (1989): Funkce slangu [A szleng funkciói]. In: *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.–12. února 1988.* Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň. 79–91.

LABOV, W. (1978): Regeln für rituelle Beschimpfungen [A rituális szitkozódások szabályai]. In: *Sprache im sozialen Kontext.* 2. kötet. Königstein. 2–57.

LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, J. VAN (1986): Argot — eine sakrale Sprache? [Argó — egy szakrális nyelv?]. In: *Akten des 20. Linguistischen Kolloquiums, Braunschweig, 1985.* Szerk. A. BURKHARDT–K.-H. KÖRNER. Tübingen, 347–56.

LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, J. VAN (1993): *Historisches Argot und neuer Gefängnisslang in Böhmen* [Történeti argó és a csehországi új börtönszleng]. Teil I: Wörterbuch. Berlin.

LERCH, H.-G. (1976): *Das Manische in Gießen. Die Geheimsprache einer gesellschaftlichen Randgruppe, ihre Geschichte und ihre soziologischen Hintergründe* [A Manisch Gießenben. Egy társadalmi peremcsoport titkos nyelve, története és szociológiai háttere]. Gießen.

LIPP, C. (1995): Alltagskulturforschung in der empirischen Wissenschaft und Volskunde [A mindennapok kultúrájának kutatása az empirikus tudományban és a néprajzban.]. In: *Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte.* Szerk. Berliner Geschichtswerkstatt. Münster. 78–93.

LIPP, W. (1987): Subkultur [Szubkultúra]. In: *Sociolinguistics. Soziolinguistik. I.* Szerk. U. AMMON–N. DITTMAR–K. J. MATTHEIER. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 3.1). Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1987. 196–9.

MEDICK, H. (1982): Plebejische Kultur, plebejische Öffentlichkeit, plebejische Ökonomie. Über Erfahrungen und Verhaltensweisen Besitzarmer und Besitzloser in der Übergangsphase zum Kapitalismus [Plebejus kultúra, plebejus nyilvánosság, plebejus gazdaság. A szegények és a nincstelenek tapasztalatairól és viselkedésmódjairól a kapitalizmus felé vezető átmenet korszakában]. In: *Klassen und Kultur. Sozialantropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung.* Szerk. BERDAHL, LÜDTKE et al. Frankfurt am Main. 157–204.

NEKVAPIL, J. (1989): K vysvětlující síle českého jazykovědného pojmu slang [A cseh nyelvészet *szleng* fogalmának értelmezhetőségéről]. In: *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.–12. února 1988.* Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň. 33–48.

NIERHAUS-KNAUS, E. (1973): *Das Schillingsfürster Jenisch* [Jenisch, a schillingfejedelem]. Rothenburg ob der Tauber.

OBERPFALCER, FR. (1934): Argot a slangy [Az argó és a szlengek]. In: *Československá vlastivěda. III. Jazyk.* Praha. 311–75.

OBERPFALCER, FR. (1934–1935): Z minulosti českého argotu [A cseh argó történetéből]. In: *Sborník filologický,* 10: 173–210.

ODALOŠ, P. (1991): Základná charakteristika penitenciárnej komunikácie [A fegyintézeti kommunikáció általános jellemzése]. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie.* Szerk. P. ODALOŠ–V. PATRÁŠ. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta. I, 102–15.

ODALOŠ, P. (1992): Motúziarčina — tajná reč podomových a trhových obchodníkov okresu Banská Bystrica [A kötélverőnyelv. A besztercebányai járás házalóinak és piacozóinak titkosnyelve]. In: *Acta Universitatis Mathaei Belii Banská Bystrica. Zborník*

vedeckovýskumných prác. Séria spoločenskovedná č. 1. Odbor: literárna veda a jazykoveda. Szerk. M. JURČO. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela. 97–104.

ODALOŠ, P. (1993): Prehľad a problematika výskumu argotu na Slovensku [A szlovákiai argókutatás problematikájának áttekintése]. *Slovenská reč,* 58/4: 235–43.

ONDRUS, P. (1978): Argot slovenských vandrovných remeselníkov [Szlovák vándoriparosok argója]. In: *Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977.* Szerk. L. KLIMEŠ. Plzeň, Pedagogická fakulta. 56–8.

PUCHMAYER, J. A. (1821): *Románi Czib, das ist Grammatik und Wörterbuch der Zigeunersprache nebst einigen Fabeln in derselben* [Románi Czib, ez a cigány nyelv nyelvtana és szótára néhány ugyanolyan nyelvű tanítómesével]. Prag.

RADBRUCH, G.–GWINNER, H. (1951): *Geschichte des Verbrechens* [A bűntettek története]. Stuttgart.

RADTKE, E. (1981): *Sonderwortschatz und Sprachschichtung. (Mit einer Bibliographie zum Nonstandard in den romanischen Sprachen)* [Csoportnyelvi szókincs és nyelvrétegződés. (Az újlatin nyelvek nemsztenderdjének bibliográfiájával)]. Tübingen.

RADTKE, E. (1982): Die Rolle des Argot in der Diastratik des Französischen [Az argó szerepe a francia nyelv diasztratikájában]. In: *Romanische Forschungen,* 94: 151–66.

REITER, N. (1984): *Gruppe, Sprache, Nation* [Csoport, nyelv, nemzet]. Wiesbaden.

RIPPL, E. (1926): *Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch* [A cseh tolvajnyelv szókincséhez]. Reichenberg.

RÖHR, D. (1972): *Prostitution. Eine empirische Untersuchung über abweichendes Sexualverhalten und soziale Diskriminierung* [Prostitúció. Empirikus vizsgálat az eltérő szexuális viselkedésről és a társadalmi diszkriminációról]. Frankfurt am Main.

Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977 [Az 1977. októberében Plzeňben megtartott szleng- és argókonferencia előadáskötete]. Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň, 1978.

Sborník přednášek z II. konference o slangu a argotu v Plzni 23.–26. září 1980 [Az 1980. szeptember 23–26. között Plzeňben megtartott II. szleng- és argókonferencia előadáskötete]. Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň, 1982.

Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24.–27. ledna 1984 [Az 1984. január 24–27. között Plzeňben megtartott III. szleng- és argókonferencia előadáskötete]. Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň, 1987.

Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.–12. února 1988 [Az 1988. február 9–12. között Plzeňben megtartott IV. szleng- és argókonferencia előadáskötete]. 2 kötet. Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň, 1989.

Sborník přednášek z V. konference o slangu a argotu v Plzni 7.–9. února 1995 [Az 1995. február 7–9. között Plzeňben megtartott V. szleng- és argókonferencia előadáskötete]. Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň, 1995.

SACK, F. (1971): Die Idee der Subkultur [A szubkultúra gondolata]. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 260–80.

SAINÉAN, L. (1920): *Le langage parisien au XIXe siècle. (Facteurs sociaux, contingents linguistiques, faits sémantiques, influences littéraires)* [A párizsi nyelv a 19. században. (Társadalmi tényezők, nyelvi adatok, szemantikai jelenségek, irodalmi hatások)]. Paris.

SCHINDLER, N. (1982): Freimaurerkultur im 18. Jahrhundert. Zur sozialen Funktion des Geheimnisses in der entstehenden bürgerlichen Gesellschaft [Szabadkőműves-kultúra

a 18. században. (A titok társadalmi szerepéről az alakuló polgári társadalomban)]. In: BERDAHL et al.: *Klassen und Kultur.* Frankfurt am Main. 239–57.

SCHINDLER, N. (1992): *Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit* [Engedetlen emberek. (Tanulmányok a korai újkor népi kultúrájáról)]. Frankfurt am Main.

SCHLOBINSKI, P.–KOHL, G.–LUDEWIGT, I. (1993): *Jugendsprache* [Ifjúsági nyelv]. Opladen.

SCHUBERT, E. (1983): *Arme Leute. Bettler und Gauner in Franken des 18. Jahrhunderts* [Szegény emberek. Koldusok és tolvajok a 18. századi Frankföldön]. Neustadt/ Aisch.

SUK, J. (1993): *Několik slangových slovníků* [Néhány szlengszótár]. Praha. (Eredeti cím: *Současný kriminální slang a světský argot* [A jelenkori bűnözőszleng és a világi argó]. Kézirat. Praha, 1979.)

THOMPSON, E. P. (1980a): Die englische Gesellschaft im 18. Jahrhundert: Klassenkampf ohne Klasse? [Az angol társadalom a 18. században: osztályharc osztály nélkül?]. In: UŐ: *Plebejische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts.* Frankfurt am Main–Berlin–Wien. 246–88.

THOMPSON, E. P. (1980b): Zeit, Arbeitsdisziplin und Industriekapitalismus [Idő, munkafegyelem és ipari kapitalizmus]. In: UŐ: *Plebejische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts.* Frankfurt am Main–Berlin–Wien. 34–65.

TROST, PAVEL (1935): O pražském argotisování [A prágai argózásról]. *Slovo a slovesnost,* 1: 106–8.

ULBRICHT, O. (1995): *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit* [Szajhákról és szívtelen anyákról. Női bűnözés a korai újkorban]. Szerk. O. ULBRICHT. Köln–Weimar–Wien.

UTĚŠENÝ, S. (1987): Poslední fáze argotu slavičínských zvěroklestičů, tzv. šviháčtiny [A slavičíni miskárolók argójának (az ún. *sviháknyelv*) utolsó fejlődési szakasza]. In: *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24.–27. ledna 1984.* Szerk. LUMÍR KLIMEŠ. Plzeň. 94–105.

VELDTRUP, J. (1974): *Bargunsch oder Humpisch. Die Geheimsprache der westfälischen Tiötten* [Bargunsch vagy Humpisch. A vesztfáliai tiöttök titkosnyelve]. Münster/ Westphalen.

VOSSEN, R. (1983): *Zigeuner. Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies. Zwischen Verfolgung und Romantisierung. Katalog zur Ausstellung des Hamburgischen Museums für Völkerkunde* [Cigányok. Romák, szintók, gitánók, gypsyk. Üldözés és romantizálás között. A hamburgi Néprajzi Múzeum kiállításának katalógusa]. Frankfurt–Berlin–Wien.

WARTBURG, W. VON (1939): Vom Ursprung und Wesen des Argot [Az argó eredetéről és lényegéről]. In: *Germanisch-Romanische Monatsschrift,* 18: 376–91.

WINTERFELDT, H. (1968): Die Sprache im Konzentrationslager [A nyelv a koncentrációs táborban]. In: *Muttersprache* 78, 259–91.

WOLF, S. A. (1956): *Wörterbuch des Rotwelschen* [A tolvajnyelv szótára]. Mannheim.

ZIMMERMANN, C. W. (1847): *Die Diebe in Berlin* [A tolvajok Berlinben]. Berlin.

(Fordította Ligeti Ágnes)

R. L. Taylor

Szubkultúrák és ellenkultúrák*

A szubkultúra és ellenkultúra fogalmak használata igen elterjedt a szociológiai kutatásban és szakirodalomban, és nem csupán olyan értékek és normák (tehát a társadalmi viselkedéssel kapcsolatos szabályok és elvárások) feltételezett rendszereinek körülhatárolására, melyek eltérnek attól a nagyobb normatív rendszertől, melynek részét alkotják, hanem a heterogén társadalmakban fellelhető norma- és értékbeli sokszínűség hangsúlyozására is. Ezek a fogalmak azonban nem szinonimák, és különböznek keletkezésük okaiban, körvonalaik határozottságában, illetve az őket körülvevő avagy domináns kultúrához való viszonyukban. Ez a cikk e két képződmény elemző megkülönböztetésével foglalkozik (bár tényleges megnyilvánulásaik keveredhetnek), továbbá jelöltjeikkel, körülhatárolásukkal s azokkal a folyamatokkal, melyek kialakulásuk, fenntartásuk és idővel bekövetkező változásaik mögött vannak.

1. Szubkultúrák

Bár először a fiatalkori bűnözés tanulmányozásával kapcsolatban merült fel, a szubkultúra fogalmát jóval szélesebb értelemben alkalmazzák a szociológiában: az etnikai, vallási és serdülő rangtárs csoportok tanulmányozásától egészen a népesség egyes szegmensei közötti osztálybeli és vallási különbségek elemzéséig (YINGER 1960). Legelterjedtebb használatában a szubkultúra egy olyan csoport megkülönböztető normáira, értékeire, hiedelmeire és életstílusára utal, amely elhatárolódott más csoportoktól, s attól a nagyobb kulturális és normatív rendszertől, melynek része. Bár társadalmi intézmények és közös értékek hálózata révén kötődik a nagyobb társadalomhoz és kultúrához, a szubkultúrát az orientációk és az elméletitől egészen a fizikai vagy anyagi jellegűekig terjedő komponensek egész sora jellemzi, melyek megkülönböztetik a szélesebb kultúrától (FINE–KLEINMAN 1979). Ily módon az egyik végponton ott találjuk azokat a szubkultúrákat, melyek a nemzeti kultúrának csak néhány elemében osztoznak (pl. a cigányok), a másik végponton pedig azokat, melyeknek csak kevés igazán megkülönböztető elemük van, inkább csak variációk (például területi vagy osztálybeli szubkultúrák). Ezek között a végpontok között számos egyéb szubkultú-

* TAYLOR, R. L.: Subcultures and Countercultures. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume 8.* Editor-in-Chief R. E. ASHER. Coordinating Editor J. M. Y. SIMPSON. Oxford–New York–Seoul–Tokyo, Pergamon Press, 1994. 4385–90.

rát találunk, melyek tagjai a nagyobb társadalomhoz való kötődésnek különféle fokozatait mutatják.

Egy társadalom szociális differenciálódása elősegíti a szubkultúrák kialakulását. Minél összetettebb egy kultúra, és minél heterogénabb a populáció, annál több szubkultúra létezik. Az életkor, a nem, az etnikai hovatartozás, a vallás, a lakóhely és a régió gyakran együttesen hozza létre a szubkultúrák sokaságát a modern, iparosodott, komplex társadalmakban, valamelyest eltérő normákkal és viselkedésbeli elvárásokkal. Ilyen módon a szubkultúrák akár átfedésbe is kerülhetnek egymással és a nemzeti kultúrával, és az egyének egyidejűleg és különféle mértékben több szubkultúra részesei is lehetnek.

1.1. A szubkultúrák határai

A fentebb azonosított szubkultúra terminus jelöltjeinek sokfélesége arra utal, hogy az egyik szubkultúrát a másiktól elválasztó határok élessége változhat az adott szubkultúra orientációitól, illetve attól függően, mennyire szolgál a tagjai számára az identitás fő meghatározójául. Egyes szubkultúrák erős kötöttséget mutatnak jól megalapozott érdeklődésekkel vagy orientációkkal, s ezek tagjaik tartós figyelmét és nagyfokú érzelmi kötődését várják el. Mások lazábban fókuszáltak, nincs világosan meghatározott szerkezetük vagy koherens identitásuk, és a szubkultúra normáira vonatkozóan csak korlátozott az egyetértés. Az etnikai szubkultúrák körvonalait általában a szokások, a nyelv, illetve szervezetek és informális kapcsolatok hálózata erősíti meg és tartja fenn, melyek a csoportidentitás és -szolidaritás forrásaként szolgálnak. Az ifjúsági szubkultúrák körvonalai másrészről kevésbé élesek, bár az ifjúság általában bizonyos korfüggő orientációkkal, ideológiákkal és viselkedési stílusokkal bír, melyek elkülönítik őket a gyermekektől és a felnőttektől (HALL–JEFFERSON 1976). Egyes csoportok esetében a szubkultúra körvonalai csak bizonyos alkalmakkor válnak határozottá, amikor ugyanis érdekeiket vagy identitásukat közvetlen veszély fenyegeti. A nagyobb társadalom stigmatizáló reakciói azt is eredményezhetik, hogy a szubkultúra körvonalai élesebbé válnak, és a szubkultúra ellentétbe kerül a domináns kultúrával. Mivel az egyének eltérő mélységig vesznek részt a szubkultúrában, és nem ugyanolyan mértékben kötődnek hozzá, nem minden résztvevő fogja ugyanúgy meghatározni a határait.

Bár nincsen általánosan elfogadott eljárás egy szubkultúra paramétereinek meghatározására, fontos annak megállapítása, hogy egy-egy szubkultúra résztvevői társadalmi életének mely aspektusait nem befolyásolják annak normái és értékei, tehát fel kell mérni azon területeket, ahol a nagyobb normatív rendszer kulturális szabályai uralkodnak, s annak mértékét, amennyire a szubkultúrabeli tagság az identitás fontos összetevőjét képezi (CLARK 1974). Így az egyik véglet az, amikor valaki egy olyan hagyományos egyház vagy társadalmi klub tagja, mely csak névleges időbeli és érzelmi elkötelezettséggel jár, a másik pedig az,

amikor egy olyan vallási szektához tartozik, mint az amish[1] közösség az USA-ban, amely tagjainak szigorúan előírja mind viselkedési normáit, mind gazdasági és társadalmi tevékenységét.

1.2. A szubkultúrák létrejötte

A szubkultúrák létrejöttére számtalan magyarázatot vagy hipotézist kidolgoztak már. Az egyik magyarázat a külső tényezők szerepét (pl. bevándorlás) hangsúlyozza a társadalmi szubkultúrák létrejöttében. Így az ugyanazon a társadalmon belül kapcsolatba kerülő, de formálisan vagy informálisan a nemzeti kultúrába való teljes asszimilálódástól elzárt, különböző kulturális hátterű csoportok közti kapcsolat etnikai szubkultúrákat hozott létre (YINGER 1960). Az USA-ban például THERNSTROM (1980) több, mint 125 etnikai szubkultúrát különített el, melyek az országba az elmúlt 200 év során bevándorló nemzetiségek sokaságából jöttek létre, MELTON (1988) pedig kb. 1200 vallási szubkultúrát talált. Bár ezeknek az etnikai szubkultúráknak a tagjai gyakran osztoznak a nemzeti kultúra számos kulturális elemében és normáiban, ezek az értékek gyakran keverednek, vagy megtörnek sajátos hagyományaik prizmáján (GORDON 1964).

A szubkultúrák sokszor hasonló társadalmi státusszal rendelkező egyének közötti különféle interakciós vagy érintkezési sémákból alakulnak. A népesség azonos struktúrabeli pozíciójú (életkor, nem, osztály, foglalkozás stb.) szegmensei természetes módon gyakrabban érintkeznek egymással, mint más szegmenshez tartozókkal, saját státuszukból és a más helyzetben levő egyénektől való viszonylagos elszigeteltségükből adódó közös problémáik okán. Idővel normák, értékek és hiedelmek rendszere, tehát szubkultúra jön létre, s az interperszonális kommunikáció, a tömegtájékoztatás, illetve egyéb kommunikációs kapcsolódások révén elterjedhet azon egyének társadalmi hálózatában, akik, bár térben egymástól szétszórva találhatók, azonosulnak vele (ARNOLD 1970).

Egy harmadik hipotézis szerint a szubkultúrák válaszok olyan, a beilleszkedés, a nélkülözés vagy a státuszbeli frusztráció okozta problémákra, melyek a nagyobb társadalom normatív vagy kulturális ellentmondásai által keletkeztek. Ez a hipotézis, melyet a fiatalkori bűnözés és a deviáns magatartás más formáinak magyarázatára dolgoztak ki, csoportok jóval szélesebb körére vonatkoztathatóvá vált, mely csoportok valamilyen tekintetben perifériku sak a társadalomban, és melyek életstílusa szembenáll a szélesebb kultúráéval. Ennek a nézetnek klasszikus és leghatásosabb példája A. K. COHEN „Delinquent Boys" [Bűnelkövető fiúk] c. írása (1955), melyben a szerző a szubkultúrák általános elméletét ismerteti, belefoglalva az anómiaelméletet is, melyet R. MERTON (1938) dolgozott ki a szubkultúrák kialakulásával és fennmaradásával kapcsolatban. MERTON szerint anómia (tehát normakonfliktus) alakul ki, amikor kulturálisan előírt

[1] Anabaptista szekta az USA-ban (Jacob Amman 17. századi svájci püspökről). (*A szerk.*)

célok (pl. anyagi javak megszerzése) és az ezek eléréséhez szükséges intézményesített, legitim eszközök között ellentmondás vagy szakadás van. Ez a helyzet feszültséget teremt a társadalomban bizonyos pozícióban levő olyan egyének céljai és eredményei között, akiknek hozzáférését az elfogadott eszközökhöz súlyosan korlátozzák vagy megtagadják. Következésképpen az előírt eszközökhöz való ragaszkodás meggyengül, vagy el is utasítják azt, és a deviancia különféle formái alakulnak ki. MERTON elméletére alapozva, de pszichológiai dimenzióba helyezve, COHEN a munkásosztálybeli ifjúság bűnöző szubkultúráinak létrejöttét annak a státuszbeli frusztrációnak a függvényeként magyarázza, melyet ezek a fiatalok tapasztalnak a középosztálybeli értékek és célok elérésére való törekedés közben, a siker meggátolt lehetőségei vagy társadalmi elégtelenségük miatt. Erre a problémára a megoldás a bűnöző banda vagy szubkultúra, mely lehetővé teszi a munkásosztálybeli fiataloknak nemcsak azt, hogy visszavágjanak annak a rendszernek, mely stigmatizálja őket, hanem azt is, hogy státuszt szerezzenek jóval könnyebben elérhető ismérvek révén. Bár egyes szerzők tagadják COHEN elképzeléseinek némely aspektusát, a legtöbben elfogadják azt az alapvető érvelését, hogy a szubkultúrák olyan fennálló strukturális problémákra adott válasz gyanánt jönnek létre, melyekkel elégséges számú, és egymással megfelelő interakcióban levő egyén találkozik.

A szubkultúrák létrejöttének kifejezetten marxista értelmezését dolgozta ki P. COHEN (1972), aki hangsúlyozza az osztálykonfliktus változó dinamikája és a munkásosztálybeli szubkultúrák kialakulása közti kapcsolatot, illetve az általuk képviselt szimbolikus és ellenálló szerepeket. Pontosabban COHEN a különféle angliai ifjúsági szubkultúrák (modok[2], Teddy Boy-ok[3], skinheadek) létrejöttét a munkásosztálybeli közösségek életében bekövetkezett anyagi és társadalmi változásokhoz köti, illetve olyan történelmi és gazdasági erőkhöz, melyek rávilágítottak a szélesebb társadalom bizonyos strukturális ellentmondásaira. A munkásosztály kultúrája és az anyakultúra közötti feszültség szimbolikus kifejezésmódja a szubkulturális stílus, vagyis az argó, a ruházat, a zene, továbbá a munkásosztálybeli ifjúság olyan rituáléi, melyek ellentmondanak a társadalmi kohézió és konszenzus mítoszának.

Annak ellenére, hogy eltérő elméleti állásponton vannak, és/vagy eltérően helyeznek hangsúlyt a dolgokra, a legtöbb szerző egyetért abban, hogy a szub-

[2] Az 1960-as évek Nagy-Britanniájának egyik társadalmi pánikot kiváltó, választékos öltözködéssel és Lambretta motorokkal fémjelezhető, munkásosztálybeli gyökerekkel rendelkező ifjúsági szubkultúrája, egyben zenei irányzat. Az elnevezés a *Modernist* 'modernista' szó rövidülésével jött létre. (*A ford.*)

[3] A rock and roll feltűnése idején létrejött, a korabeli társadalmat megbotránkoztató brit ifjúsági szubkultúra, melynek tagjai iskolázottak, jobb anyagi helyzetűek, elsősorban felső középosztálybeliek voltak. Az elnevezés a VII. Edward uralkodása idején (1901–1910) jellemző öltözködési stílus követésének köszönhető (a *Teddy* az *Edward* becézett alakja). (*A ford.*)

kultúrák azokban a társadalmakban jöhetnek létre, melyeket olyan tényezőkre alapuló társadalmi differenciálódás jellemez, mint az életkor, a nem, az etnikai hovatartozás, az osztály vagy egyéb strukturális változók; és mindezekhez olyan társadalmi, politikai és/vagy gazdasági értelemben vett marginalitás társulhat, mely elősegíti az interakció és a kollektív identitás különféle változatainak kialakulását.

1.3. A szubkultúra fennmaradása és változása

Azok a feltételek és körülmények, melyek egy szubkultúrát létrehoznak, nem szükségszerűen azonosak azokkal, melyek fenntartják vagy átalakítják. A szerkezeti feltételek változhatnak, illetve a szubkultúra követőinek orientációi újfajta realitások súlya alatt, esetleg a problémáikra talált alternatív megoldásoknak köszönhetően átdefiniálódhatnak vagy átalakulhatnak. Sok minden múlik a szubkultúra természetén és a nagyobb társadalomhoz való viszonyán. Értékei és normái közösségi reakciók egész sorát válthatják ki a méla közönytől az általános nyugtalanságig vagy hisztériáig, aminek fontos következményei lehetnek a szubkulturális fejlődés és változás dinamikájára. Egy erősen negatív közösségi reagálás, beleértve a médiát és a társadalmi kontroll egyéb eszközeit is, katalizátorként szolgálhat a szubkultúrával történő jóval erősebb azonosulásra, és előidézheti értékeinek és normáinak a népesség nagyobb szegmensében történő szétterjedését. Ezt a folyamatot devianciaamplifikációnak nevezik (WILKINS 1965). Például az, hogy a punkokat és a modokat negatívan ábrázolták a brit sajtóban és televízióban, rögtön híressé tette ezeket a csoportokat, s így aztán felkeltették más fiatalok érdeklődését is, akik végül e szubkultúrák résztvevőivé váltak. Másrészt a közösség negatív reakcióinak komolysága veszélyeztetheti vagy aláaknázhatja a a szubkultúra folytonos fennmaradását azáltal, hogy megnehezíti vagy költségessé teszi hívei számára a csoportban való aktív és nyílt részvételt, vagy pedig arra kényszeríti őket, hogy problémáikra egyéb megoldásokat keressenek. Az egyik lehetőség az, hogy minimalizálják az érintkezést a szubkultúra és a nagyobb társadalom tagjai között, ily módon elkerülhetővé válik a közfigyelem és a szankciók. Ilyenek a vallási és szektás közösségek, illetve a kábítószeres szubkultúrák. Rövidesen a negatív közreakciók a szubkultúra definíciójának és ideológiájának élesebb körvonalazódásához vezethetnek, befolyásának hatókörét megnövelik, és nagyobb normatív elszigetelődést és szolidaritást segítenek elő.

Ha a közösségi reakciók általában pozitívabbak vagy együttérzőbbek, a szubkultúra résztvevői meglehetős szabadságot élveznek sajátos értékeik és hiedelmeik követésében anélkül, hogy megtorló szankcióktól kellene tartaniuk, addig, amíg nem zavarják meg a nagyobb kultúra alapbető értékeihez való ragaszkodást. Sőt egy szubkultúra bizonyos szelektált stílusbeli újításait (pl. ruházat, zene, argó) a népesség egyes szegmensei magukévá tehetik, illetve vállalkozók

kereskedelmi forgalomba bocsáthatják, hogy a domináns társadalom szélesebb köreiben is elterjedjen, s a folyamat során veszítsen megkülönböztető és felforgató jellegéből. Az ifjúsági szubkulturális stílusok bizonyos elemeinek átalakulása a tömegtermelés árucikkeivé (pl. ruhaárusító butikokban, kis zeneboltokban) illusztrálja a szubkulturális asszimiláció folyamatát, ugyanúgy, ahogy az etnikai hagyományok bizonyos aspektusai is részeivé válnak az amerikai életforma főáramának.

Összegezve: egy szubkultúra sorsát nagyban befolyásolja a közösségi reakciók természete, a formális és informális szankciók ereje, és az, hogy résztvevői életében mennyire játszik központi szerepet a szubkultúrával való azonosulás. Ha egy szubkultúrát erőszakosan elnyomnak a társadalmi kontroll képviselői, az valószínűleg földalatti mozgalommá válik, rezisztens ideológiát hoz létre és dolgoz ki, és nagyobb pontossággal húzza meg önnön határait. Megfordítva, ha a szubkultúra nem képes elkerülni a domináns értékek vagy szankciók behatolását, akkor tagjai elhagyhatják, illetve megszüntethetik. Itt természetesen sok múlik egyrészt azon, hogy a szubkultúra központi szerepet játszik-e a személyes és a kollektív identitás kialakításában, másrészt az alternatív modellek hozzáférhetőségén. Ha a szubkultúrák bizonyos fokú legitimitást vagy toleranciát kapnak, akkor változhatnak, vagy azért, mert fokozódik az interakció azok között, akik részesei a szubkulturális hagyománynak és azok között, akik nem, vagy mert a domináns kultúra intézményeiben való részvétellel egyre nagyobb lesz az asszimiláló hatás.

Mivel minden egyes szubkultúra egyfajta válasz körülmények, problémák vagy ellentmondások bizonyos csoportjára, végső soron az ezekben a strukturális feltételekben bekövetkezett, gyakran éppen a szubkulturális mozgalmak által előidézett változások a kiváltói a szubkultúrák változásainak vagy gyökeres átformálódásának.

2. Ellenkultúrák

A szubkultúrák csak egy típusát képviselik azoknak a reakcióknak, melyekkel az egyének és a csoportok válaszolhatnak bizonyos, a modern, komplex társadalmakban meglevő strukturális feltételekre vagy problémákra. Egy másik reakció az ellenkultúra kialakulása. YINGER (1960) nyomán, aki először használta a terminust, az ellenkultúra kifejezés egy csoport azon értékeire és normáira utal, melyek éles konfliktusban állnak a nagyobb társadalom értékeivel és normáival. Bár az ellenkultúrák a szubkultúrák számos jellemzőjében osztoznak, ezektől különböznek abban, hogy kifordítják a domináns értékeket, illetve tagjaik bizonyos jellembeli hajlamában is, beleértve akár nonkonformis vagy deviáns viselkedésüket.

Míg a szubkultúrák a domináns értékek és intézmények „kompromisszumos változatára” törekszenek, hogy megőrizhesség tagjaik etnikai, vallási, foglalko-

zás- és osztálybeli egyediségét vagy a csoportidentifikáció egyéb vonásait (PARKIN 1971), az ellenkultúrák alternatív értékeket kívánnak biztosítani (vagy a meglévőkre fokozottabb hangsúlyt fektetni), melyek körül új identitások és normák alakíthatók ki. S míg a szubkultúrák tipikusan a nagyobb társadalom hagyományos kisközösségeiben léteznek (tehát etnikai, vallási stb.), és idővel lassan alakulnak ki bizonyos történelmi és szerkezeti körülményekre adott válaszképpen, az ellenkultúrák hirtelen jelennek meg, időben jóval közelebbi eredetű frusztrációkból és konfliktusokkal terhes helyzetekből. Az ellenkultúrák a szubkultúrákhoz hasonlóan nem független kultúrák, hanem a nagyobb társadalomhoz fűződő dialektikus viszony jellemzi őket, s ettől elszakítva nem is értelmezhetők igazán.

2.1. Az ellenkultúrák forrásai

Az ellenkultúrák mind tünetei, mind pedig megoldásai társadalmi zavaroknak, kulturális válságnak, illetve a társadalomban mélyen megtapasztalt személyes frusztrációknak. Bár analitikusan különbséget tehetünk az ellenkultúrák szerkezeti, kulturális és egyéni forrásai között, ezek a források nagyban függnek empirikus megnyilvánulásuktól, s azzal gyakran vegyülnek.

Strukturális avagy makroszinten az ellenkultúrák kialakulása egy társadalom fontos gazdasági és demográfiai változásaival hozható összefüggésbe, melyek hagyományos társadalmi kötöttségeket és státuszokat aknáznak alá, és melyek a normatív újítás lehetőségét táplálják. A gyors gazdasági fejlődés, és az ehhez társuló jólét, az egyre bővülő lehetőségek, a népességnövekedés az ellenkultúrák fejlődését hozta az újkőkor forradalma, a XI. századi ipari forradalom, a XVI. századi kereskedelmi forradalom és a XIX. századi ipari forradalom során (MUSGROVE 1974). Hasonló feltételek idézték elő az ellenkultúrák kialakulását és elterjedését az USA-ban az ifjúság körében az 1960-as és az 1970-es években. Ennélfogva az ellenkultúrák létrejötte mögött az előzmények nélküli gazdasági növekedés és az ehhez kapcsolódó fejlődés az alapvető teremtő erők a társadalmakban, és ezek működéséhez kulturális hagyományok s történelmileg specifikus körülmények járulnak az ellenkultúrák pontosabb meghatározóiként.

Kiemelkedő gazdasági változások társadalmi zavarokat eredményeznek, melyek felborítják az egyensúlyt egy társadalom normái és értékei között, és melyek az ellenkultúrák feltűnését sokkal valószínűbbé teszik. Egy gyorsan változó, bizonytalan környezetben a hagyományos értékek egyre kevésbé lesznek alkalmasak a viselkedés iránymutatására, és a kultúra számos rituáléja, mítosza, szimbóluma veszíthet érzelmi vonzerejéből vagy jelentéséből. Az uralkodó kulturális felépítményben érzékelt hiányosságok arra késztetnek, hogy az egyén új értékeket vagy interakciós normákat keressen, esetleg kifordítsa a meglevőket életvitel-minta gyanánt. Ekkor jön el az ellenkultúrák ideje. Némelyik a társadalmi rendet kívánja átalakítani radikális tiltakozó tevékenység vagy egyéb

nonkonform viselkedés útján, míg mások a társadalomtól való visszavonulást hirdetik elkülönülő ellenközösségekbe vagy szektás csoportokba, ahol új értékeket és normákat követhetnek mint egy új társadalom paradigmáit. Ahelyett, hogy a társadalmi rendet megtámadnák vagy attól visszavonulnának, egyes ellenkultúrák transzcendentális (gyakran kábítószeres) élmények révén egyszerűen csak az egyéni extázist, illetve megvilágosodást teszik lehetővé mint új értékek és új életmód felfedezésének eszközét.

Az egyének egyes jellemvonásai vagy hajlamai szintén fontos szereppel bírnak az ellenkultúrák létrejöttében. A szülői visszautasítás, érzelmi elszigetelődés, továbbá az öntudatot és önbecsülést kikezdő más élmények korai tapasztalása egyes egyéneket hajlamosíthat a negatív állásfoglalás különféle formáira, beleértve a megfordított értékek és az oppozíciós életstílus elfogadását, s így nagyobb a valószínűsége annak, hogy csatlakoznak az ellenkultúrák mozgalmaihoz (YINGER 1982). Sok ilyen egyén számára az ellenkultúrák kreatív megoldást jelentenek arra, hogy személyes alkalmatlanságuk, magányuk vagy elidegenedésük érzésével megbirkózzanak, míg alternatív értékeket és életstílust tapasztalnak. A pozitív impulzusok is késztethetnek egyes egyéneket arra, hogy szembenálló értékeket vagy megfordított normákat fogadjanak el. Azok az egyének, akiket szocializációs élményeik képessé tettek arra, hogy az erkölcsi fejlődés magasabb szintjére jussanak, miáltal a maguk választotta erkölcsi elvek irányítják viselkedésüket, sokkal valószínűbb, hogy aktívan részt vesznek az ellenkultúrákban, mint azok, akiknek erkölcsi normái kevésbé fejlettek (HAAN et al. 1968). A társadalmi egyenlőtlenség, mohóság és az emberi szenvedés és perverzitás különféle formái, melyek a gazdasági fejlődést és a társadalmi változásokat követik, megsérthetik az egyén erkölcsi normáit, és növelhetik annak valószínűségét, hogy a dominánssal szembenálló normákat és értékeket fog elfogadni.

A kommunikációs interlockok sokasága (tehát a többszörös csoportbeli tagság, a média) szolgál arra, hogy az ellenkultúrák társadalmi, kulturális és egyéni forrásait egybekösse, és a diskurzusnak egy olyan közös univerzumát hozza létre, mely megteremti a lehetőséget az ellenkultúrabeli értékek bevezetésére, hirdetésére vagy elfogadására.

2.2. Az ellenkultúrák sokasága

Az ellenkultúrák gyakran ugyanúgy megkülönböztethetők az általuk vállalt (vagy elutasított) értékek, mint az értékeik népszerűsítésére alkalmazott módszerek segítségével. Bár megfordított értékeknek egész sorával azonosulhatnak az ellenkultúrák, azok a területek, ahol a domináns értékekkel való szembenállás a legélénkebb, az igazság, az etika és az esztétika problémakörei (MUSGROVE 1974; YINGER 1982). Tehát egy társadalom uralkodó hiedelmei és gyakorlatai némely ellenkultúrabeli csoportok számára ostobának, abszurdnak, gonosznak és erkölcstelennek, avagy akár alpárinak és csúnyának tűnhetnek. Válaszképpen

ezért megtámadhatják a fennálló rendet, és alternatív értékeket népszerűsíthetnek közvetlen politikai cselekvés vagy pedig szimbolikus inverziók révén a képzőművészet, a rituálék, illetve az irodalom területén.

Egyes ellenkultúrák a transzcendentális tudás értékét hangsúlyozzák a tudományos és racionális megismerés útján szerezhető tudással szemben, a megvilágosodást és a misztikus éleslátást az igaz megismerés és jótékony társadalmi változás egyetlen lehetséges útjaként tekintve. A világ megismerésének intuitív módjai belülről jöhetnek, meditáció, énekek, misztikus gyakorlatok, tudattágító kábítószerek segítségével; avagy kívülről, a természet rejtett erőivel való kapcsolat révén az okkultizmuson, az asztrológián vagy a mágián keresztül (ZICKLIN 1983). Az ilyen gyakorlatok arra szolgálnak, hogy eloszlassák a fennálló képzeteket a szerves és szervetlen élet elemeinek tér- és időbeli kapcsolatáról, és hogy megkérdőjelezzék a tudomány empirikus és logikai eljárásait. Ezeknek az értékeknek a realizációja pszichológiai és/vagy pszichikai visszavonulást kíván egy olyan világtól, melyben a tudomány és a racionális számítás dominál, egy olyan helyre, ahol a megvilágosodás és az extázis elérhetők. Azok az ellenkultúrák, melyek az igazság és a jólét misztikus kísérleti megközelítésén alapulnak, vallási szektákban testesülnek meg a különböző korokban, és az USA-ban az 1960-as és 1970-es években virágoztak olyan mozgalmak formájában, mint a Hare Krisna[4], a Meher Baba[5] és a Maharaj Ji's Divine Light Mission[6].

Más ellenkultúrák a hierarchiával, a kiváltságokkal, a hatalommal, a törvénynyel vagy egyéb, az önmegvalósítást és a megfelelő életvitel elérését az egyén szerint gátló akadályokkal való szembenálláshoz kapcsolódva alakulhatnak ki. Ez a szembenállás jelenthet támadást is a technikai és a hivatali ellenőrzés, a családon, a munkaetikán, illetve az osztályon, fajon, nemen, hitbéli meggyőződésen alapuló megkülönböztetés ellen. A társadalmi élet minőségét és irányát illető kifogások mind a politikai baloldalról, mind a jobboldalról származhatnak, az előbbit az intézményi átstrukturálás és az emberi szükségletek kielégítése érdekli, az utóbbit a régi normák elkopása vagy elpusztítása és a státuszbeli fordulat lehetősége fenyegeti. Mindegyik célja az, hogy elősegítse vagy megőrizze megfelelő életvitellel kapcsolatos vízióját olyan politikai cselekvés révén, mely a viselkedés új normáinak megerősítését célzó nonkonformista vagy illegális te-

[4] 1965-ben az USA-ban a hinduizmusra alapított, később nemzetközivé vált mozgalom, a Krisna-tudatú hívők közössége, melynek közkeletű elnevezése a hívők által énekelt mantrából származik. (*A ford.*)

[5] Tkp. Lovers of Meher Baba 'Meher Baba hívei': az indiai Meher Baba által az 1920-as évek végén a zoroaszteri tanokra alapított, az önzetlen szolgálat szellemiségét hirdető, formális szervezet és rituálék nélküli vallási mozgalom. (*A ford.*)

[6] Maharaj Ji Isteni Fény Missziója: a hívei által Isten megtestesüléseként tisztelt, egyébként a követőinek köszönhető meggazdagodása miatt sokat támadott indiai Maharaj Ji által indított, virágkorát az 1970-es években élő vallási szekta. (*A ford.*)

vékenységtől egészen erőszakos, illetve terrorakciókig terjedhet, melyek kétségbe vonják azt, hogy az állam méltán kisajátíthatja az erőszak jogát. Példák a baloldaliakra az 1960-as és 1970-es évek diákmozgalmainak résztvevői és a hippik (beleértve olyan szélsőséges vagy forradalmi csoportokat is, mint a Weathermen[7] és a Symbionese Liberation Army[8] az USA-ban), a jobboldalon pedig ott találjuk a John Birch Society-t[9], a Ku-Klux-Klant[10] és a neonáci csoportokat.

A személyes kifejező értékeket vagy esztétikai normákat támadó nagyfokú technikai fejlődés legártalmasabb vonásai arra serkenthetik az egyént, hogy oppozíciós csoportokhoz csatlakozzon, hogy helyreállíthassa az egyensúlyt az érzékenység és a hideg racionalitás közt, vagy hogy új normákat teremtsen az élet értelmének és szépségének megítélésére. A jólét mellett a nagyfokú technikai fejlődésnek köszönhető az is, hogy feléleszti az erőszakot, a kapzsiságot és a csúfságot, mely a természetes és társadalmi környezetet megfertőzi, s az emberi szellemet elsivárosítja. Az ilyen folyamatokkal szembeni oppozíció olyan különféle írók és művészek esztétikai fogantatású ellenkultúráiban talál kifejezésre, akiknek írásai, festményei, zenéi vagy egyéb kreatív produkciói képesek az uralkodó értékek hiteltelenségére, gyengeségeire és abszurditásaira felhívni a figyelmet, s olyan alternatívákat segíthetnek elő, melyeket szerzőik esztétikailag tartalmasabbnak tartanak. A XIX. század romantikusai szolgálhatnak példaként a művészet által a kor technikájának és változásainak pusztító aspektusaira adott ellenkulturális jellegű válaszokra, vagy ott van akár a dadaista mozgalom az irodalomban és a képzőművészetben, mely Svájcban, Franciaországban és az USA-ban alakult ki az I. világháború alatt. Az ellenkultúra témái a huszadik században nagyon sok művészi formában megnyilvánultak. A festészetben példa rá a

[7] Más elnevezéssel Weather Underground: az 1970-es évek szélsőséges terrorista diákcsoportja (a mozgalom az 1969-ben megszűnt Students for Democratic Society 'Diákok a Demokratikus Társadalomért' egyik utódszervezete volt), az amerikai újbaloldal képviselői, a rasszizmust és az USA imperializmusát támadták. (*A ford.*)

[8] Magyarul Szimbiózisban Élők Felszabadító Hadserege. 1974-ben az USA-ban egy radikális nacionalista fekete vezető, General Field Marshall Cinque által indított, egyébként jellemzően iskolázott, felső középosztálybeli fehérekből álló antikapitalista forradalmár szervezet, mely erőszakos terrorakcióival vált hírhedtté. (*A ford.*)

[9] 1958-ban a kommunizmus elleni küzdelem céljából létrejött szélsőjobboldali, ultrakonzervatív mozgalom, mely nevét egy Kínában meggyilkolt baptista misszionáriusról és II. világháborús hírszerzőről kapta. (*A ford.*)

[10] Két szélsőségesen rasszista mozgalom elnevezése, az első az amerikai polgárháború utáni években virágzott, a konföderációs déliek kívánták vele megakadályozni, hogy a négerek politikai jogaikat gyakorolhassák. A második mozgalom 1915-ben indult, és — bár jóval kisebb társadalmi támogatottsággal — máig működik, tevékenysége továbbra is négerek, illetve polgárjogi aktivisták ellen irányul. (*A ford.*)

szürrealizmus, a zenében az acid és a punk rock[11], az irodalomban pedig az egzisztencializmusnak az egész századon végignyúló hatása (YINGER 1982).

Az eddigiekkel nem merítettük ki azoknak az ellenkulturális csoportoknak a sokaságát, melyek a társadalom fennálló értékei és gyakorlatai ellen alakulnak ki. Az ellenkulturális tendenciák megtalálhatók hátrányos helyzetű csoportokban is, illetve bűnöző tevékenységet folytató egyének vagy nem bevett családi és szexuális szokásoknak hódolók közt.

Az ellenkultúrák nem túl statikus rendszerek, általában a változás állapotában vannak. Idővel a csoport orientációja egy bizonyos kifordított értékrendszerre helyezett hangsúly felől egy másik felé fordulhat, vagy akár megkísérelhetik azt is, hogy kombinálják a szembenállás és a kritika különféle módjait a fennálló társadalmi renddel szemben. Az orientációkon és megközelítéseken belüli ilyen váltások gyakran okoznak belső megosztottságot, s olyan dilemmákat, melyek akár a csoport átalakulásához, bekebelezéséhez vagy bukásához vezethetnek, vagy ahhoz, hogy helyét egy másik veszi át.

2.3. Ellenkultúrák és társadalmi változás

Az ellenkultúrákat, bár gyakran társadalom- és történelemfüggő társadalmi aberrációként vagy másodlagos tünetként értékelve utasítják el a velük való foglalkozást, a társadalom szociális és politikai változásai fontos forrásainak kellene tekinteni. Az ellenkultúrák nagy társadalmi problémákat, feszültségeket és dilemmákat (vagy fenyegető rendellenességeket) emelnek ki, dramatizálnak és jeleznek, s olyan új, kollektív érzéseknek adnak hangot, melyek az uralkodó szellemiséggel ellentétesek (SLATER 1970). Mint ilyenek, a társadalmi változás folyamatának fontos aspektusai. Kétségtelen, hogy nem minden ellenkultúra hordozza ugyanazokat az implikációkat a társadalmi vagy kulturális átalakulásokra. Némelyikük viszonylag elszigetelt, szektás mozgalom, csekély befolyással a fennálló rendre, mások pedig fordított értékeket támogathatnak, melyek túl szélsőségesek vagy túl veszélyesek ahhoz, hogy széleskörű támogatást nyerjenek. Ám az ellenkultúráknak a társadalmi intézményekre és értékekre gyakorolt számos hatása inkább közvetett és nem szándékos, mint tervezett vagy elvárt. A XVII. század közepe Angliájának szembenálló mozgalmai által létrehozott szakadár hagyomány még jóval ezen mozgalmak bukása után is képes volt az ország és az USA politikai történelmét befolyásolni. Hasonlóképpen az 1960-as és 1970-es évek hippijei, akiknek abnormális viselkedését és életstílusát virágko-

[11] Acid rock (az *acid* 'sav' az LSD szlengelnevezése): az 1960-as évek második felének zenei irányzata, a név utalt a zenével párhuzamosan terjedő, kábítószerekhez kapcsolódó szubkultúrára is. Az acid hatások a hangszeresek játékában — például a se vége, se hossza gitárszólókban — nyilvánultak meg. Punk (a szó szleng jelentése a 'prostituált'-tól a 'huligán'-ig változott, másrészt 'értéktelen, rossz minőségű'): a hetvenes évek második felében Angliában indult, anarchisztikus, radikális beállítottságú, a tagadást hirdető mozgalom és zenei irányzat. (*A ford.*)

rukban széles körben elutasították, jelentős hatással voltak a hatalomhoz, interperszonális kapcsolatokhoz, szexualitáshoz való domináns amerikai attitűdökre. Ráadásul bevett stílussá vált számos nyelvbeli, zenei, öltözködésbeli és művészeti újításuk a nagyobb társadalmon belül.

A társadalmi változás folyamatában játszott ennyire fontos szerepükkel az ellenkultúrák igen beható vizsgálatot igényelnek, mind a társadalomra gyakorolt alkotó, mind pedig a pusztító hatásukkal kapcsolatosan.

3. Összegzés

Minden szubkultúrának van egy megkülönböztető nyelve. Ez a tény nyilvánvaló az etnikai szubkultúrák esetében, melyek legalább részben szülőföldjük nyelvét beszélik az őket körülvevő domináns kultúra nyelve mellett. A különféle társadalmi interakciókból létrejövő szubkultúrák valamelyest különálló beszédközösségekbe ágaznak szét, melyek mind nyelvi tendenciáikban, mind megkülönböztető orientációikban különböznek. Különösen érdekesek azok a szubkultúrák, melyek a nagyobb társadalom ellentmondásaiból jönnek létre. A nyelvi különbségeket kiemeli az a konfliktus, mely létrehozta őket, s aztán virágzó ellenkultúrákká lehetnek. Ahhoz, hogy megfordíthassák a domináns értékeket, meg kell sérteniük a nyelvi normákat, és saját szókincsüket, sőt nyelvtanukat kell hangsúlyozniuk közvetlenül szembenállva az őket körülvevő nagyobb kultúra szókincsével és nyelvtanával szemben. Olykor részleges sikert érnek el, megváltoztatva a társadalom nyelvét, hozzáadva annak szókincséhez saját külön terminusaikat, sőt megváltoztatva a társadalom életét formáló értékeket és attitűdöket.

Irodalom

ARNOLD, D. O. szerk. (1970): *The sociology of subcultures* [A szubkultúrák szociológiája]. Glendessary Press, Berkeley.

CLARK, M. (1974): On the concept of ‘sub-culture’ [A szubkultúra fogalmáról]. *British Journal of Sociology,* 25: 428–41.

COHEN, A. K. (1955): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang* [Bűnelkövető fiúk. (A banda kultúrája)]. Free Press, New York.

COHEN, P. (1972): Subcultural conflict and working class community [Szubkulturális konfliktus és munkásosztálybeli közösség]. *Working Papers in Cultural Studies 2.* University of Birmingham, Birmingham.

FINE, A. G.–KLEINMAN, S. (1979): Rethinking subculture: An interactionist analysis [A szubkultúra újragondolása. (Egy interakciós elemzés)]. *American Journal of Sociology,* 85 (1): 1–20.

GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American Life* [Asszimiláció az amerikai életben]. Oxford University Press, New York.

HAAN, N.–SMITH, M.–BLOCK, J. (1968): Moral reasoning of young adults: Political-social behavior, family background, and personality correlates [Fiatal felnőttek morális gondolkodása. (Politikai-társadalmi viselkedés, családi háttér és személyiség összefüggései)]. *Journal of Personality and Social Psychology,* 10 (3): 183–201.

HALL, S.–JEFFERSON, T. (1976): *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Postwar Britain* [Ellenállás rituálék révén. (Fiatalok szubkultúrái a háború utáni Nagy-Britanniában)]. Hutchinson, London.

MELTON, J. G. (1988): *The Encyclopedia of American Religions* [Az amerikai vallások enciklopédiája]. 2. kiadás, Gale Research Company, Detroit.

MERTON, R. (1988): Social structure and anomie [Társadalmi struktúra és anómia]. *American Sociological Review,* 3: 672–82.

MUSGROVE, F. (1974): *Ecstasy and Holiness: Counter Culture and the Open Society* [Extázis és teljesség. (Ellenkultúra és a nyitott társadalom)]. Indiana University Press, Bloomington.

PARKIN, F. (1971): *Class Inequality and Political Order* [Osztályegyenlőtlenség és politikai rend]. MacGibbon and Kee, London.

SLATER, P. E. (1970): *The Pursuit of Loneliness* [A magány keresése]. Beacon Press, Boston.

THERNSTROM, S. (1980): *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups* [Amerikai etnikai csoportok enciklopédiája]. Belknap Press of Harvard University, Cambridge.

WILKINS, L. T. (1965): *Social Deviance: Social Policy, Action, and Research* [Szociális deviancia. (Szociálpolitika, szociális cselekvés és kutatás)]. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

YINGER, J. M. (1960): Contraculture and subculture [Ellenkultúra és szubkultúra]. *American Sociological Review,* 25: 625–35.

YINGER, J. M. (1982): *Countercultures* [Ellenkultúrák]. Free Press, New York.

ZICKLIN, G. (1983): *Countercultural Communes* [Ellenkulturális közösségek]. Greenwood Press, Westport.

(Fordította Várnai Judit Szilvia)

TARTALOM

Előszó 5
Chesterton, Gilbert K.: A szleng védelme 7
Whitman, Walt: A szleng Amerikában 11
Partridge, Eric: A szleng ma és tegnap 17
Lihacsov, Dmitrij: A tolvajbeszéd ősi primitivizmusának vonásai 27
Lihacsov, Dmitrij: A szakmai nyelv szlengelemei 81
Roberts, Paul: A szleng és rokonai 131
Flexner, Stuart Berg: Előszó „Az amerikai szleng szótárá”-hoz 141
Bondeson, Ulla: Az argó ismerete mint a bűnözői közösségbe való beilleszkedés mutatója 159
François, Denise: Az argók 197
Friendly, Michael L.–Glucksberg, Sam: A szubkulturális szókincsek leírásáról 219
Klimeš, Lumír: Kísérlet a szociolektusok kvantitatív elemzésére 237
Halliday, Michael A. K.: Ellennyelvek 255
Dumas, Bethany K.–Lighter, Jonathan: Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó? 277
Drake, G. F.: A szleng társas szerepe 293
Labov, Teresa: Társadalmi és nyelvi különbségek serdülők között 303
Leeuwen-Turnovcová, Jiřina van: A vándorló, illetve elzárt peremcsoportok nyelvi közösségvállalásának kérdéséről 335
Taylor, R. L.: Szubkultúrák és ellenkultúrák 361

Internet: http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/04_111ev

Kiadta a Kossuth Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya főszerkesztő
Technikai szerkesztő: Kis Tamás
A nyomdai munkálatokat a Centerprint Nyomda (Debrecen) végezte